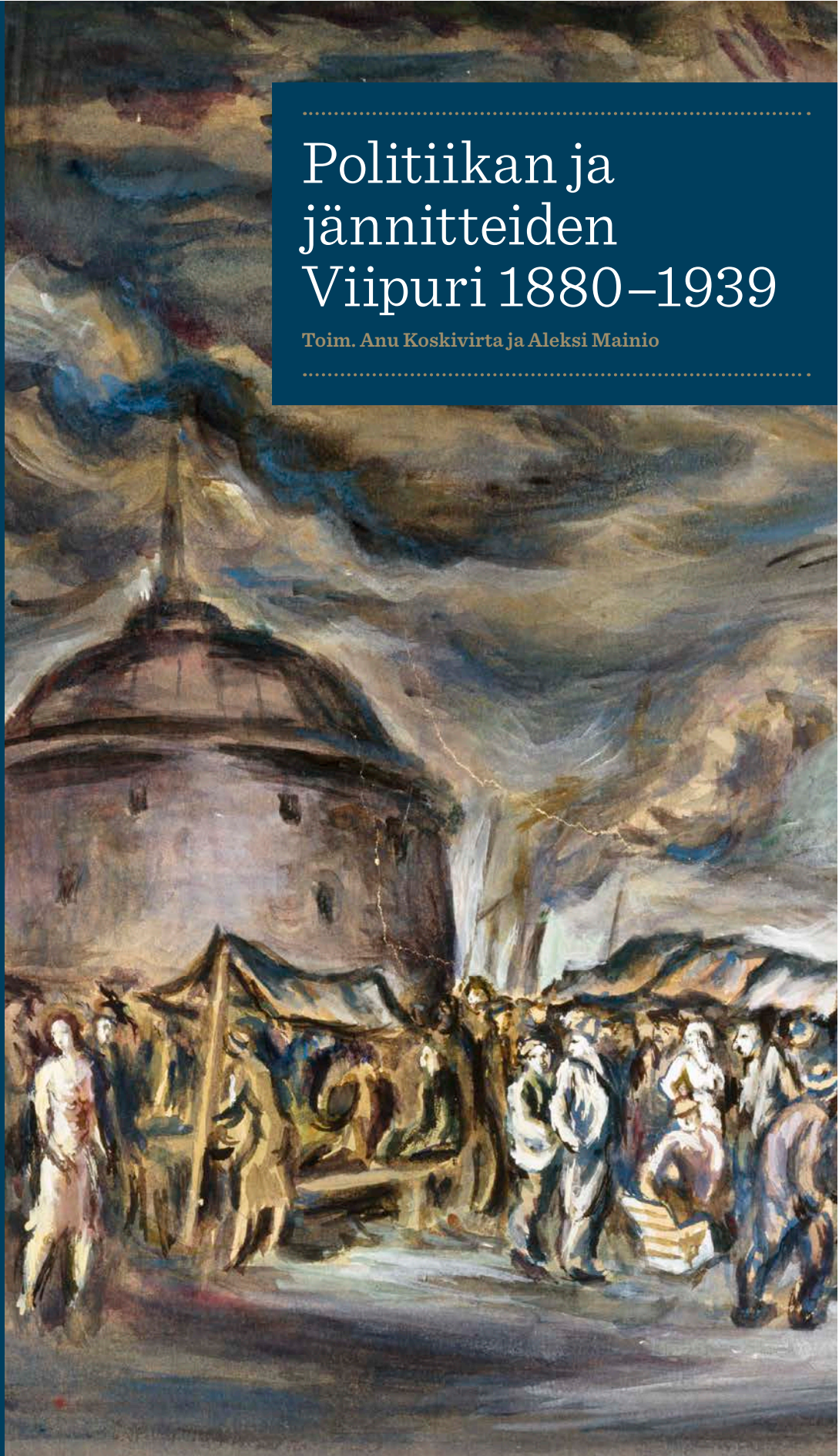

VIIPURIN SUOMALAISEN KIRJALLISUUSSEURAN TOIMITTEITA

Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939

Toim. Anu Koskivirta ja Aleksi Mainio

21

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

21

Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939

TOIM.
ANU KOSKIVIRTA JA ALEKSI MAINIO

Kannen kuva: Ote maalauksesta Leo Rajama, Viipurin torilla, 1937-1963.

Ateneumin taidemuseo. Kuva julkaistu perikunnan luvalla.

Kuva: Kansalliskallio/Kristina Halkola.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21

Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939

Toimittaneet:

Anu Koskivirta (osan toimittaja)

Aleksi Mainio (osan toimittaja)

Pentti Paavolainen (sarjan päätoimittaja)

Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

ISBN: 978-952-69280-2-9 (sid. 1. painos)

ISBN: 978-952-69280-3-6 (PDF 2. painos)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

Julkaistu sähköisenä: 2020

Toinen korjattu painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Sisällys

6 Aleksi Mainio & Anu Koskivirta

Viipurin poliittiset jännitteet – tapahtumia ja historiografiaa

41 Olli Matikainen

Jäkkäniska. Julius Anselm Lyly (1856–1903) viipurilaisena lehtimiehenä ja paikallispoliitikkona

69 Mervi Kaarninen

Viipurista maailmalle. Viipurin ensimmäisten naisylioppilaiden opinnot, urakehitys ja yhteiskunnallinen toiminta

101 Antti Kujala

Viipurin työväenliike vuosina 1899–1907

142 Anu Koskivirta

Viipurin venäläistäminen ja vastarinta sanomalehdistön kuvauksissa 1910-luvun taitteen vuosina

207 Seppo Marttinen

Viipurin lääninvankilan joukkomurha 1918

242 Aapo Roselius

Valkoinen Viipuri

273 Aleksi Mainio

Vakoolijoita ja pomminheitäjiä. Viipurin venäläiset taistelujärjestöt ja virkavalta 1917–1939

303 Vesa Vares

Porvarillinen ja demokraattinen maakunta. Luovutetun Karjalan porvarilliset puolueet 1900-luvun alusta vuoteen 1939

Tietolaatikot

139 Laulu- ja soittojuhlien politisoituminen – Viipuri 1908
(Sajjaleena Rantanen)

204 Brutus Lagercrantz (1857–1929) – sankariksi kohotettu virkamies
(Johanna Wassholm)

237 Sisällissodan 1918 punaiset laulut Viipurissa (Sajjaleena Rantanen)

239 Punaorvot Viipurissa ja Karjalankannaksella (Mervi Kaarninen)

287 Anatoli Toll – veitikka (Aleksi Mainio)

292 Severin Dobrovolski – valkoinen kenraali (Aleksi Mainio)

Tietolaatikot

339 Kuvälähteet

341 Henkilöhakemisto

Toimituskunta

Osan toimittajat: Anu Koskivirta, dosentti & Alekski Mainio, FT
Sarjan päätoimittaja: Pentti Paavolainen, dosentti
Toimitussihteeri ja kuvatoimitus: Sanna Supponen, FM, väitöskirjatutkija

Kirjoittajat

Mervi Kaarninen	dosentti, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto, ORCID: 0000-0003-1810-2913
Antti Kujala	dosentti, Helsingin yliopisto
Anu Koskivirta	dosentti, Helsingin yliopisto ja Itä-Suomen yliopisto; yliopistotutkija, Jyväskylän yliopisto, ORCID: 0000-0003-4473-2820
Alekski Mainio	FT, yliopistotutkija, Helsingin yliopisto, ORCID: 0000-0001-9448-6360
Seppo Marttinen	asessori, ent. Hämeenlinnan vankilan johtaja
Olli Matikainen	dosentti, Jyväskylän yliopisto ja Itä-Suomen yliopisto, ORCID: 0000-0003-4360-2442
Saijaleena Rantanen	MuT, FM, yliopistotutkija, Taideyliopisto
Aapo Roselius	dosentti, Oulun yliopisto
Vesa Vares	professori, Turun yliopisto
Johanna Wassholm	dosentti, projektitutkija, Åbo Akademi

Päätoimittajan kiitokset

Käsillä oleva *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimite 21* vilisee poliittisesti ja yhteiskunnallisesti aktiivisia viipurilaisia ihmisiä, naisia ja miehiä kaikista yhteiskuntaluokista, ryhminä ja yksilöinä. Lukijalle välittyy kuva intohimoisista poliittisen toiminnan vuosista, elettiinhan niin sanottua venäläistämisaikaa, sisällissotaa ja itsenäisyyden levottomia alkuvuosia. Enimmät poliittiset johtajat ja avainoimijat edustivat tuolloin vielä ylempiä yhteiskuntakerroksia, joiden elinpiirit koskettivat kasvavan suomenkielisen väestön maailmaa vain osittain ja satunnaisesti. Viipurin sosiaalinen kirjo muutti tilanteen nopeasti, kun kasvava työväestö 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä nousi poliittisen toiminnan uudeksi subjektiksi ja vaikutti 1900-luvun puoluekenttien kehitykseen.

Kansikuvaksi löytyi harvoin nähty Viipurin toria esittävä Leo Rajaman maalaus (1937), joka muistuttaa meitä siitä sakeasta elämästä – maaseudun ja kaupungin kohtaamisesta, torista mahdollisuuksien tilana – jonka dynamiikan on koettu määrittelevän viipurilaisuutta yleisemminkin.

Viipuri, kulttuurin kaupunki -sarja kattaa VSKS:n *Toimitteet 18–23*. Kuuden niteen laajuuisena vuosina 2016–2021 ilmestyväksi suunniteltu kokonaisuus tähtää Viipurin kulttuurihistoriaa koskevan tutkimustilanteen päivittämiseen ja tuomiseen osaksi historian ja kult-

tuurien tutkimuksen ajankohtaisia keskusteluja. Näin on tehty Ruotsin aikaa ja Vanhan Suomen vuosisataa koskevissa *Toimitteissa 19 ja 20*.

Kulttuurihistoriallisesti vuodet 1840–1939 muodostavat vahvan jatkumon, jossa autonomin ajan institutionaalinen ja kulttuurinen kehitys pääsevät pääosin jatkumaan itsenäisyyden ajan alussa – valtiollisista ja poliittisista myllerryksistä huolimatta. Koska suomalaisuusliikkeen nousua ja muita vuosien 1840–1880 ilmiöitä käsiteltiin useissa *Toimitteen 18* artikkeleista, oli perusteltua keskittyä nyt vuosisatojen taitteeseen ja erottaa siitä omaksi niteekseen käsillä oleva *Politiikan ja jännitteiden Viipuri*. Tässä käsiteltävät kuusi vuosikymmentä (n. 1880–1939) näyttäytyvät kasvavasti suomalaisena Viipurina, jossa Venäjän vaikutus näkyi siinä, miten kaupunki ja maakunta asemoituivat Suomen valtakunnan politiikassa.

Saman aikakauden kulttuuri- ja taideilmiöiden tutkimusartikkeleita on tilattu seuraavaan eli *Toimiteeseen 22*, joka ilmestyy vuonna 2020. – Suomen viipurilaisten jo kahdeksan vuosikymmenen mittaista diasporaa käsittelee *Toimite 23*, joka valmistuu vuonna 2021.

Kaikkia *Toimitteita* luonnehtii näkökulmien ja tematisointien moninaisuus sekä aiempaa historiantutkimusta ja populaaritietoa uudelleen arvioiva analyysi, joka ottaa huomioon myös venäläiset näkökulmat ja niiden vastaavat kerrostumat.

Toimittajiksi tämänkertaiseen antologiaan on kutsuttu yliopistotutkijat Anu Koskivirta ja Alekski Mainio, joille molemmille esitän tässä omasta puolestani ja seuran hallituksen puolesta lämpimät kiitokset. Toimitussihteeri, väitöskirjatutkija Sanna Supponen on luotettavalla ja huolellisella työpanoksellaan osallistunut tähän mennessä yhteensä kuuden toimitteen syntymiseen niin käsikirjoituksen viimeistelijänä kuin kuvatoimittajana.

Terveyssyistä allekirjoittaneen työpanos on kuluneen vuoden aikana pääosin jouduttu korvaamaan muiden toimesta. Ilokseni professori (emeritus) Hannu Riikonen sekä dosentti Anu Koskivirta olivat valmiit lyhyellä varoitusaajalla ottamaan jaetusti päätoimittajan vastuun tulevista *Toimiteista 22 ja 23*, joiden varsinaiset toimittajat, kirjoittajavalinnat ja sisältösuunnitelmat olivat vuoden 2018 päättyessä kuitenkin jo pitkällä. Kiitän heitä etukäteen ja toivotan onnea työn omalta osaltani keskeytyessä tähän osaan. Toimitteen 21 ensimmäinen painos on julkaistu ainoastaan painettuna. Käsillä oleva verkkoversio on teoksen toinen painos, johon on tehty joitakin korjauksia (päivitys 20.4.2020).

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita -sarja on kunniakkaasti jatkanut vuonna 1976 aloitettua ”perustajaisien”, viipurilaistaustaisten professoreiden, ohjelmaa. Nykyään sarjassa julkaistaan vertaisarvioituja artikkeleita sekä katsauksia ja tietolaatikoita, jotka läpikäyvät toimituskunnan sisäisen toimitusprosessin. Sarja on Julkaisufoorumin tasoa 1. Yksi sarjan merkittävä periaate on avoimuus; sen kaikki aiemmat osat ovat digitoituja ja uudet osat julkaistaan puolen vuoden embargon jälkeen avoimena (PDF) verkossa.

Päättyessäni päätoimittajan tehtävät kiitän kaikkia *Toimitteisiin* kirjoittaneita tutkijoita, vertaisarviointiin osallistuneita kollegoja – sekä sarjan asiantuntevia lukijoita, joiden osoittama uskollisuus on aina inspiroinut toimitustyötä.

Helsingissä 1. elokuuta 2019

Pentti Paavolainen, päätoimittaja, VSKS:n esimies

Viipurin poliittiset jännitteet

– tapahtumia ja historiografiaa

Yhdistysten, järjestöjen ja poliittisten ryhmittymien Viipuri syntyi ja vahvistui 1800-luvun puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä. Suomalaisten joukko-
liikkeiden synnylle loivat tuolloin edellytyksiä poliittisten olojen ja talouselämän
vapautuminen sekä kansan koulutustason ja yleisen tietoisuuden kohentumi-
nen. Kehityksen sysäsi käyntiin nationalistien vapausaatteiden suomalainen
vastine, fennomania. Sen muotoilijoiden tulevaisuuden odotuksissa kajaste-
livat suomalainen valtio sekä yhtenäinen ja ruotsinkielisen yläluokan ikeestä
vapautunut suomalainen kansakunta, joka olisi kuuliainen sitä hallinnoivalle
suomalaiselle virkamiehistöille. Uudenlaista kansalaisuusideaalia edistettiin
mobilisoimalla kansaa esimerkiksi pitkälti säätyläisten holhouksessa olleisiin
raittius-, palokunta-, kansanvalistus- ja nuorisojärjestöihin. Aatteen palosta sai-
vat alkunsa myös erilaiset epäviralliset puolueyhdistykset, osuustoiminnalliset
liikkeet ja ammattiyhdistykset, joista osa siirtyi vuoden 1905 jälkeen työväen-
liikkeen ohjaukseen. Tällaisesta monimuotoisesta kansalaisyhteiskunnan toi-
minnasta muodostui yhdessä muun yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen, mieli-
piteenmuodostuksen ja vallanharjoituksen kanssa Viipurin poliittinen kulttuuri.¹

Viipurin poliittiseen kulttuuriin rakentui nousevan kansalaisyhteiskunnan
aikaan monenlaisia jakolinjoja, jotka heijastelivat osittain vanhan sääty-
yhteiskunnan murtumista. Erilaisia ryhmittymien katsantokantoja halkoivat
esimerkiksi kielikysymys, naisten sivistykselliset oikeudet, vaatimus yhteis-
kunnallisesta tasa-arvosta tai suhtautuminen 1900-luvun taitteessa kiihtyneeseen
venäläistämispolitiikkaan. Säröilyä suurempia railoja repesi sittemmin
esimerkiksi porvareiden ja työläisten sekä maltillisten porvareiden ja oikeisto-
radikaalien leirien välille.

VSKS:n Toimitteessa 21, Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939, luodaan näkymiä kaupungin poliittisen kulttuurin omaleimaisiin piirteisiin
1880-luvulta talvisotaan. Samalla kokoelman tutkimusartikkeleissa kysytään,
millaiset sosiaaliset ja idänpoliittiset jännitteet ja yhteentörmäykset tuottivat
paikallisia erikoispiirteitä. Käsillä oleva kokoelma tarkastelee Viipurin politi-
soituvaa yhteiskuntaelämää esimerkiksi henkilöhistorian, järjestötoiminnan,
lehdistöhistorian, poliittisen aktivismin ja puoluepolitiikan näkökulmista.

Kokoelman alkuosan tutkimusartikkeleissa matkataan kansalaisyhteiskunnan varhaisvaiheisiin: uusien yhdistysten, klubien ja sanomalehdistön Viipuriin, työväenliikkeen mobilisoitumiseen, puolueuudostukseen ja niin kutsutun oikeustaistelun aikaan. Kertomuksen yhtenä juonteena kulkee viipurilaisten naisten ja nousevan naissivistyneistön rooli aikansa kansanliikkeissä. Maailmansodasta alkanutta ajanjaksoa tarkastellaan teoksessa Viipurin lääninvankilan kevään 1918 joukkomurhan ja sisällissodan valkoisen muistamisen ja muiston vaalimisen kautta. Laajempaa Venäjän ja koko Euroopan historian näkökulmaa kirjaan antaa artikkeli Venäjän vastavallankumouksellisen liikkeen toiminnasta Viipurissa ja Karjalankannaksella. Kokoelman päättää monia vuosikymmeniä läpäisevä katsaus Viipurin läänin porvarillisen kentän puoluepoliittisiin voimasuhteisiin yksikamarisen eduskunnan ajalta.

Viipurin erilaisten aatteellisten ja puolueyhmittymien historia on tarjonnut mahdollisuuksia monimuotoisille tulkinnoille, jotka ovat pääsääntöisesti heijastelleet kirjoitusaikansa poliittista tilannetta. Yleistäen 1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniä koskevan historiankirjoituksen näkökulmia ohjasi kaupungin asema Venäjän sulauttamistoimien etupiirissä. Talvisotaan saakka kaupungin lähimenneisyyttä tarkasteltiin Suomessa tästä syystä ennen muuta etuvartionäkökulmasta. Suomenkielisten tekstien kansallisia ja ruotsinkielisten tekstien skandinaavis-länsimielisiä asetelmia yhdisti vastakkaisuus Venäjään, jonka koettiin uhanneen länsimaalaista yhteiskuntajärjestystä. Suuntauksset eivät silti juuri keskustelleet keskenään, ja molemmissa venäläiset lähteet ja katsannot pitkälti sivuutettiin.²

Myöhemmin 1950–1960-luvuilla kaupungin lähihistorian vaalimisesta puolestaan olivat kiinnostuneita pääsääntöisesti syntyperäiset viipurilaiset, joiden tiedonintressejä saattoi ohjata inhimillinen tarve muistaa ja korostaa menetetyt kotikaupunkinsa erityisyyttä.³ Luonnehdintaan sopii tapa, jolla Viipurin entinen (ja ainoa) kaupunginjohtaja Arno Tuurna (1894–1976) määritteli kaupungin muistokirjassa vuonna 1958 Viipurin sielua ja kulttuuria. Tuurna näki kaupungin psyyken osiksi paitsi sen etuvartioaseman linnoineen myös omaleimaisen kulttuurin ja kauppakaupungille ominaisen suvaitsevaisuuden. Näiden piirteiden rinnalle Tuurna nosti – muutoin kaupunkilaisten osalta harvoin korostetun – hartaan uskonnollisuuden. Tuurnan tähdentämiä ominaisuuksia ei pidetä täysin kiistattomina. Uskonto ja seurakuntayhteys on useimmiten tulkittu viipurilaisia laajemmin siirtokarjalaisen yhteisön keinoksi selviytyä menetyksen kokemuksistaan. Tällä vuosituhannella on haastettu myös käsitys eri ryhmien rakentavasta rinnakkainelosta.⁴

Aiemmillä asetelmilla Suomessa valtasi 1970–1980-luvuilla tilaa ylijäräinen, itämerellinen katsantokanta; kansalliset painotukset väistyivät osin kosmopoliittis-

ten ja osin Venäjän intressejä pitkällekin ymmärtäneiden tulkintojen tieltä. Tältä ajalta ovat peräisin myös Viipurin kaupungin historiasarjan tämän kokoelman aikakautta käsittelevät tekstit (osat IV:2, V), joista etenkin itsenäisyyden aikaa edeltävä osa jäi teoksen laatimiseen liittyneistä syistä varsin hajanaiseksi. Kokonaisvaltaisimmat katsaukset kaupungin poliittiseen kulttuuriin loivat Jaakko Paavolainen työväenyhdistyksiä, Erkki Kuujo poliittista elämää ja Matti Kähäri kulttuurista suomalaisuusaatetta käsittelevissä osuuksissa. Poliittisesti arkaluonteiset 1900-luvun taitteen tapahtumat jäivät teoksessa silti vähälle huomiolle.

Itämerellinen tutkimusasetelma huipentui 2000-luvulla ilmestyneessä Viipurin läänin historiasarjassa, jossa 1900-luvun taitteen jännitteitä tarkastelevat ansiokkaasti puhtaasti kansallisen viitekehyksen yli Pirkko Leino-Kaukiainen, Jukka Partanen ja Risto Marjomaa.⁵ 2010-luvulla edellä mainittujen näkökulmien rinnalle nousivat myös mielikuvat, merkitykset ja historiallisesti kerrostuneet kokemukset, joita selvitettiin etenkin Kimmo Katajalan Viipurin kaupunkitilaa käsitelleessä akatemiahankkeessa.⁶ Esimerkiksi Maria Lähteenmäki on viimeaikaisissa tutkimuksissaan tarkastellut kaupunkitilasta käytyä identiteettipoliittista kilpailua, johon niin ruotsinkieliset, suomenkieliset kuin venäläisetkin heijastivat venäläistämiskausien aikana historiapolitiittisesti vastakkaisia intressejään.⁷

Käsillä olevan kokoelman näkökulmat täydentävät aiempien tutkimusten katveja joko menetelmiltään, lähdepohjaltaan, tematiikaltaan tai näkökulmaltaan. Teksteissä on hyödynnetty muun muassa aiemmin tutkimatta jääneitä venäjänkielisiä lähteitä ja digitaalisen tiedonlouhinnan keinoin suuria tietoaaineistoja. Kokoelman lukuihin on myös kirjoitettu esimerkiksi aiemmin puuttuneita henkilö- ja kollektiivibiografisia muotokuvia, puoluehistoriallisia synteesejä, tarkkarajaisia tapahtumahistoriallisia ketjuja sekä muistamisen poliittisen identiteettihistorian tutkielmia.

Kokoelman aihealueiden ulkopuolelle jää muun muassa liike-elämä, jonka voimakasta laajenemista tämän kokoelman ajanjaksolla on käsitelty hiljattain Tuomas Möttösen toimittamassa antologiassa *Liikemiehiä ja hyväntekijöitä: Luovutetun Karjalan talousvaikutajat*. Mainitussa teoksessa on luotu kokonaiskuva vaurastuvan kauppiaskunnan poliittisen vaikutusvallan kasvusta, mesenaattitoiminnasta ja suomenmielisen pääomaleirin muodostumisesta Karjalassa. Myös kielikysymys jää tässä antologiassa vähälle huomiolle, sillä sitä on selvitetty jo VSKS:n *Toimitteissa 16 ja 18* (2013, 2016). Teemasta on lisäksi julkaistu ansioikas artikkelikokoelma *Viborgs fyra språk under sju sekel* (red. Marika Tandefelt, Schildts & Söderström 2002).⁸ Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri sivuuttaa samalla 1900-luvun taitteen kielellisestikin politisoituneen kamppailun julkisesta kaupunkitilasta, jota tutkitaan parhaillaan Itä-Suomen yliopistossa.⁹

Venäläistämispolitiikka siirtää rintamalinjoja

Viipurilaisten kulttuurinen ja sosiaalinen vedenjakaja kulki 1800-luvun puolivälin jälkeen yleistäen suomen- ja ruotsinkielisten välillä. Kunnallispolitiikan ja valtiopäivien toimijat rekrytoitiin vauraasta ruotsinkielisestä yläluokasta, jonka aseman varmisti varallisuuteen pohjautunut ääniasteikko. Suomenkielisen väestön voimakkaasta kasvusta ja 1860-luvulla saavutetusta määrällisestä enemmistöasemasta huolimatta kaupungin kulttuurisesti painottunut fennomaaniliike oli vielä määrältään vähäpätöinen. Snellmanin perintönä se vaali valtiouskollista keisarilolajiteettia ja määräitti vastapuolekseen ensisijaisesti hallitsevat ruotsinkieliset piirit. Pitkään marginaaliseksi koetun aatteellisen yhteisön henkisenä johtajana toimi hovioikeustuomari D. W. Åkerman vahvana taustatukenaan puoliso Emma (o. s. Perander). Tämän ryhmän sisälle kasvoi 1880-luvun mittaan nuorsuomalainen suuntaus, joka ajoi huomattavasti kielikysymystä laajempaa sosiaalisten uudistusten ohjelmaa. Vahvistuvan joukon keulahahmoihin kuului Viipurissa opettaja ja runoilija J. H. Erkkö. Mainittu kolmikko organisoï useimpia Viipurin aatteellisia rientoja ja nopeasti kasvanutta kansallishenkistä yhdistystoimintaa 1890-luvulle saakka. Vireä aatteellinen toiminta loi pohjaa esimerkiksi sille, että vaurastuneet suomenkieliset tehtailijat ja kauppiat järjestäytyivät vuonna 1891 liikkeenharjoittajien ja tehtailijoiden Pamaus-seuraksi kasatakseen riittävästi kunnallispoliittista äänivaltaa ruotsinkielisen dominanssin haastamiseen.¹⁰

Kaupunkilaisten suhde Venäjään ei 1880-luvulle tultaessa ollut erityisen problemaattinen, koska arkipäiväistä rinnakkaineloa oli jatkunut jo lähes kahden vuosisadan ajan. Pietarin hallinnon läheisyyteen oli totuttu, vaikka Viipurin hallinnollinen ja oikeudellinen kulttuuri olivat 1800-luvun aikana sulautuneet muun Suomen Ruotsin aikaiseen perintöön – jota Viipurillakin toki oli vuosisatojen takaa. Viipurin venäläinen väestö vaali omaa kulttuuriaan ja eli sivussa esimerkiksi kielikiistoista. Yleistäen se sympatisoi silti suomenkielisiä enemmän kuin ruotsinmielisiä, jotka vieroksuivat Venäjää poliittisista ja historiallisista syistä ja kokivat ylemmyyttä niin suomalaista kuin venäläistäkin kulttuuria kohtaan.¹¹

Perinteiset asetelmat murtuivat, kun Venäjän hallitsevissa piireissä levisi 1880-luvulla kansallismielinen ja vanhoillinen aatesuuntaus. Sen omaksumista edistivät sisäiset ja ulkoiset uhkakuvat. Saksan yhdistyminen oli muuttanut eurooppalaista voimatasapainoa, ja toisaalta läntisestä suunnasta isovenäläiseen nationalismiin levisi ajatus sisäisten turvallisuushkien minimoimisesta sulauttamalla vähemmistökansallisuudet valtaväestöön. Kun muilta Venäjän rajamailta oli jo riisuttu vanhat erioikeudet, alkoi Suomen autonominen asema herättää Pietarissa yhä kielteisempää huomiota. Hallitusta lähellä olleet kansal-

lismieliset lehdet alkoivat kyseenalaistaa Suomen valtiollista asemaa ja vaatia suuriruhtinaskunnan liittämistä aiempaa kiinteämmäksi osaksi keisarikuntaa.¹²

Suomen ja Venäjän hallinnon yhtenäistäminen alkoi kesäkuun 1890 postimanifestilla, jossa Suomen postilaitos siirrettiin Venäjän sisäministeriön alaiseksi. Toimi koettiin Suomessa johdonmukaiseksi jatkoksi Puolan ja Baltian venäläistämistoimille. Se herätti pelkoa paitsi suuriruhtinaskunnan valtiolisten oikeuksien riisumisesta myös huolta Karjalan joutumisesta venäläistämispoliittikan astinlaudaksi. Tämä johtui Viipurin läänin maaseutukuntien postivirkailijoille asetetusta venäjän kielen taidon vaatimuksesta, joka muualla Suomessa koski vain kaupunkeja. Manifestin herättämää kritiikkiä sensuroitiinkin ennakkoon useista viipurilaisista sanomalehdistä.¹³ Vaikka manifestin herättämää huolta Karjalan asemasta on joissain historiikeissa paisuteltu, esimerkiksi Viipuri-lähtöisen kansanvalistustoiminnan ja kansanopistoliikkeen leviäminen Kannaksella katsotaan seuraukseksi manifestin herättämästä tarpeesta padota seudun pelättyä venäläistymistä.¹⁴

Postimanifestin jälkeen vireille tuli muitakin valtakunnallistamistoimia, joista tulli- ja rahalaitoksen liittäminen Venäjän keskushallintoon kaatui sittemmin Venäjän talouselämän intressien vastaisena. Sen sijaan jo pitkään esillä olleen yleisvaltakunnallisen lainsäädäntöjärjestyksen valmistelu vauhdittui, kun kysymys suomalaisten asevelvollisuudesta ja armeijan yhdistämisestä venäläiseen sotalaitokseen kävi ajankohtaiseksi vuosisadan lopulla. Suomen kenraalikuvernööriksi nimitetyn venäläisen esikuntapäällikön Nikolai Bobrikovin johdolla luotiin järjestely, jolla Suomessa tuli mahdolliseksi saattaa voimaan yleisvaltakunnallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä annettuja lakeja, koska Bobrikov oli vakuuttunut siitä, etteivät Suomen valtiopäivät asevelvollisuuslakia hyväksyisi. Suomalaisten syväksi järkytykseksi yleisvaltakunnallinen lainsäädäntöjärjestys asetettiin keisari Nikolai II:n helmikuun manifestissa 15. helmikuuta 1899.¹⁵

Manifesti käynnisti niin kutsutut routavuodet tai sortokaudet, joiden tulkinnoissa ovat vuorotelleet aikalaisten kokemukset valtiollisista oikeudenloukkauksista ja pyrkimys tarkastella Venäjän toimintaa suomalaiskansallista näkökulmaa laajemmassa viitekehysessä.¹⁶ Jälkimmäisessä tietä avasivat 1960 alkaen esimerkiksi Osmo Jussila, Matti Klinge, Keijo Korhonen, Tuomo Polvinen ja Viljo Rasila. Tunnepitoisesta sortokausikäsitteestä on sittemmin luovuttu, ja sen sijaan on ryhdytty puhumaan vähemmän arvolatautuneesti venäläistämiskausista, yhdenmukaisuuspolitiikasta tai suomalais-venäläisestä konfliktista.¹⁷ Tässä kokoelmassa vuosien 1899–1905 ja 1908–1917 aikaisista yhtenäistämispoliittikan jaksoista puhutaan venäläistämiskausina. Käsitteellä viitataan Venäjän pyrkimykseen lähentää Venäjää ja Suomea oikeudellisesti, hallinnollisesti ja kulttuurisesti keisarikunnan hallinnon ohjauksessa.¹⁸

Viipurilainen vastarinta

Viipurilaiset omaksuivat varsin näkyvän roolin helmikuun manifestin vastaisissa toimissa. Viipurilaisen konsulin ja tehtailijan Eugen Wolffin johtama 500 hengen lähetystö lähti maaliskuussa 1899 luovuttamaan manifestin kumoamiseen tähdännyttä suurta adressia. Matka epäonnistui; audienssin sijaan keisari välitti lähetystölle kehotuksen hakea manifestiin muutosta tavanomaista virkatietä. Wolffin viesti keisarille jäi silti pysyvästi aikakauden vastarinnan historiaan:

Tämä siis on kaikki se lohdutus, joka meillä on vietävänä tuolla kotona suurimassa huoleessa odottaville maanmiehillemme. [...] Me tulimme lujasti luottavina, me palaamme pettyneinä.¹⁹

Wolff nousi rohkean ja tunteikkaan esiintymisensä ansiosta suureen suosioon yli kielirajojen – mutta toisaalta saavutti Bobrikovin silmissä arkkivihollisen aseman. Poliittisten vedenjakajien siirtymistä pois kielikysymyksestä ennakoijo, että nuorsuomalainen (tosin ruotsinkielinen) Wolff nousi vuonna 1900 ensimmäiseksi suomenmieliseksi Viipurin porvarissäädyn valtiopäiväedustajaksi.²⁰

Suomalaiset eivät lannistuneet keisarin epäsuopeudesta, vaan monet alkoivat halveksia Nikolai II:ta valanrikkojana, jonka katsottiin kajooneen oikeudettomasti Suomen autonomiseen asemaan. Perusteena oli tulkinta, jonka mukaan Suomesta oli keisari Aleksanteri I:n hallitsijanvakuutuksessa 1809 muodostettu valtio, joka oli Venäjän kanssa reaaliunionissa. Tämän käsityksen mukaan keisarin itsevaltaa rajoittivat suomalaisessa valtiojärjestyksessä kustavilaiset perustuslait. Tulkinta oli kaukana yksiselitteisestä ja voitiin muissa yhteyksissä nähdä toiveajatteluksi. Perustuslaillinen kysymys oli mahdollista yhtä lailla ratkaista toteamalla ylimmän lainsäädäntövallan kuuluvan joka tapauksessa keisarille, joka vahvisti kaikki lait allekirjoituksellaan. Omana aikanaan Suomen aseman kriittinen arviointi suomalaisten piirissä ymmärrettiin poliittisesti vaaralliseksi ja siitä pidättäydyttiin. Käsityksen Suomen valtion syntymisestä vuonna 1809 polemisoi julkisesti vasta Jussila väitöskirjassaan vuonna 1969.²¹

Ajatus hallitsijanvakuutuksen sitovuudesta taustoitti niiden Viipurin viranomaisten toimintaa, jotka kieltäytyivät toimeenpanemasta yleisvaltakunnallisessa järjestyksessä annettuja säännöksiä eli omaksuivat perustuslaillisista syistä passiivisen vastarinnan periaatteen. Passiivisen vastarinnan omaksuminen yhdisti entiset poliittiset vastapuolet – nuorsuomalaiset ja ruotsinmieliset – perustuslailliseksi rintamaksi.²²

Osa viranomaisista taas uskoi Venäjän poliittista suuntausta väliaikaiseksi ja oli valmis myöntymään Pietarista annettuihin määräyksiin, jotta vältettäisiin virka-

koneiston venäläistäminen. Tämän linjan valitsivat keisarilolajiteettiin nojautuneet vanhasuomalaiset voittaakseen aikaa ennen odotettua Venäjän politiikan suunnan kääntymistä. Idänpoliittisten katsantokantojen jakautuminen hautasi alleen Viipurin poliittisen elämän aikaisemmat kielikiistat. Paikallisesti kehitystä edisti myöntyväisten ja perustuslaillisten kärkevimpien edustajien karjalaisuus.²³

Yleisvaltakunnallisen lainsäädännön antamista seurasivat puhdistukset siviilihallinnossa. Joulukuussa 1899 Viipurin lääniin kuvernööri Johan Axel Gripenberg sai muutaman alaisensa kanssa jättää virkansa. Syyt liittyivät venäjänkielisessä Kyyrölän kunnassa koottuun adressiin, jossa keisaria kiitettiin helmikuun manifestin antamisesta. Adressi sisälsi seitsemän allekirjoitusta. Bobrikovin mukaan Viipurin lääninhallinnon virkamiehet olivat vitkastelleet tiedon välittämisessä Kyyrölään siitä, että keisari oli tyytyväinen adressiin.²⁴ Julkista kansalaiskritiikkiä puolestaan vaimensi lehdistön toiminnan rajoittaminen. Bobrikovin vaatimuksesta *Viipurin*²⁵ ja *Viborgsbladetin* päätoimittajat erotettiin. Vuonna 1899 lakkautettiin viipurilainen *Östra Finland*, seuraavana vuonna *Viborgsbladet* ja tohtori J. A. Lylyn toimittama *Viipurin Sanomat*, jossa oli toistuvasti arvosteltu Venäjän Suomen-politiikkaa. Nämä muodostivat silti vain pienen osan Suomessa lakkautetuista lehdistä.²⁶

Viipurin läänin uuden kuvernöörin, venäläistyneen kenraalin Nikolai von Rechenbergin, ura jäi sekin lyhyeksi. Vuonna 1902 viiden läänin kuvernöörit joutuivat eroamaan poliittisesti epäluotettavina, myös Rechenberg. Syntyjään viipurinsaksalainen Rechenberg oli Suomeen palattuaan ryhtynyt vastustamaan avoimesti Bobrikovin politiikkaa. Kenraalikuvernöörinkanslian raporttien mukaan tämä ei puuttunut riittävän ankarasti asevelvollisuuslain vastustamiseen ja tuki lisäksi avoimen perustuslaillista toimittajaa J. A. Lylyä – osallistuipa kuvernööri jopa rauhanomaiseen mielenilmaukseen helmikuun manifestin vuosipäivänä. Ruotsalaisen *Aftonbladetin* mukaan kuvernöörin kohtaloksi koitui lopulta se, että hän oli hajottanut erään mielenosoituksen kutsumatta paikalle venäläistä sotaväkeä. Von Rechenberg ilmoitti erostaan kesäkuun lopulla 1902.²⁷

Yhtenä eron perusteena saattoi olla myös se, että Viipurin läänin viranomaisten ja asukkaiden passiivinen vastarinta työllisti poliittisesti arveluttavia tekoja tutkinutta kenraalikuvernöörin erikoisjaostoa Suomen lääneistä eniten. Toisaalta rajamaakunnan tärkeä strateginen asema Venäjän pääkaupungin etupiirissä loi muutenkin tarvetta muita läänejä tiukemmalle valvonnalle.²⁸ Tosiasia kuitenkin oli, ettei Viipuri vielä Bobrikovin kaudella profiloitunut Helsinkiä tai Turkuä tärkeämmäksi passiivisen vastarinnan keskuksiksi.²⁹

Lehdistön ja lääninhallinnon ohella puhdistettiin tuomioistuinlaitosta, mitä vaihtetta ovat selvittäneet Väinö Kannel (1939) ja Jukka Kekkonen (1992) Viipurin hovi oikeuden historiateoksissaan – edellinen asemoitumalla voimakkaasti

perustuslailliseen vastarintaan ja jälkimmäinen puhtaasti kansallisen näkökulman yli. Epälojaaliksi katsotun tuomarikunnan erottaminen oli venäläiselle hallinnolle välttämätöntä, koska suuri osa suomalaisista lainoppineista katsoi tuomarinvalan estävän yleisvaltakunnallisessa järjestyksessä annettujen sääntöjen soveltamisen.

Ensimmäisenä Viipurin hovioikeuden sovellettavaksi tuli Venäjän duuman heinäkuussa 1901 antama asevelvollisuuslaki, joka herätti Suomessa laajaa vastustusta. Se lakkautti Suomen kansallisen armeijan ja määräsi suomalaiset asevelvolliset palvelukseen venäläisissä joukko-osastoissa.³⁰ Joukkoerottamiset olivat väistämättömiä, kun hovioikeudet kieltäytyivät toimittamasta sota-asiaain toimituskunnalle luetteloa virkamiehistä, jotka oli vapautettava asepalveluksesta. Niskuroinnin seurauksena keisari erotti jokaisesta hovioikeudesta kolme tuomaria ja nimitti tilalle myöntöväisyyksmielisiä lainoppineita.

Kenraalikuvernööri Bobrikov tulkitsi asevelvollisuuslain eri puolella suuri-ruhtinaskuntaa herättämät levottomuudet separatistiseksi kapinoinniksi, jonka nujertamiseen tarvittiin voimapolitiikkaa. Osana sitä Bobrikov esitti venäläistämishjelman ja sai hyväksytyksi vaatimuksensa voimistetun suojelun julistamisesta Suomeen. Se tarkoitti muun muassa oikeutta langettaa sakko- ja vankeustuomioita hallinnollisessa järjestyksessä. Kuvernöörien alaisuuteen siirrettyä poliisitoimea venäläistettiin. Vuonna 1903 järjestysvaltaa vahvistettiin lisäämällä sotaväkeä ja vahvistamalla etenkin rajamaakunnassa venäläistä santarmilaitosta, joka valvoi valtakunnallista järjestystä muun muassa urkkimalla ja järjestämällä kotietsintöjä. Samana vuonna keisarin vahvistama diktatuuriasetus antoi kenraalikuvernöörille lisäksi kolmen vuoden ajaksi valtuudet sulkea kauppoja ja teollisuuslaitoksia, kieltää yleisten ja yksityisten kokousten pitäminen ja esimerkiksi vaikuttaa kunnallisten virkamiesten ja luottamustehtävien valintaan tai kunnallisten viranomaisten päätösten täytäntöönpanoon.³¹

Aiempaa suurempi joukkoerottaminen olikin edessä sekä tuomioistuinlaitoksessa että kaupunkien (ja kuntienkin) hallintokoneistossa vuonna 1903. Perusteena olivat edellisen vuoden kutsuntalakot, joihin osallistui Viipurissa esimerkiksi jokainen kutsunnan alainen ylioppilas. Bobrikov erotti diktatuurivaltuuksin muiden muassa kaikki Viipurin läänin pormestarit, joiden irtisanomisen perusteina olivat kutsuntalakkoihin liittyneet jarrutus- ja häirintäsyytökset. Keisari puolestaan erotti 11 Viipurin hovioikeuden jäsentä sillä perusteella, etteivät tuomarit olleet suostuneet keisarin määräyksestäkään luopumaan syyttestä asevelvollisuuslakia toimeenpanneita kuvernöörejä vastaan. Vastaavasti puhdistettiin muitakin hovioikeuksia. Osa tuomareista lähti lisäksi vapaaehtoisesti.³²

Eugen ja Adèle Wolff (o. s. Ekström) lähdössä keväällä 1903 maanpakoon Ruotsiin. Juna vei heidät ensin Turkuun. Eugen Wolff kuului tehtailijaveljensä Reguelin kanssa ensimmäisten karkotettujen ryhmään. Samassa yhteydessä karkotettiin myös oikeistonuorsomalainen lakimies Jonas Castrén.

Kenraalikuvernööri aloitti ei-toivotujen henkilöiden maastakarkotukset heti saatuaan siihen valtuudet diktatuuriasetuksessa. Vaikka kuudesta ensimmäisestä karkotetusta kolmella oli yhteys Viipuriin tai muualle Karjalaan, ei seudun asukkaita karkotettu vuosina 1903–1904 suhteellisesti enempää kuin muunkaan Suomen asukkaita.³³

Näistä vaiheista käynnistyvät käsillä olevan kokoelman tapahtumat. Loppukeväältä 1903 Bobrikov määräsi karkotettavaksi tohtorin ja entisen lehtimiehen J. A. Lylyn, joka oli lähtenyt poliittisen painostuksen takia Berliiniin edistämään akateemista uraansa. Ura jäi sikseen, koska karkotusmääräyksestä masentunut Lyly päätti elämänsä oman käden kautta.

Toimitteen 21 aloittava Olli Matikaisen henkilöhistoriallinen artikkeli peilaa Lylyn ristiriitaisen persoonan kautta kielikysymykseen ja äänikynnykseen liittynyttä kunnallispoliittisesta valta-

taistelua, nousevien suomenkielisten piirien keskinäistä kiistelyä ja nuorsuomalaisten sosiaalisen tasa-arvon vaatimuksia, sekä lopulta Lylyn kriittistä suhdetta Bobrikovin venäläistämispoliittikkaan. Matikainen osoittaa tekstissään, kuinka vahvasti Lylyn perintö ohjasi Viipurin nuorsuomalaista radikalismia ja varhaisen työväenliikkeen ohjelmaa. Viipurissa Lylyä saattoikin poliisin vartioimana hautaan tuhansia hänen vastarintapolitiikkansa kannattajia.³⁴

Perustuslaillisen suuntauksen vankkaa kannatusta Viipurin seudulla osoittaa se, että alkujaan kutsuntalakkojen organisoimiseksi perustetun maanalaisen vastarintajärjestön kagaalin kärkinimiin kuului useita Viipurin ja Viipurin läänin alueen nuorsuomalaisia, kuten lakimiehet Jonas Castrén ja Pehr Evind Svinhufvud sekä naiskagaalin perustaja, toimittaja ja tohtori Tekla Hultin.³⁵

Jaakkimassa varttunut Hultin oli muissa yhteyksissä esimerkki naisesta, joka oli onnistunut raivaamaan tieltään sukupuolensa sivistyksellisiin oikeuksiin kohdistuneet esteet. Akateeminen tasa-arvo toteutui kokonaisuudessaan vasta

1900-luvun alkuvuosina, jolloin yliopisto lakkautti sukupuolta koskevan erivapausvaatimuksen. Tässä kokoelmassa Mervi Kaarninen osoittaa viipurilaisen naisten kollektiiviografiaan perustuvassa artikkelissaan muun muassa sen, kuinka seudun pitkä ja aikalaisissa ylpeyttä herättänyt naiskoulutuksen traditio ei lopulta painanut, kun Viipurilainen osakunta jarrutti naisten osallistumista ylioppilaselämään 1890-luvulle saakka.³⁶

Koulutus loi silti jo ensimmäisille, erivapauden turvin opiskelleille viipurilaisille ylioppilasnaisille valmiudet yhteiskunnalliseen aktiivisuuteen: moni heistä osallistui venäläistämiskausien aikana esimerkiksi painotuotteiden välitykseen ja muunlaiseen passiiviseen vastarintaan venäläistämistoimia kohtaan ja tuki myös aktiivista vastarintaa. Myöhemmin sama koski punaisen hallinnon vastustamista. Moni ylioppilaista päätyi lisäksi tutkijan tai kirjailijan uralle tai järjestöelämän vaikuttajiksi viimeistään itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä, kuten Kaarninen osoittaa. Viipurin naiset mobilisoituvat myös poliittisen kentän toisella laidalla – työläisnaisliikkeessä, jonka keskuksen Viipuri muodosti 1900-luvun alkuvuosina.³⁷

Suomalaiset rajamaapolitiikan aaltoliikkeessä

Talvella 1904 alkanut Venäjän–Japanin sota ja kenraalikuvernööri Bobrikovin murha kesäkuun puolivälissä herpaannuttivat keisarikunnan poliittista painostusta sen verran, että karkotetut pääsivät palaamaan Suomeen saman vuoden lopulta alkaen. Tilanteen lievä hellittäminen ei kuitenkaan padonnut yleistä tyytymättömyyttä, päinvastoin paineet poliittisiin uudistuksiin kasvoivat Japanin-sodan tappioiden myötä niin Suomessa kuin Venäjälläkin. Venäjän vuoden 1905 vallankumoustahtumat alkoivat tammikuun 22. päivänä, jolloin keisarin henkivartiokaarti ampui Pietarissa satoja aseettomia mielenosoittajia. Dramaattinen selkkaus käynnisti Venäjällä mellakat, jotka levisivät Suomeenkin solidaarisuusmielenosoitusten aaltona.

Kuten Antti Kujala tuo tässä kokoelmassa julkaistavassa, Viipurin työväenliikkeen alkuvaiheita käsittelevässä katsausartikkelissaan esille, vuoden 1905 mielenosoitukset eivät olleet spontaaneja, vaan poliittisesti tarkoin ohjattuja. Viipurin perustuslailliset ja työväki kokoontuivat jo muutaman päivän kuluttua Punaisenlähteentorille protestoidakseen venäläistä hallitusvaltaa vastaan eivätkä hajaantuneet poliisiin käskystäkään.

Vielä noin vuotta aiemmin viipurilaisen työväenliikkeen päävirta oli tukeutunut venäläiseen hallintoon esimerkiksi työttömyyskysymyksessä, ja Venäjä-suhteessaan tämä suuntaus oli kiistatta kulkenut muun Suomen jälkijoukoissa. Toisaalta paikallisten työläisten piirissä eli myös vahva pas-

siivisen vastarinnan henki, joka oli työväenyhdistystä vuoteen 1901 saakka johtaneen J. A. Lylyn perintöä. Lylyn vasemmistonuorsuomalainen radikalismi oli aikanaan hidastanut viipurilaisen työväenliikkeen kääntymistä marxilaisen luokkataistelun tielle. Sen sijaan teollistumisen synnyttämiä sosiaalisia ongelmia oli pyritty ratkomaan vanha- ja nuorsuomalaisten säätyläisten johdolla wrightiläisen kateederisocialismin keinoin. Sovinnollisen ja maltillisen politiikan aika ei ollut päättynyt vielä silloin, kun työväenyhdistys liittyi Suomalaiseen Työväenpuolueeseen vuonna 1901. Työväestön Venäjä-suhteen viilensi viime kädessä vasta venäläistyneen lääninhallinnon kohtuuttoman lujaksi koettu järjestyksenpito.

Vuoden 1904 mittaan perustuslaillisista piireistä alkoi irrottautua aseellista vastarintaa kannattaneita aktivistiryhmiä, jotka järjestäytyivät Aktiiviseksi vastustuspuolueeksi. Aktivismi keräsi kannatusta myös joidenkin Viipurin ja sen maalaiskunnan työläisten parissa. Paikallisen työväenliikkeen sisälle alkoi muodostua vuoden 1904 aikana työläisaktivistien verkosto, joka hyväksyi väkivaltaiset keinot taistelussaan venäläistä hallintoa vastaan. Ryhmä vastaanotti tukea sekä perustuslaillisilta että aktivisteilta. Kujala tarkastelee katsausartikkelissaan prosessia, jonka edetessä työläisaktivistien tyytymättömyys purkautui niin laajaksi poliittiseksi väkivallaksi, että Viipurista ja läntisestä Karjalankannaksesta muodostui Helsingin rinnalle toinen suomalaisen työläisaktivismin keskuksista. Koko Karjalankannasta vuodesta 1905 alkaen heiluttanut ja suurlakon jälkeen yhä voimistunut väkivallan aalto heijasteli kokemusta poliittisen järjestelmän epäoikeudenmukaisuudesta. Sellaisena se rinnastui suoraan keisarikunnan keskuksen Pietarin kehitykseen.³⁸

Ennen syksyä 1905 tyytymättömyydestä venäläistä hallintoa vastaan viestitivät räikeimmin työläisaktivistien attentaatit ensin Viipurin lääninhallintoa venäläistänyttä kuvernööri Nikolai Mjasojedovia vastaan maaliskuussa ja sitten santarmieversti Kramarenkoa vastaan heinäkuussa 1905.³⁹ Kuten Kujala osoittaa, Kramarenko murhattiin kostoksi Mjasojedovin kohdistuneen attentaatin rikostutkinnan menettelytavoista; järjestys- ja tuomiovaltaa oli liukunut asiassa suomalaisten lakien vastaisesti venäläisille instituutiolle. Tällaista kehitystä vastustettiin loppukesästä 1905 Viipurissa mielenosoituksessa, jossa protestoitiin attentaatteihin osallistuneen Kalle Procopén lähettämistä Viipurista Pietariin. Elokuussa mielenosoittajat puolestaan kahakoivat santarmien ja ratsupoliisien kanssa Punaisenlähteentorilla, jossa vaadittiin kieltolakia, yleistä äänioikeutta alempien valtiosäätyjen vaaleihin ja venäläisen hallitusvallan väärinkäytösten korjaamista.⁴⁰

Levottomuudet huipentuivat loppusyksystä Pietarista levinneeseen suurlakkoon, jonka vaiheita ja seurauksia Kujala selvittää katsausartikkelissaan.

Työväki järjesti 1800-luvun lopulta lähtien poliittisia kulkueita erityisesti vappuna. Kuvassa lipunkantaja johtaa kulkueita toukokuun ensimmäisenä päivänä 1920 hiekkatiellä Viipurissa.

Muista Suomen kaupungeista poiketen Viipurin perustuslailliset ja työväki pystyivät ajamaan vaatimuksiaan äänioikeudesta, sosiaalisista uudistuksista ja laittomien päätösten kumoamisesta rinnakkain suurlakon päättymiseen asti.⁴¹ Sitten pettymys Venäjän vuoden 1905 vallankumouksen lopputulokseen ja hiipumiseen loi Suomeenkin Venäjän sosialistivallankumouksellisista vaikutteita omaksuneita anarkistis-vallankumouksellisia ääriryhmittymiä. Myös puolueen valtavirran välirikko nuorsuomalaisten kanssa oli edessä pian suurlakon jälkeen, kun työväenliike piti kiinni omaksumastaan luokkataisteluideologiasta. Poliittisten ryhmittymien konflikti heijastui nopeasti myös kulttuurin kentälle, kuten Saijaleena Rantanen tietolaatikossaan osoittaa.

Optimisin aika jää lyhyeksi

Venäjän vuoden 1905 perustuslaillinen vallankumous ja Suomen suurlakon lopputulos – helmikuun manifestin säännösten kumoaminen, yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ja lupaus valtiopäiväjärjestyksen uudistamisesta – valoivat silti yleisesti uskoa joukkovoimaan ja vireille saatuun parlamentaariseen demokratiaan.⁴² Kun marraskuun manifesti suurlakon jälkeen pysäytti Suomessa Venäjän yhdenmukaistamispolitiikan toimeenpanemisen, saavutti keisarikunnan luoteinen

rajamaa lyhyessä ajassa ennennäkemättömän laajat kansalaisvapaudet. Yleisvaltakunnallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä annettu asevelvollisuuslaki ja kiistaa herättänyt asetus virkamiesten erottamisesta kumottiin. Kansalaistoiminnan mahdollisuuksia avarsi vuonna 1906 annettu perustuslain tasoinen laki lausunto-, kokoontumis- ja yhdistymisvapaudesta. Uudessa vaalilaissa ja valtiojärjestyksessä luotiin yksikamarinen ja demokraattinen kansanedustuslaitos.⁴³ Sen myötä aiemmat löyhät ja epäviralliset mielipideryhmittymät järjestäytyivät puolueiksi. Samoihin aikoihin enemmistön kieli suomi tuli Viipurissa kunnallispoliittiseksi pöytäkirjakieleksi, vaikka kunnallispoliittinen yhdenvertaisuus jäi vielä odottamaan tulevia aikoja. Se toteutui lopulta itsenäisen Suomen alkuaikoina.

Suurlakon lopputulos merkitsi joka tapauksessa perustuslaillisen linjan riemuvoittoa. Suomen valtiollisiin ja alueellisiin johtotehtäviin palasivat vuoden 1907 aikana uudelleen nuorsuomalaiset ja RKP:läiset virkamiehet, jotka kenraalikuvernööri Bobrikovin kaudella oli passiivisen vastarinnan tekijöinä syrjäytetty asemistaan. Heille antoivat hallinnossa tilaa myöntöväisyyssinjaa kannattaneet vanhasuomalaiset.⁴⁴ Viipurin läänin kuvernööriksi vuonna 1906 palannut Nikolai von Rechenberg tosin joutui lähtemään toistamiseen jo alkuvuodesta 1907. Eron virallisena perusteluna oli sairaus, mutta todelliseksi syyksi huhuttiin sitä, ettei Venäjän hallinto katsonut hyvällä tämän aktiivisia toimia liberaalin venäläisen professori Mihail Herzensteinin murhan selvittämiseksi. Poliittisen murhan takana olivat Venäjän hallintoa tukeneet ääri- vanhoilliset, mustasotnialaiset voimat.⁴⁵

Rechenbergin kannalta ongelmallisia olivat olleet jo heinäkuun lopun 1906 tapahtumat, jotka olivat kolhineet kuvernöörin mainetta sekä Venäjällä että Suomen perustuslaillisissa piireissä. Tuolloin Venäjän ensimmäinen duuma (uusi kansanedustuslaitos) oli hajotetuksi tultuaan kokoontunut Viipurin hotelli Belvedereen pitämään varjoistuntoa. Kokoontumisessa muotoiltiin Viipurin manifestina tunnettu asiakirja, joka kannusti Venäjän alamaisia vastarintaan. Kuvernööri oli käskenyt kokouksen osanottajia hajaantumaa, jottei kenraalikuvernööri panisi täytäntöön uhkaustaan asettaa Viipuri piiritystilaan. Määräys oli närkästyttänyt perustuslaillisia piirejä, vaikka toisaalta pian manifestin antamisen jälkeen Viaporissa alkanut sotilaskapina sai kuvernöörin toimet näyttämään venäläisen hallinnon silmissä täysin riittämättömiltä.⁴⁶

Näissä oloissa Suomen poliittisten oikeuksien pysyvyyteen ei yksinomaisesti luotettu. Keisarin ymmärrettiin taipuneen uudistuksiin pakkotilanteessa, jonka oli aiheuttanut Japanin-sodan tappio sitä seuranneine lakkoliikkeineen. Ratkaisua vaati edelleen myös kysymys Suomen ja Venäjän oikeudellisesta suhteesta ja siihen liittyvästä yleisvaltakunnallisesta lainsäädäntöjärjestyksestä.⁴⁷

Voittoisan suurlakon hedelmistä ei ehditty nauttia pitkään. Suomi oli ollut jo pitkään viimeinen erikoisoikeuksia nauttanut rajamaa, kun keisarikunnan hallinnon asenteet vähemmistökansallisuuksia kohtaan jyrkkenivät uudelleen vuonna 1907. Tuolloin nationalistiset puolueet saivat enemmistön Venäjän kolmannessa duumassa, ja vaalivoitto nosti keisarikunnan korkeimpiin virkoihin kiihkokansallisia tahoja. Kehityksen osasyynä oli Venäjän suurpoliittisen huomion kääntyminen idästä takaisin jännitteiseen Eurooppaan. Huoli mahdollisen suursodan syttymisestä ja epäilyt Ruotsin intresseistä Suomen takaisinvalloittamiseen – ja samalla pelko Japanin tai Saksan mahdollisesta hyökkäyksistä – herättivät tarpeen turvata Pietarin asema. Venäjän hallinto pyrki samasta syystä ehkäisemään suurlakon kaltaisten levottomuuksien toistumisen vaikka voimakeinoin.⁴⁸

Vähemmistökansallisuuksia koskevan politiikan koveneminen alkoi tuntua voimakkaasti Pietarin lähinaapurustossa, Viipurin läänissä, koska alueen strateginen merkitys Venäjälle korostui tappiollisen Japanin sodan jälkeen. Erillisesti hallinnoidun alueen olemassaolo keisarikunnan pääkaupungin läheisyydessä oli alkanut kiinnittää esimerkiksi venäläisten matkailijoiden kielteistä huomiota, ja asia alettiin mieltää myös turvallisuusriskiksi. Läänin kiinteämpää yhdistämistä Venäjään kaavailtiin sisäministeri Pjotr Stolypinin johdolla vuodesta 1907, ja jopa sotatilan julistamista harkittiin.⁴⁹ Syynä olivat poliittiset vaaratekijät: Viipurin lääni nähtiin sekä venäläisten vallankumouksellisten turvasatamaksi että suomalaisen passiivisen ja aktiivisen vastarinnan pesäpaikaksi. Myös venäläisväestön asema askarrutti.⁵⁰ Suomalaisten väitetystä separatismista ja kapinoimishalusta alettiin levittää perättömiä huhuja ja kirjoituksia,⁵¹ ja samoilla perusteilla Venäjä vahvisti vuodesta 1908 alkaen sotilaallista läsnäoloaan Suomessa. Poliisivalvontaa tiukennettiin kaikkialla Viipurin läänissä ja läänin pääkaupungissa Viipurissa.⁵²

Venäläisen hallinnon huolet eivät olleet täysin perusteettomia. Jo aiemmin esitettiin, kuinka Viipurin järjestys- ja sotilasviranomaiset olivat joutuneet toistuvasti poliittisen väkivallan kohteiksi jo 1900-luvun alkuvuosina. Suomalaisten työläisaktivistien veriteot jatkuivat eri puolilla Karjalaa kesään 1907 saakka, eikä Kaakkois-Kannaksella välttytty keisarikunnan sisäpoliittiseen kuohuntaan liittyneiltä poliittisilta murhilta venäläistenkään kesken.⁵³ Toisaalta myös laillisissa keinoissa pysyttäytyneet piirit olivat hajallaan. Passiivista vastarintaa oli kannatettu Viipurin virkamieskunnassa Bobrikovin kaudelta alkaen varsin vankasti ja jopa laittomaan väkivaltaan kallistuen – samaan aikaan, kun seudun vaikea geopoliittinen asema toi tukijoita maltillisille reaalipoliittisille ratkaisuille.⁵⁴

Anu Koskivirta selvittää artikkelissaan, kuinka vuonna 1908 uudelleen alkaneita venäläistämistoimia pohjustettiin ensin venäläisissä sanomalehdissä. Artikkelissa tarkastellaan millaisista näkökulmista suomalainen sanomalehdistö käsitteli venäläistämispoliitiikan toimeenpanoa Viipurissa vuosina

1908–1912. Artikkelit osoittaa, kuinka vasta yleisvaltakunnallisessa järjestyksessä annetun yhdenvertaisuuslain soveltamiseen liittyneet selkkaukset tekivät Viipurista vuodesta 1912 alkaen itseoikeutetun perustuslaillisen ”oikeustaistelun” keskuksen.

Näin merkittävän aseman luomista pohjusti sanomalehdissä ensin mielikuvan luominen Karjalasta ja Viipurista muun Suomen venäläistämispolitiikan koekenttänä. Tällaisia käsityksiä vahvistivat kaupungin suuri venäläisväestö, uhka Viipurin läänin ja myöhemmin Kaakkois-Kannaksen liittämisestä suoraan Pietarin hallinnon alaiseksi, Raja-Karjalan koulujen venäläistäminen, Moskovan patriarkaatin laajenemisyhkymykset sekä venäläismielisten sotilas- ja siviiliviranomaisten erikoislaatuiset ja ankarat otteet.

Valtakunnallisessa lehtikirjoittelussa Viipurin mainetta ”puhdisti” ikäviltä konnotaatioilta paikallisen maistraatin ja hovioikeuden viranomaisten perustuslaillinen vastarinta. Vastarintapolitiikkaa pantiin toimeen nuorsuomalaisen *Karjala*-lehden piirissä etukäteen suunnitellun käsikirjoituksen mukaisesti, ja sen vakavien seurausten myötä perustuslaillisissa sanomalehdissä luotiin henkilökuvia oikeustaistelun sankari- ja marttyyrihahmoista, kuten Johanna Wassholm osoittaa tietolaatikkotekstissään. Perustuslailliset tuomarit pääsivät palaamaan virkoihinsa vasta maaliskuun vallankumouksen jälkeen. Jää avoimeksi, missä määrin muualle Suomeen levitetty mielikuva Viipurista venäläistäjien pesäpaikkana vaikutti jopa vuoden 1918 sodan loppuvaiheen etnisesti motivoitujen veritekojen taustalla. Yhteys ei ilmeisesti ollut ainakaan suoraviivainen, koska poliittisia asetelmia hämmensivät myös maailmansota ja Venäjän kaksi vallankumousta, mutta silti sellainen saattoi olla. Vähintäänkin kysymystä pitäisi tutkia.⁵⁵

Maailmansota herättää aseellisen vastarinnan

Aseellinen aktivismi oli hiljentynyt 1910-luvun alussa, eivätkä suomalaiset enää hyväksyneet poliittisia murhia tai olleet innostuneita tekemään yhteistyötä Venäjän kumousliikkeiden kanssa. Viipurissakin toiminta oli lamaannuksissa: aseellisesta vastarinnasta käytiin lähinnä teoreettista keskustelua aktivisti-lehtien palstoilla.⁵⁶

Maailmansodan syttyminen heinäkuussa 1914 kuitenkin särki pysähtyneen ilmapiirin. Suomen alue julistettiin sotatilaan ja kenraalikuvernööri Franz Albert Seynille annettiin diktatoriset valtuudet. Suomalaisen – ja myös viipurilaisen – aseellisen aktivismin toinen vaihe alkoi tällaisessa maailmansodan ja toisen venäläistämiskauden ilmapiirissä. Marraskuussa 1914 varsinkin ylioppilaspiirejä kuohutti suunnitelma, joka nimettiin ”suureksi venäläistämishjelmaksi”. Moni-

osaisen ohjelman tavoitteisiin kuuluivat niin virkakunnan lojaaliuden varmistaminen kuin Suomen ja Venäjän taloudellinen ja valtiollinen lähentäminen.⁵⁷

Suomessa keisarikunnan tavoitteita tulkittiin synkässä valossa. Uskottiin, että suuriruhtinaskunta oli menettämässä itsehallinnon rippeetkin ja muuttumassa venäläiseksi maakunnaksi. Monet aikalaiset tulkitsivat – aiemmin ensisijaisesti Viipurin lääniä varjostaneen – sulauttamisuhan koskevan nyt koko Suomea. Pelot olivat ymmärrettäviä, vaikka ohjelmaa on myöhemmin tarkasteltu jopa aktivismin historiankirjoituksen myyttinä. Sosiaalihistorioitsija Viljo Rasilan mukaan ohjelma pyrki lähinnä estämään keisarikunnan kokonaisuutena vahingoittavan toiminnan, mikä oli kireässä kansainvälisessä asetelmassa ymmärrettävää. Ohjelmaan ei liioin sisällynyt kielellis-etnistä sulauttamista.⁵⁸ Maailmansodan oloissa venäläistämisohjelmia ei pantu koskaan täytäntöön.

Suomalaiset ylioppilasradikaalit eivät tätä tienneet syksyllä 1914 vaan olivat valmiita aloittamaan vastarinnan. He juonivat yhteyttä Saksan Tukholman sotilas-asiamieheen, joka kiinnostui puheilleen saapuneista viestintuojista. Saksassa arvioitiin, että suomalaisten avulla voitiin sitoa Venäjän joukkoja pohjoisen periferisille reuna-alueille, kauaksi maailmansodan päänäyttämöistä. Taktiikkaa on nimetty Venäjän ”vallankumouksellistamiseksi”. Tällä on tarkoitettu sitä, että suomalaisten ja ukrainalaisten nationalistien tai vaikkapa Vladimir Leninin johtamien bolševikkien tukemisessa oli kyse yhdestä ja samasta asiasta – Venäjän keisarikunnan ajamisesta kaaokseen sisäisten jännitteiden avulla.⁵⁹

Aluksi saksalaiset naamioivat suomalaisten koulutuksen partiojohtajakursiksi. Kun sotilaskoulutus laajeni Lockstedtissa, aktivistien täytyi tehostaa maanalaista värväystoimintaa Suomessa ja luoda salaisia etappiteitä, joita pitkin tulevat jääkärit pystyivät matkustamaan aina Viipurista ja Kannaksen pohjukasta saakka sisämaan läpi Suomen ja Ruotsin rajalle ja sieltä edelleen Saksaan.⁶⁰

Saksalaiset halusivat kartuttaa tietojaan Suomesta ja Venäjästä. Suurvallan meriesikunta perusti Tukholmaan tiedustelutoimiston, jonka hoitajiksi määrittiin viipurilaistaustaiset serkukset, jääkärit Isak Alfthan ja J. W. Snellman. Ensiksi mainittu oli koulutukseltaan filosofian maisteri ja jälkimmäinen kandidaatti, joka tunnettiin erityisesti sukutaustastaan: valtiofilosofin pojanpoika. Kahden Suomen armeijan tulevan tiedustelu-upseerin tehtävänä oli kiihdyttää Saksan vakoilua venäläisten linnoitustyömailla, varuskunnissa ja Viipurin tapaisissa merkittävässä kaupungeissa.⁶¹

Isak Alfthan matkusti Helsingin kautta Viipuriin lokakuun 1915 alussa. Täällä hän piti yhteyttä suomalaisaktivisteihin ja erityisesti sanomalehti Karjalan päätoimittajaan Anto Södermanniin. Saksalaisten tiedustelija Alfthan ryhtyi järjestelemään vakoiluelimiä eikä laiminlyönyt myöskään jääkärivärväystä. Siitä päävastuun kantoi aluksi Södermann, mutta kun hän tammikuussa 1916

Syksyllä 1917 Viipurin punaiset ja valkoiset valmistautuivat sotaan. Pietisen tehtaalta on säilynyt valokuva, jossa jääkäri Paul Henrichsson (kesk.) sekä konttoristit Jarl Illukka (vas.) ja Vilho Ahokas (oik.) kokoavat käsikranaatteja.

kuoli sairauskohtaukseen, ylioppilas Into Auer nimitettiin korvaajaksi. Tämä tuleva ”kalterijääkäri” onnistui väistelemään santarmeja noin puolen vuoden ajan, minkä jälkeen hänet pidätettiin ja passitettiin Pietariin, pahamaineiseen Špalernajan vankilaan. Värväystoiminta kohtasi muitakin vastoinkäymisiä: ”Kun etappitiet tuon tuostakin menivät tukkoon, ennen kuin täältä saakka ehdittiin rajalle, jäi Karjalasta paljon halukkaita lähettämättä”, Yrjö Ora kirjoitti vuonna 1928 suojeluskunnan historiassa.⁶²

Agentti Alfthan vältteli turhia riskejä. Salaisessa työssä auttoi se, että hänellä oli vaikutusvaltaisia viipurilaissuojelijoita: everstiluutnantti Adolf Aminoff, tuleva kenraali Hannes Ignatius ja varatuomari Severin Avellan lukeutuivat hänen ”neuvonantajiksi” ja ”avustajiksi”.⁶³ Alfthan asui aluksi kotonaan kerrostalo Edenissä, josta käsin hän johti salaista työtään. Myöhemmin mies vuokrasi huoneiston

puurakenteisesta Karjala-talosta, ettei aiheuttaisi hankaluuksia isälleen, kauppaneuvos Ferdinand Alfthanille. Muun muassa Karjalan toimittaja Mikko Puhakka, rautatieläinen Yrjö Ahnger ja Johan Hägglund vahvistivat pian vakoilujärjestöä, jolle erityisesti luotetut rautatieläiset kanavoivat tietoa. Ennen kuin Alfthan palasi Ruotsiin ensimmäiseltä Viipurin vakoilumatkaltaan, hänen aktivistijärjestönsä onnistui anastamaan Karjalankannaksen topografiset sotilaskartat, jotka Viipurissa lymyilyt jääkäri Aarne Sihvo salakuljetti Saksaan.⁶⁴

Aina maanalaiset aktivistit eivät tyytyneet yksinomaan vakoiluun vaan organisoivat myös sabotaasia. Saksalaiset toivoivat suomalaissabotöörien – tai kuten aikalaiset sanoivat ”pommarien” – upottavan Venäjän ja ympärysvaltojen sota- ja kauppalaivoja ja aiheuttavan muuta tuhoa.⁶⁵ Iskujen kokonaismäärää on mahdotonta arvioida pitävästi.⁶⁶ Se kuitenkin tiedetään, että pommimiehet ulottivat matkojaan Viipurin ja Kannaksen kautta Petrogradiin (Pietari) ja kauemmaksi Venäjälle.⁶⁷

Maaliskuussa 1917 kansa kokoontui Viipurin Torkkelinkadulla juhlimaan ”suurta svobodaa”, Venäjän maaliskuun vallankumousta. Riehakkaissa tunnelmissa ihmiset kantoivat punaisia nauhoja takeissaan ja lakeissaan.

Suomalaisten jääkärien ja pommarien maanalainen aktivismi toimi esi-näytöksenä sille ”konspiratiiviselle maailmalle”, joka Suomeen ja erityisesti Kannaksen alueelle syntyi vuonna 1917. Keisarillisen Venäjän romahtaminen ja Suomen itsenäistyminen aloittivat katkeran kamppailun imperiumin perinnöstä. Viipurin ja Kannaksen näkökulmasta oleellista oli se, että niistä tuli yksi Venäjän vallankumouksellisen kamppailun merkittävimmistä tukialueista. Venäläiset oppositiovoimat ja niiden taistelujärjestöt olivat tottuneet käyttämään Suomen aluetta maanalaisen toiminnan tukialueena jo ennen vuotta 1917. Lokakuun vallankumouksessa moni asia mullistui, mutta Karjalankannaksen asema Venäjän poliittisen kamppailun tukialueena pysyi entisellään.

Paradigma vaihtuu – Viipuri osana vuoden 1918 historiakeskustelua

Suomen sisällissota – samoin kuin venäläistämiskaudet – luetaan tutkimus-aiheina Suomen historian suuriin tutkimuskeskusteluihin. Uudella vuosituhanella sotaa on lähestytty lukemattomista eri näkökulmista. On oltu yhä enemmän kiinnostuneita väkivallan luonteesta ja siitä, minkälaisia tunnejälkiä se on jättänyt kansakunnan ja paikallisten yhteisöjen kollektiiviseen muistiin. 1990-, 2000- ja 2010-lukujen mittaan huomio onkin siirtynyt yhä kiinteämmin valtiollisen makrotason, suurmiesten ja tilastojen historiasta narratiiviselle

mikrotasolle, siis käsittelemään paikallaisia ja symbolisesti merkittäviä tapahtumia. On kysytty, miten sisällissota heijastui yksittäisen maakunnan, pitäjän, kaupungin, suvun, perheen tai yksilön elämään, kokemuksiin ja poliittiseen identiteettiin.⁶⁸ Laajasta rintamasta esiin on syytä nostaa Risto Alapuron, Jukka Rislakin ja Seppo Aallon tutkimukset Huittisten, Jämsän ja Kuusankosken väkivaltaisista kuukausista.⁶⁹

Tutkimuskeskustelu vuoden 1918 väkivallasta ja sen luonteesta on saanut kimmokkeita myös laajemmasta eurooppalaisesta debatista. Varsinkin 1990-luvun Jugoslavian sodat avasivat näkymän siihen, millaisiin väkivallanteikoihin ihminen kykeni poikkeusolosuhteissa. Tästä näkökulmasta Suomen sisällissodasta ja sen väkivaltaisuuksista – arkistoissa ja piironginlaatikoissa – säästyneet tapahtumakuvaukset eivät enää välttämättä näyttäneet karkeasti liioitelluilta vaan loogisilta. Lähdeaineistolla oli mahdollista osoittaa, että Suomen sisällissodan punaiset ja valkoiset olivat kyenneet julmiin, sadistisiinkin väkivallanteikoihin. Todistusaineistosta ei ollut ollut pulaa, sillä kyse oli ollut sodasta, joka oli kansainvälisestäkin verrattuna erityisen raaka.⁷⁰

Tutkimuksellinen käänne ei ollut kivuton. Sisällissodan haavat ja traumat vaikuttivat – ja vaikuttavat osin edelleen – monen paikallisen yhteisön elämään tai omakuvaan niin, ettei aiheen lähestyminen ole ollut helppoa edes ammattitutkijoille. Tutkimuksellista käännettä on hidastanut niin ikään se, että “tutkijoiden on yleensäkin ollut työlästä tunnistaa irrationaalista tuhoavuutta henkilöissä, jotka normaalioloissa ovat ajaneet asiaansa rationaalisesti”, kuten Juha Siltala kirjoittaa.⁷¹ Vielä ainakin 1960- ja 1970-lukujen historian tutkimuksessa vaikutti suuntaus, joka pyrki selittämään sekä punaisen että valkoisen puolen väkivallanteot mahdollisimman pienen ja poikkeuksellisen ihmisryhmän syyksi. Puhuttiin ”hulluista pyssymiehistä”, ”poikkeusyksilöistä” ja ”pikku-Hitlereistä”, mutta tarkempi tutkimus 1990-luvulta lähtien on romuttanut tällaiset selitysmallit miltei kokonaan. Selväksi on tullut, että sisällissodan terrorissa oli kyse niin laajasta ilmiöstä, ettei sitä pystytty selittämään kuin pieneltä osin henkisesti tasa-painottomien yksilöiden ja sotatilanteen spontaanien tunnereaktioiden avulla.⁷²

2000- ja 2010-lukujen tutkimuskeskustelussa on korostettu eritoten sitä, että laajempi väkivalta tarvitsee tuekseen sotilaallista koneistoa ja kylmää laskelmointia, lyhyesti sanottuna tappamisen sotilastiedettä ja insinöörimäistä suunnittelua. Myös monet Suomen sisällissodan väkivallanteot olivat pitkälti seurausta sodankäynnin perusluonteesta ja logiikasta. Terrori oli erottamaton osa sekä punaisen että valkoisen puolen sodankäyntiä, sillä se oli keino, jonka avulla sota pyrittiin voittamaan keinoja kaihtamatta. Armottomalla väkivallalla murrettiin vastarinta niin vuoden 1918 Suomessa kuin myös Venäjän sisällissodassa. Väkivallan kylmäävää logiikkaa ovat korostaneet useat historian-

tutkijat, kuten Aapo Roselius, Seppo Aalto ja Marko Tikka. Viimeksi mainitun vuonna 2004 ilmestynyttä *Kenttäoikeudet*-väitöskirjaa voidaan pitää tuoreen tutkimussuunnan pioneerityönä.⁷³

Sitä mukaa kun paradigma on muuttunut, Viipuri ja Karjalankannaksen alue laajemminkin ovat työntyneet tutkimuksellisen keskustelun eturiviin. Tämä ei ole ihme, sillä juuri Viipurissa koettiin useita sellaisia väkivaltaisia tapahtumasarjoja, jotka luetaan sodan kuohuttavimpiin: Viipurin lääninvankilan murhenäytelmä, säveltäjä Toivo Kuulan surma ja kaupungin venäläisten asukkaiden joukkomurha, joista viimeksi mainittua on kutsuttu jopa itsenäisen Suomen historian ainoaksi etniseksi puhdistukseksi. Historiantutkijat ovat pitäneet kaikkia kolmea tapahtumasarjaa varsin kiitettävästi esillä, mutta muut Viipurin väkivaltaisuudet muistetaan selvästi huonommin siitä huolimatta, että kaupungissa todistettiin myös muita punaisen ja valkoisen terrorin veritöitä.⁷⁴

Viipurin ja laajemminkin Kannaksen tapahtumia on sivuttu monissa 2000-luvulla ilmestyneissä sisällissotatutkimuksissa. Erityisesti Teemu Keski-sarjan *Viipuri 1918* ja Heikki Ylikankaan *Rata Rautuun* pitää nostaa esiin.⁷⁵ Molemmat avainteokset edustavat uusia tutkimuksellisia tuulia paitsi paikallisuudessaan myös kiinnostuksessaan poliittista väkivaltaa kohtaan. Samaa ei voida sanoa vanhemmasta Viipurin ja Karjalankannaksen sisällissotaa kuvaavasta historiakirjallisuudesta ja lehtiartikkeleista: se noudattaa usein samaa yksitoikkoista kaavaa kuin muukin vanhempi suomalainen sisällissota-aiheinen kirjallisuus. Heti kevään 1918 jälkeen alkoi ilmestyä historian kirjoja, pamflettimaaisia julkaisuja ja lehtiartikkeleita, joihin voittoisa, valkoinen puoli tiivistä oman näkemyksensä ”sankarillisesta vapaussodasta”. Näiden julkaisujen henki oli usein subjektiivinen – ja jälkikäteen tarkasteltuna vaivaannuttava: kevään 1918 sisällissota ja sen veriset tapahtumat yritettiin ahtaa klassisen sankarinäytelmän muottiin. Teksteissä punaiset ovat usein ”maanpettureita”, ”ryssiä” ja ”villejä indiaaneja”, joita vastaan valkoiset vapaussoturit käyvät urheaa, runebergiläistä taisteluaan. Poliittisesta väkivallasta ei juuri puhuta, ellei kyse ole punaisesta terrorista, jonka uhrit kartoitettiin ansiokkaalla tarkkuudella pian sodan jälkeen.⁷⁶

Sodan vielä jatkuessa *Karjala*-sanomalehdessä ilmestyi artikkeli ”Viipurilaisten vapaustaistelusta”. Se edusti maltillisempaa linjaa kuin moni muu kevään 1918 lehtijuttu. Maanalainen vastarinta oli aloitettu kaupungin jouduttua ”punaisten ja heidän ystäviensä punaryssien käsiin” sodan alussa. Viipurin porvarilliset asukkaat olivat ”sanan täydessä merkityksessä punakaartin aseetonta ja suojatonta vankilaumaa, jolla ei ollut minkäänlaista valtaa eikä voimaa”. ”Pitkän aikaa elettiin Viipurissa aivan tietämättöminä siitä, mitä muualla tapahtui. Huhuja liikkui jos jonkinlaisia, uutisia sai kuulla joka askeleella ja kertoa niitä taas kymmenille eteenpäin.”⁷⁷

Osa valkoisen puolen kannattajista oli sitä mieltä, että asekuuntoisten miesten tuli pyrkiä pois kaupungista ja liittyä valkoisten rintamajoukkoihin, jotka olivat ryhmittyneet Antrean suunnalle vain 25 kilometrin päähän kaupungista. Moni viipurilaisurho oli valmis ottamaan kiinnijäämisen hengenvaarallisen riskin, mutta kaikki eivät pitäneet sitä järkevänä. He eivät tahtoneet jättää kotikaupunkiaan, omaisuuttaan ja omaisiaan punaisen ”hirmuvallan” armoille. Helmikuussa kaupunkiin jääneiden valkoisten piirissä syntyi ajatus ”uuden, aivan salaisen suojeluskunnan” perustamisesta. Idean takana oli entinen voimaliittolainen, pitkän linjan aktivisti, arkkitehti Vietti Nykänen. Kun salaisiin soluihin ja koeteltuun luottamukseen perustunut maanalainen toiminta oli kasvanut ”niin pitkälle, että arveltiin noin parin kolmen sadan miehen suostuneen järjestön jäseneksi, alkoi aseiden hankinta, johon tarkoitukseen hra Nykänen asetti ensi alussa varansa käytettäväksi”.⁷⁸

Salaisen suojeluskunnan päälliköksi valittiin Venäjän armeijassa palvellut kapteeni, ”Viipurin oma poika” Mikko Turunen ja esikuntapäälliköksi Nykänen. Suojeluskunta kokoontui kerran tai kahdesti päivässä Nykäsen asunnolle, joka sijaitsi aseman tuntumassa Sergejeffin talossa. Suojeluskunta onnistui ostamaan ja keplottelemaan aseita venäläisiltä sotilailta ja järjestämään vakoilun niin hyvin, että punaisten miltei koko toiminta saatiin selville. ”Kaikki heidän esikuntansa määräykset ja toimenpiteet, heidän mieslukunsa niin kaupungissa kuin rintamillakin, heidän raha- ja ruokapulansa, voittonsa ja tappionsa, asekuljetuksensa ja konnantyönsä sekä loppuaikoina heidän surkea sekasortonsa, avuttomuutensa ja eripuraisuutensa, heidän johtajiensa pakosuunnitelmat lyhyesti sanoen, koko punaisten verenkierto on ollut Suojeluskunnan Esikunnan tiedossa.”⁷⁹

Karjalan ja monien muiden sanomalehtien jutuissa korostettiin sitä, miten raakalaismainen punaisten hallinto oli ollut. Heti keväällä 1918 ja vielä vuosikausia sen jälkeen porvarilehdissä kirjoitettiin toistuvasti punaisen terrorin pahimmasta esimerkkitapauksesta, Viipurin lääninvankilan joukkomurhasta. Tekstit ja lääninvankilasta otetut valokuvat levisivät kulovalkean lailla ja jättivät muistijälkensä satojen tuhansien aikalaisten mieliin. Valkoisessa Viipurissa niistä tuli viimeinen sana siitä, minkälaista kauhun aikaa punavallan ikeessä oli eletty. Tässä kirjassa lääninvankilan tapahtumia käsittelee Seppo Marttinen. Katsausta ei ole kirjoitettu siksi, että haluttaisiin mässäillä lääninvankilan kauheuksilla vaan siksi, että kuva tragediasta ja siihen vaikuttaneista valinnoista ja sattumista tulisi täysin selväksi. Marttinen tiivistää katsausartikkeliinsa ne laajat tiedot, jotka hänelle on vuosikymmenien aikana syntynyt vankienhoidon ja sisällissodan historiasta.

Sodan perintö velvoittaa

Jos oli valkoinen historiankirjoitus mustavalkoisuudessaan lapsenomaista, samaa on syytä korostaa myös siitä, miten punainen puoli vaali muistoa sisällissodasta. Keväällä syntyneessä niin sanotussa ”valkoisessa Suomessa” punaisen puolen muistamista ei yleensä katsottu hyvällä. Terijoelta on säästynyt jopa valokuva, jossa suojeluskuntalaiset polttavat punaisen puolen hautaseppeleitä.⁸⁰ Kun virallinen muistaminen ei käynyt päinsä, ei ole ihme, että punaisen puolen muistoa vaalittiin yksityisesti, salaisestikin. Neuvostoliitossa ja erityisesti Neuvosto-Karjalassa ilmestyi teoksia, joiden sisällissotakuva oli luokkatietoisessa kaavamaisuudessaan paljastava: vähäväkinen kansa nousi sortajiaan vastaan, mutta kärsi katkeran tappion. Taistelu rahavaltaa, ”riistäjiä” vastaan kuitenkin jatkui.

Punaisen puolen tukahdutettuja muistoja kuullaan kattavammin vuonna 2021 ilmestyvässä, sotien jälkeistä aikaa käsittelevässä *Toimitteessa* 23. Yhtenä syynä tähän rajaukseen on se, että punaisten muistitietoa sisällissodasta alettiin koota toden teolla vasta sille poliittisesti ja tutkimuksellisesti otollisempaan aikaan 1960-luvulla. Kokonaan ilman punaisen Karjalan ääntä eivät jää myöskään nyt käsillä olevan *Toimitteen* 21 sivut: Saijaleena Rantanen kirjoittaa tietolaatikon sisällissodan punaisista lauluista ja Mervi Kaarninen Viipurin ja Karjalankannaksen punaorvoista.

Yhtenä vuoden 1918 rujomman historiankirjoituksen innoittajana on pidetty Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogiaa. Sen vuonna 1960 ilmestynyt toinen osa nosti esiin valkoisen terrorin, joka oli aiemmin jäänyt piiloon ja ollut suoranainen tabu ”valkoisessa Suomessa”. Kirjailijan kuvaus tapahtumista ei ollut erehtymätön eikä aina uskottavakaan, mutta se kiritti tutkijoita aiheen pariin. 1960–1970-lukujen uuden aallon tärkein airut oli historian tutkija Jaakko Paavolainen. Hänen kolmiosainen tutkimuksensa vuoden 1918 punaisesta ja valkoisesta terroristista sekä vankileireistä on edelleen osin ylittämätön suurtyö sisällissodan – ja samalla myös Viipurin – raakuuksista.⁸¹

Linnan esimerkki muistutti myös toisesta näkökulmasta: sisällissodan muistamisesta. 2000- ja 2010-lukujen mittaan tutkijat ovat olleet kasvavassa määrin kiinnostuneita niistä tavoista, joilla kevään 1918 muistoa on vaalittu punaisella ja valkoisella puolella.⁸² On havaittu esimerkiksi se, että sisällissodasta muodostui eräänlainen prisma, jonka läpi suvut ja erilaiset yhteisöt tarkastelivat Suomen koko 1900-luvun poliittista historiaa. Yhteiskunnalliseen valvetuneisuuteen kuului jonkinasteinen tietoisuus siitä, miten oman suvun vaiheet vuonna 1918 olivat menneet.

Viipurissa muisto sodasta ja sen aikana koetuista asioista oli niin verevä, että sen koettiin velvoittavan tulevia sukupolvia tietynlaisen Suomen rakenta-

miseen ja sodan perinnön ja hengen vaalimiseen. Ilmiö näkyi vahvasti 1910-, 1920- ja 1930-lukujen poliittisessa toiminnassa. Tämän kirjan artikkelissa Aapo Roselius lähestyy aihetta tarkastelemalla sitä, miten kuvaa ja fyysistä tilaa Viipurista muokattiin vastaamaan sodan voittaneen osapuolen sisällissotakokemusta ja -kertomusta.⁸³

Kaikki Viipurin poliittiset voimat ammensivat sodan kokemuksista, mutta sakeimman perinnön saivat äärioikeiston ja -vasemmiston ryhmäkunnat. Vuoden 1918 kamppailusta tuli identiteettiä määrittävä kokemus, josta ammenettiin voimaa poliittiseen maailmankuvaan ja sen uskonvarmuuteen. Nyrkkisäännöksi riitti usein se, että vastapuoli oli väärässä niin kuin oli ollut jo vuonna 1918.

Äärioikeiston maailmankuvassa sisällissodan kokemukset yhdistyivät Venäjän ja sitä edustaneen neuvostobolševismiin pelkoon. Taistelu ”punaryssiä” ja ”heidän kätyreitään” vastaan ei loppunut eikä sen pitänyt loppua vuoteen 1918, sillä ”vapaussota” ja sen uhrit velvoittivat toimimaan riippumatta siitä, mitä lait sanovat.⁸⁴ Jyrkän sisällissotatulkinna ja äärioikeistolaisen maailmankuvan liitto näkyy myös useiden viipurilaisten elämäkerroissa. Esiin on hyvä nostaa yksi valtakunnallisestikin kiinnostava esimerkkitapaus: jo aiemmin mainittu Viipurin salaisen suojeluskunnan esikuntapäällikkö Vietti Nykänen. Hän jatkoi ”vapaussotaansa” jo kesällä 1918 Viipurissa osallistumalla Vienan Karjalaan ja Uhtualle suuntautuneen heimosotaretkikunnan järjestämiseen. Myöhemmin ei jäänyt pienintäkään epäselvyyttä miehen poliittisesta vakauksesta: fasismi. Nykänen kuului Suomen Kansallissosialistiseen Liittoon, ennen kuin vuonna 1933 riitautui aatetovereidensa kanssa ja ideoi uuden Iskumiehet-puolueen. Jatkosodan vuosina jyrkkä äärioikeistoaktivisti vaikutti Suomen Kansallissosialisteissa eikä luopunut tästä ideologista vielä toisen maailmansodankaan jälkeenkään.⁸⁵

Taistelu imperiumin perinnöstä kiihtyy

Vuotta 1919 on kutsuttu Euroopan toiseksi hulluksi vuodeksi. Vanhan mantteen suurvallat tahtoivat hävittää Leninin bolševismia ja voittaa kamppailun keisarillisen Venäjän perinnöstä. Venäjällä jatkuva sisällissota ja suomalaisten aktivistien nostattamat heimosodat olivat osa tätä laajempaa kamppailua hegemoniasta. Mahtavien poliittisten voimien liikkeet ravistelivat myös Kannaksen aluetta: se muodostui yhä selvemmin Neuvosto-Venäjän vastaisen taistelun tukikohdaksi, jossa vastavallankumoukselliset ryhmät valmistelivat aseellista taistelua ja jopa terrori-iskuja.

Erilaisia hämärähankkeita ja attentaatteja toteuttivat – tai usein paremminkin yrittivät toteuttaa – erityisesti venäläisemigranttien taistelujärjestöt. Nämä

”konspiratsijan” nimiin vannoneet liikkeet toteuttivat operaatioitaan eri aikoina, ja niiden keskinäiset suhteet muuttuivat yhtämittaa.⁸⁶ Suomessa ja erityisesti Kannaksella toimineet taistelujärjestöt olivat emigranttiaktivistien esimerkiksi Pariisissa, Berliinissä, Varsovassa tai Belgradissa perustamia salaseuroja. Ne julistivat taistelevansa bolševismia vastaan, kunnes valta vaihtuisi Venäjällä. Useinkaan ei ollut minkäänlaista yhteisymmärrystä siitä, millaista Venäjää järjestöt yrittivät luoda: osa tahtoi palata tsaarin aikaan, toiset unelmoivat parlamentarismista, venäläisestä fasismista tai ”aidosta” proletariaatin diktatuurista.⁸⁷

Venäläisten järjestöjen rinnalla Suomessa toimi myös ei-venäläisiä järjestöjä. Ne olivat muun muassa inkeriläisiä, itäkarjalaisia, ukrainalaisia ja armenialaisia salaseuroja, jotka kammosivat Neuvostoliittoa ja sen suurvenäläistä henkeä. Sekä venäläiset että separatistiset aktivistijärjestöt etsivät liittolaisia eri suunnilta. Ne lähestyivät eurooppalaisia tiedustelupalveluita ja sellaisia poliitikkoja, jotka kannattivat Neuvosto-Venäjän vastaista interventiopolitiikkaa. Järjestöt vanhoivat sissisodan, terrori-iskujen ja salamurhien nimeen ja lupailivat yhteistyökumppaneilleen vakoilutietoa.⁸⁸

Suomen – niin kuin muutamien muidenkin idän ja lännen väliin jääneiden reunavaltioiden – turvallisuusviranomaiset suhtautuivat taistelujärjestöjen lähentymisyrityksiin ristiriitaisesti. Monet turvallisuusviranomaiset olivat – viipurilaisten Isak Alfthanin ja J. W. Snellmanin tapaisia – entisiä itsenäisyysaktivisteja, jotka olivat karaistuneet käyttämään laittomiakin keinoja tavoitteidensa saavuttamiseen. Radikalismien hengessä he ihannoivat ja jopa tukivat antibolševistisiä salahankkeita, koska toivoivat niiden heikentävän Neuvostoliittoa ja parhaassa tapauksessa avaavan mahdollisuuden Suur-Suomen toteuttamiseen. Toisaalta vastavallankumoukselliset voimat herättivät niin paljon huomiota Neuvostoliitossa, että Suomen virkavallan – lähinnä turvallisuuspoliisin ja yleisesikunnan tiedustelun – oli pakko hillitä taistelujärjestöjen toimintaa tasaisin väliajoin.⁸⁹

Eräät historioitsijat ovat pitäneet Venäjän pakolaisaktivisteja eurooppalaisen antikommunismien pioneereina. Tästä näkökulmasta Venäjällä vuosina 1917–1920 raivonneessa sisällissodassa ei ollutkaan kyse puhtaasti venäläisestä valtakamppailusta vaan laajemmasta ilmiöstä, jonka heijastumia nähtiin myöhemmin Italian fasismissa ja Saksan kansallissosialismissa. Ernst Nolte on käyttänyt Euroopan sisällissota -käsitettä hahmotellessaan kokonaiskuvaa maailmansodan jälkeisestä Euroopasta.⁹⁰ Yhdellä puolella oli punainen Neuvosto-Venäjä ja toisella joukko eurooppalaisvaltioita, joiden sisällä toimi verisesti kilpailevia antibolševistisiä ja äärivasemmistolaisia voimia.

Jonathan Haslam ja muutamat muut tutkijat ovat kirjoittaneet myös ”pitkästä kylmästä sodasta” ja vetäneet yhtäläisyysmerkkejä vuosien 1917–1945 ja 1945–1991

Vallankumouksellisena vuonna 1917 ja sen jälkeisinä vuosina Suomeen pakeni kymmeniä tuhansia venäläispakolaisia, emigrantteja. Ensimmäisessä aallossa saapuivat vanhan Venäjän poliittisen eliitin edustajat, mutta myös keisarillisen armeijan upseerit. Kesällä 1918 Rajajoen raja-asetalla Terijoella otetusta kuvasta välittyy se hämmennys, joka leimasi suomalaisten rajaviranomaisten ja venäläisten emigranttiupseerien suhdetta.

välille. Vaikka rinnastus ei tee täyttä oikeutta aikakausien ainutkertaisuudelle, siinä on paljon osuvaa: 1920- ja 1930-lukujen Euroopassa koettiin poliittisia ja sotilaallisia mullistuksia, joissa punaisten ja valkoisten vastakkainasettelu oli keskiössä. Ensimmäisessä kylmässä sodassa emigranttien taistelujärjestöt olivat väline, jota molempien blokkien tiedusteluelimet hyödynsivät parhaansa mukaan.⁹¹

Viipurin ja Karjalankannaksen 1910-, 1920- ja 1930-lukujen historiaa suurvaltojen lännen ja bolševikkien idän rajamaana ja taistelutantereena on sivuttu useissa julkaisuissa 1960-luvulta alkaen. Tutkimusta pidätellyt suuri henkinen pato murtui kuitenkin vasta sen jälkeen, kun Neuvostoliitto oli romahtanut. Sen myötä aihetta käsiteltiin ahkerasti Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa, mutta myös Venäjällä, jossa emigranttiliikkeen historiasta etsittiin juuria jopa koko uuden valtion identiteetille. Hellittiin ajatusta, että maanpaossa eläneet emigrantit olisivat pitäneet hengissä sellaista tsaarin Venäjän ”puhdasta, aitoa” slaavilaista henkeä, jonka Neuvostoliitto oli tuhonnut.

Neuvostoliiton varjon katoaminen vaikutti myös suomalaiseen tutkimukseen. Vapaammassa ilmapiirissä emigranttiliikkeen historiasta ja raja-alueen levottomuuksista kirjoittivat useat tutkijat joista on syytä mainita ainakin Juho Kotakallio, Pekka Nevalainen, Matti Kosonen, Max Engman, Eleonora Joffe,

Julitta Suomela ja Johanna Pankakoski.⁹² Tässä kirjassa teemasta kirjoittaa Aleksi Mainio, joka on tehnyt väitöskirjansa venäläisten emigranttien ja suomalaisten turvallisuusviranomaisten vuosien 1918–1939 salaisesta yhteistoiminnasta, eräänlaisesta ”näkyttömästä sodasta”.

Puoluepoliittisesti omaleimainen Karjala

Kokoelman päätösartikkelin on kirjoittanut Vesa Vares, joka tarkastelee porvarillista puolue-elämää ja sen parlamentaarisia voimasuhteita yksikamari- sen eduskunnan aikana. Viipurin kaupungin ohella katsaus avaa näkymän koko muuhun Viipurin lääniin: Karjalankannaksen, Laatokan Karjalan, Raja- Karjalan ja itäisen Kymenlaakson maaseudulle, teollisuuskeskuksiin ja pikkukaupunkeihin. Artikkelit tarjoaa aiemmin puuttuneen vastapainon Hannu Soikkasen luovutetun Karjalan työväenliikettä käsittelevälle klassikkoteokselle ja jatkaa toisaalta kirjoittajan omia tutkimuksia Suomalaisen ja Nuorsuomalaisen puolueen sekä itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmenten Kansallisen Kokoomuspuolueen historiasta.⁹³

Kuten Vares osoittaa, 1910-luvulla rajamaakunnan aateilmastoa hallitsi perustuslaillinen nuorsuomalaisuus, mikä heijasteli seudun herkkää geopoliittista asemaa. Suomalainen puolue puolestaan menetti suuren osan kannatuksestaan myöntövyöpolitiikan osoittautuessa tuloksettomaksi. Aikakauden ilmiöihin kuului samalla laaja pettymys parlamentaarisen demokratian mahdollisuuksiin Venäjän poliittisen painostuksen alla, mikä romahdutti eduskuntavaalien äänestysaktiivisuuden jo vuosikymmenen alkupuolella. Vares osoittaa, kuinka porvarilliselle yhteistyölle toisaalta syntyi vuoteen 1917 mennessä uudenlaiset edellytykset, kun koko porvarillisen puoluekentän näkemykset Venäjän-politiikasta ja sosiaalisista uudistuksista 1910-luvun mittaan yhtenäistyivät.

Puolue-elämän analyysi avaa tulkinnallisia mahdollisuuksia moneen suuntaan. Yhtenä juonteena Varesen artikkelissa kulkee karjalaisen radikalismien pitkä historia. Jo paikallisten vanha- ja nuorsuomalaisten suhde venäläistämiseen oli jyrkempi ja vastakkaisempi kuin muualla Suomessa, ja 1930-luvulle saakka karjalaiset edustivat monesti ryhmittymiensä reformistista siipeä myös itsenäisessä Suomessa.

Muuta Suomea edistyksellisemmälle politiikalle pohjautui Viipurin läänissä Maalaisliitonkin vahva kannatus itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä. Maalaisliitto sai vaaleista toiseen huomattavan äänisaaliin etenkin läänin itäisessä vaalipiirissä, jossa suosio heijasteli seudun pienviljelijäyhteisöjen sosiaalista tasajakoisuutta.⁹⁴ Puolue toimi Karjalassa 1920-luvulla sosiaalireformistisena

kansanliikkeenä, jonka kannattajakunta ei ollut välttämättä aatteellisesti kaukana sosiaalidemokraateista. Tämä osoittaa porvarillisen ja sosialistisen leirin rajat ruohonjuuritasolla valtakunnanpolitiikkaa liukuvammiksi. Myös Karjalassa pitkään muuta Suomea suositumman, eurooppalaista sosiaaliliberalismia edustaneen Kansallisen Edistyspuolueen äänet siirtyivät 1920-luvun mittaan Maalaisliitolle.

Karjalan nuorsuomalainen perinne puolestaan jatkui muun muassa Kansallisessa Kokoomuspuolueessa, jonka voimahahmoksi nousi entinen karjalainen vastarintapoliitikko, tasavallan presidentiksi vuonna 1931 valittu P. E. Svinhufvud.⁹⁵ Hänen kaudellaan Karjalan kokoomuslaisten oli 1930-luvun alkuvuosina otettava kantaa myös nousevaan oikeistoradikalismiin, jolla oli vahvaa kannatusta etenkin rajapitäjissä. Orastava suhde päättyi lopulta *Karjala*-lehden ohjauksessa pesäeroon. Päätöstä maltillisen ja radikaalin oikeiston yhteistyön lopettamisesta nopeutti Svinhufvudin auktoriteettiin Mäntsälän kapinassa (1932) kohdistunut loukkaus.⁹⁶ Kokoomuspuolueen irtiotto IKL:läisestä oikeistoradikalismista mahdollisti sittemmin viime kädessä puolueen toiminnan jatkuvuuden sodan jälkeisissä oloissa. *Karjala*-lehden kirjoittelun kauaskantoisuus heijastaa tässä asiassa kokoelman muissakin tutkimusartikkeleissa esille nousevaa ilmiötä: paikallinen poliittinen sanomalehdistö muokkasi tutkittavalla ajanjaksolla merkittävästi lukevan yleisön mielipiteitä.

Vares tiivistää Karjalan poliittisen elämän merkityksen Suomelle toteamalla, ettei Suomen historiaa vuotta 1939 edeltävältä ajalta voi kokonaan ymmärtää tuntematta Karjalan ja Viipurin historiaa, saati että Suomen poliittista kulttuuria olisi voinut kuvitella ilman karjalaista elementtiä. Tämän kokoelman artikkelit pyrkivät kaikki osaltaan valottamaan ja tarkentamaan näitä piirteitä.

Viitteet

- 1 Näin poliittisen kulttuurin määrittelee historian tutkimuksessa Meinander 2018, 12–13. Kootusti esim. Alapuro et al. (toim.) 1989. Anu Koskivirran osuus tähän johdantoartikkeliin on tehty Koneen Säätiön rahoituksella.
- 2 Esim. Kannel 1939; Nuorvala 1939.
- 3 Tämän teoksen ajanjaksoa koskien esimerkiksi Teperi 1986; 1988; Paavolainen 1954; Tuurna 1958; Hirn 1964, 1976. Teperi ja Hirn kirjoittivat Viipurin varhaisemmista aikakausista jo ennen tässä mainittuja julkaisuvuosia. Vrt. Koskivirta, Paavolainen & Supponen 2016, 10–12. Katajala (ed.) 2016.
- 4 Tuurna 1958, 7–8; Karonen 2018, 20. Kansallisuusryhmien välisten suhteiden uusista tulkinnoista esim. Einonen 2013, 2016.
- 5 Partanen 2010, 2014; Leino-Kaukiainen 2014b; Marjomaa 2014. Esim. Koskivirta, Paavolainen & Supponen 2016.
- 6 Katajala (ed.) 2016.
- 7 Lähteenmäki 2018a, 10–35; Lähteenmäki 2018b.
- 8 Saksankielisen väestön osalta tämän kokoelman ajanjaksolta lisäksi Schweitzer 1993, 73–82. Myös Einonen 2013; Einonen 2016.
- 9 Sortokausiteema ei silti erotu Karjalan historian tutkimuksen kentässä 1900-luvulla omaksi kokonaisuudekseen. Tosin esimerkiksi kulttuurisen ja poliittisen karelianismin tutkimuksen voi lukea tämän aihekokonaisuuden osaksi. Katajala 2013, 29–82.
- 10 Vares 1987, 1992; Leino-Kaukiainen 2014a, 450; Koskivirta 2014a, 396–398.
- 11 Vrt. Leino-Kaukiainen 2014a, 448, 452. Kaupungin kaikki kieliryhmätkin olivat silti hajautuneet erilaisiin intressipiireihin, kuten Maria Lähteenmäki (2018, 13) huomauttaa.
- 12 Tommila 1960, Viipurin osalta Leino-Kaukiainen 2014b.
- 13 Leino-Kaukiainen 2014b, 468–469.
- 14 Esim. Teperi 1986; vrt. Koskivirta 2014, 418.
- 15 Esim. Kekkonen 1992, 145–146; Leino-Kaukiainen 2014b, 468–470. Suomen valtiopäiville taattiin yhä päättämisoikeus suuriruhtinaskunnan sisäisissä asioissa, mutta ainoastaan lausunnonanto-oikeus asioissa, joilla oli yleisvaltakunnallista merkitystä.
- 16 Angloamerikkalaisen näkökulman Baltian ja Suomen venäläistämiseen on luonut mm. Edward Thaden (1981).
- 17 Ahtiainen & Tervonen 1996, 29–31.
- 18 Vares 2019; Koskivirta 2019; Matikainen 2019. Sortokausiteema ei silti erotu Karjalan historian kentässä tutkimuksen kentässä 1900-luvulla omaksi kokonaisuudekseen. Tosin esimerkiksi kulttuurisen ja poliittisen karelianismin tutkimuksen voi lukea tämän aihekokonaisuuden osaksi. Katajala 2013, 29–82.
- 19 Suuren adressin kokoamisesta ja tapahtumista Pietarissa esim. Leino-Kaukiainen 2014b, 469–471.
- 20 Kuujo 1981, 597–598; Leino-Kaukiainen 2014a, 452. Wolffin toiminnasta liike-elämässä, politiikassa ja kaupunginhallinnossa Hellsten 2000.
- 21 Ahtiainen & Tervonen 1996, 29–30. Manifesti olisi voitu sijoittaa myös jatkumoon, joka oli käynnistynyt vuonna 1826 luodusta järjestyksestä, joka säänteli Suomen ja Venäjän viranomaisten antamien säädösten keskinäistä kompetenssia. Jussila 1969.
- 22 Esim. Vares 2000; Lähteenmäki 2009.
- 23 Esim. Vares 1987; Kekkonen 1992, 2 139–140.
- 24 Leino-Kaukiainen 2014b.
- 25 *Viipuri* ei vielä tässä vaiheessa ollut myöntynyt lehti. [Toim. huom. Kokoelman artikkeleissa sanomalehtien nimimuodot on nykyaikaistettu.]
- 26 Leino-Kaukiainen 2014b, 472. Leino-Kaukiainen 1984.

- 27** Hänninen 2013, 31–32. Rechenbergin saamista moitteista myös Kujala 2019, 104. Kuvernöörin eron syistä ks. Aftonbladet 31.12.1902, ”Finlands kamp. Fem nya guvernörer”.
- 28** Hänninen 2013, 31–32.
- 29** Hänninen 2013, 31–32.
- 30** Kekkonen 1992, 145–147. Lain vastaanotosta kertoo, että sitä vastustavaan kansalaisadressiin kerättiin Suomessa yli 400 000 nimeä eli vain hiukan vähemmän kuin suureen adressiin.
- 31** Kekkonen 1992, 148–155; Leino-Kaukiainen 2014b, 477–478.
- 32** Kekkonen 1992, 150–154.
- 33** Leino-Kaukiainen 2014b, 479.
- 34** Leino-Kaukiainen 2014b, 278.
- 35** Vares 2000, 166–171, 200–202 ja passim.
- 36** Viipurin tyttökouluhistorian historiaa 1900-luvun vaihteen molemmin puolin on selvitetty esimerkiksi seuraavissa teoksissa: Ingrid Borenius (1937). *Flickskolan i Wiborg 1788–1937: några anteckningar om nordens äldsta offentliga flickskolan*. Wiborg: Flickskolan i Wiborg; Gustav Dahl (1905). *Fruentimmersskolan i Wiborg 1788–1905: några anteckningar om Finlands äldsta flickskola*. Wiborg; Gustav Dahl (1908). *Svenska fruentimmersskolan i Wiborg 1905–1908*. Wiborg; Urop Haimi (toim. 1990). *Viipurin toinen tyttökoulu 1936–1939, Kouvolan tyttölyseo 1940–1973, Torkkelin yhteislyseo 1973–1975, Torkkelin lukio 1975–1980, Kouvolan lyseon lukio 1980–1990*. Kouvola: Kouvolan lyseon lukio; V. Joensuu (toim. 1948). *Viipurin yhteiskoulu 1895–1948*. Helsinki: Säde. Myöhemmin viipurilaista tyttökoulutusta ovat tutkineet esimerkiksi Pia Koivunen (2007). *Yksityisestä sivistysinnosta valtion kokeilukouluksi. Viipurin tyttölyseo 1921–1940*. Suomen historian sivulaudaturtutkielma, Tampereen yliopisto. Seudun vanhan kouluhistorian asiantuntijana mainittakoon lisäksi Maija Rajainen.
- 37** Kujala 2019, 122–123.
- 38** Lehti 2001.
- 39** Leino-Kaukiainen 2014b, 479–480.
- 40** Leino-Kaukiainen 2014b, 480–481.
- 41** Katso myös Kujala 2016.
- 42** Viimeisimmistä suurlakkotulkinnoista, ks. Kujalan 2016 ohella Haapala (toim.) 2008 ja Tikka 2009.
- 43** Kekkonen 1992, 151–153; Kekkonen 1999, 42–44; Seitkari 1960, 31–32; Forssell 1993, 191–192.
- 44** Esim. Halila 1981, 331; vrt. Vares 1987, 9–11; Vares 1992, 12–13. Valtioliisissa vaaleissa (vuoden 1907 eduskuntavaalit) entiset perustuslaidit kokivat silti tappion.
- 45** Hufvudstadsbladet 30.3.1907, ”Guvernör Rechenbergs avsked”.
- 46** Hultin 1935 388–389. Tapahtumista esim. Uusi Aura 24.7.1906, ”Tuuman päätökset: Viipuria uhattu sotatilalla”; Uusi Suometar 24.7.1906, ”Duuman jäsenet. Viipurista tulleet tiedot”; Työmies 24.8.1906, ”Ennen ja nyt”; Karjala 25.7.1906 Piiritystilän uhka Viipurissa”.
- 47** Lauerma 1960, 152–153.
- 48** Seitkari 1960, 32–33, Forssell 1993, 192; Suomen geopoliittisesta asemasta 1900-luvun alussa yleisesti, ks. Roitto, Ojala & Karonen 2018, 113–170.
- 49** Partanen 2014, 501; Halila 1981, 338.
- 50** Rasila 1966, 3–16; Partanen 2014, 500–502.
- 51** Forssell 1993, 198.
- 52** Jussila 1976, 402–403; Käkisalmen Sanomat, 2.11.1909, ”Viipurin läänin puolesta”.
- 53** Vituhnovskaja-Kauppalaa 2016; Lähteenmäki 2009; työläisaktivisteista ks. Kujala 2019, 110–115.
- 54** Lähteenmäki 2018, 270; 1900-luvun alkuvuosikymmenten poliittisesta väkivallasta yleisesti ks. Keskiarja 2010; Uola 1985; Lehti 2001; Vares 1992; 2019.
- 55** Vrt. Suodenjoki 2009; Westerlund 2004; Keskiarja 2013.
- 56** Gummerus 1935, 259–260; Mainio 2015a, 37–38.

- 57** Lackman 2000, 46–47, 72–73; Norrmén 1918–1919, 48; Rasila 1966, 3–13.
- 58** Lackman 2000, 11; Rasila 1966, 3–4, 11–16; Jussila 1979; Klinge 1997.
- 59** Fischer 1959; Lackman 2000; Mainio 2015a, 38. Lackman 2007, 48; Ora 1928, 7; Wegelius 1938, 145; Klinge 1969, 13–18.
- 60** Lackman 2000, 202; Numelin 1918–1919; Ora 1928, 7–8.
- 61** Lauerma 1966; Mainio 2015a, 37–40; Wegelius 1938.
- 62** Ora 1928, 8; Sihvo 1937, 88–92.
- 63** Ora 1928, 8; Sihvo 1937, 88–89.
- 64** Ora 1928, 8–9; Sihvo 1937, 88–92.
- 65** Lackman 2000, 324, 332; Lauerma 1966, 717–720; Pekkola 1927, 253–254.
- 66** Lauerma 1966, 722–723.
- 67** Mainio 2015a, 38–40.
- 68** Mainio 2011, 153–160.
- 69** Alapuro 1994; Rislakki 1995; Aalto 2018.
- 70** Mainio 2011, 153–160.
- 71** Siltala 2009, 15–16; Siltala 1993, 221–228.
- 72** Mainio 2011, 153–160. Ks. lisää kansainvälisestä tutkimuskustelusta: Browning 1999; Chirot & McCauley 2008; Drakulic 2005.
- 73** Aalto 2018, passim; Roselius 2007, passim; Tikka 2004, 21, 108, 112–113, 211–213, 382.
- 74** Ks. esim. Paavolainen 1966, 119–123, 162–163; Paavolainen 1967, 133–139, 172–174, 271–276, 422–424; Westerlund 2014, passim.
- 75** Keskiarja 2013; Ylikangas 2012.
- 76** Ks. esim. Boström 1927.
- 77** Karjala 7.5.1918, ”Viipurilaisten vapaustaistelu”.
- 78** Karjala 7.5.1918, ”Viipurilaisten vapaustaistelu”.
- 79** Karjala 7.5.1918, ”Viipurilaisten vapaustaistelu”. Ks. myös: Ora 1928, 57–59, 119–120.
- 80** Häggman, Keskiarja & Kuisma 2018, 146. Teoksen kuvatoimituksen on tehnyt Jukka Kukkonen.
- 81** Paavolainen 1966; Paavolainen 1967; Paavolainen 1971.
- 82** Ks. esim. Hentilä 2018.
- 83** Ks. myös Roselius 2013.
- 84** Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, passim.
- 85** Mainio 2007, passim; Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, passim.
- 86** Mainio 2015a, 13; Mainio 2015b, passim.
- 87** Mainio 2015a, 13–14.
- 88** Mainio 2015a, 13–14; Mainio 2015b, passim.
- 89** Neuvostoliiton vallanpitäjät pelkäsivät ulkomaille paenneita emigranttiaktivisteja ja näiden aseellista toimintaa lähes sairaalloisesti. Ks. Neuvostoliitossa vallinneista uhkakuvista ja siitä, miten niitä käytettiin hyväksi neuvostodiktatuurin vahvistamisessa: Mainio 2015a, 14.
- 90** Nolte 1987, passim; Mainio 2015a, 18. Ks. myös Ahti 1984, 14.
- 91** Haslam 2011, passim; Mainio 2015a, 18–19.
- 92** Mainio 2015a, 21–22.
- 93** Vares 1987, 1992, 2000, 2007. Puolueiden muodostumisesta Viipurin läänissä ks. myös Leino-Kaukiainen 2014b, 483–490.
- 94** Myös Partanen 2010, 164–165.
- 95** Svinhufvudista viimeksi Häikiö 2017.
- 96** Oikeistoradikalismista myös Partanen 2010, 169–171. Koko Suomen poliittisessa kentässä ks. Silvennoinen, Roselius & Tikka 2016.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Sanomalehdet

Aftonbladet (Ruotsi) 1902
Hufvudstadsbladet 1907
Karjala 1906, 1918
Käkisalmen Sanomat 1909
Työmies 1906
Uusi Aura 1906
Uusi Suometar 1906

Tutkimuskirjallisuus

- Aalto, Seppo (2018).** Kapina tehtailla. Kuusankoski 1918. Helsinki: Siltala.
- Ahti, Martti (1987).** Salaliiton ääriviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918–1919. Espoo: Weilin+Göös.
- Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka (1996).** Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat: matka suomalaisen historiankirjoitukseen. Käsikirjoituksia 17:1. Helsinki: SHS.
- Alapuro, Risto et al. (toim. 1989).** Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Alapuro, Risto (1994).** Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933. Helsinki: Hanki ja jää.
- Boström, H. J. (1927).** Sankarien muisto. Suomen itsenäisyyden ja vapauden puolesta henkensä antaneiden kansalaisten elämäkertoja. Helsinki: Kirja.
- Browning, Christopher (1999).** Aivan tavallisia rivimiehiä. Smedjebacken: Art House.
- Chirot, Daniel & Clark McCauley (2008).** Miksei tapeta niitä kaikkia? Poliittisen joukkomurhan logiikka ja ehkäisy. Helsinki: Like.
- Drakulic, Slavenka (2005).** Eivät tekisi pahaa karpäsellekään. Helsinki: Like.
- Einonen, Piia (2016).** Vyborg's Two Faces: Drawing National, Religious, and Spatial Boundaries. Teoksessa Meanings of an Urban Space: Understanding the historical layers of Vyborg. Ed. Katajala, Kimmo. Mittel- und Ostmitteleuropastudien 12. Münster: Lit Verlag, 153–175.
- Einonen, Piia (2013).** Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus – Etnisen alkuperän ja kielen merkitys 1800-luvun alun kaupunkiympäristössä. Historiallinen Aikakauskirja 111:1, 3–16.
- Fischer, Fritz (1959).** Deutsche Kriegsziele Revolutionierung und Separatfrieden im Osten 1914–1918. Historische Zeitschrift 188:1, 249–310.
- Forssell, Jarno (1993).** Unohdettu senaatti. Senaatin talousosaston julkinen kuva Suomessa 1909–1910. Teoksessa Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 9. Helsinki: Hallintohistoriakomitea, 189–234.
- Gummerus, Herman (1935).** Aktiivisilta taisteluvuosilta. Helsinki: Sanatar.
- Haapala, Pertti (toim. 2008).** Kansa kaikkivaltias: suurlakko Suomessa 1905. Helsinki: Teos.
- Halila, Aimo (1981).** Oikeudenhoito ja järjestyksenpito. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 283–330.
- Haslam, Jonathan (2011).** Russian's Cold War. From the October Revolution to the Fall of the Wall. New Haven: Yale University Press.
- Hentilä, Seppo (2018).** Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka. Helsinki: Siltala.
- Hirn, Sven (1964).** Rajatapauksia: Vanhan Viipurin ja Karjalan kulttuurimuistoja. Helsinki: Otava.
- Hirn, Sven (1976).** Vihantaa Viipuria. Etelä-Saimaan kustannus.

- Hultin, Tekla (1935).** Päiväkirjani kertoo 1899–1914 I. Helsinki: Sanatar.
- Häggman, Kai & Keskisarja, Teemu & Kuisma, Markku (2018).** 1918. Helsinki: WSOY.
- Häikiö, Martti (2017).** Suomen leijona. Svinhufvud itsenäisyyshenkilönä. Jyväskylä: Docendo.
- Hänninen, Reetta (2013).** Kansanvalistusta ja karamellipapereita: Suomalaisen passiivinen vastarinta kenraalikuvernöörin kanslian erikoisjaoston raporteissa 1900–1902. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston historian, kulttuurin ja taiteentutkimuksen laitos. (<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/39981>, luettu 15.7.2019).
- Jussila, Osmo (1969).** Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863. Helsinki: SHS.
- Jussila, Osmo (1976).** "Kasakat tulevat!": sortovuosien venäläis-suomalainen järjestysvallan käyttö. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Jussila, Osmo (1979).** Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. Helsinki: SHS.
- Kaarninen, Mervi (2019).** Viipurista maailmalle. Viipurin ensimmäisten naisylioppilaiden opinnot, urakehitys ja yhteiskunnallinen toiminta. Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Aleksis Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 69–100.
- Kannel, Väinö (1939).** Viipurin hovioikeus 1839–1939. Tietoja hovioikeuden historiasta, toiminnasta ja virkakunnasta: satavuotismuistojulkaisu. Viipuri: Viipurin hovioikeus.
- Karonen, Petri (2018).** Talouden ehdoilla: aineellisen ja henkisen kulttuurin vuorovaikutus Viipurissa 1500–1600-luvuilla. Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri. Toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 20–48.
- Katajala, Kimmo (2013).** Karjala-tutkimuksen paradigmat 1900. Teoksessa Karjala-kuvaa rakentamassa. Toim. Pekka Suutari. Suomalaisen Kirjallisuuden toimituksia 1389. Helsinki: SKS, 29–83.
- Katajala, Kimmo (ed. 2016).** Meanings of an Urban Space. Understanding the Historical Layers of Vyborg. Mittel- und Ostmitteleuropastudien 12. Münster: Lit Verlag.
- Kekkonen, Jukka (1992).** Itä-Suomen hovioikeus 150 vuotta. Teoksessa Viipurin Itä-Suomen hovioikeus 1839–1989. Toim. Pauli Ikonen et al. Kuopio: Kustannuskiila, 89–257.
- Kekkonen, Jukka (1999).** Suomen oikeuden historiallisia kehityslinjoja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Keskisarja, Teemu (2010).** Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terrorista. Helsinki: Siltala.
- Keskisarja, Teemu (2013).** Viipuri 1918. Helsinki: Siltala.
- Klinge, Matti (1969).** Itsenäisyys – Jääkäriliike – Sortokausi. Historiallinen Aikakauskirja 4:1969, 303–319.
- Klinge, Matti (1997).** Keisarin Suomi. Suom. Marketta Klinge. Helsinki: Schildts.
- Koskivirta, Anu (2014a).** Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 378–398.
- Koskivirta, Anu (2014b).** Karjalan kansallisen herätyksen innoittajana. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 399–418.
- Koskivirta, Anu, Paavolainen, Pentti & Supponen, Sanna (2016).** Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja ja aukollisuuksia. Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri. Toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 7–19.

- Kuujo, Erkki (1981).** Poliittinen elämä. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 585–602.
- Kujala, Antti (1995).** Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905. Historiallisia Tutkimuksia 194. Helsinki: SHS.
- Kujala, Antti (2016).** Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty: Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kujala, Antti (2019).** Viipurin työväenliike vuosina 1899–1907. Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 101–138.
- Lackman, Matti (2000).** Jääkäreiden tuntematon historia. Suomen vai Saksan puolesta? Helsinki: Otava.
- Lackman, Matti (2007).** Esko Rieki, Jääkärivärvi, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja. Helsinki: SKS.
- Lauerma, Matti (1966).** Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus. Porvoo: WSOY.
- Lauerma, Matti (1960).** Aktivismi. Teoksessa Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. Historian aitta XIV. Porvoo: WSOY & Historian ystävien liitto, 137–154.
- Lehti, Martti (2001).** Väkivallan hyökyaalto. 1900-luvun alkuvuosikymmenten henkirikollisuus Suomessa ja Luoteis-Virossa. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (1984).** Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891–1905. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014a).** Mieliä pideryhmistä puolueiksi. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 447–467.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014b).** Tiellä venäläiseen Suomeen. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 468–514.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** Maailmojen rajalla: Kannaksen rajamaa ja poliittiset murmut 1911–1944. Historiallisia tutkimuksia 243. Helsinki: SHS.
- Lähteenmäki, Maria (2018a).** Satunnaisesti venäläinen Viipuri. Kampailu julkisuudesta toisena sortokautena. Teoksessa Satunnaisesti Suomessa. Toim. Marko Lamberg, Ulla Piela & Hanna Snellman. Kalevalaseuran vuosikirja 97. Helsinki: SKS.
- Lähteenmäki, Maria (2018b).** Viipurin julkiset muistomerkit poliittisina tiloina ja muistin paikkoina. Teoksessa Yliarjaiset kaupungit Sortavala & Viipuri. Toim. Mikko Raudaskoski. Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja 18, 10–35.
- Mainio, Alekski (2007).** Jaalan pyöveli ja bolševismen vastainen sota. Sulo Nykäsen elämä 1918–1924. Helsinki: Helsingin yliopiston pro gradu.
- Mainio, Alekski (2011).** Jaalan pyöveli ja sisällissodan väkivallasta käyty keskustelu. Historiallinen Aikakauskirja 109:2, 153–168.
- Mainio, Alekski (2015a).** Näkymätön sota. Suomi vastavallankumouksellisen terrorismin ja vakoilun tukialueena 1918–1939. Helsinki: Helsingin yliopiston väitöskirja.
- Mainio, Alekski (2015b).** Terroristien pesä. Suomi ja taistelu Venäjältä 1918–1939. Helsinki: Siltala.
- Marjomaa, Risto & Jukka Partanen (2014).** Autonomian ajan sotalaivos Viipurin läänissä. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 432–455.

- Matikainen, Olli (2019).** Jäkkäniska. Julius Anselm Lyly (1856–1903) viipurilaisena lehtimiehenä ja paikallispolitiikkona. Teoksessa *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 41–68.
- Meinander, Henrik (2018).** Johdanto. Teoksessa *Kansanvallan polkuja – Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle*. Toim. Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1438. SKS: Helsinki, 9–25.
- Nolte, Ernst (1987).** *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus*. Frankfurt am Main: Propyläen Verlag.
- Normén, Pehr (1918–1919).** Itsenäisyyssaatteen herääminen Suomen ylioppilasnuorison keskuudessa. Teoksessa *Suomen jääkärit. Elämä ja toiminta sanoin ja kuvin*. I osa. Kuopio: Osakeyhtiö Sotakuvia, 28–51.
- Numelin, Ragnar (1918–1919).** Katsaus jääkäriajan poliittiseen työhön Tukholmassa. Teoksessa *Suomen jääkärit. Elämä ja toiminta sanoin ja kuvin*. I osa. Kuopio: Osakeyhtiö Sotakuvia, 442–450.
- Nuorvala, Kaarlo (1939).** Krestyn miehet. Kuvaus yhdenvertaisuuslain aiheuttamasta oikeustaistelusta. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Sanatar.
- Ora, Yrjö (1928).** Viipurin suojeluskunta 1917–1927. Viipuri.
- Paavolainen, Erkki (1954).** Sanomalehti Karjalan kohtaloita 1904–1954. Lahti: Karjalan kirjapaino.
- Paavolainen, Jaakko (1966).** Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. I osa. ”Punainen terrori.” Helsinki: Tammi.
- Paavolainen, Jaakko (1967).** Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. II osa. ”Valkoinen terrori.” Helsinki: Tammi.
- Paavolainen, Jaakko (1971).** Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. III osa. Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki: Tammi.
- Partanen, Jukka (2010).** Lääninhallitus ja poliittiset voimasuhteet itsenäistymisestä talvisotaan. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Karjala itärajan varjossa*. Toim. Yrjö Kaukiainen ja Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino, 163–171.
- Partanen, Jukka (2014).** Vallankumoushankkeita Kannaksella. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa*. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 500–501.
- Pekkola; Sulo-Weikko (1927).** Herrana ja heittiönä. Pommarin ja värvärin muistelmia sotavuosilta. Jyväskylä: Gummerus.
- Rasila, Viljo (1966).** Vuoden 1914 venäläistämishojelman synty. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1966, 3–16.
- Roiitto, Matti, Ojala, Jari & Karonen, Petri (2018).** Geopolitiikka ja identiteetit. Teoksessa *Kansanvallan polkuja – Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle*. Toim. Meinander, Henrik, Petri Karonen & Kjell Östberg. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1438. Helsinki: SKS, 113–170.
- Rislakki, Jukka (1995).** Kauhun aika: neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksossa. Helsinki: Vastapaino.
- Roselius, Aapo (2007).** Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa. Helsinki: Tammi.
- Roselius, Aapo (2013).** Isänmaallinen kevät. Vapaussotamyytin alkulähteillä. Helsinki: Tammi.
- Schweitzer, Robert (1993).** *Die Wiborger Deutschen*. Saksalaisen kulttuurin edistämissäätiön julkaisuja 6. Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämissäätiö.
- Sihvo, Jussi (1937).** Jääkärivärväys Etelä-Karjalassa. Porvoo: WSOY.
- Siltala, Juha (1993).** Etninen puhdistus Suomessa 1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 93:3, 221–227.
- Siltala, Juha (2009).** Sisällissodan psykologia. Helsinki: Otava.
- Silvennoinen, Oula & Tikka, Marko, Roselius, Aapo (2016).** Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet. Helsinki: WSOY.

- Suodenjoki, Sami (2009).** Kauppiasboikotista kansallisuusvihaan. Valtaväestön ja venäläisten suhteet Tampereella vuosina 1899–1918. Teoksessa Tampere kieliyhdistys. Toim. Harry Lönnroth. Helsinki: SKS, 146–177.
- Teperi, Jouko (1986).** Pro Carelia: vuosisadan iltama Helsingin Seurahuoneessa 13.11.1893. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Teperi, Jouko (1988).** Henkinen taistelu Karjalasta autonomian ajan lopulla: Viipurilainen osakunta 1868–1917. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Thaden, Edward (1981).** Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Tikka, Marko (2004).** Kenttäoikeudet. Väliittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. Helsinki: SKS.
- Tikka, Marko (2009).** Kun kansa leikki kuningasta. Suomen suuri lakko 1905. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1247. Helsinki: SKS.
- Uola, Mikko (1998).** Seinää vasten vain. Poliittisen väkivallan motiivit Suomessa 1917–1918. Helsinki: Otava.
- Tuurna, Arno (1958).** Esipuhe. Teoksessa Viipurin kirja. Muistojulkaisu. Helsinki, Torkkelin Säätiö, 7–8.
- Vares, Vesa (1987).** ”Turkulainen” ja ”viipurilainen” suuntaus Suomalaisen puolueen idänpolitiikassa toisella sortokaudella. Historiallinen Aikakauskirja 85:1, 9–16.
- Vares, Vesa (1992).** Nimensä vangit: E.S. ja Y.K. Yrjö-Koskinen vanhafennomaanisen myöntövyöpolitiikan perillisinä toisella venäläistämiskaudella. Turun Historiallinen Arkisto 47, 9–32.
- Vares, Vesa (2000).** Varpuset ja pääskysset. Nuorsuomalainen puolue ja nuorsuomalaisuus 1870-luvulta vuoteen 1918. Historiallisia Tutkimuksia 206. Helsinki: SKS.
- Vares, Vesa (2007).** Suomalaiskansallinen Kokoomus. Osa 2. Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1929–1944. Helsinki: Edita.
- Vares, Vesa (2019).** Porvarillinen ja demokraattinen maakunta: luovutetun Karjalan porvarilliset puolueet 1900-luvun alusta vuoteen 1939. Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 303–338.
- Vituhnovskaja-Kauppala, Marina (2016).** Terijoen laukausten pitkä kaiku: Mihail Herzensteinin murha toisen sortokauden taustalla. Historiallinen arkisto 144. Helsinki: SKS.
- Wegelius, Karl (1938).** Suomen Leijona, Saksan kotka. Porvoo: WSOY.
- Westerlund, Lars (2014).** Me odotimme teitä vapauttajina ja te toitte kuolemaa – Viipurin valloituksen yhteydessä teloitettujen venäläiset. Teoksessa Venäläissurmat Suomessa 1914–22: Osa 2.2. Sotatapahtumat 1918–22. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 97–189.
- Ylikangas, Heikki (2013).** Rata Rautuun. Ratkaisutaistelu Karjalan Kannaksella 1918. Helsinki: WSOY.

Jäkkäniska.

Julius Anselm Lyly (1856–1903) viipurilaisena lehtimiehenä ja paikallispoliitikkona

”De mortuis aut bene, aut nihil”, kirjoitti Viipurin suomalaisen klassisen lyseon klassisten kielten lehtori J. A. Lyly (1856–1903) muistosanoissaan Saksan johtajasta Bismarckista elokuussa 1898. Lylyn mukaan vanha viisaus oli sovittamaton edesmenneeseen rautakansleriin, joka oli eläessään saanut ”mitä suurinta kiitosta ja mitä ankarampia moitteita”.¹ Revolverinlaukaus Berliinin Tiergartenissa kesäkuussa 1903 teki Lylystä itsestään nekrologien kohteen ja tinkimättömän isänmaanrakkauden esikuvan.² Moitettakin hän sai osakseen heti kuoltuaan:

Lylyllä oli harvinaisen koleerinen luonne, vastustajiensa näkökohtien ymmärtämistä vailla, tulisen kiivas ja katkera. Enemmän hän alas repi kuin rakensi, keräten samalla ympärilleen sovinnottomuutta ja puoluevihaa, sekä hajaannuttaen eri kansalaisryhmien ja kansankerrosten välejä. Hän oli liian herkkä uskomaan pahaa vastustajistaan, liian altis käyttämään taisteluaseinaan mitä vain käsille sattui, innossaan useasti hairahtaen.³

Taisteleva maine seurasi Lylyä ylioppilasvuosilta (1876–1882) lähtien, jolloin nuori J. A. Bergh oli kuulunut Lauri Kivekkään (1852–1893) johtamiin radikaalifennomaaneihin, jotka alkoivat käyttää itsestään lyhennettä K.P.T. ”Koko Programmi Toimeen” tai ”Kansan Pyhä Tahto”. Fennomaanisen liikkeen jakautuminen vanha- ja nuorsuomalaisiin oli hahmottumassa samoihin aikoihin, kun suomenkieliset valtasivat symbolisesti tärkeän ylioppilaskunnan puheenjohtajan paikan 1880. Matti Klingen mukaan Yrjö Sakari Yrjö-Koskista (1830–1903) seuranneet ”vanhat” fennomaanit hyökkäsivät hallitsevaa luokkaa vastaan ensi sijassa sen ruotsinkielisyyden vuoksi. Heidän tavoitteensa oli suomenkielinen kansallisvaltio, jota hallitsisivat fennomaaniset virkaherrat. Yrjö-Koskinen oli vallitsevan järjestelmän puitteisiin mukautumisen mallihenkilö, sillä historian professorista tuli senaattori ja hänet aateloitiin vapaaherraksi. Lauri Kivekkään johtamat ylioppilasradikaalit vaativat pidemmälle menevää ”kansan” oikeuksien puolesta käytävää taistelua ja demokraattisia uudistuksia, mikä tarkoitti nopeutettua sosiaalista vallankumousta ja jyrkkää

nationalismia. Monilla vuosisadan vaihteen johtavilla nuorsuomalaisilla ja varhaissozialisteilla oli Lylyn tapaan kasvualustansa K.P.T:n piirissä.⁴

Muutamaa vuotta vanhempi Pohjalaisen osakunnan toveri Lauri Kivekäs oli Lylyn, kuten monen muunkin 1870-luvun lopun ylioppilasnuorukaisen ihailema esikuva. Kiihkeyteen taipuvaisen persoonallisuuden lisäksi yhteistä miehillä oli tausta pappisperheen poikina ja näyttelijäpuolisot. Lyly meni vuonna 1885 naimisiin Suomalaisen teatterin nuoren näyttelijättären, Tuusniemen kanttorin tyttären Ada Sofia Cajanderin (1864–1942) kanssa. Kivekkään puoliso oli vuodesta 1887 lähtien kuuluisa Ida Aalberg. Molemmat liitot olivat lapsettomia. Lylyn perhetaustaan ja sen merkitykseen palataan artikkelin lopussa.

Viipurin Sanomien muistokirjoitus vain 41-vuotiaana keuhkotautiin menestyneestä Kivekkäästä maaliskuussa 1893 oli ylistävä ja todennäköisesti Lylyn käsialaa, vaikka miehillä oli ollut riitansakin. Kivekäs ei ollut tyytynyt ajamaan asiaansa vain puhumalla ylioppilaskunnassa ja raapustelemalla ohjelmajulistuksia, vaan jo nuorena ylioppilaana 1870-luvulla hän oli kuohuttanut koko maata ajamalla kotipitäjässään Alavudella menestyksekkäästi oikeutta paikallisen nimismiehen väärinkäytöksiä vastaan. Kompromisseihin taipumattoman Kivekkään poliittinen ura ylioppilasvuosien jälkeen epäonnistui, vaikka hänet valittiin valtiopäivämieheksi. Asianajajana paremmin menestynyt Kivekäs oli mainostanut palvelujaan myös Viipurissa, joten muistokirjoitus palautti lukijoiden mieliin hänen hoitamansa valtakunnallista huomiota saaneet isot rikosjutut.⁵

Kivekkään työn jatkaja J. A. Lyly tunnetaan kirjallisuudessa radikaalina ylioppilaspoliitikkona, varhaisena suomalais-ugrilaisen heimoaateen ja työväenliikkeen ideologina sekä ensimmäisen venäläistämiskauden aikana viranomaisten hampaisiin joutuneena jyrkän perustuslaillisen sanomalehtimiehenä. Hänen yhteiskunnallisesti näkyvin kautensa osui vuosiin 1894–1901, jolloin hän oli *Viipurin Sanomien* vastaava toimittaja. Yksi Lylyn aatehistoriallisista avainteksteistä oli hänen lehdessään lokakuussa 1894 julkaisema hahmotelma nuorsuomalaisuuden ohjelmaksi, jonka pohjalta käydyn vilkkaan keskustelun perusteella nuorsuomalaisen puolueen varsinainen ohjelma muotoiltiin. Seppo Zetterberg on eritellyt Lylyn ohjelmaluonnoksen kolmea pääkohtaa ja niiden vastaanottoa. Tiukka perustuslaillinen linja Suomen valtiopoliittisen aseman turvaamiseksi ja jyrkkä kieliohjelma niin keskusvirastojen kuin paikallistason suomalaistamiseksi olivat ilmeisiäkin, mutta kolmantena pääkohtana yhteiskunnallisten reformien ohjelma oli Lylyllä monipolvinen ja radikaali. Muutoksen tie tarkoitti äänioikeuden laventamista, uskonnonvapautta sekä irtautumista kirkon holhouksesta, koulutusjärjestelmän kehittämistä, elinkeinovapauden edistämistä ja työväen olojen kaikkinaista parantamista asunto-oloista sairausvakuutukseen.⁶

Mielenkiintoista on kysyä, kuinka J. A. Lyly pani ohjelmaansa toteen ja elikö hän opetustensa mukaisesti. Viipurin kaudellaan hän osoittautui käytännölliseksi paikallispoliitikoksi ja ”ammattikansalaiseksi”. Seuraava esitys keskittyi Lylyn tavoitteisiin, toimintaan ja vaikuttimiin viipurilaisena toimijana ja periaatteellisen ohjelmansa käytännön toteuttajana. Suomalainen kansalaisyhteiskunta syntyi 1800-luvun lopulla paikallistason yhdistystoiminnassa ja kunnallispolitiikassa, sillä ajastaan jälkeen jäänyt säätyedustuslaitos näytti tuottavan paljon puhetta, mutta vähän todellisiin uudistuksiin johtaneita villoja. Valtio-päiviin turhautuneen Lylyn mukaan edustajat jauhoivat kirkkojen lämmityksestä, kun seurakuntalaiset joutuivat kirkosta palaamaan ”kurjiin mökkeihinsä”.⁷

Esityksen päälähteenä on viipurilaisessa sanomalehdistössä käyty debatti. Kunnallispolitiikasta uutisoidessaan lehdet ja niiden kolumnistit olivat tietysti vahvasti puolueellisia, mutta aikakauden kaupunginvaltuuston pöytäkirjat olivat niukkasanaisia päätöspöytäkirjoja. Eino I. Parmasen kokoelmassa on säilynyt jonkin verran Lylyn henkilöhistoriaan liittyvää kirjeenvaihtoa ja muita tekstejä: suuri osa Lylyn henkilökohtaisesta kirjeenvaihdosta hävisi santarmien mukaan keväällä 1903 tehdyssä kotietsinnässä.⁸

Sähköpikitervaus pipeille ja papeille: Viipurin Sanomat

32-vuotias J. A. Lyly muutti puolisoineen Viipuriin tultuaan nimitetyksi Viipurin suomalaisen lyseon latinan ja kreikan lehtoriksi 1889. Filosofian väitöskirjaansa ”Plootinus sielun substantiaalisuudesta” Lyly puolusti samana vuonna: se oli ensimmäinen suomenkielinen väitöskirja filosofian alalla. Kiihkeän fennomaanin saapuminen Viipuriin huomattiin. Svekomaanien *Wiborgsbladet* seurasi nimityksestä aiheutunutta valitusprosessia, jossa Lylyn kilpahakijana oli sittemmin ruotsin sanakirjoistaan muistettu Knut Cannelin. Entisestä ylioppilaspoliitikosta tuli pian Viipurin vuodenvuorokertoon kuuluneiden lukuisien juhlien, yhdistysten kokoontumisten ja hyväntekeväisyystilaisuuksien luotettu puhuja. Jo syksyllä 1889 Lyly esiintyi uudessa kotikaupungissaan pitämässä puhetta isänmaalle Porthanin muistojuhlissa, *Kalevalan* maailmasta ammentaan.⁹

Valmistumisensa jälkeen lyhyen aikaa Helsingissä, Hämeenlinnassa ja Turussa opettajana viihtynyt Lyly kotiutui Viipuriin. Liberaalissa kaupungissa oli vuosikymmenten varrella totuttu myös äänekkääseen suomenmielisyyteen ja radikaaleihin sosiaalisten uudistusten vaatimuksiin, joita olivat esittäneet erityisesti muualta Suomesta kaupunkiin muuttaneet fennomaanit. Lyly asettui luontevasti Pietari Hannikaisen *Kanava*-lehdessään jo 1840-luvulla aloittamaan itäsuomalaisen sosiaalisen fennomanian perinteeseen, jota oli jatkanut 1860-luvulla aikansa radikaaleimpana suomenmielisenä sanomalehtenä pidetty *Otava*.

Viipurin Sanomien toimitus 1890-luvun alkupuolella, jolloin lehti oli siirtynyt Matti Kurikan ja A. B. Mäkelän haltuun. Kuvassa vasemmalta Kostja Nord, Matti Kurikka, J. A. Lyly, Ernst Ivar Roini ja A. B. Mäkelä.

Lylyllä oli 1880-luvulta kokemusta Lauri Kivekkään veljen K. F. Kivekkään oululaisen *Kaiku*-lehden avustamisesta. Saadakseen alustan ajatuksilleen Viipurissa hän hakeutui 1886 perustetun *Viipurin Sanomien* avustajakuntaan. Lehti siirtyi vuonna 1891 punaisinta nuorsuomalaista ja varhaissozialistista linjaa edustaneiden Matti Kurikan ja A. B. Mäkelän haltuun. Tämä oli liikaa vanhasuomalaisille, jotka perustivat kilpailevan *Viipuri*-lehden vuonna 1893. Lehdet kilpailivat nousevan työväen suosiota, sillä myös *Viipurin* piirissä oli työväenyhdistysten toiminnassa olleita henkilöitä, kuten Kuopiosta muuttanut vuosien 1899–1900 päätoimittaja Leander Ikonen. Kurikan konkurssin jälkeen Lyly otti lehtorin töidensä päälle taloudellisen ja sisällöllisen päävastuun *Viipurin Sanomista* vuonna 1894. Palstoille ilmestyi keskiviikkoisin ”Kirjeitä Viipurista” kirjoittanut nimi-merkki Jäkkäniska.¹⁰

Lylyn päätoimittajavuosia leimasi katkera levikkikilpailu ja vihanpito vanhasuomalaisen *Viipurin* kanssa. Kiistojen ratkaisemiseksi ehdotettiin niin ”kunniamioistuinta” kuin pussitappelia Viipurin Punaisenlähteentorilla. Lyly pilkkasi ja paisutteli kilpailijan taloudellisia ja sisällöllisiä ongelmia, joissa oli peräinkin. *Viipurin Sanomat* pääsi levikkikilpailussa niskan päälle ja *Viipuri* kärsi maineestaan *Uuden Suomettaren* valjuna etäpäättenä. Viipurin läänissä toteutui yleinen sanomalehtihistoriallinen havainto, jonka mukaan liberaalit, sosiaalikirittisesti suuntautuneet ja ”paljastavat” sanomalehdet menestyivät vapaassa kilpailussa konservatiivisia kilpailijoitaan paremmin. Lylyn vastustajat, kuten osa papistosta, varoitteli kansaa Lylyn maakunnista saamien viestien mukaisesti tilaamasta ”jumalattomia” *Viipurin Sanomia*. Yhtä kaikki hekin seurasivat suurella mielenkiinnolla, mitä Jäkkäniska tänään kirjoitti.

Lyly keksi ovelan käsitteen kuvata sitä sanomalehdistön kasvanutta valtaa, josta hän itse vaikutti nauttivan. Markkinoilla tarjottiin kaikenlaisia rohtoja

ja ”tippoja”, joiden väitettiin tepsivän vaivaan kuin vaivaan. Samalla tavalla lehtimiehen sivelemä ”sähköpikiterva” sai kummasti aikaan liikettä ”pipeissä ja papeissa”. Jäkkäniskan tunsivat pian Viipurin läänissä kaikki, vaikka miestä nimimerkin takaa ei aina tunnustettu. Junassa rekivirsiä renkuttanut mies uhkasi kirjoittaa Jäkkäniskalle, joka istui vastapäätä. Yleisöpalautetta alkoi tulla niin runsaasti, että Jäkkäniskan piti välillä ”hengähtää”.¹¹

Politiikan välineenä sananvapautta saattoi käyttää positiivisesti ja negatiivisesti. Ensiksi mainittua tapaa edustivat äänestyskehotukset ja kaikenlainen ”puffaaminen”. Vuoden 1898 valtiopäivämiesvaaleissa Lylyn suosittelemat ehdokkaat olivat Pamauksen Jaakko Häkli (1848–1902) ja työväenyhdistyksen Matti Skyttä, sivistyneistöstä luotettavin valinta oli varatuomari ja myöhempi senaattori Johannes Zitting (1860–1922). Kun suomenmieliset saivat puolelleen merkittävän venäläisen kauppiaan ja oluttehtailijan Feodor Sergejeffin, oli *Viipurin Sanomien* tuki liiketoimille taattu. Jäkkäniska varoitteli liikkeellä olevista, Sergejeffin paperosseja matkivista tuotevääreännöksistä. Kansalliset suosivat Sergejeffin olutta ja pyrkimykset rajoittaa Sergejeffin jälleenmyyjien toimintaa olivat ”akkamaista politiikkaa”. Sitä samaa oli *Viipurin* päätös poistaa väkijuomamainokset. Lylyn rabulismiin ei tiettävästi kuulunut häiriöitä aiheuttanut henkilökohtainen alkoholinkäyttö kuten hänen esikuvastaan Lauri Kivekkästä muistettiin, mutta Viipurin läänissä raittiusliike oli vanhasuomalaisten käsissä ja se sortui Lylyn mukaan ”raittiuskiihkoiluun”.¹²

Viipurin Sanomat kokeili muotoutumassa olevia sananvapauden ja kirjoittamisen etiikan rajoja, jolloin painokanteet ja raastuvanoikeus tulivat tutuiksi. ”Törkeä suoruuus on parempi kuin makea valhe”, julisti Lyly. Vastaava toimittaja joutui miettimään, milloin hänellä oli lupa ”kielitellä” ja Lyly konsultoi kirjoittamisen rajoista oikeusoppineita. Ainakin uskon- ja perheasiat olivat kahden kauppa, mutta näistäkin Lyly kirjoitti ”yleisen edun” eli moraalinvalvonnan niin vaatiessa. Perheväkivallan piinaama ja yleistä pahennusta paikkakunnallaan aiheuttanut lestadiolaisperhe varmasti tunnustettiin nimettömänäkin. Itsensä tunnustivat myös keskustelijat, joiden virkamiesten muhkeilla eläkkeillä kehuskelleen itsetyytyväisen yksityiskeskustelun Lyly kirjasi kolumniinsa. Keskustelijathan olivat puhuneet niin kovaa, että sivulliset kuulivat. Mehukkaan tarinan vuoksi faktojen tarkistaminen saattoi joskus jäädä, jolloin syntyi ”uutis-ankka”. Oliko juovuksissa matkustajille rähissyt höyrylaivan kapteeni vai laivayhtiön isännöitsijä: joskus ”Homeroskin torkahtaa”, kuittasi latinisti virheensä.¹³

Negatiivista sananvallan käyttöä oli vastustajien tekeminen naurunalaisiksi tai kompromettoiminen asettamalla heidät kiusalliseen valoon. Raudun kirkkoherra Adam Järveläinen oli vanhasuomalaisten ja myöntäväisyysmielisten ”mustinta seinää” Viipurin läänissä. *Viipurin Sanomat* julkaisi Järveläisestä

häväistysjuttuja, joista yhden mukaan Järveläinen oli pahoinpidellyt avutonta, mielenterveysongelmista kärsinyttä apulaistaan. Järveläisen tulkinta tapahtumista oli toinen, sillä hänen mukaansa kysymys oli ollut riehuvan mielisairaana pitämisestä aloillaan. Lyly listasi joulukuussa 1897 vuoden aikana saamansa sakot ja vertasi niitä lehden tilaajamäärän kasvuun. *Viipurin* päätoimittaja Juhani Alinin (Arajärvi) solvaaminen oli maksanut 200, Viipurin suomalaisen seurakunnan vt. kirkkoherran, pastori S. F. Gräsbeckin 150 ja rautateiden konepajanjohtajan O. H. Junneliuksen 100 markkaa. Samaan aikaan *Viipurin Sanomat* oli saanut tuhat tilaajaa lisää. Lyly joutui maistamaan joskus omia rohtojaan, sillä muut Viipurin lehdet seurasivat tarkasti *Viipurin Sanomien* saamia painokanteita ja vireillä olleita kunnianloukkausjuttuja. *Viipuri* liitti Lylyn nimen Jaakkiman kunnan talletustodistussotkuihin, minkä jälkeen oli Jäkkäniskan vuoro uhata kunnianloukkaussyytteillä.¹⁴

Jäkkäniskan keskiviikkoisen pöllytyksen kohteena olivat tavallisesti ruotsinkielinen rahavalta, ”sveekukset”, vanhoilliset papit ja kopeat virkamiehet sekä maltillisemmat suomenmieliset, Juhani Ahon aikoinaan ylioppilaskunnassa ”paska-moderaateiksi” pilkkaamat. Arvosteltavat ilmiöt ja osittain henkilötkin olivat samoja. Papisto lauloi valtiopäivillä ikivanhaa virttä, jonka mukaan virkavalta oli asetettu Jumalan säätämän esivallan toteuttajaksi, ei kansan palvelijaksi. Vanha ukko Yrjö-Koskinen teki turhanpäiväisiä opintomatkoja ”kansan varoilla”, mutta nuoren insinöörin innovatiivinen apurahahakemus hylättiin. Paikallisista vaikuttajista yksi Lylyn piikittelyn ja ehkäpä ammatillisen ja aatteellisen sisarkateuden kohde oli Viipurin klassisen suomalaisen lyseon rehtori G. W. Valle (1853–1909), joka oli Lylyn aikalainen ylioppilaskunnasta ja nuoruudessaan maltillisten fennomaanien johtajiin kuulunut latinisti. Hänestä oli *Viipurin Sanomien* kuvauksen mukaan tullut autoritäärinen ja pikkumainen koulunjohtaja, jonka välit lehtorinsa kanssa olivat kireät.¹⁵

Lylyn ura lehtimiehenä osui vaiheeseen, jolloin sanomalehdistö teki ratkaisevan läpimurron koko kansan omaisuudeksi lukutaidon parantumisen ansiosta. Yhteiskunnan politisoituminen lietsoi mielenkiintoa maailman seuraamiseen, ja lehtien toimittaminen ammattimaistui. Matti Kurikka ja A. B. Mäkelä olivat olleet *Viipurin Sanomissa* jo tyypillisiä ylioppilaspolitiikassa aloitaneita mielipideammattilaisia. Myös heidän seuraajansa lehtori Lyly alkoi identifioida itsensä ”sanomalehtineekerinä”, vaikka muistelijoiden mukaan hän ei itseään musteeseen tuhrinut toimitussihteerityyppi olutkaan.

Lylyllä oli kiistämättä sanomalehtialalla hyödyllisiä ominaisuuksia. Kirjoittajana Lyly oli laajan sivistyksen, kielitieteellisen osaamisen, lapsuudenkodissa imettyjen herännäissaarnojen vaikutuskeinojen ja nuoruuden ylioppilaspolitiikan väittelyiden hiomana ylivertainen sanankäyttäjä. Tätä hän ei peiteltyt

ja pilkkasi mielellään virkamiesten kömpelöä suomea: ”Olkaa puhumatta.” Pohjattoman uteliaana Lyly ei jäänyt tavallisen lehtoritoimittajan tapaan saksimaan uutisia Katariinankadun konttorille, vaan hän toi *Viipurin Sanomiin* uudenlaista ”tutkivaa journalismia”. Viipuriin katuja ja toreja päivittäin mitaillut Jäkkäniska jututti ihmisiä ja kirjoitti huomaamistaan epäkohdista. Kirjoitukset kertoivat kaupunkilaisten arjesta, kuten Viipurin katujen huonosta kunnosta ja ympäristöongelmista. Tiedonlähteenä olivat usein kaiken tietävät ja näkevät ajurit, joiden ammatillista järjestäytymistä Lyly tuki.¹⁶

Karjalan radan valmistumisella 1894 oli suuri merkitys *Viipurin Sanomien* ja Jäkkäniskan menestykselle. Rata nopeutti jakelua ja lehdelle muodostui entistä vankempi levikkialue, jolloin *Viipurin Sanomista* tuli todellinen maakuntalehti. Lyly matkusteli Viipurin läänissä junalla Rajajoelta Värtsilään ahkerasti ja kirjoitti lehteen hänelle kerrotuista kunnalliselämän epäkohdista. Nykyaikaisen liikennevälineen edistysellisyys vaikutti olevan suuressa ristiriidassa sitä ylläpitäneen byrokratian jäykän virkavaltaisuuden kanssa. Konduktöörien ja asemapäälliköiden kanssa Lyly oli sotajalalla jatkuvasti, kun Lyly puuttui työkeään palveluun ja rautateiden vähäisempien työntekijöiden epäasialliseen kohteluun. Muuan asemapäällikkö oli käyttäytynyt asemamiestä kohtaan kuin ”humalainen rantajätkä äkäpäissään”, käynyt kiinni ja haukkunut. Asemamies oli erotettu, mutta asemapäällikkö oli ”rangaistuksena” siirretty samaan tehtävään toiselle asemalle. Oliko sillä vaikutusta asiaan, että asemapäällikkö oli rautateiden ylitirehtöörin veljenpoika, kysyi jupakan taustat selvittänyt Jäkkäniska.¹⁷

Koko programmi toimeen: Viipurin klubit ja yhdistykset

Viipurissa politiikkaa tehtiin klubeissa ja yhdistyksissä. Lylyn kotoutumisen aikoihin kaupungissa oli juuri järjestynyt tai järjestäytymässä uusia suomalaisuuden asiaa ajaneita seuroja ja yhdistyksiä. Näistä merkittävimpiä olivat herraseura Suomalainen Klubi (1888), Viipurin työväenyhdistys (1888) sekä teollisuuden ja liikkeenharjoittajien seura Pamaus (1891). Etelä-Karjalan nuorisoseura ja sen Viipurin paikallisyhdistys järjestäytyivät 1890. Lyly hakeutui oitis mukaan kaikkien toimintaan.

Viipurin suomalaisuusliikkeen kenttä ja sillä pelanneiden aatteet olivat sikäli eriytymättömiä, että samat aktiivit osallistuivat useiden yhdistysten toimintaan ja tekivät yhteistyötä. Tällainen yleisfennomaani oli Lylyn tapaan Viipurin klassisen lyseon lehtorina 1888–1891 toiminut K. A. Brander (Paloheimo), joka valitsi myöhemmin poliittisesti vanhasuomalaisuuden ja tuli tunnetuksi suomenkielisen liike-elämän voimahahmona. Viipurilaisen fennomanian ytimessä olivat olleet jo 1870-luvulta lähtien hovioikeuden asessori D. W. Åkerman ja

hänen puolisonsa Emma (os. Perander), jotka olivat perustaneet suomenkielistä kulttuuria edistäneen Suomalaisen Seuran. Åkerman oli tuttu vieras herrojen Suomalaisella klubilla ja kuului nuorisoseuran perustajiin. Pamaus nimitti hänet kunniajäseneksi, vaikka hän ei aktiivisesti toimintaan osallistunutkaan. Åkerman oli Viipurin työväenyhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja (1889–1891) sen wrightiläisellä, säätyläisten johtamalla alkutaipaleella. Åkerman oli tinkimätön suomenmielinen, joka tultuaan valituksi Viipurin kaupunginvaltuustoon 1890 mursi jään ja alkoi ensimmäisenä puhua kokouksissa suomea.¹⁸

Fennomaanisessa liikkeessä vastakkainasettelu Yrjö-Koskisen linjaa seuranneiden ”vanhojen” ja entisen K.P.T:n jäsenen Jonas Castrénin johtaminen ”nuorten” välillä kärjistyi 1890-luvulle tultaessa. Tiukkana castrenilaisena Lyly alkoi lietsoa samansuuntaista kehitystä Viipurissa. D. W. Åkermanista ja hänen vaikutusvallastaan tuli Lylylle koetinkivi. Nuorempana Åkerman oli kieliradikaalina kannattanut nuorsuomalaisia ja oli kuulunut vielä 1880-luvun lopulla Lylyn kanssa samaan *Päivälehd*en perustamista ja linjaa pohtineeseen keskustelupiiriin, mutta sittemmin Åkerman kääntyi vanhasuomalaiseksi – omien sanojensa mukaan siksi, että nuorsuomalaiset alkoivat viritellä yhteistyötä liberaalien ruotsinkielisten kanssa.

Kuten Viipurin työväenyhdistyksen puheenjohtajuus osoitti, Åkermania ei voinut kevyesti leimata sosiaaliselta omatunnonpatavanhoilliseksi virkaherraksi. Lyly koki samoilla kentillä toimineen Åkermanin pääkilpailijakseen Karjalan fennomaanisen liikkeen hegemoniasta ja työkansan sieluista. Lylyn puolueajattelusta harmaan sävyt puuttuivat. Åkermaniin nimeltä viittamatta Lyly piikitteli tammikuussa 1897 ”Enoa”, jolla oli ollut ”mainio onni virkaurallaan”. Nuorempana ”Mamma-Suometarta rynkyttänyt” virkamies oli siirtynyt senaattorin virkaa tavoitellessaan suomettarelaiten leiriin, vaikka yritti pitkään ”ontua molemmilla jaloilla”.¹⁹

Lylyn kirjoituksissa viipurilaisen fennomanian kummisetä Åkerman oli ”Eno”, mikä viittasi hänen kahteen sisarenpoikaansa, Falckin (Havu) juristiveljeksiin Evertiin ja Viktoriin. Åkerman osasi sivaltaa takaisin. Kerran Suomalaisella klubilla Åkerman kyseli, ”missä täällä on pappeja ja missä vallesmanneja, rehoittako tässä seurassa virkavalta?” *Viipurin Sanomissa* hengellisiä ja maallisia viranhoidtajia viikosta toiseen ruoskinut Lyly otti Åkermanin ja rehtorinsa G. W. Vallen Pamaukselle ja työväenyhdistykselle kohdistamat letkautukset itseensä, paineli ulos ja haukkui klubin kituliaaksi keskinäisen kehumisen kerhoksi. Åkermanin ohella klubin johtokunnan vaalissa Lylyn edelle olivat keväällä 1891 menneet lehtorikollegat K. A. Brander, A. Hj. Sallmén ja Antti Helander.²⁰

Osansa Lylyn ärhäkkydestä sai D. W. Åkermanin puoliso Emma, joka oli Viipurin naisyhdistyksen puheenjohtaja. Tammikuussa 1895 pidettyyn ”nais-

kansalaisten” kokoukseen ei lehtimiehiä päästetty ollenkaan, mutta Lyly oli kuullut kokouksen olleen ”kiihkeä ja siveellinen”. Mieliä kiihdytti Viipurin prostituutio, jonka paheksumisen Lyly leimasi herraskaisten naisten tunteenomaiseksi moraaliseksi paniikiksi. Myöhemmin Lyly huvitti kansaa nimeämällä palveluja käyttäneet ”silinteripäät” ilmiön todellisiksi syyllisiksi: ”Ai, ai, Viipurin herrat.” Keväällä 1898 Lyly sai naisyhdistyksessä paheksuntaa vaatimalla naisasian ajamista osana työväenkysymystä, jolloin hän oli saanut vain muutamia vaisuja ”hyvä”-välihuutoja ”sosiaalisesti alhaisemmilta” osanottajilta.²¹

Suomalaisen klubin lisäksi Lyly arvioi keväällä 1895 vanhasuomalaisten linnakeiksi ”Maanmittauskonttorin, Suomalaisen (klassisen) lyseon, Viipuri-lehden, Suomisen nahkapuodin, Raittiusseuran, Airaksisen saapaskaupan ja Talonomistajien yhdistyksen”. Viipurin Suomalaisessa Kirjallisuusseurassa vaikuttivat esimies D. W. Åkermanin ohella kilpailevan sanomalehti *Viipurin* vastaava toimittaja Juhani Alin (Arajärvi), Viipurin tyttökoulun opettaja A. Hj. Sallmén, sekä käsityöläiskauppiat Suominen ja Airaksinen, mutta kirjallisilta ansioltaan ylivertainen ”ensimmäisen suomenkielisen viisaustieteen väitöskirjan laatija” ja muut *Viipurin Sanomien* kannattajat olivat sivussa. Sanomalehti *Viipurin* yhtiökokouksesta raportoidessaan Lyly antoi ymmärtää, että Karjalan suomettelaisesta rintamasta puuttui syvyyttä. Läsä olivat olleet vain puhetta johtanut ”Assessori” (Viipurin merikoulun johtaja G. Z. Sandman), ”Eno ja sisarenpoika” (Åkerman ja Falck), ”Rehtori” (G. W. Valle), nahkuri (David) Suominen, *Viipuri*-lehden pakinoitsija ”Poskeinen”, muutamia maalaisia ja neljä ”mimmii”.²²

Suomalaista klubia paremmin Lyly viihtyi kaupan ja teollisuudenharjoittajien yhdistyksen Pamauksen piirissä. Viipurissa toimi kaksi menestynyttä kansan riveistä noussutta tukkukauppiasta, jälkimaineeltaan kuuluisa Juho Lallukka ja tuntemattommaksi jäänyt Jaakko Häkli. He olivat nuorsuomalaisia, valtiopäivillä talonpoikaissäädyn edustajana esiintynyt Häkli radikaali sellainen. Molemmat tekivät Lylyn kanssa yhteistyötä myös Viipurin työväenyhdistyksessä. Lallukka ja Häkli edustivat Lylyn ihannoimaa kansasta nousevaa uutta kulttuurista ja taloudellista pääomaa, joka puhalsi raikkaan hengen kansalliseen heräämiseen.

Lylyn läheinen suhde ”afäärifennomaaneihin” ja kielipoliittisesti väritynyt kirjoittelu elinkeinoelämästä pantiin merkille ruotsalaisessa lehdistössä, joka vihjaili liikemiesten ja maakauppiaiden lauluja laulavasta ”köyhästä tohtorista”. Puhtaiden motiivinsa epäilemisestä raivostunut Lyly latasi täyslaidallisen svekomaanien ”roskalehdille”.²³ 1890-luvulla poliittinen kamppailu läpäisi jo koko Viipurin yhdistyskentän telefoonyhdistyksestä polkupyöräklubiin. Viipurissa pidetyissä luistelukisoissa osa yleisöstä huusi palkintojen jaossa ”hurraa”, osa ”eläköön”. Tekniikkakin politisoitui, kun edistykelliset vaativat

kaupungin valojen sähköistämistä ja vanhoillisten ”kaasulista” olisi pitänyt vanhassa tekniikassa.²⁴

Konkreettinen osoitus Pamauksen piirin ja työväenyhdistyksen yhteistyöstä oli uuden kirkkonsa 1893 vihkineen Viipurin suomalaisen seurakunnan päätöksenteon politisoiminen. Keväällä 1895 Lyly huudatti itsensä kirkkoväärtiksi ja Jaakko Häkli äänestettiin kirkkoraatiin. Kummassakin tapauksessa tappiolle jäi papiston tukema kaupunginvaltuusmies ja vakaa suomalaisuusasian harrastaja G. Z. Sandman. Lyly pahoitteli ”vanhan merikarhun” kohtaloa, mutta ehdokas olisi voinut tehdä johtopäätöksensä kannatuksestaan jo ennen äänestyksiä. Lylyn mukaan kirkkoherra oli nuhdellut häntä ja työväenyhdistyksen Matti Skyttä menettelytavoista ja jupakkaa puitiin vielä tuomiokapitulissa. *Viipurin Sanomat* ja *Viipuri* tarkastelivat Suomalaisen seurakunnan kiristynyttä tunnelmaa kannattajiensa näkökulmasta. Lyly kuvasi Porvooon piispa Herman Råberghin piispantarkastusta huhtikuussa 1895 vaivaannuttavaksi, kun seurakunnan antamaa tavanmukaista ”vastuuvapauden” myöntämistä papistolle saatiin odottaa pitkä hiljaisuus, ennen kuin ”joku eukko” sanoi ”jaa”. Viipuri puolestaan kirjoitti, kuinka ”vastapapillinen puolue” oli pannut metelöinnillään seurakunnan asiat sekaisin.²⁵

Lylylle aatteellisesti tärkeä yhdistys oli Etelä-Karjalan nuorisoseura (1890), joka perustettiin yhteistyössä Viipurilaisen osakunnan ylioppilaiden kanssa. Samaa jatkumoa olivat Etelä-Karjalan kansanopistoseuran perustaminen (1892) ja ensimmäisen kansanopiston vihkiminen Uudellekirkolle (1894), mutta samalla Lyly moitti viipurilaisia ylioppilaita passiivisuudesta Karjalassa. Kansanvalistustyö oli sitäkin tärkeämpää, kun Karjalaa piti vahvistaa etuvarustukseksi voimistuvaa idän ja Pietarin uhkaa vastaan. Nuorisoseurat olivat edistysmielisen fennomanian keihäänkärki maaseudulla, jossa vanhoilliset voimat edelleen jylläsivät papiston johdolla. Osa papistosta saattoi epäilemättä kokea nuorisoseuran ja seurakunnan menojen välille syntyneen kilpailuaseman. Uukuniemeltä Jäkkäniska tiesi kertoa, että paikallinen pastori oli yrittänyt estää Minna Canthin näytelmän ”Murtovarkaus” esittämisen nuorisoseurassa. ”Lehtoriherätyksestä” tunnettu Sortavalan seminaari taas levitti Lylyn mukaan ”hengellistä santarmikirjallisuutta”, jonka sivuilla oli tuomittu nuorfennomaanien sukupolven tulkin Arvid Järnefeltin *Heräämisiä*-romaani.²⁶

Kunnallispolitiikkaa

Ruotsinkielisen ja vähenevässä määrin saksankielisen ”patriisiluokan” hallitsemassa Viipurin kunnallispolitiikassa suomalainen puolue teki läpimurron vuoden 1889 valtuusmiesten vaalissa, jolloin yhteislistalla oli mukana liberaa-

leja ruotsinkielisiä kuten Eugen Wolff ja venäläisten ääniä kerännyt kauppias Feodor Sergejeff. Ruotsinmielisten senaatista valittamalla hakema uusintäänestys piti voimasuhteet ennallaan, mutta tulevina vuosina suomalaisten vyörytyksen tielle ilmaantui esteitä. Kunnallispoliittinen valtataistelu tiivistyi kysymyksiin valtuusmiesvaaleihin osallistumisen oikeuttavan tulorajan alentamisesta ja 25 äänen maksimin leikkaamisesta, jotka ruotsinmieliset onnistuivat toistuvasti estämään. Vanhasuomalaiset olisivat tyytyneet kymmenen äänen maksimiin, mutta Lylyn johtamat nuorsuomalaiset ja työväenyhdistys alkoivat 1890-luvulla vaatia siirtymistä suoraan yhden äänen periaatteeseen.

Päälukuisesti jo selvästi alakynteen jääneiden ”icke-fennomaanien” viivytystaistelu perustui tehokkaaseen, koko äänipotentialin hyödyntäneeseen ”junttaukseen” valtakirjojen keräämiseen ja telefontaisteluun. Lylyn mukaan ruotsalaiset saivat kaikki raatihuoneen kynnelle kykenevät ”tutisevia harmaapäitä” myöten äänestämään, mutta suomenkieliset eivät pystyneet vastaamaan mobilisointiin sitten K. A. Branderin ja Matti Kurikan organisoiman vuoden 1889 menestyksen. Varallisuuteen perustuvassa vaalijärjestelmässä molemmat osapuolet ymmärrettävästi pitivät silmällä äänioikeutta ja äänimääriä valvoneen taksoituslautakunnan henkilövalintoja ja äänestysluetteloiden laatimisperiaatteita. Väitettiin suomalaisten pyrkieneen vedättämään äänestäjiensä varallisuusluokitusta ylöspäin, ruotsalaisten unohtamaan konkurssin tehneen yrittäjän köyhtymisen.²⁷

Lokakuussa 1895 Lyly provosoitui kuultuaan ruotsinmielisten juhlintaa ääniasteikon kumoamisen torjuneen äänestyksen jälkeen, kun lasit kilisivät, hurraa-huudot kaikuivat: ”Nu tar vi oss en snaps.” Kuuluipa sellaistaakin puhetta, että jos ”fennistit” vielä yrittävät kajota ääniasteikkoon, niin ”äänimaksimi nostetaan sataan”. Ruotsalaisten juntaus oli jälleen kerran onnistunut: hehän voisivat juomapöydän uhopuheiden mukaan vaikka ”ostaa koko suomalaisen puolueen”. Lyly saattoi vain puida nyrkkiä taskussa ja kertoa Aleksei Worobieffin terveiset, ettei kauppias itsellisenä miehenä ollut kaivannut ”icke-fennomaanien” voimallista ohjausta oikein äänestämässä.

Venäläisyhteisössä vaikutusvaltainen kauppaneuvos Sergejeff liittoutui suomenmielisten kanssa, mutta muuten Viipurin venäläisten suhtautuminen fennomaanien ja ”viikinkien” otteluun kunnallisesta vallasta saattoi olla välinpitämätöntä. Muuan venäläinen kauppias oli antanut valtakirjan valtuusmiesten vaaliin sekä fennomaaneille että ”epäkansallisille”. *Viipurin Sanomat* kertoi vahingoniloisesti, kuinka suomenkieliset ehtivät kiikuttaa valtakirjansa ensin äänestykseen, vastapuolen jäädessä sadattelemaan jonon hännille: ”Satans fennomaner!” Ruotsalaiset osasivat käyttää hyväkseen suomalaisen puolueen sisäisiä ristiriitoja lyömällä lisää kiilaa väliin. Ruotsinkielinen lehdistö levit-

Toimittaja ja lehtori J. A. Lyly oli aktiivinen yhteiskunnallinen vaikuttaja sekä lehtimiehenä ja järjestöaktiivina että paikallispoliitikkona.

teli kesällä 1897 vuotaneisiin pöytäkirjoihin perustunutta tietoa Viipurin fennomaanien vanhoista riidoista, jolloin Lyly olisi estänyt kilpailijansa, vanhasuomalaisen Juhani Alinin liittymisen Pamauksen jäseneksi.²⁸

Lyly halusi kunnallispoliittiseksi vaikuttajaksi, mutta vaalitekniikasta ja suomalaisen puolueen sisäisistä syistä pääsy valtuusmieheksi oli suomalaiselta listalta epävarmaa. Apuun tuli vaalitaktiikka. Syksyllä 1895 ruotsinmieliset arvelivat hajottavansa fennomaanien rintamaa hyväksymällä Lylyn ”icke-fennomaanien” vaalilistalle. Karkeasta kirjoittelusta tunnetun ”ultrafennomaanin” tukeminen kummastutti ruotsinmielisiä äänestäjiä, joten *Wiborgsbladet* avasi luki-joilleen vaalitaktisia kuvioita. Lylyn hyväksymisellä osoitettiin vääräksi väitteet, joiden mukaan suomalaisia

sorrettiin. Viikingit arvelivat Lylyn menevän Viipurin näkyvimpänä nuorsuomalaisena ja työväenyhdistyksen puheenjohtajana joka tapauksessa läpi ennemmin tai myöhemmin. Ja voitiinhan liian hankalaksi innostunut valtuusmies heittää seuraavassa vaalissa ulos listoilta, kuten 1898 tapahtuikin vuoden ajaksi.

Vanhasuomalaisten silmissä 1896 valtuusmiehenä aloittaneen Lylyn taktikointi ruotsalaisten kanssa tietysti heikensi fennomaanien keskinäistä luotamusta. Lylylle reaali politiikka tarkoitti tinkimistä nuoruusvuosien ehdottomasta vaatimuksesta ruotsin syrjäyttämistä kokonaan; ehkä Viipurin monikielinen ympäristö teki sekin tehtävänsä. Vuonna 1901 Lyly kannatti Felix Heikelin kompromissiehdotusta kaksikielisistä Viipurin valtuuston pöytäkirjoista, kun Juho Lallukka vaati kokonaan suomalaisia pöytäkirjoja.²⁹

Ruotsinmieliset tiivistivät rivinsä valtansa kannalta tärkeimmissä valtuuston äänestyksissä ja Viipurin valtiopäivämiesvalinnoissa, jolloin fennomaanit joutuivat tyytymään pienempiin ilonaiheisiin ”epäkansallisten” otteen lipsuessa. Tällainen juhlittava pikkuvoitto oli Lylyn osakunta- ja aatetoverin, pankinjohtaja K. A. Castrénin valinta paloapuasiamieheksi. Tässä taistossa viikingeille sentään kävi ”ohraisesti”, kuten Lyly kiirehti ilakoimaan. Valtuustossa kärsittyjen äänestys-

tappioiden vastapainoksi suomalaiset pääsivät pureutumaan kaupunginhallintoon ”ylläköillä” alhaaltapäin myös silloin, kun lautakuntapaikkoja jaettiin.³⁰

Lylyä harmitti suomalaisen puolueen viipurilaisen äänestäjäkunnan passiivisuus ja hajanaisuus. Lylylle politiikka oli puoluetistelua ja hän kehittelivät intohimoisesti ideologioita, kuten nuorsuomalaisille laadittu vuoden 1894 ohjelma osoitti. Käytännön paikallispolitiikka oli kuitenkin eri asia kuin ohjelmajulistuksiin sitoutuminen. Viipurilaisilla oli paljon muitakin – henkilökohtaisiin suhteisiin ja taloudellisiin etuihin liittyneitä – syitä äänestyskäyttäytymiselleen kuin kieli- ja kansallisuuspolitiikka. Lyly joutui huomaamaan, kuinka ”luippaaminen” puolelta toiselle oli Viipurin kunnallispolitiikassa yleistä. Ryhmästä toiseen loikkaamista tapahtui jopa kesken yksittäisen asian käsittelyn. Lyly vaati politiikkaan selväpiirteisempää puoluemuodostusta ja julkista debattia klubien kähminän sijaan.³¹

Äänikynnyksen madaltamisen ja ääniasteikon kumoamisen ohella suomenkielisten valta-asemaan olisi johtanut sellaisten kasvavien esikaupunkialueiden liittäminen kaupunkiin, joissa asui pääasiassa suomenkielistä väestöä. 1890-luvun kiistakapula oli Kolikkoinmäki, jonka lunastamisen kaupungille ruotsinkieliset onnistuivat estämään. Vuonna 1897 yritys oli lähellä onnistua, kun asukkaat olivat anoneet sosiaalisilla perusteilla alueen yhdistämistä kaupunkiin. Huhtikuisen äänestyskokouksen kanssa samaan aikaan pidettiin Helsingissä valtiopäiviä, joten Viipurin kolme ruotsinmielistä edustajaa ja D. W. Åkerman kiirehtivät junaan. ”Epäkansallisten” yleensä hyvin pitäneet laskelmat pettivät, kun konsuli Ludwig Pacius ei saapunutkaan kokoukseen Pietarista.

Viimeistä iltajunaa odotellessa ruotsalaiset turvautuivat jarrutukseen ja puhuivat tuntikausia silkkaa ”roskaa”, kuten Lyly lukijoilleen selosti. Tämä oli käynyt selväksi jo kokousta paikan päällä seuranneille ja ruotsia taitamattomillekin, sillä Lyly tulkki puheenvuorot suomeksi. Fennomaanien voitto raukesi tyhjiin, vaikka asiaa yritettiin vauhdittaa Viipurin Annan puistossa järjestetyllä mielenosoituksella, ”med flygande banor och klingande spel”, kuten *Wiborgsbladet* tunnelman ilmaisi. Tarkasti ottaen äänestyksessä oli päätetty alueen lunastamisesta, ei sen liittämisestä kaupunkiin. Lisäksi eräät liittämisen puolesta esiintyneet loikkasivat riveistä.³² Pettynyt Lyly kuvasi Kolikkoinmäen äänestystä farssina, josta sopi laulaa samalla nuotilla kuin *Minun kultani kaunis on, vaikk’ on kaitaluinen*:

Kolikkoinmäki se ostettiin,
waikk’ ei ostettukaan
hei truulia lillun lei,
waikk’ ei ostettukaan.³³

Kirje Wiipurista.

S i f ä l t ö: Katjaus viime vuoteen; — muuan kuvernööri ja nuorisofeurat; — Itä-Suomen rotu; — feurojen huutoiminnille; — Wiipuri huu Bergroth tulee.

Wuosi lähenee loppuaan ja minunkin pitäisi tässä ottaa hellät jäähyväiset lukijoiltani. Waan toivoessa, että me kohtaamme toisemme taas ensi vuoden ensi keskiwoittana, en huoli eron kyyneleitä itkeä. Seitänpä waan muutamia „multoilemia“ filmäyksiä taakseni nyt loppuman wuoden waiheisiin.

Waltioapäiwätkot käwiwät Helsingissä ja jaiwat aikaan — tyhjää. En minä ainakaan ole niin noloja waltioapäiwä elänyt kuin nämä viimeiset. Nuotsimieliset kielianomuksellaan kylviwät tuulta ja niittiwät myrskyä. Ei hölynpölyä edistytty — ei edes sen verran, että olisi yhteisesti pyydetty hallitukseelta uutta kielilain ehdotusta tulewille waltioapäiwille.

Mitä ja toraa waan syntyi äärettömästi. Sitä muistetaan yhteisä ole suuresti waltioapäiwän tulotia lehumista. „Säädyt kääntywät luotamukseksella hallituksen puoleen“, „säädyt owat wakuutetut että hallitus menettelee oikein“, „säädyt hywin tuntewat hallituksen isällistä huolenpitoa“, „säädyt alammaisuuksessa pyytäwät hallituksen toimenpidettä...“ j. n. e. Hallitus ja hallitus ja hallitus, kas siinä säätyjen pyhä kolminaisuus, jota he kunnartawat: rukoilewat ja amufensa huomartawat kaitisja hädissä ja tustisja! Sitä wiisjä menettelewät suomennieliset, sitä ruotsimieliset ja sitämyös n. k. wa-

paamielisetkin. Kaitti kilpailewat „hallituksen“ suosioista se toimo takanaan, että päästäisiin itse hallitukseen. Mutta wuoton kaitista owat tässä kilpailusja tänäkin wuonna saaneetwanhan mamman, Suomettarenmiehet. Niiden reformi on siinä suhteessa aiwan woitamaton hamaan tähän päiwään saakka.

Tässä muistuu mieleeni prof. Ahlqwist-wainajan sanat muutamasta yliopiston rehtorista, joka oli tunnettu yleishäilyksien kumartaja: „hän matelee niin, että saapit äsniä watsalleen“, arweli ukko Ahlqwist. Janiinpä se näytää olewan meidän waltiomiestenkin laita! He owat nähtävästi sitä mieltä, että kaitti edistys alkaa ryömimisellä!

Sijämaan poliitiikasta mainitsen vielä että suomalaisuus tuosja siunatusja „hallitusessa“ kaitesta matelemisesta huolimatta on edistynyt taaksepäin, ja että maamme tänä wuonna on tehty onnelliseksi watinaisen kenraalikuwernöörin wiran awonaisuudella.

Ulkomaan poliitiikassa on huomattawa Kreikan sota ja Andreen ilmapalloretti pohjoisnarwalle. Molemmat owat hywin onnistuneet, paitsi että toimeenpanijat owat häwinneet. „Eurooppa“ sitä wastoin on nauttinut janomattomasti näistä „ylewistä“ näytelmistä.

Waan minäpä hiisi kaitista waltiolisista asioista siä ja ulkomaasja! Dnhan minulla täällä Wiipurin kotinurkistafalin setä ikettämää että nauretta- waa aiwan tylkitti.

Ensinnäkin johtuu mieleeni se viime wuoden talfoituslautakunnan waali. Ei se setään niitä ihan hulluimpia ollut, waikka lowasti siitä aikaanaan walitettiin ja möristiin. Sillä ensiksi tienasin minä kauniilla runollani walittajista monta tilaajaa tälle lehdelle, ja toiseksi pääsin kunnanweroja maksamasta koto tänä wuotena (ei ole wieläkään kaupungin wouti käynyt luonani niitä ryöstä-

mässä). Olapa jemmaisia talfoituslautakunnan waaleja joka wuosi! —

Ja sitten johtuu mieleeni se tämänwuotinen Kolikkoimmaen osto, josta jospii hyräillä näin:

(Lauletaan kuin: „Minun kultani kaunis on waikk' on taita luinen“)

Kolikkoimmäti se ostettiin,
Waikk' ei ostettukaan,
Sei truuksia lilun lei,
Waikk' ei ostettukaan.

Kauppahinnoista sowitzin
Waikk' sitten petettiinkin,
Sei truuksia lilun lei,
Waikk' sitten petettiinkin.

Waltuuskunnassa päätettiin,
Waikka se purettiinkin
Sei truuksia lilun lei,
Waikka se purettiinkin.

Walle ei aikonut äänestää
Waikka se äänestikin,
Sei truuksia lilun lei,
Waikka se äänestikin.

Terwaniemellä juhittiin,
Waikk' sykyllä itkettiinkin,
Sei truuksia lilun lei,
Waikk' sykyllä itkettiinkin.

Seliini uhtasi jafottaa,
Waikk' safokist' ei tullut mitään
Sei truuksia lilun lei,
Waikk' safokist' ei tullut mitään.

Wenskan pojat ne pöyhkeilee
Waikk' wielä ne nolataankin
Sei truuksia lilun lei,
Waikk' wielä ne nolataankin.

Tähän saakka olen ollut kaupunkimme ainoa juhlaruonilija ja jemmaisena saarwuttanut „tuolemattomuuden laake rifeppelleen“. Nyt kun Erko on tullu,

Viipuri-lehden sisäsivun alalaidassa sijainneella Jäkkäniskan palstalla Lyly esitti näkemyksiään niin valtiollisiin kuin paikallisiin ajankohtaisiin teemoihin ja vastasi lehden ja palstan saamaan kritiikkiin.

Kansa ja kansakunta

Kansallisuus- ja kielikysymyksissä Lylyn jyrkkyys lieventyi vain hieman Viipurin vuosina, mutta talouspoliittisesti hän edusti liberaalia kantaa. Kuvaavaa oli Lylyn suhtautuminen juutalaisiin. Nuorsuomalaiset ajoivat kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille, mutta epäluulo oli syvää ja juutalaisten toimintamahdollisuudet Suomessa päinwastoin kaventuiwat 1800-luvun lopulla. Räättälien ja suutarien ammattikunnissa waadittiin 1897 juutalaisten toiminnan kieltämistä alalla. Lylyn juutalaisia puolustanut argumentti perustui vapaan kilpailun vaatimukseen. Hän epäili, että ammattikuntalaitoksen säätelystä

kiinni pitäneillä kansallisilla tekijöillä hinta ja laatu eivät olleet kohdallaan. Lyly oli ostanut ulkomailta paremman puvun halvemmalla kuin olisi saanut kotimaisilta, kilpailulta suojautumaan pyrkiviltä mestareilta. Toisaalla Lylykin toisti stereotyyppioita ovelista, kaupanteossa ”jutkauttavista” juutalaisista ja tuomitsi juutalaisten perinnäistävän mukaisesti Viipurin Sorvalissa tekemät teurastukset eläinräkkäyksenä.

Karjalan maaseudulla kierteleviä romaneja Jäkkäniska luonnehti ympäristöönsä terrorisoiviksi ”syöpäläisiksi”. Hän otti kovia sanojaan takaisin sen verran, että ”mustalaitakaan ei pidä ylenkatsoa”, jos tämä haluaa työtä tehdä. Romanikysymyksen ratkaisua ja kiertolaisuuden saamista kuriin vaativat 1890-luvun valtiopäivillä Sortavalan seudun valtiopäivämiehet, joiden kanssa Lyly vaikuttaa tässä asiassa olleen samoilla linjoilla. Muutkin röyhkeät ”kuokkavieraat”, kuten Viipurin markkinoilla rihkamaa kaupitelleet ”Allahin lapset” eli idästä saapuneet tataarit oli heitettävä ulos. Roskaa kaupungin markkinoille vyöryi lännestäkin, kuten ulkomaisten ilveilijäseurueiden halvat hovit ja amerikkalaiset vakuutushuijarit osoittivat.³⁴

Vähemmistöt saattoivat Lylyn mielestä elää Suomessa, mutta heidän oli omaksuttava suomalaiskansallinen elämäntapa. Tämä periaate koski myös venäläisiä, kuten Lyly huomautti Viipurin venäläisille kouluille niiden noudattamasta ”aikaseparatismista” eli elämisestä Pietarin kellon mukaan. Pietarin vaikutuspiirissä hengittäneessä Viipurissa Lyly sai tuntumaa venäläisyyteen, joka oli useimmille vanhoille kaupunkilaisille luonteva asia. Pohjalaiselle radikaalifennomaanille se ei sitä ollut.

Fennomaaninen liike oli vuosikymmeniä voimistunut Venäjän viranomaisten hiljaisella hyväksynnällä, joten ennen 1890-lukua ja slavofilian nousua Venäjän arvostelu oli ollut varovaista. Ylioppilaskunnassa K.P.T:n ylioppilaat olivat toki päätelleet, että kansan pyhän tahdon toteuttaminen vaati venäläisyyden vastustamista. Ylioppilas J. A. Bergh nähtiin osoittamassa mieltä yliopiston katolla liehunnutta Venäjän lippua vastaan, mutta hänen varhaisille utopioilleen mahtavasta kansallisvaltiosta oli lähinnä naureskeltu oman radikaaliipiirin ulkopuolella.

Viipurin venäläiset olivat fennomaanien ja ruotsinmielisten kunnallisessa kielitaistelussa sivustakatsojan roolissa ja molemmat osapuolet pyrkivät haalimaan venäläisten äänipotin itselleen. Lokakuun 1895 ääniasteikon kumoamisesta käydyn äänestyksen tappion jälkeen Lyly pettyi venäläisiin ja päästi kansalliset epäluulot valloilleen. ”Ryssän” luonteeseen kuului imelyys edessä ja irstistely selän takana, jolloin totta olivat August Ahlqvistin sanat: ”Äl’ usko venäläistä, sä suora Suomen mies.” Santarmi- ja sotilasvaltaa Lyly arvosteli terävästi ja teki selväksi, että Viipurin kaduilla metelöivät venäläiset sotilaat ja lippujonoissa röyhkeästi etuilleet upseerit eivät kuuluneet suomalaiseen katu-

kuvaan. Tahalliselta maistunut loukkaus oli sekin, kun venäläinen soittokunta soitti *Maamme* osana kansanlaulujen potpuria. Joskus sensuurista menivät läpi uskaliaatkin neulanpistot, kuten toukokuussa 1897 Venäjän ulkopoliittikan arvostelu Kreikan ja Turkin sodassa.³⁵

Klassisen sivistyksen kasvattina Lyly piti arvossa korkeakulttuuria ja kirjoitti usein teatteri- ja musiikkielämän tapahtumista, joita Viipurissa riitti. Korkeakulttuurin kansallistamisessa oli tekemistä, sillä Viipurissa ”huonoimmatkin Bellmanin toittajat” vetivät huoneen täyteen, mutta kotimaista urkutaiteilijaa Kaarle Saarilahtea saapui seuraamaan vain kourallinen kuuntelijoita. Lyly halusi korostaa paikallista karjalaista identiteettiä ja murteella (”Mites sie jätit meijä kylä käymätä”) puhuttua kansan ääntä, joka sekin perustui radikaalifennomaanien vaatimukseen ”kansaan” samastumisesta. Tähän eivät olleet kyenneet Viipurin ”icke-fennomaanit”, jotka oli tuomittu jäämään ”idästä ja lännestä tulleiksi muukalaisiksi”. Näin oli Lylyn antaman ”päästökirjan” mukaan käynyt myös kilpailevan sanomalehti Viipurin hämäläiselle toimittajalle. ”Vastenmielisen itserakkaan” Juhani Alinin ura eteni sittemmin senaattoriksi asti. Lyly asetti viipurilaisuuden ja karjalaisuuden vastakkain myös ”Helsingin herrojen” metkujen kanssa. Halveksuttavin ihmistyyppi oli syntyperäisen suomalaisuuden esikoisoikeutensa ”ruskeasta ryynivellistä” myynyt, ”epäkansallisten” voimien palvelukseen antautunut ”isänmaanpetturi”.³⁶

Vesa Vareksen mukaan nuorsuomalaisen liikkeen heikkous oli siinä, että kiivasta puhetta ja tekstiä äänioikeuden laventamisen, tasa-arvon ja vapaa mielisyyden puolesta riitti, mutta alempien sosiaalisten luokkien tavoittamisessa ja kansan todellisten tarpeiden ymmärtämisessä oli vaikeuksia. Sortavalan laulujuhilla ei talonpoikia juuri näkynyt, kuten Lyly pani merkille kesällä 1896. Huolimatta kovasta ja ilmeisen vilpittömästä yrityksestä murtaa sääty-yhteiskunnan luokkarajoja sekä ”kansan” tarpeiden aina liehittelyyn asti yltäneestä ymmärtämisestä, Lyly oli arvosteleksiensa vanhojen fennomaanien tapaan sivistyneistön herra, joka katsoi olevansa velvollinen ja oikeutettu johtamaan kansaa luvattuun maahan. Kuopion laulujuhilta 1891 kirjoittaessaan Lyly ilmaisi tuntemuksensa: kansan sivistäminen oli ”raskas, mutta rakas velvollisuus”.³⁷

Lylyn elämänvalintaa olla samastumatta ”oikeaan” sosiaaliseen luokkaansa ja sen käytösodotuksiin ihmeteltiin häneen kriittisesti suhtautuneessa nekrologissa: ”On vaikea ymmärtää, mitenkä henkilö, jolla on filosofista sivistystä ja edellytyksiä vakavaan ajattelemiseen, voi hyvällä omalla tunnolla sellaiseen [työväenpolitiikkaan] eksyä.”³⁸ Katkeria tuntemuksia eriseuraan asettuminen joskus aiheuttikin. Maanviljelysseuran näyttelyssä Ruokolahdella syyskuussa 1900 Lyly istui ruokailemaan kansan pariin, kun säätyläiset suuntasivat omaan tilaansa, josta pian alkoi kuulua äänestä naurua ja ”eläköön”-huutoja. Kuver-

nöörin vastaanotolle lehtimiestä ei kutsuttu, vaikka sellainen muualla maassa oli kuulemma tapana.

Vallan vahtikoira räksytti ”maanvaari” J. A. Gripenbergin lahkeessa ja teki häntä ja hänen ukaasejaan naurunalaiseksi. Osoitti kuvernöörin ”tavallista älyä”, että hiihto, mäenlasku ja ”lumipalloilu” oli Viipurissa määräyksellä kielletty. Kutsuilla oli talonpoikainen valtiopäivämies, lukkari Kaarle Teittinen esiintynyt imelästi ja esittänyt suunnilleen kaiken hyvän Viipurin läänissä olevan kuvernöörin ansiota, Karjalan radasta lähtien. ”Tähtisade” lankesi uskollisten ylle, kun kunniamerkkejä ja arvonimiä jaettiin. Lyly epäili, että kenraali Gripenbergin valtakunnassa muhi Ranskan Dreyfus-skandaalin kaltaisia upseerien keskinäisiä salailuja.³⁹

Lyly havainnot luokkarajoista olivat viiltävän tarkkoja. Eikö herrasväelle kuulu arkinen työnteko, kalastus ja marjastus? Millä perusteella juopuneet ja huonosti käyttäytyneet ”herrasmiehet” heitettiin rautateillä ensimmäisestä luokasta kolmanteen luokkaan matkustamaan? Lyly paiskoi kättä Viipurin torilla maalaisten kanssa, matkusti kolmannessa luokassa ja hänelle ”piikakin oli ihminen”, mutta rahvas tuotti käytöksellään myös pettymyksiä. Karjalassa vanhat perinnäistavat ja juhlat olivat paikoin rappeutuneet räyhäämiseksi ja juopotteluksi. Viipurin uimahuoneen lähistöllä ”neljän kuninkaan kirjja” selanneet ryyppyporukat eivät kuuluneet Lylyn kansakuvaan. Kokemus rautateiden kolmannen luokan vaunuista ja buffeteista jätti toivomisen varaa: pullo kiersi ringissä ja 12–13-vuotiaat pojatkin esiintyivät aikamiehinä. Konduktöörin pitäisi valvoa järjestystä, mutta hän käy itsekin viinaryypyllä – ”hyi häpeä”. Lyly muisteli lapsena ihailleensa reippaita tukkipoikia, mutta nyt kuultiin heistä kaikenlaista henkirikoksista asti. Suurimpana syynä Viipurin läänin nuorison sakkautumiseen nuorisoseuroihin kiirehtimisen sijaan oli takapajuinen kasvat. Yhtään parempia eivät tietenkään olleet hotelli Continentalissa remunneet ja korttia lyöneet Viipurin herrat.⁴⁰

Lyly pettyi, kun kansa ei lopulta suostunut hänenkään ohjailtavakseen. Työväen asiassa näkyi yhden vuosikymmenen aikana ajan riipeä kulku, jonka mukaan eilisen radikaali oli tämän päivän vanha. Koko 1890-luvun valtakunnallisen työväenliikkeen aktiivisimpiin keskustelijoihin kuulunut, työtekijöiden oikeuksia ja työturvallisuuskysymyksiä lehdessään esillä pitänyt Lyly pysyi kelkassa useimpia sivistyneistötaustaisia pidempään. Hän oli Viipurin työväenyhdistyksen jäsen kuolemaansa saakka, vaikka puheenjohtajuudesta hän luopui sosialistisen linjan päästyä voitolle 1900. Syksyllä 1898 Lyly puolusti Esa Tirkkosta, joka oli saanut potkut Wahlin tehtaalta sosialistisen kirjallisuuden levittämisen vuoksi; tehtailljaa Jäkkäniska nimitti ”santarmi-Wahliksi”. Viipurin alkuvuosien taistelutoverin, myöhemmän utopiasosialistin Matti Kurikan kanssa välit menivät linjaerimieli-

syöksien vuoksi poikki jo ennen ”Jurtikan” häpeällisintä ”petosta”, vuoden 1899 suuren adressin sabotointia. Kilpailija *Viipurilta* ei jäänyt huomaamatta, kuinka kirjaltajien lakko kevättälvella 1900 iski työväenasian ylimmän ajajan omaan lehteen. Vuosisadan vaihtuessa Viipurin työväenyhdistys oli alkanut tuottaa omista riveistään ”yhteiskunnallisia neroja, jotka tarttuvat ruoreihin”, kuten Lyly kuvasi aikansa menneen ohi helmikuussa 1901.⁴¹

Helmikuun manifestin jälkeen

Helmikuun manifesti 1899 oli käännekohta Lylyn elämässä. Jotain tällaista aikaansa seurannut lehtimies oli osannut odottaa Venäjän ”Suomi-syöjien puolueen” vahvistumisesta ja Suomen perustuslaillisesta asemasta jo pitkään käydyn keskustelun perusteella, mutta silti oma ja koko kansakunnan tunnereaktion voimakkuus yllätti. Manifestin ”hirmumyrsky” oli Lylylle tyrmistytävä vääryys, joka vaikutti sentään hetkeksi yhdistävän eripuraisen kansan. *Wiborgsbladet* ehti viipurilaisista lehdistä ensimmäisenä ansaita kenraalikuvernööri Bobrikovilta määräaikaisen lakkautuksen protestoinnillaan: liberaalien ruotsinkielisten äänenkannattaja *Östra Finland* oli ehditty lakkauttaa jo ennen manifestia. *Wiborgsbladetin* erotettu päätoimittaja C. J. Tollet oli nyt Lylyn arvostama ”virkaveli” ja monien tuenosoitusten kohde. Jopa Lylyn kitkerästi arvostelema äidin puolen pikkuserkku ja valtakunnallisesti merkittävä vanhasuomalainen kirkkopoliitikko, Räisälän kirkkoherra Elis Bergroth oli puhunut manifestia vastaan ”miehekkäästi”.

Viipurilaisesta konsuli Eugen Wolffista tuli vuoden 1899 suuren adressin ja keisaria tapaamaan yrittäneen lähetystön valtakunnallinen keulakuva. Paikallispolitiikassa manifesti vauhditti nuorsuomalaisten ja ruotsinmielisten perustuslaillisen listan voittoa Viipurin vuoden 1900 valtuustovaaleissa.⁴²

Lyly arvosteli manifestia historian kautta herättelemällä A. I. Arwidssonin henkeä, mutta hän ei kauan malttanut olla pilkkaamatta suorasanaisesti viranomaisia kuten paikallista painoasiamiestä. Toukokuussa 1899 *Viipurin Sanomissa* julkaistu, kenraalikuvernöörin määräystä väännellyt juttu johdatti määräaikaiseen lakkauttamiseen syyskuussa 1899. Lakkautus toi suuren lehteä ja sen päätoimittajaa tukevan kansanjoukon ja santarmit *Viipurin Sanomien* uuden, Aleksanterinkadulla sijainneen toimituksen eteen. *Viipurin Sanomien* paino sylki uhmakkaasti ulos epävirallisia tilapäislehtiä. Kenraalikuvernöörin kiertokirjeet saivat jatkossakin Jäkkäniskalta ytimekkään vastauksen: ”P-kele.”

Uudet määräaikaiset lakkautukset iskivät maaliskuu- ja syyskuussa 1900; maaliskuussa 1901 viranomaisten mitta täyttyi ja *Viipurin Sanomat* lakkautettiin

”ainiaaksi”. Toimitus sai kuulla, että keskeinen lakkautuksen syy oli Lylyn henkilö ja Jäkkäniskan kirjoittelu. Sensuuriviranomaiset hyväksyivät edelleen epäpoliittisemman ”maaseutupainoksen” *Supistuksen* ilmestymisen kahdesti viikossa, jos häiritsevä pakinoitsija hävisi lehden sivuilta. ”Kirjeitä Viipurista” aloitti kirjoittaa ”Esa Huttunen”, joka oli lukijoille tuttu Jäkkäniskan keskustelutoverina. Uuden nimimerkin takana ollut kirjoittaja oli lukijoille ilmeinen ja itse Jäkkäniska uskalsi palata *Supistuksen* sivuille joulukuussa 1901, vaikka viiltävin terä oli kirjoituksista pakon edessä jo taittunut. Lakkautuksesta masentuneen Lylyn ilme kirkastui, kun hänelle kerrottiin lehdenkustantamisen tueksi perustettavasta osakeyhtiöstä. Lyly häivyttiin nimellisesti taka-alalle, mutta hänestä tuli osakas uuteen osakeyhtiöön. Lylyn kuoleman jälkeen alkoi ilmestyä *Karjala* vuodesta 1903.⁴³

Sisäpoliittiset vastakkainasettelut kärjistyivät pian uudelleen helmikuun manifestin jälkeen, kun suhtautumisessa venäläistämispoliittikkaan kansakunta jakautui perustuslaillisiin ja myöntäväisyysmielisiin. Lyly tunnusti odotetun vahvasti väriä. Valtakunnallista huomiota herätti Lylyn perustuslaillisen rintaman keulakuvaa Leo Mechelinia puolustanut palopuhe entisen senaattorin 60-vuotisjuhlassa marraskuussa 1899. Puhe suututti suomettarelaiset, mutta *Wiborgsbladet* julkaisi sen kokonaisuudessaan. Tuenilmauksista huolimatta poliittisten vastustajien ja viranomaisten paine alkoi ahdistaa Lylyä. *Viipurin Sanomien* yllä roikkuneessa lakkautusuhkassa oli kyse myös toimeentulosta, sillä Lylyllä oli paljon investoituna lehteen. Vanhasuomalaisen *Viipurin* asiamiehet kiersivät maakunnassa mökistä mökkiin ja ounastelivat *Viipurin Sanomien* tilaajien menettävän rahansa, kun lehti enemmän tai myöhemmin lakkautetaan. Lyly vastasi ”maalittamalla” lehdessään nimeltä mainiten aktiivisia myöntäväisyysmielisiä sekä viranomaisten käytyreiksi ja maanjakohuhujen levittäjiksi epäiltyjä. Heihin oli ”tepsivät keinot”, uhkaili Jäkkäniska.⁴⁴

Lylyn synkkeneviä mielialoja *Viipurin Sanomien* lakkautuksen jälkeen kuvasi Tukholmassa 1902 julkaistu lentokirjanen *Kansalais-katkismus*, joka antoi nationalismille kiihkouskonnollisen sävyn ja kutsui pyhään sotaan myöntäväisyysmielisiä ”pettureita” vastaan. Bibliografisten tietojen mukaan anonyymien kirjasten päätekijä oli entinen kaartinkapteeni Georg Fraser, joka sotilasuransa jälkeen toimi liikemiehenä ja Imatran valtionhotellin vuokraajana. Lyly oli arvostellut kolumneissaan Fraserin karkeaa käytöstä Imatralla, mutta nyt miehet huomasivat olevansa vihan voimassaan samalla aaltopituudella. Kolmas pamflettiin liitetty oli kirjailija J. H. Erkko, joka Lylyn ensimmäisten *Viipurin* vuosien aikana vielä vaikutti kaupungissa ja kuului veljensä, *Päivälehd*en Eero Erkon ohella nuorsuomalaisten piirin pitkäaikaiseen ytimeen.

”Katkismuksessa” käytetty kieli oli liikaa perustuslaillista vastarintaa organisoineelle kagaalille, joka sanoutui siitä irti. Marraskuun 1902 suuressa perustuslaillisten kokouksessa Helsingissä Lyly oli pikkutunneilla intoutunut lukemaan otteita kirjasesta, jolloin vastaanotto oli ollut mykistynyt. Kävi kuten hänen nuoruudessaan ylioppilaskunnassa esittämilleen kiihkeimmille ruotsalaisvastaisille julistuksille, jotka olivat saaneet maltillisemmalta enemmistöltä tuomion: ”Tätä ei klubissa luettu.”⁴⁵

Pietistin perikato

Lylyn aikuiselämän maailmankatsomuksen yhteys lapsuuden ja nuoruuden persoonallisuuskehitykseen vaatisi perusteellisempaa biografista tutkimusta, mutta herännäisyys ja kansallismielisyys yhdistyivät voimakkaasti hänen perhetaustassaan. Lylyn isästään laatimat muistelut ovat yksi avain hänen ajatteluunsa ja persoonallisuuteensa, sillä samoja persoonallisuuspiirteitä jakaneesta isästään kirjoittaessaan Lyly peilasi itseään. Ylioppilaspietisti, teologian tohtori, valtiopäivämies ja Paavo Ruotsalaisen vaikutuksesta uskonnollisessa heräämisessään syvemmälle päässyt kirkkoherra Julius Immanuel Bergh (1810–1878) oli ollut eettisesti ehdoton, ”järkeen ja itsekuriin” uskonut ”filosofiallinen” persoonallisuus.

Lylyn mukaan hänen isänsä oli edustanut aikansa ”progressiivipuoluetta”, jonka periaatteisiin kuului sosiaalinen oikeudenmukaisuus vähäväkisiä kohtaan. Ja olihan ”pietismi syntynyt talonpojasta”, päätteli Lyly. Vastustajat piti kohdata silmästä silmään ja heitä kuunnellakin, kuten J. I. Bergh oli lestadiolaisten ”pääperkeleeksi” nimettynä suhtautunut Limingassa jalansijaa saaneeseen ”hihbulilaisuuteen”. Lylyn teki erityisen suuren vaikutuksen hänen isänsä kertomus nuoruuden kokemuksesta kotiopettajana. Isällä oli ollut mukana omat kynttilät, sillä hän ei halunnut opetuksen taukoina polttaa talon kynttilöitä silloin, kun hän keskittyi omiin lukuihinsa. Lylyn kirjoituksissa eettiset havainnot ja oikeudenmukaisuuden vaatimus olivat tarkkuudeltaan samaa luokkaa, kun Jäkkäniska arvosteli vaikkapa vapaapalokunnan tunnollisen veteraanin jäämistä ilman mitalia palkitsemisjuhlassa tai hiihtokilpailussa tapahtunutta epäreilua diskaamista.⁴⁶

Miksi heränneen pappisperheen Raamattunsa läpikotaisin tuntenut poika vaikutti kirjoitustensa perusteella lähes pakkomielteisen pappisvastaiselta? Jumalankieltäjä Viipurin suomalaisen seurakunnan kirkonisäntä ei toki ollut, vaikka 1800-luvun lopulla sivistyneistö vieraantui kirkosta ja uskonnosta. Viipurissa, saati Karjalan maaseudulla, ateistiksi tunnustautuminen olisi ollut Jäkkäniskallekin sosiaalinen itsemurha. Viipuri-lehti tosin luki Lylyn kirjoituk-

sia niin, että hän vaati uskonnonopetuksen kieltämistä kouluissa. Lyly torjui väitteet ”töhräykseksensä”. Uusimman saksalaisen liberaaliteologian kannattajaksi Lyly sen sijaan ilmoittautui ja ajautui väittelyyn evankelista herätystä edustaneen pastori K. G. Sirénin kanssa, joka puolusti perinteistä raamatullisuutta ja luterilaisen tunnustuksen mukaista sovitussoppia.

Uskonnollisella mentaliteetilla oli edelleen suuri vaikutusvalta, vaikka luterilainen hegemonia ja kirkkokuri olivat purkautumassa. Murrosaikana uudet aatteet saivat helposti kansalaisuskonnon luonteen. Viipurin työväenyhdistyksen uuden talon vihkiäisissä 1893 Lyly puhui ja laulettiin *Jumala ompe linnamme*. Pastori Sirénin poika Yrjö (Sirola) sai lyseon opettajansa Lylyn ja työväenyhdistyksen Aappo Käärmekankaan vaikutteesta herätteen työväenasiaan ja hänestä tuli sosialisti.⁴⁷

Lylyn kirkko- ja pappiskritiikkiä ei voi tulkita isänmurhana. Totuuteensa uskovan herätyskristityn tapaan Lyly näki jumalallisen hengen kuolleen valtiokirkossa, jonka papisto oli jähmettynyt ”Mooseksen ajassa” eläneeksi, virkaetujensa valvontaan ja dogmatiikkaan keskittyneeksi ”mustaksi seinäksi”. Sukulaismies Elis Bergrothkin halusi ahdistella herätysliikkeitä ja niitä pappeja, ”joilla on vielä hengellistä elämää”. Papiston enemmistön kiinnittyminen Bergrothin tapaan myöntyväisyysuuntaukseen helmikuun 1899 jälkeen lisäsi entisestään Lylyn vastenmielisyyttä papistoa vastaan.⁴⁸

Uran jatkaminen sanomalehtimiehenä oli Bobrikovin Suomessa mahdollonta ja suomettarelaisen G. W. Vallen johtamassa Viipurin klassillisessa lyseossa ahdisti, joten Lyly suunnitteli pyrkivänsä vielä akateemiselle uralle. Syksyllä 1902 hän haki Helsingistä filosofian professuuria, vaikka tuskin kuvitteli pärjäävänsä Edward Westermarckille tai Arvi Grotenfeltille. Dosentiksi ja yliopiston opettajaksi saattoi olla mahdollisuuksia, joten hän lähti täydentämään opintojaan Berliiniin vuoden 1903 alusta lähtien. Kotimaahan jäi odottamaan keskeneräisiä oikeudenkäyntejä ja lankeavia talousvastuita.

Kenraalikuvernööri Bobrikovin ote Suomessa tiukkeni diktatuuriksi ja Lyly sai huhtikuussa Saksaan tiedon, että santarnit olivat Viipurissa penkoneet perheen asunnon etsiessään painokonetta. Kesäkuun viidentenä 1903 Lyly sai Suomesta yhden sanan sisältäneen sähkösanoman: ”Karkotettu.” *Hufvudstadsbladetin* kirjeenvaihtaja oli samaan aikaan Berliinissä ja välitti ensimmäisenä paikan päältä tietoa siitä, mitä tämän jälkeen tapahtui. Maanantaiaamu vaikutti alkavan tavalliseen tapaan, kun Lyly oli pensionaatistaan lähtenyt käymään pankissa ja aikoi jatkaa Psykologiseen instituuttiin. Poliisi tunnisti Tiergartenissa revolverinlaukauksella itsensä surmanneen miehen mukana olleesta muistikirjasta, jossa oli yhteystietojen ja tieteellisten muistiinpanojen lisäksi kiihtyneitä saksankielisiä merkintöjä Suomen asiasta, ”tyranni” Bobrikovista

Blatt № 089	dr bergh berlin am circus 12 a =	
Zeitung Nr. 3 Telegramm Nr.	 Telegraphie des Deutschen Reiches. Berlin, Haupt-Telegraphenamt.	
Aufgenommen von <i>Phy</i> den <i>16</i> um <i>6</i> Uhr <i>30</i> durch <i>Phy</i>	Ausgefertigt um _____ Uhr _____ durch _____	
Telegramm - de wiborg 646 8 5 6 10 n =		B. 1907 den _____ ten _____ um _____ Uhr _____ Min.
karkotettu +		

Saksaan alkuvuodesta 1903 lähtenyt Lyly sai kotimaasta saman vuoden kesällä lyhyen ja suorasanaisen viestin: "Karkoitettu."

ja Jumalan kostosta (*Die Rache bei Gott!*). Poliisi haki rouva Lylyn sairaalaan tunnistamaan miehensä, joka oli jättänyt lyhyen, Jumalan siunausta toivoneen jäähyväisviestin puolisolleen ja sisaruksilleen.⁴⁹

Lylyn ajautumisessa ristiriitoihin ja lopulta traagiseen umpikujaan oli kysymys muusta kuin hänen hankalasta persoonastaan tai epäsosiaalisuudesta. Erään muistelijan mukaan Lyly oli sosiaalinen ihminen, joka "halusi muiden ystävyyttä". *Viipuri* muisteli, kuinka yksityisessä seurassa julkisuuden kauhukakara oli "herttainen". Lyly oli Viipurissa aina ylimpänä juhlimassa niin valtuustossa kuin sanomalehtikollegojen kanssa silloin, kun poliittiset riitakysymykset voitiin panna hetkeksi sivuun. Elämäniloa olivat tuoneet 1895 hankittu maaseutuhuvila Jaakkimassa, yhteisyys muiden kanssa kuten laulujuhlilla "jöröjukkaa" kylkeen tuopatessa tai laskiaisena "kulkusten kilistessä ja naurun raikuessa". Perheystävä Tekla Hultin kirjoitti kuoleman jälkeen Ada Lylylle arvelevansa, että karkotusuutisen ottaminen vastaan vieraalla maalla ilman mahdollisuutta "ystävien neuvonpitoon" oli kohtalokasta. Vanhoista ystäväistä ainakin J. H. Erkkö pettyi: "Heikko hän sittenkin oli."⁵⁰

Lylyä oli painanut sekin ajatus, että hänen asunnostaan takavarikoitu kirjeenvaihto olisi vaikuttanut Eero Erkon karkotukseen. Lylyn perimmäinen herkkyyys ja eettisyys näkyi esimerkiksi lasten ja eläinten oikeuksien kiivaassa

puolustamisessa. Hän oli ympäristön- ja luonnonsuojelun aatteellisia edelläkävijöitä. Alkukesän 1896 poikkeuksellisen kuivuuden syitä pohtiessaan hän intuitiivisesti arveli syyksi ”metsänhaaskausta” ja ihmisen omanvoitonpyyntiä, jonka ”luonto kosti”.⁵¹

Lapsuuden ystävän ”Kyöstin” muistosanat ”Lullen” kasvuvuosista Limingan pappilassa lienevät hymyilyttäneet joulukuussa 1903 *Viipurin Sanomien* niitä lukijoita, jotka olivat oppineet Lylyn tuntemaan. Pikku-Juliuksella oli ollut poikkeuksellisen vahva empatiakyky ja tarve oikeudenmukaisuuteen. Hän oli keskeyttänyt aina säännöllisesti leikkinsä, kun sisar oli ollut sairaana ja käynyt lohduttamassa. Muistelijan uuden hatun lätäkköön heittäneelle tytölle pikku-poika oli heristänyt nyrkkiään ja järjestänyt hatun kuivamaan tätinsä luokse, jolloin se oli ollut jälleen kuin uusi. Elämä ei palkinnut ehdotonta totuudenpuhujaa, joka kirjasi viimeisenä muistikirjaansa ”Jumalani, Jumalani”. Hautajaisiin Viipurissa osallistui tuhansia ihmisiä ja saattoväkeä oli toista kilometriä, mutta sielunkellot eivät itsemurhaan päätyneelle soineet:

Mutta jo aikaisimmasta lapsuudestaan seurasi Lylyä usein kova onni, mihin vain hän ryhtyi. Kerran hän oli saanut kunnian soittaa toisia lapsia sisälle. Innoissaan juoksi hän pienen tiuvun kanssa tiheimpään lapsiryhmään ja huitoi siellä tiuvullaan niin vimmatusti kaikille suunnille, että mikä toisista lapsista sai paukun niskaansa, mikä ohimoilleen, mikä minnekin. Ja kun pieni Lulle kotonansa lähenei kyökin pöytää, olivat pappilan piiat jo varalta tottuneet huudahtamaan: ”Elä kaada! Elä säre, Lulle!”⁵²

Viitteet

- 1 Viipurin Sanomat 3.8.1898.
- 2 Tohtori J. A. Lylyn Muistolle: 19 21/6 03.
- 3 Mikkelin Sanomat 11.6.1903.
- 4 Rytkönen 1940, 31–70; Klinge 1978, 59–100; Siltala 1999, 280; Vares 2000, 28–39; Zetterberg 2001, 44–45.
- 5 Viipurin Sanomat 29.3.1893; Kiiski 1978, 72–74; Sainio 2000; Zetterberg 2001, 152–153. Kivekkään henkilökuvasta ks. Ylikangas & Pajuoja 1987.
- 6 Viipurin Sanomat 14.10.1894. Puolueohjelmasta ja keskustelusta yksityiskohtaisesti ks. Zetterberg 2001, 234–245. Ks. myös Vares 2000, 45–50.
- 7 Viipurin Sanomat 17.3.1897; Liikanen 2003, 299.
- 8 Parmanen 1937, 376–377, 417–419.
- 9 Wiborgsbladet 7.9.1889; Viipurin Sanomat 10.11.1889.
- 10 Kalemaa 2016, 60–65; Tommila et al. 1988, 273–277; Soikkanen 1970, 56; Viipurin lehdistöstä, Stadius 2002; Matikainen 2014.
- 11 Viipurin Sanomat 23.3.1898, 20.4.1898, 9.8.1899, 27.2.1901; Wiborgsbladet 27.2.1901; Paavolainen 1954, 13–14; Kalemaa 2016, 63–72.
- 12 Viipurin Sanomat 2.6.1897, 1.6.1898, 19.10.1898, 23.1.1901, 28.11.1901; Leino-Kaukiainen 2014a, 455.
- 13 Viipurin Sanomat 24.4.1895, 24.11.1897, 26.1.1898, 28.6.1899, 29.11.1899, 3.10.1900.
- 14 Viipurin Sanomat 10.2.1897, 24.2.1897, 29.12.1897, 3.1.1899, 11.1.1899, 28.6.1899, 27.11.1899; Viipuri 25.7. ja 1.12.1900; Viborgs Nyheter 13.12.1900.
- 15 Viipurin Sanomat 29.5.1895, 5.6.1895, 28.4.1897, 22.2.1899.
- 16 Tohtori J. A. Lylyn Muistolle: 19 21/6 03. Sanomalehdistön kehityksestä vuosisadan vaihteessa ks. Leino-Kaukiainen 1988.
- 17 Viipurin Sanomat 25.8.1897, 1.9.1897.
- 18 Kähäri 1981, 616–627; Sainio 2001; Keskisarja 2006, 48–52; Tamminen 2016, 65; Soikkanen 1970, 41.
- 19 Viipurin Sanomat 13.1.1897, 20.1.1897; Vares 2000, 42–50; Sainio 2001; Zetterberg 2001, 138–147.
- 20 Viipurin Sanomat 7.4.1891, 10.4.1895, 21.8.1895, 22.4.1896.
- 21 Viipurin Sanomat 30.1.1895, 6.2.1895, 13.2.1895, 20.4.1898, 4.10.1899.
- 22 Viipurin Sanomat 10.4.1895, 15.5.1895. Viipurin suomettarelaiten piiristä ks. Kalemaa 2016, 64–65.
- 23 Viipurin Sanomat 3.3.1897; Markkanen 1976, 90–98; Tamminen 2016, 19–42.
- 24 Viipurin Sanomat 4.3.1896, 20.5.1896, 20.4.1898, 8.2.1899.
- 25 Östra Finland 24.4.1895; Viipuri 24.4.1895, 12.6.1895; Viipurin Sanomat 12.6.1895; Kuujo 1981a, 425–432.
- 26 Viipurin Sanomat 10.4.1895, 31.8.1895; Montonen 1943, 18–58; Leino-Kaukiainen 2014a, 454–455; Viipurilainen Osakunta Karjalassa ks. Teperi 1987, 218–265.
- 27 Viipurin Sanomat 21.10.1896, 9.12.1896; Ruuth 1906, 998–1001; Markkanen 1976, 91–93; Kuujo 1981, 585–587; Hailla 1981, 289–292; Kähäri 1981, 624–627; Tamminen 2016, 34–36, 43–44; Stadius 2002, 97–98; Leino-Kaukiainen 2014a, 451–452; Kalemaa 2016, 74–76.
- 28 Viipurin Sanomat 16.10.1895, 14.7.1897, 18.5.1898.
- 29 Wiborgsbladet 10.12.1895, 14.12.1895, 15.12.1895; Viipurin Sanomat 23.10.1895, 30.11.1898, 13.2.1901; Markkanen 1976, 121.
- 30 Viipurin Sanomat 30.9.1896, 23.12.1896, 20.1.1897; Ruuth 1906, 1001.
- 31 Viipurin Sanomat 6.11.1895, 18.12.1895, 16.12.1896, 20.4.1898.

- 32** Viipuri 1.5.1897; Östra Finland 1.5.1897; Wiborgsbladet 4.5.1897; Viipurin Sanomat 5.5.1897, 17.11.1897, 1.12.1897; Ruuth 1906, 973–974; Meurman 1981, 201–202.
- 33** Viipurin Sanomat 29.12.1897.
- 34** Viipurin Sanomat 11.9.1895, 29.7.1896, 21.10.1896, 16.5.1897, 28.7.1897, 25.8.1897, 6.10.1897, 27.10.1897, 9.2.1898, 2.9.1899, 4.10.1899; Pulma 2006, 80–87; Stadius 2002, 98.
- 35** Viipurin Sanomat 22.5.1895, 11.9.1895, 16.10.1895, 9.9.1896, 19.5.1897, 29.6.1898; Klinge 1978, 104.
- 36** Viipurin Sanomat 21.10.1896, 9.6.1897, 22.12.1897, 11.1.1899; Paavolainen 1954, 13. Alinin (Arajärvi) urasta ks. Kalemaa 2016.
- 37** Viipurin Sanomat 1.7.1896; KA, Parmanen, kansio XIX, ”Kuopion laulujuhliilta”; Vares 2000, 55.
- 38** Suomen Kansa 13.6.1903.
- 39** Viipurin Sanomat 17.4.1895, 6.11.1895, 10.3.1897, 16.3.1898, 27.4.1898, 19.9.1900.
- 40** Viipurin Sanomat 15.6.1898, 22.6.1898, 12.10.1898, 14.9.1899, 14.2.1900, 8.8.1900, 29.8.1900, 6.2.1901. Säätyodotuksista ks. Wirilander 1974. Viipurin läänin sosiaalisista ongelmista 1800–1900-luvun vaihteessa ks. Rajala 2004.
- 41** Viipurin Sanomat 28.9.1898, 16.11.1898, 23.11.1898, 30.11.1898, 22.3.1899; 20.2.1900, 23.3.1900, 20.2.1901; Viipuri 23.3.1900; Soikkanen 1970, 53–67.
- 42** Viipurin Sanomat 20.7.1898, 19.4.1899, 21.6, 19.7.1899; Leino-Kaukiainen 2014b, 470–471; Tamminen 2016, 45–46.
- 43** Viipurin Sanomat 22.2.1899, 24.5.1899, 6.9.1899, 7.3.1900, 13.3.1901; Tohtori J. A. Lylyn Muistolle: 19 21/6 03; Paavolainen 1954, 16–23; Leino-Kaukiainen 1984, 120.
- 44** Viipurin Sanomat 22.3.1899, 29.3.1899, 26.4.1899, 10.1.1900; Wiborgsbladet 25.11.1899, 6.12.1899; Rommi 1964, 245–248; Zetterberg 2001, 280.
- 45** Viipurin Sanomat 12.1.1898, 28.9.1898; Suomen Kansalais-katkismus: Esitettyinä kysymyksissä ja vastauksissa (Tukholma 1902); Reuter 1928, 365; Parmanen 1937, 134–136; Klinge 1978, 65–66; Zetterberg 2001, 322–325.
- 46** KA, Parmanen, kansio XIX, ”Julius Immanuel Berghin luonne ja sen kehkeytyminen”; Viipurin Sanomat 17.3.1897, 19.8.1900.
- 47** Viipurin Sanomat 25.3.1893, 24.4.1895, 19.1.1898; Viipuri 3.1.1895; Murtorinne 2001; Soikkanen 1970, 55–56; Paavolainen 1981, 633; Sulkunen 1986, 277–278. Herännäisyydestä ja kansallisuusaatteesta ks. Huhta 2001, 140–147; vrt. Siltala 1999, 693.
- 48** Viipurin Sanomat 13.4.1898, 21.9.1898, 15.8.1900. Bergrothista, Parmanen 1937, 187; Lauha 2001. Papistosta routavuosina ks. Murtorinne 1964.
- 49** KA, Parmanen, Kansio XIII, Sähkösanoma Viipurista 5.6. tohtori Lylylle ja J. A. Lylyn muistikirja; Viborgs Nyheter 10.11.1902; Hufvudsstadsbladet 9.6.1903, 12.6.1903; Reuter 1930, 325; Parmanen 1937, 376–377, 417–419.
- 50** Zetterberg 2001, 328.
- 51** Tohtori J. A. Lylyn Muistolle: 19 21/6 03; Viipurin Sanomat 26.6.1895; 10.6.1896, 22.2.1899, 22.11.1899, 1899; 12.9.1900; Östra Finland 27.9.1895.
- 52** Viipurin Sanomat (Supistus) 12.12.1903. Lylyn hautajaisten kuvaus ks. Parmanen 1937, 419–422.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki
Eino I. Parmasen kokoelma
J. A. Lylyn papereita

Sanomalehdet

Hufvudstadsbladet 1903
Mikkelin Sanomat 1903
Suomen Kansa 1903
Wiborgsbladet 1889–1901
Viborgs Nyheter 1899–1903
Viipuri 1893–1903
Viipurin Sanomat 1889–1901
Viipurin Sanomat, Supistus 1901–1903
Östra Finland 1889–1899

Painetut lähteet

Suomen Kansalais-katkismus: Esitettyinä kysymyksissä ja vastauksissa (Tukholma 1902).
Tohtori J. A. Lylyn Muistolle: 19 21/6 03 (Viipuri 1903).

Tietokannat

Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, koonnut Veli-Matti Autio. (<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/>, viitattu 17.02.2019)

Tutkimuskirjallisuus

Halila, Aimo (1981). Hallinto ja kunnalliselämä. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torckelin säätiö, 283–330.

Huhta, Ilkka (2001). ”Täällä On Oikea Suomenkansa”: Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Kalemaa, Kalevi (2016). Itsenäisyssenaattori. Juhani Arajärven elämä ja työ. Toinen uudistettu painos. [Helsinki: Ilkka & Erkki-Juhani Taipale].

Keskisarja, Teemu (2006). Afäärifennomaanit: Paloheimo-veljekset suurliikemiehinä ja yhteiskunnallisina vaikuttajina. Helsinki: WSOY.

Kiiski, Venla (1978). Tekla Hultin, Poliitikko. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Klinge, Matti (1978). Ylioppilaskunnan Historia: 3. Osa, 1872–1917: K.P.T.:stä Jääkäreihin. Helsinki: Helsingin yliopiston ylioppilaskunta.

- Kuujo, Erkki (1981a).** Kirkot ja uskonnollinen elämä. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 420–422.
- Kuujo, Erkki (1981b).** Poliittinen elämä. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 585–602.
- Kähäri, Matti (1981).** Viipurin suomalaistuminen – suomalaisuuden liike. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 603–628.
- Lauha, Aila (2001).** Bergroth, Elis. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005883>, viitattu 25.1.2019).
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (1984).** Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891–1905. Helsinki: SHS.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (1988).** Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905. Teoksessa Suomen lehdistön historia. Osa 1, Sanomalehdistön Vaiheet Vuoteen 1905. Päiviö Tommila et al. Kuopio: Kustannuskiila.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014a).** Mieliäpideryhmistä puolueiksi. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 447–467.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014b).** Tiellä venäläiseen Suomeen. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 468–514.
- Liikanen, Ilkka (2003).** Kansa. Teoksessa Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Toim. Matti Hyvärinen et al. Tampere: Vastapaino, 257–308.
- Markkanen, Erkki (1976).** Juho Lallukka: Karjalainen elämäntarina. Jyväskylä: Gummerus.
- Matikainen, Olli (2014).** "Harakka joka sian tappajaisissa". Sanomalehdistö Viipurin läänissä. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 419–430.
- Meurman, Otto-I. (1981).** Kaupunkiasutuksen laajeneminen ja kaupungin rakentaminen. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 133–243.
- Montonen, Paavo (1943).** Etelä-Karjalan nuorisoseuraliikkeen historia. Osa 1, Vuodet 1890–1917. Kerava: Etelä-Karjalan nuorisoseura.
- Murtorinne, Eino (1964).** Papisto ja esivalta routavuosina 1899–1906. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Murtorinne, Eino (2001).** Bergh, Julius Immanuel. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005877>, viitattu 25.1.2019).
- Paavolainen, Erkki (1954).** Sanomalehti Karjalan kohtaloita 1904–1954. Lahti: Karjalan kirjapaino.
- Paavolainen, Jaakko (1981).** Työväenyhdistykset. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 629–649.
- Parmanen, Eino I. (1937).** Taistelujen kirja: Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina 2. Sorron kiristyminen: aika Bobrikovin kuolemaan saakka. Porvoo: WSOY.
- Pulma, Panu (2006).** Suljetut ovet: pohjoismaiden romanipoliitiikka 1500-luvulta EU-aikaan. Helsinki: SKS.
- Rajala, Juha (2004).** Kurittajia ja puukkosankareita: väkivalta ja sen kontrollointi Kannaksen rajaseudulla 1885–1917. Helsinki: SKS.
- Reuter, J. N. (1928).** "Kagalen": Ett bidrag till Finlands historia 1899–1905. 1. Helsingfors: SLS.

- Reuter, J. N. (1930).** "Kagalen": Ett bidrag till Finlands historia 1899–1905. 2. Helsingfors: SLS.
- Rommi, Pirkko (1964).** Myöntövyvyssuuntauksen hahmottuminen Yrjö-Koskisen ja suomalaisen puolueen toimintalinjaksi. Helsinki: SHS.
- Ruuth, J. W. (1906).** Viborgs stads historia: Första bandet. Viborg: Viborgs stad.
- Rytkönen, Alli (1940).** Päivälehdien historia. Osa 1, 1880-luvun "nuoret" ja Päivälehdien perustaminen. Helsinki: Sanoma.
- Sainio, Venla (2000).** Lyly, Julius. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003540>, viitattu 25.1.2019).
- Sainio, Venla (2001).** Åkerman, Daniel Woldemar. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004575>, viitattu 25.1.2019).
- Siltala, Juha (1999).** Valkoisen äidin pojat: Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa. Helsinki: Otava.
- Soikkanen, Hannu (1970).** Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia. Helsinki: Tammi.
- Stadius, Peter (2002).** Språkpolitik och språkpraxis i viborgsk tidningspress. Teoksessa Viborgs fyra språk under sju sekel. Red. Marika Tandefelt. Espoo: Schildts, 69–113.
- Sulkunen, Irma (1986).** Raittius kansalaisuskontona: Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Helsinki: SHS.
- Tamminen, Seppo (2016).** Veljet Viipurista: Teollisuuden- ja liikkeenharjoittajain Seura Pamaus ry 125 vuotta. Helsinki: Teollisuuden- ja liikkeenharjoittajain Seura Pamaus ry.
- Teperi, Jouko (1987).** Henkinen taistelu Karjalasta autonomian ajan lopulla: Viipurilainen osakunta 1868–1917. Helsinki.
- Tommila, Päiviö et al. (1988).** Suomen lehdistön historia. Osa 7, Hakuteos Savonlinna-Övermarks tidning: sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985. Kuopio: Kustannuskiila.
- Vares, Vesa (2000).** Varpuset ja pääskysset: Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918. Helsinki: SKS.
- Wirilander, Kaarlo (1974).** Herrasväkeä: Suomen säätyläistö 1721–1870. Helsinki: SHS.
- Ylikangas, Heikki & Pajujoja, Jussi (1987).** Lauri Kivekäs: Aikansa ajaton radikaali. Porvoo: WSOY.
- Zetterberg, Seppo (2001).** Eero Erkko. Helsinki: Otava.

Viipurista maailmalle.

Viipurin ensimmäisten naisylioppilaiden opinnot, urakehitys ja yhteiskunnallinen toiminta

Johdanto

Kun ajattelen koulumatkaani, niin se tuntuu jatkuvalta taiteelliselta kokemukselta. Isäni omistama talo oli Punaisenlähteen torin ja Torkkelinkadun kulmassa. Kävelin ensin pitkin Torkkelinkatua, jota reunusti Puisto, Viipurin kuuluisa puisto, majesteettinen sekä kesätuuheudessaan että raskaassa talvikomeudessaan... Ja torilta astui sitten pienelle ikiomalle Karjaportinkadulle, joka vei minut Viipurin Suomalaisen Tyttökoulun ovelle. [...] Olen kolmannen luokan oppilas, en vielä tiedä, että on olemassa muuta maailmaa kuin Viipuri ja että minulla voi olla muita kohtalovereita kuin nämä pienet tyynet tytöt, jotka tottelevaisesti etsiytyvät koulua kohti.¹

Näin kuvasi kirjailija Kersti Bergroth (1886–1975) vuonna 1971 viipurilaistytön koulumatkaa 1800-luvun lopulla, jolloin hän sekä hänen kolme sisartaan kävivät Viipurin suomalaista tyttökoulua. Viipuria on usein luonnehdittu vanhaksi ja monipuoliseksi koulukaupungiksi. Paikalliset koulut olivat kuuluneet niin sanotun Vanhan Suomen koulujärjestelmään, jonka osana seudulla oli ollut myös tytöille korkeampaa koulutusta tarjonneita oppilaitoksia jo 1700-luvun lopulta lähtien.²

Professori, historiantutkija ja kirjailija Alma Söderhjelm (1870–1949) muisteli 1920-luvun lopulla lapsuutensa ja nuoruutensa Viipuria ja näki sen kosmopoliittisena kaupunkina. Kaupungin kauppiaiden ja liikemiesten joukossa oli paljon saksalaisia. Saksankielinen yhteisö seurusteli ruotsinkielisen seurapiirin kanssa. Lisäksi ruotsin- ja saksankielisistä pitkälti erillään ja eristäytyneenä eli venäläinen väestö, jolla oli omat koulunsa, oma teatterinsa sekä oma kirkkonsa ja suuri venäläinen seurakunta. Helsingissä venäläisen väestön läsnäolo näkyi Söderhjelmin mukaan selvästi vähemmän kuin Viipurissa, jossa se antoi kaupungille kansainvälisen leiman. Suomalaisen osuuden ja vaikutuksen Alma Söderhjelm sen sijaan koki Viipurissa vain vähäiseksi, vaikka kaupungissa oli 1800-luvun lopulla vireää suomalaisuustoimintaa. Eri seurapiirit olivat sulkeutuneita ja rajoja ei ylitetty. Seurusteltiin niiden kanssa, jotka tunnettiin.³

Seuraavassa lähestyn Viipuria tyttöjen koulukaupunkina. Selvitän ensin-
näkin, millaisia mahdollisuuksia kansainvälinen, perinteikäs koulukaupunki
tarjosi tytöille 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Tarkastelun kohteena
on siirtymävaihe, jolloin yhä useammat nuoret naiset halusivat suorittaa yli-
oppilastutkinnon ja opiskella yliopistossa. Tavoitteenani on rakentaa kokonais-
kuva viipurilaistytöjen koulutiestä, yliopisto-opinnoista, yhteiskunnallisesta
toiminnasta sekä urakehityksestä. Tämä edellyttää huomion kiinnittämistä
kotikasvatukseen, perhestrategioihin, perheenjäsenten välisiin suhteisiin, vii-
purilaisiin traditioihin sekä yhteiskunnan muutosprosesseihin.

Tarkasteltaviksi on valittu erityisesti kolme Viipurissa 1800-luvun loppu-
puolella ja 1900-luvun alussa vaikuttanutta perhettä ja kolme sisarussarjaa:
Söderhjelmit⁴, Åkermanit⁵ ja Bergrothit⁶. Söderhjelmin perheessä oli 11 lasta,
joista kahdeksan tyttäriä. Bergrothin sisarussarjaan kuului neljä tytärtä ja yksi
poika. Åkermanin perheeseen syntyi vuosina 1873–1896 yhteensä kuusi tytärtä
ja kahdeksan poikaa. Näiden perheiden tyttärien tuottaman runsaan kirjallisen
aineiston kautta on mahdollista tehdä syväluotaus tyttöjen ja nuorten nais-
ten koulunkäyntiin, opintoihin yliopistossa, arjen käytäntöihin sekä kaikkiin
merkityksiin, joita he ovat kokemalleen antaneet. Kolmen perheen kirjoitta-
vien tyttärien tuotanto auttaa ensinnäkin tavoittamaan koulutytön Viipurin ja
löytämään Viipurin erityispiirteet tyttöjen koulukaupunkina. Tämän ohella se
osoittaa, kuinka viipurilainen perhe- ja koulutausta vaikuttivat nuorten naisten
elämänvaiheisiin myös yliopisto-opintojen aikana Helsingissä ja opintojen jäl-
keiseen elämänuraan eri puolilla Suomea. Koulutus avasi näille naisille väylän
yhteiskunnalliseen aktiivisuuteen.

Maarit Leskelä-Kärki on käyttänyt käsitettä ”kirjallinen elämä” tutkiessaan
kolmea Krohnin kirjoittavaa sisarta.⁷ Tätä käsitettä voi soveltaa tutkimiini
sisaruksiin. Alma Söderhjelmin monipuolinen tuotanto sisältää tutkimuksia,
paikallishistoriallisia tilaustutkimuksia, tietokirjoja, romaaneja, muistelmasarjan
sekä lehtiartikkeleita. Söderhjelmin tavoin kirjalliselle uralle päätyi kolme
Bergrothin perheen neljästä tyttärestä. Kersti Bergroth, Eva Hirn (1877–1948)
ja Inkeri Relander (1888–1945) kirjoittivat romaaneja, tyttökirjoja, muistelmia,
näytelmiä ja elokuvakäsikirjoituksia. Åkermanin sisarukset Elli Hällström (1873–
1955), Helmi Granholm/Kuusisto (1876–1920), Toimi Voipio (1878–1937) ja Aino
Voipio (1883–1975) puolestaan vaikuttivat yhteiskunnassa suomalaisen kulttuurin
ja kirjallisuuden kentällä.

Analyysini perustuu julkaistuihin aineistoihin kuten muistelmiin ja kauno-
kirjallisuuteen. Tällaiselle materiaalille on tyypillistä, että kirjoitusajankohdan
ja muistelun kohteena olevien tapahtumien ja kokemusten välillä on kulunut
pitkä aika. Esimerkiksi muistellessaan lapsuutensa Viipuria Alma Söderhjelmin

asui Turussa, jossa hän ei viihtynyt. Kersti Bergroth taas kirjoitti ensimmäisen oman muotokuvansa jo sota-aikana. Samoin kun Elli Hällström palasi yliopistovuosiinsa, niistä oli kulunut jo puolisen vuosisataa. Käyttämäni tekstien avulla olen hakenut merkityksiä ja tulkintoja, joita tutkimuksen kohteena olevat henkilöt ovat antaneet kotikasvatukselleen, vanhemmilleen, sisaruksille, kotikaupungilleen, koululle ja yliopistolle. En niinkään ole etsinyt faktoja, yksityiskohtia enkä tapahtumia.⁸ Muistelutekstien ohella muutkin niin kutsutut egodokumentit, kuten aikalaisten päiväkirjat ja kirjeet, olisivat olleet arvokkaita aineistoja, mutta niitä käyttämällä artikkeli olisi hakenut vastauksia toisiin kysymyksiin.

Artikkelini konteksti rakentuu koko ensimmäisen suomalaisen naisylioppilassukupolven varaan. Tätä kokonaisuutta vasten nostan esille viipurilaisen yhteisön yhtäläisyyksiä ja toisaalta erityispiirteitä muun Suomen naisylioppilaisiin nähden. Kutsun naisylioppilaiden ensimmäiseksi sukupolveksi ylioppilastutkinnon vuosina 1885–1900 suorittaneita naisia, jotka joutuivat hakemaan ”vapautusta sukupuolestaan”, millä tarkoitettiin erivapautta ylioppilastutkinnon suorittamiseen ja yliopisto-opintoihin. Vuodesta 1901 alkaen naiset saivat miesten kanssa yhtäläiset oikeudet akateemisiin opintoihin ja yliopistotutkintojen suorittamiseen.

Ensimmäiselle naisylioppilassukupolvelle oli mahdollista se, minkä puolesta varhaiset naisasianaiset olivat puheillaan ja kirjoituksillaan toimineet.⁹ Ylioppilastutkinto, yliopisto-opinnot ja akateeminen tutkinto antoivat heille uudenlaista tilaa toimia yhteiskunnassa. Varhaiset naisylioppilaat olivat rakentamassa muotoutuvassa olevaa modernia naiseutta niin ryhmänä kuin yksilöinäkin. Yliopisto-opiskelun aikana ja sen jälkeen monet heistä ottivat osaa yhteiskunnalliseen keskusteluun ja toimivat yhdistyksissä, järjestöissä ja politiikassa. Samoin he olivat ammatinharjoittajia, työssäkäyviä ja työllään itsensä elättäneitä naisia, puolisoita ja äitejä.¹⁰

Olen koonnut aiempaa tutkimustani varten (Kaarninen 2015) kollektiivibiografian 627 suomalaisesta naisesta, jotka suorittivat ylioppilastutkinnon vuosina 1885–1900 ja opiskelivat joko lyhyen tai pitemmän ajan Helsingin yliopistossa eli Keisarillisessa Aleksanterin Yliopistossa.¹¹ Aineiston pohjalta olen valikoinnut tätä artikkelia varten matrikkelitietojen perusteella edellistä suppeamman kollektiivibiografisen aineiston, joka koostuu ensimmäisen ylioppilaspolven viipurilaisista naisylioppilaista. Aineistoon on koottu kaikki ne naispuoliset vuosina 1885–1900 ylioppilastutkinnon suorittaneet, jotka olivat syntyneet Viipurissa tai joiden perhe on asunut Viipurissa tai jotka ovat käyneet ainakin osan opintiestään Viipurissa. Näin määritellen aineistoon valikoitujen naisylioppilaiden perhe on ollut viipurilainen. Koska perheyhteyden ja tyttöjen opinkäynnin välisen suhteen tarkastelua ei haluttu tässä katkaista mekaanisesti erivapaus-

vaatimuksen poistamiseen, aineistoon on otettu mukaan myös Åkermanin ja Bergrothin perheiden nuorimmat tyttäret, vaikka he suorittivat tutkinnon erivapauskäytännön poistuttua. Edellä mainituin valikointiperustein artikkelin kollektiivibiografisen aineiston muodostaa 25 viipurilaista ylioppilastyttöä.

Ymmärrän kollektiivibiografian tutkimusmenetelmäksi samalla kentällä toimivien yksilöiden analysoimiseksi siten, että kustakin henkilöstä kootaan mahdollisimman kattavasti samat tiedot. Tämän tekstin kannalta tärkeäksi kriteeriksi nähdään se, että valikoidut kohdehenkilöt ovat jakaneet yhteisen kokemuksen ensimmäisinä viipurilaisina naisylioppilaina. Tutkijat ovat tehneet rajankäyntiä kollektiivibiografian eli joukkoelämäkerrallisen tutkimuksen sekä toisaalta niin kutsutun prosoprografian välillä. Jälkimmäisen kohteeksi on usein määritelty yksilöiden sijaan joukko. Keskustelua on käyty siitä, missä määrin kollektiivibiografista ja prosopografista tutkimusta voidaan pitää synonyymeina. Vaikka en näe mainittujen menetelmien eroa suureksi, katson oman sosiaalishistoriallisen lähestymistapani antavan perusteen pitää tutkimustani kollektiivibiografisena. Pidän kollektiivibiografialle ominaisena huomion kiinnittämistä yksilöihin ja yksilöllisiin kokemuksiin, vaikka analyysin kohteena onkin se, mikä joukkoa yhdistää.¹²

Tässä artikkelissani yhdistän kollektiivibiografian ja ryhmäbiografian elementtejä. Olen kiinnostunut kollektiivista – joukosta, mutta myös yksilöistä sekä vuorovaikutuksesta näiden välillä. Barbara Cainen mukaan ryhmäbiografiassa tärkeää on ottaa huomioon ryhmän jäsenten väliset suhteet, heidän emotionaalinen ja intellektuaalinen merkityksensä toisilleen sekä sisarus-suhteiden ohella vanhempien ja lasten väliset suhteet.¹³

Kolme perhettä

Viipurilaisyhteisössä kuten koko maassa koulunkäynti kietoutui yhteiskunnallisen aseman, sukupuolen ja kielen problematiikkaan, mikä Viipurissa havainnollistuu selvästi Söderhjelmin, Åkermanin ja Bergrothien perheissä. Viipurin ensimmäiset ylioppilastytöt tulivat ylemmistä yhteiskuntaluokista. Suuri osa perheistä, joiden tyttäret pääsivät opintielle, kuuluivat varakkaaseen virkamies-, kauppias- ja liikemiesryhmään. Ruotsinkieliset perheet hallitsivat liike-elämää, lainkäyttöä, paikallispolitiikkaa ja korkeakulttuuria.¹⁴ Hovioikeudenneuvos, valtiopäiväedustaja, rehtori ja kauppias, liikemies, apteekkari laittoivat tyttärensä oppikouluun.¹⁵ Keskiluokka, niin sanottu ”pikkuvirkamiehistö” seurasi perässä. Ensimmäiseen sukupolveen kuuluu pari työväenluokkaan sijoittuvaa nuorta naista.

Söderhjelmit kuuluivat varakkaaseen ruotsinkieliseen viipurilaiseen virkamies- ja kauppiassukuyhteisöön, jonka jäsenet päätyivät huomattaviin

tehtäviin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Alma Söderhjelm on muistelmateoksessaan *Min värld* (1929–1931) kuvannut lapsuudenkotiaan sekä lasten ja vanhempien välistä suhdetta. Isä Söderhjelm toimi kihlakunnantuomarina ja hänet nimitettiin vuonna 1897, jo eläkeiän kynnyksellä, prokuraattoriksi. Woldemar Söderhjelmiä on luonnehdittu tyypilliseksi kansainvälisen Viipurin kasvatiksi. Woldemar Söderhjelmin tyttärenä ja Werner Söderhjelmin sisarena Alma Söderhjelm tunnettiin ja tunnistettiin, ja nämä perhe- ja sukulaisuussuhteet loivat puitteet hänen elämänkulkunsa niin koulu-tyttönä Viipurissa, ylioppilastyttönä Helsingissä kuin myöhemmin hänen yrittäessään sijoittua yliopistoon tutkijana ja opettajana.

Lapsuusperheestään Alma Söderhjelm muistelee tunteneensa ja kokeneensa, että he olivat nimenomaan äidin lapsia.¹⁶ Äitiä ei pelätty. Ei ollut mitään asioita, joita hänelle ei olisi voinut kertoa. Lapsilla oli tunne, ettei äiti koskaan kritisoinut vaan oli aina kiinnostunut kaikesta. Suhde isään oli lämmin ja toverillinen, mutta tyypillistä Söderhjelmiä kaltaisissa perheissä oli, että tunteet ja tunnemaailma olivat asioita, joita isän ja lasten kesken ei käsitelty. Kaikki se, missä oli kysymys tunteista ja tunnemaailmasta oli suljettu keskustelun ja arkisen kanssakäymisen ulkopuolelle. Viipurilaisyhteisössä Söderhjelmin perhe oli etäinen. Söderhjelmiä nuorisovieraili ystäviensä kodeissa, mutta Söderhjelmit eivät järjestäneet nuorisolle kutsuja.¹⁷

Suomenkielistä ja -mielistä ylempää virkamieskuntaa edustaa 1800-luvun loppupuolen Viipurissa Åkermanin perhe. Hovioikeudenneuvos Daniel Wolde-
mar (D. W.) Åkerman¹⁸ sekä hänen puolisonsa Emma vaikuttivat viipurilaisessa kulttuurielämässä ja yhdistystoiminnassa. He pyrkivät vahvistamaan Viipurissa suomen kielen ja suomalaisen kulttuurin asemaa. D. W. Åkermanin pääharrastus oli suomalaisuus, kuten hänen poikansa Aarni Voipio on todennut.¹⁹ D. W. Åkerman toimikin vuosina 1878–1901 Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimiehenä.²⁰

Taulukko 1. Viipurilaisten naisylioppilaiden sosiaalinen tausta.

Isän ammatti	
Hovioikeudenneuvos	5
Senaattori, valtioneuvos	2
Pankinjohtaja	3
Liike-elämä	4
Upseerit	3
Rehtori	1
Insinööri	1
Merikapteeni	1
Kansakoulunopettaja	1
Muurari	1
Koneenkäyttäjä	1
Tilanomistaja	1
Urkuri, musiikinjohtaja	1
Yhteensä	25

Lähde: Naisylioppilaat 1885–1900.

Åkermanin perheessä isä puhui politiikkaa ja kasvatti lapsijoukkoaan tietoiseksi yhteiskunnallisista asioista. Perheessä harrastettiin musiikkia, ja kokoon saatiin suuren lapsiluvun ansiosta helposti kotikuoro, joka esiintyi perhe- ja sukujuhlissa.²¹ D. W. Åkermanin kirjeestä veljelleen Arnoldille ilmenee hänen lastenkasvatusperiaatteensa:

Mutta se, mikä aina on hyväksi lapsen kehittyvälle ymmärrykselle, on joka-päiväinen seurustelu jonkun rakkaan, monipuolisesti sivistyneen henkilön kanssa, joka aina osaa selittää sen, mikä lapselle häntä ympäröivässä elämässä voi olla käsittämätöntä; mutta että aina antaa lasten hakea tietonsa ainoastaan kirjoista, pidän hyljättävänä jo senkin nähden, että lapsen sellaisella kasvatuksella täytyy tulla kovin epäkäytännölliseksi, – ja me ehkä tarvitsemme enemmän käytännöllisiä miehiä kuin filosofeja, sillä ilman käytännöllisiä jäävät filosofien opit kuolleeksi kirjaimiksi.²²

D. W. Åkerman kirjoittaa lapsistaan isällisen lämpimästi, heidän koulunkäynnistään, harrastuksistaan ja myöhemmin lastensa puolisoista ja perhe-elämästä. Åkermanien perhe-elämän kuvauksesta heijastuu varhainen idea puolisoitten välisestä suhteesta myös työtovereina. D. W. Åkerman arvosti puolisonsa yhteiskunnallista aktiivisuutta ja kirjallista toimintaa. Avioliiton alkuvaiheessa hän värväsi vaimonsa kirjoittamaan hovioikeuden tuomioita puhtaaksi. Emmen ansiot olivat merkittävä lisä nuoren parin taloudessa aikana, jolloin vaimon ansiotyö oli vielä harvinaista ylemmän keskiluokan perheessä. Åkermanien kaltaisen virkamiesperheen arjen järjestelyihin kuuluivat lisäksi kotiapulaiset ja lastenhoitajat.

Emma Åkerman perusti Suomen Naisyhdistyksen Viipurin osaston vuonna 1886, jolloin hän oli jo kahdeksan lapsen äiti. Hän jätti yhdistyksen puheenjohtajuuden vasta 1900-luvun alussa perheen muuttaessa Helsinkiin. Emma opetteli myös suomen kielen ja kirjoitti ja julkaisi runoja, näytelmiä sekä kävi keskustelua lehtien palstoilla yhteiskunnallisesti tärkeistä aiheista kuten siveelisyyskysymyksestä.²³

Emma Åkerman toimi esikuvana perhe-elämän ja julkisen toiminnan yhdistämisessä. Åkermanien vanhin tytär Elli korostaa omaelämäkerrallisessa artikkelissaan äidin merkitystä tytärten kehitykselle, kun tyttäret omaksuivat naisasian äidiltään sekä Viipurin naisyhdistyksestä. Kotoa omaksuttu kiinnostus yhteiskunnallisiin asioihin näkyy tyttärien monipuolisena aktiivisuutena elämänsä eri vaiheissa.

Kersti Bergroth puolestaan on muistellut teoksissaan *Oma muotokuva* ja *Löytöretki* lapsuuskotiaan ja kouluvuosiaan. Perhe oli ruotsinkielinen mutta

suomen kieltä rakastava.²⁴ Perheen isä Adiel Bergroth toimi ruotsalaisen lyseon rehtorina. Adiel oli vihitty papiksi, ja hän vaikutti valtiopäivillä pappissäädyn edustajana. D. W. Åkerman ja Adiel Bergroth tunsivat toisensa hyvin yhteisten suomalaisuusharrastusten kautta, ja aktiivisena suomenmielisenä Bergroth osallistui Viipurin suomenkielisten koulujen perustamishankkeisiin. Kersti Bergroth on kuvannut laajasti perheen kirjallisuusharrastuksia. Lukemista pidettiin tärkeänä sivistävänä työnä. Kirjoja luettiin ääneen ja erityisesti äiti Bergroth eläytyi Shakespearen teoksiin lukien ja tulkiten niitä tyttärilleen. Adiel Bergroth kokosi perheensä kuulemaan raamatunselityksiä, mutta kertoi tyttärilleen myös satuja kouluvihkojen korjaustyön lomassa. Topelius, Runeberg ja Dickens kuuluivat perheen yhteisiin lukuhetkiin.²⁵ Kersti Bergroth luonnehtii isäänsä runollisesti kuninkaaksi, jonka Topelius piirsi hänen sieluunsa. Hän koki isänsä *Välskärin kertomusten* Kustaa Aadolfina. ”Isäni ansiosta minulla on unohtumattomaksi ihanteeksi jäänyt rakkaus henkeen. Se rakkaus yksin voi pelastaa arkisuudesta ja antaa elämälle loistoa ja salaperäisyyttä.”²⁶

Tiina Mahlamäki tulkitsee Bergrothien perhe-elämän vahvasti uskonnolliseksi, perinteitä vaalivaksi ja taiteesta vapaasti nauttivaksi. Lapset kasvatettiin näiden arvojen mukaan. Bergrothien perhe asui kesät maaseudulla Antreassa Vuoksen rannalla. Tyttäret kirjoittivat tarinoita, pitivät päiväkirjaa ja leikkivät yhdessä.²⁷

Kersti Bergroth kuvasi vuonna 1942 lapsuutensa Viipuria yllättäväksi, kirpeäksi, moniväriiseksi ja kummalliseksi kaupungiksi, jossa oli Karjalan taiteellisuutta ja vauhtia. Bergrothin mukaan Pietarin kaltaisen suurkaupungin läheisyys toi outoutta ja kirjavuutta Viipurin elämään.²⁸

Tyttäret koulussa

Söderhjelmien, Åkermanien ja Bergrothien perheissä koulutusta arvostettiin ja tytärten koulutusta pidettiin itsestäänselvyytenä. Kodeissa rakennettiin tasa-arvoinen ja kannustava ilmapiiri, mihin vaikutti molempien vanhempien vahva harrastuneisuus yhteiskunnallisia asioita ja kulttuuria kohtaan. Muistelmateksteissä havainnollistuu isän merkitys tyttären elämässä ja valinnoissa. Patricia Ann Palmieri on tutkinut Bostonin lähellä sijaitsevan 1870-luvulla perustetun Wellesleyn naisten korkeakoulun (*college*) ensimmäisen sukupolven opiskelijoiden perhetaustoja, kotikulttuuria, vanhempien suhdetta tyttäriinsä sekä koulutusmahdollisuuksia. Hän tunnisti, että monet näiden korkeakouluopiskelijoiden isistä asetti korkeat vaatimukset tytärten kasvatukselle ja koulutukselle. Isät antoivat tyttärilleen sekä emotionaalista että intellektuaalista tukea ennen kaikkea elämänkaaren taite- ja valintakohdissa. Isillä, jotka

olivat kiinnostuneita tytärtensä intellektuaalisesta kasvusta, oli suuri vaikutus tytärten kehitykseen ja uravalintoihin.²⁹ Yleistys sopii myös viipurilaisiin opettaja- ja virkamiesperheisiin.

Söderhjelmien tyttärille ruotsinkielinen tyttökoulu (*Fruentimmerskolan i Wiborg*) oli itsestään selvä kouluvalinta. Oppilaitos periytyi Viipurin vanhimmasta tyttökoulusta. Katariina II:n koulureformin seurauksena Viipuriin oli perustettu vuonna 1788 kolmiluokkaisen *Hauptschulen* yhteyteen tyttökoulu ”Demoiselle-Classe”. Parikymmentä vuotta tämän jälkeen Viipuriin perustettiin toinen alemman tason tyttökoulu.³⁰ *Die grössere Töchter Schule zu Wiborg (Demoisellen-Classe der Hauptschule zu Wiborg)* oli Vanhan Suomen täydellisin tyttökoulu, jonka mallia myöhemmin perustetut pienemmät koulut käyttivät hyväkseen. Tämä Viipurin vanhin tyttökoulu muuttui vuonna 1843 ruotsinkieliseksi oppilaitokseksi *Fruentimmerskolan i Wiborg*, jonka opetussuunnitelma oli alkuun aiempaa suppeampi. Koulu laajennettiin kolmivuotiseksi vuonna 1857.³¹ Tyttökouluihin lisättiin luokka-asteita, mutta ne toimivat täysin erillään valtion poikakoulujen lukusuunnitelmista ja oppimääristä. Vasta 1800-luvun jälkimmäisellä puolella alkoi tyttöjen koulutusmahdollisuuksien järjestelmällinen uudistaminen, joka johti lopulta siihen, että perustettiin myös tytöille tarkoitettuja yliopistoon johtavia kouluja ja tytöt saivat tasavertaiset oikeudet yliopisto-opintoihin.³²

Alma Söderhjelm kertoo kouluajastaan ja koulupäivän rutiineista:

[...] asuimme Pajakadulla, joka oli Torkkelinkadun ensimmäinen poikkikatu alapäin Salakkalahdelta. Sanottiin pelkästään ”Nystaden”, se merkitsi samaa kuin Djurgården nykyisin tukholmalaisille. Maaseutumaisista ja etäällä. Meille lapsille tämä merkitsi sitä, että meidän ei voitu ajatella voivan käydä kotona klo 12 ja kolmen välillä syömässä, koska koulu oli etäällä Turun sillan lähellä, jossa linna sijaitsee. Sen sijaan söimme lounasta isoisän luona. Torkkelinkatu on painunut mieleeni. Ensiksikin siksi että siihen sisältyi romantiikkaa ja historiaa, koska se oli saanut nimensä Torkkeli Knuutinpojan mukaan, toiseksi Torkkelinkatu oli moderni ja muodikas.³³

Åkermanin lapset kasvatettiin suomalaisuuteen, ja ison lapsikatraan vanhempina Emma ja D. W. Åkerman tekivät paljon työtä suomenkielisen oppikoululaitoksen juurruttamiseksi Viipuriin. Viisivuotiskaudella 1878–1883 Suomeen perustettiin 11 suomenkielistä tyttökoulua, näiden joukossa Viipurin suomalainen tyttökoulu. Se toi uuden merkittävän ulottuvuuden Viipurin kaupungin koulutustarjontaan. Suomenkielinen tyttökoulu tarjosi suomenkielisten kotien tyttärille mahdollisuuden saada opetusta äidinkielellään. Aloitteentekijänä toimi filosofian maisteri ja Viipurin reaalikoulun opettaja A. Hj. Sallmén (1851–1898). Hän oli Viipurin

Suomalaisen Seuran puheenjohtaja, ja hänen kauttaan seura oli mukana tyttökouluasiassa.³⁴ Seura kokosi yhteen suomenkielisiä ja suomalaisuutta harrastavia viipurilaisia.

Tyttökouluhanke oli käynnistynyt vuonna 1880, kun sanomalehti *Ilmarinen* oli julkaissut useita suomalaista tyttökoulua puoltavia kirjoituksia vuonna 1880.³⁵ Työtä uuden koulun hyväksi oli tehty niin paljon, että perustava kokous voitiin pitää maaliskuun alussa 1881. Tilaisuudessa maisteri Sallmén piti tunteisiin

vetoavan puheen tyttöjen koulutuksen puolesta. Paikalla oli yhteensä 60 henkilöä, pääasiassa viipurilaisia naisia ja miehiä. Tyttökoulun tarpeellisuutta perusteltiin ”Suomen kansan tahdolla ottaa osaa suureen ihmiskunnan edistystehtävään”. Suomen kielen asemaa voitiin vahvistaa naisten kautta perheissä ja seuraelämässä, ja tähän tarvittiin suomenkielisiä kouluja.³⁶ Koulun ensimmäiseen johtokuntaan valittiin vuonna 1881 Emma Åkerman, maisteri Sallmén ja koulunjohtaja, kirjailija J. H. Erkko. Oppilaksi otettiin 12 vuotta täyttäneitä tyttöjä, ja koulua kävivät esimerkiksi Åkermanien tyttaret Elli, Helmi, Toini ja Aino. Koulu tarjosi mahdollisuuden myös vähävaraisille oppilaille, sillä oppilaspaikoista neljäsosa varattiin vapaaoppilaille, ja muidenkin vähävaraisten koulunkäyntiä tuettiin puolitetuin lukukausimaksuin.³⁷ Syksyllä 1881 kouluun pyrki 28 tyttöä, joista oppilaksi hyväksyttiin 24. Samana vuonna ruotsalaisessa tyttökoulussa aloitti 28 oppilasta. Tyttökoulun alku oli vaatimaton. Se aloitti Salakkalahden kaupunginosassa maisteri Sallménin kodissa. Hän luovutti kotinsa salin ilman korvausta opetustilaksi.³⁸

Koulunkäynti Viipurissa ja erityisesti Viipurin Suomalainen tyttökoulu jättivät jälkensä Kersti Bergrothin mielenmaisemaan. Viipurin Suomalainen Tyttökoulu oli neljän Bergrothin sisaruksen koulu. Hän muisteli koulua vuonna 1971:

Kun ajattelen kouluvuosiani, niin minusta tuntuu, että ne kaikista terveydestämme ja nopeudestamme ja väkevistä aisteistamme huolimatta lepäilivät tyyninä siellä Viipurin suurten historiallisten taivaiden alla.³⁹

Käänän joskus puheen yhteiseen koulukaupunkiimme. Tahdon kuulla niitä ilmeikkäistä nimiä – juhllaisia: Mustainveljestenkatu, Torkkeli – humoristisia: Kolikkoinmäki, Tiiliruukki.⁴⁰

Viipurin Suomalainen tyttökoulu toimi ensimmäiset vuotensa maisteri Sallménin kodissa Tavastinkadulla (ent. Fredrikinkatu) Salakkalahden kaupunginosassa.

Ylioppilastutkinto

Alma ja Sanny Söderhjelm suorittivat ensimmäisinä viipurilaistytteinä ylioppilastutkinnon vuonna 1889. Alma oli tällöin 19-vuotias ja Sanny häntä noin neljä vuotta vanhempi. Kun Alma Söderhjelm mielti tyttökoulun jälkeen keväällä 1886 koulunkäynnin jatkamista, oli vain muutama nainen suorittanut ylioppilastutkinnon. Hänelle oli kuitenkin selvää, että hän halusi jatkaa ylioppilastutkintoon.⁴¹ Vanhemmat tukivat ja ymmärsivät Alman tavoitteen, olihan Sanny-sisar jo opiskelemassa matematiikkaa Tukholmassa aikomukseensa suorittaa ylioppilastutkinto samaan aikaan Alman kanssa. Söderhjelmiä vanhemmat tyttäret olivat kouluttautuneet muun muassa opettajan ammattiin. Perheen äiti oli silti epä tietoinen siitä, mitä itse asiassa ylioppilastutkinto tytölle merkitsi. Hän ymmärsi sen suorittamisen vain siinä tapauksessa, että nuoren naisen tavoitteena oli lääkärin ammatti, koska Pohjoismaiden ensimmäinen naislääkäri, suomalainen Rosina Heikel oli tuolloin kuuluisuus Suomessa.⁴²

Ensimmäisten viipurilaisten naisylioppilaiden oli löydettävä koulu, jossa he saattoivat suorittaa lukion oppimäärän ja ylioppilaskirjoitukset. Tyttöjen oli kirjauduttava yksityisoppilaiksi eli privatisteiksi. Vasta yhteiskoululaitoksen synnyttyä ja laajennuttua tytöille avautui samanlainen väylä kuin pojille lukio-opintoihin ja ylioppilastutkinnon suorittamiseen. Koska Alma Söderhjelm suoritti tentit ja ylioppilaskirjoitukset Viipurin ruotsalaisessa lyseossa (*Svenska lyceum i Wiborg*), hän on käytännössä Viipurin ensimmäinen ylioppilastyttö, ja keväällä 1889 hän koki ilonsa ja surunsa tästä näkökulmasta. Hänen muistelmansa välittävät kokemuksen siitä, mitä merkitsi tavoitella nuorena naisena kultaista lyyraa ja akateemista tutkintoa, jotka olivat olleet vain nuorten miesten ulottuvilla. Keväällä 1889 hän koki edustavansa sekä Viipuria että omaa sukupuoltaan. Perhetytölle oli erityinen kokemus osallistua tentteihin ja kirjallisiin kokeisiin yksin poikajoukossa Viipurin ruotsalaisessa lyseossa. Se, että tyttö suoritti ylioppilastutkintoa, herätti suunnatonta huomiota. Pidettiin outona ja ennenkuulumattomana, että tyttö oli poikien kanssa poikakoulussa.⁴³

Sanny Söderhjelmin tie oli erilainen mutta ei suinkaan ainutlaatuinen ensimmäisen naisylioppilassukupolven joukossa. Ylioppilastutkintoon ja yliopisto-opintoihin liittyy perinteisesti käsitys, että ensin suoritetaan lukio ja ylioppilaskirjoitukset, minkä jälkeen opintie jatkuu yliopistossa. Ensimmäisen naisylioppilassukupolven mukana järjestelmään avautui erilaisia väyliä ja tutkinto oli mahdollista suorittaa erilaisessa elämäntilanteessa. Idea akateemisista opinnoista saattoi tulla hyvin erilaisten elämäkokemusten kautta. Yksisuuntainen suora väylä lukiosta ylioppilastutkintoon ja yliopistoon ei siksi kuvaakaan naisylioppilaiden opintietä.⁴⁴ Söderhjelmiä perheessä Sanny oli matemaattisesti lahjakas. Hän suoritti matematiikan laudatur-

arvosanan Helsingin yliopistossa ja siirtyi sen jälkeen opiskelemaan Tukholmaan. August Ramsay kutsui hänet matematiikan opettajaksi (kollega) Helsingin uuteen oppikouluun (*Nya svenska läroverket*), joka oli yhteiskoulu syksystä 1888 alkaen. Ehtona oli kuitenkin, että hän suorittaisi filosofian kandidaatin tutkinnon, jota varten hänen oli suoritettava myös ylioppilastutkinto.⁴⁵

Vuonna 1889 suoritti ylioppilastutkinnon 272 henkilöä, joiden joukossa oli Alman ja Sannyn lisäksi vain yksi muu tyttö. Tilanne alkoi muuttua nopeasti: seuraavana vuonna ylioppilaiden joukossa oli jo 13 tyttöä, mutta viipurilaisia ei tässä joukossa ollut.

Myös Åkermanin ja Bergrothin sisarukset joutuivat hakeutumaan tyttökoulun jälkeen suorittamaan lukion oppimäärän ja ylioppilaskirjoitukset muihin oppikouluihin vuoteen 1899 asti. Åkermanien vanhin tytär Elli suoritti niin kutsuttuna privatistina ylioppilastutkinnon vuonna 1892 Viipurin suomalaisessa lyseossa. Åkermanit tukivat tyttöjen ja poikien yhteiskasvatusta. Ellin nuoremmat sisaret Helmi (ylioppilas 1895), Toini (1897) ja Aino (1901) suorittivatkin lukion ja ylioppilastutkinnon Helsingin Suomalaisessa Yhteiskoulussa.

Yhteiskoulut syntyivät 1880-luvun suuren naiskasvatuskeskustelun myötä. Niiden lukusuunnitelmat olivat samanlaiset sekä tytöille että pojille.⁴⁶ Tytöille avautui yhteiskouluissa mahdollisuus ylioppilastutkintoon johtavaan koulutukseen, vaikka itse ylioppilastutkintoa varten oli haettava erivapautta. Ensimmäinen yhteiskoulu, *Läroverket för gossar och flickor*, aukaisi ovensa Helsingissä vuonna 1883 ja Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu aloitti kolme vuotta myöhemmin. Vuosina 1883–1888 perustettiin Suomeen viisi yhteiskoulua, joista yksi oli suomenkielinen.⁴⁷ 1890-luvulla alkoi yhteiskoulujen loistokausi, joka näkyi myös Viipurissa. Viipurin Naisyhdistys ryhtyi vuonna 1893 tekemään työtä kahdeksanluokkaisen yhteiskoulun perustamiseksi kaupunkiin.⁴⁸ Emma Åkerman naisyhdistyksen puheenjohtajana ja D. W. Åkerman perustetun kannatusyhdistyksen puheenjohtajana ajoivat näkyvästi yhdessä yhteiskouluhanketta. Syksyllä 1898 Viipurin Yhteiskoulu (vanha yhteiskoulu) aloitti seitsemän pojan ja seitsemän tytön voimalla ensimmäisen lukuvuotensa osoitteessa Maununkatu 2. Samassa talossa Åkermanin perhe oli asunut pitkään. Pihapiirissä olivat asuneet yhtäaikaan myös Bergrothit ja kahden perheen lapset olivat tunteneet toisensa ja leikkineet yhdessä. Talo tunnettiin Alftanin kartanon nimellä ja se käsitti lähes koko korttelin. Pihapiiriin päästiin Torkkelin-, Pohjolan- tai Aleksanterin- (Karjalan-) katujen puolelta. D. W. Åkerman maksoi aluksi Maununkadun yhteiskoulun huoneiden vuokran⁴⁹ Kiertolaiselämä päättyi 1903, kun koulu sai oman talon.⁵⁰

Kersti Bergrothin suorittaessa ylioppilastutkinnon 1904 Suomalaisessa tyttökoulussa oli koulujärjestelmässä tapahtunut muutoksia. Vuonna 1886 Viipurin

Kersti Bergroth pystyi suorittamaan lukion ja ylioppilastutkinnon vuonna 1904 Viipurin suomalaisessa tyttökoulussa, eikä hänen tarvinnut hakeutua sitä varten toiseen kouluun.

suomalainen tyttökoulu otettiin valtion haltuun, ja lokakuussa 1899 sai Viipurin suomalainen jatko-opisto toimintaluvan. Oppilaitokseen perustettiin sekä ylioppilasosasto että opettajatarosasto. Kersti Bergroth pystyi suorittamaan ylioppilastutkinnon tässä uudessa oppilaitoksessa kuten hänen nuorempi sisarensa Inkeri vuonna 1907. Tämä merkitsi sitä, että viipurilaistytöjen koulutie yksinkertaistui vuodesta 1899 lähtien, kun suomalaisessa tyttökoulussa avautui mahdollisuus suorittaa lukion oppimäärä ja ylioppilaskirjoitusten kirjallinen osa, eikä tyttöjen tarvinnut hakea toiseen kouluun lukiota varten.

Kerstin vanhemmat sisaret sen sijaan olivat suorittaneet lukion Viipurin ruotsalaisessa lyseossa eli poikakoulussa, Eva vuonna 1896 ja Verna 1897.

Yliopistossa ja Helsingissä

Alma Söderhjelm kertoo, miten hänen veljensä Werner Söderhjelm teki häneen suuren vaikutuksen. Hän kuvaa vanhinta veljeään: ”den första människan i mitt liv”⁵¹. Werner-veljen tuella ja kiinnostuksella nuoremman sisaren opintoja kohtaan oli tärkeä merkitys Alma Söderhjelmin uralle aivan alusta, ylioppilaskeväästä lähtien. Werner oli auttanut ja puhunut hänen puolestaan ylioppilastutkinnon kirjalliset kokeet tarkastaville professoreille.⁵²

Alma Söderhjelmin elämälle Helsingissä tarjosi puitteet perhe- ja sukuyhteisö. Hän asui Sanny-sisarensa kanssa ensimmäiset Helsingin vuotensa tätinsä luona, ja kuten hän muistelmateoksessaan kirjoitti, joutuivat siskokset laajan suvun suojelukseen, mikä oli sukupäivällisineen suoraa jatkoa viipurilaiselämälle. Suvun rutiinit tuntuivat kahlitsevilta, ja nuori ylioppilas halusi päästä niistä irti. Perheen ja suvun ohella Alma Söderhjelm seurusteli Viipurista Helsinkiin muuttaneiden perheiden kanssa. Nämä olivat kuuluneet Söderhjelmin perheen viipurilaistuttaviin.⁵³ Sittenmin Alma Söderhjelmin tilanne muuttui;

hän siirtyi tai oikeastaan palasi kotiin perheen muuttaessa Viipurista Helsinkiin Woldemar Söderhelmin tultua nimitetyksi prokuraattoriksi.⁵⁴ Helsinkiläisyhteisössä Alma Söderhjelm näki itsensä silti ”maalaiskaupungin tyttönä, ylioppilaana, merkityksetömänä, sellaisena, joita piireissä ei tarvinnut ottaa huomioon”.⁵⁵

Elli Åkerman (vuodesta 1897 Hällström) on muistellut nuoren ylioppilaan kokemuksia Helsingissä. Koska Elli oli innostunut äidin perintönä naisiasiasta, hänen oli luontevaa mennä mukaan Suomen Naisyhdistykseen. Kun sen ilmapiiri osoittautui nuoren naisen näkökulmasta lähinnä ummehtuneeksi, Elli Åkerman etsi muita mielenkiinnon kohteita.

Ensimmäisillä naisylioppilailla oli oma yhdistys *De Kvinnliga*, jonka kokouksissa 1890-luvun alkupuolella analysoitiin naisten toimintaa sekä yliopistossa että yleensä yhteiskunnassa. Elli Åkerman alusti maaliskuussa 1894 aiheesta ”Naisen puuttuva vastuuntunto”. Alma Söderhjelm puolestaan alusti keskustelukysymyksen ylellisyydestä. Kokouksissa keskusteltiin naisylioppilaiden opintojen päämäärästä. Aihe oli ajankohtainen: naisten lisääntyvä kiinnostus akateemisia opintoja kohtaan herätti keskustelua niin yliopistossa kuin laajemmin lehdistössä ja kaunokirjallisuudessa. Naisylioppilaat olivat kriittisiä omaa sukupuoltaan kohtaan. Pohdittiin sitäkin, muodostivatko naisylioppilaat yliopistossa oma erityisen ryhmän, jolla oli yhteinen vastuu ja päämäärä. Keskustelun lopputuloksena todettiin, että naisilla on oltava yhteenkuuluvaisuuden tunnetta niin kauan kuin heidän asemansa yliopistossa on poikkeuksellinen.⁵⁶

Viipurilaiset naisylioppilaat olisivat halunneet osallistua Viipurilaisen osakunnan toimintaan, mutta osakunnan miesjäsenet olivat haluttomia ottamaan naisylioppilaita mukaan. Viipurilainen osakunta pohti vuoden 1888 kesäjuhlien järjestelyjen yhteydessä naisten kutsumista tapahtumaan. Naisille myönnettiinkin vapaa pääsy juhlaan, mutta nämä oli kutsuttu paikalle

Filosofian ylioppilas, historianopiskelija Alma Söderhjelm visiittikorttikuvassa vuonna 1891.

Ensimmäisillä naisylioppilailla oli oma yhdistyksensä De Kvinnliga, jossa muun muassa keskusteltiin naisten asemasta yliopistossa ja yhteiskunnassa. Kuvassa naisylioppilaiden ryhmä on kahvilla luonnossa: vasemmalta Naima Maria Jakobson, Sanny Ekström, Elisabeth Qvist, Alfhild Elisabeth Heideman, Tekla Hultin, Ellen Ahlqvist, Edith Amanda Relander (naim. Chydenius) ja Hedvig Gebhard (naim. Silén).

vain seuralaisina – daameina eikä ylioppilaina. Jo Sanny ja Alma Söderhjelm olisivat olleet innokkaita liittymään osakuntaan, mutta yritys ei onnistunut. Naisylioppilaskysymys oli viipurilaisille vaikea. Käytännössä osakunta torjui ensimmäiset naisylioppilaat, kunnes säännöt uudistettiin lokakuussa 1890. Uudistettujen sääntöjen mukaan ”naisylioppilailla kotiseudulta” oli oikeus osallistua osakunnan kokouksiin sekä ottaa osaa keskusteluihin. Viipurilaiselle osakunnalle jäi silti naisvastainen maine. Syksyllä 1892 viipurilaiset lähettivät naisylioppilaille kutsukirjeen, jossa selitettiin, ettei osakunnan tarkoituksena ollut syrjiä naisia. Viipurilaisen Osakunnan aikaisempi kielteinen suhtautuminen naisylioppilaisiin oli aiheuttanut katkeruutta, mistä syystä osa viipurilaisnaisista boikotoi osakuntaa edelleen.⁵⁷

Elli Åkerman meni kuitenkin mukaan osakuntatoimintaan. Hänet lausuttiin tervetulleeksi toteamalla, että nyt voitiin poistaa väärä luulo osakunnan kielteisestä suhtautumisesta naisylioppilaisiin. Elli Åkerman sai alusta lähtien virallisia tehtäviä ja hänet nimitettiin myös osakunnan julkaisun *Kaukomielen* päätoimittajaksi. Kuitenkin hän oli ajoittain ainoa kokousten naispuolinen

osanottaja. Virallisen aseman naisylioppilaat saivat osakunnissa vuonna 1897, ja vasta tämän myötä he saivat oikeuden kirjoittaa nimensä osakunnan nimikirjaan eli jäsenluetteloon. Ensimmäisenä tämän teki viipurilainen Hilda Löfberg 7.10.1897. Elli Åkerman kirjoittautui viisi päivää myöhemmin, samoin Eva Bergroth. Eva Bergroth tutustui osakunnan tehtävissä tulevaan puolisoonsa Taavi Hirniin, ja heistä tuli sittemmin osakunnan ensimmäinen aviopari.⁵⁸

Bergrothin sisaruksista Kersti kuului nuorimpaan ikäryhmään. Hänen ei enää tarvinnut hakea erivapautta. Bergrothin ylioppilasajan muistelmia kuvaa ylioppilaiden elämää, kun opintojen päämäärä ei ollut täysin selvillä: ”Samoilin kurssikirjoissa kuin huvipuistoissa, muistin sen, mikä miellytti minua unohdin sen, mikä tuntui ikävältä.”⁵⁹ Kersti Bergrothilla oli Helsingissä ystäväpiiri ja verkosto, johon kuului lähinnä ruotsinkielisen sivistyneistön nuorisoa. Hän asui ensimmäiset opiskeluvuotensa ystävä- ja sukulaisperheissä. Adiel Bergrothin kuoltua Viipurissa 1905 ja nuorimman tyttären suorittettua ylioppilastutkinnon leski Lydia Bergroth muutti Helsinkiin ja osti huoneiston Bulevardinkadun ja Fredrikinkadun kulmasta itselleen ja lapsilleen.⁶⁰

Tutkinnot ja urakehitys

Viipurin ensimmäinen naisylioppilas Alma Söderhjelm väitteli tohtoriksi vuonna 1900. Sittemmin hänestä tuli Suomen ensimmäinen naisdosentti ja yleisen historian professori, jonka erikoisalaa oli erityisesti Ranskan historia. Toisessa ääripäässä olivat ne yhdeksän ensimmäisen naisylioppilassukupolven viipurilaista nuorta naista, jotka eivät suorittaneet yliopistotutkintoa eivätkä muitakaan ammatillisia opintoja. Heistäkin useimmat sijoittuivat silti työelämään ja rakensivat uran modernisoituvan yhteiskunnan uudenaikaisissa tehtävissä, joihin nimenomaan naisia tarvittiin. Tällaisia olivat esimerkiksi kirjanpitäjän, konttoristin ja pankkivirkailijan toimet.

Naismaistereita puolestaan työllistivät oppikoululaitoksen laajeneminen ja erityisesti uudet eri puolille Suomea perustetut yhteiskoulut. Ensimmäisen sukupolven viipurilaisista naisylioppilaista viidesosa teki työuransa oppikoulunopettajana, kun koko maan ensimmäisen sukupolven ammatissa toimineista naisylioppilaista oppikouluissa työskenteli lähes neljäsosa. Naisopettajien lukumäärä oppikouluissa kohosi 1900-luvun alusta lähtien. Naisten oli vaikea sijoittua valtion lukioiden vakinaiseen lehtorin virkaan. Sen sijaan naisia valittiin yksityisiin oppikouluihin erityisesti uusiin yhteiskouluihin.⁶¹ Jos matematiikkaa opiskellut ei halunnut opettajaksi, oli mahdollista saada työpaikka vakuutusyhtiön matemaatikkona.

Kansakoulunopettajan ammattiin taas pääsi ylioppilastutkinnon suoritta-

Taulukko 2. Viipurin ensimmäisen naisylioppilaspolven tutkinnot/opinnot.

Tutkinto	
Filosofian tohtori	1
Filosofian kandidaatti/maisteri	5
Lääketieteen lisensiaatti	2
Odontologian kandidaatti/lisensiaatti	2
Kameraali-/hallinnollinentutkinto	2
Kansakoulunopettajaseminaari	1
Opettajatutkinto	1
Sairaanhoidtajakurssi	1
Diakonissa	1
Ei tutkintoa	9
Yhteensä	25

Lähde: Naisylioppilaat 1885–1900.

Taulukko 3. Viipurin ensimmäisten naisylioppilaiden ammatti ja ura.

Ammatti	
Professori/kirjailija	1
Hammaslääkäri	2
Lääkäri	2
Kirjailija	1
Matemaatikko vakuutusyhtiössä	1
Oppikoulunopettaja	5
Kansakoulunopettaja	2
Pankkivirkailija, kirjanpitäjä	3
Diakonissa, sairaanhoitaja	2
Laboratorioassistentti	1
Ei ammattitietoa	5
Yhteensä	25

Lähde: Naisylioppilaat 1885–1900.

misen jälkeen vain vuoden pituisilla seminaariopinnoilla. Esimerkiksi viipurilaisen veturinkuljettajan tytär Hilda Löfberg kuului niihin monilukuisiin naisylioppilaisiin, jotka eivät suorittaneet mitään tutkintoa yliopistossa. Hän opiskeli yliopistossa historiaa ja suomen kieltä. Työura avautui Jyväskylän seminaarissa suoritetun kansakoulunopettajatutkinnon avulla. Hän sijoittui opettajaksi kotikaupunkiinsa, jossa hän työskenteli tuntiopettajana Viipurin suomalaisessa tyttökoulussa. Hän teki useita opintomatkoja ulkomaille ja otti osaa kristilliseen järjestötyöhön Viipurissa.⁶²

Viipurilaisista ylioppilastytöistä neljä valmistui lääkäriksi. Tosin Rita Gripenberg, josta tuli 24. lääkäriksi laillistettu nainen Suomessa, oli vain syntynyt Viipurissa. Rita Gripenberg perehtyi tuberkuloosiin ja toimi kymmenen vuotta Nummelan parantolan alilääkärinä ja vuodesta 1926 Muurolan tuberkuloosiparantolan ylilääkärinä.⁶³ Elisabeth Bonnel valmistui lääketieteen lisensiaatiksi 1904 ja toimi Viipurissa naisten- ja lastentautien lääkärinä pitäen vastaanottoa Torkkelinkadulla. Suomen ensimmäiseen ylioppilassukupolven kuuluvista naisista (627) 30 valmistui lääkäriksi; näistä kymmenen suoritti odontologian (hammaslääketieteen) kandidaatin tutkinnon ja yhdeksän jatkoi odontologian lisensiaatiksi.

Elli Åkerman ja Verna Bergroth valmistuivat hammaslääkäreiksi, ja he kuuluivat ensimmäisten suomalaisten naishammaslääkärien joukkoon. Verna Bergroth kertoi jo pikkutyttönä aikovansa hammaslääkäriksi. Sisar Kersti muis-

teli myöhemmin, että ”tämä herätti naurua, sillä eihän se ollut mikään naisten ammatti”.⁶⁴ Verna Bergroth valmistui odontologian lisensiaatiksi vuonna 1905. Hän avioitui seuraavana vuonna lääketieteen lisensiaatti Ulrik Valdemar Järnströmin (vuodesta 1936 Jäämeri) kanssa. Verna Järnström/Jäämeri työskenteli Viipurissa hammaslääkärinä sotasyksyyn 1939 asti.⁶⁵

Vastarintaa, politiikkaa ja sotaa

Kotona Söderhjelmin, Åkermanin ja Bergrothin tyttäret olivat kasvaneet isossa sisarussarjassa yhteiskunnallisesti aktiivisissa perheissä, joissa molemmat vanhemmat antoivat vahvan panoksen kasvattajina ja esikuvina. Yliopistossa naisylioppilaat muodostivat ”sukupuolestaan vapautettuina” erityisryhmän, jossa he olivat ulosuljettuina osakuntiin keskittyneestä ylioppilaselämästä.

Kolmea sisarussarjaa yhdisti yliopisto-opintojen jälkeen monitasoinen, osin myös erilainen yhteiskunnallinen toiminta ja vaikuttavuus, joka suuntautui politiikkaan, yhteiskunnallisiin liikkeisiin, yhdistyksiin ja järjestöihin.

Alma Söderhjelmin vaikuttavuus oli erityistä. Vaikka hän ei innostunut opiskeluaikanaan yleisesti naisasiasta ja muistelmissaan kritisoi naisyhdistystä, hänen toimintatarmonsua suuntautui ylioppilasaikana naisylioppilaiden omaan yhdistykseen *De Kvinnliga*.⁶⁶ Alma Söderhjelm sai joulukuussa 1901 Pietarista kielteisen päätöksen dosentuurihakemuksestaan. Vaikka hän ei vielä tällöin ollut osallistunut poliittiseen toimintaan, kielteiseen päätökseen olivat vaikuttaneet isän ja veljen poliittinen aktiivisuus sekä yleisvaltakunnallinen tilanne. Jos Suomessa naisesta olisi tehty dosentti, olisivat Venäjällä naiset ryhtyneet tavoittelemaan samaa.⁶⁷

Alma Söderhjelmin poliittisesti aktiivinen kausi käynnistyi hylätyn dosenttihakemuksen jälkeen. On ilmeistä, että ministerivaltiosihteeri Vjatšeslav von Plehwen kielteinen suhtautuminen dosenttihakemukseen vaikutti Alma Söderhjelmin asennoitumiseen venäläistä hallintoa kohtaan. Tutkimuksissa ei ole kuitenkaan voitu osoittaa dosenttuurin epäämisen suoraa yhteyttä hänen poliittisen toimeliaisuutensa käynnistymiseen. Alma Söderhjelm muodosti 1900-luvun alussa 13 vuoden ajan yhteistalouden sisarusten Sanny Ekströmin ja Walter Ekströmin kanssa. Tästä ”bolagista” tuli politiikan keskus ja kokoon-tumispaikka, josta hoidettiin Tukholmassa painetun, Konni Zilliacuksen ja Arvid Neoviuksen siellä toimittaman *Fria Ord* -lehden jakelua. Konni Zilliacus oli Alman serkku, joka kuului aktiivista vastarintaa harjoittavaan ydinryhmittymään. Alma Söderhjelmin seurapiirissä monet olivat mukana aktivistiryhmässä, jonka jäsenet julkaisivat *Framtid* ja *Svenska Tidningen* -lehtiä. Dagmar Neovius huolehti *Fria Ord* -lehden levittämisestä Suomeen, kunnes tehtävän otti hänen

karkottamisensa jälkeen Alma Söderhjelm ystävä Gertrud Brunou. Myös Alma Söderhjelm toimi kuriirina useilla matkoilla. Niin ikään varhaisimpiin karjalaistaustaisiin naisylioppilaisiin kuulunut Tekla Hultin (1864–1943) on todennut, että tuolloin tuskin kukaan ”kunniallinen kansalainen” matkusti Tukholmasta kotimaahan kirjallista salatavaraa kuljettamatta, ja naisilta salakuljetus onnistui erityisen hyvin vyötäröllä, hatuissa, kakuissa ja kukkakoreissa. Hultin oli ensimmäinen suomalainen naispuolinen filosofian tohtori ja passiivista vastarintaa harjoittaneen naiskagaalin perustajajäsen. Aina yritykset eivät kuitenkaan onnistuneet: Rita Gripenbergin lääketieteen opintoja hidasti kiinnijääminen yrityksestä kuljettaa *Fria Ord* -lehteä Suomeen.⁶⁸

Ensimmäisen maailmansodan aikana Alma Söderhjelm tuki jääkäri liikettä. Hän auttoi tukholmalaisesta hotellihuoneesta käsin Herman Gummerusta käytännön asioissa, kun Suomesta lähteneet nuoret miehet pysähtyivät Saksaan mennessään Tukholmassa.⁶⁹

Naiset eivät olleet sivustakatsojina myöskään Suomen sisällissodassa, mikä todentuu viipurilaisten naisylioppilaiden elämässä. Syksyllä 1917 paikallisten suojeluskuntien yhteyteen perustettiin naisosastoja, joiden tehtävänä oli aluksi järjestää ruoka- ja kahvitarjoilua. Toiminta laajeni pian siten, että naisille ryhdyttiin antamaan lääkintäkoulutusta. Sisällissodan alettua vapaaehtoiset, spontaanit naisryhmät ryhtyivät eri paikkakunnilla varustamaan kotiseudun sotaan lähteviä valkoisen armeijan joukkoja. Valkoisten naisten puolella esiintyi halua osallistua varsinaisiin taistelutoimiinkin, ja asiasta kirjoiteltiin lehdisissä. Kenraali C. G. E. Mannerheim kuitenkin kielsi aseelliset naisyksiköt. Naiset harjoittivat maanalaista toimintaa punaisen Suomen alueella kuljettamalla ja kätkemällä aseita.⁷⁰

Alma Söderhjelm osoitti sisällissodan aikana epäröimättä tukensa valkoiselle armeijalle. Ranskan vallankumouksen tutkija koki vallankumouksen ja punaisen hallinnon ajan Helsingissä, ja sisällissota seurauksineen jätti syvät jäljet hänen elämäänsä sekä koko perhe- ja sukupiiriin. Muistelmia kirjoittaessaan 1920- ja 1930-luvun taitteessa Alma koki tapahtumien olevan liian lähellä. Hän näki ajan kaaoksena, johon liittyi paljon tuskaa. Alma kirjoittaa: ”Ajattelin ensin lähteä rintamalle ja olin jo puhunut Olgani [Alma Söderhjelm kotiapulainen] kanssa, että lähdemme yhdessä. Olgakin innostui: ’Me voimme keittää soppaa, jos emme voi tehdä muuta.’”⁷¹

Alma Söderhjelm asunton Armfeltintien toimi punaisessa Helsingissä ”kansliana” ja piilopaikkana, jossa muun muassa Uudenmaan läänin kuvernööri (maaherra) Bruno Jalander sekä muutamat muut henkilöt piileskelivät. Alma värväsi mukaan salaiseen työhön ystäviään. Esimerkiksi Nanny Westerlund-Serlachius toimi Söderhjelm asunnosta käsin välittäen Jalanderin

viestejä ja organisoiden asehankintoja. Sisällissodan aikana ja sodan seurauksena menehtyi useita Alma Söderhjelmin sisarusten lapsia. Kirjoittamiseen tarmoaan suunnanneen Söderhjelmin Ranskan vallankumouksesta kertova näytelmä *Vägen till friheten* esitettiin Helsingissä keväällä 1919.⁷²

Vuoden 1892 ylioppilas Elli Åkerman oli jo vuonna 1897 solminut avioliiton lääketieteen liseniaatti A. J. Hällströmin kanssa, ja perhe oli sijoittunut Savonlinnaan. Myös Hällströmin koti toimi keväällä 1918 sukulaisten turvapaikkana. Elli Hällström halusi luoda tammikuussa 1918 isänmaallista mielialaa, kun Savonlinnassa valmistauduttiin sotaan ja nuoria miehiä oli lähdössä Varkauden valloitusretkelle ja Antrean rintamalle. Tilanne synnytti ”innostuksen hetken”, jonka nostattaman inspiraation vallassa hän kirjoitti *Karjalan jääkärien marssin* sanat.⁷³ Elli Hällströmin omaan sotakokemukseen toi dramatiikka ja jännitystä vanhimman pojan lähtö rintamalle valkoisten puolelle. Elli Hällström osallistui aktiivisesti kotipaikkakuntansa naisten organisoimaan työhön valkoisen armeijan hyväksi.⁷⁴

Elli Hällström kuului Savonlinnan Lotta Svärd -osaston perustajiin ja toimi sittemmin sen puheenjohtajana ja Mikkelin piirin piiritoimikunnan jäsenenä. Savonlinnan osastoa kehuttiin poikkeuksellisen elinvoimaiseksi tarmokkaan johtajansa ansiosta. Elli Hällströmiä kuvattiin johtajapersoonallisuudeksi, jonka ansiosta Savonlinnan lottien toiminnasta muodostui erityisen kulttuurihenkistä: varsinaisen lottatyön ohella paikallisissa lottakokouksissa harrastettiin kirjallisuutta, musiikkia ja tuotettiin käsinkirjoitettua lehteä.⁷⁵

Elli Hällströmiltä riitti tarmoa kunnallispolitiikkaan, ja hän hoiti monia yhteiskunnallisia paikallishallinnon luottamustehtäviä. Savonlinnan kaupunginvaltuustoon valitun Hällströmin asiantuntemusta hyödynnettiin 1920- ja 1930-luvulla erityisesti lastensuojelun luottamustehtävissä. Samoin Hällström harjoitti yhteiskunnallista äitiystehtävää Savonlinnan Naisväenyhdistyksessä, jonka tarkoituksena oli ”lieventää suurinta puutetta sieltä missä sitä tarvittiin”,⁷⁶ sekä Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliiton paikallisosastossa. Hällströmin pariskuntaa luonnehdittiin Savonlinnan aatteellisten rientojen huomattavimmiksi henkilöiksi – niin kuin Ellin vanhempia aikanaan Viipurissa.⁷⁷

Myös hammaslääkäri Verna Järnström (Bergroth) oli järjestöaktiivi. Hän oli vuonna 1919 perustamassa Viipurin Lotta Svärd -järjestöä ja toimi sen lääkintäjaostossa. Samoin Verna Järnström oli mukana Viipurin Marttayhdistyksessä ja kuului 1920-luvulla sen johtokuntaan.⁷⁸

Åkermanien perheen nuorempienkin tytärten yhteiskunnallinen aktiivisuus suuntautui opettajan virkatyön ohella luottamustehtäviin. Toini Åkerman, nimen suomennoksen jälkeen Toini Voipio, valmistui filosofian maisteriksi ja toimi Hämeenlinnassa, Tampereella ja Riihimäellä äidinkielen ja historian

lehtorina sekä Tampereella tyttökoulun rehtorina runsaan 20 vuoden ajan. Hänet valittiin Tampereen kaupunginvaltuustoon edistyspuolueen listalta, valtakunnan politiikkaankin hän osallistui yhden kauden Suomalaisen puolueen kansanedustajana Hämeen pohjoisesta vaalipiiristä vuosina 1909–1910.

Aino Åkerman (vuodesta 1901 Voipio)⁷⁹ valmistui maisteriksi ja löysi työpaikan ensin Itä-Hämeen kansanopistosta, josta hän siirtyi vuonna 1929 Järvenpään kotitalousopettajaopiston ensimmäiseksi johtajaksi. Aino Voipio otti osaa sisällissotaan rintamaolosuhteissa ja hänkin oli mukana perustamassa Lotta Svärd -yhdistystä. Aino kuului *Kylväjä*-lehden avustajakuntaan ja myöhemmin toimitti sitä. Järvenpäässä hänet valittiin kunnanvaltuuston.⁸⁰ Aino Voipion kirjallinen tuotanto on laaja. Hän esimerkiksi laati sanat *Satakunnan lauluun* sekä *Itä-Hämeen lauluun* ja julkaisi 1930-luvulla useita teoksia kodin kasvatustyöstä, romanttisia historiallisia romaaneja sekä muistelmakirjoituksen äidistään.⁸¹

Viipurilaiset naisylioppilaat ja suomalainen tyttökirja

Koulunkäynti Viipurin suomalaisessa tyttökoulussa sekä 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alkuvuosikymmenten koulukeskustelut siirtyivät viipurilaisten naisylioppilaiden kaunokirjallisiin teoksiin, erityisesti tyttökirjoihin,⁸² joissa tapahtumat sijoittuvat useimmiten kotiin ja kouluun. Kouluajan muistot näyttävät koululuokkakuvauksissa. Kersti Bergroth on tiivistänyt luokkayhteisön merkityksen seuraavasti:

Jo melkein kouluajan loppuun asti luokka sinänsä on minulle melkein selvempi kuin yksityiset toverit. Luokan sielulla tuntuu olevan vahvemmat ja näkyvämmät ominaisuudet kuin jokaisella oppilaalla erikseen. Ainakin minun luokkani näyttää minusta täältä katsoen paljon kehittyneemmältä kuin sen jokainen jäsen. Tällä ryhmäsielulla on varmat mielipiteet ja luja tahto.⁸³

Tyttökirjojen lajityyppi ja kirjoittaminen yhdistivät viipurilaisylioppilaita ja sisaruksia. Ensimmäisenä Elli Hällström julkaisi teoksen *Kaarinan kouluvuodet* (1909) nimellä Armi Vainio. Teos sisältää virkamiesperheen tyttären kehitystarinan kotikaupungin tyttökoulusta helsinkiläiseen yhteiskoulun oppilaaksi ja ylioppilaaksi tulon. Opettavainen, jopa paatoksellinen kertomus sisältää pohdintoja hyvästä ja pahasta, uskonnosta, isänmaasta, kaupunkielämän ristiriidoista ja sukupuolten välisistä suhteista. Teosta mainostettiin lämminhenkisenä kuvauksena tyttöjen kehitysiästä sekä hyvänä nuorisokirjana.

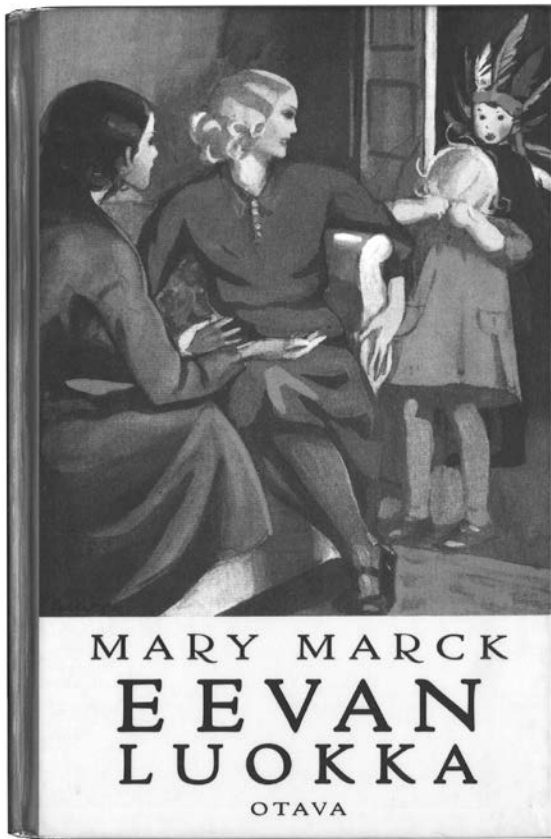
Elli Hällström on saanut teokseen aineistoa sekä lapsuuskodistaan että omasta perheestään. Politikoilta ja yhteiskunnallisesti aktiiviselle isälle on

antanut mallin mitä ilmeisimmin D. W. Åkerman. *Kaarinan kouluvuodet* toimi tyttöjen opaskirjana, joka kertoi, miten kasvaa ja kehittyä hyväksi tytöksi, miten piti tuntea ja miten oppia säätelemään tunne-elämää. Teos antaa esimerkiksi neuvoja tyttären ja vanhempien välisen suhteeseen liittyvään tunteiden hallintaan ja säätelyyn. Teoksessa opetetaan, kuinka keskiluokkaisen kaupunkilaiskodin tyttären tulee käyttäytyä. Toivotunlaisia ominaisuuksia ja luonteenpiirteitä ovat epäitsekkyyks, hellyys ja uskollisuus. Siinä missä koululaitos huolehti muodollisesta, formaalista kasvatuksesta, informaalia kasvatusta ja ohjausta nuorisolle tarjosivat Suomessakin 1900-luvun alkupuolelta lähtien nuortenkirjat, lehdet ja uudet nuorten järjestöt.⁸⁴

Tyypillisten tyttökirjan elementtien ohella teoksessa nousevat esiin aikakauden poliittiset puolueristiriidat ja vastarinnan muodot. *Kaarinan kouluvuodet* sijoittuu vuosiin 1904–1909. Kaarinan isä pelkää virkauransa puolesta ryhtyessään uuden lehden toimittajaksi, koska joutuisi asemassaan tuomaan väistämättä esiin ”valtiollisen mielipiteensä”.⁸⁵ Kirjailija kommentoi syksyn 1905 suurlakkoa koululaisten näkökulmasta. Helsinkiläiset yhteiskoululaiset olivat koulun pihalla ryhmittyneet perustuslaillisiksi ja suomettarelaisiksi ja väittelivät sanomalehdistä lainatuilla lauseilla. Martta-niminen oppilas ryhtyi kritisoimaan koulutoverien politikointia kysyen muilta, olivatko he perillä kansallisuustaistelun alkuvaiheista ja oliko kukaan edes lukenut Snellmanin elämäkertaa. Eräs koululaisista tiedusteli, mitä tapahtuisi yleisen äänioikeuden myötä, ketä pitäisi äänestää, jos äänioikeus saataisiin eikä poliittisista asioista ollut tietoa. Martta vastasi: ”Eivät ne meidän puhumisellamme selviä! [...] Mutta meillä on monta asiaa, jotka ovat meitä lähempänä ja joista meillä voi olla omia erilaisia mielipiteitä. Puhutaan niistä.”

Isänmaallisuus ja suomalaisuus olivat tärkeitä asioita niin poikien kuin tyttöjenkin kasvatuksessa ja opetuksessa, ja näiden arvojen istuttaminen tyttöihin kuului Elli Hällströmin tyttökirjankin tavoitteisiin. Toisaalta Hällström halusi varoittaa koululaisia liiallisesta politikoinnista. 1900-luvun alun levottomina vuosina erityisesti helsinkiläisten lyseolaisten keskuudessa oli ilmennyt salaseuran omaista toimintaa, jossa haettiin malleja aktivisteilta. Teoksessa on viittaus Soisalon-Soinisen murhaan ja Lennart Hohenthalin pakoon vankilasta. Koululaiset keskustelivat murhan oikeutuksesta.⁸⁶

Tyttökirjoista, nuortenkirjoista ja naisille suunnatuista romanttisesta viihdekirjallisuudesta kehittyi kolmen Bergrothin sisaruksen tavaramerkki. Kersti Bergrothin tarkoituksena oli valmistua kieltenopettajaksi, mutta kirjoittaminen ja kirjailijan työ vetivät puoleensa. Käännöstyöt tarjosivat ansioita monille vieraiden kielten opiskelijoille, ja Bergroth onnistui saamaan käännöstöitä kustantajaltaan. Bergrothin suomentama tunnettu tyttökirja, Susan Coolidgen *Katy*

Kersti Bergrothin kirjoja luetaan edelleen. Viimeisin painos vuonna 1917 salanimellä Mary Marck julkaistusta Eevan luokka -kirjasta ilmeisti vuonna 2015.

koulussa, ilmestyi vuonna 1914. Mahlamäki arvioi käännöstyön innostaneen Bergrothia kokeilemaan tyttökirjan kirjoittamista.⁸⁷ Kersti Bergrothin ensimmäinen, salanimellä Mary Marck julkaisema tyttökirja *Nanna* ilmestyi vuonna 1915, ensimmäinen *Eeva*-kirja ilmestyi muutamaa vuotta myöhemmin. Lähes samanaikaisesti Anni Swan alkoi julkaista nuortenkirjoja, joista osa oli selkeästi tytöille suunnattuja.⁸⁸

Mary Marckin teokset ovat viih-teellisempiä ja vähemmän vakavan kasvattavia kuin hänen edeltäjänsä Armi Vainion *Kaarinan kouluvuodet*. Erona useimpiin 1900-luvun alkuvuosikymmeniin ilmestyneisiin tyttökirjoihin Mary Marckin teokset ovat viehättäneet uusiakin sukupolvia: niistä on otettu uusia painoksia vielä 2000-luvulla. Toistaiseksi viimeisin painoksista, *Evan luokka* ilmestyi vuonna 2015.

Mary Marckin *Eeva*-kirjat liikkuvat ylempään keskiluokan tyynen rauhallisessa kaupunkimiljöössä.⁸⁹ Teoksissa eletään historiattomassa

tilassa. Eevan koulun ja kodin ulkopuolista yhteiskuntaa ei kuvata. Vuonna 1918 ilmestyneessä teoksessa *Vähän enemmän Eevasta* ei mainita mitään sota-aikaan tai poikkeusoloihin liittyvää. Ainoa viittaus aikakauden yhteiskunnalliseen tilanteeseen on sivulauseessa mainittu elintarvikepula. Työväestön olemassaolo tunnustetaan, kun Eeva ystävineen ryhtyy pitämään ompeluseuraa ja ompelemaan vaatteita postikorttien myyjän ja pyykkärin orpolapsille, joiden isä oli lähtenyt Amerikkaan. Kersti Bergroth oli sisällissodan aikana silti mukana Helsingin naisten apukomiteassa, jonka tehtäväksi tuli haudata sodassa kuolleita valkoisia. Naisten komitea toimi yhteistyössä Punaisen Ristin kanssa.⁹⁰ Vuonna 1973 Bergroth kirjoitti, että alue, jota hän ei halua käsitellä muistelmissaan on sota. Hän luonnehti sotaa luonnottomaksi ilmiöksi, jolla ei ole mitään tekemistä modernin ihmisen kanssa.⁹¹

Eva Bergroth aloitti matematiikan opinnot Helsingin yliopistossa, mutta hän jätti opintonsa kesken avioiduttuaan jo vuonna 1902 Taavi Hirnin kanssa. Hänen kirjailijanuransa alkoi vuonna 1921 esikoisteoksella *Me miehet*, joka oli poikakirja. Nuorempi sisar Kersti oli tässä vaiheessa julkaissut jo useita teoksia.

Eva Hirn tarttui nuorisokirjoillaan ajankohtaisen kysymyksen tyttöjen koulutuksen päämääristä teoksessaan *Kun elämä on ihanaa* (1926) sekä ylioppilasyhtöön kesänvietosta kertovassa *Helin kesässä* (1927).⁹² Heli haluaisi jatkaa opintojaan kirjoitettuaan ylioppilaaksi, mutta isän mielestä Helille riittäisivät kirjanpidon ja konekirjoitustaidon kurssit ja virka pankissa. Heli ei voi ymmärtää, miksi hän ei saisi jatkaa opintojaan, vaikka hänen veljensä saa. 1920- ja 1930-luvulla huolestutti koululaisten liikarastitus ja pohdittiin, oliko oppikoulu ja erityisesti lukio liian raskas väylä tytöille. Toinen ajankohtainen keskustelua herättänyt kysymys koski ylioppilastulvaa. Monet olivat sitä mieltä, että tulva johtui nimenomaan naisten opiskeluinnoista.⁹³ Eva Hirn kamppaili näitä ennakkoluuloja vastaan.

Nuorin Bergrothin sisaruksista Anna Inkeri, avioiduttuaan Relander, oli sisariensa Evan ja Kerstin rinnalla tuottelias kirjailija. Hän on kirjoittanut ja julkaissut useilla salanimillä suuren joukon lähinnä naisille suunnattua viihdekirjallisuutta. Hänen tuotteliain kautensa sijoittuu 1930- ja 1940-luvulle.⁹⁴ Sekä Kersti Bergrothin että Inkeri Relanderin tekstejä on käytetty lukuisissa kotimaisissa elokuvissa. Bergrothin sisarusten sankarit olivat poikkeuksetta sanavalmiita, nokkelia ja keskiluokkaisia nuoria naisia. Elokuvista voi löytää terävää sanailua ja ironian sävyjä.⁹⁵ Eevan luokan kaupunkilaistyöt eli nykyajan tytöt jatkoivat elämäänsä kotimaisten elokuvien sankaritarina.

Viipurin kokemus ja merkitys

Söderhjelmin, Åkermanin ja Bergrothin perheet muuttivat uuden vuosisadan taitteessa pois Viipurista. Osa lapsista oli jo useita vuosia aikaisemmin siirtynyt opiskelemaan Helsinkiin. Viipuria ja ympäristöä muisteltiin, ja sen jäljet ovat tunnistettavissa tyttökirjoissa, romaaneissa, runoissa, näytelmissä, muistelmissa ja tietokirjoissa. Perheiden muutot eivät katkaissheet Viipuri-yhteyttä. Söderhjelmien sukupiiriin jäseniä asui Viipurissa ja ympäristössä. Kolmessa perheessä kesiä vietettiin edelleen Viipurin läheisyydessä.

Viipurin ensimmäisistä naisylioppilaista noin neljäsosa palasi opintojen jälkeen Viipuriin ja teki siellä työuransa. Viipurin suomalainen tyttökoulu oli ollut monille oppilailleen tärkeä. Koulun 50-vuotisjuhlakirja kertoo muun muassa Milja Sandmanista, joka ”oli saanut omistaa koko elämäntyönsä synnyinkaupungilleen ja monivuotisen opettajakokemuksen lapsuusvuosiensa kou-

lulle”.⁹⁶ Åkermanien tyttäristä Helmi asui muutamia vuosia Viipurissa. Helmi avioitui pappisuralle suuntautuneen Antti William Granholmin (Kuusisto) kanssa ja siirtyi puolison virkapaikan mukana uusiin seurakuntiin. Bergrothien perheestä Verna toimi talvisotaan asti hammaslääkärinä Viipurissa.

Vanhempien yhteiskunnallinen asema ja sen mukanaan tuoma vaikuttavuus, aatteet ja arvot jättivät syvän jäljen tyttäriin. Suhde suomalaiskansalliseen liikkeeseen, suomalaisuuteen ja suomen kieleen olivat erityisen keskeisesti läsnä Åkermanien ja Bergrothien perheissä. Åkermanien tyttäret olivat lapsuuskodissaan saaneet mallin vaikuttaa yhteiskunnassa ja hoitaa yhteisiä asioita. Tyttäret suuntasivat tarmonsä sekä kunnallisiin että valtakunnallisiin luottamustehtäviin kuten yhteiskunnalliseen huoltotyöhön ja lastensuojeluun uusilla kotiseuduillaan. Uudet ja vanhat naisten joukkojärjestöt kuten raittiusseurat, Lotta Svärd -järjestöt ja Martta-yhdistykset saivat aktiivisia toimijoita Åkermanien tyttäristä. He määrittivät ja rakensivat omalta osaltaan naisten yhteiskunnallista toiminta-aluetta, joka 1920- ja 1930-luvulla suuntautui erityisesti kasvatus-, koulutus- ja kansanvalistuskysymyksiin sekä yhteiskunnallisen huoltotyön tehtäviin.

Ensimmäinen naisylioppilassukupolvi oli määrittelemässä naisen paikkaa yhteiskunnassa myös toisella tavalla. Näille naisille avautui vähitellen mahdollisuus tavoitella virkoja, jotka olivat aiemmin olleet avoinna vain miehille. Muutosprosessi ei ollut helppo. Suomalaiset naiset olivat toimineet lainsäätäjinä jo useita vuosia, kun Helsingin yliopiston konsistori vuonna 1913 eväsi Alma Söderhjelmiltä mahdollisuuden hakea yleisen historian professuuria. Vuonna 1926 naiset saivat miesten kanssa yhtäläiset oikeudet valtion virkoihin eikä heidän enää tarvinnut hakea erivapautta.⁹⁷

Eryityisesti Bergrothin sisaruksille ja Alma Söderhjelmille kirjoittaminen oli tärkeä ja välttämätön osa elämää, ja heidän yhteyttään kirjoittamiseen ja kirjalliseen kulttuuriin voidaan luonnehtia kirjallisen elämän käsitteen avulla. Kirjat ja lukeminen ja tätä kautta kirjoittaminen olivat tulleet heidän elämäänsä jo lapsuuskodissa. He tuottivat erilaisia tekstejä elämänsä eri vaiheissa. Kirjoittaminen merkitsi toimeentuloa, ja se saattoi tuntua välillä pakolta. Maarit Leskelä-Kärki on tiivistänyt omassa tutkimuksessaan kirjoittamisen Krohnin sisarusten identiteettiä muokkaavaksi tekijäksi. Tämä pätee myös omaan tutkimuskohteeseeni. Bergrothin sisarukset tarjosivat kirjoillaan lukevalle yleisölle ajatuksia ajankohtaisiin vastakkainasetteluihin, joita ilmeni erityisesti tyttöjen koulutuksen sisällöistä ja päämääristä sekä kaiken kaikkiaan naisen paikasta ja roolista yhteiskunnassa. Heidän lapsuutensa ja nuoruutensa Viipuri-kokemukset elivät Helsinkiin sijoittuneissa tyttökirjoissa. Alma Söderhjelm avasi kirjailijan ja tutkijanaisen elämänsä lukijoilleen viisiosaisessa muistelmasarjassa.

Viipurin kansainvälisyyttä on korostettu Viipuri-kirjallisuudessa. Erityisesti 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä kielten ja kansallisuuksien kirjo tuntui ja näkyi Viipurissa, ja se jätti jälkensä Viipuri-muistelmiin. Alma Söderhjelm lähti Pariisiin arkistoihin tekemään tutkimusta ja vietti suuren osan elämästään Tukholmassa. Muistellessaan Viipuria 1930-luvulla hän tiesi, ettei koskaan enää siellä asuisi.

Kersti Bergroth muisteli lapsuuden ja nuoruuden kaupunkiaan tilanteessa, jolloin kaupunki oli jo kerran menetetty. Vuonna 1942 hän kirjoitti, että lapsuuden Kuukaupin kylä ja Viipuri olivat hänen sielunelämänsä perusta. 1970-luvulla hänen Viipurinsa ympäristöineen oli lapsuuden ja nuoruuden paratiisi, johon hänen ei ollut mahdollista enää milloinkaan palata. Viipurilaiset olivat liikkeessä ja lähtivät liikkeelle.

Viitteet

- 1 Bergroth 1971, 97, 99.
- 2 Rajainen 1940; Ketonen 1977, 10–14; Wilkama 1938.
- 3 Söderhjelm 1929, 285–286; Söderhjelm 1930, 20–21; vrt. Neuvonen 2017, 39–43.
- 4 Söderhjelm 1929. Alma Söderhjelmistä on kirjoitettu paljon. Hänen työtään historiantutkijana on erityisesti tarkastellut Marja Engman väitöskirjassaan. Ks. Engman 1996. Keväällä 2018 ilmestyi Merete Mazzarellan romaanin muotoon kirjoitettu *Alma. Edelläkävijän tarina*, joka perustui pääasiassa Alma Söderhjelmin muistelmiin sekä Engmanin tutkimuksiin. Romaani ei sinällään tuonut mitään uutta Alma Söderhjelmin henkilökuvaan. Mazzarella 2018.
- 5 Åkerman 1993.
- 6 Bergroth, Kersti, *Oma muotokuva (1942); Alkusoitto (1971)*.
- 7 Leskelä-Kärki 2006, 18–29.
- 8 Muistelmista ks. Kurvinen 2014, 132–134; muistelmakirjallisuuden käytöstä historiantutkimuksessa erityisesti ks. Miettunen 2009.
- 9 Kotioja 2018, 111–116.
- 10 Esim. Kaarninen 2015.
- 11 Lähdeaineistoina kollektiiviografiaa rakentaessani olen käyttänyt ylioppilasmatrikkeliä, johon merkittiin ylioppilastutkinnon suorittaneet niin sanotussa tulojärjestyksessä. Matrikkeliin kirjattiin nimi, syntymäaika ja -paikka, koulu, jossa oli suorittanut lukion, ylioppilastutkinnon arvosana, tiedekunta, johon opiskelija kirjoittautui, isän ammatti, suoritettut tutkinnot, avioliitto sekä puolison nimi. Ylioppilasmatrikkeli 1885–1900, (mf.) Tampereen yliopiston kirjasto. Aineiston kokoamisen jälkeen on Veli-Matti Autio julkaissut Ylioppilasmatrikkeliin sähköisen version, jonka avulla olen tehnyt lisäyksiä ja täsmennyksiä alkuperäisaineistooni: <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/>. Lisäksi olen kollektiiviografiaa rakentaessani käyttänyt lukuisia koulumatrikkeleja sekä eri ammattiryhmien matrikkeleita, elämäkertateoksia sekä Suomen Kansallisbiografiaa. Artikkelin taulukot perustuvat tähän kokoamaani naisylioppilastutkintoon (Naisylioppilastutkinta 1885–1900). Samoin esimerkit perustuvat tähän aineistoon, ellei muuta lähdeä ole mainittu. Aineistoa esiteltäessä artikkelissa Kaarninen 2015.
- 12 Uotila 2014, 240–247; Hakosalo 2014, 45–54. Prosopografia tuli historiantutkimukseen erityisesti antiikintutkimuksesta, jossa pirstaleisesta ja hajanaisesta lähdeaineistosta on ryhdytty kokoamaan erityyppisiä luetteloita ja tiedostoja. Prosopografiassa ei tutkita niinkään yksilöitä vaan heidän edustamaansa joukkoa. Kollektiiviografian ja prosopografian määrittelmistä ks. Cowman 2012, 84–97; Caine 2010, 61–65; Caine 1989, 1–28.
- 13 Caine 2010, 61–64; Ks. myös Eiranen 2014; Eiranen 2019, 28–33.
- 14 Neuvonen 2017, 35–37.
- 15 Tässä käytetään termiä oppikoulu, johon sisältyvät tyttökoulut, lyseot, yhteiskoulut ja lukio.
- 16 Söderhjelm 1929, 11.
- 17 Söderhjelm 1929, 106–107.
- 18 D. W. Åkerman toimi Viipurin hovioikeudessa uransa aikana monissa tehtävissä viimeksi hovioikeudenneuvoksena 1890–1901. Perhe muutti 1901 Helsinkiin, kun D. W. Åkermanista tuli senaattori, kauppa- ja teollisuustoimituskunnan päällikkö 1901–1904, prokuraattori 1905, Turun hovioikeuden presidentti 1905–1910 ja sittemmin senaatin oikeusosaston varapuheenjohtaja 1910–1912. Ks. Sainio 2007a, 841–843; Sainio 2007b, 843–844.
- 19 Voipio 1960, 15.
- 20 Sainio 2007a, 841–843; Sainio 2007b, 843–844.
- 21 Voipio 1960, 40–41.
- 22 Åkerman 1993, 70; ks. myös Sainio 2007a.
- 23 Åkerman 1993, 127.

- 24** Mahlamäki 2017, 12.
- 25** Bergroth 1973; Bergroth 1942; Mahlamäki 2017.
- 26** Bergroth 1971, 196–197.
- 27** Mahlamäki 2017, 22–23.
- 28** Bergroth 1942, 126–127.
- 29** Palmieri 1995, 62–65.
- 30** Esim. Ketonen 1977.
- 31** Vuoden 1812 alusta Vanhan Suomen tyttökoulut siirrettiin Viipurin läänin kouluihin kuuluvina Porvoon tuomiokapitulin alaisuuteen. Ne erosivat muun Suomen kouluista hallintonsa, opetuskielen ja lukusuunnitelmien pohjalta. Viipuriin perustettiin saksankieliset *Töchterschule zu Wiburg* 1855 ja *Risslersche Töchterschule zu Wiburg* 1867. Huomattavaa on, että kaikki Viipurin tyttökoulut *Töchterschule zu Wiburgia* lukuun ottamatta olivat valtion tyttökouluja. Valtion kouluja tytöille toimi Helsingissä, Turussa, Kuopiossa, Vaasassa ja Oulussa. Nämä koulut olivat ruotsinkielisiä. Vuoden 1872 uuden koulujärjestyksen mukaan tyttökoulut olivat neliluokkaisia, jollaisiksi aikaisemmin kaksi- ja kolmiluokkaisina olleet tyttökoulut muutettiin. Tämä uudistus toteutui Viipurin ruotsalaisessa tyttökoulussa.
- 32** Esim. Wilkama 1938.
- 33** "[...] vi bodde Smedjegatan, som var första tvärgatan från Torkelsgatan neråt Salakka-lahtiviken. Man sade endast "Nystaden", den var vad Djurgården nu är för Stockholmsborna. Lantligt och litet långt borta. Ja, så långt borta, ansåg man den vara, att vi barn när vi gingo i gamla flickskolan, som var belägen vid Åbo-bro, där slottet ligger, inte ansågos kunna gå den långa vägen hem mellan klockan tolv och tre – det lästes 9–12 och 3–5 – utan måste äta middag hos morfar. Torkelsgatan däremot inpräglade sig i mitt minne, dels för att den var historisk romantisk, uppkallad efter Torkel Knutsson, dels emedan det var den fashionabla gatan." Söderhjelm 1929, 35.
- 34** Viipurin Suomalainen Tyttökoulu 1881–1925. Viipurin tyttölyseo 1925–1931 (1931), 9–19, 209.
- 35** Ilmarinen 17.3.1880.
- 36** Viipurin Suomalainen Tyttökoulu 1881–1925. Viipurin tyttölyseo 1925–1931 (1931), 9–19, 142–144.
- 37** Ilmarinen 5.3.1881, 25.5.1881.
- 38** Koulun osoite ilmoitettiin muodossa "Tulanderin rouvan talo, Tavastinkadulla".
- 39** Bergroth 1971, 9.
- 40** Bergroth 1971, 135.
- 41** Kahden poikkeuksellisen 1870-luvun alun naisylioppilaan ja uranuurtajan Maria Tschetschulinin ja Emma Irene Åströmin jälkeen seuraavat nuoret naiset suorittivat ylioppilastutkinnon vasta 1880-luvun puolivälissä. Söderhjelm 1929, 344–361.
- 42** Naisilla oli oikeus suorittaa yliopistossa yksittäisiä arvosanoja mutta ei tutkintoja, jos heillä ei ollut ylioppilastutkintoa. Ks. Söderhjelm, 1929, 352.
- 43** Söderhjelm 1929, 365–370.
- 44** Kaarninen & Kaarninen 2002.
- 45** Söderhjelm 1929, 358.
- 46** Ks. yhteiskoululaitoksesta Wilkama 1938, 333–348; Kaarninen 2011, 408.
- 47** Esim. Wilkama 1938.
- 48** Viipuri 21.2.1894.
- 49** Voipio 1960, 14–15; Voipio 1966, 79.
- 50** Nissilä 1978, 239. Yhteiskouluhankkeen etenemisestä ks. Viipuri 21.2.1896, 27.1. 1898, 24.5.1898, 6.8.1898.
- 51** Söderhjelm 1929, 156.

- 52** Söderhjelm 1929, 368. Alma Söderhelm kirjoitti: "I Helsingfors gick han till alla de professorer jag var beroende av och talade, vittnade och betygade, att jag inte var så dum som mina prov utvisade." Tämä kertoo lähinnä siitä, miten pieni yhteisö 1800-luvun yliopisto oli. Perheyhteisön, sisaruussuhteiden merkityksestä on ilmestynyt 2018 ja 2019 uusia tutkimuksia, jotka perustuvat erityisesti kirjeaineistoihin. Ks. myös Helena Westermarckin ja Edvard Westermarckin sisaruussuhteesta Dahlberg 2018, 47, ja Tengströmin perhepiiristä ja lähisuhteista Eiranen 2019.
- 53** Söderhjelm 1930, 20, 32, 45; vrt. myös Caine 2005, 8–10.
- 54** Söderhjelm 1931, 16–17.
- 55** "Jag var bara en landsortsflicka, en student, en obetydlig, som ingen i de kretsarna sig ett dugg om att taga notis om". Söderhjelm 1931, 153.
- 56** Hällström 1956, 321–351; Söderhjelm 1930.
- 57** Teperi 1988, 146–151; Hällström 1956, 321–351.
- 58** Teperi 1988, 146–151; Hällström 1956, 321–351.
- 59** Bergroth 1942, 18.
- 60** Mahlamäki 2017, 38–42.
- 61** Kaarninen 2015; ks. myös Junila 2014, 190–203.
- 62** Viipurin Suomalainen Tyttökoulu 1881–1925. Viipurin tyttölyseo 1925–1931 (1931), 329.
- 63** Hakosalo 2015, 145–160.
- 64** Bergroth 1971, 193.
- 65** Karjala 12.3.1921; 26.10.1929.
- 66** Söderhjelm 1930, 51–98.
- 67** Söderhjelm 1930, 185–188; Engman 1996, 61–65.
- 68** Engman 1996, 138–139; *Fria Ordin* jakelusta Suomeen ja naisten toiminnasta ks. Söderhjelm 1931, 198–251; myös Klinge 2007, 821–824; Hakosalo 1915, 148.
- 69** Söderhjelm 1931, 534–535.
- 70** Latva-Äijö 2004, 48–56; Lintunen 2018; myös Helsingin valtaus 12.4.1918. Helsingfors intagning, 99–108.
- 71** Söderhjelm 1931, 534. "Jag tänkte först bara söka mig till fronten och hade redan vidtalat min Olga, att vi tillsammans skull ge oss av. Hon var mycket villig: 'Vi kan koka soppa om vi inte kan göra annat', sade hon."
- 72** Söderhjelm 1931, 554–579; Helsingin valtaus 12.4.1918. Helsingfors intagning (1938), 41, 103–104.
- 73** Keski-Savo 22.07.1919.
- 74** Voipio 1960, 107–108; Valkoinen kirja (1928), 302–303.
- 75** Koskimies 1964, 44.
- 76** Itä-Savo 29.1.1925.
- 77** Itä-Savo 13.4.1922; 1.3.1923.
- 78** Karjala 26.10.1929, 12.3.1921.
- 79** Åkermanien lapset muuttivat yhteisellä päätöksellä ja perheäänestyksellä sukunimen Voipioksi vuonna 1901. Vanhemmat pitivät nimen Åkerman. Åkerman (1993), 201–202.
- 80** Kotiliesi 1943:6.
- 81** Haapala et al. (toim.) 2006, 223; Voipio 1938; 1952; 1967.
- 82** Tyttökirja on määritelty naisen kirjoittamaksi työstä kertovaksi kehityskertomukseksi. Suomalainen tyttökirja vakiintui 1910-luvulla. Suomalainen tyttökirja on saanut vaikutteita tunnetuista esimerkeistä, erityisesti angloamerikkalaisesta tyttökirjallisuudesta ks. Voipio 2015, 34–35.
- 83** Bergroth 1971, 131.
- 84** Eitler, Olsen & Jensen 2014, 3–18; Olsen 2014, 7–16.

- 85** Teoksen isähahmon esikuvan, D. W. Åkermanin valtiollisista mielipiteistä ks. Koskivirta 2019, 148–149, 173–174; Vares 2019, 307, 310.
- 86** Vainio 1909, 15–19, 169–171.
- 87** Tiina Mahlamäki on syksyllä 2017 ilmestyneessä teoksessaan *Kaikki maallinen on vain vertauskuva. Kirjailija Kersti Bergrothin elämäkerta* tarkastellut laajalti Bergrothin tuotantoa. Hänen esikoisteoksensa ilmestyi vuonna 1911. Tässä artikkelissa viitataan vain Mary Marckin tuotantoon oman aiheenrajaukseni johdosta.
- 88** Voipio 2015, 52.
- 89** Ks. Rajanti 1993, 116–126; Kokkonen 2013, 56–64
- 90** Valkoinen kirja (1928), 518–521.
- 91** Bergroth 1973, 180–181.
- 92** Kaarninen 1995, 173.
- 93** Kaarninen & Kaarninen 2002, 194–198.
- 94** Launonen (toim.) 1981.
- 95** Kaarninen 2018, 170–171.
- 96** Viipurin Suomalainen Tyttökoulu 1881–1925. Viipurin tyttölyseo 1925–1931 (1931), 222.
- 97** Engman 1999.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Tampereen yliopisto

Tampereen yliopiston kirjasto

Ylioppilasmatrikkeli 1885–1900. (mf)

Sanomalehdet

Ilmarinen 1880–1881

Itä-Savo 1922–1923, 1925

Keski-Savo 1919

Karjala 1921, 1929

Kotiliesi 1943

Viipuri 1894, 1896, 1898

Painetut lähteet

Bergroth, Kersti (1942). Oma muotokuva. Helsinki: Otava.

Bergroth, Kersti (1971). Alkusoitto. Helsinki: Otava.

Bergroth, Kersti (1973). Löytöretki. Helsinki: Otava.

Helsingin valtaus 12.4.1918 Helsingfors intagning (1938). Helsinki: Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta.

Hällström, Elli (1956). Naisylioppilaat ”De Kvinnliga” 1893–1895. Teoksessa Muistikuvia:

Suomalaisia kulttuurimuistelmia III. Toim. Eino Suolahti. Helsinki: Otava, 321–351.

Söderhjelm, Alma (1929). Min värld. Första delen. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Söderhjelm, Alma (1930). Min värld. Andra delen. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Söderhjelm, Alma (1931). Min värld. Tredje delen. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Vainio, Armi (1909). Kaarinan kouluvuodet. Kansa: Helsinki.

Valkoinen kirja (1928). Helsinki: Lotta Svärd yhdistyksen keskusjohtokunta.

Viipurin Suomalainen Tyttökoulu 1881–1925. Viipurin tyttölyseo 1925–1931,

50-vuotisjuhlaulkaisu (1931). Viipuri.

Voipio, Aarni (1960). Elämäni. Porvoo & Helsinki: WSOY.

Voipio, Aino (1938). Kodin kasvatustyöstä I–II. Porvoo: WSOY.

Voipio, Aino (1952). Keväthalla. Helsinki: Otava.

Voipio, Aino (1967). Rajamaan pappi. Historiallinen romaani Mäntyharjun pappilasta 1742–73. Helsinki: WSOY.

Voipio, Anni (1966). Lehtimatka. Sattumia kahdelta vuosikymmeneltä. Porvoo & Helsinki: WSOY.

Åkerman, D. W. (1993). Muistelmia. Helsinki: D. W. Åkermanin sukutoimikunta.

Tietokannat

Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, koonnut Veli-Matti Autio.

(<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/>, viitattu 17.02.2019)

- Caine, Barbara (2005).** *Bombay to Bloomsbury: A Biography of the Stratchey Family.* Oxford: Oxford University Press.
- Caine, Barbara (2010).** *Biography and history.* New York: Palgrave Macmillan.
- Caine, Barbara (1989).** *Destined to be Wives. The Sisters of Beatrice Webb.* Oxford: Clarendon Press.
- Cowman, Krista (2012).** *Collective biography.* Teoksessa *Research methods for History.* Eds. Simon Gunn and Lucy Faire. Edinburgh: Edinburgh University Press, 83–100.
- Dahlberg, Julia (2018).** *Konstnär, kvinna, medborgare. Helena Westermarck och den finska bildningskulturen i det moderna genombrottets tid 1880–1910.* Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societen.
- Davidoff, Leonore (2012).** *Thicker than Water. Siblings and their Relations 1780–1920.* Oxford: Oxford University Press.
- Eiranen, Reetta (2014).** *Kruununhaan piiri: Ryhmäbiografia ja fennomaaninen verkosto. Ennen ja nyt.* 2014:2. (<http://www.ennenjanyt.net/2014/06/kruununhaan-piiri-ryhmabiografia-ja-fennomaaninen-verkosto/>, viitattu 24.6.2019)
- Eiranen, Reetta (2019).** *Lähisuhteet ja nationalismi. Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä.* Tampere: Tampereen yliopisto.
- Eitler, Pascal, Olsen, Stephanie & Jensen, Uffa (2014).** *Introduction.* Teoksessa *Learning how to feel. Children's literature and emotional socialization, 1870–1970.* Eds. Ute Frevert et al. Oxford: Oxford University Press.
- Engman, Marja (1996).** *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten.* Helsingfors: SLS.
- Engman, Marja (1999).** *Söderhjelm, Alma. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* *Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-002852>, viitattu 7.6.2019).
- Haapala, Pertti et al. (toim. 2006).** *Satakunnan historia 7. Nouseva maakunta. Pori: Satakunnan museo ja Porin kaupunki.*
- Hakosalo, Heini (2015).** *“En vacker kvinnogärning”: Rita Gripenberg ja Murolan parantola.* Teoksessa *Lisää tällaista! Marianne Junilan juhlakirja.* Toim. Heini Hakosalo, Seija Jalagin ja Tiina Kinnunen. Oulu: Oulun Historiaseura, 145–60.
- Junila, Marianne (2013).** *Schooling, education and citizenship: Finnish women entering the teaching profession in secondary education, 1900–1920's.* Teoksessa *Education, state and citizenship.* Eds. Mette Burchardt, Pirjo Markkola ja Heli Valtonen. Helsinki: Nordic Centre of Excellence NordWel, 186–228
- Kaarninen, Mervi & Kaarninen, Pekka (2002).** *Sivistyksen portti. Ylioppilastutkinnon historia.* Helsinki: Otava.
- Kaarninen, Mervi (1995).** *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa.* Helsinki: SHS.
- Kaarninen, Mervi (2011).** *Oppikoulu yhteiskunnan rakentajana. Valistus ja koulunpenkki.* Teoksessa *Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle.* Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. Helsinki: SKS, 405–429.
- Kaarninen, Mervi (2015).** *Valkolakin valloittajat.* Teoksessa *Valkoinen varis ja muita oppineita naisia.* Toim. Riitta Mäkinen ja Marja Engman. Helsinki: Helsinki: Gaudeamus, 161–183.
- Kaarninen, Pekka (2018).** *Kotimaisen elokuvan Maamme-kirja.* Vantaa: Avain.
- Ketonen, Liisa (1977).** *Suomen tyttöoppikoulut autonomian aikakaudella.* Helsinki: Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos.
- Klinge, Matti (2007).** *Ziliacus, Konni (1855–1924) aktivisti, poliittinen kirjailija.* Teoksessa *Suomen Kansallisbiografia 10.* Trana– Österman. Toim. Matti Klinge. Helsinki: SKS, 821–824.
- Kokkonen, Sara (2013).** *Rasavillejä ja romantikkoja. Rakkaat suomalaiset tyttökirjat.* Helsinki: Avain.
- Koskimies, Airi ja Koskimies, Rafael (1964).** *Suomen lotta. Katsaus lottajärjestön toimintaan.* Helsinki: Weilin & Göös.

- Koskivirta, Anu (2019).** Viipurin venäläistäminen ja vastarinta sanomalehdistön kuvauksissa 1910-luvun taiteen vuosina. Teoksessa *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 142–203.
- Kotioja, Eeva (2018).** Uskallus puhua. Sukupiiri ja sosiaalinen pääoma Adelaide Ehrnroothin yhteiskunnallisen toiminnan mahdollistajana. Helsingin yliopisto: Humanistinen tiedekunta.
- Kurvinen, Heidi (2014).** Muistelmat lähteenä. Toimittaja Anni Voipion lehtimatka. Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Heini Hakosalo et al. Helsinki: SKS, 132–134.
- Latva-Äijö, Annika (2004).** Lotta Svärdin synty. Järjestö, armeija, naiseus 1918–1928. Helsinki: Otava.
- Launonen, Hannu (1981).** Suomen kirjailijat. Pienoiselämäkerrat, teosbibliografiat, tutkimusviitteet. Helsinki: SKS.
- Leskelä-Kärki, Maarit (2006).** Kirjoittaan maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä. Helsinki: SKS.
- Lintunen, Tiina (2018).** Valkoisten ja punaisten naisten sota. Teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora, Aapo Roselius & Kati Pitkänen. Helsinki: Gaudeamus, 180–200.
- Mahlamäki, Tiina (2017).** Kaikki maallinen on vain vertauskuvaa. Kirjailija Kersti Bergrothin elämäkerta. Helsinki: Kulttuuriolosuuskunta Partuuna.
- Mazzarella, Merete (2018).** Alma. Edelläkävijän tarina. Helsinki: Tammi.
- Miettunen, Katja-Maria (2009).** Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona. Helsinki: SHS.
- Neuvonen, Petri (2017).** Linnoituksesta historialliseksi muistomerkiksi. Viipurin vanhakaupunki 1856–1939. Helsinki: Aalto yliopisto.
- Nissilä, Viljo (1978).** Koulut. Teoksessa *Viipurin kaupungin historia V. Vuodet 1917–1944*. Toim. Aimo Halila, Erkki Kuujo & Viljo Nissilä. [Helsinki]: Torkkelin Säätiö, 223–258.
- Olsen, Stephanie (2014).** *Juvenile Nation. Youth, Emotions and the Making of the Modern British Citizen, 1880–1914*. London: Bloomsbury.
- Palmieri, Patricia Ann (1995).** In *Adamless Eden. The Community of Women Faculty at Wellesley*. New Haven & London: Yale University Press.
- Rajainen, Maija (1940).** Vanhan Suomen koulut. 1, Normaalikoulut vv. 1788–1806. Helsinki: SHS.
- Rajanti, Taina (1993).** ”Tässä on minun katuni”. Kaupunkilainen elämäntapa Mary Marckin nuorisoromaaneissa. *Tiede ja edistys* 1993:2, 116–126.
- Sainio, Venla (2007a).** Åkerman, Daniel Wolmar (1843–1919) senaattori, Turun hovioikeuden presidentti, valtiopäiväedustaja. Teoksessa *Suomen Kansallisbiografia 10*. Trana–Österman. Toim. Matti Klinge. Helsinki: SKS, 841–843.
- Sainio, Venla (2007b).** Åkerman, Emma (1851–1931), järjestövaikuttaja, opettaja. Teoksessa *Suomen Kansallisbiografia 10*. Trana–Österman. Toim. Matti Klinge. Helsinki: SKS, 843–844.
- Teperi, Jouko (1988).** Henkinen taistelu Karjalasta autonomian ajan lopulla. Viipurilainen osakunta 1968–1917. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy.
- Uotila, Merja (2014).** Tavallisuuden tavoittelu. Prosopografia elämäkerrallisen tutkimuksen välineenä. Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Heini Hakosalo et al. Helsinki: SKS, 240–256.
- Vares, Vesa (2019).** Porvarillinen ja demokraattinen maakunta. Luovutetun Karjalan porvarilliset puolueet 1900-luvun alusta vuoteen 1939. Teoksessa *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 303–338.
- Wilkama, Sisko (1938).** Naissivistuksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840–1880-luvuilla. *Pedagogis-aatehistoriallinen tutkimus*. Helsinki: SHS.
- Voipio, Myrsky (2015).** Emansipaation ja ohjailun ristivedossa. Suomalaisen tyttökirjallisuuden kehitys 1889–2011. *Jyväskylän studies in humanities* 263. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Viipurin työväenliike vuosina 1899–1907

Venäjän hallituksen kiristynyt Suomen-politiikka, siitä seurannut perustuslaillisen ja myöntyvyysmielisen suuntauksen kilpailu sekä Venäjän horjuminen vallankumouksen ja kuripolitiikan välillä leimasivat 1900-luvun alussa Suomen poliittista kenttää.¹ Nämä tekijät taustoittavat myös suomalaisen poliittisen työväenliikkeen alkuvaiheita. Liikkeen syntymistä pohjustivat sosiaaliset ongelmat, joita alkoi syntyä ensimmäisellä teollistumiskaudella kasvaneissa väestökeskittymissä. Niiden ratkaisukeinoihin haettiin 1870-luvulta alkaen vaikutteita niin Länsi-Euroopan kuin läheisen Pietarin aatevirtauksista.²

Järjestäytyneet pyrkimykset työläisten aseman parantamiseksi alkoivat Viipurissa 1870-luvulla ammattiyhdistystoiminnasta ja 1880-luvulla sosiaalikonservaatiivisesta wrightiläisestä työväenliikkeestä, jonka johdossa toimi pitkän aikaa vanha- ja nuorsuomalaisia kaupunkilaisia. Luokkapohjaisen, poliittisen marxilaisuuden kannalle paikallinen työväenliike siirtyi vasta 1900-luvun alussa. Muutosta hidasti passiivista vastarintaa kannattaneiden radikaalien nuorsuomalaisten vahva asema.³

Työväenliikkeen alkuvuosia käsittelevän aikaisemman tutkimuksen näkökulma on ollut liian kapeasti kansallinen, sillä aihetta koskeva suomalainen historiankirjoitus on useimmiten rakentunut sosiaalidemokraattien ja yhteiskunnan porvarillisten osien vastakkaisuuden ympärille ja jättänyt asetelman ulkopuolelle sen kolmannen keskeisen osapuolen, venäläisen hallitusvallan. Tällainen näkökulmavalinta on vääristänyt esimerkiksi käsitystä Viipurin työväenliikkeen alkuaajoista, joista Hannu Soikkanen on muodostanut muutoin hyvin perustellun kokonaiskuvan *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historiassa* (1970).

Tämä artikkeli selvittää viipurilaisen työväenliikkeen sijoittumista Suomen poliittiseen kenttään vähän hyödynnetyn venäjänkielisen lähdemateriaalin ja Suomen työväenpuolueen (vuodesta 1903 SDP:n) sekä viipurilaisten järjestöjen alkuperäisaineiston avulla. Mikä oli Viipurin työväenliikkeen paikka sosiaalidemokraattisessa puolueessa ja millainen oli Viipurin työväenliikkeen ja venäläisen hallitusvallan suhde 1900-luvun alussa? Tarkastelun ulkopuolelle rajautuu varsinainen järjestöhistoria sekä ammatillinen ja muu erikoisalakohmainen toiminta, joita Jaakko Paavolainen on (Soikkasen äsken mainitun teoksen ohella) käsitellyt pätevästi *Viipurin kaupungin historian IV osassa* (1981).

Artikkelin päälähteitä ovat venäjänkieliset Kenraalikuvernöörinkanslian aineistot ja Viipurin lääninhallituksen salaiset asiakirjat sekä Viipurin työväenyhdistysten ja Suomen työväenpuolueen kokouspöytäkirjat. Ajanjakson poliittista väkivaltaa ja muita niin kutsutun työläisaktiivismin muotoja on lisäksi selvitetty asianomaisten alioikeuksien ja prokuraattorin toimituskunnan asiakirjoista sekä muistelmista ja sanomalehdistä.

Alkuvaiheet

Viipuri kilpaili 1900-luvun alussa Turun ja Tampereen kanssa Suomen toiseksi suurimman ja tärkeimmän kaupungin asemasta. Viipurin asukasluvu vuonna 1900 oli noin 37 000, Turun 42 000 ja Tampereen 39 000. Uudet virtaukset saivat ensiksi jalansijaa Helsingin ohella näissä Suomen oloissa suurissa kaupungeissa. Suomen varhainen työväenliike oli wrightiläinen – liike, joka pyrki patoamaan sosiaaliliberaalein uudistuksin työväen radikalisoitumista. Skandinaavisten esikuvien mukaisesti wrightiläisen sosialismin tavoitteena oli korjata alkavan teollisen yhteiskunnan epäkohtia ja purkaa säätyrajoja luomalla yhteyksiä työnantajien ja työntekijöiden välille.⁴

Nuorsuomalainen opettaja ja runoilija J. H. Erkkö yritti 1870-luvulta alkaen perustaa Viipuriin tällaisia, työväen taloudellisen aseman parantamiseen ja yhteiskunnallisten raja-aitojen madaltamiseen pyrkiviä yhdistyksiä, mutta hankkeet tyrehtyivät kaupunginhallinnon ja työväen epäluuloihin. Myös kaupungin ensimmäisen, wrightiläisen aatteen mukaisen työväenyhdistyksen perustaminen kaatui senaatin vastustukseen vuonna 1886, kunnes yhdistyksen perustava kokous voitiin lopulta pitää vuonna 1888. Tuolloin yhdistyksen johtoon nimitettiin hovioikeuden asessori, kielifennomaani D. W. Åkerman.⁵

Yhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja Åkerman kuului vanhasuomalaisen kannan omaksuttuaan kotikaupunkinsa aatteelliseen vähemmistöön.⁶ Siinä missä konservatiivinen vanhasuomalaisuus menestyi Länsi-Suomessa, Itä-Suomea ja Viipuria hallitsi nuorsuomalainen radikalismi. Viipurin kaupunginhallintoa puolestaan dominoivat ruotsinmieliset, koska kunnallinen äänioikeus perustui varallisuuteen.

Viipurin nuorsuomalaisen sanomalehden *Viipurin Sanomien* toimittajina toimivat 1880-luvulla Matti Kurikka ja A. B. Mäkelä, jotka saivat sittemmin vaikutteita yhteisomistusta ihannoivasta utooppisesta sosialismista. Viipurissa toimiessaan he eivät olleet marxilaisia (Kurikka ei myöhemminkään), kuten ei liioin ollut tohtori Nils Robert af Ursin, suomalaisen lyseon klassisten kielten lehtori ja Viipurin työväenyhdistyksen ensimmäisen johtokunnan jäsen. Ursinista tuli vuonna 1899 perustetun Suomen työväenpuolueen (puoluehallinnon)

puheenjohtaja.⁷ Hän jättäytyi syrjään järjestötoiminnasta paljon ennen Forssan puoluekokousta 1903, jossa työväenpuolue muuttui sosiaalidemokraattiseksi puolueeksi ja omaksui marxilaisen ohjelman. 1890-luvulta *Viipurin Sanomien* päätoimittajana ja työväenyhdistyksen puheenjohtajana (1891–1901) puolestaan toimi nuorsuomalainen tohtori Julius Anselm (J. A.) Lyly, joka oli Turkuun siirtyneen Ursinin seuraaja Klassillisen lyseon lehtorina. Nuorsuomalaisiin kuului niin ikään työväenyhdistyksen varapuheenjohtaja, kauppias Jaakko Häkli. Åkermanin johtamat vanhasuomalaisetkin jatkoivat kilpailua työväenyhdistyksen johtoasemasta nuorsuomalaisten kanssa, ja vuodesta 1893 lähtien ryhtymään äänenkannattajana kaupungissa toimi sanomalehti *Viipuri*.⁸

Työväenyhdistyksen johtokunnassa oli säätyläisten ohella työväestä. Alkuvaiheessa eri alojen ammattityöntekijöitä edustivat johtokunnassa veturinkuljettaja T. Humaloja, suutarimestari P. Airaksinen, kirvesmies Matti Pirttimäki, kivityömies Juho Davidsson, läkkiseppä Kalle Löfgren, konepajatyömies Kalle Lindell ja kirvesmies A. Kosonen.⁹ Puuseppä Aappo Käärme kangas toi 1890-luvun lopulla työväenyhdistykseen työläisradikalismia. Myöhempi SDP:n puoluesihteerinä (1905–1906) ja SKP:n perustajajäsenenä (1918), Viipurin kaupunki- ja maaseurakunnan kappalaisen poika Yrjö Sirola (tuolloin Sirén, 1876–1936) oli koulupoikana Lylyn ja Käärme kankaan opinsaunassa.¹⁰

Viipurin Sanomien konkurssin jälkeen Matti Kurikka siirtyi helsinkiläisen *Työmies*-lehden päätoimittajaksi. Hän ajautui ristiriitaan sekä wrightiläisen että nuorsuomalaisen liikkeen kanssa sanouduttuaan lehdessään alkuvuodesta 1899 irti adressinkeräyksestä helmikuun manifestia vastaan. Syynä oli se, ettei työväestön edustajia ollut kutsuttu asiaa koskeviin neuvotteluihin. Vielä pikuisen työväenliikkeen ulkopuolella Kurikan kirjoitus käsiteltiin kansallisesta yhteisrintamasta kieltäytymiseksi, vaikka kysymys ei ollut siitä, vaan pyrkimyksestä lisätä työväenliikkeen vaikutusvaltaa.¹¹ Myös Viipurin työväenyhdistyksen kokous päätti tuomita Kurikan menettelyn, mutta asiaa uudelleen käsiteltäessä tuomitseva kanta sai enää vain niukan enemmistön.

Kurikkaan ja työväenliikkeeseen kohdistunut tukahduttava politiikka kiinteystti aiempaa radikaalimpien voimien rivejä muuallakin kuin Viipurissa.¹² Samaa olivat 1890-luvun Viipurissa edistäneet sekä työväenyhdistyksen johtokunnan muuttuminen aiempaa työläisvaltaisemmaksi että ammattiosastojen perustamisaltoa, sillä ammattiyhdistysten johdosta puuttui ensimmäisille työväenyhdistyksille ominainen säätyläisedustus. Ammattiyhdistysliikkeen synnyttyä laajemman yhteiskunnallisen muutoksen tavoittelu ja lakkoaseen käyttäminen työläisten työehtojen parantamiseksi syrjäyttivät varhaisen työväenliikkeen wrightiläisiä sosiaalikonservaatiivisia painotuksia. Tosin työläispiirejäkin pitkään tyydyttänyt Lylyn vasemmistonuorsuomalainen radikalismi

oli syynä siihen, että tämä muutos lykkääntyi Viipurissa muun Suomen kaupungeja myöhäisemmäksi.¹³

Viipurin työväenliikkeen toiminnan painopiste oli lisäksi pitkään käytännön asioissa. Suomen varhaisimpia osuustoiminnallisia yrityksiä oli Viipurin työläisten ravintoaineiden kauppayhtiö, joka samalla pyrki sosiaalipoliittisiin uudistuksiin. Hyvinvointia, terveyttä ja taloudellista ja sivistyksellistä edistystä ajoivat omalta osaltaan kaupunkiin vuosisadan loppuvuosikymmeninä syntyneet työväen saunayhtiö, työväenkeittiö, säästöpankki, henkivakuutusrenkas ja sanomalehtiosakeyhtiö.¹⁴

Suomen työväenpuolueen (myöh. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue) perustava kokous pidettiin Turussa 17–20. heinäkuuta 1899. Puolueen puheenjohtajaksi valittiin N. R. af Ursin, joka työskenteli tuolloin lehtorina Turussa. Viipurin työväenyhdistyksellä oli kokouksessa edustajinaan muun muassa Lyly ja Käärme kangas. Kokousta hallinneet sosialistit eivät suostuneet Lylyn ehdotukseen, jonka mukaan puolue olisi julistanut olevansa perustuslaillisen kehityksen kannalla. Lyly ei suoraan vastustanut puolueen perustamista, mutta ehdotti sen perustamisen lykkäämistä tuonemmaksi. Turun kokouksen hyväksymässä puolueohjelmassa vaadittiin yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, ja erillisissä päätöksissä yksi- tai kaksikamarista eduskuntaa nelikamarisen säätyedustuslaitoksen sijaan. Ohjelman johtolauseessa puolue sitoutui autonomian säilyttämiseen. Tämä muotoilu oli puoluekokouksen enemmistöstä oletettavasti parempi kuin sitoutuminen perustuslailliseen kehitykseen. Kumpikin vaatimus tarkoitti Venäjän hallituksen yhdenmukaistamispolitiikan ollessa täydessä vauhdissa suurin piirtein samaa.¹⁵

Lyly ja vanhasuomalaisen ajatuksille myötämielinen Matti Skyttä kokosivat Viipurin työväenyhdistyksen kokouksessa 17. syyskuuta 1899 enemmistön, joka esti yhdistyksen liittymisen työväenpuolueeseen. Enemmistö pelkäsi luokkatujen sivuuttavan kansalliset edut. Lyly ei siis vastustanut työväenpuolueeseen liittymistä periaatteellisesti, vaan Venäjän hallituksen luoman tilanteen takia. Aappo Käärme kangas kuului kokouksen vähemmistöön. Lokakuun kokouksessa puheenjohtaja Lyly nuiji pöytään päätöksen, että puolueeseen liittymisen edellytti yhdistyksen sääntöjen muuttamista. Tällä perusteella Lyly esti puolueeseen liittymisasian käsittelyn työväenyhdistyksen vuosikokouksessa 1900. Sääntöjenmukaista aloitetta ei näet ollut tehty. Työläistaustaiset puolueen liittymisen kannattajat miehittivät kuitenkin kaikki ne johtokunnan paikat, jotka olivat tuolloin täytettävänä.

Suomen työväenpuolueen Turun puoluekokous oli päättänyt pitää seuraavan edustajakokouksen Viipurissa kukistaakseen Lylyn vastarinnan puolueeseen liittymisen suhteen. Kun Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan enemmistö

totesi vuoden 1901 alussa, etteivät säännöt estäneet puolueeseen liittymistä, Lyly ilmoitti eroavansa yhdistyksen puheenjohtajan tehtävästä. Seuraajaksi valittiin maalari S. Laitinen, joka kannatti työväenpuolueeseen liittymistä. Tämän jälkeen yhdistyksen vuosikokous (1901) hyväksyi selvällä äänen enemmistöllä päätöksen liittymisestä Suomen työväenpuolueen jäseneksi. Monet sosialismia hyväksymättömät jättivät tässä vaiheessa yhdistyksen, mutta Lyly pysyi sen johtokunnan jäsenenä kuolemaansa saakka vuonna 1903. Johtokunnan jäseneksi valittiin vuonna 1901 myös vanhasuomalainen Leander Ikonen.¹⁶

Viipurin puoluekokous järjestettiin kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin antaman määräyksen vastaisesti. Tämä nimittäin oli antanut joulukuun 1. päivänä 1900 kiertokirjeen, jonka mukaan läänin pääkaupungeissa pidettäviin julkisiin kokouksiin oli haettava lupaa kenraalikuvernööriltä ja muualla järjestettäviin läänin kuvernööriltä. Viipurin työväenyhdistys päätti kuitenkin ennen puoluekokousta, ettei sen pitämiseen pyydetäisi lupaa viranomaisilta. Tässä se ei

noudattanut Turun puoluehallinnon jäsenten ja kokousedustajien kehotusta varmistaa kokouksen esteetön pitäminen anomalla sille virallinen lupa. Lyly tosin kysyi Viipurin läänin kuvernöörin Nikolai von Rechenbergin mielipidettä. Kuvernöörin mukaan riitti, että kokouksesta ilmoitettiin poliisilaitokselle.

Viipurilaisten toiminnan omavaltaisuutta korosti osaltaan se, että Bobrikov oli ehdottanut 6. heinäkuuta 1901 senaatin talousosastolle työväenpuolueen kieltämistä. Venäjän hallituksen kontrollin silloista heikkoutta puolestaan osoitti, ettei kenraalikuvernöörin hallinnolla ollut lainkaan tietoa siitä, että puolueen kokous oli tarkoitus järjestää Viipurissa myöhemmin samassa kuussa.¹⁷

Viipurin puoluekokouksen 1901 edustajiin kuului muun muassa myöntäväisyysmielinen lehtimies Anton Huotari. Hänen vaimonsa Anni Huotari oli yksi ensimmäisiä työväenpuolueen kansanedustajia. Molemmat edustivat Viipurin työväenyhdistystä puoluekokouksissa.

Näyttenumero.

TYÖ

Näyttenumero.

Viipurissa joulukuun 17 pnä.

Työ

O. Järveläisen Kultasepäneliike

Kauppatorin varrella.

Hyvät tavarat.

Hyvät työntekijät.

Kohtuulliset hinnat.

Tulkaa ostamaan!

tarjoaa täten ensimmäisen vuosikertansa tilattavaksi.

Saatuun ilmestymisluvan alkaa „Työ“ ilmestyä säännöllisesti jokaisena lauantaina vuoden 1905 alusta. Lehti tulee sisältämään yhteiskunnallisia, taloudellisia ja yleis-hyödyllisiä kirjoituksia, sekä kaunokirjallisia kyhäyksiä, jota paitsi lehti tulee kertomaan tärkeimmät yleiset uutiset paikkakunnalta sekä muualta kotimaalta kuin myöskin ulkomailta.

Kuviakin tulee lehti silloin tällöin sisältämään.

Lehden ohjelma tulee olemaan kaikkien vähäväkisten asian ajaminen. Niinpä tulee lehti tarmonsa takaa työskentelemään työväestön, tilattoman väestön ja pikkutalollisten aseman parantamiseksi. Uudoten itse kansan syviin kerroksiin tahtoo lehti tuoda sen tunteita julkisuuteen. Työväenasiassa tahtoo lehti pysyä työväen aseman parantamispöytäkirjien mukaisella kannalla. Niin tulee se tarmonsa takaa työskentelemään työläisluokan kohottamiseksi siitä taloudellisesta ja yhteiskunnallisesta alennustilasta, jossa se nykyään on.

Meille tärkeä arvoisia koolia olevia valtiopäiviä sekä sotaa tullaan seuraamaan. Lehdelle antavat apuaan ufeat tunnetut henkilöt.

Liikeseuranta on maalla asiamiehillä ja kaupungissa kotikannettuna

Koko vuosi	Smk. 4: —
Puoli vuotta	2: 25
Neljännes vuosi	1: 20
Kuukausi (kaupungissa)	—: 40

Colmitus.

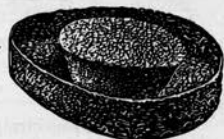
F. Sergejeffin Pojat ja Kumpp. Viipurissa

suosittavat erittäin hyvin

Tee-lajejansa,

jotka hyvin makunsa ja hienon tuoksunsa kautta ovat saavuttaneet yleistä tunnustusta ympäri maan. Yllämainittuja teelajeja on saatavana kaikissa hyvin varustetuissa kauppoissa.

Jokainen kääri sisältää Helsingin Maanviljelys- ja Kauppakemiallisen Laboratorioin tarkastustodistuksen.

Uusi Karjalan Lakkitehdas

Punasenlähentorin varrella.

Valmistettu jouluksi suuri valikoima naisten, miesten ja lasten sekä boat 3 mkasta korkeampiin hintoihin. Kotimaan tekoa. Halvat hinnat.

talvilakkeja

Myydään tukuttain ja vähittäin.

Metsästystarpeita

Talousskaluja

Urheiluesineitä

Itä-Suomen

Rakennusaineiden Kauppa

Wiipuri * Omist. E. V. Sellgrén

Hyvin lajiteltu varasto Rauta- ja Uärikauppaan kuuluvia tavaroita.

Cyökäluja:
Puusepille, Kirvesmiehille, Muurareille, Kivimiehille ja Sepille ***

Kun nuorsuomalainen *Viipurin Sanomat* lakkautettiin huhtikuussa 1900 neljäksi kuukaudeksi, ryhtyivät J. A. Lyly, vanhasuomalaisen *Viipurin* päätoimittaja Leander Ikonen ja eräät työväenyhdistyksen edustajat perustamaan kaupunkiin työväenlehtä. Hanke jäi näyttenumeroon. Työväenyhdistyksen uuden johdon seuraavana vuonna yrittämä *Karjalan Työmies* ei sekään saanut kuin näyttenumeron aikaiseksi. Sensuurivirasto painoylihallitus katsoi anomuksen rauenneeksi, koska päätoimittajaksi aiottu A. B. Mäkelä oli matkustanut Amerikkaan. Tässä vaiheessa *Viipurin Sanomat* oli jo lakkautettu, ja siitä oli jäljellä kerran viikossa ilmestyvä *Viipurin Sanomien Supistus*. *Viipurin Sanomat* alkoi ilmestyä uudelleen kolmepäiväisenä sanomalehtenä uudelleen vuonna 1910. Viipuri sai oman työväenlehtensä, *Työn*, vuonna 1905. Lehden ensimmäinen toimivuosi päättyi tosin kesken sekä talousvaikeuksien vuoksi että nimellisen päätoimittajan, vanhasuomalaista myöntävyyttä ymmärtävän Anton Huotarin ja työläiskagalismia ja -aktivismia kannattaneen toimittaja Emil Lehénin välisiin ristiriitoihin. Työ alkoi ilmestyä vakinaisesti vasta vuoden 1906 alusta.¹⁸

Työväenpuolueen ensimmäinen puoluekokous pidettiin Viipurissa 17.–20. heinäkuuta 1901. Viipurin työväenyhdistyksellä oli siellä kahdeksan edustajaa, joista kaksi oli naisia. Edustajiin kuuluivat muun muassa työväenyhdistyksen aktiivit Miina Kontulainen, J. P. Holopainen, S. Laitinen, Anton Huotari ja J. Juusonen. Lisäksi maalaiskuntaan kuuluneen Talikkalan työväenyhdistyksellä oli kaksi edustajaa. Työväenpuolueen hallinto oli Turun perustavassa kokouksessa päätetty sijoittaa Turkuun, missä se pysyi vuoteen 1905 saakka. Kun helsinkiläiset ja tamperelaiset työväenjohtajat kilpailivat keskenään ja turkulaisten kanssa aatteellisesta ja poliittisesta johtajuudesta, viipurilaiset jäivät kilpailussa lähinnä statistin osaan. Koska Suomen oloissa suurta kaupunkia ei kuitenkaan voitu sivuuttaa, valittiin puoluehallintoon aina viipurilaisten edustajia.¹⁹

Viipurin työväen kokousvapaus

Vuosisadan alussa työväenliike järjesti yleisiä mielenosoituskulkueita kesäkuun ensimmäisenä sunnuntaina. Vappusäitä pidettiin liian arvaamattomina. Näillä retkillä osoitettiin mieltä ennen kaikkea äänioikeusasioissa. Venäjän hallitukseen liittyvät teemat eivät sen sijaan tulleet kysymykseen. Kenraalikuvernööri Bobrikov määräsi kuvernööri Rechenbergin antamaan luvan Viipurin työväenyhdistyksen kesäkuun 1. päivänä 1902 järjestettävälle kävelyretkelle ja vastaamaan sen aikana järjestyksen säilymisestä. Järjestysongelmia ei ollut, sillä työväenliike pysytteli lailliset toiminta-oikeutensa säilyttääkseen kuuliaisesti sille asetetuissa ahtaissa rajoissa vuoteen 1904 saakka. Bobrikov moitti silti jälkikäteen Rechenbergiä siitä, että puheissa oli esitetty yhteiskuntarauhalle vaarallisia sosialistisia tulkintoja ja ylistetty Ranskan, Belgian ja Ruotsin poliittista ja yhteiskunnallista järjestelmää. Kenraalikuvernööri oli muistakin syistä menettänyt luottamuksensa kuvernööri Rechenbergiin, joka ilmoitti erostaan kesäkuun 1902 lopulla.²⁰

Joulukuun 27. päivänä 1902 kenraalikuvernööri keskitti omiin käsiinsä valan päättää kaikkien kaupungeissa järjestettävien julkisten kokousten luvista. Kuvernööreiltä edellytettiin lupahakemuksen esittelyä. He saivat silti edelleen päättää maaseudulla pidettävien julkisten kokousten luvista. Huhtikuun 2. päivänä 1903 annettu kolmivuotinen niin sanottu diktatuuriasetus oikeutti kenraalikuvernöörin kieltämään kaikenlaiset yleiset ja yksityiset kokoukset. Kuvernöörit saivat luvan määrätä sakkorangaistuksia julkisia kokouksia ja järjestyssääntöjä koskevista rikkomuksista. Vuoden 1903 lopussa Bobrikov delegoi julkisten kokousten myöntämislupa-asiat kuvernööreille. Tämä kävi mahdolliseksi, koska kenraalikuvernööri oli tuolloin jo karkottanut maasta perustuslaillisen opposition tärkeimmät johtajat ja tunsii olevansa valtansa huipulla.²¹

Kesäkuun alun 1903 mielenosoitusretken lupapyyntö jätettiin Viipurin lääninhallitukseen vain kolme päivää ennen tilaisuutta, eikä aika riittänyt sen toimittamiseen venäläiselle kenraalikuvernöörille, niin kuin olisi pitänyt. Puheiden pitäminen kiellettiin. Esittää sai vain runoja ja lukea otteita sensuurin läpäisseistä kirjoista. Kuvernööri toimitti jälkikäteen poliisitutkinnan väitetyistä luvattomista puheista. Koska niitä ei ollut pidetty, yhdistystä ei rangaistu.²²

Kesäkuun alun 1904 kävelyretkillä Helsingissä, Turussa ja Hämeenlinnassa protestoitiin jo venäläistä hallitusvaltaa vastaan, mutta Viipurissa vallitsi tässä suhteessa hiljaisuus.²³ Paikallisen työväenyhdistyksen johdolle työväenasia oli vielä ennen muuta yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden asiaa, ”köyhälistön tilan kohottamista”, jossa sijansa oli yhä kristinuskonkin ajatuksilla. Marxilainen luokkataisteluideologia ei ollut vielä levinnyt jäsenten pariin.²⁴

Viipurilaisten asema sosialistisen työväenliikkeen jälkijoukoissa johtui siitä, että paikallinen työväenliike oli pitkään nuor- ja vanhasuomalaisen vaikutuksen alaisena. Paikallisen työväenyhdistyksen puheenjohtajana oli vuoden 1904 alussa vanhasuomalainen Matti Skyttä, ja muitakin vanhasuomalaisia (suomettarelaisia) toimi seudun työväenyhdistyksissä aina vuoteen 1905 saakka. Nuorsuomalaisilla oli edustus vuoteen 1903 saakka. Tuolloin Bobrikovin järjestämän maastakarkotusmääräyksen masentama Lyly riisti henkensä Berliinissä. Viipurin työväenyhdistyksen jäsenet julkaisivat hänen muistoaan kunnioittavan kirjasen.²⁵

Julkisen toimintansa maltillisuudesta huolimatta Viipurin työväenyhdistys ei välttynyt vaikeuksilta venäläismielisen poliisin kanssa. Bobrikov oli vuoden 1900 lopulla oikeuttanut poliisit olemaan läsnä kaikissa yhdistysten hyväksytyihin sääntöihin perustuvissa jäsenkokouksissa, jotka eivät olleet luvanvaraisia. Maaliskuussa 1903 Viipurin linnoituksen santarmikomennuskunnan päällikkö V. K. Kramarenko valitti kuvernöörille, että Viipurin työväenyhdistys esti poliisin läsnäolon jäsenkokouksissaan ja väitti, että niissä esitetyissä ohjelmanumeroissa oli pilkattu kenraalikuvernööriä ja santarmeja eli Venäjän valtiollista poliisia, joka toimi julkisesti ja salaisesti. Lääninhallitus ryhtyi järjestämään yhdistyksille kokoustensa ennakoilmoitusvelvollisuutta ja poliisien ja santarmien läsnäolo-oikeutta niissä.²⁶

Viipurin läänin venäläiselle kuvernöörille Nikolai Mjasojedoville ilmoitettiin tammikuun alussa 1904, että puheenjohtaja Skyttä oli pitänyt yhdistyksen kokouksessa 2. tammikuuta palopuheen hallituksen toimia vastaan. Tosiasiasa hän oli puhunut työläisten ja torpparien häätämisiä vastaan, mutta ilmiantaja oli käsittänyt puheen valtiollisemmaksi kuin se oli ollut. Kuvernöörin epäluulot perustuivat epäilemättä muistikuviiin Skytän edeltäjästä, maanalaista passiivista vastarintaa organisoineen kagaalin jäsenestä Lylystä. Skyttä otettiin poliisin suojiin kuulusteltavaksi, kunnes Bobrikov määräsi hänet vapaalle

jalalle. Varjellakseen omaa nahkaansa ja työväenyhdistystä Skyttä erosi puheenjohtajan tehtävistä. Myöntäväisyysmielisen suomettarelaisen joutuminen vaikeuksiin venäläisen virkavallan kanssa huvitti kaupungin perustuslaillisia.²⁷

Kesällä 1904 Mjasojedov esti vangitsemisen uhalla työväenliikkeen agitaattorien kokousmatkat Viipurin läänissä.²⁸ Pikkumaiset rajoitukset ja niiden mielivaltaisesti vaihteleva käytäntö radikalisoivat vähitellen työväenliikettä ja vieroittivat sen venäläisestä hallitusvallasta. Viipurin työväenyhdistys valitti elo-syyskuussa 1904 kuvernöörille poliisin yhdistyksen toiminnalle asettamista rajoituksista. Valituksen ajankohta oli otollinen, koska Bobrikovin murha kesäkuun puolivälissä oli havahduttanut Venäjän hallituksen lieventämään Suomen-politiikkansa. Kuvernööri määräsi, ettei jäsenkokouksista ja -iltamista tarvinnut ilmoittaa poliisille, joskaan poliisin läsnäolo-oikeutta ei peruutettu. Poliittisten muutosten rohkaisemana työväenyhdistyksen johtokunta poisti poliisikonstaapelin yhdistyksen kokouksesta lokakuussa 1904. Poliisimestarin valitettua asiasta kuvernööri Mjasojedov pakotti yhdistyksen palaamaan ilmoitusvelvollisuuteen.²⁹

Venäläiset kutsunnat ja hallituksenvastaisen toiminnan alku

Vuoden 1901 asevelvollisuuslaki oli annettu yleisvaltakunnallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä ilman Suomen valtiopäivien suostumusta. Siksi perustuslailliset tahot – niin passiivista vastarintaa kannattaneet nuorsuomalaiset kuin ruotsalaisen puolueen kannattajatkin – kieltäytyivät kategorisesti myötävaikuttamasta kutsuntaprosessiin. Vasemmistonuorsuomalaisen Lylyn vaikutuksesta myös suuri osa Viipurin työväenyhdistyksen jäsenistä kannatti 1900-luvun alkuvuosina passiivista vastarintaa ja venäläisistä kutsunnoista poisjäämistä. Keväällä 1902 yhdistys ei antanut huoneistoaan kutsuntoja varten. Venäläisen santarmiston tietojen mukaan Viipurin perustuslailliset maksoivat kymmenen markkaa kutsunnanalaisille nuorukaisille siitä hyvästä, etteivät nämä menisi kutsuntaan. Suuri kansanjoukko ahdisteli 19. huhtikuuta kutsuntoihin menneitä ja hajaantui vain venäläisen sotaväen valmistautuessa ampumaan mellakoijia. Kuten Helsingissä, Viipurissakin aiottiin perustaa järjestyksen ylläpitämiseksi vapaaehtoinen suojeluskunta. Muutamia Talikkalan työväenyhdistyksen jäseniä ilmoittautui halukkaaksi liittymään siihen.³⁰ Epäluottamus poliisia kohtaan ja ajatus vapaaehtoisesta järjestysvallasta johtivat myöhemmin vuosina suojeluskuntien ja punakaartien perustamiseen.

Perustuslaillisten kutsuntalakko sai Viipurissa muuta Suomea suuremman suosion, sillä Viipurin kaupungin kutsunnanalaisista osallistui kevään 1902 kutsuntoihin vain 18,4 prosenttia, mikä oli selvästi muun Suomen keskiarvoa

vähemmän. Viipurin maalaiskunnassa kutsuntoihin sitä vastoin osallistui 62,2 prosenttia kutsutuista, mikä ylitti suuriruhtinaskunnan keskitason. Koska Viipurin työväestö asui suureksi osaksi maalaiskunnan puolella, kutsuntalakko onnistui Viipurin seudun työväen piirissä verraten heikosti. Lakkoon osallisten osuus pieneni jatkossa entisestään: kevään 1903 kutsuntoihin osallistui Viipurin kaupungissa 46,1 prosenttia ja maaseurakunnassa 75,5 prosenttia kutsunnanalaisista.³¹

Kutsuntalakon rintamat rakoilivat Viipurissa osaksi suomettarelaisen *Viipuri*-lehden toimittajan ja kaupungin työväenyhdistyksen johtokunnan jäsenen Anton Huotarin vaikutuksesta. Lylyn ja Huotarin kannattajat ja kolmas, itsenäinen linja kävivät vuoden 1902 lopulla ja seuraavan vuoden alussa taistelua paikallisen työväenyhdistyksen suunnasta. Tamperelaisen *Kansan Lehden* päätoimittaja Yrjö Mäkelin, joka itse osallistui aktiivisesti perustuslaillisten kagaalin toimintaan, yritti vuoden 1903 alussa turhaan estää Huotarin uudelleenvalinnan Viipurin työväenyhdistyksen johtokuntaan.³²

Huotari meni vuoden 1903 kutsuntoihin, kun asevelvolliset Talikkalan työväenyhdistyksen jäsenet maalari Karl Gustaf (Kalle) Procopé ja työläistäustainen ylioppilas Aukusti Rissanen puolestaan jäivät niistä pois.³³ Rissasesta tuli vuonna 1903 kagaalin kutsuntalakkoagitaattori. Hän sopi kotitaustansa puolestaan tehtävään. Kagaalin palveluksessa oli huomattava määrä sosiaalidemokraatteja; työläisten (ja työläistäustaisten) oli helpompi lähestyä maa-seudun nuorukaisia kuin herraskaisiksi koettujen ylioppilaiden.³⁴

Kevään 1904 kutsuntojen aikana helsinkiläisillä sosiaalidemokraateilla oli oma valtakunnallinen kutsuntalakko-organisaatio, jota perustuslaillinen kagaali rahoitti. Yksi organisaation johtajista oli helsinkiläistynyt viipurilainen yliopisto-opiskelija Aukusti (Aku) Rissanen. Myöntövyymielistä vastapuolta puolestaan edusti Viipurissa työväenyhdistyksen hiljattain eronnut puheenjohtaja Skyttä, joka oli vanhasuomalaisten keulahahmo valittaessa jäseniä kutsuntalautakuntaan.

Vuoden 1904 kutsunnat onnistuivat Venäjän hallituksen kannalta edellisvuoden kutsuntoja paremmin, ja kagaalin kannalta vastaavasti niitä huonommin. Syynä oli vuoden alussa puhjennut Venäjän–Japanin sota: kutsunnoista poisjäämisen pelättiin – sinänsä aiheettomasti – voivan johtaa komennukseen Kaukoidän sotarintamalle. Viipurin kaupungissa kutsuntoihin osallistui 67,5 prosenttia ja maaseurakunnassa peräti 90,9 prosenttia niihin kutsutuista. Perustuslaillisten kagaalin piirissä todettiin, että huonosti sujuneen kutsuntalakkokevään ainoa valopilkku oli järjestyneen työväen kutsuntalakkotoiminta.³⁵

Kevään kutsuntalakkotoiminta edisti työväen hallituksenvastaista järjestäytymistä, ja sen tuloksena syntyi salainen löyhä vastarintaverkosto, jota on kutsuttu

työläisaktivistiseksi. Vuonna 1904 kysymys oli tosiasiaassa vähintään yhtä paljon työläiskagalismista eli väkivallattoman vastarinnan harjoittamisesta etenkin kutsuntoja vastaan. Järjestön perustamisen alkuperäisenä pontimena olivat kuitenkin odotukset työväen toimintavapauksien laajasta rajoittamisesta.

Perustuslaillisesta suuntauksesta oli tähän aikaan irtautumassa radikaali siipi, joka sen päälinjasta poiketen kohdisti toivonsa Venäjän vallankumousliikkeeseen eikä vierastanut terrorismiakaan. Perustuslaillisten radikaalista siivestä muodostui vuoden 1904 lopussa aktivistipuolue. Sana aktiivinen viittasi aseelliseen toimintaan. Niin perustuslailliset kuin varhaisaktivistitkin edistivät osaltaan salaisten työläisverkostojen muodostumista. Työläisten verkostojen jyrkimmät ainekset ilmoittivat hyväksyvänsä poliittiset murhat ja kannattavansa Suomen eroamista Venäjältä.³⁶

Työläisaktivisti- tai työläiskagaalijärjestöä johtivat pääkaupungissa ja valtakunnallisestikin viipurilaistaustainen Aukusti Rissanen, kotkalaislähtöinen Matti Turkia ja helsinkiläistynyt eteläpohjalainen puuseppä Emil Perttilä. Maanalainen järjestö levisi Turkian, Rissasen, ja viipurilaisen *Työ*-lehden toimittajana myöhemmin työskennelleen Nestori Valavaaran (Valleniuksen) organisoinnin tuloksena Viipurin ympäristöön. Työläisaktivisteihin kuuluivat Viipurissa niin ikään vanginvartija Vihtori Viitanen, työväenkeittiön pitäjä Kustaa Adolf Leino ja kirvesmies Juho Oikkonen. Samaan viipurilaispiiriin voidaan laskea muiden muassa myös SDP:n puoluehallintoon ajoittain kuulunut Mimmi (Miina) Kontulainen sekä Karl Gustaf (Kalle) Procopé. Salaisia ryhmiä oli vuonna 1905 esimerkiksi Talikkalassa, Kolikkoinmäellä ja Tiiliruukissa.

Helsingistä ja Viipurista poiketen työläisaktivistiorganisaatio ei juurtunut Tampereelle eikä Turkuun. Mäkelin Tampereella kannatti vakiintunutta passiivista vastarintaa, Turun puoluehallinto taas torjui kaiken maanalaisen toiminnan, joka olisi voinut vaarantaa julkiset järjestöt.³⁷

Kesällä 1904 nimitetty uusi kenraalikuvernööri Ivan Obolenski yritti vähentää Bobrikovin jyrkän politiikan luomia jännitteitä. Suunnanmuutos tuli Suomeen Venäjältä, jota Japanin-sodan tappiot olivat heikentäneet. Monen vuoden tauon jälkeen keisari Nikolai II kutsui Suomessa koolle säätyvaltiopäivät joulukuusta 1904 alkaen. Kun äänioikeus oli porvaris- ja talonpoikaissäädyn vaaleissa rajattu vain varakkaille, sosiaalidemokraattien ainoa mahdollisuus vaikuttaa vaaleissa oli vaaliliitto jommankumman valtapuolueen kanssa ja omien ehdokkaiden saaminen sen listoille jossain kaupungissa. Yrjö Mäkelin kannatti sosiaalidemokraattien osallistumista valtiopäivävaaleihin asettamatta vaaliyhteistyön ehdoksi yleisen äänioikeuden kannattamista. Tosiasiaassa hän kannatti yhteistyötä perustuslaillisten kanssa.³⁸ *Työmiehen* päätoimittaja Edvard Valpas puolestaan asetti yleiseen äänioikeuteen suostumisen vaali-

yhteistyön ehdoksi. Jos ehto ei toteutuisi, sosiaalidemokraattisen puolueen oli hänen mukaansa tehtävä vaalilakko. Valppaan tarkoituksena oli paljastaa kummankin valtapuolueen demokratianvastaisuus.

Ratkaistakseen kiistan puoluehallinto kutsui koolle puoluekokouksen. Se pidettiin Helsingissä 25–28. syyskuuta 1904. Suurista työväenyhdistyksistä Turku, Tampere ja Oulu olivat vaaleihin osallistumisen kannalla. Sen sijaan etenkin helsinkiläisten ja itäsuomalaisen työväenyhdistysten edustajat puolisivat äänioikeusehtoa tai ehdotonta vaalilakkoa. Jyrkimmällä eli vaalilakon kannalla oli pääosa puheoikeuttaan käyttäneistä viipurilaisista. Vaalilakon valitsivatkin ennen muuta ne työväenyhdistykset, jotka olivat irtautuneet nuorsuomalaisen vaikutuksesta myöhään. Näihin kuului itäsuomalaisen työväenyhdistysten ohella Porin työväenyhdistys. Puoluekokousäänestykset voitti silti Valppaan linja, jonka mukaan vaaleihin voitiin osallistua, mikäli yleiseen äänioikeuteen suostuttaisiin.³⁹

Vuosisadan alun työväenliikkeessä vaikutti suuntaus, joka turvasi järjestöjen toimintaoikeudet pysyttämällä Venäjän-politiikassaan selvästi erossa passiivisesta vastarinnasta. Tämä oli työväenpuolueen Turun puoluehallinnon ja myös Valppaan linja. Turun puoluehallinnon jäsenet siirtyivät kuitenkin vuoden 1903 aikana kannattamaan varovaisesti passiivista vastarintaa. Työväenliikkeen myöntövyysuuntauksen ajatusten mukaisesti työttömät pyrkivät hakemaan tukea venäläiseltä hallinnolta, mikäli oman kaupungin päättäjät eivät tarjonneet kunnollista työttömyysapua. Suomen viimeinen tällainen tukipyyntö tehtiin Viipurissa syksyllä 1904, ja Talikkalan työväenyhdistys oli tukihankkeen alkuvaiheissa mukana.⁴⁰ Varhaisaktiivisuuden ja myöntöväisyyden rinnakkainelo heijasteli viipurilaisten voimakkaan kaksijakoista suhtautumista venäläiseen hallitusvaltaan,⁴¹ mutta osoitti samalla Viipurin työväenliikkeen päävirtauksen kuulumista Venäjä-suhteessaan liikkeen jälkijoukkoihin.

Saman vuoden keväällä ja alkukesällä Viipurin työväenyhdistyksen Uuraan haaraosaston ahtaajat kääntyivät paikallisten santarmien ja kuvernööri Mjasojedovin puoleen hakeakseen tukea porilaista ahtaajarytistä J. V. Vallia vastaan. Valli kilpaili satamatyöntekijöiden osuuskunnan kanssa Uuraan satamatöistä. Viipurin kaupungin maistraatti oli pessyt konfliktissa kätensä vetoamalla lain jokaiselle kansalaiselle takaamaan elinkeinonharjoittamisen vapauteen. Mjasojedov ja santarmieverstiluutnantti Kramarenko yrittivät sovitella kiistaa työntekijöiden hyväksi, mutta yrittäjänvapautta suosiva lainsäädäntö esti heidänkin toimintamahdollisuutensa.⁴² Rajan toisella puolella venäläiset viranomaiset tukahduttivat armottomasti ammattiyhdistystoiminnan ja siihen liittyvät vaatimukset. Suomessa harjoitettu sallivuus vaikutti tätä taustaa vasten hajota ja hallitse -politiikalta.

Viipurin levoton vuosi 1905

Venäjän ensimmäinen vallankumous alkoi Pietarin verisunnuntaista 22. tammikuuta 1905. Tuona päivänä sotaväki tukahdutti rauhallisen mielenosoituksen ampumalla suoraan väkijoukkoon. Tapaus laukaisi jättiläisvaltakunnassa kuohunnan ja vallankumoustahtumien sarjan, joiden herraksi hallitus pääsi vasta kesällä ja syksyllä 1907.

Työläisaktivistien järjestö piti verisunnuntain johdosta mielenosoituksia Suomessa tammikuun 24. ja 25. päivänä. Mieltä osoitettiin myös Viipurin Punaisenlähteenorilla.⁴³ Melkein kaikki vuoden 1905 joukkomielenosoitukset ja terroriteot Suomessa olivat ylhäältä ohjattuja ja kaikkea muuta kuin spontaaneja. Langat johtivat aktivistipuolueeseen, työläisaktivistijärjestöön ja muun kuin terrorismin osalta myös kagaaliin.⁴⁴

Vanhasuomalainen prokuraattori Eliel Soisalon-Soininen murhattiin Helsingissä 6. helmikuuta 1905. Venäläinen hallinto ja Helsingin poliisilaitos pyrkivät epäiltyjä vangitsemalla ja salaisia tiedottajia värväämällä pääsemään terroristien jäljille, mikä lisäsi hallituksenvastaisia mielialoja Helsingin työväenyhdistyksessä. Terrorismin toi entiseen kotikaupunkiinsa Viipuriin kesällä 1905 aktivistipuolueen ja sen taistelujärjestön asiamies, helsinkiläistynyt ylioppilas Aukusti Rissanen. Rissanen antoi neuvoja, kun prokuraattorin henkeä edellisenä syksynä väijynyt Matti Reinikka oli tarjoutunut kuvernööri Mjasojedovin murhaajaksi. Reinikka oli tosin huono valinta tehtävään, sillä edellissyksyllä pakomatallaan hän oli jäänyt junan alle ja menettänyt toisen kätensä. Koska Suomessa ei ollut terroristista traditiota, muita tehtävään vapaaehtoisia ei ilmeisesti ollut.

Maaliskuun 20. päivänä Reinikka käveli Viipurin läänin kuvernöörin työhuoneeseen ja veti esiin revolverinsa. Ensimmäinen luoti lävisti Mjasojedovin käden ja päätyi hänen kylkeensä. Kuvernööri ryömi säikähdyksissään pöytänsä alle, ja Reinikka ampui häntä takalistoon. Reinikalla oli vielä käyttämättömiä patruunoita, mutta revolveriin tuli toimintahäiriö, jota hän ei yhdellä kädellä pystynyt korjaamaan. Ampuja pakeni kadulle, mistä hänet otettiin kiinni. Attentaatti ei kuitenkaan tyystin epäonnistunut, sillä Mjasojedov jätti pysyvästi virkansa ja Suomen jo keväällä 1905.

Kohta murhayrityksen jälkeen hotelli Centralin kellariravintolaan pyrki juopunut nuori mies. Portieerin kiellettyä sisäänpääsyn tämä ryhtyi käsi-kähmään ja pudotti sen tuoksinassa revolverin. Mies toimitettiin Viipurin poliisilaitokseen, missä hän osoittautui maalari Kalle Procopéksi Viipurin Kolikkoinmäeltä. Hänen taskustaan löytyi kirje. Siinä hän kehotti poliisilaitoksen etsivää osastoa ottamaan kiinni yksikätisen Matti Reinikan, joka aikoi murhata kuvernöörin.

On vaikea sanoa, oliko Procopé kirjoittanut kirjeensä omantunnontuskis-
saan vai todistaakseen itsensä viattomaksi siltä varalta, että hänet pidätettäi-
siin. Ilman kirjettä ja revolveria poliisi ei olisi lainkaan osannut epäillä häntä.

Poliisi mursi salaliiton sen heikoimmasta renkaasta eli Procopésta käsin. Hänelle sanottiin, että ellei hän tunnustaisi kaikkea, häntä pidettäisiin syytety-
nä ja muita osallisia todistajina. Procopéta uhattiin venäläisellä sota-oikeudella. Mikäli hän taas tunnustaisi, hän pääsisi vapaaksi. Niinpä Procopé kertoi kaiken
tietämänsä, ja Rissanen vangittiin Helsingissä ja tuotiin Viipuriin. Antamalla Rissanen ja Reinikan kuunnella oven takana Procopén tunnustusta poliisi
sai nämäkin paljastamaan enemmän kuin heidän olisi oman etunsa nimessä
pitänyt kertoa.

Poliittinen ilmapiiri oli vuonna 1905 niin kireä, että suomalaiset oikeus-
istuimet epäilivät venäläisten asioilla toimivaa poliisia kaikesta mahdollisesta. Viipurin raastuvanoikeus katsoi erityisen räikeäksi rikkomukseksi, että kuulus-
teluihin osallistui venäläisiä tahoja eli kenraalikuvernööri Obolenskin turva-
päällikkö S. A. Diedrichs ja Viipurin linnoituksen santarmikomennuskunnan
päällikkö Kramarenko. Samoin suomalaisen oikeusjärjestyksen vastaiseksi
nähtiin se, että syytetyjä pidettiin aluksi vankeudessa venäläisen varuskunnan
päävahdissa.

Raastuvanoikeudessa syytetyt peruuttivat osan tunnustuksistaan. Edellä
mainittujen muotovirheiden vuoksi raastuvanoikeus ei antanut poliisin tut-
kintapöytäkirjalle täyttä arvoa. Reinikka tuomittiin murhayrityksestä kahdeksi
vuodeksi ja kahdeksi kuukaudeksi kuritushuoneeseen. Procopé sai sakko-
rangaistuksen, koska hän oli lyönyt laimin velvollisuutensa kertoa tekeillä
olevasta rikoksesta. Rissanen vapautettiin todisteiden puuttuessa kaikista
syytteistä. Hänet ja Procopé päästettiin heti vapaalle jalalle.⁴⁵

Voi vain arvailla, mitä 23-vuotiaat lapsuudenystävät keskustelivat vapaudut-
tuaan tutkintovankeudesta kesäkuun 20. päivänä. Lopputulos oli kuitenkin
selvillä. Rissanen antoi Procopélle vain yhden vaihtoehdon. Työläisaktivistit
rankaisivat tähän aikaan pettureita kuolemalla. Procopén oli pelastettava kun-
niansa kostamalla kuulustelijalleen. Aktivistipuolueen hallituksen toiminta-
kertomuksen mukaan työläisaktivistijärjestö oli vastuussa heinäkuun 21. päivä-
nä tapahtuneesta veriteosta. Se ei siis ollut Procopén yksityisyritteliäisyyttä. Hän
ampui keskellä kirkasta päivää Kramarenkon, kun tämä oli viipurilaisessa puis-
tossa ulkoiluttamassa koiraansa. Procopé otettiin heti tekonsa jälkeen kiinni.⁴⁶

Nikolai II kiinnitti ministerivaltiosihteerin esittelynotissa huomiota
siihen, että suomalainen raastuvanoikeus oli edellisen attentaanin jälkeen
päästänyt Procopén vapaaksi langetuttuaan hänelle pelkät sakot. Kenraali-
kuvernööri Obolenskin ehdotuksesta Procopé määrättiin Pietarin sotilaspiirin

sotaoikeuden tuomittavaksi. Procopé sai kuolemantuomion, jonka keisari muutti karkotukseksi ja pakkotyöksi ilman määräaika. Hän kuoli pakkotyövankeudessa Taka-Baikalin kuvernementissa Venäjällä. Suomalaiset pitivät Procopén oikeudenkäyntiä venäläisessä sotaoikeudessa laittomana, ja tämä oli yksi niistä tekijöistä, joiden perusteella työläiskagaalit ja -aktivistit järjestivät elokuussa 1905 suuria luvattomia hallituksenvastaisia mielenosoituksia.⁴⁷ Laittomien vangitsemisten ja poliisin mielivallan kaltaiset konkreettiset asiat olivat ihmisille paljon helpommin käsitettävissä kuin perustuslakien rikkomukset, joiden puolesta tavallista kansaa oli vaikea mobilisoida mielenosoituksiin.

Koska Procopé kuului Talikkalan työväenyhdistyksen johtokuntaan, poliisi toimitti jo keväällä 1905 etsinnän yhdistyksen huoneistossa ja sulki sen väliaikaisesti. Yhdistyksen asiakirjoja ja rahavaroja takavarikoitiin. Tämän ja vielä enemmän Procopén toisen vangitsemisen ja sotaoikeuteen asettamisen jälkeen Viipurin järjestyneen työväen henki muuttui jyrkän aktivistiseksi.⁴⁸ Vain vuodessa oli jouduttu kauas niistä ajoista, jolloin työväki oli pyytänyt venäläiseltä hallitusvallalta hätäaputoita tai välitysapua suomalaista työnantajaa vastaan. Viipurilaiset olivat siirtyneet radikaalin työläisaktivismiin kärkeen.

Talikkalan ja Viipurin työväenyhdistykset päättivät järjestää Procopén kohdelun johdosta suuren mielenosoituksen 9. elokuuta, minkä Viipurin kaupungin poliisimestari Leo Sirelius kuitenkin kielsi. Poliisimestarin ilmoituksen mukaan Viipuri oli linnoitusaluetta eikä linnoituksen komendantti sallisi mielenosoituksia. Todellisuudessa kieltopäätöksen oli tehnyt vt. kuvernööri Konstantin Kazanski, joka hallitusvallan edustajana oli vastuussa kiellosta seuranneesta välikohtauksesta. Kun poliisi ei pystynyt häätämään mielenosoittajia, poliisimestarin paikalle kutsuma venäläinen komppania teki sen sotilaallisin keinoin. Sotilaat komennettiin hyökkäämään pistimet tanassa ihmisten kimppuun. Yleisön joukosta vastattiin ammuskelemalla ilmaan ja heittelemällä kiviä poliiseja ja sotilaita päin. Lappeenrannasta paikalle komennettujen venäläisten rakuunoiden saapuminen kiihdytti entisestään mieliä. Ihmisten ajoittainen joutuminen paniikkiin pahensi kaaosta.

Kolme päivää myöhemmin Talikkalan työväenyhdistyksen naisosaston luvalinen raittiusmielenosoitus päättyi samanlaiseen sekasortoon. Tilaisuuden päättyessä ryhdyttiin pitämään puheita Procopén asiasta ja jotkut ammuskelivat ilmaan. Yleisö joutui pakokauhun valtaan luullessaan sotaväen hyökkäävän. Kokousta valvonut santarmi Ivan Sopetov työnnettiin nurin, minkä jälkeen hän nousi pystyyn pelon ja raivon vallassa. Sopetov pakeni poliisiasemalle ampuen ilmaan ja huitoen vastaan tulijoita miekallaan. Santarmin pahasti haavoittamille ja pakokauhussa loukkaantuneille ihmisille jouduttiin antamaan ensiapua sairaalassa.

Santarmisto sai tutkia Sopotovin menettelyä itse, eikä ole tiedossa, rangaisiinko häntä mitenkään. Monet pitivät koko hulinaa santarmien tahallaan aiheuttamana, joskin ilmeisesti syyttä.

Viipurin kuvernööri ja poliisimestari epäonnistuivat kesän 1905 tapahtumien yhteydessä liki täydellisesti yhteiskuntarauhan ylläpitämisessä. Olisi ollut kaukonäköistä jättää puuttumatta Procopé-mielenosoituksiin niin kuin monella muulla paikkakunnalla tehtiin. Poliisin ja santarmien väkivaltaisuuDET vain yllyttivät työväkeä entistä suurempaan vimmaan.⁴⁹

Syksyn 1905 suurlakko Viipurissa

Suomen kaupungeissa oltiin kesällä 1905 kaatamassa vanhaa valtaa, mutta järjestys ja poliisikomento säilyivät täpärästi. Suomalaisista ei yksinään ollut kaatamaan niitä, koska Venäjän hallitus oli vielä riittävän vahva. Viipurissa protestit kohdistuivat kesän ja alkusyksyn mittaan myös venäläiseen kuvernööriin, jonka valitettiin sekaantuneen sekä kaupungin oikeudenhoitoon että riistäneen kunnilta laillisen oikeuden valita itse luottamusmiehensä.⁵⁰

Voimatasapaino muuttui lokakuussa, kun Venäjä joutui Japanin-sodassa kokemansa tappion myötä poliittisen yleislakon ja vallankumouksen kouriin. Aikansa hidasteltuaan suomalaiset lähtivät vaatimaan valtiollisen poikkeustilan lakkauttamista, myöntövyvyyssenaatin eroa ja demokraattisen äänioikeus-uudistuksen toteuttamista.

Lauantaina 28. lokakuuta parisataa rautatien konepajan työntekijää kokoon-tui Viipurin työväentalolle vaatimaan yhtymistä Venäjän lakkoon. Samaa asiaa ajoivat omassa kokouksessaan kaupungin veturimiehet. Seuraavana päivänä asetettiin työväen johtava lakkokomitea, jonka puheenjohtajaksi valittiin Artturi Öhman.⁵¹

Helsingissä ja monissa muissa kaupungeissa suurlakko alkoi maanantaina 30. lokakuuta 1905. Työväenliikkeen vaatimukset julkistettiin kansankokouksissa. Työläisaktivisti Mikko Piirainen esitti Viipurin kansalaiskokouksen hyväksyttäviksi tuolloin ponnet, joissa vaadittiin elintarvikkeiden viennin lopettamista Venäjälle, laittomien asetusten kumoamista ja kansallista itsemääräämisoikeutta. Rikolliset virkamiehet oli erotettava ja saatettava lailliseen edesvastuuseen teoistaan. Tällä viitattiin erityisesti kaupungin poliisimestari Leo Sireliukseen, jonka johdolla poliisi ja sotaväki olivat kovaotteisesti hajottaneet kaupungissa aiemmin samana vuonna pidettyjä mielenosoituksia. Kokoontumis- ja sanan-vapaus oli toteutettava ja valtiopäivät kutsuttava koolle. Niitä varten oli toteutettava yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, jotta uusi eduskunta voisi panna toimeen Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen koko ohjelman.⁵²

Kaupunginvaltuusto joutui tapahtuneiden tosiasioiden eteen ja totesi, että lakko alkaisi seuraavana päivänä 31. lokakuuta. Tiistain kuluessa lakko levisi kaupungissa kaikkialle vesijohtolaitosta lukuun ottamatta. Viipurin ja Talikkalan työväenyhdistykset muodostivat kaupungin työväen lakkokomitean. Viipurin perustuslailliset perustivat puolestaan oman komiteansa konsuli Eugen Wolffin johdolla. Poliittisesta rintamajaosta muodostui toisenlainen kuin Helsingissä, jossa perustuslailliset ja sosiaalidemokraatit kamppailivat suurlakon aikana johtoasemasta. Entisenä maastakarkotettuna Wolff ymmärsi toisia kovia kokeneita; hän asennoitui periaatteessa myönteisesti työväen pyrkimyksiin ja tiesi, että tilanne oli otollinen myös perustuslaillisten vaatimusten ajamiselle. Perustuslaillisten lakkokomitean kokoonpanoa laajennettiin marraskuun ensimmäisenä päivänä, mutta toisaalta konservatiivisimmat ruotsinmieliset jättäytyivät sivuun.⁵³

Osa työväenliikettä ja aktivistit uskoivat suurlakon alkupuoella, että Venäjällä ja myös Suomessa oli mahdollista toteuttaa keisarivallan vastainen vallankumous. Työväenliikkeen ohjelmana oli Yrjö Mäkelinin Tampereella kirjoittama punainen julistus. Kyseessä oli tosiasiaa vallankumousohjelma: Suomen asiat olisi järjestetty kansalaisten asettaman väliaikaisen hallituksen ja demokraattisesti valitun kansalliskokouksen avulla, mikä olisi sivuuttanut hallitsijan ja säätyvaltiopäivät. Tieto punaisen julistuksen sisällöstä ei tosin kantautunut Viipuriin vielä moneen päivään.⁵⁴

Sen sijaan Viipurin työväki otti keskiviikkona 1. marraskuuta 1905 lakko-ohjelmaan Helsingin mallin mukaisesti kansalliskokouksen ja väliaikaisen hallituksen. Päätös on luettu sosiaalidemokraattisen aktivistin, toimittaja ja farmaseutti K. G. K. Nymanin ansioksi. Lokakuun loppupäivinä hänet oli lähetetty Helsingistä agitoimaan lakkoa Viipurin–Pietarin rataosuudelle. Santarmit ja kasakat oli lakko-ohjelman mukaan poistettava maasta, ja venäläisiä sotamiehiä piti yrittää taivutella riisumaan aseensa. Sosiaalipoliittisiin tavoitteisiin kuuluivat vaatimukset kahdeksantuntisesta työpäivästä sekä sairaus-, tapaturma-, työttömyys- ja vanhuusvakuutuksista ja turvattomien lasten hoidon järjestämisestä, ammattikoulutuksesta, kunnallisesta äänioikeudesta ja kunnollisten asuntojen rakentamisesta. Kauppoja ja maaomaisuutta vaadittiin otettavaksi kuntien tai valtion haltuun. Ohjelmaan kuuluivat lisäksi kirkon ja valtion ero, oppivelvollisuus ja työväenliikkeessä pitkään ajettu yleinen kieltolaki.

Oli vain ajan kysymys, koska vaatimukset valtiojärjestyksen kumouksesta uudistamisesta ajaisivat työväen ja perustuslailliset välirikoon. Helsingissä näin kävikin. Viipurissa sopu sen sijaan löytyi, koska laillisten olojen eli Suomen itsehallinnon palauttaminen, yleisen äänioikeuden säätäminen

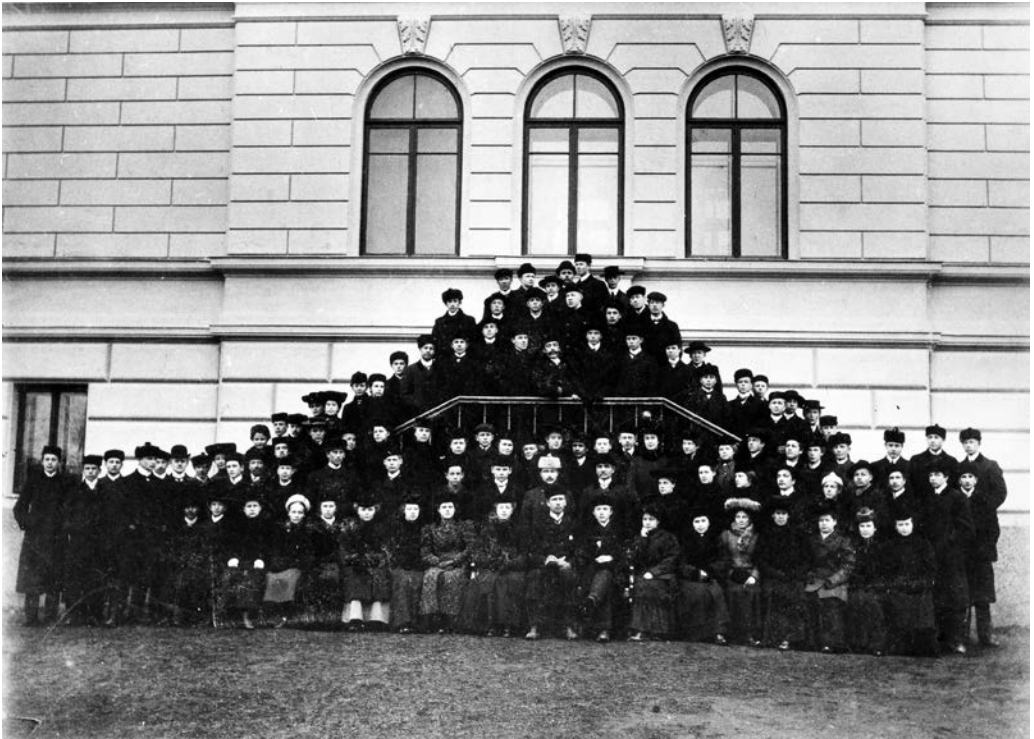
ja valtiojärjestyksen muutos osaksi laillista tietä olivat yhteisenä tavoitteena. Viipurin lakko-ohjelman mukaan säätyvaltiopäivien ja väliaikaisen hallituksen piti hankkia maalle yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittava perustuslakia säätävä kokous ”heti kun Venäjän vallankumous on tapahtunut”. Toisin sanoen muutos toteutettaisiin säätyvaltiopäivien kautta, ei niiden ohi, ja sitä paitsi sillä edellytyksellä, että vallankumous oli voittanut Venäjällä. Tällaisen ohjelman hyväksyminen ei tuottanut Viipurin perustuslaillisille ylivoimaisia esteitä. Sitä paitsi he antoivat omille jäsenilleen vapaat kädet kannattaa äänioikeuspontta. Tällä tarkoitettiin luultavasti koko kansalliskokous- ja hallituskohtaa eikä vain äänioikeusasiasia.⁵⁵

Myös Viipurin vanhasuomalaiset yhtyivät torstaina eräin pienin muutoksin kaupungin lakko-ohjelmaan. He vaativat suoraan väliaikaista hallitusta ja sen koolle kutsumaa kansalliskokousta – mikä tosiasiasa oli vallankumouksellisempaa kuin Viipurin työväen ja perustuslaillisten vastaava vaatimus. Vanhasuomalaiset lisäsivät ohjelmaan kielikohdan, jonka mukaan suomesta piti tulla maan ainoa virallinen hallintokieli. Ruotsia käytettäisiin vain kunnallishallinnon kielenä siellä, missä asui ruotsinkielistä väestöä.⁵⁶

Kaupungin lakkojohto vaati lakon alkupäivinä Viipurin läänin virkaa tekevää kuvernööriä Mihail von Medemiä eroamaan, mutta tämä sanoi, että hänen virassa jatkamisensa riippui hallitsijan tahdosta. Uudenmaan läänin entisen lääninsihteerin ja suurlakkokronikoitsijan Anatoli Anatoljevits Rheinbottin mukaan Medem yritti olla kaikin tavoin lakkolaisten mieliksi, mutta todellisuudessa tämä pyrki vain voittamaan aikaa. Viipuriin perustettiin Helsingin malliin kansalliskaarti, ja sen johto annettiin muutamia kuukausia aikaisemmin erotetulle apulaispoliisimestarille, jota perustuslailliset pitivät omana miehenään. Vihattu poliisimestari Leo Sirelius asetettiin kotiarestiin.⁵⁷

Parisataa miestä kokoontui torstaina 2. marraskuuta Viipurin eteläpuolelle aikomuksenaan tulla kansalaiskaartin avuksi. Johtajina olivat Kalle Kustaa Pykälä Muolaasta sekä räisäläläinen reservinupseeri Matti Läheniemi, radikaali talonpoikaispoliitikko ja kesällä 1905 perustetun aktivistisen Karjalan Kansan Mahti -järjestön johtaja. Kaupungin johtavat lakkoolimet kehottivat joukkoa olemaan toteuttamatta aikeitaan ja pysymään rauhallisina. Päivän draamatistien käänteiden myötä kehoitus jouduttiin seuraavana päivänä toistamaan.⁵⁸

Lappeenrannasta Viipuriin lähetettiin aseistettua venäläistä sotaväkeä, ja kaupunginvaltuuston lähetystö kävi tiedustelemassa kuvernööriltä menettelyn syytä. Samana päivänä Viipurin kaupunginvaltuusto oli päättänyt tukea lakkoon osallistuvia kaupungin työmiehiä maksamalla näille palkkaa lakkopäiviltä. Lisäksi järjestysuhkia torjuttiin myöntämällä varoja kansalliskaartille ja ruuanjakelusta vastanneelle hätäapukomitealle.⁵⁹

Suurlakon aikainen Viipurin koulunuorison järjestys- ja lakkotoimikunta sekä kansalliskaartin koululaiskomppania ovat kokoontuneet yhteiskuvaan Suomalaisen reaalilyseon portaille.

Torstaina 2. marraskuuta venäläiset joukot miehittivät kuvernöörin käskystä Viipurin puhelinkeskuksen ja lennättimen samoin kuin päärautatieaseman sekä kaupungin länsipuolella sijainneet Hovinmaan ja Simolan rautatieasemat. Illalla paikalliset santarmit ja luutnantti Georg Berg ilmoittivat kuvernööriille, että heidän tietojensa mukaan Repolan kaupunginosassa Brahenkatu 22:ssa vapaapalokunnan talolla majaansa pitävä kansalliskaarti aikoi seuraavana yönä tehdä aseellisen hyökkäyksen kuvernööriä ja venäläisiä joukkoja vastaan. Santarmit ilmoittivat niin ikään poliittisia murhia suunnittelevan vallankumouksellisen komitean istuvan samassa talossa. Kyse oli vääristelystä: aivan kuten Helsingissä, santarmit maalailivat valheellisia uhkakuvia suomalaisten taholta odotettavasta hyökkäyksestä. Kuvernööri Medem nimitti salaa luutnantti Bergin vt. poliisimestariksi ja määräsi hänet suorittamaan sotaväen avulla öisen tarkastuksen vapaapalokunnan talolla. Syylliset piti vangita, mikäli tiedot kaartin aikeista pitivät paikkansa. Venäläiset joukot tunkeutuivat yöllä kaartilaisten nukkuessa taloon, vangitsivat sieltä 175 kaartilaista ja takavarikoivat 32 revolveria ja pari muuta asetta. Muutama vangiksi jäänyt sai pakoa yrittäessään lieviä haavoja sotilaiden pistimistä. Seuraavina päivinä vangittiin myös eräitä työväen johtomiehiä, muun muassa Mikko Piirainen.

Viipurin läänin kuvernööri oli Suomen oloissa poikkeuksellisen aloitteellinen, sillä muualla Suomessa venäläistä sotaväkeä ei komennettu puuttumaan suurlakoon. Sotilaat käyttäytyivät koko Viipurin lakon ajan silti melko rauhallisesti eivätkä ryhtyneet väkivaltaisuuksiin.⁶⁰ Palokunnantalon helppo valtauskin osoitti, ettei vapaaehtoiskaarteista ollut minkäänlaista vastusta kiväärein aseistetulle ja käskyjä tottelemaan koulutetulle sotaväelle.

Helsingin työväen asettama kansallislakon keskuskomitea päätti olla reagoimatta mitenkään Viipurin sotaväen toimiin. Sitä vastoin komitea korosti 4. marraskuuta Helsingissä käymässä olleille viipurilaisille sosiaalidemokraateille, ettei näiden tullut yhtyä perustuslaillisiin.⁶¹ Viipurilaiset olivat näet lähettäneet Helsinkiin lähetystön selvittämään kaupunkinsa perustuslaillisten ja työväenliikkeen yksimielisyyttä ja luomaan konsensushenkeä myös pääkaupunkiin – tosin tuloksettomasti.

Kun lähettiläät palasivat kotikaupunkiinsa marraskuun 5. päivänä, Wolff ja kolme muuta henkilöä – perustuslaillisten, aktivistien ja sosiaalidemokraattien edustajat – vangittiin. Wolff määrättiin kuulustelun jälkeen arestiin. Lisäksi sotilaat ja Bergin poliisi vangitsivat seuraavana päivänä kymmenkunta henkilöä. Lakon viimeisinä päivinä lakkolaisilla oli jälleen turvallisuusvahti, mutta se ei voinut estää venäläisiä tekemästä mitä halusivat.⁶²

Viipurin lakkokomitea ilmoitti 5. marraskuuta, ettei suurlakko tähdännyt valtiolliseen eroon Venäjästä vaan virka- ja väkivallan kukistamiseen ja Suomen sisäiseen itsehallintoon.⁶³ Vasta marraskuun 6. päivänä pidetyssä lakkokokouksessa toimittaja Emil Lehén luki Tampereen punaisen julistuksen ja vaati sen hyväksymistä. Perustuslaillisille se ei käynyt. Työväki katsoi julistuksen silti tulleen hyväksytyksi.⁶⁴

Viipurin sosiaalidemokraattien ja perustuslaillisten orastavan välirikon ehkäisi uusi käänne: marraskuun 7. päivänä kuultiin, että lakko oli päättynyt Helsingissä edellisenä päivänä. Viipurin linnoituksen komendantti kenraaliluutnantti Višnjakov julisti silti Viipurin linnoitusalueen ja kaupungin ja sen ympäristön sotatilaan hallitsijan antamalla määräyksellä. Myös Helsinkiin oli julistettu sotatila, joka kuitenkin peruutettiin pian. Viipurissa komendantti Višnjakov kielsi kaikki kokoukset ja käski avata liikkeet. Kiihottajat karkotettiin linnoitusalueelta tai vakavammissa tapauksissa jätettäisiin sota-oikeuden tuomittaviksi. Komendantti lupasi kuitenkin anoa keisarilta sotatilan peruuttamista, jos lakko loppuisi.⁶⁵

Viipuriin kantautui 7. marraskuuta tieto keisarillisesta manifestista, jossa valtiollinen poikkeustila lopetettiin ja luvattiin demokraattinen eduskunta-uudistus. Tiedon varmistuttua lakko päätettiin lopettaa seuraavana päivänä. Vaikka Viipurin perustuslaillisten ja työväen suhteet olivat lakon loppupuolella

Sorvalin työväenyhdistys perustettiin vuonna 1902 ja sen Heljäskadun ja Batterinkadun kulmassa sijainnut talo valmistui 1907. Kuvassa työväenyhdistyksen jäseniä talon edustalla 1910-luvun alkuvuosina.

kärjistyneet, eivät ryhmien välit tulehtuneet yhtä pahasti kuin Helsingissä. Yhtenä syynä muodollisen sovun säilymiselle oli se, että tieto punaisen julistuksen sisällöstä tavoitti Viipurin työväen vasta lakon loppuvaiheessa.⁶⁶

Ryhmät pitivät Viipurissa yhteisen päättäjäistilaisuuden. Hyväksytyin julilausuman mukaan seuraaville valtiopäiville oli annettava punaisen julistuksen mukainen eduskuntauudistusesitys. Se tarkoitti yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, mutta eduskunnan yksi- tai kaksikamarisuus jätettiin avoimeksi kysymykseksi, kuten itse manifestissakin.⁶⁷ Sotatila lakkautettiin, kun Viipurin lakko 8. marraskuuta päättyi.⁶⁸

Tampereen punaisen julistuksen hyväksymistä lukuun ottamatta keskeiset suurlakkotapahtumat sijoittuivat Helsinkiin. Siellä sisäiset ristiriidat kärjistyivät paljon vakavammin kuin muualla Suomessa. Kun sanomalehdet eivät eräin poikkeuksin ilmestyneet ja normaali rautatieliikenne oli seisahduksissa, tiedonkulku kaupungista toiseen oli puutteellisempaa kuin arkioloissa. Tämä aiheutti paljon sekaannusta ja perusteettomia huhuja.⁶⁹

Lakon jälkeen Suomessa nousivat valtaan perustuslailliset, jotka olivat sopineet hallitsijan ja tämän neuvonantajien kanssa valtiollisen poikkeustilan lopettamisesta ja eduskuntauudistuksen toteuttamisesta laillista tietä säätyvaltiopäivien kautta. Työväen toiveet vallankumouksesta jäivät toteutumatta, kun suurlakon loppua kohti osoittautui, että hallitus oli toistaiseksi onnistunut

vakauttamaan asemansa Venäjällä eikä lakon jatkamiselle Suomessakaan ollut edellytyksiä. Punaisella julistuksella ei ollut toteutumismahdollisuuksia. Suurlakko pitkittyi silti muutamalla päivällä siksi, etteivät pääkaupungin sosiaalidemokraatit ensin halunneet myöntää tappiotaan. Kirvelevä tappio turmeli sosiaalidemokraattien suhteet perustuslaillisiin, jotka puolestaan alkoivat pelätä työväen väkivaltaisuuksia – joskin aiheettomasti. Tosiasiassa suurlakko sujui valtaosiltaan rauhallisesti. Aitoa väkivallan uhkaa piti yllä vain venäläinen hallitusvalta ja sotaväki, mutta uhkakuva ei realisoitunut.⁷⁰

Vaikka työväenliikkeen tavoitteet jäivät suurlakossa osin toteutumatta, osoitti lakko ensimmäisen kerran työväen joukkovoiman ja loi uskoa tulevaan vallankumoukseen. Kehitys kannusti työväkeä järjestäytymään.⁷¹ Tulevaisuususkosta kertoivat Viipurin työväenyhdistysten jäsenmäärätkin. Vuonna 1907 Viipurin työväenyhdistyksessä oli 2 000 ja maalaiskunnan puolella Talikkalan työväenyhdistyksessä 1848 jäsentä. Lisäksi yhdistyksiä oli muun ohella Uuraassa ja Sorvalissa.⁷² Kyse oli suurista jäsenmääristä runsaan 40 000 asukkaan kaupungissa ja yli 20 000 asukkaan maalaiskunnassa. Viipurin työväenyhdistyksessä toimi lisäksi venäläinen osasto ainakin vuonna 1906, mahdollisesti seuraavanakin vuonna.⁷³

Sosiaalidemokraattien suhtautuminen valtiopäiviin ja eduskuntaudistukseen

Jo muutaman viikon kuluttua suurlakon päättymisestä SDP piti Tampereella ylimääräisen puoluekokouksen (20–22.11.1905). Viimeisiin säätyvaltiopäiviin nähden puoluekokouksen enemmistö äänesti puolueen kannaksi vaalilakon, jonka kannalla olivat puheenvuoroissaan monet viipurilaisetkin edustajat. Toisaalta vaaleihin osallistumisellakin oli kannattajia: viipurilaisista heihin kuuluivat Anton Huotari, nuori lehtimies Matti Bruus (myöh. Airola) ja työläisaktivisti Mimmi Kontulainen. Soikkasen uskottavan tulkinnan mukaan kahden viimeksi mainitun mielipidettä selittää se, etteivät Viipurin työväenliikkeen suhteet perustuslaillisiin rikkoutuneet suurlakon aikana.⁷⁴

Joukko viipurilaisia kokousedustajia esitti Tampereella vastalauseensa sen johdosta, etteivät viipurilaiset saaneet edustajaansa tuolloin valittuun puoluehallintoon. Syystä tai toisesta nämä eivät kokeneet omaksi edustajakseen viipurilaisena puoluehallintoon valittua työläisnaisliikkeen johtajaa, Tiiliruukin koulun opettajaa Hilja Pärssistä, joka oli Talikkalan vähäosaisten perheiden puolestapuhuja ja valistaja. Pärssinen toimi 1900-luvun alkuvuosina sekä Talikkalan työläisnaisten että valtakunnallisen Työläisnaisliiton puheenjohtajana, ja työläisnaisten liittohallintokin toimi vuoteen 1909 saakka Viipurissa. Viipuri oli 1900-luvun alussa varhaisen työläisnaisliikkeen johtava kaupunki.⁷⁵

Opettaja Hilja Pärssinen toimi työläisnaisliiton puheenjohtajana 1900-luvun alkuvuosina ja valittiin SDP:n kansanedustajaksi ensimmäiseen yksikamariseen eduskuntaan 1907.

Tampereen puoluekokouksen viipurilaisten edustajien vastalause saattoi johtua siitä, että Pärssinen asui osaksi Helsingissä ja oli työläisnaisasiassa kansallisen tason toimija. Epäluottamukseen oli ehkä muitakin syitä, joita ei kuitenkaan tunneta. Muussa kuin työläisnaisliikkeessä viipurilaisten rooli SDP:ssä jäi muiden suurten kaupunkien edustusta pienemmäksi. Viipurista ei edelleenkään noussut yhtä merkittäviä työväenjohtajia kuin Tampereelta, Turusta tai Helsingistä.⁷⁶

Viipurin seudun ja muun Karjalankannaksen työläiset suuntautuivat laillisen puoluetoiminnan ohella maanalaiseen aktivismiin. Väkivaltaisen työläisaktivismin alku ajoittuu Viipurissa jo suurlakkoa edeltäneeseen aikaan, vuoden 1905 poliittisiin attentaatteihin, ja viimeistään niiden myötä Karjalasta muodostui Helsingin ohella työläisaktivismin voimakkain tukialue.⁷⁷

Suurlakon tapahtumien myötä työväenliikkeen kontaktit venäläisiin vallankumousliikkeisiin avautuivat, ja väkivaltaisiin ratkaisuihin nojautuva toiminta sai jalansijaa Pietarin lähimaastossa Viipurissa ja Karjalankannaksen maaseudulla. Venäläisten vallankumouksellisten lehtiä painettiin viipurilaisen *Työ*-lehden kirjapainossa, ja Viipuriin ja Kannakselle, etenkin Räisälään ja Muolaan Pölläkkälään, syntyi vuoden 1905 lopulla salainen järjestö Karjalan Kansan Mahti. Siitä tuli suurlakon jälkeen syntyneen Venäjän hallituksen vastaisen aseellisen järjestön, urheilujärjestöksi naamioidun aktivistisen Voimaliiton, paikallinen osasto.⁷⁸

Karjalan Kansan Mahdin toiminnan keinovalikoimaan tulivat poliittiset murhat, mikä vieraannutti porvarillisia tahoja. Anarkistiseksi muuttuneen järjestön Muolaan Pölläkkälän osaston jäsenet murhasivat kesäkuussa 1906 Äyräpään Vuosalmella A. Ahlström Oy:n sahan isännöitsijän Fredrik Oskar Geffertin. Se oli kosto aikaisemmasta työsulusta.⁷⁹

Karjalan Kansan Mahdin suoraa toimintaa voi luonnehtia sellaiseksi venäläisen tukahduttavan hallintokäytännön seuraukseksi, jolle aukeni väylä yhteiskunnallisten olojen vapauduttua. Vuoteen 1905 päättyneellä kuvernööri Mjasojedovin virkakaudella⁸⁰ Viipurin läänin hallintokäytännöt olivat muuttuneet muuta Suomea venäläisemmiksi. Vaikka kireät poliittiset olot lievittyivät suurlakon jälkeen, vastaavanlaiset väkivaltaiset toimintatavat eivät levinneet Karjalankannakselta muun Suomen maaseudulle. Kannaksen maaseudullaakaan poliittisten väkivaltarikosten polulle eivät lähteneet viljelijät, vaan työläiset, eivätkä heistäkään kaikki.

Karjalan Kansan Mahti harjoitti muun toimintansa rinnalla aseiden ja dynamiitin salakuljetusta Venäjälle sikäläisten vallankumouksellisten hyväksi. Viipurin asevarastoja hoiti järjestön jäsen, työläisaktivisti Juho Oikkonen, joka luovutti heinäkuun lopulla 1906 aktivistien aseita myös paikalliselle työväen punakaartilte ja ehkä myös myi niitä luvottomasti omaan laskuunsa. Tapahtumia tutkittiin Viipurin hovioikeudessa myöhemmin valtiopetosjuttuna, mutta olosuhteet jäivät ikuisiksi ajoiksi selvittämättömiksi, koska Oikkonen ampui itsensä 25. heinäkuuta 1906. Samana päivänä hänen olisi pitänyt tehdä tiliä rahoistaan ja aseistaan paikallisille aktivisteille. Juuri ennen itsemurhaa Viipurin järjestyneen työväen johtajat keittiönomistaja K. A. Leino, *Työn* toimittaja Nestori Valavaara (Vallenius) sekä neiti Mimmi Kontulainen samoin kuin työnjohtaja Vihtori Viitanen, muurari Sven Forsgren, maalari Evert Karhunen sekä Viipurissa tilapäisesti oleskeleva verhoilija ja asesalakuljettaja Aleksanteri Perdén olivat keskustelleet Oikkosen kanssa. Näistä ainakin Forsgren ja Karhunen sekä torikauppias P. J. Pohjalainen olivat osallisina aseiden luvottomassa siirrossa työläisille. Erään todistajan mukaan Forsgren ja Karhunen olivat perustelleet siirtoa sillä, että aktivistien aseita tulnaisiin muutoin käyttämään työväestöä vastaan. Tämä ennakoi jo aktivistien ja työläisaktivistien välirikkoa Viipurissakin.

On huomionarvoista, kuinka useampi Viipurin esikaupunkialueen Talikkalan työväenyhdistyksen jäsen lähti työläisaktivistisen aseellisen vastarinnan tielle. Edellä mainitut Pohjalainen ja Karhunen olivat edustaneet yhdistystä Tampereen ylimääräisessä puoluekokouksessa marraskuussa 1905, Pohjalainen ja Forsgren puolestaan Forssan puoluekokouksessa 1903. Talikkalan työväenyhdistykseen oli kuulunut myös santarmieversti Kramarenkon murhaaja Karl Gustaf (Kalle) Procopé.⁸¹

Äsken mainittujen työväenjohtajien Leinon, Valavaaran, Kontulaisen ja Viitaseen rooli 25. päivän tapahtumissa jäi epäselväksi. On mahdollista mutta ei varmaa, että he toimivat samansuuntaisesti kuin Forsgren ja Karhunen eli kannattivat aseiden omavaltaista anastamista. Aktivistit saivat osan mainituista aseista takaisin, joten mainitut johtajat ovat yhtä hyvin voineet kehottaa palauttamaan aseet. Oikkonen on myös voinut kutsua heidät paikalle pyytääkseen heiltä lainaa, jotta selviäisi ahdingostaan.

Heinäkuun 30. päivänä 1906 Helsingin edustalla sijaitsevassa Viaporin merilinnoituksessa puhkesi sotilaskapina, jonka edellisvuotisen valtakunnallisen yleislakon tavoin oli määrä käynnistää vallankumous koko keisarikunnassa. Viaporin kapinalliset matruusit ja tykkimiehet saivat tuekseen suomalaisen Helsingin punakaartin. Vaikka muun Suomen työläisjärjestöt eivät lopulta tukeneet kapinaa, Viipurin luvattoman asesiirron ajankohta kapinan aattona voi tarkoittaa, että tapahtuma ehkä liittyi vastaavanlaisiin kumousvalmisteluihin Kannaksella. Yhtä hyvin on kuitenkin mahdollista, ettei mitään keskinäistä yhteyttä ollut. Kapinan seurauksena keisari määräsi punakaartit lakkautettaviksi koko Suomesta – tosin määräys jäi osin kuolleeksi kirjaimeksi.

Aiemmin mainittu isännöitsijä Geffert murhattiin Vuosalmella vain muutamia viikkoja ennen Oikkosen itsemurhaa, eikä murha vielä heinäkuun loppuun mennessä ehtinyt kokonaan turmella työläisaktivistiseksi muuttuneen Karjalan Kansan Mahdin mainetta. Aktivistinen Voimaliitto teki järjestöön selvän pesäeron vasta sen jälkeen, kun Karjalan Kansan Mahdin jäsenet jatkoivat ryöstöjään ja väkivallantekojaan. Vielä heinäkuussa Oikkosen asevälitystoiminta Venäjälle palveli siis ainakin Voimaliittoa ja aktivistipuoluetta, ehkä myös Karjalan Kansan Mahtia. Aktivistit halusivat aseistaa venäläisiä vallankumouksellisia heidän sikäläisessä hallituksenvastaisessa toiminnassaan, eivät sitä vastoin Suomen punakaarteja.

Työläisaktivismin tai oikeammin nyt anarkismin lopullinen välikikko porvarillisen aktivismin kanssa oli Viaporin kapinan aikoihin realisoitumassa. Elokuun lopulla (28.8.) 1906 Viipurin salaiset anarkistiryhmät varastivat entisiltä aktivistiliittolaisiltaan aseita, ja elokuun viimeisenä päivänä 1906 ryhmät ryöstivät noin 17 500 markkaa ja marraskuun 5. päivänä peräti 72 800 markkaa rautateiden palkka- ja käteisvaroja. Sarjan täydennykseksi ajateltu ryöstö helmikuun 13. päivänä 1907 sen sijaan epäonnistui. Ryöstön yhteydessä jarrumies Tuomas Raunio ampui rautateiden kassanhoitajan Karl Petter Hahlin. Rikoksiin osallistui niin Rautatieläisten liiton Viipurin osaston jäseniä kuin paikallisten työväenyhdistyksen aktiivisia jäseniä. Näistä vain ensin mainittu yhdistys tuomitsi murhan julkisesti. Rautatieläiset olivat niin näkyvästi syytettyjen joukossa, että yhdistys pelkäsi lakkauttamistaan.

Viipurin paikallisia anarkistiryhmiä johtivat entisen punakaartin päälliköt Evert Väinölä ja Eelis Himanen. Viipurilaiset anarkistit toimivat pitkälti itsenäisesti, mutta heillä oli yhteyksiä Helsingin ja Kuopion ryhmiin. Lisäksi on todennäköistä, että Pietarin ja Viipurin väliä liikennöivillä rautatieläisillä oli yhteistoimintaa erityisesti venäläisten vallankumouksellisten kanssa – rautatieläisten työhän soveltui salakuljetukseen.

Suomalaisten anarkistiryhmien veritekojen ja anastusten sarjan Viipurin seudulla päätti viimein asevarkaus 3. toukokuuta 1907. Venäläisten vallankumouksellisten väkivaltaa valmisteleva toiminta jatkui silti Viipurissa edelleen mutta ilman yhteyksiä vastaaviin suomalaisiin ryhmiin. Helsingin, Kuusankosken ja Kuopion suomalaisten anarkistien ryöstötoiminta jatkui vielä jonkin aikaa, kunnes Venäjän hallituksen voimistuminen vei pohjan väkivaltaisten ääriyhmien toiminnalta Suomessa ja muualla valtakunnassa.⁸²

Venäjän vuoden 1905 vallankumouksen hiipuminen synnytti kaikkialla valtakunnassa väkivaltaista toimintaa. Suomessa tuolloin syntyneitä ääriryhmiä voi luonnehtia anarkistis-vallankumouksellisiksi. Niiden lähtökohta oli maanalaisuuteen tottuneessa suomalaisessa työläisaktivistijärjestössä. Sen suhteet aktivistipuolueeseen katkesivat suurlakon jälkeisenä talvena, koska tavoitteet ja keinot poikkesivat liikaa toisistaan. Karjalassa tämä välirikko ajoittui pääkaupunki Helsinkiä myöhemmäksi, vasta kesään 1906.

Ääriyhmiä saivat jäseniä myös niistä työväenliikkeeseen kannattajista, jotka olivat tulleet liikkeeseen suurlakon aikana liian suurin odotuksin vallankumouksen voitosta. Kolmas lähtökohta olivat suurlakon aikana ja sen jälkeen perustetut punakaartit, jotka senaatti kielsi Viaporin kapinan jälkeen. Niiden toimintaa jatkettiin silti kaikessa hiljaisuudessa. Salaisia ryhmiä oli Helsingissä, Viipurissa ja Kuopiossa, ja niillä oli jonkinlainen jalansija myös Kuusankosken teollisuusyhdykskunnissa.

Ääriyhmien ideologia oli vähemmän teoreettista tekojen vallankumouksellisuutta Venäjän keisarivaltaa ja kotimaisia vallanpitäjiä ja porvareita vastaan. Suoraa toimintaa teoreettisemmän sosialismin kannattajat eivät löytäneet tällaisten ääriyhmien kanssa yhteistä pohjaa, eikä sitä liioin löytänyt liikkeen muu valtavirta, joka pani toivonsa eduskuntatyöhön.⁸³

Suuret odotukset eduskuntatyöstä vaihtuvat pettymykseen – lyhyt epilogi vuoteen 1918

Heinäkuussa 1906 hallitsija vahvisti valtiopäiväjärjestyksen, joka toteutti yksikamarisen ja yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittavan eduskunnan. SDP otti tapahtuneeseen kannan puolueen viidennessä, Oulussa järjestetyssä puo-

luekokouksessa 20.–27. elokuuta 1906. Puoluekokous hyväksyi menettelytapapäätöksen, joka korosti eduskunnan kautta ajettavan uudistustyön merkitystä. Puolue päätti mennä vaaleihin ilman vaaliliittoja ja julisti solidaarisuuttaan Venäjän kansan vapausliikkeen kanssa.⁸⁴

Puoluekokouksessa viipurilaiset olivat totuttuun tapaan sivuosassa. Poikkeuksena oli kuitenkin viilaaja Juho Kirves, joka käytti kokouksessa useita puheenvuoroja. Hänet valittiin Viipurin läntisen vaalipiirin varajäseneksi puolueuuvostossa, varsinaiseksi jäseneksi valittiin Viipurin lääninvankilan työnjohtaja Vihtori Viitanen.⁸⁵

Lokakuussa 1906 SDP:n puolueuuvosto määräsi puoluejärjestöt erottamaan sellaiset jäsenensä, jotka olivat syyllistyneet rikolliseen toimintaan.⁸⁶ SDP avusti vuonna 1906 rahallisesti ja monin muin tavoin Baltiasta ja Venäjältä tulleita poliittisia pakolaisia, mutta puolueuuvoston kokouksessa 20. toukokuuta 1907 venäläisten pakolaisten avustaminen päätettiin lopettaa. Puoluetoimikunnan jäsenen Yrjö Sirolan väitettiin yllyttäneen puolueuuvostoa ratkaisuunsa. Sirola ei uskonut Venäjän vallankumousliikkeen saavan mitään aikaan, ja Saksankin sosiaalidemokraatit olivat menettäneet uskonsa venäläisiin puoluetovereihinsa. Venäjän hallitus hajotti kesäkuussa 1907 toisen valtakunnanduuman ja muutti vaalilakia saadakseen kuuliaisemman kansanedustuslaitoksen. Se merkitsi Venäjän ensimmäisen, kesken jääneen, vallankumouksen loppumista.

Samana viikonloppuna, kun SDP:n puolueuuvosto teki päätöksensä venäläisten vallankumouksellisten tukemisen lopettamisesta, 80 sosiaalidemokraattista kansanedustajaa kokoontui Helsingissä aloittaakseen työnsä uuden yksikamarisen eduskunnan ensimmäisillä valtiopäivillä. Puolue odotti paljon parlamentaariselta toiminnalta.⁸⁷ Puolueen 80 edustajan joukkoon kuuluivat viipurilaiset Juho Kirves, Vihtori Viitanen ja Nestori Valavaara sekä ajoittain Helsingissä ja ajoittain Viipurissa asunut Hilja Pärssinen. Kaikkiaan Viipurin läänin läntisestä vaalipiiristä valittiin kuusi sosiaalidemokraattista kansanedustajaa.

Vaalien valtakunnallinen äänestysprosentti oli 70,7 prosenttia. Se ylitettiin vasta vuoden 1945 vaaleissa. Sosiaalidemokraattien kannatus oli työläisten asuttamassa Viipurin maalaiskunnassa peräti 66,0 prosenttia, kun se asujaimistoltaan porvarillisemmassa kaupungissa jäi vain 35,4 prosenttiin, jonkin verran alle muun Suomen keskimääräisen 37 prosentin tason.⁸⁸

Suomen teollistuminen oli 1900-luvun alussa eurooppalaisittain vasta alkutekijöissään. Teollisuuden osuus työvoimasta oli vuonna 1910 alle kymmenesosa, maatalouden puolestaan noin 70 prosenttia. Vain selvästi alle puolet tästä maataloustyötä tekevästä väestöstä kuului maanomistajaväestöön; enemmistö siitä sen sijaan oli torppareita, muita maanvuokraajia ja maatyöläisiä. Suoma-

laisen maaseutuköyhälistön parissa sosiaalidemokraattinen puolue saavutti kansainvälisesti poikkeuksellisen suuren kannatuksen.⁸⁹

Suomen talouden kehitysaste oli läntiseen Eurooppaan verrattuna vaatimaton. Henkeä kohden laskettu kansantuote oli Välimeren maiden tasoa, ja Länsi-Euroopan maista vain Kreikka ja Portugali olivat vuonna 1913 köyhempiä kuin Suomi.⁹⁰ On aiheellista kysyä, kuinka hyvät edellytykset tuoreella demokratialla oli toimia köyhässä maassa, etenkin vuoden 1917 yhteiskunnallisen kriisin oloissa.

SDP:n odotukset yhteiskunnallisen uudistustyön toteuttamisesta eduskunnan kautta osoittautuivat aikaa myöten katteettomiksi. Eduskunnan jakautuminen porvarien ja sosialistien keskenään lähes tasavahvoihin ryhmiin ja hallitsijalla ollut valta vahvistaa tai olla vahvistamatta eduskunnan hyväksymiä lakiesityksiä ehkäisivät suureksi osaksi sen lainsäädännön, jota SDP olisi halunnut ajaa läpi.⁹¹ Keisari käytti ahkerasti valtaansa hajottaa eduskunta, ja sitä paitsi lainsäädäntövalta niin sanotuissa yleisvaltakunnallisissa asioissa siirtyi vuonna 1910 Venäjän duumalle. Vuodesta 1909 Suomen senaattia miehittivät suomalaissyntyiset, mutta venäläistyneet Venäjän armeijan upseerit.⁹² Se, että lakien voimaantulo vaati vuoteen 1917 saakka kolmannen osapuolen, keisarin, hyväksymisen, oli omiaan suosimaan jäykkää vastakkainasettelua politiikkaan kuuluvan etujen yhteensovittamisen kustannuksella. Sovittelussa ei aina ollut mieltä, koska suomalaiset eivät kuitenkaan pystyneet vaikuttamaan keisarin ratkaisuihin. Seurauksena oli, että maassa oli vuoden 1917 myllerryksissä liikaa poliitikkoja, joiden repertuaariin ei kuulunut poliittinen kaupanteko.

Vuonna 1916 ensimmäisen maailmansodan aikaan pidetyissä vaaleissa SDP saavutti runsaan 47 prosentin ääniosuudellaan 103 paikkaa eli enemmistön. Äänestämässä tosin kävi enää vain 55,5 prosenttia äänioikeutetuista.⁹³ Kansalaisetkin olivat havainneet, ettei vaaleihin osallistumalla saatu merkittäviä tuloksia.

Venäjän helmikuun vallankumous 1917 lopetti yksinvaltiuden ja monarkian. Venäjältä tuli tasavalta, jonka johdossa oli liberaaleja ja maltillisia sosialisteja edustanut väliaikainen hallitus. Sotatappiot, Nikolai II:n poliittinen kyvyttömyys ja elintarvikehuollon puutteet olivat tuhonneet keisarivallan auktoriteetin.⁹⁴ Helmikuun vallankumouksen jälkeen Suomen venäläistetty senaatti ja poliisi siirrettiin syrjään rauhanomaisesti. Ainoiksi helmikuun vallankumousta seuranneiksi vallankumoustaapahtumiksi jäivät Suomessa venäläisten sotilaiden tekemät upseerimurhat.

Suomella oli demokraattinen eduskuntansa. Tätä kautta olisi ollut kaikki mahdollisuudet alkaa ratkaista yhteiskunnan ongelmia. Vuodesta 1907 alkaen SDP oli kuitenkin pitkälti vastaavan kaltaisen negatiivisen integraation kohteena kuin Saksan SPD oli vuoteen 1914 saakka.⁹⁵ Suomen SDP oli itsekin eris-

täytynyt omaehtoisesti yhteiskunnallisesta päätöksenteosta kannattaessaan valpaslaista itsenäisen luokkataistelun linjaa. Puolue muodosti silti vuonna 1917 senaatin yhdessä porvarillisten puolueiden kanssa ja pystyi hetkellisesti löytämään korkeimman vallan järjestämiskysymyksessä yhteisen sävelen niin sanottujen porvarillisten itsenäisyysmiesten ja maalaisliiton kanssa.

Auktoriteettien horjuminen sai työläiset vuonna 1917 järjestäytymään ja lakkoilemaan. Suurtiloilla puhkesi maatalouslakkoja, ja niiden yhteydessä syntyi väkivaltaisia yhteenottoja. Tilannetta pahensivat inflaatio ja elintarvikepula. Myös maassa oleva venäläinen sotaväki ja sen kurittomuus olivat ongelma. Lakanneen järjestysvallan tilalle muodostui järjestyskaarteja. Vuoden 1917 loppua kohti järjestysvallan tyhjiön olivat täyttäneet punakaartit ja suojeluskunnat, jotka pitivät toisiaan vihollisinaan.⁹⁶ SDP:n vaalitappio lokakuun 1917 eduskuntavaaleissa, senaatin menettäminen porvareille ja melkein vallankumoukseksi muuttunut suurlakko marraskuun puolivälissä polarisoivat poliittista kenttää samalla tavoin kuin kaartit. Kunnallishallinnon harvainvaltaisuuden ja työehtosopimuskäytännön kehittymättömyyden vuoksi sosiaalidemokraattien ja porvarillisten tahojen välillä oli kunnissa ja työelämässä yhtä vähän etujen yhteensovittamiskulttuuria kuin eduskunnassakin. Kahden tasavahvan leirin suurin poliittinen kiista koski juuri korkeimman vallan järjestämistä, siis valtatyhjiötä, jonka Venäjän keisarivallan lakkauttaminen oli luonut. Suomen keskeisimmät poliittiset ongelmat olivat sidoksissa siihen, mitä Pietarissa ja jättiläisvaltakunnassa tapahtui.

Kotoisen sisällissodan syyttymiseen tarvittiin vielä Venäjän lokakuun vallankumous ja bolševikkihallituksen valtaan nousu sekä venäläisiä ja saksalaisia aseita, joita ilman sotimisesta ei olisi tullut mitään. V. I. Lenin taivutteli Pietarin suomalaisten bolševikkien säästyksellä SDP:tä seuraamaan esimerkkiä. Puolue epäröi, mutta lähti vuoden 1918 alussa vallankumouksen tielle. Myös suojeluskuntien ja niiden johdon toiminnalla oli osuutta siihen, että valta-kiistaa ryhdyttiin ratkaisemaan asein. Sotilaallisen ratkaisun kannattajat pääsivät kummassakin leirissä voitolle.

Viipurin sosiaalidemokraateissa oli vuonna 1917 niin parlamentaarisen toiminnan kannattajia (muun muassa Evert Huttunen, Juho Kirves ja Vihtori Viitanen), vallankumoukseen taipuvia (J. E. Latukka ja F. E. Kellosalmi) sekä vielä punakaartilaisradikaaleja (Heikki Kaljunen). Soikkasen mukaan väestöryhmien väliset jännitteet eivät Karjalassa pitkään lisääntyneet siinä määrin kuin muualla Etelä-Suomessa. Esimerkiksi maatalouslakot jäivät Karjalassa vähälukuisiksi. Toisaalta elintarvikkeista oli täällä erityisen paljon pulaa, koska niitä myytiin Pietariin. Yhteiskunnalliset ja poliittiset ristiriidat kärjistyivät Viipurissa ja lähiseuduilla marraskuun 1917 suurlakon jälkeen. Suojeluskuntien ja puna-

Viilaaja Juho Kirves oli pitkäaikainen SDP:n kansanedustaja Viipurin läänin läntisestä vaalipiiristä. Kirves toimi kansanvaltuuskunnan jäsenenä ja siirtyi vuonna 1918 Venäjälle, jossa hän myöhemmin katosi.

kaartien aseelliset yhteenotot alkoivat täällä tammikuussa 1918 aikaisemmin kuin muualla Suomessa.

Monet maltilliseenkin suuntaan kuuluneet katsoivat velvollisuudekseen osallistua vallankumoukseen. Punaisen hallitukseen kansanvaltuuskuntaan kuuluivat sen loppuaikoina SDP:n pitkäaikaiset kansanedustajat Viipurin läänin läntisestä vaalipiiristä, opettaja ja viipurilaisen *Työ*-lehden toimittaja Hilja Pärssinen sekä lehden päätoimittajana vuodesta 1906 toiminut Matti Airola. Kansanvaltuuskunnassa toimi myös saman vaalipiirin kansanedustaja Juho Kirves.⁹⁷

Vuosien 1905–1907 poliittisen väkivallan yhteys vuosien 1917–1918 tapahtumiin oli sittenkin kovin ohut, sillä tilanteen kärjistymistä edelsi vuosikymmenen verran kestänyt parlamentaarinen vaihe – ja turhautuminen siihen. Vuoden 1918 johtavissa suomalaisissa punakaartilaisradikaaleissa oli vuosien 1906–1908 anarkistiseen

liikkeeseen osallistuneista tiettävästi vain kolme, ja nämä kaikki helsinkiläisiä: maalari Vilho (Otto Vilhelm) Hjort, itäisen rintaman komentajaksi nousut kirvesmies Kustaa Oskar Rantala ja agitaattori Juho Verner Viheriälaakso. Kymmenen vuoden takaiset asiat olivat aikuisikäisen väestön muistissa, mutta ääri vallankumouksellisuuden kärjessä kulki pääasiassa jo uusi sukupolvi.⁹⁸

Viitteet

- 1 Esim. Jussila 2004.
- 2 Paavolainen 1981, 629–631.
- 3 Paavolainen 1981, 636–640.
- 4 Soikkanen 1961, 21ss.
- 5 Paavolainen 1981, 629–630. Viipurissa toimi tosin jo 1870-luvun puolessavälissä erään poliisikomisarion johtama Työväen iltaseura, joka yritti valistaa työväestöä ja vähentää juopottelua. Koskivirta 2014 käsittelee Viipurin suomalaisuusliikettä, josta työväenliike sai alkunsa. Ks. myös samasta kokoelmasta Viipurin läänin puoluelaitoksen syntyyn ja Venäjän hallituksen politiikan vaikutuksiin läänissä: Leino-Kaukiainen 2014a ja Leino-Kaukiainen 2014b.
- 6 Åkermanin vanhasuomalaiselle kannalle siirtymisestä Matikainen 2019, 47–48.
- 7 Ursin työskenteli Viipurissa vuosina 1885–1888, kunnes sai lehtorin toimen Turusta. Rahikainen 1986, 13.
- 8 Soikkanen 1970, 32–57; Ks. myös Matikainen 2019, 48–49; Paavolainen 1981, 632–633.
- 9 Paavolainen 1981, 631.
- 10 Lyly herätteli Sirolaa yhteiskunnallisesti Klassillisessa lyseossa, vapaa-aikaansa lyseolainen puolestaan vietti työväentalolla Käärmekankaan kannustamana. Salomaa 1966, 18–19, 24–25, 41; Sainio 2001.
- 11 Kujala 1995, 128–138.
- 12 Soikkanen 1961, 67–68.
- 13 Paavolainen 1981, 631–632.
- 14 Soikkanen 1970; Paavolainen 1981.
- 15 Kolmannen Yleisen Suomen Työväenyhdistysten Edustajain Kokouksen Pöytäkirja 1899. Viipurin työväenyhdistyksellä oli kokouksessa seitsemän edustajaa ja Talikkalan työväenyhdistyksellä yksi edustaja.
- 16 Soikkanen 1970, 64–68, 75, 93; Paavolainen 1981, 632–633; KA, Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan ptk. 9.2.1901, 7–8 §.
- 17 Ensimmäisen Suomen Työväen Puoluekokouksen Pöytäkirja 1901; Kujala 1995, 77–78, 87–89, 95–97; KA, Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan ptk. 11.5.1901, 3 §, 25.5.1901, 4 § ja 9.6.1901, 2 ja 7 §; TA, SDP, Suomen työväen puoluehallinnon ja sen toimeenpanevan valiokunnan ptk. 28.1.1901, 2 §, 10.4.1901, 5 § ja 4.5.1901, 2 § sekä SDP:n kirjeenvaihto 1901, F 2, No 443 ja 446.
- 18 Salmelin 1967, 164–168; Soikkanen 1970, 87–93, 93–96; KA, Painoylihallituksen ptk. 14.9.1904, 13 § ja 10.11.1904, 1 §.
- 19 Ensimmäisen Suomen Työväen Puoluekokouksen Pöytäkirja 1901; Kujala 1995, 77–78, 87–89, 95–97;
- 20 KA, KKK 1902, erikoisjaosto, 25 ja 43; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1902, 21, 190–191; Mainio & Koskivirta 2019, 12, 18.
- 21 Kujala 1995, 89–90.
- 22 KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1903, 3:2; Työmies 5.6.1903, 3.
- 23 Kujala 1995, 231–242.
- 24 Paavolainen 1981, 632–633.
- 25 Vuoden 1903 alussa Lyly ja myöntyvyysmielisiä suomettarelaisia sympatisoiva Anton Huotari kiistelivät työväenyhdistyksen johtokunnassa oluen myynnistä. Johtokunnan enemmistö asettui Lylyn puolelle. Skyttä oli silloin jo yhdistyksen puheenjohtaja. KA, Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan ptk. 21.1.1903, 7 §; KA, Eino I. Parmasen kok. XIII, painettu muistokirjoitus Lylyn muistolle (1903), kirjoittajina muun muassa Hilja Liinamaa-Pärssinen, Mimmi Kontulainen, Yrjö Sirola, Mikko Uotinen ja J. Juusonen.

- 26** KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1903, 3:1.
- 27** KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1904, 16; KA, KKK 1904, I jaosto, V2, s. 4–6 ja VI2; Fria Ord 2.3.1904, 5 ja 8.4.1904, 5; KA, Carl Mannerheimin paperit 1, W. Rothe C. Mannerheimille 21.1.1904.
- 28** Kujala 1995, 108–112.
- 29** Länsi-Suomen Työmies 10.9.1904, 2; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1904, 20.
- 30** KA, Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan ptk. 4.3.1904, 3 § (ja 27.4.1901, 2 §); KA, Taliikkalan työväenyhdistyksen ptk. 23.4.1902; KA, KKK 1902, erikoisjaosto 178 ja Ed 6, 1902, 4, s. 102–103 ja Ed 7, 1902, 7, s. 86–87; Kiiskinen 1960, 71–72 (kevään 1902 ja kesän 1905 tapahtumat menevät osaksi sekaisin).
- 31** Fria Ord 12.11.1902, 1–2 ja 27.4.1904, 2.
- 32** KK, Erkki Reijosen kok., t.t. Reijoselle 21.1.1903 ja päiväämätön (1903); KA, Viipurin työväenyhdistyksen johtokunnan ptk. 21.1.1903, 7 §; Työmies 17.12.1902, 2, 30.12.1902, 2 ja 31.12.1902, 3.
- 33** KA, Viipurin läänin kutsuntaluettelot 1903, Viipurin kaupunki, s. 4 ja 10 ja maaseurakunta, s. 31.
- 34** Kujala 1995, 204, 200–216.
- 35** Kujala 1995, 217–230, 241.
- 36** Kujala 1995, 227–228, 242–263.
- 37** KA, Eino I. Parmasen kok. II ja X, M. Turkian haastattelut 1931 ja 1933 (hänen tietojaan on pidettävä jossain määrin epävarmana muistitietona); Soikkanen 1970, 81–83; Kujala 1995, 264–268, 335; Leino-Kaukiainen 2014a, 466.
- 38** Vaikka Mäkelin kannatti vaaliyhteistyötä nimenomaan perustuslaillisten kanssa, hän ilmaisi valtiollisten poikkeusolojen vuoksi kantansa selvästi vasta puoluekokouksen jälkeen.
- 39** Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen kolmannen (ylimääräisen) kokouksen pöytäkirja 1904.
- 40** KA, Taliikkalan työväenyhdistyksen ptk. 4.9.1904, 10 §; KA, KKK 1904, IV jaosto, 77; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1904, 124 ja 127 ja 1905, 5.
- 41** Vrt. Koskivirta 2019, 147–149.
- 42** KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1904, 81.
- 43** Kujala 1995, 357–362; Viipurin Sanomat (supistus) 28.1.1905, ”Eillispäivän uutiset”.
- 44** Kujala 1995, 357–405.
- 45** KA, Viipurin kaupungin raastuvanoikeus, III osasto, rikosasiat, 15.4.1905 1 §, 13.5.1905, 1 § ja 20.6.1905, 1 §; KA, KKK 1905, I jaosto, IX3; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1905, 11 ja 20; KA, Suomen santarmihallitus, S3, 1905, 16, s. 43–44, 65–66, 93–94; Kujala 1995, 363–370.
- 46** KA, KKK 1905, I jaosto, IX5; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1905, 15, KA, Suomen aktiivinen vastustuspuolue, puolueen hallinnon vuosikertomus 1904–1905, 19.11.1905, s. 19.
- 47** Kujala 1995, 379–384.
- 48** Työmies 22.3.1905, 3; KA, Taliikkalan työväenyhdistyksen ptk. 2.4.–3.9.1905; KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1905, 5 ja 20.
- 49** KA, Viipurin lääninhallitus, lääninkanslia, salaiset asiakirjat 1905, 22 ja 5; KA, KKK 1905, I jaosto, IX1, s. 189–197 ja XII, s. 17, 28–30; GARF, fond 102, Departament politsii, OO, 1905, op. 233, d. 9 tš. 10 t. 2, s. 30–31 (KA, NL:n mf 169); Työmies 10.8.1905, 2, 14.8.1905, 2 ja 19.8.1905, 3; Fria Ord 4.9.1905, 2–3.
- 50** Paavolainen 1981, 590–591.
- 51** Paavolainen 1981, 591; Tikka 2009, s. 142, 144.

- 52** Helsingin Sanomat ja Hufvudstadsbladet 31.10.1905, 5; Haapalainen 1931, 163–165; KA, Eino I. Parmasen kok. III, K. V. Hopun muistiinp.; Paavolainen 1981, 591.
- 53** Tikka 2009, 142–144, 146, 149.
- 54** Paavolainen 1981, 637–640. Punaisesta julistuksesta Kujala 2016, 90–93 ja myöhemmin. Suurlakosta yleensä samassa teoksessa.
- 55** Tikka 2009, 147–148; Schauman 1960, 207; Haapalainen 1931, 147, 165–168. – Perustuslailliset P. E. Svinhufvud ja Heikki Renvall olivat matkustaneet laivalla Pietariin hankkiakseen tietoja sikäläisestä tilanteesta. He palasivat Helsinkiin 2.11. Junamatkalla Viipurista Helsinkiin heidän mukanaan oli matkustanut, paitsi viipurilaisten sosiaalidemokraattien, aktivistien ja perustuslaillisten lähetystö, farmaseutti K. G. K. Nyman, joka nouti dynamiittia Viipurista Helsinkiin. Svinhufvud kysyi Nymanilta, eikö dynamiitin kuljettaminen ollut vaarallista. Nymanin mukaan mitään vaaraa ei ollut, sillä ”jos se räjähtää, korjaa se meidät sillä kertaa, niin ettei siitä ole sen ikävämpiä seurauksia.” TA, Vuoden 1905 suurlakko, 323(471) 1905–1906, P. Leppänen V. Tannerille 18.8.1935. Nyman ei kuitenkaan ollut Viipurissa ainoastaan noutamassa dynamiittia, vaan ohjeistamassa työväen lakko-ohjelman muotoiluja.
- 56** Helsingin Sanomat A-numero 12.11.1905, 4.
- 57** Tikka 2009, 149–150; Vladimirov (Rheinbott) 1905, 28; KA, Eino I. Parmasen kok. X, U. Serenius A. Salovaaralle 17.11.1905. Sireliuksen urasta, ks. ”Sirelius, Leo Aristides”, Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917 -verkkójulkaisu (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sksen-000392>, viitattu 13.5.2019).
- 58** Tikka 2009, 150–152; Ignatius 1927, 54.
- 59** Paavolainen 1981, 591.
- 60** Tikka 2009, 150–151; KA, KKK 1905, I jaosto, IX8, II osa, s. 189; KA, Väinö Voionmaan kok. 1, Yleiskatsaus rautatieläisten lakkoon Viipurissa.
- 61** TA, Kansallislakon keskuskomitean ptk. 2.11.1905, 24 § ja 4.11.1905, 25 §.
- 62** Helsingin Sanomat 10.11.1905, 6; KA, Adolf Törngrenin kok., H. Kajanus Törngrenille 25.10./7.11.1905; Tikka 2009, 151, 153.
- 63** Soikkanen 1970, 125.
- 64** Tikka 2009, 152–154; KA, Väinö Voionmaan kok. 1, Yleiskatsaus rautatieläisten lakkoon Viipurissa; Haapalainen 1931, 166, 168, 217; Soikkanen 1970, 126.
- 65** Työmies 13.11.1905, 2; Hufvudstadsbladet 9.11.1905, 3.
- 66** Toisin kuin esimerkiksi Turussa, Viipurin ryhmien välillä ei silti vallinnut suoranainen harmoniakaan.
- 67** Helsingin Sanomat 9.11.1905, 5; Työmies 10.11.1905, 3; Soikkanen 1970, 126–127.
- 68** Työmies 13.11.1905, 2; Hufvudstadsbladet 9.11.1905, 3.
- 69** Kujala 2016.
- 70** Kujala 2016.
- 71** Vrt. myös Leino-Kaukiainen 2014b, 484.
- 72** Soikkanen 1970, 179.
- 73** Kujala 1989, 183, 286.
- 74** Soikkanen 1970, 147–148.
- 75** Lähteenmäki 2000; Hentilä et al. 2018; Paavolainen 1981, 624.
- 76** Suomen sosialidemokratisen puolueen neljännen (ylimääräisen) kokouksen Pöytäkirja 1905; Soikkanen 1970, 147–148.
- 77** Soikkanen 1970, 138–145.
- 78** Voimaliitosta Kujala 1989, 194–199, 266–268. Ks. myös Leino-Kaukiainen 2014b, 483.
- 79** Soikkanen 1970, 141–142.
- 80** Mjasojedov toimi virassaan 14.8.1902–18.5.1905, jonka jälkeen Venäjän senaattiin nimitetty Mjasojedovin virkaa hoidettiin sijaisjärjestelyin helmikuuhun 1906 saakka. Heinäkuun

puoliväliin 1905 virkaa hoiti Konstantin Kazanski ja syksyn suurlakon jälkeisiin aikoihin Mihail von Medem. Kazanski oli tosin vt. kuvernöörinä vielä Viipurin elokuun alun mielenosoitusten aikana.

- 81** Se Karhusen ja Forsgrenin käsitys, että perustuslaillisten ohella myös aktivistit olivat vihollisia, liitti heidät tietyin varauksin työväenliikkeen anarkistis-vallankumoukselliseen siipeen.
- 82** KA, KKK 1908, I jaosto, VI (Karjalan kansan mahtia koskenut tutkimus); KA, Eino I. Parmasen kok. II, Viipurin hovioikeuden pöytäkirjajäljennökset 1908 Voimaliittoa ja Oikkosta koskien ja kokoelman haastattelut ja muistiinp., U. Serenius 1931 – II ja XV, K. V. Hoppu 1931 – III ja M. von Nandelstadh ja A. Sihvo 1931 – XV; KA, Helsingin kaupungin raastuvanoikeus, IV osasto, rikosasiat, 29.4.1907, 1 §; KA, Senaatin prokuraattorin toimituskunta, Df 2, A. Söderholmin tutkimusptk. 14.3.1910, A. Perdénin, viipurilaisen entisen jarrumiehen J. Kyyrön, K. A. Valtolan, J. Viheriälaakson, H. Kokkosen ja A. Suomen kuulustelut; Rautapää 1908, 10–16; Hakkapeliitta 1934:2, 42–44; Suomen aliupeeri 1942:2, 79–81; Soikkanen 1970, s. 139–145; Paavolainen 1981, 638–640; Kujala 1981, 106–124. Ensimmäinen asevarkaus tapahtui 28.8.1906, joten sillä ei ollut yhteyttä Oikkosen itsemurhaan 25.7.1906 Viaporin kapinasta Kujala 1989, 207–245. Ks. myös Leino-Kaukiainen 2014b, 483.
- 83** Kujala 1981, 106–124.
- 84** Suomen sosialidemokratisen puolueen viidennen edustajakokouksen Pöytäkirja 1906.
- 85** Suomen sosialidemokratisen puolueen viidennen edustajakokouksen Pöytäkirja 1906.
- 86** Työmies 17.10.1906, 2.
- 87** Kujala 1989, 264.
- 88** Soikkanen 1970, 208–213; Soikkanen 1975, 173–181. Autonomian ajan lopun eduskuntavaaleista myös Leino-Kaukiainen 2014b, s. 490–498.
- 89** Haapala 1995, 64, 78, 286.
- 90** Maddison 2003, 60–61, 67.
- 91** Soikkanen 1975, 124–135.
- 92** Kujala 1998, 152–154, 170–175.
- 93** Soikkanen 1975, 186, 196–197. Valtakunnallinen äänestysprosentti oli alimmillaan vuoden 1913 eduskuntavaaleissa (51,1 prosenttia).
- 94** Venäjän helmikuun ja lokakuun 1917 vallankumouksista Figes 2017.
- 95** Saksan SPD pääsi valtakunnanpoliittisesta eristyksestä vasta puolueen enemmistön asetuttua kannattamaan maansa sotaponnistuksia vuonna 1914. Negatiivisesta integraatiosta Mann 2012, 677–678.
- 96** Myös maailmansotien välisessä Itävallassa kaksi tasavahvaa poliittista leiriä oikeisto ja sosiaalidemokraatit perustivat omat kaartinsa, eikä yhteenotoilta vältytty sielläkään. Vocolka 2004, 286–292.
- 97** Soikkanen 1970, 238–306. Matti Lackmanin Manner-elämäkerrasta näkyy, kuinka joustamattomia esimerkiksi ministerivaltiosihteeri Carl Enckell, perustuslakiasiantuntija K. J. Ståhlberg ja eduskunnan puhemies Kullervo Manner olivat vuoden 1917 ratkaisevissa käännteissä. Kummallakin puolella oli liikaa poliitikkoja, jotka pitivät kiinni omaksumistaan kannoista. Lackman 2017, 31–64.
- 98** Vuoden 1918 punakaartilaisradikalismista Aalto 2018 ja hänen ystävällisesti antamansa tiedot. Monet poliittisia rikoksia vuosina 1905–1908 tehneet muuttivat Amerikkaan, koska he olivat Suomessa merkittviä henkilöitä.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Gosudarstvennyi arhiv Rossijskoi Federatsii (GARF), Moskova

Fond 102, Departament politsii

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Helsingin kaupungin raastuvanoikeus

rikosasiat

pöytäkirjat

Kenraalikuvernöörinkanslia (KKK)

Carl Mannerheimin paperit

Painoylihallitus, pöytäkirjat

Eino I. Parmasen kokoelma

Senaatin prokuraattorin toimituskunta

Suomen aktiivinen vastustuspuolue

Suomen santarmihallitus

Adolf Törngrenin kokoelma

Viipurin läänin kutsuntaluettelot

Väinö Voionmaan kokoelma

Kansallisarkisto, Mikkeli (KA)

Talikkalan työväenyhdistys

pöytäkirjat

Viipurin kaupungin raastuvanoikeus

rikosasiat

pöytäkirjat

Viipurin lääninhallitus

lääninkanslia

salaiset asiakirjat

Viipurin työväenyhdistys

johtokunnan pöytäkirjat

Kansalliskirjasto (KK)

Erkki Reijosen kokoelma

Työväenarkisto (TA)

Kansallislakon keskuskomitea

pöytäkirjat

SDP, Suomen työväen puoluehallinnon ja sen toimeenpanevan valiokunnan pöytäkirjat

ja SDP:n kirjeenvaihto

Vuoden 1905 suurlakko, 323(471), 1905–1906

Sanomalehdet

Fria Ord 1902, 1904–1905

Hakkapeliitta 1934

Helsingin Sanomat 1905

Hufvudstadsbladet 1905

Länsi-Suomen Työmies 1904

Suomen aliupseeri 1942

Työmies 1902, 1905

Viipurin Sanomat (supistus), 1905

Painetut lähteet

Kolmannen Yleisen Suomen Työväenyhdistysten Edustajain Kokouksen Pöytäkirja (Kokous pidetty Turussa heinäkuun 17–20 p:nä 1899) (1899). Toim. J. K. Kari. Turku: Suomen työväen puoluehallinto.

Ensimmäisen Suomen Työväen Puoluekokouksen (4:n työväenyhdistysten edustajainkokouksen) Pöytäkirja (Kokous pidetty Viipurissa heinäk. 17–20 p. 1901) (1901). Toim. J. K. Kari. Turku: Suomen työväen puoluehallinto.

Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen kolmannen (ylimääräisen) kokouksen (VI:nen työväenyhdistysten edustajainkokouksen) pöytäkirja (1905). Kokous pidetty Helsingissä syyskuun 25–28 p:nä v. 1904. Toim. J. K. Kari. Turku: Työväen puoluehallinto.

Suomen sosialidemokratisen puolueen neljännen (ylimääräisen) kokouksen (VII:nen työväenyhdistysten edustajainkokouksen) Pöytäkirja (1906). Kokous pidetty Tampereella marrask. 20–22 p. 1905. Toim. Väinö Jokinen. Helsinki: Työväen puoluehallinto.

Suomen sosialidemokratisen puolueen viidennen edustajakokouksen (VIII:nen työväenyhdistyksien edustajakokouksen) Pöytäkirja (1906). Kokous pidetty Oulussa 20–27 p:nä Elokuuta 1906. Toim. Mikko Uotinen. Helsinki: Sosialidemokratinen Puoluetoimikunta.

Haapalainen, Eero (1931). Suomen työväen ensimmäinen nousu: Muistelmia ja katsauksia vallankumousvuoden 1905 tapauksiin Suomessa. Leningrad & Petroskoi: Valtion kustannusliike Kirja.

Ignatius, Hannes (1927). Sortovuosista itsenäisyyteen: Muistelmia. Helsinki: Otava.

Kiiskinen, Aura (1960). Vuosikymmenten takaa: Muistelmia. Petroskoi: Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike.

Rautapää, Hugo (1908). Sosialistimme ja salaiset järjestöt. Päivän kysymyksiä 19. Helsinki: Suomalainen Kustannus-osakeyhtiö Kansa.

- Schauman Schauman Georg (1960).** Från storstrejken: Georg Schaumans anteckningar. Teoksessa *Historiska och litteraturhistoriska studier*, 35. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 375. Helsingfors: Mercators tryckeri, 189–215.
- Vladimirov, Vsevolod (= A. Rheinbott) (1905).** Revoljutsija v Finljandii pri knjazje Ivane Obolenskom. S.-Peterburg: Tipografija Tovarištšestva "Svet".

Tietokannat

Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917 -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 7. Helsinki: SKS. 2006– (URN:NBN:fi-fe2018111948426).

Tutkimuskirjallisuus

- Aalto, Seppo (2018).** Kapina tehtaalla: Kuusankoski 1918. Helsinki: Siltala.
- Figes, Orlando (2017).** A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924. London: The Bodley Head.
- Haapala, Pertti (1995).** Kun yhteiskunta hajosi: Suomi 1914–1920. Helsinki: Painatuskeskus.
- Hentilä, Marja-Liisa, Kalliokoski, Matti & Viita, Armi (2018).** Uuden ajan nainen: Hilja Pärssisen elämä. Helsinki: Siltala.
- Jussila, Osmo (2004).** Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917. Helsinki: WSOY.
- Koskivirta, Anu (2014).** Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa.* Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 378–398.
- Koskivirta, Anu (2019).** Viipurin venäläistäminen ja vastarinta sanomalehdistön kuvauksissa 1910-luvun taitteen vuosina. Teoksessa *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio.* Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 142–203.
- Kujala, Antti (1981).** Suomalaiset vallankumousjärjestöt ja poliittinen rikollisuus 1906–1908. *Historiallinen Aikakauskirja* 79:2, 106–124.
- Kujala, Antti (1989).** Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus: Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa. *Historiallisia Tutkimuksia* 152. Helsinki: SHS.
- Kujala, Antti (1995).** Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905. *Historiallisia Tutkimuksia* 194. Helsinki: SHS.
- Kujala, Antti (1998).** The Policy of the Russian Government Toward Finland, 1905–1917. Teoksessa *Emerging Democracy in Late Imperial Russia.* Ed. Mary Schaeffer Conroy. Niwot: University Press of Colorado, 143–197.
- Kujala, Antti (2016).** Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty: Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Lackman, Matti (2017).** Kullervo Manner: Kumouksellisen muotokuva. Somero: Amanita.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014a).** Mieliäpideryhmistä puolueiksi. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa.* Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 447–467.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014b).** Tiellä venäläiseen Suomeen. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa.* Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 468–514.
- Lähteenmäki, Maria (2000).** Pärssinen, Hilja. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* *Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003946>, viitattu 13.5.2019).
- Maddison, Angus (2003).** The World Economy: Historical Statistics. Paris: OECD.

- Mainio, Aleksi & Koskivirta, Anu (2019).** Viipurin poliittiset jännitteet – tapahtumia ja historiografiaa. Toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 6–40.
- Mann, Michael (2012).** The Sources of Social Power. Vol. 2. The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914. New York: Cambridge University Press.
- Matikainen, Olli (2019).** Jäkkäniska. Julius Anselm Lyly (1856–1903) viipurilaisena lehtimiehenä ja paikallispoliitikkona. Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 41–68.
- Paavolainen, Jaakko (1981).** Työväenyhdistykset. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 629–649.
- Rahikainen, Marjatta (1986).** N. R. af Ursin, aatelismies Suomen työväenliikkeessä. Historiallisia Tutkimuksia 135. Helsinki: SHS.
- Sainio, Venla (2001).** Sirola, Yrjö. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002216>, viitattu 17.5.2019).
- Salmelin, Pentti (1967).** Järjestölehdessä puoluelehdistöön: Suomen työväenlehdistön synty ja asema työväenliikkeen tiedotuskentässä ennen vuoden 1901 puoluekokousta. Helsinki: Tammi.
- Salomaa, Erkki (1966).** Yrjö Sirola: Sosialistinen humanisti. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Soikkanen, Hannu (1961).** Sosialismin tulo Suomeen: Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Soikkanen, Hannu (1970).** Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia. Helsinki: Tammi.
- Soikkanen, Hannu (1975).** Kohti kansanvaltaa. 1. 1899–1937. Helsinki: SDP:n puoluetoimikunta.
- Tikka, Marko (2009).** Kun kansa leikki kuningasta: Suomen suuri lakko 1905. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1247. Helsinki: SKS.
- Vocelka, Karl (2004).** Geschichte Österreichs: Kultur – Gesellschaft – Politik. München: Wilhelm Heyne Verlag.

Laulu- ja soittojuhlien politisoituminen – Viipuri 1908

Laulujuhilla erilaiset harrastajien soitto- ja lauluryhmät esittelivät taitojaan. Kuvassa Lappeenrannan VPK:n soittokunta Viipurin laulujuhliissa 1908.

Kansanvalistusseuran laulu- ja soittojuhlista muodostui yksi merkittävimmistä työkaluista suomalaisen kansallisvaltion rakennusprosessissa 1800-luvun lopulla. Juhlien tärkeimpänä tavoitteena oli suomalaiskansallisen identiteetin kohottaminen. Sen välittämisessä musiikilla oli keskeinen rooli. Kansallisten pyrkimysten ohella laulujuhlien tavoitteena oli alempien yhteiskuntaluokkien musiikillinen sivistäminen ja musiikkimaun muokkaaminen. Lähtökohtana ja esikuvana ohjelmiston rakentamiseen oli länsimainen taidemusiikki, joka oli sivistyneistön mukaan parempi vaihtoehto sen epäsiiveelliseksi ja paheksuttavaksi leimaamalle kansanomaiselle musiikkikulttuurille. ”Oikeanlaisen” musiikin tuli olla siiveellistä, järjestelmällistä ja kasvattavaa. Tämä määritteli juhla järjestäjien kolmatta tavoitetta, joka oli sivistävän musiikkiharrastuksen edistäminen siten, että alempia kansanluokkia innostettiin osallistumaan kuorojen ja torvisoittokuntien toimintaan sekä perustamaan uusia musiikkiseuroja. Järjestötoiminnan läpimurron myötä torvisoitto- ja kuoroharrastuksesta tuli 1880-luvulta lähtien muoti-ilmiö ja musiikkiryhmien lukumäärä kasvoi yhdistysten mukana. Musiikkitoiminta huipentui laulujuhliilla, joissa harrastajaryhmät esittelivät taitojaan.

Suosiesta huolimatta työväestön suhtautuminen porvarillisiin laulujuhliin ei ollut varauksentonta. Kritiikki kärjistyi Viipurin laulujuhlassa vuonna 1908. Ensimmäisen venäläistämiskauden

(1899–1905) jälkeen ja toisen (1908–1917) kynnyksellä juhlaohjelma oli voimakkaan kansallinen ja huipentui Oskar Merikannon *Pohjan neiti* -oopperaan. Teoksesta toivottiin uutta kansallista yhdistäjää ja Suomen sisäisen epävakaa poliittisen tilanteen tasoittajaa, mutta toisin kuitenkin kävi. Viipurilainen sosiaalidemokraattinen *Työ*-lehti tuomitsi laulujuhlan ”isänmaalliseksi äkseeraukseksi” todeten, että ”aikansa ovat jo eläneet ne isänmaalliset korupuheet ja siksi niitten vaikutuksetkin ovat niin vähäpätöisiä”. Nimimerkki Kynttyrän mukaan juhlassa olisi pitänyt puuttua ”köyhälistön ongelmiin”, kun sen sijaan ”isänmaan eteen piti kaikkien ruveta toimimaan” eikä ”nälkäisen rahvaan eteen toimimisesta kukaan maininnut mitään”. Kirjoittaja huomautti vielä, että juhlassa kuullut isänmaalliset puheet ja korostuneen kansallinen musiikki-ohjelma olisivat menneet läpi ehkä muutama vuosikymmen aiemmin, jolloin kansallisuusaaite oli yhteisen toiminnan keskiössä, mutta ei enää. Tarvittiin konkreettisia toimenpiteitä työväestön olojen parantamiseksi. Juhla nähtiin työväenliikkeen piirissä sosiaalidemokraattisen liikkeen vastaisena, mistä johtuen se paremminkin etäännytti kuin lähensi työväestöä ja porvaristoa. Työväenliikkeen suurin äänenkannattaja *Työmies* yhtyi kritiikkiin juhlan ”luihin ja munaskuihin saakka” ulottuvasta isänmaallisuudesta. Lehti kirjoitti enteilevästi, että ”jos näin edelleenkin Kansanvalistusseura menettelee, lienee se viimeisiä kertoja, kun se suuria työläislaumoja laulun, soiton ja urheilun kauniilla nimellä ja tarkoituksella pillinsä mukaan tanssittaa”.

Kritiikin taustalla vaikuttivat poliittiset syyt. Vuoteen 1908 tultaessa työväenliikkeen ja porvariston tavoitteet olivat ajautuneet kauaksi toisistaan. Suurlakon (1905) jälkeen tapahtunut poliittisen kentän pirstaloituminen ja sosialistisen työväenliikkeen nousu sekä sosiaalidemokraattien voitto ensimmäisissä eduskuntavaaleissa 1907 olivat etäännyttäneet työväenliikettä fenno-maanien kansakuntaprojektista. Tämän seurauksena myös laulujuhlayleisö alkoi yhä enemmän jakaantua kahtia.

Viipurin laulujuhlan yhteydessä nousi tarve työväenliikkeen omien laulujuhlien järjestämiselle. Viipurilaiset työväenaktiivit olivat idean edelläkävijöitä. *Työ*-lehdessä työväen laulujuhlien tarpeesta kirjoitettiin jo vuonna 1907. Tämän seurauksena Saimaan alueen työväenyhdistysten kesäjuhlan yhteydessä seuraavana vuonna järjestettiin pienimuotoinen paikallinen laulujuhla, jonka yhteydessä keskusteltiin työväenliikkeen valtakunnallisen laulujuhlan toteuttamisesta. Innokkaan vastaanoton saatelemana asetettiin valmistava valiokunta, jonka tehtäväksi tuli laatia selostus puoluelehtiin ja tiedustella maan muiden työväenyhdistysten mielipidettä aloitteesta. Keskeinen perustelu omien juhlien tarpeelle oli mahdollisuus rakentaa musiikkiohjelma niin, ”että he [kansan syvät rivit] sen käsittävät ja ymmärtävät”. Tärkeintä oli yhteenkuuluvuuden voimistaminen työväenliikkeen sisällä sekä työväen musiikkitoiminnan virkistäminen, joka oli varsin ”leväperäisellä kannalla”.

Ensimmäinen työväenliikkeen laulu-, soitto- ja urheilujuhla järjestettiin lopulta Tampereella vuonna 1910. Tämän jälkeen Viipurin työväenyhdistyksen musiikkivaliokunta alkoi valmistella vastaavan tapahtuman järjestämistä Viipuriin. Juhlan oli määrä toteutua kesällä 1914. Kiristyneen poliittisen tilanteen vuoksi suunnitelma ei kuitenkaan toteutunut. Viipuri sai lopulta ensimmäisen ja viimeisen työväenliikkeen laulujuhlansa vuonna 1935. Juhlan järjestämisestä vastasi vuonna 1920 perustettu Suomen Työväen Musiikkiliitto yhdessä paikallisten toimijoiden kanssa.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Sanomalehdet

Työ 1907–1910

Työmies 1908

Tutkimuskirjallisuus

Hautsalo, Liisamaija & Rantanen, Saijaleena (2015). Suomen laulusta Pohjan neitiin. Strateginen nationalismi musiikillisen kasvatuksen käyttövoimana Suomessa 1800–1900-lukujen vaihteessa. *Musiikkikasvatuslehti* 18 (2), 33–56.

Minkkinen, Merja (1982). Suomen työväen musiikkiliitto STM 60. Tampere: STM.

Rantanen, Saijaleena (2016). Laulu- ja soittojuhlat työväen aatteellisessa sivistystoiminnassa 1910-luvun vaihteessa. Teoksessa *Työväki ja sivistys. Toim. Sakari Saaritsa & Sinikka Selin. Väki Voimakas* 29. Vantaa: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 267–297.

Smeds, Kerstin & Mäkinen, Timo (1984). Kaiu, kaiu lauluni. Laulu- ja soittojuhlien historia. Helsinki: Otava.

Viipurin venäläistäminen ja vastarinta sanomalehdistön kuvauksissa 1910-luvun taitteen vuosina

Tutkimustehtävä Viipuri-historiografian kerrostumissa¹

Niin kutsutut routa- tai sortovuodet 1899–1905 ja 1908–1917 kuuluvat Suomen kansallisen tarinan avaintapahtumiin. Niillä viitattiin jo omana aikanaan ajanjaksoihin, jolloin Venäjän keisarikunta toimeenpani niin kutsuttua yleisvaltakunnallistamispolitiikkaa Suomen suuriruhtinaskunnan lainsäädännön ja hallinnon yhdenmukaistamiseksi Venäjän kanssa, lujitti järjestysvaltaa ja pyrki etenkin Raja-Karjalan kulttuuriseen lähentämiseen emämaahan. Näiden kausien aikana Venäjän toiminnan katsotaan mobilisoineen suomalaiset vastarintaan, jonka seurauksena Suomessa syntyi moderni kansallisuusaate. Routavuosia koskevien historiatulkintojen yhden juonteen onkin muodostanut suomalaisten vastarinta ja se, kuinka käsitykset venäläistämispoliitiikan vastustamisen keinoista jakautuivat. Vanhasuomalaisen myöntövyörylinja ja perustuslaillinen passiivinen vastarinta olivat tässä suhteessa sovittamattomassa kiistassa, kunnes katsomusten on nähty lopulta yhdentyneen 1910-luvun taitteessa. Yhdentyminen on tulkittu seuraukseksi niin kutsutun myöntövyörylinjan tuloksettomuudesta, kun yleisvaltakunnallistamistoimet olivat edenneet myönnytyksistä huolimatta.²

Venäläistämiskausiksi nyttemmin kutsuttujen ajanjaksojen vaihteita on selvitetty perusteellisesti lukuisissa erikoistutkimuksissa, joiden näkökulmat ovat muovautuneet jo moneen otteeseen sukupolvien vaihtuessa. Kaudet nähtiin Suomen itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä puhtaasti Suomeen kohdistuvan sortopolitiikan valossa,³ kunnes toisen maailmansodan jälkeinen historiankirjoitus käänsi katseen suomalaisten toimien reflektiiviseen tarkasteluun Venäjän näkökulmasta. Samalla 1960-luvulta alkaen jäi sivuun aikalaisten kokemus sorrosta.⁴ Kuluvalle vuosituhannelle venäläistämiskausia on ensisijaisesti lähestytty historiapolitiisena konstruktiona – menneisyyteen ja muistamiseen liittyvänä rakennelmana, jonka avulla on luotu niin kansallista identiteettiä kuin vastakkainasettelujakin. Ulkopoliittisen varovaisuuden väistyttyä aika-

kauden ilmapiiriä on jälleen voitu tutkia aiempaa moniäänisemmin myös kokemuksellisesta näkökulmasta.⁵

Karjalaan ja läänikeskus Viipuriin kohdistuneita yleisvaltakunnallistamistoimia on 1950-luvulle saakka muisteltu verrattain runsaasti, koska seudun etuvartioasema kuului sotien välisen suomalaiskansallisen kertomuksen keskeisiin elementteihin. Tutkimuksissa ja muistoissa on jaettu yhteisesti käsitys siitä, että rajamaakunta joutui geopoliittisen sijaintinsa takia monin tavoin keisarikunnan sulauttamistoimien koekentäksi.⁶ Tosiasia on, että keisarikunnan yhtenäistämispoliittikkaa alettiin panna täytäntöön Karjalassa muuta Suomea aikaisemmin ja intensiivisemmin, ja sama koski järjestysvallan lujittamista sekä uskonnollista ja sivistyksellistä lähentämistä. Tämä kaikki on korostanut läänikeskus Viipurin merkitystä yhtenä venäläistämistoimiin kohdistuneen vastarinnan keskuspaikkana etenkin 1910-luvulla. Edellä mainittu tulkinta tunnustetaan arvolatauksista riisuttuna historialliseksi tosiasiaksi edelleen, vaikka käsitykseen vastarinnan yhtenäisyydestä on sittemmin tullut säröjä.⁷

Syksyn 1905 suurlakkoon päätyneen ensimmäisen venäläistämiskauden poliittiset konfliktit Viipurissa on jo tutkittu varsin perusteellisesti. Vuonna 1908 uudelleen alkaneiden yleisvaltakunnallistamistoimien historiankirjoitus on sen sijaan kaupungin osalta keskittynyt pitkälti kahteen teemaan. Toisaalta on selvitetty vuonna 1911 kiihtynyttä taistelua Viipurin läänin aluekokonaisuuden säilyttämisen puolesta, toisaalta on tutkittu kesäkuussa 1912 voimaantulleen yhdenvertaisuuslain kärjistämää oikeustaistelua, joka huipentui lain soveltamisesta kieltäytyneille suomalaisille tuomareille Venäjällä määrättyihin vapausrangaistuksiin. Näitä dramaattisia vaiheita kuitenkin pohjustivat jo vuodesta 1907 alkanut kontrollin kiristyminen ja kaavailut jopa sotatilan julistamisesta Viipurin lääniin, jota ovat käsitelleet viimeksi Jukka Partanen ja Risto Marjomaa Viipurin läänin historiateoksessa. Sotatilan uhka johtui osin aiheellisista syyteistä venäläisten vallankumouksellisten suojelemisesta. Vaikka ongelma ratkesi venäläisen vallankumousryhmän pidätykseen ja siihen, että Suomen työväenliike menetti uskonsa venäläisen vallankumousliikkeen yhteisvoimaan, vaihdettiin vuosina 1910–1911 monia yleishallinnon viranomaisia muista syistä Venäjän hallinnolle lojaaleihin tahoihin.⁸

Virkakoneiston puhdistusten muodollisia ja todellisia syitä, saati paikallisten reaktioita niihin, ei ole tutkimuksissa tai muistelmassa tältä ajalta juurikaan selvitetty. Tämä johtunee siitä, että Viipurin vuosien 1908–1911 tapahtumat ovat jääneet ensimmäisen venäläistämiskauden (1899–1905) sekä vuonna 1912 ennennäkemättömän vakavaksi kärjistyneen oikeustaistelun varjoon. Tämän artikkelin päätavoitteena onkin tarkastella, kuinka venäläistämispoliitiikan toimeenpaneminen lehtikirjoitusten mukaan käynnistyi ja eteni Viipurissa vuodesta 1908

syksystä 1912 huipentuneeseen oikeusdraamaan, ja kuinka maan sanomalehdet tapahtumiin reagoivat. Venäläistämispoliitikalla tarkoitetaan tässä yhteydessä sekä Venäjän toimia Suomen suuriruhtinaskunnan lähentämiseksi Venäjään että siihen liittynyttä järjestysvallan lujittamista ja virkakunnan vaihtamista keisarikunnan hallinnolle lojaaleihin voimiin. Venäläistämiskausilla puolestaan tarkoitetaan ajanjaksoja 1899–1905 sekä 1908–1914, jolloin keisarikunnan hallinto pani tällaista politiikkaa täytäntöön.⁹ Osmo Jussilan venäläisiin lähteisiin pohjautuvan näkemyksen perusteella vuodet 1899–1914 (/1917) voi nähdä myös yhtenäiseksi kaudeksi. Sen jälkimmäisellä jaksolla pyrittiin ehkäisemään vuoden 1905 suurlakon kaltaiset levottomuudet ja tukahduttamaan viranomaisten vastarinta, mikä viittasi lähinnä reaalioliittisiin tavoitteisiin.¹⁰

Kokonaiskuva toisen venäläistämiskauden suomalais-venäläisen oikeusdraaman esivaiheista Viipurissa on toistaiseksi puuttunut. Esimerkiksi Erkki Paavolainen (1954) kuvasi sanomalehti *Karjalan* historiateoksessa suomalais- ja venäläismielisten viranomaisten välisiä konflikteja vasta talvesta 1911, jolloin paikalliset viranomaiset oli jo vaihdettu Venäjän hallinnolle mieleisiksi. *Viipurin kaupungin historiateoksen IV osassa* (1981) läänin järjestysviranomaisten vaihtaminen venäläismieliseksi puolestaan sivuutetaan lyhyellä maininnalla ja nimeämättä jäävät myös niin kutsutun oikeustaistelun toimijat.¹¹ Tätä laajemmin tapahtumia käsittelee Pirkko Leino-Kaukiaisen ansiokkaasti *Viipurin läänin historiasarjan V osassa* (2014), joskaan koko läänin kattavassa tarkastelussa ei erityisesti keskitytä Viipuriin sijoitettujen virastojen virkakuntaan.¹² Mainittakoon, että Riitta Porkka on lisäksi tarkastellut pro gradu -tutkielmassaan (1992) kolmen sanomalehden kuvaa Viipurin läänin venäläistämisestä vuosina 1908–1914. Läänitasolla eivät kuitenkaan korostu Viipurin tapahtumat, vaan etusijan saavat Kaakkois-Kannaksen kuntien erottamishanke sekä Raja-Karjalan kirkolliset ja koulukysymykset.¹³

Sen sijaan historiankirjoitus on luonut jo melko täysipainoisen kuvan syksyllä 1912 huipentuneesta Viipurin maistraatin ja hovioikeuden oikeustaistelusta, joka levisi muualla Suomessa useisiin muihinkin vastaaviin laitoksiin. Tapahtumat käynnistyivät yleisvaltakunnallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä annetun yhdenvertaisuuslain voimaantulosta toukokuussa 1912. Antaessaan Suomessa muille Venäjän alamaisille samat oikeudet kuin Suomen suuriruhtinaskunnan asukkaille yhdenvertaisuuslaki avasi Suomen hallintovirat venäläisille, määräsi Suomen virkamiesten tekemät rikokset tutkittaviksi ja tuomittaviksi Pietarin piirioikeudessa ja toi mahdollisuuden määrätä niistä annetut vapausrangaistukset kärsittäviksi Venäjällä. Keisarillisella hallinnolla oli näin käytössään uudenlainen repressiivinen – rankaiseva ja tukahduttava – keino Suomen viranomaisten ennakoidun vastarinnan nujertamiseksi.¹⁴

Yhdenvertaisuuslakiin liittyneet selkkaukset maistraatin ja hovioikeuden sekä Venäjää myötäillen siviilihallinnon ja poliisitoimen välillä on dokumentoitu Kaarlo Nuorvalan teoksessa *Krestyn miehet: Kuvaus yhdenvertaisuuslain aiheuttamasta oikeustaistelusta* (1939).¹⁵ Vaihetta ovat selvittäneet myös Väinö Kannel (1939) ja Jukka Kekkonen (1992) Viipurin hovioikeuden historiateoksissaan, samoin Erkki Paavolainen aiemmin mainitussa sanomalehtihistoriasaan (1954). Kaupunki- ja hovioikeustuomareiden vankeusaikaa käsittelevät lisäksi Pietarin suomalaisen seurakunnan pastorin Edvin Wirénin (1885–1950) sekä hovioikeuden asessori Emil Forsströmin (1866–1927) tyttären, laulaja ja toimittaja Annikki Arnin (1898–1981) muistelmat. Näiden teosten joukossa Kekkonen tuoreempi hovioikeushistoria luo vastapainoa aikalaismuistelmien sympatioille perustuslaillista vastarintaa kohtaan.¹⁶

Viipuria käsittelevä suomalainen historiankirjoitus palasi 1950-luvun alkupuolen jälkeen toisen venäläistämiskauden käännteisiin vasta 1980-luvulla. Vuosikymmenen lopulla alettiin luopua aiempia tulkintoja ohjanneesta käsityksestä, jonka mukaan kansallinen vastarinta yleisvaltakunnallistamispolitiikkaa kohtaan olisi yhtenäistynyt 1910-luvun taitteen Karjalassa muun Suomen tapaan. Ajanjakson paikallisiin henkilösuhteisiin ja puolueiden sisäisiin ristiriitoihin on perehtynyt erityisesti Vesa Vares, joka on suomalaisen puolueen sisäistä hajaannusta tutkiessaan selvittänyt muun ohella myöntyväisyyksien *Viipuri*-lehden suhdetta toisen venäläistämiskauden idänpolitiikkaan.¹⁷ 1910-luvun poliittisten piirien eripuraisuuteen kiinnitti 1990-luvulla huomion myös Jarno Forssell.¹⁸ Viime vuosina teesiä toisen venäläistämiskauden kansallisesta yhtenäisyydestä on Karjalan osalta kyseenalaistanut Maria Lähteenmäki. Lähteenmäki on tarkastellut hiljattain Viipurin kaupunkitilaan sijoitettua julkista muistamista ja sen osittain Venäjän vastaisia ilmentymiä toisen venäläistämiskauden aikana. Jo aiemmin hän on syventynyt saman aikakauden pelkoihin ja ilmapiiriin monografiassaan *Maailmojen rajalla: Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944* (2009).¹⁹ Edellä mainittujen teosten tulokset luovat lähtökohtia tämän artikkelin näkökulmille. Toisen venäläistämiskauden syyt ja alkuvaiheet Suomessa ja Viipurin läänissä on muilta osin taustoitettu tämän kokoelman johdannossa.

Käsillä olevan artikkelin yhtenä tehtävänä on rekonstruoida sekä akateemisen tutkimuksen että populaarin historiankirjoituksen tähän asti sivuuttamia 1910-luvun taitteen tapahtumia Viipurissa. Sanomalehtikirjoitusten avulla selvitetään ensinnäkin, millaisin perustein kaupungin virastoihin suurlakon jälkeen nimitetty perustuslaillinen johto vaihdettiin Venäjälle myötämielisiin tahoihin yleisvaltakunnallisen lainsäädäntöjärjestyksen voimaantulon (1910) jälkeen, ja kuinka paikalliset ja muu Suomi Venäjän hallinnon menettelyyn

suhtautuivat.²⁰ Artikkelin kuvituksessa seurataan samalla Viipurin tapatumien kuvallistamista suomalaisissa pilalehdissä.

Koska artikkeli käsittelee vuonna 1912 huipentuneen oikeustaistelun esivaiheita, ei historiallisen prosessin kuvausta ole ollut mielekäästä lopettaa kokonaan syksyyn 1912, jolloin ensimmäiset viipurilaiset viranomaiset vangittiin. Päättötölkun edelle on tästä syystä koottu pääasiassa tutkimuskirjallisuuden pohjalta Viipurin maistraatin ja hovioikeuden jäsenten vangitsemiseen ja johdaneet käänteet. Luvussa kuvatut kotimaiset ja kansainväliset reaktiot tapahtumiin rakensivat olennaisesti maailmansotien välisen historiankirjoituksen kuvaa Viipurin geopoliittisesta merkityksestä.

Sanomalehtikirjoitukset vuosilta 1908–1914 on valittu artikkelin päälähteaineistoksi, koska seudun viranomaisten erottamis- ja nimitysprosesseja käsittelevien lääninhallituksen ja hovioikeuden arkistoaineistojen käyttö olisi edellyttänyt viikkoja kestävästä aineistonhankintamatkaa Viipuriin Leningradin alueen (oblastin) arkistoon. Asiakirjamateriaalin sijaan artikkelin lähteaineisto on louhittu kotimaisista ja ulkomaisista sanomalehtitietokannoista sekä käyttämällä tutkijan esiymmärrykseen perustuneita hakusanoja että etsimällä aihetta käsitteleviä sanomalehtiartikkeleita avaintapahtumien, kuten oikeudenkäyntien ajoilta.²¹ Historialliseen sanomalehtikirjastoon kohdistettujen hakujen ohella yksittäisiä sanahakuja on kohdistettu ajan tapahtumien kansainvälisen painoarvon selvittämiseksi Tukholman *Kungliga biblioteketin Svenska dagstidningar* -tietokannan avoimiin sanomalehtiteksteihin sekä brittiläisten *The Economistin* ja *The Manchester Guardianin* digitoituihin numeroihin, jotka on luettu *ProQuest*-tietokannasta.

Lehtikirjoituksia voi tarkastella todellisen tilanteen peilinä sitä vasten, että tutkittava ajanjakso kuuluu vuonna 1906 alkaneeseen politisoitumisen ja poliittisen lehdistön ”kultakauteen”, jolloin lehdistö sai venäläistämistoimista huolimatta toimia huomattavan vapaasti.²² Tilanne näkyy lehtikirjoittelun retorikassa.²³ Sanomalehtiainestoa käytetään tässä ensi käden lähteenä kuvaamaan, kuinka lehdistö suhtautui 1910-luvun alun yleisvaltakunnallistamistoimiin, mutta myös sekundaariaineistona selvittämään toistaiseksi kartoittamatta jääneitä tapahtumahistorian käänteitä. Eri poliittisten suuntausten uutisoinnit ja uutiskomentit nähdään aikalaistulkintoina, joita vertailemalla luodaan tasa-puolinen kokonaiskäsitys aikakauden tapahtumista ja mielialoista Viipurissa. Yksittäisten lehtien kantojen värityksestä huolimatta – ja toisaalta sen ansiosta – tekijä uskoo, että suurista tietomassoista siivilöidyn aineiston avulla on mahdollista luoda poliittisesti ja alueellisesti moniääninen tulkinta siitä, mitä Viipurissa toisella venäläistämiskaudella tapahtui, ja miten tapahtumia kaupungissa ja muualla Suomessa merkityksellistettiin.²⁴

Lehtikirjoitusten avulla pyritään muodostamaan kuvaa asetelmista, joita eri poliittista suuntaa edustaneet sanomalehdet (artikkelin kuvituksessa pilalehdetkin) tänä aikana rakensivat suomalaisen ja venäläisen osapuolen toiminnasta. Kuinka venäläistämispolitiikan toimeenpano Viipurissa jakoi lehtikirjoittelussa paikallista sisäpoliittista kenttää, ja mistä tapahtumista puolestaan vallitsi konsensus? Missä määrin poliittinen sanomalehdistö pysyi painostuksenkin alaisena toimimaan nousevan kansalaisyhteiskunnan keskustelufoorumina ja vallankäytön kriitikkona, ja millaisista seikoista lehtikirjoituksissa vaiettiin?²⁵ Vaikka sanomalehtimateriaalin pohjalta on tässä voitu muodostaa lähinnä kuvaus niin kutsutun oikeustaistelun huipentumiseen johtaneesta prosessista, tekijä toivoo, että 1910-luvun taitteen tapahtumien rekonstruointi loisi vastaisuudessa edellytyksiä myös deskriptiota edistyneemmälle analyysille itäisen Suomen venäläistämispolitiikkaa käsittelevästä lehtikirjoittelusta.

Yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö vaatii lojaleita toimeenpanijoita

Venäjä alkoi vuonna 1908 tiivistää koko Suomen yhteyttä keisarikuntaan turvallisuuspoliittisista syistä – niin sisäisten kuin ulkoistenkin uhkien hälventämiseksi.²⁶ Askelta kohti yleisvaltakunnallistamista merkitsi Suomen asiain keisarille esittelemisen vaihtaminen suomalaiselta ministerivaltiosihteeriltä Pietarin ministerineuvoston tehtäväksi kesäkuussa 1908, mikä siirsi Suomen senaatin Venäjän hallituksen valvontaan ja katkaisi suomalaiselta hallinnolta suoran yhteyden keisariin. Suuriruhtinaskunnan sisäpoliittinen voimatasapaino puolestaan muuttui, kun suurlakon jälkeen nimitetyt perustuslailliset nuorsuomalaiset senaattorit luopuivat keuhällä 1909 hallitusvallasta virheelliseksi koetun keisarin perustuslakien tulkinnan vuoksi. Senaattiin jäi tämän jälkeen vain vanhasuomalaisia, kunnes jälkimmäisetkin erosivat niin kutsutun sotilasmiljoonakiistan takia syksyllä 1909.²⁷

Koska suhde valtakunnallistamispolitiikkaan ja perustuslakien sitovuuteen riitautti eduskuntaryhmiä ja esti poliittisen senaatin muodostamisen, harkitsi kenraalikuvernööri jopa senaatin lakkauttamista. Marraskuussa 1909 keisari kuitenkin nimitti niin kutsutun amiraalisenaatin (tai sapelisenaatin), jonka jäsenet olivat venäläistyneitä suomalaisupseereja ja Suomessa syntyneitä venäläisiä. Kenraalikuvernööriksi nimitettiin F. A. Seyn, joka alkoi toimeenpanna määrätietoista venäläistämispolitiikkaa. Sen avulla pyrittiin ratkaisemaan lopullisesti niin kutsuttu Suomen kysymys eli kiista Suomen oikeudellisesta asemasta Venäjän keisarikunnan yhteydessä. Kysymyksen ratkaisi ensi vaiheessa laki yleisvaltakunnallisesta lainsäädäntöjärjestyksestä.²⁸

Duuman valmistelemasta ja Venäjän ministerineuvoston hyväksymästä, yleisvaltakunnallisen lainsäädäntöjärjestyksen luoneesta laista muodostui Venäjän ja Suomen suuriruhtinaskunnan yhtenäistämisen tärkein työkalu. Kesäkuussa 1910 voimaan tulleen lain myötä duuma sai oikeuden säätää Suomeen lakeja asioissa, joilla oli yleisvaltakunnallista merkitystä. Tällaisia olivat esimerkiksi Suomen erillishallinnon perusteet, venäjän kielen asema, venäläisten oikeudet Suomessa ja sotilasasiat, mutta myös monet näitä vähäpätöisemmät kysymykset.²⁹ Niin Suomessa kuin Venäjälläkin tiedettiin lähihistorian perusteella, että Venäjällä luodun säännösten voimaantulo katkaisisi tuolloisten Suomen johtavien perustuslaillisten virkamiesten uran siinä vaiheessa, kun yleisvaltakunnallisessa järjestyksessä luotua säännöstöä pitäisi alkaa soveltaa, koska nämä eivät sitä tunnustaisi.³⁰

Perustuslaillisen vastarinnan taipumattomimpia muotoilijoita edusti nuorsuomalaisessa puolueessa niin kutsuttu pääskyssiipi keskushenkilöinä Viipurin läänin läntisestä vaalipiiristä (joskaan ei suoranaisesti viipurilaisina) valitut kansanedustajat, toimittaja Tekla Hultin sekä lakimiehet Jonas Castrén ja P. E. Svinhufvud. Kolmikon kiihkomielisyyttä kuvaa, ettei kukaan heistä täysin tuominnut poliittisia murhiakaan, mikäli ne voitiin tulkita protestiksi Suomen valtiollisten oikeuksien loukkaamista vastaan.³¹ Pääskysten kärkevinä äänenkannattajina toimivat Viipurissa sanomalehdet *Karjala* ja 1900-luvun alussa lakkautettu *Viipurin Sanomat*, joka alkoi ilmestyä uudelleen vuonna 1910. Nuorsuomalaisten varpussiiveksi kutsutun maltillisen enemmistön äänen toi vuodesta 1912 paikallisesti esille *Karjalan Lehti*. Nuorsuomalaisten kanssa samoilla perustuslaillisilla linjoilla toimi RKP:n äänenkannattaja *Viborgs Nyheter*.³²

Jo ennen yleisvaltakunnallisen lainsäädäntöjärjestyksen voimaantumista suomalaiset perustuslailliset tuomarit olivat väistyneet korkeinta oikeutta vastaan senaatin oikeusosastosta. Tilalle oli nimitetty myöntöväisyyksimielisiiä tuomareita, joiden prioriteettina oli säilyttää avainvirat vaikeista ajoista huolimatta suomalaisten käsissä. Yleisvaltakunnallisen lainsäädäntöjärjestyksen voimaantulon aikoihin senaatin oikeusosaston varapuheenjohtajaksi³³ eli presidentiksi nimitettiin vanhasuomalainen Daniel Woldemar Åkerman (1843–1919). Åkerman oli tiukan linjan kielifennomaani, joka oli työskennellyt vuosikymmeniä Viipurin hovioikeudessa ennen nousemistaan Bobrikovin kaudella suomalaiseen oikeuseliittiin. Oikeusosaston muut vanhasuomalaiset tuomarit suhtautuivat Åkermaniin alun alkaen kylmäkiskoisesti, koska huhujen mukaan tämä kantoi mainetta ”kenraalikuvernööri Seynin venäläistämispolitiikan nöyränä palvelijana”.³⁴

Åkermanin jäyhään hahmoon henkilöityi tärkeä osa Viipurin 1800-luvun lopun fennomaaniliikkeen emansipatorista historiaa, mutta uusi aika oli teh-

nyt hänestä aivan toisenlaisen, myöntövyvyyslinjan matelevimmaksi mielletyn suuntauksen keulakuvan. Kun Suomalaisen puolueen jäseniä oli alkanut kääntyä passiivisen vastarinnan kannalle vuoden 1909 hallituskriisin jälkeen, jäivät Viipurin vanhasuomalaiset vähitellen yksin edustamaan taipuvaisuuspolitiikkaa, jonka he kokivat parhaiten suojaavan Suomen ja etenkin Viipurin läänin asemaa pitkällä aikavälillä. Suuntauksen harvenevat rivit keskittyvät F. S. Eljas Pauanteen toimittaman *Viipuri*-lehden piiriin. *Viipurin* ja muiden vanhasuomalaisien lehtien sivuilla Åkermanin sanomaa tukivat puoliso ja puolueaktiivi Emma Åkerman sekä pariskunnan poika Väinö Voipio, joka nimettiin vuonna 1913 *Viipuri*-lehden päätoimittajaksi. Voipion aikana lehti alkoi tosin vaieta Venäjän-poliittisista näkemyksistä, kun keisarimielinen ja arvokonservatiivinen myöntövyvyyslinja oli vanhentunut ja menettänyt kannatuksensa rippeet.³⁵

Karjalan ja etenkin Viipurin vanha- ja nuorsuomalaiset ajautuivat Venäjän-politiikassaan muuta Suomea jyrkempään vastakkainasetteluun pyrkiessään estämään rajamaakunnan geopoliittisen aseman heikkenemisen.³⁶ Suuntaukset eivät silti väitelleet vain keskenään, vaan saivat suurlakon jälkeen vastustajan paikallisesta, luokkataistelun strategiakseen omaksuneesta työväenliikkeestä. Osin venäläisten kumousliikkeiden vaikutuksesta siitäkin muodostui Viipurissa Suomen oloissa omaleimainen suuntaus. Etenkin nuorsuomalaiset ja ruotsinkieliset kokivat suomalaisen kansakunnan ja oikeusjärjestelmän uhatuksi kahdesta suunnasta: isovenäläisen nationalismin uhkaa täydensi yhteiskuntajärjestystä sisältä käsin horjuttanut luokkapohjainen protesti.³⁷

Kuvernööri von Troilin ja poliisimestarin erottaminen

Suurlakosta alkanut perustuslaillisen virkakunnan triumfi jäi lopulta lyhyeksi. Pian yleisvaltakunnallisen lainsäädäntöjärjestyksen voimaantulon (1910) jälkeen osattiin ennakoida Viipurin läänin kesäkuusta 1907 johtaneen kuvernöörin, lakimies, vapaaherra Birger von Troilin (1868–1926) erottamista. Ensimmäiset merkit von Troilin epäsuosioon joutumisesta luettiin kansallismielisistä venäläisistä lehdistä, joissa kampanjoitiin kuvernööriä vastaan. Elokuun puolivälin (1910) jälkeen Suomessa siteerattiin esimerkiksi pietarilaisen sotilaslehti *Standartin* kirjoitusta, jossa kyseenalaistettiin suurlakon jälkeen Suomelle annetut valtiolliset oikeudet ja kuitattiin ne yksinomaan japanilaisten, toisin sanoen Japanille voitokkaan Venäjän–Japanin sodan ansioksi. *Standartin* reporterit kertoi nähneensä Kuokkalassa kolme japanilaisen näköistä ratsastajaa ”tshuudilta” eli suomalaiselta vaikuttaneen tiennäyttäjän kanssa,³⁸ millä vihjattiin suomalaisten ja japanilaisten maanpetokselliseen sotilaalliseen yhteistoimintaan. Ajatus muistutti Suomen aktivistipiirien menestyksekkästä

vehkeilystä Japanin sotamenestyksen puolesta vuosina 1904–1905, joskin lehti-juttu vaikutti jälkijättöiseltä ja tekaistulta.³⁹

Standartin kirjoittaja vaati näkemänsä perusteella kuvernööri von Troilin erottamista ja väitti tätä tunnetuksi ”venäläisvihastaan ja suomalaisten arvostamasta lojaliteetista”.⁴⁰ Luonnehdintaan olivat kaikesta päätellen antaneet aiheen kuvernöörin menettelytavat, jotka nojautuivat suomalaisten lakien soveltamiseen. Lakien kirjaimelliseen tulkintaan vetoamalla von Troil oli torjunut Venäjän viranomaisten esittämiä paikallisviranomaisten kielitaitovaatimuksia sekä näiden määräämiä kotietsintöjä ja vaatinut Kaakkois-Kannaksella tapahtuneiden provokaatioiden puolueetonta tutkintaa. Tällaiseksi provokaatioksi voitiin ajatella esimerkiksi Suomen asemaa puolustaneen professori Mihail Herzenstein murha, jonka vanhoilliset äärinationalistit, mustasotnialaiset venäläisaktivistit tekivät Terijoella vuonna 1906.⁴¹

Kenraalikuvernööri Seyn kehotti jo syyskuussa 1910 von Troilia hakemaan eroa. Tämä kuitenkin kieltäytyi jättämästä tehtävänsä ilman aiheetta ja ilmoitti velvollisuudekseen hoitaa läänin, jonka keisari oli uskonut hänen hallintoonsa. Vaivattomamman tien olivat valinneet neljä Suomen kuvernööriä, jotka olivat jättäneet virkansa vapaaehtoisesti epäsuosioon jouduttuaan. Myös von Troilin lähdön aika koitti lopulta, kun kenraalikuvernööri Seyn haki ja sai keisarilta marraskuussa hyväksynnän hänen erottamiselleen. Perusteena oli se, että von Troil oli soveltanut leimaveroissa Suomen eduskunnan antamaa leimasuostunta-asetusta, joka oli annettu 18. marraskuuta 1910 Venäjän kanalta laittomassa järjestyksessä eli ilman duuman myötävaikutusta. Samasta syystä sai lähteä myös Hämeen läänin kuvernööri.⁴² Tosiasiassa eropasseja oli vauhdittanut se, että von Troil oli kieltäytynyt panemasta Terijoella toimeen erästä kenraalikuvernöörin määräämää kotietsintää.⁴³ Venäjän näkökulmasta laittomaan leimaveroasetukseen vetoaminen kuvernöörin muodollisena erottamisperusteena oli keisarin hallinnolta johdonmukaista, koska kaavailtujen venäläistämistoimien onnistuminen edellytti ylinten järjestysviranomaisten ehdotonta lojaaliutta yleisvaltakunnalliselle lainsäädäntöjärjestykselle,⁴⁴ ja päällikkövaltaisessa virastossa johtajan vaihtaminen riitti varmistamaan Venäjän hallinnon vaatimat käytänteet.⁴⁵

Viipurilaiset reagoivat eroon spontaanisti. Eri puolilla Suomea ilmestyneissä lehdissä kerrottiin, kuinka kuvernöörin talon edusta Linnankadulla, lähikadut ja viereinen Kirkkopuisto täytyivät kunniatervehdykselle tulleista viipurilaisista heti erottamisuutisen levittyä 19. marraskuuta. Seremoniat kuvattiin ajan tavan mukaan yksityiskohtaisesti. Iltayhdeksältä lauluseura *Wiborgs Sångarbröder* (myöhempi Viipurin Laulu-Veikot) saapui soihtukulkueessa laulamaan kuvernöörin parvekkeen alle laulun *Terve, Suomeni maa*. Eronnut kuvernööri ilmestyi

puolisonsa kanssa parvekkeelle pitämään yleisölle kaksikielisen kiitospuheen, jonka lopuksi tämä kohotti kolminkertaiset eläköön-huudot ”hänelle rakkaiksi tulleille Viipurin kaupungille ja läänille”. Yleisö vastasi eläköön-huudoin von Troilille ja Suomelle. Isänmaallisten kuoroesitysten ja yhteisen *Maamme*-laulun jälkeen yleisö poistui paikalta Porilaisten marssin sävelten kaikuessa.⁴⁶

Viipurin ja muun Suomen lehtikirjoituksissa von Troilin erottamisen syy koettiin näennäiseksi. Erityisesti perustuslailliset valittivat maan menettäneen väkivaltaisesti kunnollisen ja etevän, lain pyhyyttä kunnioittavan hallintomiehen, jonka perustuslaillinen asenne ei enää sopinut ajan hallitustapaan.⁴⁷ Kuvernööri uskottiin vaihdettavan ”nöyräniskaiseen, kätyripalveluksiin valmiiseen onnenonkijaan”.⁴⁸ Nuorsuomalainen *Tampereen Sanomat* katsoi uuden järjestelmän vaativan miehiä, ”jotka pysyvät vieraana kaikelle sille mitä maamme ja kansamme todellinen etu vaatii”.⁴⁹

Viipurin nuorsuomalainen *Karjala*-lehti kiitti erotettua kuvernööriä tahdikuudesta ja taidosta, jonka ansiosta tämä oli pystynyt torjumaan ”venäläisen sotaväen, venäläisen yleisön ja erityisesti Raja-karjalaisen huvila-asutuksen retelöimishalun”. Lehti totesi mainittujen tahojen pyrkineen aiheuttamaan järjestyshäiriötä ”pikkumaisuuden, pahansuopaisuuden ja kansallisvihan raivon” ajamina.⁵⁰ Selkkausten välttämiseksi tarvittiin mielenmalttia ja tarmokkuutta, jota von Troil oli lehden mukaan osoittanut torjuessaan rauhallisesti erilaisia levottomuuksia. Hänen kiitettiin saaneen läänin olot järjestykseen anarkiasta, johon *Karjalan* mukaan oli vajottu venäläisen Nikolai Mjasojedovin toimiessa kuvernöörinä vuosina 1902–05.⁵¹ Väite piti jossain määrin paikkansa, vaikkei esimerkiksi väkivaltaisen työläisaktiivisuuden hiipumista voi lukea pelkästään kuvernööri von Troilin ansioksi.⁵²

Myös muiden maakuntien nuorsuomalainen lehdistö taustoitti von Troilin eron syytä korostamalla Viipurin läänin kuvernöörin viran tärkeyttä ja vaikeutta. Syyinä oli läänin sijainti. Linnoitetussa pääkaupungissa oltiin tekemisissä jatkuvasti venäläisten sotilasviranomaisien kanssa, ja hienovaraista toimintaa edellytti myös Suomen puolelle levittäytyvä pietarilainen huvilaväestö. Muutkin rajaläänin tiiviit kontaktit venäläisten kanssa korostivat kuvernöörin tehtävien arkaluonteisuutta. Samalla muistutettiin, että sikäläiseltä kuvernööriltä venäläisten alitukseen punomat ”juonet Viipurin lääniä ja sen hallintoa vastaan” edellyttivät erityistä luovintakykyä.⁵³

Tampereen Sanomat piti von Troilia elävänä todistuksena pietarilaisille asukkaalle ”lakipohjaisen hallinnon etevämmyydestä poliisihallinnon ja mielihallinnon rinnalla”. Kirjoittaja ennakoiki Viipurin läänille koittavan kovat ajat, eteläsavolainen puoluetoveri *Suur-Savo* puolestaan ennusti epäjärjestyksen, laittomuuksien ja turvattomuuden kautta.⁵⁴

Vanhasuomalaiset lehdet uutisoivat aiheesta vähemmän kärjekkäästi, mutta yhtä kaikki huolestuneina. Puolueen päälehti *Uusi Suometar* tyytyi kommentoimaan erottamista ”nykyisen hallitussuuntauksen seuraukseksi” ja siteeraamaan lyhyesti paikallisissa lehdissä mainittua erottamisen syytä. Myös erotetun von Troilin saamaa huomiota kotikaupungissaan kuvattiin myönteiseen sävyyn.⁵⁵ Suomalaisen puolueen turkulainen äänenkannattaja *Uusi Aura* – myöhemmin vanhasuomalaisen passiivisen vastarinnan äänitorvi – sen sijaan pitäytyi toteavassa uutisoinnissa. Rajaläänin tapahtumat olivat maantieteellisesti kaukana, ja lehti edusti tässä vaiheessa maltillista myöntövyölyä.⁵⁶

Epävarmaa tulevaisuutta murehdittiinkin eniten paikan päällä. Vanhasuomalaisen *Viipurin* toimittaja pelkäsi von Troilin seuraajan huolehtivan siitä, että ”erottajien tahto tulisi täytetyksi Suomen parhaasta riippumatta”. Vanhasuomalaiset arvostivat poliittisista vastakkainasetteluista huolimatta von Troilia suomenkielisten tarpeiden ymmärtämisestä. Sen viimeiseksi ilmaukseksi nostettiin erotetun kuvernöörin, ruotsalaisen puolueen kannattajan, suomenkielinen kiitospuhe.⁵⁷ Von Troilia aiemmin jossain määrin kritisoineissa työväenlehdissäkin ounasteltiin kuvernööri vaihdettavan aiempaa nöyräniskaisempaan mieheen.⁵⁸

Loppuvuoden 1910 kuvernöörinvaihdosta varjostivat sitäkin laajamittaisemmat uhat eli Pietarista jälleen kerran kantautuneet huhut Venäjän aikeista erottaa koko Viipurin lääni Suomen suuriruhtinaskunnasta. Näiden kaavailujen tavoitteena oli palauttaa seutu venäläiseksi kuvernementiksi, mikä poistaisi vuorovaikutusta hankaloittaneet rajat Venäjän suuntaan ja toisi alueelle venäläiset lait ja hallintojärjestelmän. Pietarin ja Moskovan sanomalehdet ja niistä etenkin *Novoje Vremja* ja jopa muutoin Suomeen ystävällisesti suhtautunut *Rjeth* kampanjoivat hankkeen puolesta aktiivisesti syksyllä 1909, ja loppuvuodesta 1910 kirjoittelua jatkoi *Objedinenije*-lehti. Läänin liittämistä suoraan keisarikuntaan perusteltiin Venäjän turvallisuudella – katsottiinhan Viipuri Pietarin suojarustukseksi länttä kohti. Myös venäläisten asukkaiden etua ja kesäasukkaiden kannalta vaivalloiseksi koettua tullirajaa painotettiin asiaa käsiteltäessä. Niin ikään tärkeänä syynä liittämisaikatuksi oli odotettavissa olleen passiivisen vastarinnan tukahduttaminen. Esimerkiksi *Objedinenije* totesi ”Venäjä ja sen Viipurin lääni”-otsikoidussa juttusarjassaan Viipurin läänin ”vapauttamisen Suomen tuomioistuinten vanhanaikaisista oikeusmuodoista” olevan ”todellinen hyvätyö” läänin asukkaille.⁵⁹ Kuvernöörin vaihtaminen saattoi sopia myös läänin Suomesta erottamisen luontevaksi esivaiheeksi, vaikei asialla rohjettu Suomessakaan spekuloida julkisesti.⁶⁰

Uhka Viipurin läänin erottamisesta peitti Viipurissa hetkeksi alleen muut sisäpoliittiset erimielisyydet. Niin läänin kansanedustajat kuin Viipurin piirin puolueyhdistykset laativat yhteisiä vetoamuksia, vastalauseita ja julistuksia

torjuakseen erottamisaikkeitä. Kun Suomessa huhuttiin joulukuussa 1910 läänin erottamispäätöstä parhaillaan kuljetettavan Pietarista Helsinkiin, tuomitsi ajatuksen läänin Venäjään liittämistä yksikantaan myös vanhasuomalaisen pää-äänenkannattaja *Uusi Suometar*. Suomen aluekokonaisuuden loukkaaminen tulkittiin lehdessä osoitukseksi Venäjän heikkoudesta. Toisaalta kaavailut vahvistivat ja lopulta sinetöivät Suomalaisen puolueen paikallisen äänenkannattajan, *Viipuri*-lehden muun Suomen aatetovereita myöntäväisemmän linjan.⁶¹

Poliisitoimen johdon lähtölaskenta alkaa

Kuvernööri von Troilin erottamista seurasi pian puhdistus Viipurin poliisitoimessa. Käytännössä syynä oli välikohtaus, joka sattui keisarin nimipäivän kunniaksi järjestetyn sotilasparaatin aikana joulukuun lopulla 1910. Pietarilainen *Novoje Vremja* tiesi kertoa, että Venäjän armeijan sotilaiden liikkeelle lähdön aikaan ruotsalaisen lyseon kentän puoleinen ikkuna oli avattu, ja sieltä olivat kantautuneet kentälle *Porilaisten marssin* sävelet. Paraatia johtanut kenraali Petrov oli vaatinut poliisimestari Alfred Lucanderia vaientamaan soiton viipymättä ja selvittämään syylliset ”tähän hämmästyttävään julkeuteen”.⁶²

Suomalaiset lehdet määrittivät *Novoje Vremjan* kuvauksen vahvasti värityneeksi ja väristellyksi. Poliisimestari kertoi kuulleensa paraatin loppuvaiheessa koululta kahteen otteeseen lyhyen baritonitorven soiton ja määränneensä alaisensa menemään paikan päälle selvittämään asiaa. Lyseolaiset olivat kertoneet yhdenmukaisesti, että kolme poikaa oli avannut kentän suuntaisen ikkunan seuratakseen paraatia, kun neljäs, 16-vuotias koulupoika, oli välillä tullut suuren salin orkesteriharjoituksista huoneeseen soittelemaan torveaan. Tämä oli kuitenkin lopettanut huomattuaan soiton kuuluvan kentälle.⁶³ Selitys oli vahvasti kaunisteltu, sillä muistitieto kertoo välikohtauksen tahallisuudesta.⁶⁴

Ruotsalaisen puolueen perustuslaillisen linjan takia Venäjän hallituksen politiikkaa tukenut *Novoje Vremja* suhtautui koulun tapahtumiin erityisen leppymättömästi:

Venäläinen väestö on syvästi hämmästynyt ja vakuutettu, että tämä herrojen separatistien julkea teko tämmöisenä korkeana juhlapäivänä saa aikaan toimenpiteitä, jotka tekevät lopun niille loukkauksille joita järjestelmällisesti on harjoitettu rajamaassa mutta erittäinkin Viipurin läänissä kamariherra von Troilin kuvernöörinä olon aikana. Parooni von Troilin perintö on juurineen reväistävä, mutta herrojen ruotsinmielisten osoittama hävyttömyys on muille esimerkiksi rangaistava.⁶⁵

Tälle paraatitentille kokoontui joulukuussa 1910 sotilasparaati juhlistamaan keisari Nikolain nimipäivää. Kuva 1890-luvulta.

Lyseon opettajakunta antoi kaikille neljälle oppilaalle varoitukset, ja *Novoje Vremjan* moittiman von Troilin perinnön hävitti pian seuraajanimitys. Joulukuun 27. päivänä *Karjalan* lisälehti tiedotti, että läänin uudeksi kuvernööriksi nimitetään suomalaissyntyinen eversti Frans Carl Fredrik Josef von Pfaler (1865–1937). Haminan kadettikoulun käynyt von Pfaler oli tehnyt sotilasuran Transkaspian sotilasalueella Turkestanissa, viimeksi Mervin piirikuntapäällikkönä, ja palvelut Venäjän–Japanin-sodassa.⁶⁶ Uuden kuvernöörin kerrottiin unohtaneen Venäjän-vuosinaan ruotsin kielen, mikä sekoi Venäjän johdon kavahtamia yhteyksiä revanssihaluisiksi pelätyn Ruotsin suuntaan. Useimmat sanomalehdet lainasivat lisäksi *Viipurin Sanomissa* julkaistua tietoa siitä, ettei Tampereella syntynyt von Pfaler ei ollut osannut suomen kieltä edes nuoruudessaan. Vanhafennomaaninen *Viipuri* ennakoivat kuvernöörille tästä syystä hankalaa yhteiseloa asukkaiden kanssa.⁶⁷

Suurimmaksi uhkaksi koettiin kuvernöörin perehtymättömyys Suomen oloihin.⁶⁸ Synkimpiä olivat perustuslaillisten odotukset. Esimerkiksi *Suur-Savo*

uskoi von Pfalerin olevan ”uuden suunnan miehiä, jonka korkeimpana silmämääränä ja [venäläisittäin] [...] suurimpana ansiona olisi hänelle uskotun läänin vahingoittaminen niin henkisesti kuin taloudellisessa mielessä”. Perustuslailliset, RKP:läinen *Östra Finland* ja nuorsuomalainen *Viipurin Sanomat* toivoivat kuitenkin, että uusi kuvernööri hälventäisi ennakkoluuloja kunnioittamalla lakeja ja tavoittelemalla maakunnan parasta. Pahoja aavistuksia tosin vahvisti se, ettei von Pfaler helmikuussa 1911 vannonut virkaan astuessaan suomalaista virkavalaa eikä näin sitoutunut suomalaisiin lakeihin.⁶⁹ Näillä perusteilla kuvernöörin osattiin ennakoida riitautuvan perustuslaillisten kuntavirkamiesten ja tuomareiden kanssa siinä vaiheessa, kun tulevia yleisvaltakunnallisissa järjestyksessä annettuja lakeja pitäisi ryhtyä soveltamaan.

**Keisarin armahdus, toimittajien tuomio:
poliisimestariksi Vilho Pekonen eli Vasili Adolfovitsh Golko**

Lyseon tapahtumat antoivat venäläiselle hallinnolle muodollisen syyn Viipurin poliisitoimen johdon vaihtamiseen: kenraalikuvernööri erotti poliisimestari, eversti Alfred Lucanderin tammikuussa 1911. Perusteena oli kenraalikuvernöörin ja linnoituksen komendantin tyytymättömyys sotilasparaatin tapahtumiin, jonka epäkohdista he olivat laatineet 42-kohtaisen luettelon. Koska luetteloon ei sisältynyt suomalaisissa laeissa ja ohjesäännöissä määriteltyjä virkavirheitä, ero tulkittiin Suomessa poliittiseksi: Lucander ei kelvannut tuolloiselle hallitussuuntaukselle.⁷⁰

Poliisimestarin erottamista suurempi uutispommi koski Lucanderin seuraajavalintaa. Se herätti Suomen poliittisella kentällä poikkeuksellisen yksimielistä tuhtumusta. Viipurin poliisimestariksi nimitettiin helmikuussa 1911, aluksi virkaa tekevänä, Vilho Pekonen. Hän oli lakitieteiden ylioppilas ja entinen helsinkiläinen komisario, joka oli erotettu virastaan vuonna 1906.⁷¹

”Pekosesta” oli suurlakon jälkeisinä vuosina tullut yleisnimi, jolla viitattiin Bobrikovin kauden ”rappeutuneisiin lainvalvojiin”. Marraskuun manifestin jälkeen Vilho Pekonen oli tuomittu vankeusrangaistukseen laskujen väärentämisestä, julkisten varojen kavaltamisesta, laittomasta vangitsemisesta ja toisen poliisin varkaudesta nostaman kanteen keskeyttämisestä, sekä myöhemmin väärennetyn passin käyttämisestä.⁷²

Pekonen oli tuomionsa jälkeen paennut Helsingistä Pietariin välttääkseen kärsimästä rangaistustaan. Siellä hänen oli ensin huhuttu työskennelleen poliisin ilmiantajana nimellä Andrei Ivanovitsh Kolkoff. Myöhemmin entisen komisarion tiedettiin elättäneen itseään vuokraamalla ”huoneita matkustajille”, käytännössä pitämällä ”bordellintapaista”, kuten asia ilmaistiin. Talon

UUSI NAPOLEON VILHO PEKONEN-GOLKO.

— Paljastakappa pojat sapelinne ja tehkää hyökkäys, minä tulen kohta perässä.

Poliisimestariksi nimetyn Vilho Pekosen tunnettuutta osoittavat lukuisat liika- ja peitenimet, joita hänestä käytettiin suurlakon jälkeisinä vuosina ja seuraavalla vuosikymmenellä – osin ehkä sensuurin kiertämiseksi. Vuosien 1908–1913 sanomalehdissä Pekonen oli milloin Adolfowitsh, Vilho Adolfowitsh, Wasili, Ivanovitsh, Golko, Goljko-Pekonen tai pelkästään ”titulus”. Pekonen valmiiksi verisine sapeleineen esitetään *Tuulispään* kuvassa syyskuun 1911 vastalausekokouksen väkivaltaisuuksien ohjastajana. Karikatyyrin tyyllilajille ominaisesti mellakan mittasuhteita ja verisyyttä on kuvassa paisuteltu. Tapahtumista s. 163.

isännän mieltymyksestä väkijuomiin vitsailtiin tuolloin ja myöhemminkin yleisesti. Pekonen toimi Pietarissa nimellä Vasili Ivanovitsh Golko.⁷³

Poliittisen tilanteen muututtua Pekonen oli palannut takaisin Helsinkiin elokuussa 1909, minkä jälkeen tuulet olivat kääntyneet hänelle yhä myötaiemmiksi.⁷⁴ Tammikuussa 1910 keisari määräsi Pekosta koskevan, poliisiviranomaisten virkalaskujen väärentämistä koskevan kanteen tutkimisen jätettäväksi sikseen ja huhtikuussa 1910 armahti hänet lisäksi Turun hovioikeuden antamasta tuomiosta, joka koski virkavirhettä⁷⁵ sekä loukkaavaa lausuntoa.⁷⁶ Nuorsuomalaisten tunnelmia puki tammikuussa sanoiksi *Suomalainen Kansa*, joka näki tapahtuneen vallalla olevan hallitussuunnan etenemiseksi. Lehti arvioi ”venäläisen taantumuksellisen virkavallan kohta katsovan tarvitsevasa sellaisia miehiä kuin Pekonen ja kumppanit”. Samalla ennakoitiin risti-riitoja ja ”uusia yrityksiä Suomen valtiollisen ja kansallisen olemassaolon tuhoamiseksi”. Myös RKP:läinen *Wiborgs Nyheter* tulkitsi tapahtuneen ”ajan merkiksi” – mikä oli etenkin perustuslaillisten piirien suosima kiertoilmaus. Vanhasuomalaisten äänenkannattajissa uutisia Pekosen vapautuksesta ei heti erityisesti kommentoitu. Tähän oli ehkä kiusalliset historialliset syynsä, kuten jatkossa esitetään.⁷⁷

Venäläisen hallinnon kanta Pekoseen kävi ilmi *Novoje Vremjan* kirjeestä, jota siteerattiin suomalaisissa lehdissä elokuun alussa 1910. Lehtijutussa ”Syyttömien boikotin päätyttävä” lehdessä toivottiin, että hallinto palkkaisi uudelleen Pekosen ja muita suurlakon jälkeen erotettuja viranomaisia. Lehden mukaan nämä kykenisivät ylläpitämään venäläistä valtaa ja toimimaan tärkeimmissäkin viroissa.⁷⁸

Pian amiraalisenaatti myönsikin Pekoselle 16 000 ruplan korvauksen ansionmenetyksistään, mikä herätti Suomessa ärtymystä. Kärjekkäimmin päätöstä kommentoi elokuun 1. päivänä *Sosialidemokraatti* otsikolla ”Senaatti – konnien turva”. Kiristyneestä sensuurista huolimatta teksti oli ankaraa luettavaa. Pekonen oli kirjoittajalle yksi ”bobrikoffilaisen aikakauden inhottavimpia olioita, tunnoton ja häpeämätön sortovallan kätyri”. Hänen kaltaisensa antoivat valtion ”varoja varastaen, kavaltaen ja juopotellen aivan erityisen yleisvaltakunnallisen leiman sille aikakaudelle, jonka edustajia he olivat”. Pekosen paluun nähtiin kuvastavan tuolloista hallitusjärjestelmää: ”laittomuuteen perustuvana, laittomuuksia harjoittavana, kaiken totuuden ja oikeuden polkijana” se tarvitsi ”lurjuksia, häpeämättömiä ja häikäilemättömiä kätyreitä tekemään ilettävimmät rengintyöt, joita ylhäiset herrat ei omin kourin ilkeä tehdä”. Vanhasuomalaisetkaan eivät Pekosta lopulta säästelleet. Paljonkaan *Sosialidemokraatin* kirjoittajaa lempeämmin Pekosta ei nimittäin luonnehtinut *Viipuri*-lehden pakinoitsija Poskeinen kuvatessaan tätä ”yhdeksi [Bobrikovin ajan] ilettävimmistä ilmiöistä”.⁷⁹

Vuoden 1910 lopussa eri suunnilla pantiin kuitenkin huojentuneina merkille, että senaatti oli hylännyt Pekosen eläkehakemuksen.⁸⁰ Tyrmistys oli sitäkin suurempi, kun paljastui, ettei eläkkeelle ollut tarvetta, koska Pekosta valmisteltiin jo tärkeään virkaan. Tammikuun puolivälin jälkeen maakuntien lehdissä alettiin uutisoida Helsingistä kantautuneesta kulkupuheesta: ”Pekonenko Viipurin poliisimestariksi?” Perustuslaillisen *Nya Pressenin* mukaan Pekonen oli käynyt senaatin talousosaston varapuheenjohtajan puheilla, ja pääkaupungissa kerrottiin, että tämä muuttaisi seuraavalla viikolla Viipuriin ottaakseen vastaan poliisimestarin viran.⁸¹

Huhua ei haluttu uskoa todeksi etenäkään paikan päällä”. Det vore nästen för stark”, katsoi *Viborgs nyheter*, joka luonnehti Pekosta yhdeksi ”af ofärdsårens schakaler”, ”besynnerligaste och horriblaste man kan tänka sig”.⁸² Sosiaalidemokraattisen viipurilaisen *Työ*-lehden haastattelema anonyymi poliisi ennusti ”uuden ajan koittoa, jolloin urkkijat ja kaikenkarvaiset inhottavat matelijat ryömivät loukoistaan esille lämmittelemään yleisvaltakunnallisuuden paisteissa”.⁸³

Venäläisen hallinnon äänitorvi *Novoje Vremja* näki lehtien reaktioissa jotain aivan muuta: lehden Suomi-komentaattori väitti ”koko kagaalin” olevan peloissaan Pekosen nimittämisestä, koska tämä oli aikanaan paljastanut ”Mechelinin kapinan” kiihotuksen ja salaiset yhteydet.⁸⁴ Huomio viittasi vuoden 1901 tapahtumiin: Pekonen oli tuolloin vastaanottanut ja raportoinut Helsingin poliisimestarille myöntäväisyysmielisen senaattorin Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen ilmiannon, jossa oli ilmoitettu Yrjö-Koskisen ikkunan alla Helsingissä järjestetyn laittoman naukujaismielenosoituksen järjestäjät. Näihin kuului Ruotsalaisen puolueen ja nuorsuomalaisen kerma. Tästä oli seurannut Ruotsissakin noteerattu, juridisessa saivartelussaan farssimainen oikeudenkäynti, jossa lopulta vanha Yrjö-Koskinen itse oli ollut syytettynä väärästä ilmiannosta.⁸⁵

Nuorsuomalainen *Helsingin Sanomat* totesi, ettei Pekonen, jonka ”meriitit olivat yleisesti tunnettuja” ollut sopiva johtamaan poliisilaitosta, jonka tehtävänä oli järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitäminen kaupungissa.⁸⁶ Monien muidenkin lehtien kommentaattorit halusivat pitää huhuja mahdottomina, koska virkamiehiltä vaadittiin nuhteettomuutta.⁸⁷

Kulkupuheet osoittautuivat tosiksi, kun kenraalikuvernööri Seyn nimitti Pekosen virkaansa 30. tammikuuta 1911. Suomalaisten reaktiot olivat poikkeuksellisen yksituumaisia: Pekosta ei pidetty soveliaana siveellisyyden valvojana.⁸⁸ ”Uskomaton nimitys!” otsikoi vanhasuomalainen *Uusi Suometar* helmikuun alussa. *Savo*-lehti taas puki sanoiksi yleisiä tunteja todetessaan: ”Mikä tällä kaikella on tarkoituksensa? Eivätkö asianomaiset ymmärrä, että he iskevät murhaavia iskuja omaan arvoonsa kaikkien kunniallisten ihmisten silmissä? Rehellisen venäläisen nimittäminen olisi ollut vähäisempi loukkaus suoma-

laista yhteiskuntaa vastaan kuin suomalaisen armahdetun rikollisen nimitäminen.”⁸⁹ Uusi poliisimestari oli taustaltaan poikkeuksellinen myös siksi, että tämä oli siviilihenkilö. Pääsääntöisesti Suomen suuriruhtinaskunnan poliisimestarit olivat keisarillisen armeijan aktiiviupseereita.⁹⁰

Poliisimestari Lucanderin lähtöä pidettiin menetyksenä. Läänin jo jättäneen kuvernööri von Troilin tavoin erotettua poliisimestaria kiitettiin kaupungin yleisen järjestyksen parantumisesta: ”Näin se voisi pysyä pystyssä siitä huolimatta että järjestyksenvalvojaksi nimitetään poliisimestari Pekonen.” Nuorsuomalaisen *Keski-Suomen* toimittaja kärjisti: ”Lucanderin olisi pitänyt hyökätä komppanian kanssa ruotsalaiselle lyseolle ja pieksää koululaiset henkivieveriin ja muutama kuoliaaksikin. Näin hän olisi pitänyt virkansa.”⁹¹ Vasemman laidan lehdet maalailivat tapahtuneesta erityisen synkkiä tulevaisuuskuvia. Niihin nähden nuorsuomalainen *Keski-Suomi* teki tapahtuneesta suorastaan lohdullisen päätelmän todetessaan, että hallitusjärjestelmä hävittäisi tällaisten palvelijoiden avulla itsensä.⁹²

Poliisinimitys ylitti jopa kansainvälisen uutiskynnyksen. Se uutisoitiin Ruotsin päälehdissä,⁹³ ja brittiläinen *The Economist* julkaisi Suomen asemasta pitkän kirjoituksen, jossa Suomen kohtelun – ja ”ajan merkinä” Pekosen nimitämisen – varoitettiin voivan heikentää Englannin ja Venäjän välisiä suhteita. Nimitys riitti yksinäänkin liberaalin *The Manchester Guardianin* uutisaiheeksi – ja retoriikka viittaa tiedonlähteen nuorsuomalaiseen alkuperään.⁹⁴ Passiivisen vastarinnan muotoihin oli kagaalin ajoista lähtien kuulunut Suomen uhatun aseman saattaminen muun maailman tietoon, ja Suomen äänitorvena anglo-saksiseen maailmaan toimi 1910-luvun alussa useimmiten nuorsuomalainen tohtori, naiskagaalin perustaja Tekla Hultin.⁹⁵

Uudessa Suomettaressa julkaistiin helmikuun 10. päivänä 1911 senaatin talousosaston varapuheenjohtajan (”pääministerin”), Vladimir Markovin kannanottoja nimityksestä. Hän kertoi, että poliisivalinta oli Pekosen tarmokkuuden ja energisyyden ansiota. Väitetyin paritustoiminnan Markov kumosi huhuna, joka pohjautui talon ”sopimattomasti esiintyneen asukkaan” häätöön. Markov kuittasi Pekosen saamat rikostuomiot osoitukseksi Suomen oikeuslaitoksen epäluotettavuudesta. Etenkin perustuslaillisissa lehdissä Markovin huomautettiin näin puuttuneen korkeimman hallitusvallan edustajana tuomioistuinlaitoksen toimintaan, mitä pidettiin skandaalimaisena.⁹⁶

Helmikuun puolivälissä monissa paikallisissa ja valtakunnallisissakin lehdissä kerrottiin poliisimestarin värikkästä tervetulo puheesta alaisilleen. Pekosen väitettiin lausuneen, että isänmaalle ovat koittaneet ”golkot” ajat – valtiollinen sorto oli riistänyt Viipurilta poliisimestarin ja asettanut tilalle hänet. Paikalla olleet kokivat irvokkaaksi etenkin puheen loppukaneetin:⁹⁷

Kaksi Suomen ystävää.

Markoff: Luulevat että minä en rakastaisi Suomea, mutta siinä ne luulevat väärin. Onhan Suomi minun isänmaani niinkuin sinunkin rakas Vilho Adolfovits Pjekonen, minä rakastan Suomea ihan yhtä paljon kuin sinäkin...

Yleisporvarillinen pilalehti *Tuulispää* ironisoi sapelisenaatien varapuheenjohtajan (pääministeri) Vladimir Markovin ja Vilho Pekosen Suomen-ystävyyttä.

Eräs „huligaani“ on lähettänyt meille seuraavan runon, josta ilmenee, että rahanhaluisia on tässä maassa muitakin kuin Pekonen. Että yleisöllekin kävisi selville vallitseva mädännäisyys, julkaisemme „huligaanin“ meille lähettämät säkeet. Ne kuuluvat näin:

Eläköön ystävyys.

*Kaks' ompi hyvää ystävää,
Markoff ja Pekos-vainaa,
se Golko, kas, on rikas mies,
hän vaikka rahaa lainaa.*

*Niin, toinen ystävästä se
toiselle rahaa myöntää,
ja toinen kiittää, ehkä myös
prosentin hälle työntää.*

*Ah, jospa miekin saisin ees
tuhantista kuustoista,
niin eläisin vain viinasta
ja rasvaisesta voista!*

”Vaadin alaisiltani vain puolueettomuutta ja rehellisyyttä.”⁹⁸ Virkaan astuttuaan Pekonen alkoi tehdä painokanteita häntä itseään tai poliisivoimia arvostelleista lehtikirjoituksista ja vaihtaa lainvalvoja omiin, usein venäläisiin suosikkeihinsa. Näkyvimmän tuen mielenosoitusten hajottamiseen poliisipäällikkö sai venäläisestä Ivan Tabanosista, joka nimitettiin kesäkuussa 1911 etsivän poliisin apulaiskomisarioksi.⁹⁹ Pekosen kaudella poliisin resurssuja vahvistettiin huomattavasti: hänen kuolinvuonnaan 1916 Viipurissa työskenteli peräti 200 konstaapelia, 7 komisariota ja 14 ylikomisariota. Määrä on kaupungin asukaslukuun nähden huomattava.¹⁰⁰

Vapaa-ajan vieton valvonta kiristyi Viipurissa heti Pekosen tultua virkaan. Kun Viipurin anniskeluyltiö ilmoitti helmikuun puolivälissä poistavansa aiemmin

palkkaamansa partiopoliisin kapakkansa edestä, poliisimestari uhkasi hankkia tilalle sotilaspatrullin.¹⁰¹ Myös työväen kulttuuritoimintaa suitsittiin. Esimerkiksi poliisimestari kielsi Viipurin Työväenteatterilta Bissonin *Mustasukkainen*-näytelmän esittämisen sillä perusteella, että seuraava päivä oli rukoussunnuntai, vaikka samaan aikaan kaupungilla saatiin esittää muun muassa elokuvia. Myöhemmin kiellettiin kokonaan Santeri Ivalon *Lahjoitusmaat*-näytelmän esittäminen. Kontrolli voimistui myös maalaiskunnan puolella, jossa nimismies Räsänen kielsi Talikkalan työväenyhdistykseltä iltamien järjestämisen sunnuntaisin. ”Todellakin bobrikovilaisajat palaavat riento-askelin ja Viipurin lääniin ensimmäisenä”, kommentoi nuorsuomalainen *Viipurin Sanomat*.¹⁰²

Virkamiesten toiminnan laillisuuden valvoja eli prokuraattori vaihdettiin ennen kuin Venäjän duuma alkoi luoda uutta Suomeen tarkoitettua yleisvaltakunnallista säännöstöä, ja myös virkaa tekevä prokuraattori Immi Savonius sai väistyä tammikuussa 1911 kieltäytyttyään nostamasta kenraalikuvernöörin vaatimaa syytettä yleisvaltakunnallisen lain arvostelemisesta. Tilalle nimitettiin amiraalisenaatin kamaritoimituskunnan päällikkö Aleksei Hosiainov.¹⁰³ Kesään 1911 mennessä kaikkiaan kuuden läänin kuvernöörit ja joukko keskusvirastojen johtajia oli vaihdettu, ja suunnitelmat luotsilaitoksen venäläistämisestä olivat toteutusvaiheessa. Lehdistön toimintaa rajoitettiin rahoittamalla budjetissa virkoja lehdistösensuurin toteuttamiseksi.¹⁰⁴

Nuorsuomalainen *Kajaanin lehti* pohti oikeustajun vastaisten virkanimitysten motiiveja. Edeltävien 12 kuukauden aikana kuvernöörit oli vaihdettu ”idästä annettujen käskyjen täyttäjiin”, Helsingin tullimestari alaan perehtymättömään, aviorikoksesta tuomittuun venäläiseen ja prokuraattori venäläiseen, joka ei tuntenut Suomen lakeja. Myös keskusvirastojen päällikköjä vaihdettiin parhaillaan. Linjan täydensi rikoksista tuomitun, ”yhteiskunnan hylkimän miehen” nimittäminen Viipurin poliisimestariksi. Toimittaja epäili tahallista kansan yllyttämistä ja kysyi: ”Usutetaanko tällä suomalaisia tekoihin joista seuraa Suomen uusi aseellinen valloitus?”¹⁰⁵ Kysymys väreili ilmassa yleisesti, mutta poliittisten piirien mielipiteet uhkakuvan välttämisen keinoista poikkesivat toisistaan.

Tukimielenosoituksesta mellakaksi: polttoainetta syksyn 1911 valeutisoinneille

Karjalassa edellä mainittu valloitus oli jo alkanut ilman aseita kulttuurisena ja asutuksellisena levittäytymisenä. Raja-Karjalassa luotiin venäläistä koululaitosta ja yhdennettiin ortodoksikirkkoa, Kaakkois-Kannaksella levisi pietarilaisten huvila-asutus.¹⁰⁶ Keisarikunnan suojeluosaston agentit jäljittivät Viipurissa aktiivisesti vallankumoukselliseksi epäiltyjä maanmiehiään ja urkinnasta, kotietsinnöistä, kirjeiden takavarikoista ja vangitsemisista oli vuodesta 1908

Suomen silpojat työssään.

Seyn: Suomi-tyttö on hyvä tyttö: vaikk' vähä koskemas ni ei yhtää huutamas!

Piiska-lehden poikkeuksellisen raaka näkemys Venäjän hallinnosta Suomi-neitoa silpomassa. Talvella 1914 Venäjän hallitus alkoi suunnitella uudelleen Viipurin läänin liittämistä suoraan keisarikuntaan, mutta maailmansota muutti suunnitelmia.

tullut yhä useampien arkipäivää. Venäläisten vallankumouksellisten liikehdintä oli antanut syyn suunnitelmille Viipurin läänin väliaikaiseksi liittämiseksi Venäjään vuodesta 1907 alkaen, ja talvella 1911 Viipurin venäläiset upseerit esittivät pysyvääkin yhdistämistä. Venäläisissä lehdissä kirjoitettiin, että näin olisi hyvä juhlistaa Viipurin kuvernementin Suomen suuriruhtinaskuntaan liittämisen satavuotispäivää. Merkkipuoden omaehtoinen muistaminen Viipurissa sen sijaan kiellettiin.¹⁰⁷

Tässä vaiheessa liittoshankkeiden herättämä kansainvälinen huomio sai duuman ja ministerineuvoston silti tyytymään vähempään: keisari hyväksyi heinäkuussa 1911 ministerineuvoston esityksen Kivennavan ja Uudenkirkon kuntien liittamisestä Venäjään osaksi Pietarin kuvernementtia.¹⁰⁸ Kuntien liittospäätöksen virallisena perusteena olivat huvila-asutuksen tiivistämät kulttuuriset ja taloudelliset yhteydet Pietariin, väestön venäläisyys, Kronstadtin linnoituksen läheisyys ja venäläisten sosialistivallankumouksellisten aktiivisuus rajaseudulla. Asia eteni tämän jälkeen venäläiseen lainvalmistelukomiteaan.¹⁰⁹

Vaikka Kaakkois-Kannaksen erottamista oli valmisteltu jo Bobrikovin kaudella, päätös koettiin Suomessa syväksi vääryydeksi. Läänin silpomisen katsottiin vaarantavan Karjalan ja myöhemmin koko Suomenkin valtiollisen aseman ja loukkaavan paikallisten suomalaisten oikeuksia. Näistä syistä hanke tuomittiin jyrkästi ja yksimielisesti puoluepoliittisen kentän kaikilla laidoilla; *Viipuri*-lehdessä yhdistämispäätöksen perustamisasiakirjasta puhuttiin rosvoromaanina.¹¹⁰ Tapahtuneen seurauksena etenkin vanhasuomalaiset piirit hajosivat: *Viipuri*-lehden toimitus pyrki ehkäisemään liittämishankkeen toteutumista muuttamalla aiempaakin myöntäväisemmäksi, kun muun Suomen vanhasuomalaiset alkoivat samasta syystä kääntyä Venäjän-politiikassaan vastarinnan tielle.¹¹¹

Erytisen järkyttyneenä liittämispäätöstä vastaan protestoi paikallinen väestö, jolle ilmaistiin tukea myötätuntokokouksissa eri puolilla Suomea. Näistä tapahtumista muistetuimmaksi muodostui syyskuussa 1911 väkivaltaiseksi muuttunut 3 000 henkeä yhteen koonnut työväenliikkeen vastalausekokous, joka järjestettiin Punaisenlähteentorilla kuvernöörin kiellosta huolimatta. Paikalle käsketyt santarmit ja sotilaat yrittivät hajottaa mielenosoitusta ja estivät *Työ*-lehden toimittajaa, kansanedustajaa Matti Airolaa esiintymästä. Tämä esitti lopulta vastalausepuheensa maalaiskunnan työväentalon katolta.¹¹²

Kun kansanjoukot eivät ottaneet hajaantuakseen, poliisipäällikkö Pekonen määräsi ratsupoliiseja käymään Esplanadilla sapelit paljastettuina väkijoukon päälle, ja käskyn uusi paikalle päästyään linnoituksen komendantti, kenraali Petrov. Tosin osa poliiseista kieltäytyi hyökkäämästä.¹¹³ Tusinan verran osallistujia joutui paikkauttamaan haavojaan sairaalassa. Myöhemmin *Työmies* tiesi kertoa useiden poliisimiesten omatoimisesta eroamisesta, koska nämä eivät halunneet hajottaa vastalausekokouksia.¹¹⁴

Poliisin provosoimaksi mellakaksi kääntynyt mielenosoitus päättyi jo vakiintuneisiin, lehdissä tarkasti kuvattuihin rauhanomaisiin seremonioihin: ensin kolminkertaiseen eläköön-huutoon isänmaalle, minkä jälkeen mielenosoittajat kajauttivat Espilän edessä Fredrik Paciuksen *Suomen laulun* ja P. J. Hannikaisen vuonna 1899 säveltämän *Karjalaisten laulun*. Poliittista yhteislauluperinnettä

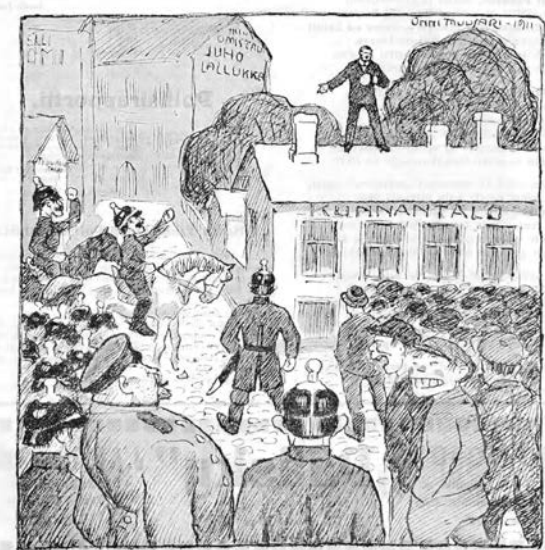
olivat edistäneet eurooppalaisen työväenliikkeen esimerkki ja kotimaiset laulujuhlat, ja tapa oli vakiintunut protestin muodoksi viimeistään Bobrikovin kaudella. Kun osoitettiin mieltä Suomen alueeseen kajoamista vastaan, sopivat työväenkin kokoukseen tässä vaiheessa isänmaalliset laulut.¹¹⁵

Kansanedustaja Airola sekä useita mielenosoittajia vangittiin epäiltyinä ”kansan yllyttämisestä ja provokatsioonista”. *Tampereen Sanomat* kommentoi tapahtunutta mielivallaksi ja itämaiseksi raakuudeksi. Linnoituksen komendantin aloitteesta Pekonen määräsi Airolan karkotettavaksi Viipurista,¹¹⁶ ja vielä saman kuun aikana kuntien irrottamispäätöstä protestoineet myötätuntokokoukset kiellettiin hallituksen vastaisina mielenosoituksina. Väkivaltaiseksi äitynyt mielenosoitus herätti huomiota maailmallakin.¹¹⁷

Sosialidemokraattien paikallisjärjestön johtohenkilöt kantelivat mielenosoituksen kieltämisestä Viipurin hovioikeuteen, ja samoin teki Airola vangitsemisestaan ja karkottamisestaan. Hovioikeus tuomitsikin Pekosen, kuvernöörin ja lääninnotaari Arvi Väntin virkavarheista sakkorangeistuksiin ja harkitsi näille syytettä lääninviskaalia halventaneesta kirjoittelusta. Kaupunginvaltuusto valitti lisäksi prokuraattori Hosiaianoville poliisien voimankäytöstä. Prokuraattori vastasi omalla tavallaan: hän riitautti Pekoselle virkavarheesta tuomitun rangeistuksen ja määräsi koko jutun palautettavaksi hovioikeuteen.¹¹⁸

Vähemmälle huomiolle on jäänyt, etteivät porvarilliset sanomalehdet hyväksyneet alkujaankaan kuvernöörin kieltämän vastalausekokouksen järjestämistä. Esimerkiksi *Helsingin Sanomat* vaati sosiaalidemokraateilta jatkossa enemmän vastuullisuutta Suomen asemaa vaarantavien provokaatioiden välttämiseksi. *Viipuri* puolestaan varoitti tällaisten kokousten vain luovan mahdollisuuksia epätoivotuille virkanimityksille.¹¹⁹

Uudessa Suomettaressa ihmeteltiin, kuinka rauhallisesti kuvernööri von Pfaler ja Viipurin muutoin aktiivinen poliisimestari ottivat vastaan tietoja sotaväen turvattomasta asemasta läänissään.¹²⁰ Moitteita ei kohdistettu siviilihallinnon ylimpiin järjestyksenvalvojiin, paikalliseen kuvernööriin tai poliisimestariin, kun *Novoje Vremja* uutisoi loka-marraskuussa 1911 venäläisiin sotilaisiin kohdistuneista hyökkäyksistä Viipurissa. Se kertoi, että duuman nationalistiset voimat olivat jättäneet Viipurin levottomuuksista Venäjän sotaministerille välirikityksen sotilaallisten valtuuksien lisäämiseksi Suomessa. Lehti nosti varoittavaksi esimerkiksi ”tyypillisestä suomalaisesta oikeudellisesta ilveilystä” Viipurin raastuvanoikeuden tuomion, joka vapautti erään maalari Saarnion syytteestä santarmieversti Kunakovin murhayrityksestä. Syyskuun mielenosoituksen liittynyt syyte oli suomalaisten todistajien mukaan tekaistu. Venäläislehdet väittivät Viipurissa lisäksi ammutun esimerkiksi neljän yksikön vartiosotilaita, tarkk’ampujapataljoonan suomalaista miehistöä ja seitsemää komppanian kasarmia.¹²¹

Se oli niin helppoa!

„Polisimiesten tehtävä tässä maassa on järjestyksenpito. Tavallisina tavallisina aikoina se on jokseenkin helppo tehtävä. — (Pekosen päiväkäskyä Viipurin poliisilaitokselle.)

Poliisimestari Pekonen seuraamassa Punasenlähteenkadulla (kadun aikalaisnimi) vastalausekokousta ja Matti Airolan puhetta. Viipurilainen työväen pilalehti *Piiska* rinnasti syyskuun mellakan järjestäjät ristiretkiajan hahmoihin.¹²² Helsingin sosiaalidemokraattinen *Kurikka* puolestaan kuvallisti mielenosoituksen poliisiväkivaltaa ja irvaili pohjalaisen kansanlaulun mitassa Viipurin poliisimestarin, linnoituksen komendantin ja kuvernöörin saumattomalle yhteistyölle.

Ristiretki Punasenlähteen torilla 1 p:nä syysk. armon vuonna 1911.

Ja Henrikki-piispa se Kupittaalla kansoa ennen muinoin kasti. Miekalla, keihäällä, tapparalla hän poika huiteli ankarasti. Ja „pakanat“ nuteen uskohon kääntyi, tai vanhassa uskossa uuteensa nääntyi.

Nyt Pekonen, Pfaler ja komendantti on jäljillä muinosen Henrikki-herran. Näät, suomakot ryssiksi — suora on kantti — saatava varmasti kaikki on kerran. Ja kolmikko tuo kun tuumaisi hetken, niin suoritti suuren se ristiretken.

Punasenlähteen luokse se johti joukkonsa, keskelele pakana-parven. Kiiltävät napit ja sapelit hohti, päällaisa näin minä „autuuden sarven“. Mut! „pakanat“ ne seisoi ja ihmetteli: „näin kauanko Henrikin-ruoja se eli?“

Niin, siinä ne marssivat „kastehen“ tuojat, ja toiset heistä noin ratsuilla ajaa. Henkeä täynnä on sydämen suoijat ja tuntuu kuin jotakin vielä ois' vajaa. Mut! maltappa, kaikki on hyvin jo kohta. näät pistinten kärjet jo ilmassa hohtaa.

Ja „piispamme“ Wilho, se intoa saapi ja panssaririnta se riemusta riehuu. „Hoi pojat!“ — nyt ilmahan kajahtaapi — „hajalle pakanaparvi mi kiehuu!“ Ja vihdoin ratsut ja miehet ne ryntää ja uudelle uskolle tietä ne kyntää.

Mutt' „pakanaraukat“ ne touhulle hymyy ja ivanauruja ilmahan heittää.

— „Mut' missä ne kastajat juukelit lymyy“, tuumii Wilho ja harminsa peittää. Hän näki näät touhun keskellä unta, ett' kastehen suoritti palokunta.

Näin jatkui puuhat, touhut ja vaivat ja „pakanat“ kastetta vaille jäivät. Mut! kastajamahtajat häpeän saivat, nyt nielevät sitä ne yöt, sekä päivät. Ja suomakot yhä on suomakointa, mutt' retkeilijöitä takaa en noita.

Laulu-Janne.

Laulu kolmesta komiasta herrasta.

Kolme on mahtia Viipurissa, tokkopa pirutkaan helvetissä ärtyisempiä lienee.

He kaikkehen tarttuu, kaikessa häärää, syyttä ja suotta, ilman määrää. Mihin se viimein vienee.

Tänään käseivät, huomenna kieltävät, tokkopa, tompellit, itsekään tietävät mikä on oikea, väärä.

Itse he kantavat punasta paitaa, toiset jos näyttävät vaikka sen laitaa heti hyppivät niinkuin jäärät.

Uutisointi tuomittiin Suomen lehdissä törkeäksi vääristelyksi. Myöntyväisin *Viipurikin* tuomitsi toistuvasti *Novoje Vremjan* Viipurin oloja ja väestön Venäjä-suhdetta mustamaalaavan kirjoittelun. Jopa poliisimestari Pekonen joutui vuodenvaihteessa 1911–1912 joksikin aikaa Venäjän hallinnon epäsuosioon ja siirtohuhujen kohteeksi huomautettuaan suomalaisiin kohdistuneiden syytösten perättömyydestä. Vaikka suomalaiset lehdet kirjoittivat Pekosen asemasta huvittuneesti, taustalla piili vakavan selkkauksen vaara, sillä prokuraattori Hosiainov väitti Viipurin poliisilaitosta kykenemättömäksi rikoksen tutkintatehtäviin poliisimestarin ”isänmaallisuuden” takia. Linnoituksen komendantti Petrov, joka suomalaisia syytteli, sai joka tapauksessa tilattua mieleisensä tutkinta-asiakirjat omien kontaktiensa avulla.¹²³

Suomalaisia syyttämällä motivoitiin tosiasiasa duumassa marraskuussa käsiteltyä kysymystä venäläisten kansalaisoikeuksien laajentamisesta Suomessa.¹²⁴ Ilmapiiriä saattoi koventaa myös Stolypinin murha syyskuun puolivälissä 1911. Se ei vielä ollut tiedossa, että murha jäädyttäisi käytännössä Kaakkois-Kannaksen kuntien erottamistoimet.¹²⁵

Lääninhallinnon puhdistuksen jakavat mielipiteitä

Pian kuvernööri von Pfalerin noustua virkaansa alkoivat puhdistukset lääninhallinnon alaisissa organisaatioissa. Etenkin Rannan kihlakunnan kruunuvoudin Brutus Lagercrantzin erottaminen oli loppuvuodesta 1911 vain ajan kysymys. Lagercrantz, joka oli Bobrikovin kaudella toiminut moitteitta lääninrahastonhoitajana, oli joutunut uuden kuvernöörin epäsuosioon siitä syystä, ettei hän ollut osallistunut virkamiesten kunniatervehdyskäyntiin von Pfalerin aloittaessa virassaan. Poissaolon syyksi Lagercrantz oli ilmoittanut meneillään olleen veronkannon ja sairastumisensa. Kun kruunuvouti oli lopulta mennyt tervehtimään uutta kuvernööriä, von Pfaler oli vastaanottanut tämän ”ankarin sanoin ja tyytymättömänä viivytelyyn” sekä siihen, että kruunuvouti oli frakin sijaan pukeutunut tavalliseen takilliseen työpukuunsa. Kuvernööri oli ennustanut yhteistyön tulevan kaiken tapahtuneen perusteella erittäin vaikeaksi, ja kun Lagercrantz oli myöhemmin pyrkinyt kuvernöörin puheille juhlavaan virkapukuun (frakkiin) pukeutuneena, oli isäntä osoittanut tämän ulos ja kertonut olevan jo liian myöhäistä. Von Pfaler esitti loppuvuodesta 1911 senaatille kruunuvoudin rankaisemista frakkiepisodista. Senaatti oli väliaikaisen erottamisen kannalla, mutta kenraalikuvernöörin esityksestä se hyväksyi äänestyksen jälkeen Lagercrantzin pysyvän erottamisen talvella 1912.¹²⁶

Epäkunnioittavaa pukeutumista ei pidetty erottamisen todellisena syynä. Lähtöpassien taustaksi vihjattiin pikemmin sitä, että Lagercrantz oli kieltäytynyt

vuokraamasta omistamastaan kivitalosta asuntoa poliisimestari Pekoselle. Syyksi hän oli maininnut, että muut vuokralaiset olisivat siinä tapauksessa muuttaneet talosta pois. Pekosen asunnonsaantivaikeudet olivat herättäneet huomiota jo tämän tullessa virkaansa helmikuussa 1911. Tuolloin eräs hovioikeudenneuvos oli yleistä paheksuntaa välttääkseen joutunut jopa ilmoittamaan julkisesti, ettei tällä ollut mitään tekemistä Pekosen asunnonvuokra-asioiden kanssa.¹²⁷

Kruununvoudin erottaminen herätti Viipurin perustuslaillisissa (nuor-suomalaisissa ja ruotsinkielisissä) piireissä epäuskoa. ”Törkeä oikeudenloukkaus”, totesi *Viipurin Sanomat*. ”Ett bevis på oerhört brutalitet”, luonnehti erottamista *Viborgs Nyheter*, joka näki sen osoitukseksi Kaspianmeren takaisten menetelmien rantautumisesta Suomen siviilihallintoon. Lagercrantz oli ehtinyt toimia valtion palveluksessa 34 vuoden ajan ja oli paikallisten lehtien mukaan tullut tunnetuksi sekä ”lämpimän uskonnollisesta mielenlaadustaan” että lojaaliudesta, korrektiudesta ja nuhteettomuudesta virkamiehenä ja kansalaisenakin. Perustuslaillisissa lehdissä erotettua kuvattiin tarkaksi, mutta inhimilliseksi kruununvoudiksi.¹²⁸ Paikallista työväenlehteä tapahtunut ei sen sijaan suoranaisesti liikauttanut, sillä veronkantoviranomaisiin suhtauduttiin lähinnä verenimijöinä. *Piiska*-pilalehti käänsi tapahtuman silti uuden kuvernöörin kritiikiksi.¹²⁹

Vanhasuomalainen *Viipuri* näki puolestaan erottamisen syylliseksi pitkälti Lagercrantzin itsensä, koska tämä oli laistanut ohjesäännön edellyttämistä tervehdyskäyntimuodoista. Virkapukuun pukeutumatta jättäminen tulkittiin sekin harkituksi mielenosoitukseksi, jos kohta Lagercrantzin rangaistustakin pidettiin kohtuuttomana. Vaikka kirjoittajan käsitys laiminlyöntien tarkoituksellisuudesta saattoi osua oikeaan, *Viipurin Sanomat* ja *Karjala* tuomitsivat *Viipurin* kirjoituksen venäläisten mielistelyksi.¹³⁰

Lääninhallituksen organisaation puhdistuksen oli jo tätä ennen käynnistänyt lääninsihteeri O. Algrenin pysyvä ja varalääninsihteeri W. Suhosen väliaikainen erottaminen maaliskuussa 1911. Syynä oli se, että nämä olivat kieltäytyneet panemasta toimeen Terijoella kenraalikuvernöörin määräämää kotitarkastusta, koska sille ei ollut rikoslaissa määriteltyjä perusteita. Sama tapaus oli kiirehtinyt aiemmin kuvernööri von Troilin erottamista. Algrenin erottaminen herätti Suomessa huolta mielivaltaisten kotitarkastusten yleistyemisestä. Suhonen puolestaan sai pitää virkansa ainoastaan lääninhallinnon toiminnan jatkumisen varmistamiseksi, sillä avoimeksi tulleeseen lääninsihteerin virkaan ei ilmoittautunut ainuttakaan pätevää hakijaa.¹³¹

Vuodesta 1910 alkaen *Viipurin* Venäjän-politiikkaa alettiin arvostella puolueen pää-äänenkannattajassa *Uudessa Suomettaressa*, ja oman puolueen piirissä kaikkein vastakkaisimman linjan myöntyväiselle *Viipurille* omaksui Turun vanhasuomalaisten äänenkannattaja *Uusi Aura*, joka alkoi vuodesta 1912

alkaen vaatia suomalaisilta virkamiehiltä yksiselitteisesti laillisuuskantaa, toisin sanoen kieltäytymistä venäläisessä lainsäädäntöjärjestyksessä annettujen lakien tunnustamisesta.¹³²

Vuosien 1911–1913 aikana *Viipurin Sanomissa* ja *Karjalassa* pilkattiin säännönmukaisesti *Viipurin* lehtikirjoituksia, jotka pyrkivät selittämään Venäjän perusteluja yhdenmukaistamistoimilleen. Vähintään yhtä teräväsanaisesti kritisoi-tiin työväenlehdistön kirjoittelua, joka ei tyytynyt tuomitsemaan Venäjän toimia vaan lietsoi arvostelijoiden mukaan vihaa yhdenmukaistamispolitiikkaa vastustaneita suomalaisia viranomaisia kohtaan.¹³³ Toisaalta myös halventavan ryssä-sanan käyttö Venäjän viranomaisista yleistyi *Työ*-lehdessä voimakkaasti vuodesta 1908 alkaen – tyrehtyäkseen sotasensuuriin vuonna 1914.¹³⁴

Ajan oloissa kovasanaisuus kannatti, sillä kahden fennomaanipuolueen kannatus kehittyi Viipurissa ensimmäisten eduskuntavaalien jälkeen vastakkaisesti. Sekä suomalaista että nuorsuomalaista puoluetta oli äänestänyt ensimmäisissä vuoden 1907 eduskuntavaaleissa vajaa viidennes viipurilaisista äänestäjistä. Vuosina 1911 ja 1913 nuorsuomalaisille meni jo yli puolet kaupunkilaisten äänistä (mihin tosin vaikutti RKP:n listan puuttuminen jälkimmäisistä vaaleista), mikä merkitsi muuta Suomea selvästi korkeampaa kannatusta. Suomalaisen puolueen kannatus sen sijaan hupeni runsaan 10 prosentin suuruusluokkaan. Vajaa kolmasosa viipurilaisten äänistä meni vaaleista toiseen sosiaalidemokraateille, vaikka suurin osa puoluetta kannattaneesta työväestöstä asui esikaupungeissa kaupungin rajojen ulkopuolella.¹³⁵

Tietoisesti myrskyä päin

Kruununvoudin virasta erottaminen ei ajanut Lagercrantzin henkilökohtaista taloutta vaikeuksiin, vaan hän perusti entiseen kruununvoudin konttoriin Viipurin Vaasankadulla yksityisen asianajotoimiston. Palkkatyönsä ohella hän työskenteli Viipurin maistraatin ylimääräisenä jäsenenä. Sen sijaan erottamisen seuraukset olivat hankalat Rannan kihlakunnan veronkannolle, kun vouden tehtävä jäi pitkäksi aikaa täyttämättä.

Jos Lagercrantz selviytyikin vielä kohtuullisesti talvisesta erottamisesta, tehtävä maistraatissa koitui hänelle hyvinkin kohtalokkaaksi. Suomen ja Venäjän lakien soveltamiseen liittyneiden ristiriitojen myötä Lagercrantz päätyi Suomen suuriruhtinaskunnan ensimmäisenä hallintomiehenä tutkintavangiksi pietarilaiseen Spalernajan vankilaan syyskuussa 1912, ja loppusyksystä hänet tuomittiin vapausrangaistukseen yhdenvertaisuuslain rikkomisesta. Lagercrantzin kohtalon jakoivat pian muutkin Viipurin maistraatin jäsenet sekä koko Viipurin hovioikeuden 24-henkinen tuomarikunta. Pian viipurilaisia

viranomaisia seurasivat pietarilaisissa vankiloissa neljän muun kaupungin maistraattien jäsenet ja muutama Turun hovioikeuden tuomari.¹³⁶

Aiempaa kovaotteisempia puhdistuksia taustoitti toukokuussa 1912 voimaan tullut yhdenvertaisuuslaki, joka oli annettu venäläisessä lainsäädäntöjärjestyksessä duuman ja Venäjän ministerineuvoston päätöksellä. Se antoi venäläisille ääni- ja vaalioikeutta lukuun ottamatta samat oikeudet kuin suomalaisille. Tällä perusteella esimerkiksi kaikki Suomen virkakoneiston virat avautuivat venäläisille. Laki määräsi, että epäilyt yhdenvertaisuuslain rikkomisesta oli tutkittava ja tuomittava venäläisessä tuomioistuimessa ja rikoksista mahdollisesti tuomittavat vapausrangaistukset voitiin määrätä kärsittäviksi Venäjällä. Viimeksi mainittujen säännösten tavoitteena oli torjua sen kaltainen passiivinen vastarinta, jota venäläistämistoimet olivat kohdanneet Bobrikovin kaudella.¹³⁷

Perustuslailliset piirit sopivat lain voimaantultua kulissien takana yhteisistä menettelytavoista yhdenvertaisuuslain vastustamiseksi. Tapahtumia 1920-luvulla muistellut nimimerkki Iivari kertoi Viipurin nuorsuomalaisten toimistolla järjestetyn useita kokouksia, joissa tulevia menettelytapoja suunnittelivat esimerkiksi kihlakunnantuomari Pehr Evind Svinhufvud, toimittaja Tekla Hultin ja pormestari Werner Fagerström. Tapaamisiin osallistui lisäksi maistraatin ja hovioikeuden jäseniä ja paikallispoliitikkoja – myös vanhasuomalaisia. Svinhufvudin kerrottiin ennustaneen tulevan tapahtumavyöryä aivan oikein.¹³⁸

Monipolvinen ketjureaktio alkoi Viipurissa erään Venäjän alamaisen lähettämistä elinkeinoilmoituksesta. Jaroslavin kuvernementista tullut talonpoika Ivan Sopotov¹³⁹ oli jättänyt heinäkuun alussa 1912 Viipurin maistraattiin ilmoituksen liha- ja riistakaupan perustamisesta. Vuoden 1879 elinkeinoasetus oli vapauttanut suomalaiset luvan hakemisesta liikkeen perustamiselle, ja yhdenvertaisuuslain myötä saman oikeuden saivat muutkin Venäjän alamaiset. Vaikka venäläisten laajaa liiketoimintaa ei sinänsä vastustettu, Viipurin kaupunginhallinto ei missään nimessä taipunut sen vapauttamiseen yhdenvertaisuuslain nojalla – koostuihan Viipurin maistraatti perustuslaillisista ruotsinmielisistä.¹⁴⁰ Maistraatin muodostivat kesällä 1912 jo mainitut pormestari Werner Fagerström ja lisäjäsen Brutus Lagercrantz sekä raatimies Georg Palmroth. Tässä kokoonpanossa maistraatti kieltäytyi elinkeinoasetuksen nojalla ottamasta Sopotovin elinkeinoilmoitusta käsittelyyn¹⁴¹ ja kehotti tätä sen sijaan anomaan liikkeelleen lupaa kuvernööriltä. Näin maistraatti toimi vastaavissa tapauksissa jatkossakin.¹⁴²

Ivan Sopotov ei tyytynyt maistraatin vastaukseen, vaan valitti yhdenvertaisuuslain vastaisesta päätöksestä kuvernööri von Pfalerille. Kuvernööri vei asian kenraalikuvernöörille, joka piti menettelyä yhdenvertaisuuslain tahallisen vastustamisena ja ilmoitti asian Pietarin piirioikeuteen.¹⁴³ Elokuun alkupäivi-

nä 1912 Suomen lehdissä uutisoitiin yleisesti von Pfalerin aloittaneen yhdenvertaisuuslain soveltamisen ensimmäisenä Suomen viranomaisena.¹⁴⁴

Karjala-lehdessä analysoitiin:

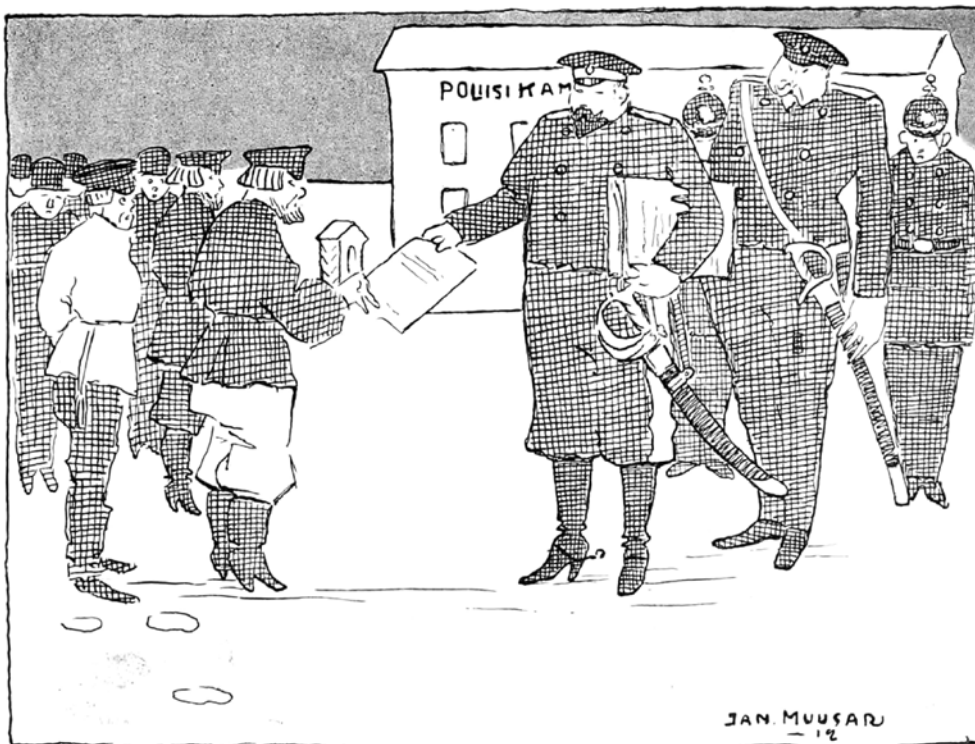
Viipurin lääni on tässä, niin kuin usein kautta historian aikojen joutunut ensimmäiseksi koetukselle. Täällä on kyllä oltu täysin tietoisia siitä, että täällä ne saadaan ensimmäiset iskut vastaanottaa... [...] Viipurin maistraatti on [...] ensimmäisenä joutunut ratkaisemaan mieskohtaisen kysymyksen: Onko Suomessa noudatettava Suomen vai Venäjän lakia? Ja tästä ratkaisustaan se ei ole voinut hetkeksikään horjua. Voimassa olevaa lakia on kunnioitettava niin kauan kuin se laillisessa järjestyksessä muutetaan tai kumotaan. Tästä lain velvoittavasta voimasta maistraatti ei ole voinut tinkiä, olivatpa uhkaukset minkälaiset tahansa.

Kirjoittaja arvioi kuvernöörin aiheuttaneen selkkauksen itse – ja tuskin oli arviossaan aivan väärässä. Venäläiset kauppiat olivat näet entiseen tapaan hakeneet elinkeinolupaa kuvernööriltä, mutta tämä oli kehottanut heitä viemään elinkeinoilmoituksen maistraattiin. Jos kuvernöörin menettely oli ollut suunniteltua, sellaista oli suomalaisten vastarintakin.

Elokuun lopussa 1912 kaikki kolme Viipurin maistraatin jäsentä haastettiin Pietarin piirioikeuteen vastaamaan syytteeseen yhdenvertaisuuslain rikkomisesta. Kaikki kolme kieltäytyivät vastaamasta venäläisessä tuomioistuimessa, minkä johdosta miehet määrättiin pidätettäväiksi. Pormestari Fagerströmiä yritettiin ensin vangita Viipuriin sijoitetun rykmentin erojuhlassa, missä rykmentin päällikkö esti kajoamisen kutsuvieraaseen. Sen sijaan pormestari vangittiin seuraavana päivänä maistraatin istunnosta.¹⁴⁵ Kolmikko päätyi ensin Viipurin lääninvankilaan, josta pormestari ja raatimies pääsivät takuuta vastaan vapaalle jalalle. Sen sijaan maistraatin ylimääräinen jäsen Lagercrantz kieltäytyi maksamasta takuuta ja vaati Viipurin hovioikeutta asettamaan poliisimestari Pekosen vastuuseen laittomasta vapaudenriistosta.¹⁴⁶

Näin hovioikeus toimikin. Se määräsi Lagercrantzin vapauttavaksi. Kuvernööri von Pfaler ei kuitenkaan pannut vapauttamismääräystä täytäntöön, koska katsoi asian kuuluvan Pietarin piirioikeuden toimivaltaan. Tämä toi puolestaan kuvernöörille virkasyytteen. Hovioikeus yritti päästää Lagercrantzin umpikujasta anomalla tämän vapauttamista keisarilta, käytännössä senaatin talousosastosta.¹⁴⁷ Kun sapelisenaa ei hyväksynyt anomusta, hovioikeus riitautti päätöksen oikeusosastossa. Siellä kantelu ohitettiin sillä perusteella, ettei hovioikeudella ollut oikeutta valittaa senaatin päätöksistä. Varapuheenjohtaja Åkermanin johdolla asia ilmoitettiin kenraalikuvernööri Seynille,¹⁴⁸ joka oli talous- ja oikeusosaston muodollinen puheenjohtaja. Menettelytapa tulkittiin

Veljeys, vapaus ja „yhdenvertaisuus“.

Pfaler: Jättäkää, lapsukaiseni, nyt rutosti ilmoituksia yhdenvertaisuudestanne maistraatille — että saisimme sopivaa seuraa kagaali Lagercranzille läänin vankilassa!

Yksi heistä: Oikein, herra... Ottakaa heiltä vaan viisisatasia ja pistäkää heitä istumaan... Koko pyhä Wenäjä matkustaa nyt Suomeen — olemme jo kirjottaneet... Katsokaas herra: Wenäjällä on niin paljon hirsipuita, mutta vähän vapauksia...

Piiska-lehden näkemys elinkeinoselkkauksen alkuunpanijasta ja motiiveista. Kuvernööri ehti kieltäytyä noin 20 elinkeinoluvan myöntämisestä vedoten sen kuuluvan maistraatin tehtäviin ennen kuin taipui lopulta antamaan luvat itse.¹⁴⁹

perustuslaillisissa piireissä ilmiannoksi. Siksi se aiheutti voimakasta paheksuntaa,¹⁵⁰ mikä kävi ilmi esimerkiksi uhkaus- ja solvauskirjeistä, joita senaatin jäsenille lähetettiin. Åkermanille joku jopa lähetti vihjaavasti pätkän silkkinuoraa.¹⁵¹

Syyskuun lopulla *Viipurin Sanomien* lisälehti uutisoi dramaattisesta käänteestä: Lagercrantzia oltiin parhaillaan siirtämässä Viipurin lääninvankilasta venäläiseen vankilaan.¹⁵² Tuntia ennen junan lähtöä tieto vankilaan lähettämisestä oli ehtinyt kantautua eri puolelle kaupunkia, ja asemalle sekä Papulan sillalle oli kokoontunut tuhansia saattajia. *Viipurin Sanomat* kuvasi järjestyksenvalvoja Pekosen partioivan junan ovella toisenlaisissa tunnelmissa: ”Tuntui kuin salainen vahingonilo olisi hänen sisimmässään myllertänyt.” Asemalla kansanjoukko esitti ”väkivallan ensimmäiselle uhrille” *Maamme*-laulun ja ennen lähtöä

veisattiin *Jumala ompi linnamme*. Kun Lagercrantz hyvästeli viimeiseksi tyttärensä, väkijoukosta kuului ääni: Jumala synnyinmaata varjelkoon! ”Eläköön [...] tervetuloa takaisin Suomeen [...] alas väkivalta”, hyvästeltiin lähtijää lopuksi.¹⁵³

Kansaa oli kokoontunut tervehtimään vangittua ratavälin jokaiselle Suomen puoleiselle asemalle. Erityisen liikuttuneissa tunnelmissa Lagercrantzia saattoivat ”uhatuissa pitäjissä” Uudenkirkon ja Terijoen asemalla esiintyneet kuorot, joiden ohjelmistossa olivat *Karjalaisten laulu*, *Suomen laulun* ja *Maamme-laulu*.¹⁵⁴ Myös junassa matkustaneet venäläiset halusivat osoittaa Lagercrantzille tukensa keräämällä kolehdin, mutta tämä kieltäytyi raha-avusta. Riemuitseva väkijoukko otti Lagercrantzin vastaan, kun tämä muutaman viikon kuluttua palasi tutkintavankeudesta. Tuolloin komisario Tabanos hajotti tapahtuman kovaotteisesti, ja kohta kuvernööri julkaisi linnoituksen komendantin kirjeen, jossa mielenosoitukset kiellettiin sotilaallisen väliintulon uhalla.¹⁵⁵

Karjala-lehti analysoi laillisuustaistelun alkuvaiheita syyskuun puolivälin jälkeen. Lehden kirjoittaja totesi, että yhdenvertaisuuslain antamisen myötä oli ollut arvattavissa, että kaupunkien maistraatit ja maaseudun kruununvoudit joutuisivat lain soveltamisesta johtuvien vaikeiden ristiriitojen uhreiksi kaikkein ensimmäisinä. Tämän jälkeen vuoroon tulisivat tuomarit, valtion ja kunnan viranomaiset ja esimerkiksi vaalilautakuntien jäsenet. Lehti kertoi *Novoje Vremjan* maininneen, että Suomen maistraattien jäsenet ja pormestarit olivat sopineet keväällä 1912 yhteisistä menettelytavoista odotettavissa olevan ristiriitojen varalta. *Karjala* ei väitettä kiistänyt. Lehdessä kerrottiin paikalla olleiden – ja heistä etenkin viipurilaisten – tehneen vankkumatta selväksi suhteensa tuomarin- ja virkavalaan. Odotettavissa olleet laittomuudet oli tarkoitus kohdata ”vakaasti, tyynesti ja arvokkaasti eri puolilla maata”.¹⁵⁶

Venäläisissä lehdissä kuvattiin aika ajoin suomalaisten mielialoja ja keisarin viranomaiset raportoivat niistä säännöllisesti tietoja Pietarin hallintoon. Erään tällaisen kertomuksen pohjalta *Ruskie Slova* kuvasi suomalaisten suhtautumista siihen, että Viipurin ja tässä vaiheessa jo myös Uudenkaupungin, Helsingin, Turun ja Hämeenlinnan maistraattien jäseniä oltiin asettamassa syytteeseen yhdenvertaisuuden rikkomisesta. Venäjän hallinto tulkitsi suomalaisten pyrkivän antamaan virkamiesten tottelemattomuudelle joukkovastustuksen luonteen ja tukeutuvan siihen, ettei heitä voisi yksimielisinä ja järjestäytyneinä panna joukoittain syytteeseen, koska siitä seuraisi tavaton selkkaus kaupunkien ja kuntien itsehallinnossa ja hovioikeuden toiminnassa. *Ruskie Slova* piti vastarinnan jatkumista tästä syystä väistämättömänä. Lehti katsoi, että laittomuuksien jatkuessa kaikki hovioikeuksien jäsenet olisi tuotava venäläisen tuomioistuimen eteen. Mielialakatsaus motivoi Viipurin maistraatin jäsenten oikeudenkäynnin kiirehtimistä ennakkotapauksena.¹⁵⁷

Lokakuun alkupäivinä venäläinen tutkintotuomari saapui jälleen Viipurin lääninhallitukseen kuulustellakseen maistraatin jäseniä toisesta venäläistä koskeneesta elinkeinoilmoitusasiasta, mutta asianomaiset eivät saapuneet paikalle. Raatihuoneella kävi samalla kaksi etsivää jättämässä maistraatin jäsenille haasteet saapua Pietarin piirioikeuteen vastaamaan ensimmäisessä, Sopotovin oikeusjutussa. Pormestari Fagerström kieltäytyi ottamasta haastetta vastaan.¹⁵⁸ Toisen jutun kuulustelusta kieltäytyminen puolestaan johti vakaviin seurauksiin: pormestari Fagerström sekä raatimiehet Georg Palmroth ja Otto Lucander vangittiin ja määrättiin lähetettäväksi Pietarin piirioikeuden eteen. Asemalle kokoontui mielenosoituskiiellosta huolimatta tuhansia saattajia, jotka *Työ*-lehden mukaan kunnioittivat ”isänmaan oikeuksien puolustajia” eläkön-huudoin ja laulamalla *Maamme*-laulun. Kun Pekonen vaiensi kovaotteisesti kiitossanoja esittävän pormestari Fagerströmin, väkijoukko huusi ”alas väkivalta!” ja saattoi lähtijät matkaan *Karjalaisten laulun* soidessa.¹⁵⁹

Vangittu kolmikko laskettiin Pietarissa vapaaksi heti kuulustelujen jälkeen, vaikka pidätetyt olivat jatkaneet vaikenemistaan. Vapautus lienee johtunut kuvernööri Pfalerin pyynnöstä, jossa valitettiin maistraatin toiminnan pysähtymistä. Pormestari Fagerström päätyi joka tapauksessa hakemaan senaatilta virkaeroa, koska katsoi menettäneensä edellytykset tehtävänsä hoitamiseen. Perustuslaillisten rintamakarkuruudeksi tuomitseman eronpyynnön ottamista käsittelyyn viivytettiin senaatissa syystä tai toisesta kuukausien ajan.¹⁶⁰

Jo lokakuun loppupuolella Pietarin piirioikeus tuomitsi pormestari Fagerströmin sekä raatimiehet Lagercrantzin ja Palmrothin kuudeksi kuukaudeksi vankeuteen yhdenvertaisuuslain rikkomisesta varhaisimmassa eli Sopotovin tapauksessa.¹⁶¹ Koska nämä olivat ensimmäisiä venäläisessä tuomioistuimessa tuomittuja suomalaisviranomaisia, tapaus ylitti suomalaisten informanttien myötävaikutuksella kansainvälisenkin uutiskynnyksen. Esimerkiksi *The Manchester Guardianissa* muistutettiin, että tuomittu kolmikko oli vannonut virkavalan eikä voinut tästä syystä tunnustaa venäläisen tuomioistuimen oikeutta tutkia asiaansa.¹⁶² Tuomitut hakivat piirioikeuden päätökseen tuloksetta muutosta sekä Pietarin oikeushovista että Venäjän senaatista.¹⁶³

Vangitsemiset merkitsivät käännekohtaa suomettarelaisten Venäjä-suhteessa: viimeistään nyt suurin osa suomalaisen puolueen jäsenistä kaikkein myöntyväisintä, niin kutsuttua äkermanilaista siipeä lukuun ottamatta kääntyi passiivisen vastarinnan kannalle. Oikeusosaston varapuheenjohtaja, presidentti D. W. Åkerman teki tapahtuneesta omat johtopäätöksensä. Hän jätti lokakuun 22. päivänä 1912 eronpyynnön virastaan vedoten linjansa vähemmistöön jäämiseen, raskaiden olosuhteiden kärjistymiseen ja korkeaan ikäänsä. Päätöstä olivat tosiasiaassa kypsytäneet nimettömät vihakirjeet ja oikeus-

Senaattori Åkerman'in kohtalo.

Hän ylpeänä nousi,
kuin mikä kuningas.
Hän ponnahti kuin jousi,
kuin vallan valtiias.

Hän kuskin kutsui luoksi
sen suuren portahan.
„Kai hepo vielä juoksi
kuin ennen konsahan“.

Hän astui rattahille,
„hei, kuski, aja vaan“.
— Mutt' ajan ruoste sille
myös tuopi turmiaan.

Hän ylpeä, mi astui,
katuhun kellistyi,
ravassa frakki kastui
ja housut ryvettyi.

Ansioton senaattori Åkerman nähtiin *Velikullan* piirroksessa ajastaan ja oman puolueensa linjasta pudonneena hahmona. – Åkermanin eropäätös tuomittiin nuorsuomalaisten ja RKP:n äänenkannattajissa esimerkiksi ”matelevana nöyräniskaisuutena”. Moitteisiin yhtyi moni vanhasuomalainenkin lehti, vaikka osassa Åkermanin poistuminen oikeuselämästä koettiin suureksi menetykseksi. Joskus muistutettiin myöntäväisyyksimielisen tuomarin epäkiitollisesta asemasta: Åkermania kohtaan osoittivat kiukkua ne, joiden puolesta tämä oli työskennellyt vakaumuksellisesti vuosikymmeniä. Kaikkein kovasanaisimmin Åkermanin – Viipurin työväenyhdistyksen entisen puheenjohtajan ja perustajajäsenen – virkaeron perusteluja oudoksuttiin ja pilkattiin työväenlehdissä.¹⁶⁴

osaston mielipiteiden jakautuminen sen suhteen, pitikö Viipurin hovioikeuden valituksesta ilmoittaa kenraalikuvernöörille. Tämän menettelyn seurauksena yhdenvertaisuusasia oli myöhemmin viety Pietarin piirioikeuteen, mikä teki Åkermanista perustuslaillisten silmissä vastuullisen sekä tuomareiden vangitsemiseen että oikeuslaitoksen halvaantumiseen.¹⁶⁵

Kansallisesta linjasta lipesi tässä vaiheessa eniten työväenlehdistö, jossa alettiin arvostella vangittuihin maistraatin jäseniin kohdistunutta henkilökulttia. *Kansan lehti* väitti lokakuussa 1912 etenkin Lagercrantzin palvonnan muuttuneen jo suoranaiseksi jumaloinniksi. Lehden mukaan viranomaiset olivat vain tehneet työnsä valvoessaan lakien toteutumista – kun Åkermanin puolestaan moitittiin taipuneen “kaikkiin kenraalikuvernöörin vaatimiin laittomuuksiin”.¹⁶⁶

Hovioikeustuomareiden tuomitseminen

Elinkeinoilmoitusten hylkäämisestä seuranneet selkkaukset alkoivat kasaantua jo syksyn 1912 mittaan. Vastakkain olivat venäläinen ja suomalainen oikeusjärjestelmä, joista kuvernööri ja poliisivoimat olivat lojaaleja ensin mainitulle, tuomioistuimet pitkälti jälkimmäiselle. Kun venäläiset rikostutkijat saapuivat marraskuussa jälleen Viipuriin, haki poliisimestari Pekonen kuvernöörin valtuuttamana maistraatin istuntosalista luvatta tutkintatuomarin luettavaksi pöytäkirjan, joka sisälsi erään venäläisen elinkeinoilmoituksen. Maistraatti pyysi tapahtuneen johdosta hovioikeutta nostamaan syytteen Pekosta vastaan.¹⁶⁷

Hovioikeuden edellytykset tapahtuneen tutkimiseksi olivat tässä vaiheessa muuttuneet äärimmäisen heikoiksi. Kaikki 24 hovioikeuden jäsentä presidenttiä myöten olivat saaneet lokakuussa 1912 Pietarin piirioikeudessa syytteen kesällä voimaan tulleen yhdenvertaisuuslain rikkomisesta. Syytteen mukaan he olivat ”tahallaan ja asiasta etukäteen sovittuaan ja yhdenvertaisuuslakia vastustaakseen” nostaneet syytteet poliisimestari Pekosta ja kuvernööri von Pfaleria vastaan. Pekosta syytettiin Lagercrantzin pitämisestä vangittuna ja kuvernööriä kieltäytymisestä toimeenpanemasta Lagercrantzin vapautusmääräystä, jonka venäläisen näkökulman mukaan katsottiin rikkoneen yhdenvertaisuuslakia.¹⁶⁸

Lokakuun loppupuolella 1912 kaikkiaan 16 hovioikeustuomaria pidätettiin aamulla sängyistään ja kuljetettiin suuren väkijoukon saattamina Pietariin Krestyn vankilaan. Seuraavina viikkoina vangittiin loput kahdeksan hovioikeuden jäsentä. Tuomareiden vangitseminen uutisoitiin *The Manchester Guardianissa* ennennäkemättömänä skandaalina, joka herätti Suomessa äärimmäistä suuttumusta ja koitui häväistykseksi aikakaudelle.¹⁶⁹ Venäjä pystyi lehden mukaan koventamaan Suomen painostamista, kun Balkanin kriisi vei muun maailman huomion. Kirjoittaja piti ennenkuulumattomana, että suomalainen ylioikeus oli joutunut

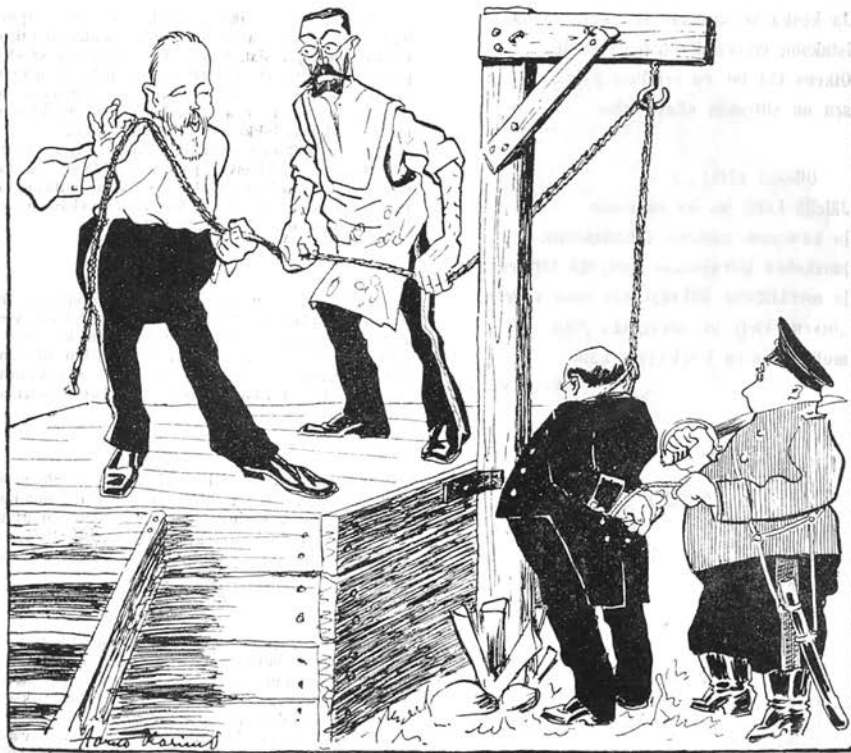

AMPAINEEN

N:o 23

Hinta 25 p.

Viipuri, lauantaina 16 p:nä marrask. 1912.

Shtshglovitov: — Viipurin hovioikeuden niskottelu on mielestäni lopetettava. Hirtetäänkö heti vai?

Kokortsov: — Hirtetään vaan, mutta hirtetään hiljaa, ettei se herätä meille niin kiusallista huomiota.

Aarno Karim on kärjistetty näkemys Viipurin hovioikeustuomareiden oikeusmurhasta *Karjala*-lehden perustuslaillisen piirin perustamassa pilalehti *Ampiaisessa*.

syytetyksi venäläisen paikallistuomioistuimen (alioikeuden) edessä ja totesi tapahtuneen jälleen yhdeksi osoitukseksi Suomen autonomisen aseman rikkomisesta.¹⁶⁶ Propagandistinen teksti sivuutti sen tosiasian, että duuman säätämät, Suomen oikeudellista asemaa koskeneet mutta suomalaisten perustuslaillisten kiistämät lait olivat käytännössä jo lakkauttaneet suuriruhtinaskunnan autonomian.

Kotimaassa Eino Leinon monissa sanomalehdissä tuoreeltaan julkaistu runo ”Viipurin vartio” tiivistä syksyn 1912 tapahtumat ajankohtaiseksi poliittiseksi lyriikaksi, jossa Viipuri nostettiin lännen etuvartioksi ja Suomen lukoksi – siihen kiinnittyisivät koko Suomen kohtalot ja länsimaisen oikeusjärjestelmän säilyminen.¹⁷⁰ Runo korosti vangittujen tuomareiden henkilökohtaisia uhrauksia, jotka olivat seurausta valaehoisesta sitoutumisesta Suomen lakeihin.¹⁷¹

Eino Leino: Viipurin vartio

[...]

Voi virat vaipua, maat voi hukkuu,
vaan ei kansojen omatunto nukkuu,

siellä on vapauden haaveilo haikein,
missä sen puolesta taisto on vaikein.
Viipuri! Seisot kuin kallio meressä,
seisonut ennen jo tulessa ja veressä,
kertoa voivat sun muurisi harmaat

isänmaan kohtalot kolkot ja armaat;
Viipuri! Et sinä sortua saa.
Jos sinä seisot, seisovi maa.

”Viipurin vartio” tulkittiin syystäkin järjestäytyneen passiivisen vastarinnan ylistämiseksi. Siksi esimerkiksi kouluylivhallitus kielsi Leinon uusien teosten tilaamisen erään paikallisen koulun kokoelmiin.¹⁷²

Vankeustuomiot: yhteisestä järkytyksestä kansalliseen eripuraan

Pietarin piirioikeuden kuulustelussa kaikki hovioikeuden jäsenet presidentti Malinia lukuun ottamatta kieltäytyivät vastaamasta, saati allekirjoittamasta pöytäkirjoja. Perusteena oli katsomus, jonka mukaan asia kuului ainoastaan suomalaisten oikeusviranomaisten toimivaltaan. Sen sijaan hovioikeus valitti jäsentensä vangitsemisesta suomalaista muutoksenhakuväylää pitkin

keisarille eli käytännössä senaatin oikeusosastoon – vaan toki tuloksetta. Yhtä vähämerkityksisiksi jäivät ministerivaltiosihteeri August Langhoffin vetoamukset hovioikeustuomareiden puolesta ja asian selvittely Pietarin ministerineuvostossa.¹⁷³

Hovioikeuden jäsenet saivat silti odottaa oikeudenkäyntiä vapaalla jalalla. Syytetyistä ainoastaan hovioikeuden presidentti Anton Karl Otto Malin saapui aikanaan Pietarin piirioikeuden oikeudenkäyntiin tammikuussa 1913.¹⁷⁴ Oikeus antoi päätöksensä tammikuun 27. päivänä 1913: kaikki 23 tapauksen käsittelyyn osallistunutta Viipurin hovioikeuden rivituomaria tuomittiin tahallisesta ja ennalta suunnitellusta yhdenvertaisuuslain rikkomisesta yhdeksi vuodeksi ja neljäksi kuukaudeksi vankeuteen. Se oli lain sallima maksimirangaistus ja määrättiin kärsittäväksi Krestyn vankilassa Pietarissa.¹⁷⁵ Tuomitut menettivät lisäksi virkansa sekä oikeutensa valtion virkoihin ja valtiollisiin luottamustehtäviin kymmenen vuoden ajaksi.¹⁷⁶ Piirioikeuden syytteistä vapautettiin ainoastaan hovioikeuden presidentti Malin (1863–1932, Viipurin hovioikeuden presidenttinä 1911–1917), joka oli vanhasuomalaisena myöntyvyyslinjan kannattajana vedonnut ymmärtämättömyyteen. Muiden tuomareiden venäläiset puolustusasianajajat valittivat tuomioista Pietarin oikeushoviin, joka kuitenkin totesi valitusajan umpeutuneen.¹⁷⁷

Hovioikeustuomareiden tuomitseminen vapausrangaistuksiin oli maistraatin jäsenten rankaisemista vakavampi asia, koska ensin mainittu puuttui valtiollisen tason tuomioistuimen toimintaan. Tuomareiden rankaiseminen Suomen lakien noudattamisesta koettiin poliittisen kentän kaikilla laidoilla äärimmäisen vakavaksi loukkaukseksi suomalaista oikeusjärjestelmää kohtaan.¹⁷⁸ *Uusi Suometar* piti hovioikeusmiesten saamia tuomioita tavattoman ankarina, ja selitti niitä venäläisen hallinnon tarpeella osoittaa vallankäyttönsä johdonmukaisuus.¹⁷⁹

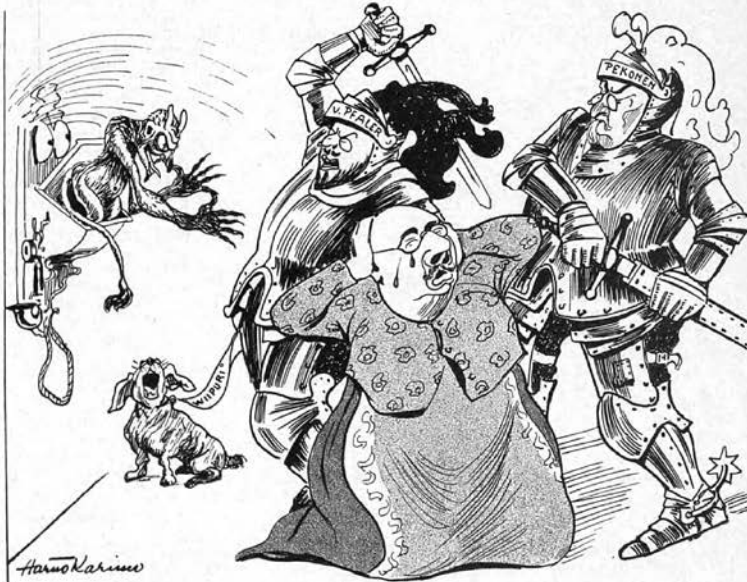
Viipurin sanomalehtien palstat täyttyivät tuomituille lähetetyistä arvostuksen ja myötätunnon osoituksista. ”Syvästi järkyttynä lähetän Teille kaikille lämpimimmän kädenlyönnin”, kirjoitti jopa Venäjän ”H. M. keisarin seurueen” kenraalikunnan jäsen [C. G. E.] Mannerheim.¹⁸¹ *Karjala*-lehti kiitti tuomareita siitä, että nämä olivat antaneet ”rohkaisevan näytteen siitä, kuinka Suomen lain ja kunnian puolesta on seistävä”. Nuorsuomalaisten varpussiiven *Karjalan lehti* taas moitti tuomareita pidättäneitä poliiseja ja kehotti ironisesti kutsumaan syyskuun 23. päivän – jolloin tuomareiden vankeusrangaistus pantiin täytäntöön – kaltaisiksi jatkossa poliisien päiviksi. *Karjala* rinnasti tapahtuneen jopa isoonvihaan, jonka alkamisen 200-vuotispäivää muisteltiin ajankohtaisesti.¹⁸² Viittaukset miehitykseen ja esimerkiksi ristiretkiin tai lähihistorian lahjoitusmaakysymykseen todistavat osaltaan, kuinka historiasta etsittiin kiinnekohtia erityisesti silloin, kun seudun tulevaisuus tuntui äärimmäisen epävarmalta.¹⁸³

VELIKULTA

HULIVILI
HURJALLA
LUONNOLLANI
REISUUN
OLEN PANTU

Peikko.

Viipurin hovioikeuden presidentin Malinin telefoniin kuuluu, sen jälkeen kun hän kävi Pietarissa tunnustamassa, että hän ei tunne lakia, ilmestyneen omituinen peikko, jota varten jo esivallakin on miekkaansa tapailut.

Hovioikeuden presidentti Malinin menettelytapaa moitittiin perustuslaillisissa lehdissä "epämiehekkääksi" ja "epäsänmaalliseksi", toisaalta vanhasuomalainen *Uusi Suometar* yritti hillitä tuloksetta presidentin arvostelua. Muiden myöntäväisyysmielisten tuomareiden tavoin Malin joutui aktiivisen kirje- ja puhelinhäirinnän kohteeksi ja tuli julistetuksi "valtiollisesti kuolleeksi mieheksi".¹⁸⁰ *Velikulta*-lehden piirtäjä ilakoi pilakuvassaan Malinin kohtalolla varsin arveluttavalla tavalla: ahdistelun uhriksi joutunut presidentti on puettu naisen asuun; vaatimatonta syntyperää olevan Malinin olemuksen antisemitistiset stereotyyppit taas voivat vihjata piirtäjän tulkintaan taloudellisen aseman turvaamisesta petollisella tavalla.

Yhtenäisen vastarinnan voimaa julisti tuoreeltaan Eino Leinon oikeustais-
telijoita ylistänyt runo ”Krestyn miehet”.¹⁸⁴

[...]

Mies mieheltä, mies mieheltä lähestyy turmio
Maa silvotaan, laki poljetaan, on poljettu kauan jo.
Joka kansanjänner vireeseen, muu tässä auta ei,
työ yhteinen, tuhatkertainen, tai surma Suomen vei.

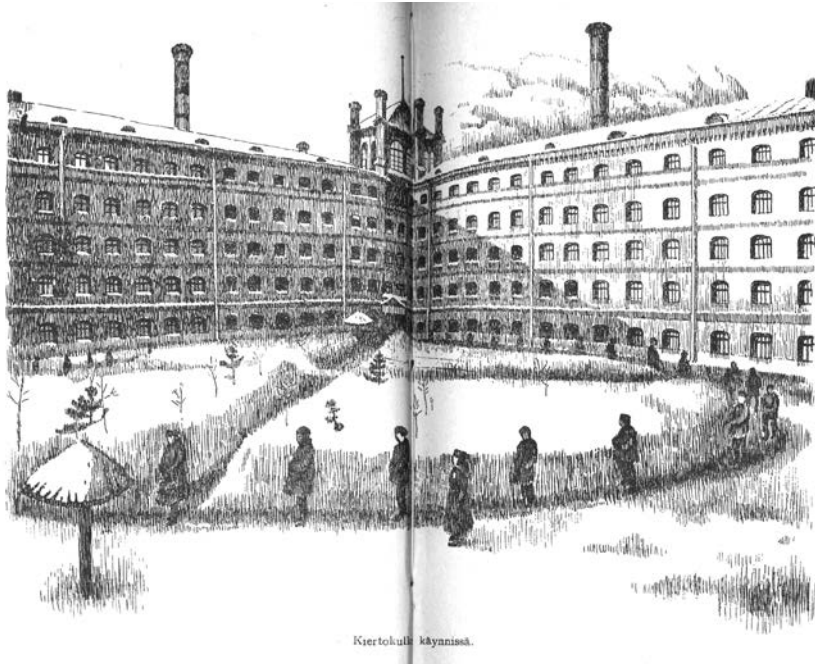
[...]

Eino Leinon ajatus yhtenäisestä vastarinnasta oli kaunis, mutta jäi käytännös-
sä katteettomaksi. Luokkataistelun tielle suunnanneet viipurilaiset sosialistit
olivat jo tehneet selvän pesäeron kansallisiin piireihin, mitä osoitti *Työ*-lehden
kirjoitus syksyllä 1913. Sen mukaan työväestön oikeuksia aikanaan loukanneet
hoviioikeustuomarit saivat vangituksi tultuaan ”vihdoin maistaa omaa lääket-
tään”. Porvarilliset lehdet tuomitsivat kirjoittelun ala-arvoiseksi.¹⁸⁵

Tuomioita arvostelleiden perustuslaillisimpien viipurilaislehtien, *Karjalan* ja
Viborgs Nyheterin, päätoimittajat kutsuttiin kenraalikuvernöörin puhutteluun,
minkä jälkeen Viipurin viranomaiset puuttuivat entistä tarkemmin kirjoituksiin,
jotka voitiin tulkita rikoksiin ja tottelemattomuuteen yllyttämiseksi tai
viranomaisten kunnian loukkaamiseksi.¹⁸⁶ *Karjalan* Anto Södermann oli tuo-
mittu jo loppuvuodesta 1912 kahdeksaksi kuukaudeksi vankilaan majesteetin
loukkaamisesta, ja esimerkiksi *Työ*-lehti sai vastata vuoteen 1915 mennessä 35
painokanteeseen.¹⁸⁷

Venäjänsä rajojen ulkopuolella tuomioista voitiin kirjoitella vapaammin kuin
Suomessa. Talvella 1913 Tekla Hultin kiitti *The Manchester Guardianissa* propa-
gandistiseen tyyliin vastarintamiesten uhrauksia: ”Suurin osa suomalaisista vir-
kamiehistä valitsi mieluummin kunnian ja lain, vaikka hintana olivat köyhyys,
vankeus ja viran menetys, kuin päätyisi venäläisten [...] orjuuttamispyrkimysten
välineeksi”.¹⁸⁸ Hultin aatetovereineen ei joutunut huutamaan tyhjyyteen. Pari-
kymmentä arvostettua brittiläistä lakimiestä julkaisi Pietarin piirioikeuden tuo-
miosta *Times*- ja *Daily Chronicle* -sanomalehdissä vakavan vastalauseen Suomen
”valtiösäännön” (*constitution*) rikkomisesta.¹⁸⁹ Ranskassa 142 tuomaria kokosi
myötätuntoadressin, joka lähetettiin jokaiselle vangitulle. Adressin toimitta-
ja Jean Jacques Caspar matkasi lisäksi Suomeen ja kirjoitti matkan tulokse-
na teoksen *La résistance légale en Finlande*. Kirjassa selitettiin laajasti Viipurin
hoviioikeuden osuutta yhdenvertaisuuslakiin liittyneessä oikeustaistelussa.¹⁹⁰

Hoviioikeuden jäsenten vankeustuomioita alettiin panna täytäntöön syys-
kuun loppupuolella 1913.¹⁹² Jo tätä ennen tuomioistuimen toiminta oli kes-

Krestyn suomalaiset poliittiset vangit elivät karuissa oloissa, vaikka varallisuus toi heille etuoikeuksia. Kivilinnan lämpövaihtelut ja huono sisäilma koettelivat vankien terveyttä. Toisaalta hovioikeustuomarit pystyivät vankeusajan kuluessa järjestämään kohtuulliset olot lahjomalla vartijoita. Tuomarit palkkasivat avukseen sellipalvelijoita, ja ankean alkuvaiheen jälkeen ravintoa, valaistusta ja luettavaa saatiin riittävästi. Vähitellen vangit pääsivät oleilemaan melko vapaasti suomalaisten tovereidensa selleissäkin. Kaltareiden takana vietettyä aikaa rytmittivät lisäksi perheenjäsenten sunnuntaiset vierailut, jotka oli Viipurista käsin helppo järjestää.¹⁹¹

keytynyt liki kokonaan, sillä 24-jäsenisessä tuomioistuimessa virassa toimi presidentin alaisuudessa enää yksi vakinainen jäsen ja kaksi apujäsentä. Koska erotettujen hovioikeustuomareiden virat julistettiin avoimiksi vasta syksyllä 1913, päästiin ensimmäiset virat täyttämään vakinaisesti vasta alkuvuodesta 1914. Väliajaksi apulaisiksi määrättiin puolipakolla maaseudun alioikeustuomareita, jotka eivät olisi halunneet tehtävää hoitaa.¹⁹³

Venäläinen hallinto oli ennakoanut suomalaisten järjestelmällisen vastarinnan aivan oikein. Viipurin hovioikeustuomareiden jälkeen Pietarin piiri-oikeus jakoi vankeustuomiot Uudenkaupungin maistraatin jäsenille ja kolmelle Turun hovioikeuden tuomarille. Vuoroaan odottivat vielä Helsingin, Hämeenlinnan ja Lappeenrannan maistraatin jäsenet. Kuten *Karjala*-lehtikin syyskuussa 1912 ennusti, yhdenvertaisuuslain soveltamiseen liittyneet selkkaukset etenivät kaupunkien ja ylioikeuksien jälkeen maaseudun kruununvoudinvirastoihin. Viipurin lääninhallinnon alaisista maaseutuviranomaisista joutui leivättömän pöydän ääreen ensimmäisenä Lappeen kihlakunnan kruununvouti Oskar Cajander. Cajander vangittiin marraskuussa 1913 sillä perusteella, että tämä oli jättänyt ottamatta huomioon venäläisen kauppiaan elinkeinoilmoituksen kaupan perustamiseksi Lappeen Armilaan.¹⁹⁴ Passiivinen vastarinta oli tässä vaiheessa jo leviämässä eri puolille suuriruhtinaskunnan maaseutua.

Vastarinnan keskuksen muodosti silti edelleen – ja kaikesta päätellen täysin tietoisesti – Viipurin maistraatti. Syksystä 1912 lähtien maistraattiin kohdistettiin toistuvia vastatoimia, koska se kieltäytyi järjestelmällisesti ottamasta vastaan venäläisten kauppiaiden elinkeinoilmoituksia. Toimet johtivat jatkuviin henkilövaihdoksiin ja viraston toiminnan halvaantumiseen. Järjestyksessä toinen, venäläisen kauppiaan Kuptsovin jättämä elinkeinoilmoitus toi uudelle kunnallispuhemiesille O. W. Lucanderille vankeusrangaistuksen jo uhtikuussa 1913, ja saman kohtalon edessä oli syksyllä 1913 jälleen uusi maistraatin kokoonpano.¹⁹⁵ Vastarinta ei kuitenkaan ollut ainoa syy, joka sai Venäjän hallinnon käynnistämään uudelleen kaavailut Viipurin läänin liittämiseksi suoraan keisarikuntaan. Hanketta sysäsivät liikkeelle Venäjän turvallisuuspoliittiset intressit. Maistraatin ja kuvernöörin konflikti jatkui maailmansodankin aikana: syksyyn 1915 mennessä kaikkiaan yhdeksän Viipurin maistraatin jäsentä oli kärsinyt tai kärsimässä Pietarissa vapausrangaistusta, ja yksi kokoonpano odotti vielä rangaistuksen täytäntöönpanoa. Sen esti lopulta maaliskuun vallankumous.¹⁹⁶ Kaikkiaan yhdenvertaisuuslain rikkomisesta tuomittiin vuosina 1912–1917 noin 50 suomalaista. Näistä jopa kaksi kolmasosaa oli viipurilaisia ja merkittävä osa lisäksi muita karjalaisia.¹⁹⁷ Tämä johtui lain luonteesta, joka kohdisti vastarinnan väistämättä sinne, missä venäläistä asutusta ja liiketoimintaa oli eniten.

mukaisesti Venäjän hallinnonkin ruokkimat spekulatiot koko Viipurin läänin liittämistä suoraan Venäjään. Kesällä 1911 voitiin huhujen sijaan uutisoida tosiasiaista eli Venäjän ministerineuvoston päätöksestä kahden Kaakkois-Kannaksen kunnan irrottamisesta Suomen suuriruhtinaskunnan yhteydestä. Erottamishankkeet tuomittiin Suomen sanomalehdissä yksituumaisesti lehtien poliittisista kannoista riippumatta.

Toisin kuin muualla Suomessa, Viipurin läänin tai sen osien liittäminen venäläiseen kuvernementtialueeseen oli 1910-luvun taitteen vuosina aidosti näköpiirissä.¹⁹⁹ Järjestysvallan lujittamisen ja muuta Suomea pidemmälle vietyjen venäläistämishankkeiden myötä paikallinen asenneilmapiiri kärjistyi: paikallisten puoluelehtien orkestroimana kaupungista muotoutui sekä passiivisen vastarinnan että äärimmäisen myöntöväisyyssuunnan tukikohta. *Viipuri*-lehti pyrki edistämään Karjalan valtiollisen aseman säilyttämistä välttämällä kaikin tavoin provosoimasta Venäjän hallintoa. Tässä suhteessa se erottui muun Suomalaisen puolueen linjasta viimeistään Kaakkois-Kannaksen pitäjien erottamispäätöksen jälkeen.

Venäjän hallinto oli aloittanut puhdistukset Viipuriin sijoitetussa suomalaisessa virkakoneistossa pian sen jälkeen, kun yleisvaltakunnallinen lainsäädäntöjärjestys oli tullut voimaan kesällä 1910. Puhdistuksia pohjustivat ensin Venäjän kansallismielisissä lehdissä julkaistut valeuutiset. Viipurin perustuslaillinen kuvernööri Birger von Troilin erottamisen loppusyksystä 1910 nähtiin kaikkien suomalaisten poliittisten suuntausten lehdissä ennakkoivan yhä huonompia valtiollisia oloja sekä suuriruhtinaskuntaan että ennen muuta Viipurin lääniin. Erottamisen muodollista syytä, eduskunnan antaman Venäjän kannalta laittoman leimasuostunta-asetuksen soveltamista, ei nähty kovin oikeutetuksi edes myöntöväisissä vanhasuomalaisissa lehdissä. Venäjän hallinnon näkökulmasta rikkomus oli silti yksiselitteinen ja periaatteellinen: kenraalikuvernöörin ja kuvernöörin yhteistyöstä olisi muodostunut mahdotonta, mikäli jälkimmäinen ei tunnustaisi Venäjällä annettuja lakeja.

Von Troilin vaihtaminen venäläistyneeseen eversti Carl Fredrik von Pfaleriin nähtiin lehtikirjoituksissa toisaalta seuraukseksi Viipurin läänin geopolittisesti vaikeasta asemasta, toisaalta osoitukseksi erotetun taipumattomuudesta. Oikeustaistelun alkamista voitiin jo uumoilla, kun uusi kuvernööri ei vannonut suomalaista virkavalaa. Pian kuvernööri von Pfalerin kovia otteita mellakoiden torjumiseksi kuvattiin nuorsuomalaisissa ja ruotsinkielisissä lehdissä ”itämäiseksi raakuudeksi”. Vastaavanlaisia määreitä liitettiin Viipurin linnoituksen komentaja Petrovin menettelytapoihin. *Viipuri*-lehden kirjoittelussa otettiin totuttuun tapaan huomioon venäläisen vastapuolenkin kantoja, vaikka kansallismielisten venäläisten lehtien valheellinen uutisointi tuomittiinkin jyrkästi.

Viipurin lääninsihteeri puolestaan sai lähteä keväällä 1911 pysyvästi ja varalääninsihteeri määräaikaisesti molempien kieltäytyttyä tekemästä kenraalikuvernöörin määräämää kotitarkastusta Terijoella. Niin kuvernööri von Troilin kuin lääninsihteerienkin erottamisen perussyt liittyivät suomalaisten ja venäläisten syviin intressiristiriitoihin Kaakkois-Kannaksella. Erottamisen pelättiin mahdollistavan jatkossa rikoslakiin perustumattomat kotitarkastukset kaikkialla läänissä.

Viipurin poliisipäällikkö Alfred Lucander oli saanut jättää asemapaikkansa pian kuvernööri von Troilin eron jälkeen loppuvuodesta 1910. Lucanderin erottamista taustoitti Venäjän hallinnon väittämä kyvyttömyys torjua suomalaisten vastarintaa ja häiriökäyttäytymistä. Lucanderin erottamisen syyt nähtiin suomalaisissa lehdissä tekaistuiksi ja puhtaan poliittisiksi. Erityisen yksituumaisesti sanomalehdet tuomitsivat poliisipäällikkö Lucanderin vaihtamiseen huonomaineiseen lainvalvojaan, Vilho Pekoseen. Nimitystä hämmästeltiin Ruotsinkin sanomalehdissä. Kaikkein voimakkaimmin nimitystä vastaan protestoitin alkuvuodesta 1911 silti Suomen poliittisen kentän vasemmallalla laidalla. Kokonaisuutena sosialistiset lehdet suhtautuivat virkakoneiston puhdistuksiin kaksinaisesti. Periaatteessa ne näkivät venäläisen hallinnon yhdenmukaistamistoimet itsestään selviksi seurauksiksi kapitalistisesta yhteiskuntajärjestelmästä, jonka sortokoneiston osia suomalaiset hallintomiehet olivat siinä kuin venäläisetkin. Toisaalta sortovallan käytyreiksi arvosteltujen perustuslaillisten virkamiesten erottaminen nähtiin sekin yhdeksi osoitukseksi kapitalistisen maailmanjärjestyksen mädännäisyydestä.

Venäjän näkökulmasta poliisimies Vilho Pekonen oli ansioitunut pannesaan aikanaan toimeen kenraalikuvernööri Bobrikovin yleisvaltakunnallistamispolitiikkaa. Pekosen nimittäminen poliisipäälliköksi heijastelikin ennen muuta Venäjän hallinnon ja sotavoimien voimakkaita intressejä järjestyksen säilyttämiseen Viipurissa. Poliisimestari saikin lehdissä nopeasti maineen väkivaltaisena, kuvernöörin ja venäläisen komendantin käskyjä orjallisesti täyttävänä lakeijana. Poliisipäällikön toimia ei yrittänyt ymmärtää edes *Viipuri*.

Kaikki paikalliset lehdet kiistivät protestin luonteen monenlaisilta pienimuotoisilta ja yksityisiltä, osin ilmeisen tahallisilta mielenilmauksilta venäläistämistoimia vastaan. Näin suojeltiin sekä epäiltyjä että koko läänin alueellista koskemattomuutta. Viipurin ruotsalaisen lyseon nuorten tarkoituksellinen torvensoittomielenosoitus joulukuussa 1910 leimattiin kaikkien puolueiden sanomalehdissä yksipuolisesti venäläisen osapuolen vainoharhaiseksi luulotte-luksi. Kruununvouti Lagercrantzin erottamiseen johtanut selkkaus vasta nimitetyn kuvernööri von Pfalerin kanssa selitettiin sekin ensisijaisesti osoitukseksi kuvernöörin pikkumaisuudesta. Tapahtuman olisi voinut tulkita myös toisin. On

ilmeistä, ettei Lagercrantz toiminut asianmukaisesti jättäytyessään pois kuvernöörin tervehdyskäynniltä tai saapuessaan myöhemmin tämän audienssille ohjesäännön vastaisesti pukeutuneena. Ainoastaan *Viipuri*-lehti luonnehti Lagercrantzin menettelyä tietoiseksi mielenosoitukseksi, vaikka tunnustikin kruununvoudin erottamisen turhan ankaraksi seuraamukseksi melko lievistä laiminlyönneistä.

Alkusyksystä 1911 Viipurin tapahtumat nousivat jatkuvasti valtakunnallisten lehtien uutisaiheeksi. Punaisenlähteentorin vastalausekokous Kaakkois-Kannaksen kuntien erottamista vastaan syyskuussa 1911 oli käännteentekevä, koska poliisin kovat otteet muuttivat tapahtuman mellakaksi, joka ylitti kansainvälisenkin uutiskynnyksen. Sosiaalidemokraattien kuvernöörin kiellon vastaisesti järjestämä vastalausemielenosoitus toisaalta tuomittiin melko yksiselitteisesti sekä vanha- että nuorsuomalaisissa lehdissä, kun sosiaalidemokraattiset lehdet puolestaan pitivät mellakkaa venäläisten provokaattoreiden juonittelemana proletariaatin sortotoimena.

Tapahtumia seurasivat linnoituksen venäläisen komendantin masinoimat tekaistut syytökset suomalaisten poliittisesta väkivallasta venäläistä varuskuntaa vastaan. Tällaista informaatiokampanjaa kuvattiin myöntyväisimmisäkin lehdissä – myös *Viipurissa* – karkean valheelliseksi. Eri puolella Suomea uutisoitiin kärjekkäästi Viipurin venäläisen varuskunnan uhkaavasta läsnäolosta sekä venäläistyneen kuvernöörin ja venäläismielisiksi vaihdettujen poliisien väkivaltaisista otteista.

Vieläkin dramaattisemmiksi otsikot muuttuivat vuoden 1912 jälkipuoliskolla, jolloin Venäjän duumassa annettu, niin kutsuttu yhdenvertaisuuslaki oli tullut voimaan. Tuolloin kuvernööri von Pfalerin kerrottiin alkaneen toteuttaa lakia ensimmäisenä Suomessa, minkä uskottiin ennakoivan läänissä yhä vaikeampia valtiollisia aikoja. Uutisointi viittasi Viipurin maistraatin jäsenten vangitsemiseen yhdenvertaisuuslain rikkomisesta, koska nämä olivat kieltäytyneet käsittelemästä venäläisen kauppiaan jättämää elinkeinoilmoitusta. Käännettä osattiin odottaa: yhdenvertaisuuslain tiedettiin aiheuttavan oikeudellisen ketjureaktion, joka alkaisi Viipurissa, koska siellä oli erityisen runsaasti markkinoita venäläiselle kauppiaskunnalle. Perustuslaillisen vastarinnan suunnitelmallisuus tunnustettiin *Karjala*-lehdessä melko avoimesti. Suomalaisissa lehdissä viitattiin toisaalta myös siihen, että von Pfaler järjesti selkkauksen kannustamalla venäläisiä jättämään ilmoituksiaan maistraattiin. Venäläiset kauppiaat olisivat voineet hakea totuttuun tapaan elinkeinolupaa lääninhallituksesta.

Viipuri nousi niin kutsutun oikeustaistelun keskuksiksi syksystä 1912 alkaen, kun ensin maistraatin ja myöhemmin hovioikeuden jäsenet joutuivat pidätetyiksi yhdenvertaisuuslain rikkomisesta ja tuomittiin ensimmäisinä suomalaisina viranomaisina venäläisessä tuomioistuimessa. Rangaistukset

koettiin ennennäkemättömäksi loukkaukseksi suomalaista oikeusjärjestelmää kohtaan. Tuomioita luonnehdittiin kaikissa lehdissä äärimmäisen ankariksi erityisesti siksi, että hovioikeustuomareiden vapausrangaistukset määrättiin pantavaksi täytäntöön suuriruhtinaskunnan rajojen ulkopuolella. Perustuslailliset ja työväenlehdet kirjoittivat tapahtumista sivaltavasti siitäkin huolimatta, että teksteistä seurasi yhä uusia painokanteita, ja toimittajia myös karkotettiin ja maailmansodan aikana vangittiin. Myös poliittisten pilalehtien kuvasto raaistui – sanomalehtien ylevöityneellä kirjoittelulla Viipurista ei siis ollut vastinetta poliittisessa satiirissa.

Myöntyväisessä *Viipuri*-lehdessä Venäjän toiminnan logiikkaa pyrittiin tässäkin tilanteessa ymmärtämään, vaikkei sitä suoranaisesti hyväksytty. Tällaisesta kirjoittelusta taas seurasi perustuslaillisissa lehdissä raivokkaita vastineita. Työväenlehdissä tuomioiden ruodinta sen sijaan kääntyi nopeasti luokkapohjaiseksi kritiikiksi, jonka kohteena oli Suomen taantumukselliseksi mielletty porvarillinen tuomarikunta. Monien läntisen Euroopan maiden vapaamielisissä sanomalehdissä seurattiin Suomen ja Venäjän lainsäädännön mukauttamista aluksi melko neutraaliin sävyyn, mutta keisarikunnan nationalistinen politiikka tuomittiin yksiselitteisesti siinä vaiheessa, kun eteen tulivat Suomen alueellisen kokonaisuuden uudelleenarviointi ja perustuslaillisille virkamiehille tuomitut vapausrangaistukset. Tuenilmaukset pienen kansan oikeustaistelulle pantiin Suomen lehdissä tarkoin merkille.

Viipurilaisten oikeustaistelu sai laajan huomion kaikkialla Suomessa. Kaupungin poliittisen elämän kuvauksissa uhridiskurssin korvasi sankarimyytin rakentaminen, kun kaupunki nostettiin lehdissäkin julkaistujen Eino Leinon runojen siivittämänä yhä uudelleen länsimaisen yhteiskuntajärjestyksen symboliseksi etuvartioksi.²⁰⁰ Etenkin nuorsuomalaiset lehdet pyrkivät levittämään moraalista eetosta, jonka mukaan viipurilainen esimerkki velvoitti muunkin Suomen viranomaisia uhraamaan oman hyvinvointinsa suuriruhtinaskunnan koskemattomuuteen kohdistuneiden uhkien torjumiseksi. Perustuslaillisen sankarimyytin rakentamista eivät enää tässä vaiheessa kritisoineet vanhasuomalaisetkaan, koska suomalaisen puolueen enemmistö oli kääntynyt jo kannattamaan passiivista vastarintaa. Lehtien luomasta marttyyrikultista sanoutui irti lähinnä työväenlehdistö.²⁰¹

Sanomalehdissä ja Leinon runoissa luottiin yhtenäisen vastarinnan ihannetta, joka oli vielä jäänyt toteutumatta. Venäjän hallinto oli jo suurlakon jälkeisinä vuosina ennakoanut, että suomalaisten virkamiesten vastarinnasta tuolloin kaavailussa yleisvaltakunnallisessa järjestyksessä annettuja lakeja vastaan muodostuisi järjestelmällistä. Keisarikunnan viranomaiset löivätkin suomalaisten kapinointihalua liioitelleissa lehtikirjoituksissaan tietoisesti

kiilaa suomalaisten poliittisten ryhmittymien välille ja onnistuivat näin hajotamaan vastarintaa ennen muuta Viipurissa. Vaikka eri poliittiset suuntaukset jakoivat yhteisen intressin Suomen poliittisen aseman turvaamisesta, Venäjän hallinnon kovenevat otteet – jatkuvat ilmiannot, oikeusjutut ja lehtikirjoitusten valvonnan kiristyminen – syvensivät 1910-luvun alussa vähälukuisten myöntyväisten ja passiivisen vastarinnan kannattajien erimielisyyksiä.

Viipurin ja muun Karjalan perustuslailliset sanomalehdet alkoivat vuoden 1911 tietämällä esittää paikalliset myöntyväisyysmieliset konnina ja venäläisen hallinnon käskyläisinä, jotka nostettiin Suomen edun loukkaajina liki kaupungin pahamaineisimmankin kolmikon – kuvernöörin, poliisimestarin ja linnoituksen komendantin – rinnalle. Syksyllä 1912 virastaan eronnut, Pietarissakin pidätettynä ollut perustuslaillinen pormestari Fagerström leimattiin rintamarkuriksi. Vanhasuomalaisten enemmistön kääntyminen passiivisen vastarinnan kannalle päätti syksyllä 1912 ikävissä tunnelmissa myös D. W. Åkermanin uran suomalaisissa tuomioistuimissa: vuosikymmenten ansiot huono-osaisten suomalaisten puolustajana eivät enää painaneet, kun myöntyväinen tuomari leimattiin kenraalikuvernöörin marionetiksi ja suomalaisten ilmiantajaksi. Perustuslaillisten ankarimman loanheiton kohteeksi joutui silti vankeustuomion Venäjällä välttänyt Viipurin hovioikeuden presidentti Malin. Tällaisten, pettureiksi koettujen virkamiesten häirintääkään ei kiihkeimmissä perustuslaillisissa kirjoituksissa tuomittu. Myöntyväisyysmielisiin ei silti 1900-luvun alusta poiketen kohdistettu vakavaa poliittista väkivaltaa. Tämä saattoi johtua yleisen asennemuutoksen ohella toisen venäläistämiskauden oikeustaistelun melko kapeasta alasta: venäläisten kauppiaiden oikeuksien laajentuminen oli suurelle yleisölle periaatteellisesti vakava kysymys, muttei riittävän vakava kääntääkseen suomalaisia hyväksymään oman kansan jäseniin kohdistuneet veriteot.²⁰² Voimakkaita tunteita herättänyt kuntien erottamishanke sen sijaan jäi syksyllä 1911 pitkäksi aikaa pysähdyksiin. Sen osalta potentiaalista väkivaltaa myöntyväismielisiä viranomaisia vastaan hillitsi se, etteivät suomalaiset viranomaiset osallistuneet hankkeen valmisteluun.

Toisen venäläistämiskauden aikana Venäjän uhkasta muodostui yleinen poliittinen lyömäase sisäpoliittisia vastustajia kohtaan. Jarno Forssell on todennut, että myöntyväisyysmieliset leimattiin isänmaan pettureiksi, sosialistit taas porvarillisille piireille venäläistämisen veroiseksi yhteiskuntarauhan uhkakasi. Sosialisteille puolestaan suomalainen hallinto oli yhtä taantumuksellinen kuin venäläinenkin.²⁰³ Yleistys päti erityisesti Viipuriin. *Viipuri*-lehden toistuva suomalaisen osapuolen leimaaminen osasylliseksi erilaisiin suomalais-venäläisiin selkkauksiin herätti perustuslaillisissa lehdissä erityisen syvää ärtymystä. Viipurin työväen *Piiska*-lehti vihjasi lisäksi näkevänsä nuorsuoma-

laiset kielipoliittisina pettureina nimittäessään näitä ivallisesti ”ruotsalaisiksi” piireiksi. Porvarillisten piirien rivit yhtenivät idänsuhteissa vasta siinä vaiheessa, kun *Viipuri*-lehti alkoi vuoden 1913 edetessä välttää Venäjän-poliittisia kannanottoja linjansa jäätyä tappiolle.

Perussyyt sille, miksi Viipuri ei korostunut passiivisen vastarinnan keskuksena yli muiden jo 1900-luvun alussa, ovat ilmeiset. Ensinnäkin Viipurin läänin tai sen osien erottamistoimet käynnistettiin vasta suurlakon jälkeisinä vuosina. Toiseksi ensimmäisellä ja toisella venäläistämiskaudella yleisvaltakunnallisesa järjestyksessä annettujen lakien luonne poikkesi toisistaan.

Siinä missä vuoden 1901 asevelvollisuuslaki koski koko asevelvollista ikäluokkaa ja alueellisesti koko suuriruhtinaskuntaa, vuoden 1912 yhdenvertaisuuslaki loi velvoitteita vain kaupunkituomioistuimille ja niiden muutoksenhakuelimenä hovioikeuksille. Toisin kuin asevelvollisuuslain, yhdenvertaisuuslain vaikutukset olivat voimakkaimmat siellä missä venäläistä asutusta ja liiketoimintaakin oli eniten: Viipurissa ja muualla Karjalassa. Lisäksi yhdenvertaisuuslaki ei asevelvollisuuslaista poiketen luonut tarvetta eri yhteiskuntaluokat läpäisseele vastarintaorganisaatiolle, vaikka kagaalin nimi kummittelikin edelleen venäläisessä retoriikassa. 1910-luvun taitteessa vastatoimista voitiin sopia ja niitä voitiin toteuttaa melko suppeassa lehtimiesten, poliitikkojen, hallintomiesten ja tuomareiden piirissä. Tämä piiri koottiin Viipurissa.

Kaupunkilaisten – eli suuren yleisön – vastarintaa sen sijaan osoittivat sanomalehtien tarkoin kuvaamat spontaanit joukkokokoonnutumiset, joissa osoitettiin väkivallankin uhalla tukea erotetuille, pidätetyille tai vankeuteen tuomituille viranomaisille. Tällaisiin, osin kuvernöörin kieltämiin kokoonnutumisiin kuuluivat aina lauluesitykset ja iskulauseet. Porvarilliset piirit pitivät näitä mielenosoituksia kuvernööri von Pfalerin kauden aikana vielä vuonna 1911 poliittisesti vaarallisina, mutta muuttivat kantansa viimeistään siinä vaiheessa, kun perustuslaillisia virkamiehiä alettiin kuljettaa Venäjälle.

Erilaisten mielenosoitusten ja väenkokousten seremoniallisuus sai lehdis-sä runsaasti tilaa viimeistään von Troilin erottamisesta alkaen. Tutkittavan ajanjakson ensimmäisiä lehdissä kuvattuja lauluprotesteja olivat tosin jo tätä ennen esittäneet vallankumouksellisina pidätetyt venäläiset. Etenkin vanha- ja nuorsuomalainen lehdistö omisti sittemmin runsaasti palstatilaa lauluille ja iskulauseille, joita esittämällä tuettiin erotettuja tai vangittuja virkamiehiä tai vastustettiin poliisin väkivaltaisista otteista. Lauluissa korostettiin niin kaupunkilaisten maakunnallista kuin kansallistakin identiteettiä. Seremoniallisuutta korostamalla voitiin kenties luoda pehmeän vastarinnan mallia vastaavalaisten selkkausten varalle eri puolilla Suomea.

Viitteet

- 1 Artikkelin on tehty akatemiahankkeessa *Korruption jäljillä. Korruptio ja huono hallinto Ruotsissa ja Suomessa noin 1614–1917 (päättösnumero 314851)*.
- 2 Jussila 1979; Nygård 1987; Polvinen 1985; Puntila 1960, 9–18; Seitkari 1960, 19–35; Vares 1987, 9–16; Lähteenmäki 2009.
- 3 Kettunen 2010, 3. Sotien välisen ajan näkökulmasta kootusti esim. Nuorvala 1939.
- 4 Ahtiainen & Tervonen 1995, 29–30. Jälkimmäisen kauden klassikoita ovat esimerkiksi Päiviö Tommilan toimittama kokoelma *Venäläinen sortokausi Suomessa (1960)*, Tuomo Polvisen *Valtakunta ja rajamaa. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904 (1985)* sekä Osmo Jussilan *Venäläinen Suomi (1983)* ja *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914 (1979)*. Ks. myös Vares 1987; Vares 1992.
- 5 Vrt. esim. Lähteenmäki 2018, 270–272, 289–291; Lähteenmäki 2009.
- 6 Kootusti esim. Leino-Kaukiainen 2014; Koskivirta 2014a; Kannel 1939; Nuorvala 1939. Suomenkieliset aikalaishistorioitsijat olivat pääsääntöisesti vanhasuomalaisia kielipoliitikkoja, jotka uskoivat yhdenmukaistamislinjaa ohimeneväksi vaiheeksi, mutta kääntyivät kannattamaan passiivista vastarintaa viimeistään 1910-luvun taitteessa. Ruotsinkieliset historiantutkijat taas kannattivat juristikunnan enemmistön tavoin perustuslaillista vastarintaa. Henkilökohtaisen kokemuksen kautta ajan tapahtumia valottavat lukuisat aikalaisten päiväkirjat ja muistelmat esimerkiksi perustuslaillinen Tekla Hultin (1935), vanhasuomalaiset J. K. Paasikivi (Kansallisarkiston ystävät 2000) ja viipurilainen D.W. Åkerman (D. W. Åkermanin sukutoimikunta 1983), ja niitä täydentävät elämäkertateokset, joita alettiin laatia jo 1900-luvun alkuvuosina. Mainittakoon esimerkiksi näistä vanhasuomalainen J. R. Danielson-Kalmari (Kustannusosakeyhtiö Kirja 1913), nuorsuomalaiset Leo Mechelin (T. Rein, Otava 1915) ja P. E. Svinhufvud (Herman Gummerus, 1931, muistelmat Siperiasta Otava 1928) sekä aktivisti Eugen Schauman (esim. Fanny Hult (1905). Eugen Schauman hänen muistolleen omistaa tämän teoksen aktiivinen vastustuspuolue. Tukholma 1905). Kootusti myös Mainio & Koskivirta 2019, 9–20.
- 7 Leino-Kaukiainen 2014; Vares 1992; Forssell 1993; Lähteenmäki 2009, 35–95.
- 8 Esim. Marjomaa & Partanen 2014, 441–446, Partanen 2014, 500–501; Nuorvala 1939; Paavolainen 1954; Ruuth et al. 1981; Leino-Kaukiainen 2014.
- 9 Vrt. esim. Porkka 1992, 4–5.
- 10 Jussila 1979; Porkka 1992, 4–5, 33.
- 11 Esim. Halila 1981, 334–335; 338–339. Vrt. Rasila 1966, 3–16.
- 12 Leino-Kaukiainen 2014, 468–512; Partanen 2014, 500–501.
- 13 Porkka 1992.
- 14 Leino-Kaukiainen 2014, 502–505; Nuorvala 1939, 117–118. Vrt. myös Rasila 1966, 3–16.
- 15 Kaarlo Nuorvala oli Krestyn vankina olleen hallintoneuvos K. E. Nyleniuksen poika. Nuorvala 1939, 9.
- 16 Wirén 1917; Kannel 1939; Nuorvala 1939; Arni 1979; Kekkonen 1992.
- 17 Vares 1987, 9–16, ks. myös Vares 2019.
- 18 Forssell 1993.
- 19 Lähteenmäki 2018, 270–296.
- 20 Vrt. esim. Forssell 1993, 196–197.
- 21 Hakusanoina on käytetty sanoja Kresty, piirioikeus, yhdenvertaisuusla*, Viipurin hovioikeus, Viipurin maistraatti, Viipurin lääninhallitus, kuvernööri sekä edellä mainittujen laitosten viranhaltijoiden virkatentävien nimiä ja henkilönimiä (mm. Lagercrantz, Malin, Pekonen). Koska artikkeli pyrkii selvittämään Viipurin tapahtumien käsittelyä sekä eri puolilla Suomea että Viipurissa, haut on kohdistettu toisaalta koko sanomalehtitietokantaan, toisaalta poliittisen

- kannan perusteella valikoituihin valtakunnallisiin ja paikallisiin lehtiin Yksittäisiä hakuja on siksi kohdistettu Suomalaisen puolueen pää-äänenkannattajaan *Uuteen Suomettareen*, nuorsuomalaisten *Helsingin Sanomiin* ja perustuslaillisiin ruotsinkielisiin *Hufvudstadsbladetin* ja *Nya Presseniin*. Paikallisista lehdistä on tarkasteltu vanhasuomalaista *Viipuri*-lehteä sekä nuoruomalaisia *Viipurin Sanomia* ja *Karjalaa*, sekä ruotsinkielistä perustuslaillisesta *Viborgs Nyheteriä* sekä Viipurin sosiaalidemokraattien *Työ*-lehteä. Koska lukuohjelma tunnistaa fraktuuraa toistaiseksi varsin heikosti, fraktuuralalla painettujen lehtien numeroita on luettu avaintapahtumien yhteydessä myös hakusanoja käyttämättä. Sanomalehtien kielijakaumasta ja puoluepoliittisista kannoista, Nygård 1987, 16ss.; Viipurin osalta Kuujo 1981a, 577–583; Arponen 2004, 8–20; Matikainen 2014, 419ss.; Lähteenmäki 2018, 290–29, Vares 1987, 9.
- 22** Nygård 1987, 20–22.
 - 23** Keskeisimmät tutkimusjaksolta säilyneet asiakirjasarjat on sijoitettu Leningradin alueen (oblastin) valtionarkistoon (LOGAV), joka sijaitsee Viipurissa. Kolari 2014, 7ss.
 - 24** Tapahtumahistoriallista ja symbolista asiantilaa (arvoja ja asenteita) selvittävän mediatutkimuksen näkökulmaeroista esim. Railo & Oinonen 2012, 16–17.
 - 25** Sanomalehdistö oli aikakauden poliittisen julkisen keskustelun foorumi. Viipurin sanomalehdistä kulttuurisen ja yhteiskunnallisen puheen suodattajina Lähteenmäki 2018, 290–291.
 - 26** Edellä s. 143–144; Mainio & Koskivirta 2019, 9–11.
 - 27** Nuorsuomalaisten eroon johtanut tulkinta liittyi maanvuokra-asetuksen yhteyteen kirjattuun ingressiin, jossa keisari ilmoitti armollisesti vahvistavansa asetuksen eräistä lainsäädäntöprosessiin liittyneistä varauksista huolimatta. Sotilasmiljoonat taas olivat Venäjän vaatima korvaus siitä, ettei suomalaisten tarvinnut suorittaa sotapalvelusta. Vaiheesta tarkemmin Vares 2000, 160–165.
 - 28** Vrt. Leino-Kaukiainen 2014, 503–504; Jussila 1976, 403; Forssell 1993, 200–207; Vares 1987, 9–11; Vares 1992, 14–19; Luntinen 1985. Venäjän aateliston näkemyksistä niin kutsutusta Suomen kysymyksestä, Korevo 1912.
 - 29** Kekkonen 1992, 154–156; Forssell 1993, 196–198. Laki on nimetty Valtakunneuvoston ja valtakunnan duuman hyväksymäksi laiksi niiden Suomea koskevien lakien ja asetusten säätämisen järjestyksestä, joilla on yleisvaltakunnallinen merkitys, Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetuskokoelma 45/1910.
 - 30** Vrt. Leino-Kaukiainen 2014, 504.
 - 31** Hultinin osalta, Hultin 1935, 104–105, 108, 191–191, 209. Svinhufvud puolestaan toimi prokuraattori Eliel Soisalon-Soinisen murhaajan Lennart Hohenthalin puolustusasianajajana ja vetosi puolustuksessa valtiolliseen itsepuolustukseen ja Ruotsin aikaiseen käsitykseen anteeksiannettavasta tyrannimurhasta. Vrt. toisaalta esim. Häikiö 1997; Vares 1998.
 - 32** Vares 2000, 151–153; Vares 2019, 311–314.
 - 33** Senaatin osastojen muodollinen puheenjohtaja oli venäläinen kenraalikuvernööri. Oikeusosaston varapuheenjohtajan tehtävä vastasi myöhempää Korkeimman oikeuden presidentin virkaa.
 - 34** Åkerman itse puhuu kylmäkiskoisesta suhtautumisesta. Åkerman 1914 (Käsikirjoitus, DW7, 18). Puolionsa Emma o. s. Peranderin kanssa Åkerman oli ollut Viipurin kulttuuri- ja järjestöelämän keskeisin voimahahmo 1870-luvulta 1900-luvun taitteeseen. Bobrikovin kauden puhdistusten siivittämänä Åkerman oli ehtinyt aiemmin nousta talousosaston senaattoriksi, kauppa- ja oikeustoimikunnan päälliköksi, murhatun Eliel Soisalon-Soinisen seuraajaksi prokuraattorina ja vuonna 1905 viimein Turun hovioikeuden presidentiksi. Emma Åkerman toimi myös Suomalaisen Puolueen Turun naisosaston puheenjohtajana 1907–1910 ja puolueen naisvaliokunnan jäsenenä 1910–1915. Sainio 2001a; Sainio 2001b.
 - 35** Vrt. Nuorvala 1939, 117–118; vrt. Leino-Kaukiainen 2014, 503; Forssell 1993, 214; Vares 1987, 9–11; Vares 1992, 17, lisäksi puolueen kahtiajaosta tarkemmin, 17–20.

- 36** Tarkemmin Vares 2019, 311–314.
- 37** Lähteenmäki 2009, 37–61; Kujala 2019, 123–126.
- 38** Vasabladet, 18.8.1910, "De svartes hallucinationer".
- 39** Lauerma 1960, 142–143.
- 40** Vasabladet, 18.8.1910, "De svartes hallucinationer".
- 41** Murhasta, Vituhnovskaja-Kauppalä 2016; myös Lähteenmäki 2009, 41–44. Huvila-asutuksen koetuista taloudellisista ja siveellisistä epäkohdista, esim. Maakansa 6.11.1909, "Toimenpiteistä Karjalan kannaksen hyväksi"; Käkisalmen Sanomat 13.11.1909, "Karjalan kannaksen olot"; Sosialisti 12.5.1908, "Tapahtumat rajalla. Tutkimuksia"; Sosialisti 3.3.1911, "Viipurin lääninsihteeritkin ehkä saavat potkut. Eivät ole näet taipuneet"; Kansan lehti 12.5.1908, "Ryssän rajavartijan hyökkäys Rajajoella. Kenraalikuvernöörin toimenpidettä pyydetään.– Kuvernööri von Troil"; Työ 28.11.1911, "Uudenkirkon ja Kivennavan asia".
- 42** Esim. Viipuri 23.11.1910, "Viipurin läänin kuvernööri erotettu". Eduskunta oli antanut 8.1.1910 leimasuostunta-asetuksen, jota ei hyväksytty Venäjän vaatimassa järjestyksessä. Siksi venäläiset viranomaiset määräisivät noudattamaan leimaveroasioissa vuonna 1772 annettua asetusta, jonka suomalaiset katsoivat vanhentuneeksi.
- 43** Ks. seuraavassa s. 165.
- 44** Nuorvala 1939, 117–119.
- 45** Vrt. esim. Rasila 1966, 3–16.
- 46** Uusi Suometar 20.11.1910, "Kunnianosoituksia von Troilille"; Viipurin Sanomat 21.11.1910, "Läänimme kuvernööri saanut eron"; Viborgs Nyheter 21.11.1910, "Hedersbevisning tör guvernör von Troil"; Uusi Aura 22.11.1910, "Viipurin läänin kuvernöörin erottaminen". Viraston läksiäisistä, esim. Uusi Aura 27.11.1910, "Kuvernööri B. von Troilin ero". Von Troil sai kuitenkin pitää aatelisasemaansa perustuvan keisarillisen hovin kamariherran arvon. Uusi Aura 7.12.1910, "Vappaaherra von Troil pysytetään hovivirassaan".
- 47** Fredrikshamns tidning 23.11.1910 (maltillisen perustuslaillinen lehti), "Guvernören, friherre Birger von Troil afskedad".
- 48** Suur-Savo 23.11.1910, "Viimeiset kuvernöörimuutokset".
- 49** Käkisalmen Sanomat 22.11.1910, "Maaherra vaihdetaan. Uusi ajan merkki"; Etelä-Suomi 22.11.1910, "Viipurin läänin kuvernööri erotettu"; Tampereen Sanomat 22.11.1910, "Viimeiset kuvernöörimuutokset".
- 50** Karjala 22.11.1910, "Läänimme kuvernööri saanut eron".
- 51** Tampereen Sanomat 7.10.1910, "Viipurin läänin kuvernöörin asema"; Kansalainen 18.11.1910, "von Troilia kehotettu jättämään eroanomus"; Käkisalmen Suomalainen 22.11.1910, "Viipurin läänin kuvernööri B. von Troil erotettu".
- 52** Läänin ylimpänä järjestysviranomaisena hän joka tapauksessa vastasi rikollisten kiinnisaamisesta, ja tässä onnistuminen hiivutti työläisaktivisminkin. Vrt. Kujala 2019, 126.
- 53** Tampereen Sanomat 22.11.1910; Suur-Savo 23.11.1910; Karjala 20.11.1910, "Läänimme kuvernööri saanut eron".
- 54** Lappeenranta 10.11.1910, "Pikku uutisia".
- 55** Uusi Suometar 20.11.1910, "Viipurin läänin kuvernööri erotettu"; 22.11.1910, "Kunnianosoituksia".
- 56** Uusi Aura 22.11.1910, "Kuvernööri B. von Troil erotettu"; Uusi Aura 27.11.1910, "Kuvernööri von Troilin ero".
- 57** Viipuri 27.11.1910, "Kuvernöörin läänin". Myötämielisyyttä selittänee sekin, että Birger von Troilin sisar oli vanhasuomalaisten avainhahmoin kuulunut Augusta af Heurlin ja eno Kaarlo Bergbom toimi Bobrikovin ajan senaatissa.
- 58** Sosialisti 2.7.1907, "Valtion leipäpaikat"; Kansan Tahto 4.11.1909, "Tri Tannerin esitelmät ja Viipurin läänin kuvernööri" (kuvernööri kielsi tohtori Andrew Tanneria pitämästä Viipurissa esitelmää sukupuolielämän uudistuksesta ja uudesta sukupuolisiveysopista). Toisaalta

vaihdoksesta esim. Sosialidemokraatti 22.11.1910, "Yleisiä uutisia. Hallitusherrat vaihdetaan nöyräniskaisemmiksi".

- 59** Karjala 8.12.1910, "Huhut Viipurin läänin erottamisesta"; Uusi Suometar 19.11.1910, "Viipurin läänin erottamiskysymys"; Uusi Suometar 6.12.1910, "Viipurin lääni".
- 60** Tosin eron oli jo saanut viisi muutakin Suomen kuvernööriä.
- 61** Terijoki 1.9.1909, "Viipurin läänin yhdistäminen"; Itä-Suomen Sanomat 19.10.1909, "Viipurin lääni jälleen uhattuna" ja "Viipurin läänin yhdistämistä kiirehditään"; Kyminlaakso 27.10.1909, "Huhujen johdosta"; Raja-Karjala 30.10.1909; Uusi Suometar 30.10.1909; Käkisalmen Sanomat, 2.11.1909, "Viipurin läänin puolesta". Vares 1987, 11–14. Suomen venäläistäispolitiikka ja Viipurin läänin erottamishanke saivat kansainvälisessä lehdistössä kohtuullisen runsaasti kielteistä huomiota, ja julkisuutta passiivisen vastarinnan kannattajat olivat sille hakeneetkin. Vrt. esim. Uusi Suometar 30.6.1910, "Suomen asia Englannissa" ja "Suomi ulkomaan lehdissä". Venäjän arvostelu puolestaan herätti venäläislehdissä kärjekästä polemiikkia ja Hultinin henkilön arvostelua.
- 62** Viipuri 22.12.1910, "Muuan välikohtaus".
- 63** Viipuri 22.12.1910, "Muuan välikohtaus".
- 64** Muistitiedosta, ks. Viipurissa syntyneen Heinz Ramm-Schmidtin (s. 1920) haastattelu, Alfthan 2012, 3.
- 65** Viipuri 22.12.1910, "Muuan välikohtaus".
- 66** "Pfaler, Frans Carl Fredrik Josef". Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917 -verkkojulkaisu. Von Pfaler ylennettiin kenraalimajuriksi vuonna 1912. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:ken-000321>, viitattu 9.8.2019)
- 67** Viipurin Sanomat 28.12.1910, "Uusi kuvernööri"; Viipuri 28.12.1910, "Viipurin läänin kuvernööri nimitetty". Kielitaitoutusta levitettiin eri puolille Suomea, mm. Vasabladet 3.1.1911, "Guvernör von Pfaalers språkkunskaper"; Österbottningen 5.1.1911; Itä-Suomen Sanomat 31.12.1910, "Lappeenrannan kuulumisia"; Kyminlaakso ja Käkisalmen Suomalainen 31.12.1910, "Yleisiä uutisia"; Åbo Underrättelser 1.1.1911, "Dagskrönikan".
- 68** Esim. Karjala 5.1.1911, "Vuosikatsaus. Valtiolliset tapaukset".
- 69** Tampereen Sanomat 17.10.1910, "Viipurin läänin kuvernöörin asema; Viipurin Sanomat 28.12.1910, "Uusi kuvernööri"; Östra Finland 27.12.1910, "Guvernörsposten i Viborg besatt"; Työ 13.2.1911, "Viipurin läänin kuvernööri, eversti von Pfaler, astuu virkaansa virkavalaa tekemättä"; Viborgs Nyheter 13.12.1911, "Guvernörsämbetet i Viborgs län".
- 70** Keski-Savo 21.1.1911; Viborgs Nyheter 19.1.1911, "Everste Lucanders avskedande"; Viipuri 18.1.1911, "Viipurin poliisimestaria kehotettu eroamaan" (Viipurin jutussa kenraalikuvernöörin ja komendantin valituskirjelmä mainitaan 72-kohtaiseksi).
- 71** Viipuri 9.2.1908, "Routavuosien kaikuja"; Karjala 14.1.1910; Viipuri 14.1.1910; Uusi Aura 15.1.1910, "Pekosen juttu jätettävä sikseen"; Uusi Suometar 26.1.1910; Uusi Aura 25.1.1910, "Pekosen juttu"; KA, Vilho Pekosen ansioluettelo (venäjänkielinen asiakirja ei sisällä tietoja erottamisista ja rangaistuksista).
- 72** Veckobladet 8.2.1908, "Åtalet mot Pekonen"; Raja-Karjala 8.2.1908, "Routavuosien kaikuja". Pekosen tuomiolause on julkaistu kokonaisuudessaan esimerkiksi Hufvudstadsbladetissa 9.3.1906, "Utslag i målet rörande polisens reseräkningar. Pekonen och v. Gross dömda till tukthuset".
- 73** Viipuri 9.2.1908, "Routavuosien kaikuja"; Karjala 14.1.1910, "Pekosen juttu jätettävä sikseen"; Työ 14.1.1910, "Pekonen sai rauhan"; Suomalainen kansa 14.1.1910; Wiborgs Nyheter 14.1.1910, "Åtalet mode Pekonen nedlågges".
- 74** Paluuajankohta siteerattu viranomaislähteiden pohjalta esimerkiksi jutussa Viipuri 30.1.1910, "Carlstedtin ja Pekosen juttu".
- 75** Virkavirhe koski puuttumatta jättämistä vangittavaksi määrätyn poliisikollegan pakenemiseen.

- 76** Suomalainen Kansa 14.1.1910, "Pekosen juttu jätettävä sikseen"; Uusi Aura 15.1.1910, "Armahdus"; Kotimaa 20.4.1910, "Eräs armahdus"; Suur-Savo 20.4.1910, "Pekosen jutut"; Uusi Aura 19.4.1910 ja Uusi Suometar 19.1.1910 ja 23.1.1910, "Pekosen juttu" ja "Poliisikomisarius Pekosen armahtaminen"; Raja-Karjala, Laatokka ja Itä-Suomen Sanomat 8.2.1908, "Routavuosien kaukuja"; Kansan lehti 25.4.1908, "Vanhoja tuttuja"; Nya Pressen 25.4.1908. KA, Senaatin oikeusosasto, anomus- ja valitusdiaarit (Pekosen tapaus: Generalguvernören no 36), päätöstaltiot (tapausta ei ole päätöstaltioissa eikä oikeusosaston henkilöhakemistossa, kenraalikuvernöörin kirjeessä, joka käsittelee syytteistä luopumista, "nedläggande af åtalet emot förre Poliskommissarie Pekonen).
- 77** Wiborgs Nyheter 15.1.1910, "Flere tecken"; 18.1.1910, "Från Helsingfors Horizont"; Viipuri 16.1.1910, "Pekosen juttu jätettävä sikseen"; Viipuri 19.4.1910, "Komisarius Pekonen saanut anteeksi". Vanhasuomalaisen varovaisuuteen oli historialliset syynsä, ks. viitteet 80–81.
- 78** Viborgs Nyheter 1.8.1910, "Novoje Vremjas bref från Finlande"; Viborgs Nyheter 10.8.1910, "En belönad förbrytare"; Suomalainen Kansa 9.8.1910, "Novoje Vremja ja rauhankongressi".
- 79** Suomen Sosialidemokraatti 1.8.1910, "Senaatti – konnien turva"; Viipuri 17.8.1910, "Poskeisen pakinoita: valtion varat riittivät".
- 80** Esim. Pienissä uutisissa Helsingin Sanomat; Uusi Suometar; Aamulehti; Viipuri; Eteenpäin 22.12.1910; Raja-Karjala 23.12.1910; Vapaus ja Karjalatar 24.12.1910. Pekonen haki eläkettä taannehtivasti helmikuusta 1903 eteenpäin.
- 81** Nya Pressen 19.1.1911, "Dagens eko"; 27.11.1911, "Ett otroligt rykte".
- 82** "Kaikki voi olla nykyisin mahdollista – olipa se kuinka vahvaa tahansa," kommentoivat Työmies ja Kansan ääni. Kansan ääni 21.1.1911, "Pekonenko Viipurin poliisimestariksi"; Työmies 19.1.1911; Viborgs Nyheter 19.1.1911. Käännös: "yksi sortovuosien sakaaleista, oudoin ja hirvein mies jonka voi ajatella".
- 83** Viipurin Sanomat 20.1.1911, "Pikku uutisia".
- 84** Nya Pressen 27.1.1911, "Ett otroligt rykte".
- 85** Vrt. Nygård 1987, 70; Päivälehti 1.5.1901, "Oikeus- ja poliisiuutisia: Juttu vapaaherra Yrjö-Koskista vastaan". Yrjö-Koskisen väitettiin nimenneen muun muassa Axel Lillen ja Eero Erkon. Uusi Suometar 19.11.1905, "Venäjältä" (kirjoittaja nimim. Matti).
- 86** Helsingin Sanomat 8.1.1911, "Pekonenko poliisimestariksi Viipuriin".
- 87** Myös esim. Suomalainen kansa 28.1.1911, "Pekonenko Viipurin poliisimestariksi?".
- 88** Viborgs nyheter 31.1.1911, "Polismästarbefattningen i Viborg"; Työ 31.1.1911.
- 89** Savo 2.2.1911, "Pekonen nimitetty Viipurin poliisimestariksi"; Helsingin Sanomat 1.2.1911, "Pekonen poliisimestariksi".
- 90** Harjula 2013, 74. Poliisimestareita oli kaikkiaan 15.
- 91** Keski-Suomi 4.2.1911, "Viipurilaisia onni suosii".
- 92** Sosialidemokraatti 2.2.1911, "Armahdettu rikollinen poliisimestariksi"; Vaasa 2.2.1911, "Ajan merkit"; Rajavahti 2.2.1911, "Koti- ja ulkomaan uutisia". Armahdettu rikollinen "poliisimestariksi", uutisoi Sosialidemokraatti 2.2.1911. Joskus uutisen kuittasi vain lakoninen loppukaneetti: "Emme onnittele viipurilaisia", sos. dem. Rajavahti 2.2.1911.
- 93** Svenska Dagbladet 1.2.1911; Dagens Nyheter 12.2.1911; Aftonbladet 24.1.1911.
- 94** The Manchester Guardian 6.2.1911, "Russia's work in Finland. A remarkable appointment: truly a strange representative of law and order"; Tampereen Sanomat 23.2.1911, "Suomi Englannin lehdistä"; Åbo Underrättelser 23.2.1911.
- 95** Hultin 1935, 51–55, 478–480, 483–488.
- 96** Uusi Suometar 10.2.1911; 12.2.1911, "Kirje Viipurista"; Viborgs Nyheter 10.2.1911, "Fallet Pekonen"; Viipuri 10.2.1910, "Senaattori Markovia haastateltu".
- 97** Turun Sanomat 14.2.1911; Dagens Nyheter 14.2.1911; Viborgs Nyheter 14.2.1911; Työ 16.2.1911.
- 98** Esim. Työ 14.2.1911, "Pekosen puhe".

- 99** Esim. Viipuri 20.6.1911, ”Viipurin poliisilaitos. Res. luutnantti Tabanos kuitenkin nimitetty apulaiskomisarioksi”; Viipuri 2.9.1911, Viime tiedot, ”Poliisi estänyt kansalaiskokouksen Viipurissa”; Viipuri 8.10.1912, ”Oikeus- ja poliisiasioita. ’Karjalan’ painotuotteet.”
- 100** Halila 1981, 338.
- 101** Viipurin sanomat 17.2.1911.
- 102** Työ 20.2.1911; Viipurin Sanomat 17.2.1911; Kokkola 16.1.1912, ei otsikkoa. Paavolainen 1954, 171.
- 103** Hosiainov oli syntynyt Suomessa, muttei tuntenut suomalaista lainsäädäntöä ja harjoitti suomalaisesta yhteiskunnasta irrallista politiikkaa. Leizinger 2016, 53. Toisaalta hän oli toiminut Bobrikovin kaudella sekä Turun että Uudenmaan lääninhallituksen viroissa, ensin mainitussa lääninsihteerinä. Forssell 1993, 217.
- 104** Esim. Nygård 1987, 149–150; Leino-Kaukiainen 2014, 503; Forssell 1993, 191–192.
- 105** Kajaanin lehti 3.2.1911, ”Härnäämistäkö?”.
- 106** Koskivirta 2014b, 414, 417–418; Savo 2.2.1908, ”Viipurin läänin erottamishankkeet”.
- 107** Paavolainen 1954, 170–171; Viipuri 9.2.1908, ”Taaskin kotitarkastuksia ja vangitsemisia Viipurissa”; Nya Pressen 8.2.1908, ”Häktningar i Viborg”; Kansan tahto 6.7.1911, ”Kotitarkastuksista Viipurissa”.
- 108** Leino-Kaukiainen 2014, 507–508; Kuujo 1981b, 593.
- 109** Partanen 2014, 501; Lähteenmäki 2009, 61–83; Viipuri 6.9.1911, ”Frankfurter Zeitung Suomen asioista”. Kaakkois-Kannaksen kuntien erottamisprosessia viivästyttivät ratkaisevasti sisäministeri Stolypinin murha ja maailmansodan alkaminen eikä liittämistä ehditty toteuttaa ennen Suomen itsenäistymistä.
- 110** Porkka 1992, 81.
- 111** Vares 1987, 11.
- 112** Kuujo 1981b, 596. Ks. esim. Sorretun voima 1.11.1911, ”Muualta Suomesta. Viipurin sos. dem. vastalausekokous. Kaupunginvaltuusto valitsee prokuraattorille”. Aiolasta myös Kujala 2019, 122, 130.
- 113** Tampereen Uutiset 3.9.1911; Sosialisti 2.9.1911, ”Törkeä kokoontumisvapauden loukkaus Viipurissa. Pekonen komentaa poliisinsa paljastetuin sapelein väkijoukkoon. Sotaväki liikkeellä.”.
- 114** Porkka 1992, 86.
- 115** Tampereen uutiset 3.9.1911; vrt. Rantanen 2019.
- 116** Leino-Kaukiainen 2014, 508. Viipuri 6.9.1911, ”Perjantai-illan tapahtumat. Kirjallinen määräys toimittaja Airolan karkottamisesta”; Vrt. toisaalta Työ-lehden kritiikki suomettarelaisen ”Viipuri”-lehden aihetta käsittelevää kirjoittelua kohtaan, Työ 12.4.1912, ”Suomettarelaisuuden huippuja”.
- 117** Esim. Dagens Nyheter 2.9.1911; Svenska Dagbladet 7.9.1911; The Manchester Guardian 11.9.1911, ”Tekla Hultin: The Mutilation of People. A Protest from Finland”, mikä johti Hultinin erottamiseen puoleksi vuodeksi Tilastollisen päätoimiston aktuaarin virasta. Leino-Kaukiainen 2014, 505; Hultin 1935, 478–488. Naiskagaalin perustajana Hultin oli omistautunut jo Bobrikovin kaudella Suomen oikeustaistelun tunnetuksi tekemiseen maailmalla. Sainio 2000.
- 118** Viipuri 6.9.1911, ”Sosiaalidemokraattien kokouksen ehkäiseminen. Kuvernööriä ja poliisimestaria vaaditaan syytteeseen”; Viipuri 30.9.1911, ”Punaisenlähteentorin tapahtumat syyskuun 1. p:nä”; Viipuri 6.1912, ”Oikeus- ja poliisiasioita”; Viipuri 28.8.1912, ”Viipurista ja muualta Itä-Suomesta. Punaisenlähteentorin mellakka. Prokuraattorin valitus hovioikeuden päätöksestä”.
- 119** Porkka 1992, 85–86.
- 120** Uusi Suometar 11.11.1911, ”Suomen kysymys ja Venäjän lehdet”; Viipuri 11.11.1911, ”Viipurista ja muualta Itä-Suomesta: ’Nov. Vremja’ maalari Saarnion jutusta”.
- 121** Viipuri 2.11.1911, ”Oikeus- ja poliisiasioita. Vastalausekokouksen hajottaminen viime syyskuun 1. p:nä ja Airolan karkoitus. Hovioikeuden päätös. Punaisenlähteentorin tapahtumat: maalari

- Saarniota vastaan nostettu kanne hylätty”; Lappeenranta 11.11.1911, ”Duuman nationalistit Suomen kimpussa, Aiheena Novoje Vremjan valheelliset tiedot”; Helsingin Sanomat 19.11.1911, ”Muuan ehdotus”.
- 122** Piiska 01.01.1911. 2. Ks. myös Tuulispää-lehden pilkkaruno, Kyläkoski 2014. Pekosen ja von Pfalerin edeltäjistä ei vastaavia pilkkatekstejä laadittu (nimihaut Historiallisen sanomalehtikirjaston aikakauslehtiaineistoon).
- 123** Esim. Viipuri 28.9.1911, ”Novoje Vremjan Viipurin sähkösanomat. Vastinetta”; Viipuri 8.10.1911, ”Vetoamme kuvernööriin ja linnoituksen päällikköön!”; Suur-Savo 13.1.1912, ”Pekosen epäsuosioon joutuminen”; Kansan Tahto 11.1.1912, ”Pekosenkaan komento ei tyydytä prokuraattoria”.
- 124** Viipuri 8.10. 1911, ”Vetoamme kuvernööriin ja linnoituksen päällikköön!”; Uusi Suometar 14.11.1911, ”Suomea koskevat ehdotukset valtakunnan duumassa” ja ”Kysymys kansalaisyhteisöjen tasoittamisesta duumassa”.
- 125** Leino-Kaukiainen 2014, 507–508.
- 126** Viipuri 6.2.1912, ”Viime tiedot: Kruununvouti Lagercrantzin erottaminen”; Vakka-Suomi 6.4.1912, ”Sortojärjestelmän kaatamia miehiä”; Laatokka 19.3.1912, ”Kaatuneet miehet. Kunniata!”; Viborgs Nyheter 8.2.1912 ”Kronofogden Lagercrantz afsked” ja ”Fallet Lagercrantz”; Viipurin Sanomat 29.1.1912, ”Rannan kihlakunnan kruununvouti Lagercrantz erotettu”; Paavolainen 1954, 178–179.
- 127** Karjala 27.1.1912, ”Rannan kihlakunnan kruununvouti Birger Lagercrantz erotettu”; Käkisalmen Suomalainen 18.3.1912; Viipuri 20.2.1912; Viborgs Nyheter 8.2.1912, ”Fallet Lagercrantz”; 22.2.1911, ”Pekonens hyresbekymmer”.
- 128** Viipurin Sanomat 3.4.1912, ”Viipurin kirje”; Viborgs Nyheter 8.2.1912, ”Fallet Lagercrantz”; 27.1.1912, ”Transkaspiska metoder: ett upprörande förefskedande”; Karjala 1.2.1912, ”Valtiollista moraalittomuutta”.
- 129** Vrt. Työ 16.12.1911, ”Lailliset ryöstäjät”; 27.1.1912, ”Nimismies erotettu syystä kun ei ollut Viipurin läänin herra kuvernöörille tarpeeksi huomaavainen”.
- 130** Viipuri uutisoi asiasta kommentteita 27.1.1912 otsikolla Kruununvouti Lagercrantz erotetaan virasta, mutta samoin otsikoitu juttu sai 30.1. peräänsä alaotsikon ”Oikaisevia lisätietoja”; Karjala 1.2.1912, ”Valtiollista moraalittomuutta”.
- 131** Karjala 28.3.1911, ”Lääninsihteeri O. Algren erotettu”; Suur-Savo 31.3.1911, ”Viipurin lääninsihteeri erotettu”; Helsingin Sanomat ja Ilkka 30.3.1911, ”Viipurin lääninsihteeri erotettu”, Sosialisti 31.3.1911, ”Eivät alistuneet laittomuuksiin”; Karjala 29.5.1911, ”Viipurin lääninhallitus”; Perä-pohjolainen 30.5.1911, ”Viipurin läänin lääninhallitus”; Uusmaalainen 30.5.1911, ”Viipurin läänin lääninhallitus”.
- 132** Vares 1987, 11–14; Vares 1992, 26–28.
- 133** Esimerkiksi Karjala 5.11.1913, ””Viipuri’ juhlallisena”.
- 134** Historiallinen sanomalehtikirjasto, Työ-lehti, hakusanalle ”ryssä” tulee vuosittain useita kymmeniä osumia vain vuosien 1907–1913 välillä. Sotasensuurin myötä sanan käyttö väheni kaikissa sanomalehdissä.
- 135** Kuujo 1981b, 594ss; vrt. Vares 2000. Tässä esitetyt kannatusluvut koskevat Viipurin kaupunkia. Vaalituloksista myös Vares 2019, joka käsittelee koko Viipurin läänin, ei kaupungin eduskuntavaalituloksia.
- 136** Nuorvala 1939, 121–368; Viipuri 13.7.1912.
- 137** Vrt. esim. Leino-Kaukiainen 2014, 504.
- 138** Paavolainen 1954, 175–176; Leino-Kaukiainen 2014, 504; Karjala 17.9.1912, ”Maistraatin jäsenten nykyisestä asemasta”; Karjala 1.1.1929, ”Kuluneelta taipaleelta” (nimimerkki livari).

- 139** Bobrikovin ajan Viipurissa toimi Ivan Sopotov -niminen santarmi. Mikäli kyseessä olisi sama henkilö, se vahvistaisi aiempaa käsitystä ensimmäinen yhdenvertaisuuslain soveltamista vaatineen oikeusjutun tarkoituksellisesta järjestämisestä. Vrt. Kujala 2019, 115–116.
- 140** Leino-Kaukiainen 2014, 504; Nuorvala 1939, 121–122.
- 141** Menettelyään maistraatti perusteli sillä, että ilmoituksesta puuttui elinkeinoasetuksen edellyttämä selvitys ulkomaalaisen hakijan oikeudesta elinkeinon harjoittamiseen.
- 142** Vrt. Kekkonen 1992, 155; Nuorvala 1939, 122–123, 301–313.
- 143** Kekkonen 1992, 155; Nuorvala 1939, 124; Turun Sanomat 2.8.1912, ”Yhdenvertaisuuslakia sovelletaan”; Helsingin Sanomat, ”Yhdenvertaisuuslain soveltaminen”; Suomalainen 16.8.1912, ”Yhdenvertaisuuslain soveltaminen”.
- 144** Kansan lehti 3.8.1912, ”Yleisvaltakunnallista lakia yritetty soveltaa Viipurissa”; Karjala ja Helsingin Sanomat 3.8.1912, ”Yleisvaltakunnallisen lain soveltaminen alkanut. Kansan lehti 3.8.1912, ”Yleisvaltakunnallista lakia yritetty soveltaa Viipurissa”.
- 145** Raahen Sanomat 27.8.1912.
- 146** Kekkonen 1992, 156; Nuorvala 1939, 138–139; esim. Vasabladet 19.9.1912.
- 147** Tapahtumista Nuorvala 1939, 194ss; Kekkonen 1992, 156–159.
- 148** Kekkonen 1992, 156ss. Kirjelmät on julkaistu teoksessa Nuorvala 1939, 195–207.
- 149** Vrt. Nuorvala 1939, 122–123; KA: Viipurin maistraatin pöytäkirjat 1.7.–15.8.1912.
- 150** Åkerman koki joutuneensa puun ja kuoren väliin, sillä kenraalikuvernööri ei puolestaan ollut tyytyväinen siihen, että alistus ei ottanut millään tavoin kantaa yhdenvertaisuuslakiin. Esitettyä menettelytapaa oli ehdottanut oikeusosaston jäsen Auer, ja ehdotus sai taakseen oikeusosaston enemmistön. Senaatin päätöksen jälkeen hovioikeudenneuvos Fagerström, pormestari Werner Fagerströmin veli, jätti eronpyyntönsä. Nuorvala 1939, 202–209.
- 151** Åkerman 1914, DW7, 21–22.
- 152** Nuorvala 1939, 120–142; Karjala 26.9.1912, ”Matka Pietariin”; myös esim. The Manchester Guardian 28.9.1912, ”Another invasion of Finland’s rights”.
- 153** Myös Nuorvala 1939, 142–143.
- 154** Viipurin Sanomat 30.12.1912, ”Väkivalta käy yhä räikeämmäksi”. Rataväliillä olivat asemat Viipuri, Säiniö, Kämärä, Galitzino, Perkjärvi, Mustamäki, Uusikirkko, Raivola, Terijoki, Kellomäki, Kuokkala, Ollila sekä Valkeasaari, jossa sijaitsi tulliasema. Turisti 1915, 31.
- 155** Nuorvala 1939, 154, tapahtumia siteerataan lisäksi osallisten kuulustelupöytäkirjojen perusteella sivuilla 155–159; The Manchester Guardian 21.10.1912, ”Finnish judge released”.
- 156** Leino-Kaukiainen 2014, 504; Karjala 17.9.1912, ”Maistraatin jäsenten nykyisestä asemasta”; Karjala 1.1.1929, ”Kuluneelta taipaleelta” (livari).
- 157** Karjala 17.9.1912, ”Maistraatin jäsenten nykyisestä asemasta”; Nuorvala 1939, 161.
- 158** Iltalehti 5.10.1912; Nuorvala 1912, 131–133, 191.
- 159** Nuorvala 1939, 133–139; Työ 16.9.1912, ”Viipurin maistraatti Rajajoen taakse tyrmään”.
- 160** Vrt. KA, Viipurin maistraatin pöytäkirjat 20.10.1912, 30.12.1912; Nuorvala 1939, 162–163, 178–183.
- 161** Nuorvala 1939, 168–170, 183–185. Tuomiosta ks. myös esim. Suometar, lisälehti 23.10.1912, ”Viipurin maistraatin jäsenten juttu Pietarin piirioikeudessa”.
- 162** The Manchester Guardian 30.10.1912, ”Russias encroachment in Finland. A further step”.
- 163** Viipuri 22.1.1913, ”Viipurin maistraatin yhdenvertaisuusrikokset. Oikeushovin lopullinen tuomio Sopotovin jutussa”; Nuorvala 1939, 191–192.
- 164** Hufvudstadsbladet 23.10.1912, ”En afgang och dess motivering. Viceordföranden Åkerman träder tillbaka”; Iltalehti 23.10.1912, ”Oikeusosaston varapuheenjohtajan eroaminen. Erohakemus esitelty senaatissa”; Vakka-Suomi 26.10.1912, ”Omituiset perustelut”; Hämetär 26.10.1912, ”Viikon huomattavimmat tapahtumat. Senaatin oikeusosaston varapuheenjohtaja pyytänyt eroa”; Kansan lehti 24.10.1912, ”Pieniä tietoja. Pirstaleita”; Lappeenranta 24.10.1912,

- ”Presidentti D. W. Åkerman eronnut senaatin oikeusosastosta”; Savon lehti 24.10.1912, ”Senaatin oikeusosaston varapuheenjohtaja jättänyt eroanomuksen”. Myös Vares 1987, 17.
- 165** Åkerman 1914, DW7, 21–23; vrt. Nuorvala 1939, 209ss.
- 166** Kansan lehti 24.10.1912, ”Viikon huomattavimmat tapahtumat. Senaatin oikeusosaston varapuheenjohtaja pyytännyt eroa”.
- 167** Viipuri 16.11.1912, ”Torstainen tapaus maistraatissa. Viipurin maistraatin kirjelmä hovioikeudelle”; Ilkka, Lisälehti 14.11.1912, ”Mielivalta Viipurissa”; Iltalehti 15.11.1912, ”Viipurin maistraatin vainoaminen”.
- 168** Koskivirta 2014a, 88; Kekkonen 1992, 156–157; Nuorvala 1939, 194ss, Venäjän hallituksen menettelytavoista asiassa, 218–228.
- 169** The Manchester Guardian 30.10.1912; 16.12.1912, ”Finnish judges sent to Russia for trial”.
- 170** Karjala 21.3.1914, ”Tiwo: Uusi tammi valon tiellä”.
- 171** Haminan Sanomat 17.9.1912, ”Eino Leino, Viipurin Vartio 14.9.1912”; Helsingin Sanomat 27.10.1912, ”Viipurin kaiku”; Runo ilmestyi myös alkuvuodesta 1914 ilmestyneessä Leinon kokoelmassa *Painuva päivä*. Pohjalainen 16.3.1914, ”Eino Leinon uusi runokokoelma”; Kuujo 1981b, 590.
- 172** Nuorvala 1939, 175–177; Karjala 21.3.1914, ”Tiwo: Uusi tammi valon tiellä”.
- 173** Iltalehti 15.11.1912, ”Viipurin hovioikeuden asia”; Uusi Suometar 17.1.1913, ”Viipurin hovioikeuden asia senaatissa”.
- 174** Viipuri 22.1.1913, ”Syyte Viipurin hovioikeutta vastaan. Pietarin piirioikeuden syytekirjelmä”; Työmies 23.1.1913, ”Ryssäläisen oikeuden suuri ryntäys. Viipurin hovioikeuden jäseniä syytetään tahallisesti yhdenvertaisuuskuristuksen rikkomisesta”; Pohjalainen 27.1.1913. Tämä ei ollut välttämätöntä, koska Venäjällä tuomioistuimet saivat antaa tuomioita kuulematta syytettyä eikä niin kutsutussa kruunun oikeudessa käytetty valamiehiä.
- 175** The Manchester Guardian 4.2.1913, ”Overriding the Finnish constitution”. Tuomio kokonaisuudessaan julkaistuna Aamulehdessä 7.3.1913, ”Viipurin hovioikeuden jäsenten tuomio”.
- 176** Uusi Suometar, lisälehti 27.1.1913, ”Viipurin hovioikeuden asia”.
- 177** Malinista ks. Tyynilä 2005. Malinin edeltäjää Ferdinand Alexander Kumlinia (1845–1910) ei ollut erotettu vaan tämä oli kuollut virassa ollessaan.
- 178** Nuorvala 1939, 269–270; Kokkola 15.3.1913, ”Valtiopäivät”.
- 179** Uusi Suometar 28.1.1913, ”Viipurin hovioikeuden jäsenten juttu Pietarin piirioikeudessa”.
- 180** Malinin kohtelusta esim. Nuorvala 1939, 252–255.
- 181** Nuorvala 1939, 288.
- 182** Nuorvala 1939, 295–296.
- 183** Lähteenmäki 2018, 280–282.
- 184** Runo on julkaistu esimerkiksi teoksessa Nuorvala 1939, 10.
- 185** Karjala 7.10.1913, ”Sitä vielä puuttuisi!”.
- 186** Leino-Kaukiainen 2014, 505.
- 187** Wiborgs Nyheter 29.1.1913, ”Den ryska domen öfver Viborgs hofrätt”, 30.1.1913, ”Viborgs hofrätt och dess president”; Karjala 19.11.1913, ”Sanomalehdet ja Viipurin hovioikeuden kohtalo”; Viipuri 22.4.1913, ”Ylikonst. Etelävuoren jutun seurauksia”; Nuorvala 1939, 271–273, 279, 295–196; Kuujo 1981a, 582–584; Arponen 2004, 28–29.
- 188** The Manchester Guardian 4.2.1913, ”Overriding the Finnish constitution”. (Todettakoon, että hovioikeustuomareilla oli tavallisesti maaomaisuutta ja muuta varallisuutta, minkä myötä heitä ei erotettuna ja vangittunakaan odottanut suoranainen köyhyys.)
- 189** Karjala 4.3.1913; Viipurin Sanomat 5.3.1913, ”Yhdenvertaisuuslaki ja Englannin oikeusoppineet”.
- 190** Nuorvala 1939, 292–293.
- 191** Wirén 1917, 75–236; Nuorvala 1939, 391–426; Arni 1979, 214–229.

- 192** Nuorvala 1939, 255–268.
- 193** Karjala 4.10.1913, ”Tietopuolisia vai käytännöllisiä näkökohtia Viipurin hovioikeuden suhteen?”; Karjala 28.10.1913, ”Viipurin hovioikeuden miehittämiskysymys”; Karjala 5.11.1913, ”Viipuri juhllalisena”; Karjala 21.1.1914, ”Viipurin hovioikeus”. Kihlakunnantuomarit yrittivät vapautua velvoitteesta esimerkiksi lääkärintodistuksen perusteella siinä kuitenkaan onnistumatta.
- 194** Karjala 20.11.1913, ”Viipurin lääninhallituksen jäsen yhdenvertaisuuslain rikkomisesta vankilaan”; Nuorvala 1939, 374.
- 195** Karjalan lehti 3.4.1913, ”Viipurin maistraatin vainoaminen”.
- 196** Vakka-Suomi 20.11.1913, ”Taas uusi juttu Viipurista”. Kuvernöörin ja maistraatin välirikkoa kuvastaa maistraatin pöytäkirjan liite, joka oli kirjattu nimellä ”Typerä”. Se sisälsi kuvernöörin päätöksen, jossa tämä kieltäytyi nimittämästä vaaleilla valittua varajäsentä kunnallisneuvoksen tehtävään, koska tätä epäiltiin yhdenvertaisuuslain rikkomisesta. Kunnallisneuvos oli osallistunut erään venäläisen elinkeinoilmoituksen epäämiseen. KA, Viipurin maistraatin pöytäkirja 23.7.1913.
- 197** Nuorvala 1939, 431–432.
- 198** Arni 1979, 230–236; Nuorvala 1939, 297–298. Poliisin toimintaa ihmetteli myös vanhasuomalainen Viipuri 27.5.1914, ”Viipurin hovioikeuden vangittujen jäsenten kotiinpaluu”; Karjalan lehti 26.5 ja 28.5.1914, ”Krestyn portit auenneet Viipurin hovioikeuden vangituille jäsenille”; Karjala 26.5.–28.5.1914, ”Lehtien tervehdyksiä Krestystä vapautetuille”; Karjala 26.5.1914, ”Viipurin hovioikeuden jäsenten paluu venäläisestä vankilasta”.
- 199** Huomattakoon myöhempi kehitys: alkuvuodesta 1914 Venäjän hallinto alkoi kaavailla uudelleen Viipurin läänin suoraa liittämistä keisarikuntaan, ja vasta syksyllä 1914 suuri venäläistämishjelma ulotti vastaavan uhan muunkin Suomen ylle. Maailmansota viivästytti hankkeiden toteuttamista. Leino-Kaukiainen 2014, 508–509; Rasila 1966, 3–16.
- 200** Vrt. myös Lähteenmäki 2018, 270–271.
- 201** Vrt. esim. Nuorvala 1939, 6–8.
- 202** Vrt. toisaalta Suodenjoki 2009, 133–135; Keskisarja 2010; Lehti 2001; Uola 1998.
- 203** Vrt. Forssell 1993, 227.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Senaatin oikeusosasto

Hakemistot anomus- ja valitusdiaareihin v. 1910

Anomus- ja valitusdiaarit v. 1910

Päätöstaltiot v. 1910

Biographica-kokoelma II

Pekonen, Antti Vilho, ansioluettelo

Kansallisarkisto (KA), Mikkeli

Viipurin maistraatin pöytäkirjat 1911–1914

Sanomalehtitietokannat

Historiallinen Sanomalehtikirjasto 1908–1914, lisäksi yksittäisiä sanahakuja vuosille 1903–1907 ja 1929

– hakusanat kohdistettu sanomalehtien osalta koko tietokantaan, aikakauslehtien osalta julkaisuihin Ampiainen, Fyren, Kurikka, Piiska, Tuulispää, Velikulta ja Turisti 1915

ProQuest 1909–1914,

The Economist, The Manchester Guardian

Kungliga biblioteket: Svenska dagstidningar 1909–1914,

Aftonbladet, Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet

Painetut lähteet

Arni, Annikki (1979). Muistat sie viel. Helsinki: Kirjayhtymä. (Alkuperäinen teos julkaistu vuonna 1953 nimellä Marja-Leena: Muistat sie viel? Viipurilaisen muistelmat. Helsinki: Mantere).

Hultin, Tekla (1935). Päiväkirjani kertoo 1899–1914 I. Helsinki: Sanatar.

Korevo, N. N. (1912). Suomen kysymys. Esitelmä Venäjän keisarikunnan yhdistetyn aateliston kokouksessa 17/30 p:nä maaliskuuta v. 1910. Käännös venäjän kielestä (kääntäjä ei ilmoitettu.) Tukholma: Centraltryckeriet. (<https://histdoc.net/pdf/Korevo1912.pdf>, luettu 11.11.2018).

Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetuskokoelma 45/1910. (http://www.mlang.name/arkisto/laki45_1910.html, luettu 11.11.2018).

Wirén, Edvin (1917). Krestyn ristikkojen takaa: kuvauksia Pietarin vankiloista. Porvoo: WSOY.

Åkerman, D. W. (1913–1914, käsikirjoitus). Muistelmaa. Piirtänyt D.W. Åkerman. Konekirjoitettu versio käsikirjoituksesta. (Saatavilla myös Pentti J. Voipion toimittamana painettuna laitoksena 1993. Helsinki: Valtion painatuskeskus.)

Tietokannat

Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917 -verkkojulkaisu. Studia Biographica 7. Helsinki: SKS. 2006– (URN:NBN:fi-fe201811948426).

Kirjallisuus

- Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka (1995).** Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat: matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. Käsikirjoituksia 17:1. SHS: Helsinki.
- Alfthan, Helena (2012).** Hyss och upptåg i Wiborgs svenska lyceum. Wiborgs Nyheter, lördagen den 7 januari 2012.
- Arponen, Antti O. (2004).** Sata vuotta Karjalan puolesta. Karjala-lehti 1904–2004. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Forsell, Jarno (1993).** Unohdettu senaatti. Senaatin talousosaston julkinen kuva Suomessa 1909–1910. Teoksessa Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 9. Helsinki: Hallintohistoriakomitea, 189–234.
- Halila, Aimo (1981).** Oikeudenhoito ja järjestyksenpito. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 331–341.
- Harjula, Mirko (2013).** ”Ryssänupseerit”: ensimmäisen maailmansodan Venäjän asevoimien suomalaistaustaiset upseerit 1914–1956. Helsinki: Books on Demand.
- Häikiö, Martti (1997).** Svinhufvud, Pehr Evind. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kg-000501>, viitattu 26.7.2019).
- Jussila, Osmo (1976).** ”Kasakat tulevat!”: sortovuosien venäläis-suomalainen järjestysvallan käyttö. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Jussila, Osmo (1979).** Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. Helsinki: SHS.
- Kannel, Väinö (1939).** Viipurin hovioikeus 1839–1939. Tietoja hovioikeuden historiasta, toiminnasta ja virkakunnasta: satavuotismuistojulkaisu. Viipuri: Viipurin hovioikeus.
- Kekkonen, Jukka (1992).** Itä-Suomen hovioikeus 150 vuotta. Teoksessa Wiipurin Itä-Suomen hovioikeus 1839–1989. Toim. Pauli Ikonen et al. Kuopio: Kustannuskiila, 89–257.
- Keskisarja, Teemu (2010).** Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terroristista. Helsinki: Siltala.
- Kettunen, Pauli (2010).** Miten unohtamisesta tuli epäsuositua? Historian tila ja tulevaisuus -seminaari Turun yliopisto, Poliittinen historia, 26.11.2010. (<http://www.mv.helsinki.fi/home/ptkettunen/Jorkal70.pdf>, luettu 11.11.2018).
- Kolari, Pertti et al. (toim. 2012–2016).** Leningradin oblastin valtiolisessa arkistossa Viipurissa (LOGAV) säilytettäviä entisen Viipurin lääninhallituksen asiakirjoja 1–7. Etelä-Karjala-instituutti & Lappeenrannan yliopisto.
- Koskivirta, Anu (2014a).** Oikeudenhoito ja käräjöntikulttuuri. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 66–102.
- Koskivirta, Anu (2014b).** Karjalan kansallisen herätyksen innoittajana. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 399–418.
- Kujala, Antti (2019).** Viipurin työväenliike vuosina 1899–1907. Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 101–138.

- Kuujo, Erkki (1981a).** Sanomalehdistö. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 577–583.
- Kuujo, Erkki (1981b).** Poliittinen elämä. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 585–602.
- Kyläkoski, Kaisa (2014).** Kansikuvia Vilho Pekosesta. Sukututkijan loppuvuosi -blogi 10.11.2014. (http://sukututkijanloppuvuosi.blogspot.com/2014_11_09_archive.html, luettu 26.10.2018).
- Lauerma, Matti (1960).** Aktivismi. Teoksessa Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. Historian aitta XIV. Porvoo: WSOY & Historian ystävien liitto, 137–154.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014).** Tiellä venäläiseen Suomeen. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 468–514.
- Leizinger, Antero (2016).** Venäjänkieliset Suomessa: huomisen suomalaiset. Siirtolaisinstituutin julkaisuja 3/2016. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Lehti, Martti (2001).** Väkivallan hyökyaalto. 1900-luvun alkuvuosikymmenten henkrikollisuus Suomessa ja Luoteis-Virossa. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Luntinen, Pentti (1985).** F. A. Seyn: a political biography of a tsarist imperialist as administrator of Finland. *Studia Historica* 19. Helsinki: SHS.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** Maailmojen rajalla: Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtoamat 1911–1944. Historiallisia tutkimuksia 243. Helsinki: SHS.
- Lähteenmäki, Maria (2018).** Satunnaisesti venäläinen Viipuri. Kampailu julkisuudesta toisena sortokautena. Teoksessa Satunnaisesti Suomessa. Toim. Marko Lamberg, Ulla Pielä & Hanna Snellman. Kalevalaseuran vuosikirja 97. Helsinki: SKS, 270–296.
- Mainio, Aleksi & Koskivirta, Anu (2019).** Viipurin poliittiset jännitteet – tapahtumia ja historiografiaa. Toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 6–40.
- Marjomaa, Risto & Jukka Partanen (2014).** Autonomian ajan sotalaivos Viipurin läänissä. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 432–455.
- Matikainen, Olli (2014).** "Harakka joka sian tappajaisissa". Sanomalehdistö Viipurin läänissä. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 419–430.
- Nuorvala, Kaarlo (1939).** Krestyn miehet. Kuvaus yhdenvertaisuuslain aiheuttamasta oikeustaistelusta. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Sanatar.
- Nygård, Toivo (1987).** Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä. Teoksessa Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan. Suomen lehdistön historia 2. Toim. Päiviö Tommila. Kuopio: Kustannuskiila, 9–166.
- Paavolainen, Erkki (1954).** Sanomalehti Karjalan kohtaloita 1904–1954. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Partanen, Jukka (2014).** Vallankumoushankkeita Kannaksella. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 500–501.
- Polvinen, Tuomo (1985).** Valtakunta ja rajamaa. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904. Porvoo: WSOY.

- Porkka, Riitta (1992).** Helsingin Sanomien, Työmiehen ja Viipurin suhtautuminen Viipurin läänin venäläistämiseen toisella sortokaudella 1908–1914. Painamaton pro gradu tutkielma. Joensuun yliopisto, historian laitos.
- Punttila, L. A. (1960).** Kiista Suomen asemasta Venäjän valtakunnassa. Teoksessa Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. Historian aitta XIV. Porvoo: WSOY & Historian ystävien liitto, 9–18.
- Railo, Erkki & Oinonen, Paavo (2012).** Mediasta Historiaa. Teoksessa Media historiassa. Toim. Erkki Railo & Paavo Oinonen. Historia mirabilis 9. Turku: Turun Historiallinen yhdistys, 7–24.
- Rantanen, Saijaleena (2019).** Laulu- ja soittojuhlien politisoituminen – Viipuri 1908. Teoksessa Poliittikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 139–141.
- Rasila, Viljo (1966).** Vuoden 1914 venäläistämishojelman synty. Historiallinen Aikakauskirja 64:1, 3–16.
- Ruuth, J. W. et al (1981).** Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halilla et al. Lappeenranta: Torckelin säätiö. Helsinki: Torckelin Säätiö.
- Sainio, Venla (2000).** Hultin, Tekla. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003486>, viitattu 21.3.2019).
- Sainio, Venla (2001a).** Åkerman, Daniel Woldemar (1843–1919). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004575>, viitattu 21.3.2019).
- Sainio, Venla (2001b).** Åkerman, Emma (1851–1931). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004613>, viitattu 19.3.2019).
- Seitkari, O. (1960).** Venäjän poliittiset tavoitteet Suomessa. Teoksessa Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. Historian aitta XIV. Porvoo: WSOY & Historian ystävien liitto, 19–33.
- Suodenjoki, Sami (2009).** Kauppiasboikotista kansallisuusvihaan. Valtaväestön ja venäläisten suhteet Tampereella vuosina 1899–1918. Teoksessa Tampere kieliyhteisönä. Toim. Harry Lönnroth. Helsinki: SKS, 146–177.
- Tyynilä, Markku (2005).** Malin, Anton Karl Otto. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002040>, viitattu 17.6.2019).
- Uola, Mikko (1998).** Seinää vasten vain. Poliittisen väkivallan motiivit Suomessa 1917–1918. Helsinki: Otava.
- Vares, Vesa (1987).** ”Turkulainen” ja ”viipurilainen” suuntaus Suomalaisen puolueen idänpolitiikassa toisella sortokaudella. Historiallinen aikakauskirja 85:1, 9–16.
- Vares, Vesa (1992).** Nimensä vangit. E. S. ja Y. K. Yrjö-Koskivnen vanhafennomaanisen myöntövyöpolitiikan perillisinä toisella venäläistämiskaudella. Teoksessa Henkilöhistorian teemanumero. Turun Historiallinen Arkisto 47. Toim. Timo Soikkanen. Turku: Turun Historiallinen yhdistys, 9–31.
- Vares, Vesa (1998).** Castrén, Jonas. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004413>, viitattu 21.3.2019).
- Vares, Vesa (2000).** Varpuset ja pääskyset: Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918. Historiallisia tutkimuksia 206. Helsinki: SKS.
- Vares, Vesa (2019).** Porvarillinen ja demokraattinen maakunta: luovutetun Karjalan porvarilliset puolueet 1900-luvun alusta vuoteen 1939. Teoksessa Poliittikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 303–338.
- Vituhnovskaja-Kauppala, Marina (2016).** Terijoen laukausten pitkä kaiku: Mihail Herzensteinin murha toisen sortokauden taustalla. Historiallinen arkisto 144. Helsinki: SKS.

Brutus Lagercrantz (1857–1929) – sankariksi kohotettu virkamies

Paljon on maailmassa laakereita ja laakeriseppelitä, mutta yksi on erittäinkin mainio, jonka kohtalo on suonut Suomineidolle. Ja se on Lagercrantz. Hattu pois pästä!

(Tuulispää marraskuu 1912)

Satiirinen *Tuulispää*-aikakauslehti esitteli Viipurin maistraatin entisen jäsenen Brutus Lagercrantzin leikkisin sanankääntein henkilöksi, jota kaikkien oikeamielisten suomalaisten tulisi kunnioittaa. Hänestä oli tullut kahden virkaveljensä kanssa toukokuussa 1912 voimaan tulleen yhdenvertaisuuslain ensimmäinen ”uhri”, kun kolmikko oli kuljetettu saman vuoden syyskuussa pietarilaiseen vankilaan epäiltyinä virkarikoksesta. Viipurin kolmihenkinen maistraatti oli joutunut venäläisen hallinnon hampaisiin, kun kiistelyä yhdenvertaisuuslakia oli pitänyt soveltaa ensimmäistä kertaa kesällä 1912. Se oli tuolloin hylännyt erään venäläisen kauppiaan elinkeinoilmoituksen vetoamalla virkamiesten velvollisuuteen noudattaa ainoastaan suomalaisia lakeja.

Seuraavien vuosien aikana viitisenkymmentä suomalaista tuomittiin venäläisissä tuomioistuimissa yhdenvertaisuuslain rikkomisesta. Lagercrantz nousi jo kolmen ensimmäisen pidätetyn joukossa erikoisasemaan, koska hän toteutti passiivista vastarintaa kahta virkaveljeään tinkimättömämmin: hän oli kolmikosta ainoa, joka kieltäytyi maksamasta takuita päästäkseen odottamaan oikeudenkäyntiä vapaalle jalalle.

Pidätetyn Lagercrantzin vangitseminen tyrmistytti suomalaisia syksyllä 1912: viimeistään nyt venäläisen hallinnon puhuttu ”absoluuttinen hyväntahtoisuus” alkoi näyttäytyä irvokkaassa valossa. Sanomalehdet eivät silti halunneet kuvata häntä oikeustaistelun passiivisena uhrina. Hänestä kirjoitettiin pikemmin aktiivisena toimijana, joka uhrasi tietoisesti henkilökohtaisen onnensa suomalaisen kansakunnan parhaaksi. Valintapäätös suomalaisen ”lain ja oikeuden pettämisen” ja venäläisessä vankilassa kärsittävänsä vapaudenriiston oli hänelle itsestään selvä. Lagercrantzista tehtiin oikeamielisen suomalaisen virkamiehen esikuva, jonka jalanjalkia muidenkin hallintomiesten tulisi seurata.

Lagercrantziin henkilöitiin syksystä 1912 alkaen ominaisuuksia, joille suuriruhtinaskunnan uhattu asema loi tarvetta suomalaisessa hallintokoneistossa. Entinen maistraatin jäsen kuvattiin laille uskolliseksi, suoraselkäiseksi ja velvollisuudentoiseksi periaatteiden mieheksi. Hänen kaltaisten miesten varassa olisi Suomen ”länsimaisen oikeusjärjestyksen” puolustaminen ”venäläisen hirmuvallan” edustamaa ”itämaista barbariaa” vastaan.

Lagercrantzin toimintaa vertailtiin Suomen etujen vastaisesti toimineiden viranomaisten kanssa, mikä korosti hänen ominaisuuksiensa kunniakkua. Hänelle vastakkainen hahmo oli ensinnäkin poliisipäällikkö Vilho Pekonen, *Karjala*-lehden (1928) sanoin ”sortovallan nöyrä heitukka”, johon henkilöityi ”orjamaisen venäläismielinen” poliisitoimi. Niin ikään Lagercrantzin kunniaattomaksi vastapariksi nostettiin Viipurin läänin kuvernööri Fredrik von Pfaler, jota syytettiin lehdissä esimerkiksi venäläisen hallinnon ”hännystelystä” (*talriksslicerit*) tai suoranaisestä ”matelemisesta ja orjamaisuudesta” (*kryperi, servilism*). Von Pfalerin ja muiden aiemmin Venäjäl-

UUSI MUODINMÄÄRÄÄJÄ.

Kuvernööri F. von Pfaler (kruunuvouti B. Lagercrantzille, joka kumarrusmatkalla kuvernöörin luona esiintyy tavallisessa työpuvussa): Koska ette ymmärrä tulla puheilleni hännystäkissa, arvelen että vastainen yhteistyömme on mahdoton. Saatte eron virastanne!

Brutus Lagercrantz ajautui kuvernööri von Pfalerin kanssa välirikkoon jo vuonna 1911 kruunuvoutina toimiessaan. Syynä oli muun muassa epäasianmukainen pukeutuminen kuvernöörin audienssilla.

lä upseereina palvelleiden kuvernöörien väitettiin muuttaneen hallinnon ”tšinovnikimaiseksi”, millä viitattiin venäläisen provinssibyrokratian orjasieluisuuteen ja pikkumaisuuteen. Esimerkiksi *Viborgs Nyheterin* otsikko ”Transkaspiska metoder” (”Kaspiantakaisia menetelmiä”) piikitteli Turkestanissa pitkään palvelutta von Pfaleria avoimesti.

Lagercrantzin kansallisesti arvokkaimmaksi ominaisuudeksi nähtiin valmius henkilökohtaisiin uhrauksiin, mitä jälkimaailmakin muisteli. Yhdenvertaisuuslakiin liittyneen konfliktin 10-vuotis-muiston aikaan vuonna 1923 *Hufvudstadsbladetin* toimittaja kiitteli, kuinka onnekasta oli ollut, että ”ensimmäinen isku oli kohdannut miestä, joka ei epäröinyt tehdä mitä tahansa uhrauksia puolustaakseen isänmaan laillista yhteiskuntajärjestystä”.

Lagercrantz palasi lääninhallinnon virkamieheksi Suomen itsenäistyttyä ja päätti uransa lopulta täysinpalvelleena Kurkijoen kruununvoutina vuonna 1919. Hän kuoli 72-vuotiaana vuonna 1929. Muistikirjoituksissa Lagercrantzia kiitettiin edelleen ensisijaisesti oikeustaistelijana:

Kerran oli aika, jolloin Brutus Lagercrantzin nimi tunnettiin kaikkialla maassamme. Tuolloin tämän nimen kantaja sai kaikkien oikeamielisten kansalaisten lämpimimmän sympatian. [...] Niin kauan kuin uhrautuminen isänmaan hyväksi sekä lain ja oikeuden puolustaminen ovat arvossaan, Brutus Lagercrantzin muistoa tullaan kunnioittamaan...

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Sanomalehdet

Hufvudstadsbladet 1923, 1929
Karjala 1928
Tuulispää 1912
Vasa-Posten 1929
Viborgs Nyheter 1912, 1927

Painettu lähdeaineisto

Wirén, Edvin (1917). Från S:t Petersburgs fängelser. Helsingfors: Holger Schildts förlag.

Nuorvala, Kaarlo (1939). Krestyn miehet. Kuvaus yhdenvertaisuuslain aiheuttamasta oikeustaistelusta.
Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Sanatar.

Viipurin lääninvankilan joukkomurha 1918

Johdanto

Vuoden 1918 tapahtumista on kirjoitettu paljon. Viipurin lääninvankilan tapahtumista ei kuitenkaan ole vakavasti otettavaa tutkimuskirjallisuutta kovinkaan runsaasti. Alle kymmenen vuotta sisällissodan jälkeen vuonna 1926 ilmestyi Kaarlo Castrenin kirjoittama *Punaisten hirmutyöt vapaussodan aikana – sitä varten, että totuus ei unohtuisi*.¹ Kirja on poliittisesti väritynyt ja lääninvankilan tapahtumien osalta varsin puutteellisesti esitetty. Myös vuonna 1927 ilmestynyt H. J. Boströmin *Sankarien muisto* -teos sivuaa lääninvankilan tapahtumia kerratessaan surmansa saaneiden elämäkertoja.²

Merkittävin aihetta käsittelevä tutkimus sisältyy professori Jaakko Paavolaisen *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918* -trilogian ensimmäiseen osaan.³ Tässä vuonna 1966 ilmestyneessä *Punainen terrori* -teoksessa Paavolainen selvittää myös verityön taustoja. Hän esittää ajatuksen, että väkivalta riistäytyi käsistä lääninvankilassa, ja on valmis laittamaan suuren osan väkivallasta päihtymyksen tiliin. Selväksi käy, että punakaartilaisjoukon johtajana toimi Hjalmar Kaipainen.

Niin ikään Jari ja Jouni Eerolan teos *Henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918* piirtää kuvan lääninvankilan murhista.⁴ Vuonna 1998 ilmestynyt tutkimus täydentää Jaakko Paavolaisen pioneerityötä. Väkivaltaista tapahtumasarjaa kuvaa myös toinen 1990-luvun lopulla julkaistu tutkimus, Marko Tikan ja Antti Arposen kirjoittama *Koston kevät*.⁵ Se kertoo Lappeenrannan vuoden 1918 teloituksista, mutta myös Viipurin lääninvankilan tapahtumista. Teoksessa selvitetään paitsi tapahtumien kulkua myös punakaartilaisjoukon kokoonpanoa ja sitä, mitä sen jäsenille tapahtui myöhemmin elämässä.

Viimeisin merkittävä tutkimus verityöstä sisältyy Teemu Keskisarjan *Viipuri 1918* -kirjaan (2013).⁶ Hän selvittää Viipurin tilannetta ja sitä, miten vankilan tapahtumat suhteutuivat koko kaupungin sotatapahtumiin sodan viimeisinä päivinä. Samalla Keskisarja kirjoittaa siitä, miten murhiin syyllistynyt punakaartilaisjoukko pakeni Lappeenrannasta, oleskeli Viipurissa ja lähti kohdalokkaana lauantaina 27. huhtikuuta 1918 lääninvankilaan. Keskisarja nostaa kirjassaan esille myös syyllisyyskysymykset ja pohtii tekojen motiiveja. Kirjassa

piirtyy synkkä kuva punakaartilaisjoukon päälliköstä Hjalmar (Jallu) Kaipiaisesta ja Albin Piskosesta. Piskonen johti Viipurin lääninvankilan murhatöitä sen jälkeen, kun Kaipainen oli haavoittunut. Keskisarja tuo esiin myös Emil Ihalaisen, jonka osuus tapahtumien kulkuun on jäänyt vähemmälle tarkastelulle aikaisemmissa tutkimuksissa.

Olen kirjoittanut lääninvankilan joukkomurhasta kirjoissani *Viipurin lääninvankilan historia, Suomen vankilat 1918 ja Viipurin lääninvankila 1917–1918*.⁷ Tämä teksti perustuu osittain näihin aikaisempiin tutkimuksiini, muttei kokonaan. Seuraavilla sivuilla on käytetty uusina lähteinä muun muassa Hjalmar Kaipiaisen kuulustelupöytäkirjoja sekä hänen vankila-asiakirjojaan.⁸ Lisäksi on hyödynnetty vankilassa tapahtumahetkellä olleiden Karl Karilan ja Otto Vanhalan aiemmin käyttämättömiä muistelmia.⁹

Vankiloiden sisällissota

Sisällissodan syttyttyä punaiset pyrkivät organisoimaan oman hallintonsa varsin nopeasti. Kansanvaltuuskunta, joka vastasi hallitusta, aloitti toimintansa 28. tammikuuta 1918. Se jakaantui 11 osastoon, jotka vastasivat ministeriöitä. Oikeusasiasiainosaston johtoon nimitettiin kaksi ”valtuutettua”, Lauri Letonmäki ja Antti Kiviranta. Kivirannalle kuului vastuu vankeinhoidosta ja Letonmälle lainvalmistelu ja oikeudenhoito.

Punaisten organisaatiossa vankeinhoitohallitusta vastasi vankeinhoitoneuvosto, jota johti ylikomissaari. Ylikomissaariksi valittiin Helsingin lääninvankilan vartija Felix Ahti¹⁰. Hänen työskentelyään vaikeutti se, että vankeinhoitohallituksen ylijohtaja Väinö Hakkila kieltäytyi eroamasta. Sosiaalidemokraattitaustainen Hakkila oli toiminut virassaan toukokuun 18. päivästä 1917 alkaen.

Oikeusasiasiainvaltuutettu Antti Kiviranta antoi jo 4. helmikuuta määräyksen vankiloiden organisaation uudistamisesta: vankiloiden henkilökunnan tuli viipymättä valita keskuudestaan neuvostoja, jotka hoitaisivat vankiloiden asioita erityisten komissaarien johdolla. Siinä missä vankiloista olivat aiemmin vastanneet vankilanjohtajat ja -johtokunnat, nyt ne korvattiin komissaareilla ja neuvostoilla.

Sodan alussa punaisten puolelle jäi kahdeksan ja valkoisten alueelle seitsemän vankilaa. Punaisten hallinnassa olivat suuret vankilakeskittymät Turussa (kaksi vankilaa), Helsingissä (kaksi vankilaa) ja Hämeenlinnassa (kaksi vankilaa), samoin kuin Lappeenrannan työvankila ja Viipurin lääninvankila.

Aluksi tilanne punaisen hallitsemisessa vankiloissa oli varsin sekava. Selvää epäröintiä oli sen suhteen, lähteäkö vallankumoukseen mukaan vai ei. Osa henkilökunnasta kannatti vallankumousta ja oli valmis toimimaan hyvinkin

aktiivisesti sen puolesta, mutta osa oli sitä vastaan. Valtaosa vankiloiden henkilökunnasta suhtautui passiivisesti vallankumoukseen. He eivät välttämättä olleet kovinkaan kiinnostuneita vallankumouksesta vaan saattoivat jopa uskoa vankiloiden jäävän sen ulkopuolelle.

Se oli toiveajattelua. Todellisuudessa tilanne oli sellainen, ettei vankiloiden johtajilla ja johtokunnilla ollut juuri muuta mahdollisuutta kuin luovuttaa valta kapinallisille. Muussa tapauksessa vallanvaihto olisi todennäköisesti tehty väkivalloin. Joissakin vankiloissa vallanvaihto tapahtui varsinkin ”käytännönläheisesti”. Johtokunta saattoi esimerkiksi järjestää kokouksen ja todeta tilanteen sellaiseksi, ettei sillä enää ollut mahdollisuutta johtaa vankilaa. Sen jälkeen, kun oli tehty päätös luopumisesta, se kirjattiin pöytäkirjaan ja ilmoitettiin vankilan komissaarille. Toisissa vankiloissa johtaja ja johtokunta vain yksinkertaisesti poistuivat laitoksesta vedoten virkamieslakkoon.

Kaikissa punaisten hallitsemisissa vankiloissa toistui sama kuvio: osa vartijakunnan esimiehistä ja työnjohdosta jäi työhönsä. Paikallaan pysyivät myös lähes kaikki vartijat sekä osa papeista ja opettajista. Tämä – etenkin vartioiden läsnäolo – mahdollisti sen, että vankiloiden toiminta jatkui pitkään jokseenkin ammattimaisena. Osa vankiloista pystyi toimimaan itsenäisinä laitoksina ja huolehtimaan tehtävistään, mutta toisten tilanne alkoi muuttua etenkin sodan loppuvaiheissa sekasortoiseksi.

Vankiloiden päiväjärjestystä noudatettiin mahdollisuuksien mukaan, ja vankeja kohdeltiin pääsääntöisesti asiallisesti. Henkilökunnan edustajat eivät syyllistyneet vankien murhiin tai pahoinpitelyihin. Viipurin lääninvankilan murhista olivat vastuussa ne punasotilaat, jotka tunkeutuivat vankilaan ulkopuolelta. Myös Lappeenrannan työvankilan tilanne oli samankaltainen: punaiset teloittajat tunkeutuivat vankilaan ulkopuolelta ja ampuivat väkivalloin haetut vangit läheisen järven jäälle.

Tilanne Viipurin lääninvankilassa

Vanginvartijat suhtautuivat vallankumoukseen varauksellisesti, joskaan eivät kaikki. Jonkinlaisena kompromissina Viipurin lääninvankilassa päätettiin noudattaa kansanvaltuuskunnan määräystä, jonka nimissä vankilalle piti valita komissaari ja neuvosto. Puheenjohtaja August Järvenpää kutsui vartijakunnan kokoukseen, mutta siellä valitut kieltäytyivät jäsenyydestä. Punaisten vaatimuksesta pidettiin uusi kokous. Kun kukaan vartijoista ei suostunut vapaaehtoisesti neuvoston jäseneksi, valinnasta ei tahtonut tulla mitään. Tästä hermostuneena punaisten hallinto antoi kirjallisen uhkavaatimuksen, jossa määrättiin, että neuvosto oli valittava vankilaan 14. helmikuuta 1918 kello 13.00 mennessä.

Kuvassa talousvahtimestari Mannermaa ja poliittisia vankeja 17. maaliskuuta 1918 Viipurin lääninvankilassa. Ylärivissä vasemmalta: Inkinen (k), Peltola (k), Mannermaa (k), Jahnukainen, Siltanen ja Toivonen. Istumassa Tilli (k), Puhakka, Pietinen (k) ja Tallgren (k).

Vartijakunta taipui päättämään, että neuvosto oli muodostettava. Korostettiin myös, ettei kukaan saisi kieltäytyä. Päätöksen hengessä neuvoston jäseniksi valittiin vartija Kaarlo (Kalle) Niemelä, Taavetti Hakkarainen, August Salanti ja August Järvenpää sekä varajäseniksi vartijat Pekka Käyhkö ja August Virtanen, mihin asianomaisten ei auttanut kuin tyytyä.

Kokouksen jälkeen vankilaan saapui toimittaja Hjalmar Tammilaakso¹¹, joka edusti paikallisten punaisten johtoa. Kansanvaltuuskunta määräsi Tammi-laakson lääninvankilan komissaariksi, mutta vain viikon kuluttua hän vaihtui Otto Manniseen.¹² Uusi komissaari kävi vankilassa vain joinakin päivinä. Kun vankeinhoitoneuvoston ylikomissaari Felix Ahti tuli käymään lääninvankilassa, hän kehotti vartijoita valitsemaan keskuudestaan komissaarin, jotta eivät vankilan oloja heikosti tuntevat pääsisi niitä saattamaan epäjärjestykseen. Helmikuun 18. päivänä 1918 vartijat valitsivat yksimielisesti August Järvenpään komissaariehdokkaaksi ja Kalle Niemelän hänen apulaisekseen. Kansanvaltuuskunta nimitti heidät tehtäviinsä.¹³

Vankilan arki jatkui aluksi entisellään, mutta pian tähän tuli muutos. Sen jälkeen kun vartijaneuvosto oli valittu, komissaari Tammilaakso vangitsi entisen johtajan, apulaisjohtajan ja kanslistin ja vei heidät kasarmeille. Vankeusajasta ei kuitenkaan tullut pitkä, vaan virkamiehet vapautettiin lunnaita vastaan ja päästettiin palaamaan vankilan alueella oleviin asuntoihinsa.

Poliittisia vankeja Viipurin lääninvankilan pihalla 11. maaliskuuta 1918. Kuvassa; Kurppa, Tallgren (k), Ikonen (k), Pietinen (k), Jääskeläinen (k), Karlsson, Pettersson, Puhakka, Torvelainen, Tuominen, Hirvonen, Peltola (k), Mannermaa (k), Leppänen (k), Siltanen, Inkinen (k), Jahnukainen, Toivanen, Lehtonen, Kemppe (k) ja Liikka (k).

Virka-asemaltaan korkeimpana virkamiehenä vankilan palvelukseen jäi vahtimestari Alfred Mannermaa¹⁴, jota poliittisten vankien omaiset olivat kahtena eri lähetystönä pyytäneet jäämään asemapaikalleen. Hän esiintyi puolueettomana ja pyrki estämään väkivaltaisuudet sovittelevalla asenteella ja toiminnalla. Mannermaa työskenteli myös vallankumouksellisten valtuutuksella siitä huolimatta, että hän ilmaisi melko avoimesti sympatiansa valkoisille. Muodollisesti vankilaa johtivat komissaari ja apulaiskomissaari sekä vartijaneuvosto, mutta käytännössä Mannermaa johti vankilan toimintaa.

Punavallan alainen vankila noudatti ja selvästi tahtoi noudattaa aiemmin vankilan toiminnasta ja vankien kohtelusta annettuja määräyksiä. Neuvosto piti kokouksiaan aivan kuten vankilan johtokunta aikaisemmin. Kun Mannermaa vastasi vankilan arkirutiineista, valittu komissaari ei juurikaan osallistunut vankilan käytännön johtamiseen.

Vankeja saapui vankilaan entiseen tapaan. Erona oli vain se, että nyt he tulivat punaisen oikeushallinnon toimittamina. Lähetetyt olivat joko rikoksista tuomittuja tai rikoksista epäiltyjä tutkintavankeja. Uutena vankiryhmänä olivat

poliittiset valkoiset vangit, jotka oli vangittu ja lähetetty lääninvankilaan vastavallankumouksellisesta toiminnasta epäiltyinä ja tuomittuina. Vankeja myös vapautettiin joko tuomion loputtua tai kansanvaltuuskunnan määräysten perusteella. Näissä runsaslukuisesti annetuissa määräyksissä lievennettiin lähinnä lievempiin rikoksiin syylistyneiden vankien rangaistusaikoja. Ei ole mitään näyttöä siitä, että vankeja olisi vapautettu väkivalloin vankilasta.

Viipurin lääninvankilassa järjestys pysyi melkein sodan loppuun asti tyydyttävänä. Tähän vaikutti se, että Mannermaan johtamat vartijat ja työnohjaajat jäivät hoitamaan tehtäviään kuten ennenkin. Sodan viimeisiin päiviin asti jopa poliittisia vankeja kohdeltiin asiallisesti, mistä todistavat heidän sodan jälkeen antamansa lausunnot. Ruokahuollosta pystyttiin huolehtimaan, eikä järjestyshäiriöitä sattunut, koska henkilökunta oli tottunut huolehtimaan päivittäisestä järjestyksestä. Pitkän aikaa vankila olikin useissa tapauksissa turvallisempi paikka poliittiselle vangille kuin oleskelu vankilan ulkopuolella.

Punapäällikkö Kaipainen saapuu Viipuriin

Kaupungin tilanne oli huhtikuun viimeisellä viikolla äärimmäisen kriittinen, sekasortoinen, epätoivoinen ja hallitsematon. Valkoisten joukot piirittivät Viipuria. Kaupunki oli täynnä sinne vetäytyneitä punaisten joukkoja ja siviiliväestöä. Viipuriin oli virrannut joukoittain muualta paenneita punakaartilaisia, jotka olivat osallistuneet taisteluihin ja väkivaltaisuuksiin muualla ja joiden tiedossa olivat myös valkoisten suorittamat väkivallanteot. Viipurin kasarit olivat pullollaan punakaartilaisia. Samoin Torkkelin puisto oli täynnä taivasalla värjötteleviä punakaartilaisia ja muita pakolaisia.

Kuri punakaartilaisien joukossa oli höltynyt ja väkivaltaisuuudet, varkaudet ja muu rikollisuus olivat jatkuvana ongelmana. Monet punakaartilaisryhmät toimivat omavaltaisesti päivinä, joina ihmishenki ei paljoa painanut. Ruuasta oli puutetta ja ilmassa epätoivoa. Tappio ja Viipurin menettäminen olivat vain ajan kysymyksiä samaan aikaan, kun punaisten johtoa oli paennut ja yrittänyt paeta laivoilla Pietariin.

Rintamalinja kulki lääninvankilan kohdalla. Valkoisten joukot olivat jo viikon alussa Papulanlahden rannalla valmiina hyökkäämään kaupunkiin. Tykistötuli ja ammunta puolin ja toisin yli Papulanlahden oli voimakasta. Piiritettyyn kaupunkiin suunniteltiin yleishyökkäystä huhtikuun 23. ja 24. päivän välisenä yönä, jolloin Viipurin salaisen suojeluskunnan edustajat valmistautuivat auttamaan valtaajia.

Suojeluskunnan Papulan osaston tehtävänä oli vapauttaa lääninvankilan poliittiset vangit ja jatkaa sitten hyökkäystä kohti keskikaupunkia. Papulan

osasto sai kyllä käskyn, muttei pystynyt toteuttamaan sitä. Aikataulut olivat pettäneet, eivätkä valkoiset joukot päässeet Papulanlahden yli. Suojeluskuntaryhmät kyllä käynnistivät aseellisen toimintansa kaupungin eri osissa, mutta niillä ei ollut mahdollisuuksia ilman valkoisten joukkojen vahvaa tukea vaan punaiset vangitsivat suojeluskuntalaiset.

Piiritys Viipurin ympärillä kiristyi samaan aikaan, kun viimeiset pakenevat punakaartilaiset saapuivat Viipuriin.

Näiden punakaartilaiden joukossa oli myös punapäällikkö Hjalmar Kaipiaisen.¹⁵ Tämä pakomatalla ollut mies oli syntynyt 15. marraskuuta 1888 Sippolassa. Nuoruudessaan hän oli tehnyt seka- ja maalaustöitä, mutta myöhemmin kokeillut siipiään maalarina. Lisäksi hän oli ehtinyt työskennellä sahatyömiehenä Joutsenon Honkalahdessa, Lappeen Lampossaessa ja Taipalsaessa.

Ensimmäiset tuomionsa Kaipiaisen sai 18-vuotiaana 1907 varkaudesta ja luvattomasta viinanmyynnistä. Ennen sisällissotaa hänet suljettiin vankilaan neljä kertaa. Lähes kaikki tuomiot tulivat varkauksista, sillä 1900-luvun alussa pienehköstäkin rikoksesta julistettiin herkästi verrattain pitkä tuomio. Väki- valtarikoksiin Kaipiaisen ei syyllistynyt, vaan häntä voidaan pitää pikku- ja taparikollisena.

Viimeinen vankilareissu alkoi marraskuussa 1915. Tällöinkin oli kyse varkauksista saadusta kolmen vuoden kuritushuonetuomiosta. Kaipiaisen siirrettiin Viipurin lääninvankilasta pahamaineiseen Kakolaan eli Turun kuritushuoneeseen jalkarauodoissa. Kakolassa hänen todettiin olevan vartaloltaan lyhyenpuoleinen. Mitään ruumiin vikoja ei ollut, ja hän oli ymmärrykseltään terve. Kaipiaisen oli käynyt rippikoulun ja kolme luokkaa kansakoulua hän suoritti Kakolassa. Myös se kävi selväksi, ettei hän tunnustanut rikoksiaan.

Vankila-aikana Kaipiaisen sai varoituksen salakirjeestä ja kurinpitorangaisuksen musteen hankkimisesta luvatta salaisia töitä varten. Rangaistukseksi hänet määrättiin neljäksi vuorokaudeksi pimeään koppiin vedellä ja leivällä. Rangaistusta voidaan pitää vähäisenä ja ylipäänsä Kaipiaisen käyttäytymistä Kakolassa kohtalaisena.¹⁶

Pikkurikollinen vapautui Kakolasta 15. marraskuuta 1917, minkä jälkeen Kaipiaisesta tuli Lampossaaren työväentalon vahtimestari, mutta pian myös punakaartin jäsen. Kapinan puhjettua Kaipiaisen sai määräyksen siirtyä

Hjalmar Kaipiaisen oli kärsinyt usean vankilatuomion ennen sisällissotaa. Hän oli istunut niin Viipurin lääninvankilassa kuin Turun Kakolassa.

Lappeenrantaan, jossa pidettiin punakaartin harjoituksia. Täältä hän jatkoi matkaansa rintamalle ja Joutsenon kirkonkylään, jossa hän tapasi rintamapäällikkö Viktor Ripatin. Tämä oppi luottamaan Kaipiaiseen ja teki hänestä Taipalsaaren rintamapäällikön helmikuun lopulla 1918.

Punaisten päälliköistä Kaipiainen lukeutui epäilemättä erikoisimpiin. Luonteeltaan hän oli itsepäinen ja joutui siksi vaikeuksiin omiensa kanssa. Sanottiin jopa niin, että jos joutui Kaipiaisen kanssa napit vastakkain, niin henki oli hiuskarvan varassa. Omatkin miehet pelkäsivät häntä, mutta toisaalta hän oli sosiaalinen ja osasi vetää muita mukaan pahantekoon ja sotimiseen. Asetoverit kutsuivat Kaipiaista ”Rosvo-Kaipiaiseksi” myös siksi, että hänellä oli aina päässään punainen ranskalaismallinen hattu. Huomiota herätti sekin, että hän tapasi laulaa vallankumousmarssia mahtavalla bassollaan.¹⁷

Sodassa Kaipiaisesta kuoriutui esiin luontainen johtaja, jonka käytöstä leimasi tietynlainen rehvakkuus. Olemattomat tiedot ja johtamiskokemukset eivät haitanneet, vaan vakuuttava käskeminen riitti. Kaipiainen ei ollut pelkuri eikä väty. Ilmeisesti hän ymmärsi pääasiat ja kohosi tehtäviensä tasolle.

On sanottu, että Kaipiainen osoitti luontonsa Korvenkylän taistelussa 13. helmikuuta, kun valkoisten tiedustelija, 20-vuotias talollinen Kalle Pellinen jäi punaisten ratsumiesten vangiksi. Pellinen käyttäytyi tilanteessa uhmakkaasti ja piti valkoisen nauhan hatussaan, vaikka häntä juoksutettiin avojaloin hängessä. Hengähdystauolla Pellinen sanoi: ”Ette te kumminkaan Korvenkylään pääse.” Tästä raivostuneena Kaipiainen ampui häntä pistoolilla päähän, minkä jälkeen toinen punakaartilainen viimeisteli surmatyön.¹⁸

Hjalmar Kaipiainen lähti joukkoineen viimeistä edellisellä junalla Lappeenrannasta Viipuriin keskiviikkona 24. huhtikuuta 1918 iltapäivällä. Hän saapui illalla Viipuriin ja majoittui Suomi-hotelliin Repolankadulle. Kaipiaisen joukko oli pienentynyt. Mukana oli ainakin Toivo Kangasmäki, Hilma Nieminen ja Kalle Huomo. Samassa hotellissa asui myös muita punakaartilaisia. Heistä tiedetään rintamapäällikkönäkin toiminut Walfrid Jalo. Todennäköisesti myös Emil Ihalainen vieraili hotellilla.

Kaipiaisen morsian Martta Hänninen saapui Viipuriin torstai-iltana 25. huhtikuuta ja asettui asumaan Kaipiaisen kanssa Suomi-hotelliin. Hänninen oli lähtöisin Lappeen pitäjän Armilan kylästä, vuonna 1913 syntyneen aviottoman pojan äiti ja ammatiltaan räätäli. Hänninen oli puhdasmaineinen, eikä häntä ei ollut rangaistu mistään. Työnantajakin oli valmis antamaan kiittäviä lausuntoja.

Myöhemmin Hänninen kertoi liittyneensä punakaartiin taloudellista syistä ja toimineensa punaisten Lappeenrannan esikunnassa lähettinä kuljettaen postia Helsinkiin, Tampereelle ja Viipuriin. Kaipiaisen hän oli tuntenut lapsuudestaan saakka, mutta tavannut uudestaan Lappeenrannassa tammikuussa

1918 kapinan puhjettua. Kihloihin he olivat menneet 22. huhtikuuta mutta päättäneet julkaista sen vasta neljä päivää myöhemmin.¹⁹

Perjantaiamuna 26. huhtikuuta Kaipiaisen osallistui Viipurin linnassa punaisten yleiseen kokoukseen, jossa hänet oli määrätty itäisen rintaman päälliköksi. Tästä todistavan valtakirjan Kaipiaisen oli näyttänyt morsiamelleen Martta Häniselle. Oman kertomansa mukaan Kaipiaisen ei kuitenkaan osallistunut taistelujen johtamiseen muutoin kuin antamalla rautatieasemalla määräyksiä ampumatarvikkeiden viemisestä taistelupaikoille, mutta on ilmeistä, että tässä kohden Kaipiaisen vähättelee toimintaansa.²⁰

Lääninvankila lauantaiamuna

Aamuvahain lauantaina 27. huhtikuuta vankilassa oli levotonta. Tilanne oli odottava ja jännittynyt. Yön aikana olivat Papulanlahden toisella rannalla hyökkäykseen valmistautuneet valkoisten joukot ampuneet tykeillä sekä konetuliaseilla Papulanlahden yli vankilan alueelle. Ampumista kuului myös kaupungin muilta laidoilta valkoisten valmistautuessa Viipurin valtaukseen.

Vankila oli täynnä väkeä. Muurin ja jyrkätekoisen vankilarakennuksen sisällä oli tavallisia kriminaalivankeja, poliittisia vankeja, henkilökunnan edustajia perheineen ja suojaan hakeutuneita satunnaisia siviilihenkilöitä. Vankilan aamutoimet oli aloitettu, mutta vahtimestari Alfred Mannermaa oli huolestunut tilanteesta. Hän oli antanut jo 24. huhtikuuta vartijoille määräyksen, ettei ulkopuolisia saanut laskea portista sisään vankilaan.

Aamulla kello 7–8 aikaan vankilan portille ilmestyi punakaartilaisjoukko ja vaati pääsyä sisälle tapaamaan Alfred Mannermaata. Joukkoa johti punapäällikkö Emil Ihalainen. Hän oli 25-vuotias työmies Viipurin pitäjän Tiiliruukin kylästä. Ihalaiselle lääninvankila ei ollut vieras paikka, sillä hän oli joutunut sen muurien sisään viimeksi 2. lokakuuta 1917 ensin tutkintavankina ja sitten vankeusvankina saatuaan kuuden kuukauden ehdottoman tuomion varkaudesta. Ihalainen ei ollut ensikertalainen, vaan hän oli istunut vankilassa useasti tuomittuna varkaudesta, näpistyksestä, kavalluksesta ja ryhtymisestä varastettuun tavarahan. Tällä erää Ihalainen vapautettiin 8. maaliskuuta 1918, vaikka rangaistusta olisi ollut jäljellä vielä puoli vuotta. Pikkurikollinen tunsikin lääninvankilan henkilökunnan ja päinvastoin.

Ihalainen oli liittynyt punakaartiin heti vapauduttuaan. Hänelle oli maksettu palkkaa sekä annettu varusteet, vaatteet ja revolveri. Sotilaallisesti vakuuttava mies oli kohonnut pian suurehkon joukon päälliköksi. Viipuriin Ihalainen oli saapunut viimeistään 26. huhtikuuta, minkä jälkeen hän oli liikkunut kaupungilla etsimässä lääninvankilan pastori Juha Frimannia ampuakseen tämän. Kun

joku oli kysynyt häneltä syytä, Ihalainen oli vastannut: ”Nyt ei ihmishenki paljoa paina.” Ihalainen oli liikkunut muutenkin kaupungilla. Todennäköisesti hän oli tavannut Suomi-hotelliin majoittuneita punaisia. Kaartin esikunnassa Ihalainen oli toiminut jonkinlaisena muonitus-, majoitus- ja vaatetuspäällikkönä.²¹

Kun Ihalainen tuli joukkoineen aamulla 27. huhtikuuta vankilan pääportille, portinvartija Stenberg oli työvuorossa. Ihalainen ilmoitti haluavansa päästä Mannermaan juttusille. Tämän kuultuaan vartija laski hänet pääportista sisään, vaikka ulkopuolisten pääsy vankilan alueelle oli jo aiemmin erikseen kielletty.

Ihalainen ja hänen seurassaan olleet punakaartilaiset marssivat suoraan vankilan ensimmäisessä kerroksessa sijainneeseen vankilan toimistoon, jossa Mannermaa oli heitä vastassa. Ihalainen sanoi Mannermaalle tulleensa hakemaan pistooleita vankilasta ”esikunnan herrojen käyttöön”. Hän selitti, ettei heillä ollut tarpeeksi pistooleja. Tämä oli ongelma, sillä kiväärien kantaminen ratsastaessa ja pyöräillessä oli hankalaa. Mannermaa kieltäytyi jyrkästi luovuttamasta aseita, jotka olivat vankilan henkilökunnalle välttämättömiä.

Ihalainen ei kuitenkaan luovuttanut vaan vaati edelleen pistooleita ja lupasi toimittaa niiden tilalle kiväärejä. Kun Ihalaisen tyyli muuttui jyrkemmäksi, Mannermaa luovutti. Hän tokaisi paikalla olleille vartijoille: ”Annetaan aseet, jotta noista vain päästäisiin eroon.” Tämän jälkeen vartijat luovuttivatkin viisi käsiasetta Ihalaiselle, joka kirjoitti niistä kuitin. Vain yksi punakaartilainen luovutti kiväärensä korvauksena vankilan henkilökunnalle, mutta Ihalainen lupasi toimittaa myöhemmin vankilaan lisää kiväärejä.

Ihalaisen käynti ei jäänyt huomaamatta vartijoilta eikä vangeilta. Henkilökunta ja poliittiset vangit keskustelivat tapahtuneesta ja arvioivat, ettei Ihalaisen lupauksiin ollut luottamista. Kun vankila tarvitsi aseita järjestyksen ja turvallisuuden hallitsemiseksi, päädyttiin Mannermaan johdolla siihen, että niitä yritettiin hankkia. Kuvaavaa tilanteelle oli se, että kaupungille päätettiin lähettää vankilassa pakko-ottoja piilotellut maisteri Paavo Viitanen sekä vankilan työnvalvoja Jalmari Saario ja vartija Mikko Suhonen. Miehet palasivat vankilaan noin kello kahdelta iltapäivällä. He olivat onnistuneet hankkimaan 10 kivääriä ja panoksia.²²

Punapäällikkö Kaipainen lähtee vankilaan

Hjalmar Kaipainen oli liikkeellä lauantaiamuna 27. huhtikuuta. Punapäällikkö tapasi aamulla veljensä Evertin rautatieasemalla ja vei hänet hotelli Suomeen.²³ Tämän jälkeen Kaipainen vietti päivää hotellilla juopotellen, mutta todennäköisesti sai tietoonsa Emil Ihalaisen käynnin lääninvankilassa. Suomi-hotellin ryppyporukkaan kuuluivat paitsi Martta Hänninen ja Hilma

Nieminen myös Kalle Huomo ja Väinö Pihlajaniemi. Seurue puhui Viipurin ahtaasta asemasta, mutta mitä ilmeisimmin myös lääninvankilasta ja siellä säilytettävien rikosvankien vapauttamisesta.

Kello kolmen aikoihin iltapäivällä ainakin puoli pulloa konjakkia juonut Kaipainen ilmoitti lähtevänsä Papulan rintamalle ja viipyvänsä siellä tovin. Mukaan- sa hän otti väkeviä ja seurueensa väkeä. Evert Kaipainen, Toivo Kangasmäki, Nieminen, Huomo ja yksi vanhempi mies lähtivät seuraksi, mutta vain Huomo ja tuntematon mies seurasivat Kaipiaista lääninvankilaan.

Ratsastaessaan kadulla Kaipainen huomasi tulipalon lääninvankilan suun- nalla. Kuultuaan tulipalon olevan lääninvankilassa hän lähti sinne oman ker- tomansa mukaan pelastamaan vankeja. Matkalla Kaipainen oli poikennut Papulan kasarmeille ja ottanut sieltä mukaansa 10 miestä, joista muisti myö- hemmin vain Albin Piskosen nimeltä. Vankilan alueelle saavuttuaan Kaipainen huomasi, että vankilan vieressä olleet puukasat ja rakennukset olivat syttyneet tuleen. Tulipalosta ei aiheutunut mitään vaaraa vangeille, mutta vankilaa kohti kuitenkin ammuttiin jatkuvasti tykeillä. Pari ammusta oli osunut vankilan alueelle, minkä takia humalainen Kaipainen väitti keksineensä ajatuksen, että vangit oli siirrettävä turvallisempaan paikkaan.²⁴

Kaipainen pyrki sisään vankilaan pääportista huonolla menestyksellä. Hän käski portinvartijaa avaamaan portin, mutta vartija ei avannut lukkoa vaan lähti etsimään vahtimestaria. Kaipainen harkitsi portin murtamista, kun pai- kalle ilmestyi vankilan puutyönvalvoja. Kun Kaipainen kertoi tälle pitkälle, hoikalle miehelle pyrkivänsä sisään, tämä kertoi, että vankilan sisälle pääsi myös takaportin kautta.²⁵ Kaipiaisen joukko ryntäsi takaportille. Se oli auki, koska henkilökunnan asuinalueen sammutustyöt olivat parhaillaan käynnissä. Vanginvartijat ja poliittiset vangit olivat lähteneet pelastamaan arvokkainta omaisuutta ja puhuneet erityisesti johtaja Johan A. Stråhlmanin arvotauluista.

Kaipiaisen joukko jatkoi matkaansa vankilan pihalta kansliaan. Siellä tun- keutujat kohtasivat vahtimestari Mannermaan ja joukon vartijoita ja vaativat heitä avaamaan pääportin. Lääninvankilan vangit näkivät tapahtumat yhteis- huoneensa ikkunasta. Heidän mukaansa kahdella revolverilla aseistettu puna- kaartilaisryhmä hyökkäsi meluten ja kiroillen vankilaan. Muutamat tunkeu- tujista kiiruhtivat avaamaan pääporttia, josta ryntäsi pihalle suurempi joukko punakaartilaisia. Tilanne tuli yllättäen niin Mannermaalle kuin vartijoillekin. Mitään suunnitelmia tapahtumasarjan hallitsemiseksi ei ehditty tehdä. Aikai- semmin kaupungilta hankitut kivääritkin oli pakko luovuttaa Kaipiaisen jou- kolle vartijahuoneen kaapista.

Murhenäytelmä alkaa

Hjalmar Kaipiaisen määräsi, että kaikkien vankien oli kokoonnuttava alikäytävälle. Käskyä noudattaneet poliittiset vangit olivat pukeutuneet päällysvaatteisiin valmiina lähtemään ulos, sillä jostakin oli tullut huhu, että punaiset ottavat vankilan turvapaikakseen ja kuljettavat vangit kaupungille tai mahdollisesti rintamalle. Käytävällä vangit jaettiin kahteen ryhmään paririviin. Toiseen ryhmään määrättiin ne, jotka olivat vangin vaatteissa. Siihen joukkoon joutui muutama poliittinen vankikin. Näille rikosvangeille Kaipiainen määräsi annettavaksi omat vaatteet. Toiseen ryhmään siirrettiin kaikki ne, jotka olivat omissa vaatteissa. Tähän joukkoon taas mahtui muutama rangaistusvankikin.

Kaipiainen puhutteli revolveri kädessään poliittisia vankeja. Hän kysyi yhdeltä toisensa perään, mistä häntä syytetään. Ensimmäinen kuulusteltava oli talollinen Tuomas Kiiski Muolaasta. Hermostunut ja lievästi puheviasta kärsivä Kiiski ei saanut sanaa suustaan, mistä julmistunut Kaipiainen ampui häntä revolverilla päähän. Silminnäkijöiden mukaan Kiiski kaatui lattialle vasta kolmannen laukauksen jälkeen.

Tämän jälkeen Kaipiainen jatkoi kuulusteluaan. Jos joku kertoi olevansa tavallinen rikoksentekijä, hänet siirrettiin vangin vaatteissa olevien joukkoon. Kaikki ne vangit, jotka ilmoittivat vangitsemisen syyksi ”vastavallankumouksellisuuden” siirrettiin ensimmäisen kerroksen kahdeksankanttiseen yhteishuoneeseen eli ruumaan. Se oli 6 × 6 -metrinen ristikkoikkunalla ja ulkoapäin lukittavalla ovella varustettu huone, johon ahdettiin kaikkiaan 42 miestä.²⁶

Jonkin ajan kuluttua Kaipiainen asteli yhteishuoneeseen ja uhkasi tappaa vangit 25 minuutin päästä. Kun Kaipiainen palasi huoneeseen kello 19:n aikoihin, tehtailija Pietinen yritti keskustella Kaipiaisen kanssa. Silmin nähden päihtyneelle punapäällikölle yritettiin selittää, että poliittisten vankien murhaaminen olisi mieletön teko. Vedottiin myös kansainvälisiin lakeihin, mutta mikään ei tuntunut vaikuttavan Kaipiaiseen.²⁷

Ruumaan suljetut vangit kokivat tilanteen äärimmäisen ahdistavana. Kiiskan murha sai jokaisen käsittämään, millainen kohtalo heitä uhkasi. Insinööri Taavi Siltanen²⁸ puhui muutamia rohkaisevia sanoja ja ilmoitti samalla kantavansa mukanaan pientä revolveria, jota aikoi sopivalla hetkellä käyttää. Ajatus herätti ristiriitaisia tuntemuksia vangeissa. Miehet päättivät yhdessä, ettei Siltanen saisi käyttää asetta ennen kuin oltaisiin täysin varmoja siitä, että joukkomurha aiottaisiin todella toteuttaa.

Odotusaika venyi pidemmäksi ja pidemmäksi. Äkkiä kuului muutamia laukauksia ja huutoja, että ”suuri vankien räjäkääjä”, vahtimestari Magnus Ahlgren oli saanut surmansa. Käytävältä kantautui lisää kiivasta keskustelua: osa punakaartilaisista kannatti maltillista suhtautumista tilanteeseen, osa

taasen vaati vankien tappamista. Äänekkäimmin vankien murhaamista vaativat naisosastolta juuri vapaaksi lasketut rikosvangit.

Yhteishuoneen ovi avattiin puolen tunnin kuluttua. Kaipiainen työntyí sisään vaatien kovalla äänellä neljää miestä käytävälle, jolloin tehtailija Matti Pietinen, arkkitehti Leander Ikonen ja ratainsinööri Johan Tallgren astuivat esiin. Tuli hetken hiljaisuus, minkä päätteeksi Kaipiainen toisti käskynsä: ”Neljä miestä käytävälle!” Kun mitään ei tapahtunut, hän kääntyi lähellä ovea seisoneen Juho Mielosen puoleen ja sanoi tälle: ”Tule sinä neljäntenä.” Kaipiainen tempasi Mielosen mukaansa, minkä jälkeen ovi suljettiin.²⁹ Yhteishuoneen vangit kuullivat ”tähdätkää, laukaiskaa” -komentosarjan ja yhteislaukauksen.³⁰

Enää ruumassa ei haluttu joutua ammutuksi ilman vastarintaa. Joukko järjestäytyi siten, että insinööri Siltanen asettui ovenpieleen valmiina ampumaan heti, kun ovi seuraavan kerran avattaisiin. Hänen taakseen asettuivat talollinen Ville Kekki ja huvilanvahti, metsänvartija Heikki Kemppi joukon vahvimpina miehinä. Muut varustautuivat kaikenlaisilla huoneesta löytyvillä esineillä, kuten pulloilla ja kupeilla.

Kun ovi avattiin seuraavan kerran, kuului komennus: ”Viisi seuraavaa miestä kongille!” Insinööri Siltanen kohotti pienen, 7-panoksisen taskurevolverinsa ja ampui kahdesti punapäällikkö Kaipiaista samalla huutaen: ”Nyt ulos!” Siltanen hyökkäsi itse ensimmäisenä ulos sellistä ja ryhtyi käsirysyyn muiden käytävälle ehtineiden rinnalla.

Oviaukko oli kovin kapea ja toinen puoli ovesta edelleenkin lukittuna. Tämän takia väkeä ei ehtinyt riittävästi eikä kyllin nopeasti ulos käytävälle. Läpi onnistuivat pääsemään Siltanen, johtaja Emil Puhakka, rautatievirkamies Ensio Jahnukainen ja Kekki. Näistä neljästä Puhakka ja Kekki pakenivat vankilan kellarikerrokseen ja piiloutuivat sinne. Kekki löydettiin seuraavana aamuna, jolloin hänet raahattiin verta vuotavana esille. Kahakan aikana hänen peukalonsa ja kaksi sormeaan oli ammuttu poikki. Puhakan piiloa ei saatu selville, ja hän selvisikin kahakasta haavoittumattomana. Siltanen ja Jahnukainen taas pakenivat selleihin. Kun punakaartilaiset löysivät seuraavana aamuna pistimellä haavoitetun Siltasen, he raahasivat hänetkin alakerrokseen, samaan koppiin Kekkin kanssa. Puhakan tapaan Jahnukaisella oli tuuria. Hän onnistui piilottelemaan aina maanantaihin kello puoli kymmeneen saakka ja selvisi lääninvankilasta ehjin nahoin.³¹

Vankien ryntäys oli yllättänyt käytävällä seisleet punakaartilaiset pahanpäiväisesti, mutta pian he ryhdistäytyivät ja avasivat tulen sellistä ulostyöntyviä miehiä kohti. Ampumisesta ei kuitenkaan tahtonut tulla mitään, sillä asemiehet olivat juovuksissa. Vangit vetäytyivät takaisin ruumaan mukanaan kaksi kivääriä. Aseet olivat arvokas saalis, vaikkei niihin ollut kuin yksi luoti kumpaankin.³²

Ruumalaiset olivat kärsineet myös tappiota. Kiihkeässä ristitulessa surmansa olivat saaneet ainakin tehtailija Heikki Inkinen ja ylioppilas Axel E. Wahl, mutta paikalleen ei auttanut jäädä. Kahdella kiväärillä aseistettuna tehtiin uusi ulosryntäys, mutta jälleen ammunta kummastakin päästä käytävää pakotti vangit perääntymään. Hyökkääjät ehtivät kuitenkin temmata mukaansa lähinnä seisovan punakaartilaisen, jolta toimittaja Väinö Suominen sai ovelta pullolla isketyksi pään halki. Nimismies Vilho Hirvonen ja kaksi muuta miestä anastivat kaartilaiselta kiväärin, mutta pahaksi onneksi se oli tyhjä. Pienellä etsimisellä kaatuneen punakaartilaisen taskusta löydettiin kuitenkin kaksi patruunaa.

Tämäkin uloshyökkäysyritys vaati uhreja. Ainakin vahtimestari Kristian Tilli oli menettänyt henkensä ja Kemppe haavoittunut sekavassa kärhämässä. Vangit olivat loukussa, mutta päättivät jatkaa taistelua. He sulki oven rautasängyn, pöydän ja muun tavaran avulla. Vaikka barrikadi ei suojannut vankeja ammunalta kuin osin, se esti punakaartilaisten sisään tunkeutumisen. Kiihkeimmän tulituksen aikana ruumalaiset makasivat lattialla, ja aina kun tulitus taukosi hetkeksi, barrikadia käytiin korjaamassa.

Sen jälkeen kun kaksi naisrikosvankia oli neuvonut punakaartilaisia siirtymään kävelypihalle ja ampumaan sieltä ikkunan kautta ruumaan, muodostui tilanne aiempaakin tukalammaksi.³³ Muistelmissaan tullivirkailija Karl Karila (entinen Karlsson) kuvailee tapahtumia:

Käytävässä olevat punaiset luulivat meillä olevan useampia kiväärejä sekä suuren varaston panoksia, koska huusimme tovereillemme: ”Tuokaa sata panosta tänne ja lisää kivääreitä.” Seuraus tästä oli se, että punaiset eivät uskaltaneet tulla ampumaan meitä yhteiselliin, mutta emme silti saaneet olla rauhassa. Kaikkea muuta. Punaisten ammunta, joka suuntautui käytävältä ruumaamme, jatkui koko yön. Monet joukostamme haavoituivat vaikeasti [...]. Kuulasateen ollessa tiheä, emme voineet antaa haavoittuneille tovereillemme vähintäkään apua.³⁴

Hjalmar Kaipiaisen kaatui käytävän lattialle haavoituttuaan oikeaan käsivarteen Taavi Siltasen revolverin luodista. Miestä lähdettiin kantamaan haavoittuneena pois. Kadulla vastaan tuli sairaanhoitaja, joka satoi ensimmäiset siteet. Tämän jälkeen Kaipiaisen kannettiin Suomi-hotelliin.

Vielä ennen lähtöään Kaipiaisen väitettiin määränneen tappamaan kaikki poliittiset vangit. Hänen myös sanottiin asettaneen 25-vuotiaan työmiehen Albin Piskosen joukon johtajaksi. Myös tämä punakapinallinen oli entinen rangaistusvanki. Hän oli suorittanut viiden vuoden tuomiota silloin, kun oli tutustunut Kaipiaiseen ensimmäisen kerran. Miesten yhteys oli jatkunut myös sisällissodan päivinä rintamalla.

Yhteensä 42 poliittista vankia sijoitettiin 6 x 6 metrin yhteisselliin, joka yleensä majoitti 10 vankia. Huoneen yhdessä kulmassa oli komero käymälää varten ja toisessa kaappi. Muuten varustuksena oli sänkyjä ja pöytiä. Ne eivät kuitenkaan suojanneet surmayönä ruumaan sijoitettuja, vaan suuri osa huoneessa olleista sai surmansa ja tuhon jäljet olivat suuret.

Punaiset koettivat useaan kertaan murtaa barrikadia tuloksetta. Ennen kuin Kemppi haavoittui ja kaatui kuolleena, hän ehti ampua muutamia ruumaan yrittäneitä punaisia. Tappiot tekivät punaiset varovaisemmiksi, eivätkä he enää uskaltaneet yrittää tunkeutua valkoisten suojaloukkoon.

Barrikadista ei ollut paljoakaan suojaa. Sellissä oli jo haavoittuneita ja kuolleita – ja lisää uhkasi tulla. Piskosen johtamat punaiset jatkoivat ampumista yhteishuoneeseen, mutta sitten tulitus alkoi harventua ja valot sammutettiin alakerroksen käytävältä. Ulkona oli pilkkopimeää, eikä vankilaan tullut valoa mistään. Pian näkyviin kuitenkin ilmestyi pahaenteisiä lamppuja: punaiset keksivät täydentää tuhoa heittämällä käsikranaatteja yhteishuoneeseen. Eloonsäilyneiden selonteon mukaan ensimmäinen kranaatti heitettiin barrikadin läpi käytävältä. Kranaatti silpoi huoneen pohjoisseinän puolta tavalla, jonka seurauksena surmansa lienevät saaneet varatuomari Eino Leppänen, maanviljelijä Elias Liikka ja herra Arvi A. Jääskeläinen.

Pian huoneessa pamahti toinenkin pommi, nyt lähempänä ikkunaa. Se ruhjoi jalat lyseolaisnuorukaiselta Arvo L. Pohjolalta. Luutnantti Aarne V. Peltolalta

pommi repäisi kyljen ja vatsan auki. Maisteri Väinö Puhakalta se katkaisi toisen jalan. Punaiset heittivät vielä ainakin yhden pommin selliin, mutta se ei laennut. Kello 1–3 välillä yöllä oli valkoisten pommitus vankilan alueella niin ankaraa, että vangit saivat olla rauhassa.³⁵

Illan ja yön aikana kaartilaiset tunkeutuivat kellariin uhkaillen siellä olleita ja etsien sieltä poliittisia vankeja. Sinne oli aiemmin kerääntynyt henkilökuntaa ja heidän perheenjäseniään. Kellarikerroksessa oli myös joitakin poliittisia naisvankeja ja vankilan ulkopuolisia henkilöitä, jotka hakivat suojaa kaupunkia moukaroivalta tykkituloelta. Paikalta löydettyjä ihmisiä määrättiin siirtymään ensimmäiseen kerrokseen, jotta heidän tapauksensa voitaisiin tutkia. Lopputuloksena oli traaginen: vankilanjohtaja Stråhlman ja asemapäällikkö Edvard Toikander³⁶ ammuttiin. Albin Piskonen ampui Stråhlmanin naisvankien huoneissa ympärillä: ”Ampukaa päähän!” Punakaartilaisien tappolistalle joutuivat myös vahtimestari Mannermaa sekä vartijat Gabriel Pylkkänen ja Heikki Laakkonen, jotka surmattiin vartijoiden huoneissa. Vartija Juho Jokinen taas ammuttiin vahtimestarin huoneissa.

Sunnuntai valkenee

Aamulla 28. toukokuuta yhteishuone oli kaamean näköinen. Monet haavoittuneet makasivat verissään lattialla kuolleitten joukossa. Verta oli sekä seinillä että lattialla. Vielä elossa olleet miehet makasivat ruumiitten alla. Kello kuuden aikaan huoneeseen kuului, että käytävällä neuvoteltiin. Hetken kuluttua huhuiliin yhteishuoneen suuntaan, että oliko siellä vielä elossa olevia. Heitä kehoitettiin tulemaan ulos, sillä enää ei olisi hätää. Punakaartilaiset vakuuttivat monta kertaa kunniasanalla, ettei vangeille tehtäisi väkivaltaa.

Neuvoteltuaan keskenään tilanteesta päättivät vangit antautua punaisille silläkin uhalla, että heidät ammuttaisiin lupausten vastaisesti käytävällä. Toinen toisiaan auttaen vangit laahustivat käytävälle. Koska nuori lyseolainen Yrjö Pärnänen oli pahasti haavoittunut kasvoihin ja kuolemaisillaan, punaiset ampuivat hänet.

Samaan aikaan tuli alas vankilan kolmannessa kerroksessa sijaitsevasta kirkosta maisteri Paavo Viitanen. Hän ilmeisesti luuli, että valkoiset olivat saapuneet vankilaan. Huomattuaan erehdyksensä Viitanen yritti paeta, mutta turhaan. Alkoi kiivas ammunta, jonka seurauksena Virtanen haavoittui pahasti. Hän juoksi naisosaston käytävää pitkin perälle saakka käretyäkseen kuolevana selliin.³⁷

Sunnuntaiaamuna kello 7–8 aikoihin vankilaan saapui punapäällikkö Emil Ihalainen, joka oli käynyt edellisenä aamuna hakemassa henkilökunnan aseita.

Viiipurin lääninvankilan ensimmäisen kerroksen käytävää. Lähinnä on vankilanjohtaja Stråhlmanin ruumis, siitä eteenpäin on asemapäällikkö Toikander, lyseolainen Pärnänen ja vahtimestari Tilli. Hänen takanaan ovat ylioppilas Wahlin ja koululainen Svedlinin ruumiit.

Oman kertomansa mukaan hän oli oleskellut lauantaiaamuisen vankilakäyntinsä jälkeen keskuskasarmilla ja toimittanut ruokaa perheelleen sekä muille puutteessa oleville. Murhayön Ihalainen oli viettänyt kotonaan. Aamulla hän oli herännyt kello kuuden tienoilla, käynyt keskuskasarmilla hakemassa varastosta kahdeksan kivääriä ja 250 panosta ja lähtenyt viemään niitä vankilaan.³⁸

Vankilan ovet olivat auki ja murhatyöt tehty. Ihalainen murtautui joukkoi-
neen vankilan kassakaappiin ja vei sieltä kaiken arvokkaan. Ihalainen tutki revolveri kädessään vankilan kellarikerroksen löytämättä sieltä ensin ketään. Kun joku ampui patjakasaan, ryömi sen alta esiin edellisenä yönä yhteisöllistä pakoon säännännyt Ville Kekki. Tämän jälkeen Ihalainen jatkoi kierrostaan naisten osastolle, jonka kolmesta sellistä hän löysi yhteishuoneesta antautuneet ja ulos raahautuneet vangit.

Tullivirkailija Karl Karila on muistellut kohtaamista. Hänen mukaansa Ihalainen avasi hänen, insinööri Siltasen ja erään Sakkolan pitäjältä kotoisin olleen miehen yhteisöllin oven iso revolveri kädessään: ”Ettekö te ole insinööri Siltanen? Ette ole olleet paha työläisille. Mitä haluatte? Tahdotteko kuolla siihen paikkaan tai lähteä rintamalle?” Ihalainen kysyi. Insinööri Siltanen vastasi

lähtevänsä mieluummin rintamalle. Kun sama kysymys esitettiin muillekin vangeille, he vastasivat tahtovansa mieluummin ”kuolla avonaisessa taistelussa kuin koirat kopissa”.³⁹

Kello yhdeksän tienoilla Ihalainen komensi vangit riviin käytävälle, minkä jälkeen heitä lähdettiin kuljettamaan tarkasti vartioituina ulos vankilasta. Näky muistutti edellisestä yöstä. Monet vangeista olivat verissään ja haavoittuneita. Heidän vaatteensa olivat likaisia ja kuulien ja pommien repimiä. Osa vangeista ei kyennyt liikkumaan omin jaloin, vaan kohtalotovereiden täytyi taluttaa heitä. Pientä helpotusta saatiin sen jälkeen, kun löydettiin hevonen, jonka kyytiin vaikeimmin haavoittuneet voitiin nostaa. Keskuskasarmilta huonokuntoisimmat toimitettiin sairaalaan sidottaviksi, mutta muu joukko komennettiin marssiin ensin hotelli Andreaan. Kun punaisten esikuntaa ei löydetty sieltä, joukko palasi takaisin keskuskasarmille, jossa vangit päätettiin vapauttaa ja ruokkia.⁴⁰

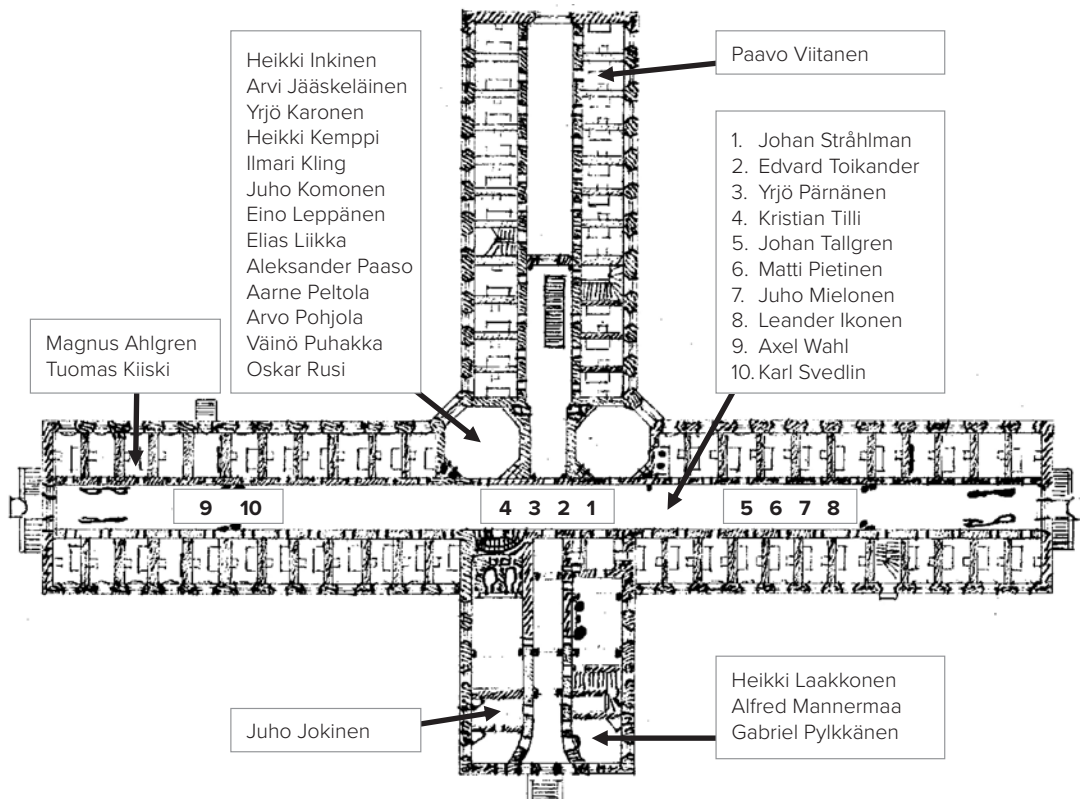
Keskuskasarmilla punaiset suhtautuivat vapautettuihin myötämielisesti. He pahoittelivat sitä tosiasiaa, että heidän joukossaan oli Kaipiaisen tapaisia roistoja. Ihalainen kirjoitti vapautettujen pyynnöstä heille lupalapun, jolla pääsi liikkumaan vapaasti kaupungilla. Ehtona oli, että heidän tuli myöhemmin palata takaisin ilmoittautumaan yleisiin töihin. Kello 12 astuivat jäljellä olevat 11 vankia vapauteen.⁴¹

Tapahtumien tutkinta

Valkoiset valloittivat Viipurin maanantaiamuna 29. huhtikuuta 1918. Pian tämän jälkeen asetettiin työryhmä tutkimaan joukkomurhaa. Työryhmään kuuluivat puheenjohtajana varatuomari Fredrik Herold sekä jäseninä hovioikeuden auskultantti K. A. Patomäki ja apulaiskaupunginviskaali Einar Sjöberg. Työryhmä aloitti työnsä tarkastuksella vankilassa heti seuraavana päivänä ja sai tutkimuksensa valmiiksi vappupäivään mennessä.

Työryhmä kuulusteli sellaisia vankilan henkilökuntaan ja vankeihin lukeutuneita henkilöitä, jotka olivat olleet paikan päällä tapahtuma-aikana. Useimmat heistä tunnistivat Kaipiaisen ja Piskosen. Myös Henriikka Koponen -niminen naisvanki mainittiin monta kertaa yllyttäjänä. Tarkimman, yksityiskohtaisimman kertomuksen tapahtumista antoi poliittisena vankina ollut kamreeri Armas Saastamoinen.⁴² Tarkastuskertomuksen mukaan syyllisiksi todetut punaiset teloitettiin vappupäivänä 1. toukokuuta 1918. Kyse oli symbolisesti merkittävästä päivästä, sillä samana päivänä valkoiset järjestivät voitonparaatin Viipurin valloituksen kunniaksi.

Tullivirkailija Karila on muistellut vankilassa pian tapahtumien jälkeen suoritettua tarkastuskäyntiä. Karilan mukaan ensin hämmästeltiin lääninvankilan

Kaaviossa on esitetty ruumiiden löytöpaikat vankilan ensimmäisessä kerroksessa tutkimaan asetetun työryhmän raportin ja työryhmän mukana tarkastuskäynnillä olleen Karl Karilan muistelmien esittämän mukaisesti.

porttia ja siihen kiinnitettyjä viittä tai kuutta räjähdepötköä. Arveltiin, että portti oli tarkoitus räjäyttää säpäleiksi, jos vankilaan sisälle ei olisi muuten päästy.

Tarkastajat ja mukana kulkenut valokuvaaja astuivat sisään pääsisäänkäynnistä. Pian he löysivät ensimmäisen uhrin, vahtimestari Alfred Mannermaan, joka makasi hengettömänä vartijahuoneessa. Voitiin myös todeta se, että toimiston kaikki kaapit oli murrettu auki ja rikottu. Vankilan ensimmäisen kerroksen käytävällä näkymä oli kammottava. Ammuttujen ruumiit makasivat verilammikoissa ja haju oli kauhea. Lähinnä tutkijaryhmää oli johtaja Stråhlmanin ruumis, jota oli ammuttu päähän. Tunnistettiin myös asemapäällikkö Toikanderin ruumis. Häntä oli ammuttu useampia kertoja, ja hänet oli Stråhlmanin tapaan ryöstetty. Käytävällä makasivat myös Pärnänen, Pietinen, Tallgrenin, Ikonen ja Mielosen ruumiit. Ruuman eli yhteishuoneen oven edestä löytyi vahtimestari Tillin ruumis. ”Astuttuamme ruumaan kohtasi meitä kauhea näky”, Karila kirjoitti koskettavasti:

Silvottuja ruumiita oli veren ja höyhenien peitossa. Toisten oli vetäydyttävä takaisin käytävälle kauhean löyhkän tähden. Astuin yksin ruumaan ottaakseni selvää siellä makaavista ruumista. Sen mukaan kuin sain selvää ruumista, annoin niistä tietoja tuomareille. Ensimmäiset, jotka makasivat ruuman kynnyksellä, olivat etsivä Jääskeläinen, tuomari Leppänen, ylioppilas Karonen ja metsänvartija Kemppi. Siirryin sisemmälle, jolloin näin pään kurkistavan esille sängyn alta. Siinä makasi nahkatehtailija Inkinen. Totesin samalla sängyn päällä olevan ruumiin osia. Tutkittuani näitä osia lähemmin, kävi selville, että ne kuuluivat maalaisisäntä Liikkan ruumiiseen, jonka alaosa punaisten heittämän käsipommin räjähdyksessä oli mennyt siekaleiksi. Sen jälkeen siirryin ikkunan luokse, jossa makasi lyseolaisen Pohjolan ruumis. Vähän loitommalla tapasin luutnantti Peltolan ruumiin, josta pommi oli repinyt vatsan auki. Hänen vieressään makasi maisteri Puhakan ruumis, jota käsipommi oli pahasti runnellut; toinen jalka oli poikki ja ruumiissa oli useampia kuulanreikiä. Eräässä nurkassa oli jäljellä olevien ruumiit sikin sokin.

Vankilan naisosastolta löytyi verivanan päässä olleesta sellistä maisteri Viitasen ruumis. Tutkittaessa pääkäytävän seljellä yhdestä sellistä löytyi maanviljelijä Kiisken ja toisesta vahtimestari Ahlgrenin ruumis. Vankilan toisen kerroksen toimistohuoneista kaikki kaapit oli tyhjennetty ja rikottu. Kellarikerroksessa oli samanlainen sekasorto. Vankilan ruokatavarat, jauhot, ryynit ja lihat olivat pitkin lattiaa ja veden peitossa käyttökelvottomina. Kellarissa olleet varastohuoneet oli murrettu auki ja sisällä olleet kaapit rikottu. Siellä täällä oli vaatekappaleita lattialla huiskin haiskin.⁴³

Ryhmä kuulusteli myös pidätettyjä punaisia. Osa myönsi kuuluneensa punakaartiin, mutta heistä monet korostivat liittyneensä siihen pakkoraossa. Työmies Manu Sokura kertoi Kaipiaisen käskeneen hänet lääninvankilaan, jossa hänen piti ampua yhteishuoneeseen. Sokuran mukaan paikalla oli noin kaksikymmentä punakaartilasta, joista hän tunsi vain Albin Liukkosen, Eetu Turusen ja Toivo Mannisen. Työmies Toivo Manninen kertoi olleensa vahdissa vankilan pihalla. Hän selitti menneensä vankilaan yöllä kahden aikaan ampumatta kuitenkaan siellä laukaustakaan. Työmies Eetu Turunen tunnusti olleensa vankilassa ja ampuneensa noin 5 laukausta yhteishuoneeseen.

Työryhmän lausunnossa todettiin, että Toivo Manninen, Eetu Turunen, Albin Liukkonen ja Manu Sokura olivat syyllistyneet lääninvankilan rikoksiin. Lausunto oli raskauttava. Sen nojalla nelikko teloitettiin 1. toukokuuta 1918. Työryhmä ei löytänyt vakuuttavaa näyttöä muiden pidätettyjen syyllisyydestä. Selvää kuitenkin oli, ettei kaikkia joukkomurhaan vaikuttaneita henkilöitä ollut vielä tässä vaiheessa tavoitettu ja pidätetty.⁴⁴

Lääninvankilan murhiin osallistuneita etsintöjä kiirehdittiin. Pian Viipurin valtauksen jälkeen kaupunkiin saapui juna, jonka kyydissä olivat Lappeenrannan sotilashallinnon lähettämät tunnistajat Vladimir Kiiveri ja Pekka Kinnunen. Heidän avullaan tutkijat onnistuivat tunnistamaan vankien suuresta joukosta Albin Piskosen ja Paavo Vesterisen. Molempia kuulusteltiin, mutta lähinnä muodon vuoksi.

Toukokuuta 8. päivänä 1918 pidetyssä kuulustelussa Piskonen väitti joutuneensa liittymään punakaartiin pakosta, vaikkei ollut hyväksynyt sen toimintaa. Hän kertoi olleensa kaartin tehtävissä Savitaipaleella, Lappeenrannassa ja viimeksi Viipurissa. Oman kertomansa mukaan hän ei ollut koskaan osallistunut varsinaisiin taisteluihin. Piskonen vähätteli vastuutaan lääninvankilan tapahtumista ja kiisti johtaneensa murharyhmää missään vaiheessa, muttei suoranaisesti kieltänyt käyttäneensä kivääriä. Kun Paavo Vesteristä kuulusteltiin, hän kertoi liittyneensä punakaartiin maaliskuussa 1918 ansaitakseen elantonsa. Vesterinen selitti suorittaneensa vain vartiomiehen tehtäviä, mutta myönsi olleensa aseistettuna lääninvankilassa 27. päivän illasta aamuun.⁴⁵ Molemmat miehet teloitettiin heti kohta kuulustelun jälkeen.

Punapäällikköä etsitään

Sen jälkeen kun punapäällikkö Hjalmar Kaipainen oli haavoittunut olkavarteen lääninvankilan kahakassa, hänet oli ilmeisesti kannettu Suomi-hotelliin. Paikalla olleen todistajan Hilma Niemisen mukaan Kaipainen oli ollut kovasti juovuksissa ja tahtonut väkivalloin nousta paareilta ylös, mutta rauhoittunut vähitellen.

Hotellista Kaipainen oli viety Myllymäen kansakoulussa sijainneeseen sairaalaan. Seuraavana aamuna Kaipainen oli ilmoittanut sairaalasta haluavansa palata Suomi-hotelliin. Martta Hänninen, Hilma Nieminen ja Evert Kaipainen olivat toteuttaneet Hjalmarin tahdon ja kuljettaneet hänet autokyydillä hotellille. Iltapäivän ja alkuillan Kaipainen oli viettänyt Martta Hännisen kanssa omassa huoneessaan.

Juuri samaisena sunnuntaiaamuna 28. toukokuuta punaisten esikunta oli antanut yleisen perääntymiskäskyn, jonka mukaan joukkojen oli siirryttävä Haminaan iltaan mennessä. Myös Hjalmar Kaipainen ja hänen Evert-veljensä sekä Martta Hänninen, Elsa Kaulio ja Martti Pohjolainen olivat lähteneet autolla kohti Haminaa. Seurue oli kuitenkin ehtinyt vain Tienhaaran taajamaan asti, ennen kuin kuljettaja oli kieltäytynyt ajamasta eteenpäin.

Kun valkoiset olivat maanantaina valloittaneet Viipurin, Kaipiaista etsittiin aktiivisesti. Vankientunnistajat löysivät monia muita etsintäkuulutettuja, mutta Kaipainen tuntui haihtuneen savuna ilmaan. Lopulta 14. toukokuuta

mies pidätettiin Myllymäen kansakoulun sairaalasta, jossa hän oli piileskellyt ja hoidattanut olkapäätään. Kuulustelut aloitettiin heti seuraavana päivänä.

Kuulustelupöytäkirjassa Kaipainen myönsi ampuneensa ensimmäisen vangin, joka ei osannut vastata selvästi hänen esittämänsä kysymykseen. Hän ei kiistänyt myöskään sitä, että oli uhannut tappaa yhteishuoneessa olevat poliittiset vangit, mutta vakuutti pöytäkirjassa tehneensä sen vain ”piruutetaan” ja pelotellakseen. Hänen tarkoituksenaan ei suinkaan ollut tappaakaan keskustella yhteishuoneen vankien kanssa. Keskustelu epäonnistui siksi, että jotkut humalaiset punakaartilaiset alkoivat ampua kohti vankeja, Kaipainen yritti selittää. Selitykset eivät kuitenkaan enää auttaneet. Kuulustelujen jälkeen 23. toukokuuta Kaipainen kannettiin paareilla sairaalan pihalle ja ammuttiin.⁴⁶

Emil Ihalainen oli piileskellyt kellarissa Niilonkadulla ja välttynyt ensimmäiseltä kostoallolta. Kiinnijäätyään hän ei kertonut vankilatuomiostaan eikä päällikkyydestään punakaartissa vaan sanoi olleensa vain vahtipalveluksessa. Valhe meni läpi tutkijalautakunnan kiireisessä kuulustelussa, joissa Ihalaisen rikosrekisteriä tai papintodistusta ei ollut heti käsillä. Tutkijat eivät aluksi tienneet hänestä juuri mitään.

Vähitellen Ihalaisen menneisyys alkoi kirkastua. Myös yhteys lääninvankilan tapahtumiin kävi ilmeiseksi. Ihalaista kuulusteltiin pitkään, eikä käsittely valtiorikosoikeudessaakaan ollut hetkessä ohi. Häneltä toivottiin saatavan lisätietoa tapahtuneesta, sillä muut lääninvankilan tapahtumiin syyllistyneet oli ammuttu jo aiemmin.

Ihalaisen tuomio julistettiin 11. lokakuuta 1918 valtiorikosoikeudessa. Kuolemantuomio annettiin sekä valtio- että maanpetoksesta, mutta myös aseellisesta ryöstöstä ja Viipurin lääninvankilan kassakaapin murtamisesta.⁴⁷ Kaksi valtiorikosoikeuden jäsentä olisi tahtonut, että myös lääninvankilan aseiden ryöstäminen olisi mainittu päätöksessä. Heidän kantansa oli se, että kyse oli suunnitelmallisesta ja häikäilemättömästä operaatiosta, jolla vartijat oli tehty kykenemättömiksi puolustamaan poliittisia vankeja ja itseään.

Ihalaisen tuomio oli ankarin mahdollinen, mutta vain paperilla. Myöhemmin se muutettiin valtiorikosylioikeudessa elinkautiseksi kuritushuone-rangaistukseksi, josta Ihalainen vapautui armahdusten yhteydessä 1920-luvulla.

Joukkomurhan päätekijät ja vaikuttimet

Viipurin lääninvankilan murhenäytelmässä pääosaa esitti punapäällikkö Hjalmar Kaipainen. Sivupääosassa oli punakaartilainen Albin Piskonen, joka johti asemiesjoukkoa Kaipaisen haavoituttua. Kolmas merkittävä tekijä oli punapäällikkö Emil Ihalainen, joka hääri jonkinlaisena takapiruna. Hän liikkui suk-

kelasti kaupungilla ja kävi murhapäivän aamuna hakemassa aseita vankilasta.

Murhenäytelmään taustalta voidaan löytää erilaisia vaikuttimia: sisällissota raakuuksineen, punaisten rintamaväsytys, stressi, tietoisuus tilanteen toivotomuudesta ja tolkuton alkoholinkäyttö.

Hjalmar Kaipainen oli entinen sahatyömies, joka oli vapautunut Kakolasta syksyllä 1917 suorittettuaan neljännen vankilatuomionsa. Samoin Albin Piskonen ja Emil Ihalainen olivat entisiä vankeja, joista jälkimmäinen oli vapautunut Viipurin lääninvankilasta vasta 18. maaliskuuta 1918. Kolmikon lisäksi joukkomurhaan otti osaa myös muita entisiä vankeja, jotka tunsivat hyvin vankilan tilat, toimintatavat ja jopa henkilökunnan luonteenpiirteet.

Suurin osa henkilökunnasta oli tunnollisia virkamiehiä, joiden suhtautuminen kapinallisiin ja yleensä vallankumoukseen oli vähintään epäilevä – etenkin kun vastassa saattaisi olla entisiä vankeja.

Henkilökunnan asenteet olivat epäilemättä Hjalmar Kaipaisen ja hänen kumppaniensa tiedossa. Epäselvää heille ei ollut sekään, että henkilökunta samoin kuin poliittiset valkoiset vangit saattaisivat ryhtyä vastarintaan.

Viipurissa Kaipainen majoittui Suomi-hotelliin. Se sijaitsi lähellä rautatieasemaa ja oli täynnä punakaartilaisia ja pakolaisia, minkä takia ulko-ovi kävi tiuhaan ja vierailijoita riitti. On jokseenkin varmaa, että myös Emil Ihalainen kävi hotellilla, jossa ei ollut pulaa alkoholista. Kerrotaan, että Kaipainen oli tuonut mukanaan Lappeenrannan punaisten esikunnan viinavaraston. Konjakkia hankittiin myös lisää varastetuilla rahoilla paikallisesta apteekista. Kaipainen otti osaa juominkeihin eikä juuri poistunut hotellilta sen paremmin kuin osallistunut Viipurin puolustuksen järjestämiseen.

Suomi-hotellissa rypättiin reilusti, mutta on vaikeaa arvioida, kuinka humalassa todella oltiin. Kuulusteluasiakirjojen ja muiden käytettävissä olevien lähteiden valossa Kaipainen kykeni toimimaan suunnitelmallisesti, vaikka olikin selkeästi humalassa. Hän ei ollut menettänyt ajantajuaan eikä tietoisuutta punaisten tilanteen toivotomuudesta. Kaipainen myös pystyi tekemään jonkinasteisen suunnitelman siitä, miten lääninvankilaan päästäisiin sisään. Pitkäjänteisyydestä kertoo sekin, että myöhemmin lääninvankilan tapahtumia tarkastellut tutkimusryhmä löysi vankilan pääporttiin kiinnitettyä trotyylianpanokset, joilla ilmeisesti olisi räjäytetty portti auki, jos muu ei olisi auttanut.

On arvetu, että Kaipainen olisi saanut määräyksen mennä lääninvankilaan ylemmältä taholta, mutta se ei voi pitää paikkansa. Korkea-arvoisimmat punaisen armeijan päälliköt olivat jo poistuneet Viipurista. Ei myöskään ole oletettavaa, että heillä olisi ollut mitään erityistä kiinnostusta lääninvankilan valkoisten vankien murhaamiseen tilanteessa, jossa elettiin sisällissodan sekavia viimeisiä hetkiä. Huomionarvoista on yhtä lailla se, että valkoisia vankeja oli

*KARJALAN KANSALAI-S
LIITTO kutsuu täten Teiðät
kunnioittavimmin ottamaan
osaa Wiipurin Lääninvanki-
lassa huhtik. 27 ja 28 p:ien
välisenä yönä kansalaissodan
aseettomina uhreina kaatuneit-
ten kansalaisten hautajaisjuh-
lallisuuksiin Wiipurin kaupun-
gin suomalaisen seurakunnan
kirkossa lauuantaina toukokuun
11 päivänä 1918.*

Gabriel Pylkkänen	Vanginvartija	64 v. Wiipuri
Juho Mielonen	Maanviljelijä	60 „ Kurkijoki
Elias Liikka	Talollinen	59 „ Nuijamaa
Matti Pietinen	Tehtailija	59 „ Wiipuri
Leander Ikonen	Arkkitehti	57 „ Wiipuri
Kristian Tilli	Vahtimestari	57 „ Wiipuri
Edvard Tojkander	Asemapäällikkö	53 „ Ruokolahdi
Johan Arvid Stråhlman	Vankilan johtaja	51 „ Wiipuri
Johan Verner Tallgren	Ratainsinööri	49 „ Wiipuri
Juho Jokinen	Vanginvartija	45 „ Wiipuri
Heikki Kemppe	Huvilanvahti	45 „ Muolaa
Magnus Edvard Ahlgren	Vankilan vahtimestari	44 „ Wiipuri
Heikki Laakkonen	Vanginvartija	44 „ Kuopio
Tuomas Kiiski	Talollinen	40 „ Muolaa
Alfred Mannermaa	Vankilan vahtimestari	38 „ Wiipuri
Heikki Inkinen	Tehtailija	32 „ Kirvu
Eino Leppänen	Varatuomari	30 „ Wiipuri
Oskar Kusi	Talollinen	30 „ Koivisto
Väinö Puhakka	Filosofian maisteri	30 „ Helsinki
Aleksander Paaso	Talollinen	25 „ Sakkola
Paavo Vihtori Viitanen	Filosofian kandidaatti	25 „ Wiipuri
Arvi Aleksander Jääskeläinen	Entinen etsivä	24 „ Wiipuri
Aarne Viktor Peltola	Luutnantti	22 „ Walkkala
Juho Komonen	Talollisen poika	21 „ Sakkola
Axel Eduard Wahl	Ylioppilas	21 „ Wiipuri
Yrjö Henrik Karonen	Ylioppilas	19 „ Helsinki
Karl Axel Svedlin	Koululainen	19 „ Wiipuri
Arvo Leonard Pohjola	Koululainen	17 „ Wiipuri
Ilmari Klieg	Ta'ollisen poika	16 „ Sakkola
Yrjö Pärnänen	Koululainen	15 „ Wiipuri

Surmansa sai yhteensä 30 henkilöä. Karjalan Kansalaisliitto järjesti vainajien yhteisen muistotilaisuuden Viipurin kaupungin suomalaisen seurakunnan kirkossa 11. toukokuuta 1918.

muuallakin Viipurissa, mutta Kaipiaisen oli kiinnostunut vain lääninvankilasta ja sen vangeista.

Kaipiaisen johtamassa viinanhuuruisessa ja väsyneessä joukossa tiedotettiin se, että sota oli hävitty. Kenellekään ei ollut epäselvää, mikä kohtalo kapinallisia odotti. Tässä ilmapiirissä nousivat esiin ajatukset kostosta valkoisille, joiden Tampereella toteuttamista raakuuksista oli kuultu kauhistuttavia tietoja ja huhuja. Sitä punapäällikkö Kaipiaisen ei todennäköisesti tiennyt, että hänen isänsä Jaakko Kaipiaisen oli teloitettu Lappeenrannassa, mutta saattoi aavistella: Viipuriin oli jo kiirinyt tieto Jaakon vangitsemisesta.

Kaipiaista lietsoi väkivaltaan ehkä sekin, että hänen väitettiin saaneen kirjeen Viipurin lääninvankilan naisvangeilta. Tässä mankelihuoneessa kirjoitetussa kirjeessä punapäällikkö kutsuttiin vankilaan vapauttajana. Pitipä tarina kirjeestä paikkansa tai ei, on selvää, että naisvangeilla oli rooli murhenäytelmässä. Heidän kerrottiin yllyttäneen ja rohkaisseensa vankilaan saapuneita punakaartilaisia veritöihin.⁴⁸

Olot 1900-luvun alun vankiloissa eivät olleet kehuttavia. Kuri oli kovaa ja ruoka huonoa. Henkilökunnan ammattitaito vaihteli, eikä ollut mitenkään tavatonta, että vankeja kohdeltiin väkivaltaisestikin. Vankilan päiväohjelman ja järjestyssääntöjen noudattamista valvottiin pikkutarkasti ja rikkomuksista annettiin ankaria rangaistuksia. Olosuhteet olivat sellaisia, että ne olivat omiaan synnyttämään katkeria tunteita, tyytymättömyyttä ja kostonhimoa. Vankilanjohtaja Stråhlman ja vahtimestari Ahlgren olivat vankilassa sellaisia todellisia ja symbolisia vaikuttajia, jotka oli helppoa ottaa vihan ja koston kohteiksi: Stråhlman vastasi lääninvankilasta kokonaisuudessaan, kun taas Ahlgrenin virkatehtäviin kuului kurinpito. Vahtimestari myös tunnettiin kovan kurin miehenä.

Aivan ilmeistä on, että juoni lääninvankilaan tunkeutumisesta kehiteltiin hotelli Suomen ryyppyporukassa. Samassa paikassa puheena oli todennäköisesti sekin, ettei vankilaan välttämättä päästäisi niin vaan sisään. Kun Ihalaisen roolia käsiteltiin aikanaan valtiorikosoikeudessa, kaksi oikeuden viidestä jäsenestä päätyi seuraavaan johtopäätökseen: vankilan aseet ryöstettiin murhia edeltäneenä aamuna vankilasta ”tarkoituksena tehdä vartijat kykenemättömiksi puolustamaan poliittisia vankeja ja itseään ja päätettyjä tekeillä olevia väkivaltaisuuksia poliittisten ja vartijain murhia vastaan”.

Syyte Ihalaisen toiminnan suunnitelmallisuudesta oli kova ja huomionarvoinen, mutta oikeudessa sen tueksi ei kyetty esittämään mitään juridisesti pitävää näyttöä. Näyttöä ei löydetty siitäkään huolimatta, että Ihalaisen tiedettiin liikkuneen kaupungilla ennen lääninvankilan murhia ja etsineen vankilan pastoria Juha Frimannia ampuakseen tämän uskon miehen.

LIITE 1: Lääninvankilassa joukkomurhan aikana olleet punakaartilaiset

Melkein kaikki lääninvankilan tapahtumiin osallistuneet, tunnistetut punakaartilaiset saivat kuolemantuomion. On hyvin todennäköistä, ettei seuraava lista pidä sisällään kaikkia paikan päällä olleita punakaartilaisia.

Nimi	Syntymävuosi	Tuomio	Pääasiallinen tietolähde
Huomo, Kalle	1894	ammuttu 5.5.1918	KA, EK/Valpo, Amp 2778
Ihalainen, Emil	1893	elinkautinen kuritushuone	KA, VRYO 27153
Kaipiainen, Hjalmar	1888	ammuttu 23.5.1918	KA, EK/Valpo, Amp 2778
Karppinen, Heikki	1873	ammuttu 25.5.1918	Tikka 2004, 358
Kimmo, Rafael	1885	ammuttu 3.5.1918	KA, VRYO 27153
Kimmo, Rainer	1887	ammuttu 3.5.1918	KA, VRYO 27153
Kohonen, Juho	1893	elinkautinen kuritushuone	KA, VRYO 17929
Korttinen, Elias	1876	ammuttu 7.5.1918	KA, EK/Valpo, Amp 2778
Leinonen, Pekka	1893	ammuttu ?5.1918	KA, EK/Valpo, Amp 2778
Liukkonen, Albin	1897	ammuttu 1.5.1918	KA, EK/Valpo, Amp 2778
Manninen, Toivo	1896	ammuttu 1.5.1918	KA, EK/Valpo, Amp 2778
Miettinen, Pekka	1879	ammuttu 1.5.1918	KA, Karl Karlssonin/Karilan muistelmat
Piskonen, Albin	1891	ammuttu 15.5.1918	KA, EK/Valpo, Amp 2778
Sokura, Mauno	1897	ammuttu 1.5.1918	KA, EK/Valpo, Amp 2778
Turunen, Eetu	1899	ammuttu 1.5.1918	KA, EK/Valpo, Amp 2778
Vesterinen, Viljam	1900	ammuttu 15.5.1918	Tikka 1999, 247

LIITE 2: Lääninvankilassa surmatut

Karjala-lehti julkaisi etusivullaan muistokirjoitukset useimmista surmansa saaneista paikkakunnan merkkihenkilöistä. Niissä muisteltiin uhrien elämää, saavutuksia, merkitystään yhteiskunnalle, ystäville ja omaisille sekä esitettiin kiitokset heidän elämäntyöstään.

Surmansa saaneiden yhteinen siunaus- ja muistotilaisuus pidettiin Viipurin kaupungin suomalaisen seurakunnan kirkossa 11. toukokuuta 1918. Kirkossa siunattiin haudan lepoon 20 vainajaa, joista kirkon itäpuolella sijaitsevan puistikon yhteishautaan laskettiin 18 vainajaa. Osa uhreista oli haudattu jo aiemmin.

Nimi	Titteli	Ikä	Muistokirjoitus <i>Karjala</i> -lehdessä 11.5.1918	Haudattu yhteishautaan 11.5.1918
Henkilökunnan jäsenet				
Ahlgren, Magnus Edvard	Vankilan vahtimestari	44 v.		●
Jokinen, Juho	Vanginvartija	45 v.		●
Laakkonen, Heikki	Vanginvartija	44 v.		
Mannermaa, Alfred	Vankilan vahtimestari	38 v.	●	●
Pylkkänen, Gabriel	Vanginvartija	64 v.		●
Stråhlman, Johan Arvid	Vankilan johtaja	51 v.	●	●
Poliittiset vangit				
Ikonen, Leander	Arkkitehti	57 v.	●	●
Inkinen, Heikki	Tehtailija	32 v.	●	
Jääskeläinen, Arvi Aleksander	Entinen etsivä	24 v.		●
Karonen, Yrjö Heikki	Ylioppilas	19 v.		
Kemppi, Heikki	Huvilanvahti	45 v.		●
Kiiski, Tuomas	Talollinen	40 v.		
Kling, Ilmari	Talollisen poika	16 v.		
Komonen, Juho	Talollisen poika	21 v.		
Leppänen, Eino	Varatuomari	30 v.	●	●
Liikka, Elias	Talollinen	59 v.		
Mielonen, Juho	Maanviljelijä	60 v.		
Paaso, Aleksander	Talollinen	25 v.		
Peltola, Aarne Viktor	Luutnantti	22 v.		●
Pietinen, Matti	Tehtailija	59 v.	●	●
Puhakka, Väinö	Filosofian maisteri	30 v.	●	
Rusi, Oskar	Talollinen	30 v.		●
Pohjola, Arvo Leonard	Koululainen	17 v.		
Pärnänen, Yrjö	Koululainen	15 v.		●
Svedlin, Karl Axel	Koululainen	19 v.		●
Tallgren, Johan Verner	Ratainsinööri	49 v.	●	
Tilli, Kristian	Vahtimestari	57 v.		●
Toikander, Edvard	Asemapäällikkö	53 v.	●	●
Wahl, Axel Eduard	Ylioppilas	21 v.		●
Viitanen, Paavo Vihtori	Filosofian kandidaatti	25 v.	●	●

Viitteet

- 1** Castren 1926.
- 2** Boström 1927.
- 3** Paavolainen 1966.
- 4** Eerola & Eerola 1998.
- 5** Tikka & Arponen 1999 Ks. myös Tikka 2004.
- 6** Keskisarja 2013.
- 7** Marttinen 2006; Marttinen 2014; Marttinen 2018.
- 8** KA, EK-Valpo, henkilömappi 388, Hjalmar Kaipiaisen kuulustelupöytäkirjat; KA, Turun keskusvankilan arkisto, vankien henkilöaktit Eb, Hjalmar Kaipiainen.
- 9** KA, Suomen vapaussodan itsenäisyysarkisto, Karl Karilan muistelmat; KA, Suomen Vapaussodan itsenäisyysarkisto, Otto Vanhalan muistelmat. Aikalaismuistelmia ks. myös Währhjelml 1918; Nurmio 1919.
- 10** Felix Ahti oli ennen nimitystään Helsingin lääninvankilan vanginvartijayhdistyksen puheenjohtaja. Mielenkiintoinen on myös tieto, että Ahti olisi ennen nimitystään ollut yhteydessä Helsingissä toimineeseen valkoisten perustamaan turvallisuuskomiteaan ja kysynyt mielipidettä siitä, ryhtyisikö hän vankeinhoidon ylikomissaariksi. Hänelle annettiin tähän eräin ehdoin lupa. Rinta-Tassi 1986, 176.
- 11** Hjalmar Tammilaakso oli SDP:n piirisihteeri siviiliammattiltaan. Hänet ammuttiin Viipurin vankileirillä toukokuussa 1918.
- 12** Otto Manninen oli siviiliammattiltaan räätäli. Hänet ammuttiin Viipurin vankileirillä 13.5.1918.
- 13** KA, valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto, VRYO:n akti 27544 August Järvenpää, vankilan johtokunnan pöytäkirja 22.5.1918.
- 14** Mannermaan lisäksi palvelukseen jäi vain lääkäri ja pappi. KA, valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto, VRYO:n akti 27543 Kalle Niemelä, toimittaja Puhakan todistus.
- 15** Keskisarja 2013, 291.
- 16** KA, Turun keskusvankilan arkisto, vankien henkilöaktit Eb, Hjalmar Kaipiainen.
- 17** Tikka & Arponen 1999, 157.
- 18** Keskisarja 2013, 83.
- 19** KA, valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto, VRYO:n akti 27583 Martta Hänninen.
- 20** KA, EK-Valpo, henkilömappi 388, Hjalmar Kaipiaisen kuulustelupöytäkirjat; KA, EK/Valpo, asiamappi 2778.
- 21** KA, valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto, VRYO:n aktit 27153 Emil Ihalainen; Keskisarja 2013, 292.
- 22** KA, valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto, VRYO:n aktit 27153 Emil Ihalainen ja 27538 Jalmar Saario.
- 23** KA, EK-Valpo, henkilömappi 388, Hjalmar Kaipiaisen kuulustelupöytäkirjat.
- 24** KA, EK-Valpo, henkilömappi 388, Hjalmar Kaipiaisen kuulustelupöytäkirjat.
- 25** KA, EK-Valpo, henkilömappi 388, Hjalmar Kaipiaisen kuulustelupöytäkirjat; KA, EK/Valpo, asiamappi 2778.
- 26** Karjala 11.5.1918; Viipuri 12.5.1918; KA, EK-Valpo, henkilömappi 388, Hjalmar Kaipiaisen kuulustelupöytäkirjat; KA, EK/Valpo, asiamappi 2778.
- 27** KA, EK-Valpo, henkilömappi 388, Hjalmar Kaipiaisen kuulustelupöytäkirjat; KA, EK/Valpo, asiamappi 2778.
- 28** Juha Taavi Siltasesta (s. 1878) tuli myöhemmin Viipurin apulaiskaupunginjohtaja ja kaupunkineuvos.

- 29** Jaakko Paavolainen mainitsee, että joukko ampui aluksi neljä henkilöä: Karjalan Kansalaisliiton puheenjohtajan arkkitehti Leander Ikosen, tehtailija Matti Pietisen, ratsainööri Johan Tallgrenin ja vankilan vahtimestari Magnus Ahlgrenin. Näin ei ollut, vaan ensimmäinen ammuttu oli talollinen Tuomas Kiiski. Sen jälkeen ryhmä ammuttiin Ikonen, Pietinen, Tallgren ja Mielonen. Ahlgren ei ollut tässä joukossa. Ahlgrenia etsittiin vankilasta ja hänet löydettiin kellarikerroksesta ja ammuttiin. Paavolainen pohtii kirjassaan myös mahdollisuutta, että joku oli saanut tehtäväkseen tulla lääninvankilaan tehtävää suorittamaan. Tähän mahdollisuuteen Paavolaisen mukaan viittaa se, että aluksi ammuttiin mainitut neljä henkilöä, joista kolmen surmaamiseen ehkä oli vallankumouksellisen terrorin kannalta perusteltu syy. Paavolaisen mielestä on todennäköistä, että näiden tärkeimpien henkilöiden surmaaminen olisi ollut joukon varsinainen tehtävä. Sen sijaan myöhemmin illalla ja yöllä jatkuneet murhat olisivat sen omalla tiillillä. Paavolaisen pohdinnat eivät myöhäisempien ja tämänkään tutkimuksen perusteella pidä paikkaansa ensi vaiheessa ammuttujen osalta eikä Paavolaisen esittämää ajatusta joukolle annetusta tehtävästä voida pitää perusteltuna myöhempien selvitysten valossa. Muilta osin Paavolaisen kirja kuvaa hyvin tapahtumien kulun murhayönä. Paavolainen 1966, 163–164.
- 30** KA, Suomen vapaussodan itsenäisyysarkisto, Karl Karilan muistelmat.
- 31** Karjala 11.5.1918; Viipuri 12.5.1918.
- 32** Eerola & Eerola 1998, 68.
- 33** Viipuri 12.5.1918.
- 34** KA, Suomen vapaussodan itsenäisyysarkisto, Karl Karilan muistelmat.
- 35** KA, Suomen vapaussodan itsenäisyysarkisto, Karl Karilan muistelmat.
- 36** Johtaja Stråhlman ja Toikander eivät olleet ”ruumaan” siirrettyjen poliittisten vankien joukossa. Johtaja Stråhlman ja apulaisjohtaja Rusama olivat joutuneet pidätetyksi kieltäytyttyään hoitamasta virkaansa punaisten ollessa vallassa. Heidät oli kuitenkin vapautettu ja maksettuaan sakkonsa ja heidän annettiin asua vankilan alueella olleissa kodeissaan. Toikander asui väliaikaisesti Stråhlmanin kotona tapahtuma-aikaan ja oli tullut muiden tavoin vankilaan suojaan tykistötulelta. Apulaisjohtaja Rusama todennäköisesti selvisi tilanteesta hengissä, koska hän oli tullut vahingossa lukituksi vankilan kirkkoon.
- 37** KA, Suomen vapaussodan itsenäisyysarkisto, Karl Karilan muistelmat.
- 38** KA, valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto, VRYO:n aktit 27153 Emil Ihalainen.
- 39** KA, Suomen vapaussodan itsenäisyysarkisto, Karl Karilan muistelmat.
- 40** KA, Suomen Vapaussodan itsenäisyysarkisto, Otto Vanhalan muistelmat.
- 41** Viipuri 14.5.1918.
- 42** KA, EK/Valpo, henkilömappi 388, Hjalmar Kaipiaisen kuulustelupöytäkirjat; KA, EK/Valpo, asiamappi 2778.
- 43** KA, Suomen vapaussodan itsenäisyysarkisto, Karl Karilan muistelmat.
- 44** KA, EK/Valpo, asiamappi 2778.
- 45** KA, EK/Valpo, asiamappi 2778.
- 46** Tikka & Arponen 1999, 248.
- 47** Keskiarja 2013, 382–384.
- 48** Erityisen usein asiakirjoissa mainitaan Helmi (Henriikka) Koposen nimi. Hänen sekä Hilma Ruudun ja Lyyti Toropaisen epäiltiin kirjoittaneen vankilan mankelihuoneessa viestin Kaipiaiselle, ennen kuin punapäällikkö saapui lääninvankilalle.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

EK-Valpo

Asiamappi 2778

Henkilömappi Kaipiainen, Hjalmar

Suomen vapaussodan itsenäisyysarkisto

Muistelmat

Karila, Karl

Vanhala, Otto

Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto

Aktit

Hänninen, Martta

Ihalainen, Emil

Kaipiainen, Hjalmar

Järvenpää, August

Niemelä, Kalle

Saario, Jalmari

Kansallisarkisto (KA), Turku

Turun keskusvankilan arkisto

Vankien henkilöakti Kaipiainen, Hjalmar

Sanomalehdet

Karjala 1918

Viipuri 1918

Painettu lähdeaineisto

Nurmio, Heikki (1919). Viipurin valloitus. Helsinki: Ahjo.

Wärnhjelm, Eli-Margareta (1918). I väntan på friheten. Helsingfors: Schildt.

Tutkimuskirjallisuus

Boström, H. J. (1927). Sankarien muisto. Suomen itsenäisyyden ja vapauden puolesta henkensä antaneiden kansalaisten elämäkertoja. Helsinki: Kustannus Oy Kirja.

Castrén, K. (1926). Punaisten hirmutyöt vapaussodan aikana: Sitä varten, ettei totuus unohtuisi. Helsinki: Kirja.

Eerola, J. & Eerola, J. (1998). Henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918. Tammisaari: Tie Tammisaareen -toimikunta.

Keskisarja, Teemu (2013). Viipuri 1918. Helsinki: Siltala.

Marttinen, Seppo (2006). Viipurin lääninvankilan historia. Acta Poenologica 1/2007. Vankienhoidon koulutuskeskus.

Marttinen, Seppo (2014). Suomen vankilat 1918 – vankiloiden toiminta v. 1918 sisällissodan aikana. Acta Poenologica 1/2015. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.

Marttinen, Seppo (2018). Viipurin lääninvankila 1917–1918. Helsinki: Bod-Books.

Paavolainen, Jaakko (1966). Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. I osa. ”Punainen terrori”. Helsinki: Tammi.

Rinta-Tassi, Osmo (1986). Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Tikka, Marko (2004). Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. Helsinki: SKS.

Tikka, Marko & Arponen, Antti (1999). Koston kevät. Lappeenrannan teloitukset 1918. Helsinki: WSOY.

Sisällissodan 1918 punaiset laulut Viipurissa

”Tää on viimeinen taisto!” – Kauas kiiri Internationalen innostuttavat säveleet. Hiljalleen painui surullisen juhlallinen punaisten arkkujen jono kohti veljeshautaa. Kevään aurinko kultasi hyväilevän lämpöisillä säteillään viimeiseksi tervehdykseksi niiden uljaiden taistelijoiden punaiset arkut, jotka ihanan kansalle soittavan kevään puolesta olivat kaikkensa uhranneet, kalleimpansa, oman sydänverensä.

(Työ-lehti 25. maaliskuuta 1918).

Viipuri oli tunnettu kansainvälisenä ja kulttuurisesti rikkaana rannikkokaupunkina. Sijaintinsa vuoksi kaupungissa vierailivat monet kansainväliset ja kotimaiset tähdet. Lisäksi kaupungissa toimi useita orkestereita, torvisoittokuntia ja kuoroja. Kaupungin lukuisat yhdistykset, työväenyhdistykset mukaan lukien, järjestivät ahkerasti iltamia, konsertteja, naamiaisia, tansseja ja muita tapahtumia. Kevääseen 1918 tultaessa myös elokuvat olivat vallanneet kaupungin. Elokuvien musiikista huolehti elävä orkesteri.

Suurlakon (1905) jälkeen tapahtunut poliittisen kentän pirstaloituminen Suomessa välittyi myös aikaisemmin varsin yhtenäisen musiikkikulttuurin eriytymisenä. Tämän jälkeen työväen juhlissa ei enää kuultu *Porilaisten marssia* tai muita perustuslaillisten tunnuslauluja, eikä liioin porvaristo kokenut *Työväen marssia* omakseen. Sisällissodan kynnyksellä musiikkiohjelmisto sai entistä poliittisemmän leiman.

Jo ennen sotaa punaiset omaksuivat käyttöönsä tutut, kapinahenkeä, aatteellisuutta ja voitokkuutta nostattavat laulut, kuten edellä mainitun *Työväen marssin* sekä *Varsovalaisen, Internationalen, Marseljeesin ja Köyhälistön marssin*. Sodan aikana lauluja sepitettiin vähän, mutta punaisten puolella uudempia lauluja edustivat vuosina 1917 ja 1918 laaditut *Laulu lah-tarikaartista, Punakaartilaisten marssi (Suuri Idän kansa), Barrikaadimarssi ja Köyhälistön kurjuudesta*. Tärkeintä oli sepittää taistelulauluja ja -runoja, joiden tavoitteena oli innostaa kansanjoukkoja ja sotilaita oman asian puolustamiseen. Sisällissodan aikana yleistyivät myös tunnetuista isänmaallisista lauluista tehdyt parodiat, kuten *Maamme*-lauluun sepitetty *Hallituksen voittolaulu* (1910: ”Oi kukkaroa pulleaa! Se huolet poistaa pois”) tai Merikannon *Kymmenen virran maan* melodiaan runoiltu *Pontevat mahat* (1908: ”Maha ponteva Suomenkin herroilla on, se on köyhien tuotteiden tanner”).

Viipurissa kevään 1918 vaikuttavimpia tapahtumia, myös musiikillisesti, olivat Papulassa järjestetyt joukkohautajaiset, joissa taisteluissa kaatuneita punaisia ”vapaussankareita” saatettiin yhteiseen ”veljeyshautaan”. Ensimmäiset joukkohautajaiset järjestettiin helmikuussa, jolloin haudattiin yhteensä 28

Kaatuneiden punakaartilaisten hautajaissaattue kulkee Papulanmäelle.

vainajaa. ”Monituhatpäinen” yleisö kokoontui Punaisenlähteentorille, josta lähdettiin kulkueena *Marseljeesin* soidessa kohti kunnallissairaala. Sieltä ”kaatuneet toverit” kannettiin surumarssin soidessa Papulan ”vuorelle”. Tapahtuma aloitettiin ja lopetettiin *Marseljeesilla*, jonka lisäksi hautajaisissa soivat torvisoittokuntien esittämänä ainakin surumarssi *Integer vitae* eli *Ystävän haudalla* (”Vaipuos vaivu synnyinmaasi huomaan”) sekä *Internationale*.

Toisen kerran joukkohautajaiset järjestettiin Papulassa heti Helsingin valtauksen jälkeen 14. huhtikuuta. Väkeä oli ”enempi kuin koskaan ennen”. Tällä kertaa haudattiin yhteensä 47 ”vallankumoussankaria”. Soittokunta soitti tilaisuudessa useaan otteeseen ja Viipurin Työväenyhdistyksen sekakuoro esitti kanttori E. Konttisen johdolla *Barrikaadimarssin*. Soittokunta soitti vielä muun muassa *Työväen marssin*.

Torvisoittokunnat olivat Viipurissa ja koko Suomessa sodan aikana tärkeässä roolissa tunnelman kohottajina – tilaisuuden luonteesta riippuen. Viipurissa keväällä 1918 toimivat todennäköisesti ainakin työväenyhdistyksen soitannollisen osaston orkesteri sekä VPK:n soittokunta. Myös Viipurin työväenyhdistyksen kuoro pysyi aktiivisena harjoitellen ja esiintyen muun muassa Punaisen kaartin Viipurin piirin ambulanssiosaston hyväksi järjestetyssä juhlassa. Jos tammikuun alussa poliittisen tilanteen kiristyminen ei vielä juurikaan välittynyt kaupungin kulttuuritarjonnassa, kevään edetessä huvitapahtumien määrä romahti ja iltamia järjestettiin pääsääntöisesti punakaartin toiminnan ja taistelussa kaatuneiden perheiden hyväksi. Etenkin Pietarin suomalaiset työväenyhdistykset ja -osastot järjestivät niitä ahkerasti.

Taisteluiden kiihtyessä *Työ*-lehdessä julkaistiin useita taistelutahtoa kohottavia runoja, joissa käsiteltiin käynnissä olevia tapahtumia. Kevään edetessä kuolinilmoitukset veivät yhä enemmän palstatilaa, mutta voitokkuus säilyi kirjoittelussa loppuun saakka. *Työ*-lehden viimeinen numero ilmestyi 24.4.1918. Siinä julkaistiin Toivo Raidan ”Suomen Punaiselle Armeijalle” omistama *Vapausmarssi*-niminen runo, jonka päättyy toiveikkaasti: ”Eessäpäin on päivän valo, eessäpäin! Siell’ on sankaruuden palo, siksi eteenpäin!”

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Sanomalehdet

Työ 1918

Tutkimuskirjallisuus

Kurkela, Vesa (2009). Sisällissodan laulut. Teoksessa Suomen sisällissodan pikkujättiläinen.

Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki: WSOY, 425–440.

Punaorvot Viipurissa ja Karjalankannaksella

Raivolan lastenkodin tytöt vastaanottavat metsäretkeilijöitä laulaen vuonna 1927.

Viipurissa ja ympäristökunnissa oli kesästä 1918 alkaen nähtävissä lapsikatastrofin ainekset. Tilanne oli vaikea koko maassa. Kaupunkien ruokajonot ja kerjuulla kulkevat lapset osoittivat, että hätä oli hirvittävä. Viipurin tilanne erosi muusta Suomesta, koska sodan seurauksena orpoutuneiden lasten ohella Viipuriin ja koko Viipurin läänin alueelle oli tullut sekä Länsi-Suomesta että itärajan takaa pakolaisvirtojen mukana vanhemmistaan eroon joutuneita lapsia. Yksinään liikkuvat lapset herättivät huomiota. Sodan seurauksena orvoiksi jääneiden lasten eli punaorpojen määräksi arvioitiin Viipurin kaupungissa kesällä 500–600, ja kaikkiaan apua tarvitsevia lapsia arvioitiin Viipurin ympäristössä olevan kolmesta viiteen tuhatta. Kevätkesällä 1918 viranomaisarvioiden mukaan koko maassa sodan seurauksena orpoutuneita alle 15-vuotiaita oli noin 20 000–25 000. Orpokatastrofista kertoivat lukuisat sanomalehtiutiset, joissa kutsuttiin hyväntekeväisyyttä harjoittavia yhdistyksiä ja yksityishenkilöitä avustustyöhön.

Kesäkuun alussa 1918 Viipurin komendantin viraston yhteyteen perustettiin huolto-osasto, jonka johtajaksi komendantti K. N. Rantakari määräsi varatuomari Vilho Sarkasen. Hän oli viipurilainen lakimies, joka oli vuonna 1917 toiminut Viipurin läänin virkaa tekevänä kuvernöörinä. Huolto-osaston tehtävänä oli avustaa sodan seurauksena hädänalaiseen tilanteeseen joutuneita punaisten ja valkoisten perheitä. Ensi töikseen Vilho Sarkanen haki avustusta Viipurin kaupungilta ja perusti työnsä tueksi komitean, jossa oli mukana Kotikasvatusyhdistys ja Pelastusarmeija.

Vilho Sarkanen laati orpojen pelastussuunnitelman. Tilapäisiä lastenkoteja ja vastaanottokoteja perustettiin kesäsiirtolaperiaatteella toista kymmentä saaristoon yksityisomistuksessa oleviin kalustettuihin huviloihin, joiden omistajat antoivat ne korvauksetta käyttöön. Vanhempia lapsia sijoitettiin maaseudulle perheisiin siten, että lapset osallistuivat talon töihin. Lisäksi käynnistettiin tilapäisiä keittiöitä, joissa jaettiin ruokaa vaikeimmassa tilanteessa oleville. Sotaorpojen huollon järjestelijäksi palkattu rouva Ester Hällström (vuodesta 1920 Ståhlberg) tutustui Viipurin tilanteeseen kesäkuun alussa. Hän raportoi, että työ Viipurissa oli edennyt hyvin, kun noin 600 orvolle oli järjestetty kesän ajaksi sijoituspaikka. Rouva Hällström osallistui koko kesän ja syksyn orpojen huollon järjestelyihin Viipurissa sekä sen ympäristössä ja raportoi toimenpiteistä sosiaalihuollukselle. Vaikka tilanne kaupungissa oli saatu viranomaisten hallintaan, katastrofi kyti pienemmillä paikkakunnilla Viipurin ympäristössä.

Viipurin kaupungin komendanttivirasto lakkautettiin syyskesällä, ja sen huolto-osaston tehtäviä punaorpojen ja muiden turvattomien lasten parissa ryhtyi jatkamaan 31.10.1918 perustettu Viipuriin Lasten huoltoyhdistys. Yhdistyksen ensimmäisenä työnä oli tehdä uusi sijoitussuunnitelma ”viluilille sotaorvoille”. Kesällä tehdyt lasten sijoitukset oli tarkoitettu väliaikaisiksi. Viipurin Lasten huoltoyhdistyksen pääoma muodostettiin jäsenmaksuista, kannatusmaksuista, arpa- ja istuloista sekä lahjoituksista. Yhdistyksen perustajajäsenten joukossa olivat Viljo Sarkanen ja rouva Ida Sarkanen. Yhdistystä hallinnoi johtokunta sekä hallintoneuvosto. Monet tunnetut viipurilaiset kutsuttiin mukaan yhdistyksen johtoelimiin. Muun muassa hallintoneuvostossa olivat mukana rouva Maria Lallukka, rouva Maija Rantakari, yhteiskoulun johtaja Kaspero Kivialho ja herra Henry Hackman.

Viipurin Lastenhoitoyhdistys sai sosiaalihuolluksen ja senaatin kanssa käytyjen neuvotte- lujen tuloksena haltuunsa sotasaaliina Suomen omistukseen tulleen venäläisen Taivaallisen Kuningattaren Veljeskunnan sairaille ja vammaisille lapsille tarkoitetun turvakodin rakennukset maa-alueineen. Turvakoti oli perustettu 1890-luvun lopulla, ja se sijaitsi Raivolan aseman läheisyydessä. Lasten huoltoyhdistyksen sosiaalihuolluksen tuella perustama orpokoti nimettiin sijaintipaikan mukaan Raivolan lastenkodiksi. Samaan aikaan kun Viipurin Lasten huoltoyhdistys oli perustamassa uutta isoa laitosta, rouva Ester Hällström tarkasti Karjalankannaksella eri paikkakuntien vastaanottokoteja ja raportoi niiden surkeista olosuhteista. Näistä raporteista sai alkunsa sosiaalihuolluksen suunnitelma sijoittaa punaorpoja Pohjanmaalle ja sodasta vähemmän kärsineille alueille. Hänen aloitteestaan perustettiin tilapäisiä vastaanottokoteja Perkjärvelle, Terijoelle ja Kivennavalle.

Ensimmäiset lapset otettiin Raivolan lastenkotiin marraskuussa 1918. Seuraavan vuoden tammikuussa siellä oli lähes 250 lasta, ja Raivolaan laskettiin pystyttävän sijoittamaan jopa lähes 400 punaorpoa. Uuteen laitokseen tuli lapsia Viipurin kaupungista ja lähiseudun kelvottomiksi todetuista vastaanottokodeista. Johtajattaren, Hilma Turusen ohella talossa työskenteli useita opettajia ja sairaanhoitajia. Henkilökuntaan kuului lastenhoitajien ohella vouti, seppä, puuseppä ja suutari. Lastenkodin yhteyteen perustettiin kansakoulu ja sairaala. Vuoden 1919 alussa Raivolan lastenkoti oli yksi Suomen suurimmista. Köyhäinhoidon piiritarkastaja Johannes Hagelberg teki sinne tarkastuskäynnin heti vuoden 1919 alussa ja kirjoitti raporteihin olevansa tyytyväinen näkemäänsä. Raivolan lastenkotia esiteltiin 1920-luvulla mallilaitoksena. *Huoltaja-*

lehti kuvasi sitä yksityisen hyväntekeväisyyden hienona ilmentymänä. Lapsia kasvatettiin siellä ahkeruuteen, työhön ja rehellisyyteen. Lastenkodissa jouduttiin sopeutumaan uuteen tilanteeseen 1920-luvun lopulla punaorpojen lukumäärän vähentyessä. Toukokuussa 1929 valtio otti haltuunsa lastenkodin, ja se muuttui Kannaksen ammattikoulukodiksi, jonne kunnat saattoivat lähettää varattomia nuoria ammattioppiin.

Viipurissa oli myös monia muita toimijoita, jotka tekivät työtä punaorpojen hyväksi. Suomen Nuorten Naisten Kristillisen Yhdistyksen pääjohtokunta päätti joulukuussa 1918, että NNKY-liike lähtisi mukaan punaorpojen avustustyöhön. Viipurin NNKY:n punaorpokoti valmistui keväällä 1919, ja sinne sijoitettiin 20 orpoa. Viipurin Diakonissalaitos oli tehnyt jo ennen sisällissotaa työtä kaupungin vähävaraisten perheiden lasten parissa ylläpitämällä lastentarhaa ja lastenseimeä. Vuonna 1919 laitoksen johtokunta laajensi työmaataan avaamalla lastenkodin punaorvoille. Diakonissalaitoksen lastenkoti nimettiin Elim-kodiksi. Diakonissalaitoksen vuosikertomuksesta ilmenevät syvä vakaumus ja toiminnan tavoitteet, joilla Viipurin ja lähiseudun punaorpoja lähdettiin pelastamaan.

Sosiaaliviranomaisille oli itsestään selvää sisällissodan päätyttyä, etteivät punaisten kaatuneiden, teloitettujen ja vankileireillä ratkaisua odottavien perheet selviäsi katastrofista ilman yhteiskunnan apua. Vaikka köyhäinhuoltoviranomaiset olivat valmistautumattomia katastrofin hoitoon sekä keskushallinnossa että paikallistasolla, rakennettiin nopeasti valtionapujärjestelmä. Eduskunta päätti vuosittain, miten paljon varoja myönnettiin punaorpojen avustukseen. Valtionapua maksettiin kunnille ja järjestöille sekä kotiin annettavana avustuksena että laitoshoidona. Viipurin läänin vaikeasta tilanteesta ovat osoituksena tilastot valtionavun jakautumisesta. Valtionapua maksettiin yleensä 50 prosenttia punaorpojen aiheuttamista kustannuksista. Viipurin läänin alueella valtion osuus oli korkeimmillaan 90 prosenttia. Vuonna 1919 Viipurin läänissä oli valtion varoilla avustettuja punaorpoja 5167, mikä oli noin 48 prosenttia kaikista valtionavustusta saaneista orvoista. Valtio maksoi vuonna 1919 yhteensä 1,1 miljoonaa markkaa lastenkotien, lastenseimien ja vastaanottokotien perustamiskuluista. Tästä summasta noin 42,5 prosenttia kohdentui Viipurin läänin perustettujen laitosten kuluihin. Ylläpitokustannuksista Viipurin läänin osuus oli 63 prosenttia. Vuonna 1919 lastenkodeissa oli sotaorpoja 2387, joista Viipurin läänissä 1478, Hämeen läänissä 352, Uudenmaan läänissä 231 ja Turun ja Porin läänissä 260.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto

Sosiaaliministeriön huoltoasiain osaston köyhäinhuoltotoimiston arkisto

Sotaorpojen huoltoa koskevat asiakirjat

Tutkimuskirjallisuus

Kaarninen, Mervi (2017). Punaorvot. 2. laajennettu ja uudistettu painos. Helsinki: Minerva.

Valkoinen Viipuri

Uusi aika

Nähdessään Suomen sotapoikien marssivan vapautetussa kaupungissa, nähdessään lippujen kansallisissa väreissä nousevan katoille ja saadessaan vihdoin hengittää vapaata ilmaa, tunsi jokainen viipurilainen sinä päivänä elävänsä suurien tunteitten hetkeä.

(K. N. Rantakari, *Vihollisen leirissä punaisen kapinan aikana*, 1918.)

Vapauden aamu koitti Kaarlo Nestori Rantakarille dramaattisten vaiheiden jälkeen. Viipurin merkittävimpiin poliittisiin toimijoihin kuulunut poliitikko, pankkimies ja toimittaja oli joutunut henkensä kaupalla piileskelemään sisällissodan ajan punaisessa Viipurissa. Useiden päivien pommitusten ja koviin taisteluiden jälkeen hän saattoi ihastella tuhansien valkoisen armeijan sotilaiden saapumista kaupunkiin. Vapautuksen kynnyksellä Rantakari korosti uuden ajan saapuneen. Uusi aika vaatisi kaikkia ”altistumaan ankaran hallinnon alaisiksi”, ”korottamaan valtion arvovaltaa” sekä siirtämään henkilökohtaiset päämäärät syrjään yhteisten isänmaan etujen hyväksi. Uusi, itsenäisen ja voittajien näköinen Suomi kutsui rakentajiaan.¹

Viipurin kaduilla vallankumouksen vastustajien tuntema historiallisen hetken suuruus ja vakavuus liittyi koettuun epävarmuuden ja mullistusten aikaan. Pietarin metropolin läheisyyden myötä maailmansota ja vallankumous olivat tuntuneet ja näkyneet kaupungissa rajummin kuin monella muulla paikkakunnalla. Viipuri oli maailmanhistoriallisten suurten tapahtumien aitiopaikalla. Pelkästään vuoden 1917 aikana valta Venäjällä oli vaihtunut lukuisia kertoja ja Suomi oli julistautunut itsenäiseksi. Uutta aluetietoisuutta hakien Viipurin kaupunginvaltuusto totesi juuri ennen sisällissotaa, kuinka itsenäisyysjulistus ”tarkoittaa paljon etenkin Viipurille, joka on eniten kärsinyt sortovallasta”.² Vuoden 1918 sisällissota oli viipurilaisille vain uusin aalto pitkään kestäneessä maanjärjestyksessä. Viipurilainen kauppaneuvos Evert Sellgren, hahmotti aikakautta osuvasti:

Pitkän eurooppalaisen sodan raaistavasta vaikutuksesta muodostuivat sisäiset olot meidänkin syrjäisessä maassamme, samoin kuin kaikkialla muuallakin, erittäin sekaviksi ja kärjistyneiksi.³

Ensimmäisen maailmansodan pirstaloituminen Itä-Euroopassa vallankumouksiin, kansallisvaltioprojekteihin ja sisällissotiin pakottivat ihmiset ja alueet uusiin maantieteellisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin muotteihin. Viipurissa muutos oli brutaali. Kaupunki sijoittui uudessa Euroopassa ”punaisen hämärän maan” eli muototumassa olleen Neuvosto-Venäjän rajalle. Kriisiaika ja geopoliittiset mullistukset loivat yhteiskuntaan jännitteitä, konflikteja ja uhkakuvia. Toisaalta samat ilmiöt aiheuttivat myös innostuneisuutta, yhtenäisyyttä ja tulevaisuudenuskoa.

Suomessa uusi aika koettiin sisällissotakokemuksen värittämässä maailmassa. Oli voittajien ja häviäjien Suomi, ja raja säilyi monella yhteiskunnan alalla vielä pitkään sodan jälkeen. Voittajien valkoisesta Suomesta tuli niin Viipurissa kuin muuallakin maassa monelle se taso, jota vasten menneisyyttä ryhdyttiin peilaamaan ja jonka varaan tulevaisuutta haluttiin rakentaa. Kosmopoliittisesta Viipurista, Venäjän merkittävästä varuskuntakaupungista ja lyhytaikaisesta punaisen Suomen keskuksesta tuli luoda valkoisen Suomen hohtavin helmi. Pari viikkoa punaisen Viipurin kukistumisen jälkeen tuleva vapausotahistorioitsija ja Viipurin kaupungin arkistonhoitaja Kaarle Soikkeli kirjoitti *Karjalassa*, kuinka kaupunki oli vapautunut yli 200 vuotta kestäneestä venäläisten sotilas- ja virkavallan painajaisesta ja kuinka Viipurista tulisi häivyttää kaupungin entiseen alistettuun asemaan viittaavat jäljet, kuten Pietari Suuren patsas, ”jonka Venäjän hallitus on historiallisessa ilkeydessään siihen pystyttänyt”. Nyt, kehotti Soikkeli, oli ”kaupungin tulevaisuuden ääriviivat vedettävät, kuten kaikkialla muuallakin uutta Suomea aletaan rakentaa”.⁴

Tässä artikkelissa tarkastelen vuoden 1918 sisällissodan jälkeisen Viipurin muototumista osaksi sodan voittaneen osapuolen kokemusta ja kertomusta. Keskeiset kysymykset ovat: miten vapausotakertomus nivottiin yhteen kaupungin ja maakunnan kokemuksiin, mitkä mekanismit ja mitkä toimijat ylläpitivät valkoista Viipuria sotienvälisenä aikana, mitkä ryhmittymät saavuttivat hegemonia-aseman julkisessa muistamisessa ja mitä päämääriä eri ryhmät asettivat vapaussodan valkoisen Viipurin julkiselle muistamiselle?

Tarkastelun kohteena on julkinen muistaminen, jota tarkastelen lähinnä paikallistason näkökulmasta. Oleellista paikallistutkimuksen kannalta on asettaa havainnot laajempaan kansalliseen ja kansainväliseen kontekstiin. Julkisen muistamisen osalta keskeisenä teoreettisena lähtökohtana ovat julkisen muistamisen eri tasot ja toimijat ja niiden väliset suhteet. T. G. Ashplant korostaa paikallisen ja virallisen tason eroja ja eri toimijoiden erilaisia tarpeita ja päämääriä julkisessa muistamisessa.⁵ Julkisen muistamisen tutkimuksessa oleellista on myös huomioida Jay Winterin esiin nostamat näkemykset jatkuvasta kulttuurisen representaation uusimisesta sekä kollektiivisten identi-

teettien sidoksesta tiettyyn ryhmään ja tilaisuuteen.⁶ Jan Assman painottaa, kuinka julkisessa muistamisessa eri ryhmät pyrkivät luomaan ja nostamaan esiin oman ryhmän ja kulttuurin tunnisteita. Niiden nähdään osoittavan oleellisia arvoja ja ryhmän yhtenäisyyttä sekä ympäröivälle maailmalle että tuleville sukupolville.⁷

Sisällissodan jälkeisen ajan kulttuuristen ilmiöiden tarkastelussa hyödyllisen näkökulman tarjoaa kulttuurisen demobilisaation käsite. Adam R. Seipp luonnehtii kulttuurista demobilisaatiota prosessiksi, jossa kansalaisyhteiskunta ja valtio irtaantuvat sota-ajan kulttuurista. Irtaantuminen ei aina ole suoraviivaista tai nopeaa ja joidenkin ryhmien ja instituutioiden osalta se saattaa jäädä kokonaan toteutumatta. Robert Gerwarth ja John Horne käyttävät kulttuurista demobilisaatiota lähinnä kuvaamaan ensimmäisen maailmansodan jälkeistä Itä-Eurooppaa ja sen erittäin haastavaa siirtymistä sodasta rauhaan. Sisällissodan jälkeinen valkoinen Suomi oli myös osa kyseistä epävakautta ja osin toteutumattoman demobilisaation Eurooppaa.⁸

Tarkastelun kannalta keskeisimmät aineistot ovat Karjalan Kansalaisliiton ja Viipurin kaupunginvaltuuston arkistot. Molemmat olivat merkittäviä julkisia toimijoita itsenäisyydenjälkeisessä Viipurissa ja kattavat sekä kansalaisyhteiskunnan että virallisen tason. Paikalliset porvarilliset sanomalehdet ovat tarkastelun kannalta merkittäviä ja kuvaavat sitä, mitä eri toimijat toivoivat julkiselta muistamiselta ja mitä mielikuvia ja tunnetiloja tilaisuuksiin haluttiin liittää. Koska tarkastelun kohteena on sisällissodan voittajapuolen muodostama identiteettikonaisuus, valittu aineisto kertoo lähinnä ideaalikuva rakentamisesta ja ylläpitämisestä, ei niinkään eri ryhmittymien tuntemuksista. Tosin aineisto paljastaa myös hankauskohtia, ristiriitoja ja säröjä valkoisen Viipurin yhteisössä.

Tarkastelun avainkäsitteisiin kuuluu ”valkoinen Suomi”. Käsitteeltä puuttuu tarkka määritelmä, ja sillä oli useita ilmenemismuotoja ja sisältöjä. Valkoisella Suomella voidaan tarkoittaa sisällissodan valkoisen puolen hallitsemaa aluetta, jolloin käsite liittyy tiukasti sota-aikaan. Kyse oli poikkeusoloista, joiden uhkakuvat, pelot ja dramatiikka loivat vahvoja yhteenkuulumisen ja eksistentiaalisten kokemusten vahvistamia tunteita. Kyse oli myös ajasta, jolloin laajat kansalaisryhmät hyväksyivät kriisiajan tuomat hallinnon pakkotoimet, uhrautumisen vaatimukset, väkivallan ja muut poikkeusmenetelmät.⁹

Toinen valkoisen Suomen ilmenemismuoto liittyy kollektiiviseen identiteettiin, joka esiintyi tietyissä tilanteissa, muodossa ja hetkissä. Selkeämmät esimerkit ovat suojeluskuntajärjestö ja vapaussodan julkinen muistaminen sekä vapaussotakirjallisuus. Tässä merkityksessä valkoinen Suomi ei ollut jatkuva ja konkreettinen olomuoto vaan tietyissä tilanteissa valittu kollektiivi-

nen identiteetti. Miika Siironen onkin kuvaillut valkoista Suomea henkiseksi konstruktioksi, joka mahdollisti yhtenäisyyden tunteen edes hetkellisesti.¹⁰

Kolmantena muotona valkoinen Suomi esiintyi aktiivisena poliittisena konseptinä, joka palveli lähinnä radikaaleja kansallismielisiä. Tällöin valkoinen Suomi ei ollut muistojen kohde vaan tulevaisuuden päämäärä ja ihannetila. Kyse on Juha Siltalan mainitsemasta ”valkoisen Suomen ydinryhmästä”, joka määritteli valkoisen Suomen omana luomuksenaan ja jota ryhmän tuli puolustaa uhkaavilta vaaroilta.¹¹ Heille vuoden 1918 sota jatkuisi, kunnes koko kansa olisi irtaantunut puoluekiistoista ja puolueista ja yhdistynyt yhteiseen isänmaallisuuteen. Ihanteena oli yhteiskunnallinen tila, joka nähtiin vastaavan vuoden 1918 sodanaikaisia odotuksia ja ihanteita.¹²

Nämä eri valkoisen Suomen ilmentymät eivät välttämättä ole tiukasti eroteltavissa toisistaan ja ovat lähinnä pyrkimys osoittaa käsitteen laajaa käyttömahdollisuutta sotienvälisessä Suomessa. Valkoinen Suomi saattoi olla pienen ääriyhmän fantasia mutta myös suuren joukon samaistumisen kohde, tilanteesta ja tilaisuudesta riippuen.

Suomessa sisällissodan kollektiiviset muistot ja muistin politiikka ovat tutkimuksessa nousseet suuremman kiinnostuksen kohteeksi 1990-luvulta lähtien. Uusi sotahistoria ja etenkin sodan kulttuurihistorian nousu toivat vahvasti esiin teemoja, jotka poikkesivat aikaisemmasta, lähinnä poliittisen historian aiheista. Uraauurtavia olivat etenkin Ulla-Maija Peltosen teokset *Punakapinan muistot* (1996) ja *Muistin paikat* (2003), joissa pureudutaan lähinnä punaisen puolen muistoihin. Sisällissodan muistokulttuurien tutkimuksessa lähtökohdiana on usein paikallisen tason tarkastelu kuten esimerkiksi Anne Heimon *Kapina Sammatissa, Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia* (2010) ja Miika Siironen *Valkoiset, Vapaussodan perintö* (2012).¹³ Tämän artikkelin kirjoittaja on tutkinut suojeluskuntien ja veteraanijärjestöjen muistin politiikkaa sotienvälisenä aikana. Muistin politiikan asema sisällissodan tutkimuksessa näkyy muun muassa sodan 100-vuotismuistovuonna julkaistussa antologiassa *Rikki revitty maa*, jossa käsitellään sekä punaisten että valkoisten muistokulttuureja vuodesta 1918 nykypäivään.¹⁴

Kuten sisällissodan kokemus, myös valkoisen Suomen rakennelma oli tiiviisti sidottu paikalliseen tasoon. Sodan aikana ja heti sen jälkeen paikkakunnat liittyivät valkoiseen Suomeen sekä seremoniaalisesti, sotilaallisesti että hallinnollisesti. Viipuristakin tuli valkoinen Viipuri, jonka muiston ympärille kokoonnuttiin säännöllisin väliajoin ja luotiin vapaussodan muistamisen kautta kuvitteellinen yhteys muuhun Suomeen.

Valkoinen Viipuri ei ollut itsestään olemassa oleva monumentti vaan vaati jatkuvaa merkityksenantoa ja kollektiivisen muiston ylläpitämistä. Valkoinen

Viipuri oli riippuvainen toimijoista, jotka halusivat, ja joilla oli mahdollisuus määritellä julkinen muistaminen sisällissodan voittajien kertomuksen ympärille. Jopa vapaussodan muistomerkit, vaikka ne muodostivat fyysisen elementin kaupunkikuvassa, heräsivät henkiin ainoastaan, kun niiden äärelle kokoonnuttiin ja toistettiin niihin aikanaan kiinnitettyjä myyttejä. Vaikka valkoisen Viipurin aktiivien joukko ei ollut yhtenäinen ja motiivit toiminnalle vaihtelivat ajan myötä, yhteistä oli vankka usko yhtenäisen kansan ihanteeseen ja vapaussodan asemaan eheyden perustana.¹⁵

Itsenäistymisen alkuaikoina luotiin myös toisenlaisten ymmärryksien ja kokemuksien Suomi. Vaikka voikin väittää, että valkoinen Viipuri saavutti sotienvälisenä aikana hegemonisen aseman, oli se kuitenkin vain yksi osa kaupungin monimuotoista identiteettiä. Vain osa väestöstä pystyi omaksumaan vapaussotakokemuksen varaan rakennetun julkisen muiston. Sisällissodan hävinneisiin lukeutuvat näkivät asetelman lähinnä räikeänä epäkohtana ja loukkauksena. Vapaussodan muistaminen ja valkoisen Suomen korostaminen oli läpi sotienvälisen ajan jännitteitä aiheuttavaa, paikkakuntia ja yhteisöjä jakavaa toimintaa.¹⁶

”Uskoen valkean vapauden koittoon”

Vain muutamia tunteja valkoisten joukkojen marssittua punakaartista vapautuneen Viipurin keskustaan Kaarlo Nestori Rantakari oli jo raatihuoneella johtamassa Karjalan Kansalaisliiton kokousta. Hän oli itse ollut mukana perustamassa vallankumousta vastustavaa Kansalaisliittoa edellisvuoden rauhattoman syksyn aikana. Liitto oli kriisiajan viipurilaisten porvarillisten tahojen yhteenliittymä, joka saattoi toimia itsenäisemmin ja tehokkaammin kuin kaupungin ja läänin viralliset edustajat. Kansalaisliiton muodostama politiikan ja rahan verkosto oli ennen punaisten vallanottoa ollut aktiivisesti tukemassa ja rakentamassa maakunnan suojeluskuntajärjestöä.¹⁷

Karjalan Kansalaisliitto ei ollut pystynyt estämään punaisten valtaannousua kaupungissa, mutta punaisen Viipurin tuhoutumisen jälkeen se halusi olla johtamassa kaupunkia ja maakuntaa uuteen aikaan. Liitolla oli vankka kiinnitys rooliin jo lyhyen mutta dramaattisen historiansa kautta. Ensimmäinen kokous vielä savuavassa kaupungissa alkoi hiljaisella hetkellä liiton puheenjohtajan, Viipurin teollisuuskoulun rehtorin, Leander Ikosen ja liiton sihteerin Väinö Puhakan muistolle. Molemmat olivat saaneet surmansa punaisten toteuttamassa Viipurin lääninvankilan joukkomurhassa vain kaksi päivää aikaisemmin. Muistohetken jälkeen liitto ryhtyi suunnittelemaan sankarihautajaisia ja valkoisten kaatuneiden muiston kunnioittamista.¹⁸

Valkoiset järjestivät pian Viipurin valtauksen jälkeen voitonparaatin Koulukentällä.

Toinen merkittävä valkoisen Viipurin toimija heti taisteluiden jälkeen oli kaupunginvaltuusto. Valtuuston ensimmäisessä sodanjälkeisessä kokouksessa valloitusta seuraavana päivänä varapuheenjohtaja kauppaneuvos Ferdinand Alfthan muistutti ”historiallisen suuresta tapahtumasta, kansalaissodan kauhuista ja laillisen järjestyksen palautumisesta Karjalan pääkaupunkiin”. Hän myös esitti toivomuksen, että ”veljessodan liekit kohta saadaan tukahdutetuksi” ja että nopeasti päästäisiin ”sovinnoilliseen yhteistyöhön eri kansanluokkien kesken”. Valtuuston ajan veivät akuutit sodasta rauhaan siirtymisen askeleet. Kaupunki lähetti valtuuskunnan osoittamaan kiitollisuutta kaupungin valloittaneiden joukkojen päälliköille, luki ja vastaili eri puolilta Suomea saapuviin onnittelemään ja pohti tulevia juhlallisuuksia. Vappupäivänä punavangit marssitettiin kaupungin läpi vankileiriksi muutettuun Keskuskasarmiin. Tämän jälkeen valkoinen armeija järjesti voitonparaatin, jonka vastaanotti Viipuriin juhlallisesti saapunut kenraali C. G. E. Mannerheim.¹⁹ Muutama päivä myöhemmin valtuusto oli virallisena isäntänä, kun Viipuriin saapui Suomen todellinen hallitsija saksalaisten joukkojen päällikkö kenraali Rüdiger von der Goltz. Seurahuoneen juhlallisuuksissa Ferdinand Alfthan totesi Suomen saavan kiittää Saksaa itsenäisyydestä, kun taas saksalainen kenraali tervehti juhla- väkeä suomen kielellä: ”Eläköön Suomi! Eläköön Karjala! Eläköön Viipuri!”²⁰

Karjalan Kansalaisliitto, Viipurin kaupunginvaltuusto ja paikallinen suojeluskunta olivat keskeiset toimijat, kun valkoisen Viipurin maamerkkejä

Osa Viipurin lääninvankilassa surmatuista haudattiin yhteishautaan Viipurin uuden tuomiokirkon läheisyyteen.

ryhdyttiin luomaan. Tärkeimpänä ja kiireellisimpinä tehtävänä oli valkoisten sankarihautajaiset. Hautajaiset olivat Viipurissa ja muualla Etelä-Suomessa vallanvaihdon lopullinen symboli, sodan päättymisen manifesti ja tilaisuus, jossa porvarillinen yhteiskunta otti julkisen tilan haltuunsa vallankumouksen päätteeksi. Sankarihautajaisten myötä paikkakunta saattoi esittää oman uhrinsa käydyssä taistelussa ja liittyä rituaalisesti valkoisen Suomen yhteiseen sankarikertomukseen.

Viipurissa Karjalan Kansalaisliitto K. N. Rantakarin johdolla oli ollut ensimmäisenä suunnittelemassa hautajaisia ja täten myös määrittelemässä, ketkä olisivat kaupungin ensisijaiset sankarit ja mihin heidät haudattaisiin. Esiin nousi kaksi ryhmää ylitse muiden. Kansalaisliiton ehdotuksen pohjalta kirkkovaltuusto myönsi hautapaikan tuomiokirkon vierestä ”Wiipurin patterin valloituksessa kaatuneille ja Wiipurin lääninvankilassa surmatuille”.²¹ Seuraavaksi Kansalaisliitto pyysi kaupungin rakennuskonttoria suorittamaan sankarihaudan kaivuutyön kirkkopuistossa. Kaupunginvaltuusto sivuutettiin asiassa, mutta pyydettiin kuitenkin maksumieheksi myöhemmin. Virallisesti valtuustolla ei ollut asiaan huomautettavaa, mutta epäilemättä Kansalaisliiton oma-aloitteisuus herätti myös ristiriitaisia tunteita.²² Toisaalta suuri osa Kansalaisliiton jäseniä kuului kaupunginvaltuustoon.

”Wiipurin patterin valloitus” tai tavallisemmin ”Patterinmäen valloitus” nähtiin ennen kaikkea näytteenä viipurilaisesta uhrimielestä. Vain muutama

päivä ennen sodan päättymistä kaupungissa sodan aikana salaisesti toiminut suojeluskunta oli päättänyt vallata kaupungin sisällä olevan strategisesti merkittävän paikan, eli Patterinmäen. Ajatus oli, että taistelu alkaisi samaan aikaan kun valkoinen armeija hyökkäisi kaupunkiin. Joukon epäonneksi valkoisten päähyökkäys kilpistyi punaisten puolustukseen useiksi päiviksi ja Patterinmäen valloittaneet viipurilaiset joutuivat antautumaan punaisille.

Epäonnistuneen pienimuotoisen taistelun esiin nostaminen perustui taistelun suureen symboliarvoon. Patterinmäki oli osoittanut, että myös oman kaupungin suojeluskuntalaiset ottivat osaa taisteluun ja saattoivat liittyä samanarvoisina valkoisen armeijan sankareihin.²² Sodassa, joka haluttiin nähdä kansallisena vapaustaisteluna ja yleisenä kansannousuna, omien sankarien tarve oli välttämättömyys. Helatorstaina tuhannet kaupunkilaiset tungesivat kaduilla ja kirkon edustalla päästäkseen osalliseksi valkoisten sankarihautajaisiin, jossa kaupunki hautasi ”yhdeksän urhointa poikaa”.²³ Monien puheenpitäjien joukossa oli myös Viipurin suojeluskunnan esikuntapäällikön virkaa hoitanut arkkitehti Vietti Nykänen, jonka puhe seurasi kevään 1918 rajua uhriretoriikkaa: ”Sanon Teitä onnellisiksi, sillä suurempaa onnea ei koskaan eikä missään ole tunnustettu kuin isänmaansa ja kansansa edestä kaatuneitten onni on. Siksi emme sure Teidän kuolemaanne, vaikka sydämässämme kaipaammekin Teitä suuresti.”²⁴

Vain kolme päivää helatorstain hautajaisten jälkeen Viipurin tuomiokirkossa järjestettiin jo seuraavat sankarihautajaiset. Samaan, vielä avonaiseen yhteishautaan, lisättiin 20 Viipurin lääninvankilassa murhattua viipurilaista. Häviön kaaoksessa punaisten toimenpanema verilöyly oli tapahtunut vain vuorokautta ennen valkoisten joukkojen valtausta ja siitä tuli punaisen terrorin tunnetuimpia esimerkkejä. Muistopuheessa vainajille kaupungin poliisimestariksi valittu Rantakari kritisoi vanhan eliitin itsekkyyttä ja nosti vainajat uuden ajan symboliksi: ”Nämä vainajat, eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvina, yhdisti luja velvollisuudentunto. Olkoot he vertauskuvana eri puolueitten ja säätyluokkien yhdistämiseen.”²⁵

Kaksien hautajaisten jälkeen Viipurin sankarihautaus suljettiin. Lääninvankilassa tapettujen hautajaisten jälkeisenä päivänä lähti uusi ruumissaatto Salakkalahden ruumishuoneelta. Yhdeksän tunnistettua ja 12 tuntematonta Viipurin taistelussa valkoisella puolella kaatunutta haudattiin Ristimäen hautausmaalle kaivettuun sankarihautausmaalle. Hautaan laskettiin myöhemmin vielä 13 kaatuneen ruumiit. Ristimäen hautausmaalle perustettiin myös saksalaisten sankarihautaus, johon laskettiin yhdeksän kaatunutta saksalaissotilasta.²⁶

Viipurin sankareita eivät olleet pelkästään viipurilaiset kaatuneet. Viipurin taisteluun oli osallistunut huomattava osa valkoisesta armeijasta, ja taiste-

lussa kaatuneita oli haudattuna kymmenillä paikkakunnilla ympäri maata. Kaupunginvaltuusto teki päätöksen, että se laskisi seppeleen taistelussa kaatuneiden kaikkien ei-viipurilaisten haudoille heidän kotipaikkakunnillaan. Myöhemmin muun muassa Paltamon suojeluskunta pyysi Viipurin kaupunkia osallistumaan heidän sankaripatsaansa rahoittamiseen koska lähes kaikki paikkakunnan uhrit olivat kaatuneet Viipurin taistelussa.²⁷

Sankarihautoihin liittyi itsestään selvänä ajatus muistomerkeistä. Kaupunginvaltuuston edustaja Alfthan oli jo sankarihautajaisissa pitämässä puheessaan maininnut kuinka ”Viipurin kaupungin on pidettävä kunnia-asianaan pystyttää veljeshaudalle kauniin muistomerkin, joka kaikkina aikoina ohikulkeville etenkin nuorisolle muistuttakoon viipurilaisten sankarien urotyöstä”.²⁸ Muistomerkit varmistaisivat, että sankarien muisto ei haalistuisi.

Sankaripatsashankkeet käynnistyivät monella paikkakunnalla jo kesän ja syksyn 1918 aikana. Mitä suurempi kaupunki sitä suuremmat olivat paineet luoda jotain, joka ei kalpenisi muiden kaupunkien rinnalla. Viipurissa hanke lähti liikkeelle, kun aktivisti ja arkkitehti Vietti Nykänen luovutti syyskuussa 1918 valtuustolle 10 000 markkaa hautapatsaan luonnoskilpailua varten. Nykänen totesi lahjoituskirjeessään, kuinka ”muiston säilyttäminen ja kunnioittaminen on meidän eloonjääneitten suurin ja pyhin velvollisuus” ja kuinka ”veljeshaudan koristaminen arvokkaalla ikiajoiksi pystyssä pysyvällä muistomerkillä on päivän vaativimpia tehtäviä”.²⁹

Sankarihautojen perustaminen ja patsashankkeet olivat merkittävä osa valkoisen Viipurin rakentumista. Hankkeet aktivoivat valkoista yhteisöä ja niiden kautta luotiin valkoisen Suomen fyysinen ympäristö. Valkoisten sankarihaudan perustaminen Viipurin tuomiokirkon viereen merkitsi vapaussodan symboliikan tuomista mahdollisimman keskeiselle ja näkyvälle paikalle kaupunkia. Sankarihaudan sijainti asetti Viipurin samalle tasolle muiden suurempien kaupunkien kanssa. Helsingissä hauta perustettiin Vanhan kirkon puistoon ja Turussa Tuomiokirkon viereen.

Sankarihautahankkeet Viipurissa eivät menneet täysin suunnitelmien mukaisesti. Se, ettei kaikkia viipurilaisia valkoisen Suomen uhreja haudattu samaan hautaan aiheutti vastalauseita ja harmistusta. Kaupungin asettama patsasvaliokunta totesi raportissaan loppuvuodesta 1918 että päätös haudata osa ”vapaussankareista” Ristimäelle ja osa kirkkopuistoon oli ollut ”ikävä erehdys”. Erehdyksen korjaamiseksi ehdotettiin, että kirkkopuiston tuleva muistomerkki omistettaisiin kaikille, jotka olivat saaneet surmansa Viipurin vapaustaistelussa.³⁰ Toivomusta noudatettiin, kun kaupunginvaltuuston seppele oli osoitettu ”Viipurin valloituksessa kaatuneiden tai surmansa saaneiden laillisen yhteiskuntajärjestyksen puoltajien muistolle”.³¹

Valkoiset sankarihaudat eivät olleet neutraaleja paikkoja. Vaikka vasemmisto ei vastustanut itse hautoja, oli se kriittinen sankarihautojen ja patsaiden hegemonista asemaa ja niihin liitettyjä merkityksiä kohtaan. Tämän ymmärsi myös Viipurin kaupunginvaltuusto, joka tammikuun 1919 kokouksessa hyväksyi nopeassa tahdissa kaikki sankaripatsassuunnitelmat ja niiden rahoitukset. Ensimmäiset demokraattiset kunnallisvaalit olivat ovella ja valtuusto totesi, kuinka ”vastedes laajat yhteiskunta-ainekset tulisivat ottamaan osaa työhön”. Selkokielellä tämä tarkoitti, että vasemmisto tulisi mukaan paikallispolitiikkaan. Tämä heijastuisi kaikkeen, mikä liittyi kaupungin viralliseen mukanaoloon vapaussodan muistamisessa. Valtuusto päätti, että Viipuriin tulisi kolme sankaripatsasta. Yksi tuomiokirkon viereen haudatuille sekä kaksi Ristimäen hautausmaalle, saksalaisten ja valkoisen armeijan sotilaiden haudoille. Lisäksi valtuusto päätti, että se

kustantaisi kirjan ”Viipurin vapaustaistelussa kaatuneiden muistoksi”, johon tulisi historiaosuuden lisäksi lyhyt elämäkerta jokaisesta kaupungin valtauksessa surmansa saaneesta valkoisella puolella taistelleesta.³² Matrikkeli ei koskaan valmistunut, mutta patsashankkeen aikana ilmeni, että myös Sorvalissa oli neljän valkoisen kaatuneen hauta, jonka niin ikään tuli saada patsaansa.³³

Lopulta kaikki oli valmista ja kaikki neljä sankaripatsasta Kirkkopuistossa, Ristimäellä ja Sorvalissa paljastettiin Viipurin valloituksen muistojuhlan yhteydessä 1921. Kustannukset olivat kasvaneet lähes 300 000 markkaan, joka teki Viipurin patsashankkeesta yhden maan kalleimmista. Kirkkopuistoon sijoitetun arkkitehti Carolus Lindbergin ja kuvanveistäjä Gunnar Finnen suunnitteleman patsaan jalustaa koristi teksti: ”Astumme kuoloon kuin voittoon, uskoen valkean vapauden koittoon.”³⁴

Kuvanveistäjä Gunnar Finnen veistämä sankaripatsas sijoitettiin Viipurin uuden tuomiokirkon puistoon.

Valkoista Viipuria luotiin sankarihautajaisten, kiitosjumalanpalveluksien, voitonparaatien ja valkoisen armeijan juhlistamisen kautta. Samalla luotiin uuden ajan muiston politiikkaa, jossa keskiössä oli vapaussotakokemus ja nykypäivän näkökulmasta äärikansallinen historiantulkinta. Viipurin kirkko-kuiston sankarihaudasta patsaineen tuli tärkeä elementti kaupunkikuvassa ja yksi kaupungin uuden ajan tunnusmerkeistä.

Osana valkoisen Suomen rakentamista oli vastapuolen muiston tuhoaminen. Viipurissa Papulanmäellä sijainnut punaisten sankarihauta tuhottiin ja punavangit määrättiin siirtämään ruumiit kaupungin laidalle joukkohautaan. Punaisten nimetön joukkohauta oli myös Viipurin kaupunginvaltuuston keskustelussa syksyllä 1919, jolloin hyväksyttiin vasemmiston ehdotus hautapaikan aitaamisesta. Päätöksen sanamuodosta, jossa hävinnyt osapuoli haluttiin häivyttää, käy hyvin ilmi, ettei kyseessä ollut kunnianosoitus: ”Päätetään aidata entinen eläinten hauduumaa koska siellä on haudattu suuri määrä kapinan aikaisia ruumiita.”³⁵

Valkoisen Viipurin rakentaminen tapahtui alusta lähtien myös historiallisten muistojen kokoamisena. Viipurin seutu oli aktiivisesti mukana hallituksen alullepanemissa vapaussodan muiston keräyshankkeissa. Paikallisella tasolla moni museoalan ihminen oli ryhtynyt toimiin ilman kehotustakin. Viipurissa keskeisimpiä sodan muiston keräilijöitä oli lehtori Kaarle Soikkeli, joka sodan syttyessä työskenteli Viipurin kaupunginarkistossa. Hän oli jäänyt sodan ajaksi punaiseen Viipuriin omien sanojensa mukaan ”vartiopalvelusta pitämään, hoivaten kaupungin muinaismuistoja”. Heti kaupungin valtauksen jälkeen oli hän ryhtynyt keräämään Viipuriin ja Karjalaan liittyviä vapaussodan muistoja ja ilmoitti näin tulleen valvoneeksi myös kaupungin etuja. Myöhemmin kesällä hän oli virallisten valtiollisten sotamuistojen keräysten asiamiehenä.³⁶ Soikkelin johdolla heti kaupungin valloituksen jälkeen Viipurin linnan suunniteltiin sotamuseota. Soikkeli sai luvan sotaministeri Thesleffiltä ottaa haltuunsa yhden linnan kerroksista ja ryhtyä kokoamaan esineitä valkoisen armeijan sotasaaliista. Työ keskeytyi lopulta syksyllä 1918 Soikkelin siirtyessä organisoimaan Vapaussodan historian komitean työtä Valtionarkistoon.³⁷

Vuosi 1919

Viipurilaiset saattoivat tammikuun alussa 1919 lukea *Karjalasta* kuinka pian ”tulee kuluneeksi vuosi siitä päivästä, kun karjalaiset vapaaehtoiset marssimalla Viipuriin alkoivat Suomen vapaussodan”. Lehti-ilmoituksessa todettiin, että vuosijuhlan kunniaksi olivat muutamat mukana olleet päättäneet järjestää vaatimattoman juhlan.³⁸

Muistojuhlan kohteena oli tapahtumasarja, joka tuli tunnetuksi nimellä ”Venäjänsaaren retki”. Ennen sodan syttymistä Karjalan Kansalaisliitto ja Viipurin suojeluskuntapiiri olivat yrittäneet koota maakunnan suojeluskuntia Viipuriin ja ottamaan vallan kaupungissa. Yritys oli epäonnistunut ja puolen tuhannen suojeluskuntalaisen joukko oli vetäytynyt liikemies Evert Sellgrenin huppeaan jugendhuvilaan Venäjänsaarelle.

Ensimmäisestä muistopäivästä 2.1.1919 kehkeytyi mahtipontinen suojeluskuntien juhla. Juhlatoimikuntaan kuuluivat vuodentakaisen retkikunnan johtaja, eversti Adolf Aminoff, jääkärikapteeni Urho Sihvonen ja Aarno Karimo. Ensin mainittu toimi vuoden 1919 loppuun saakka Viipurin suojeluskuntapäällikkönä, jonka jälkeen toimeen siirtyi Sihvonen. Karimo toimi Viipurin suojeluskuntapiirin päällikkönä vuodesta 1918 vuoden 1925 loppuun.³⁹

Juhlia järjestämässä oli myös Karjalan Kansalaisliitto. Liiton toimesta Viipurissa ja maaseudulla järjestettiin rahankeräys, joka hetkessä tuotti yli puoli miljoonaa markkaa. Varat jaettiin avustuksena Venäjänsaaren veteraaneille sekä käytettiin muistomitalien hankkimiseen. Juhlapäivä alkoi juhla jumalanpalveluksella venäjänsaarelaisille ja suojeluskuntalaisille. Tätä seurasi paraati, jota tuhannet kaupunkilaiset olivat tulleet katsomaan. Kenraalimajuri Hannes Ignatius toi joukoille Mannerheimin tervehdyksen, jonka jälkeen hänen ohitse marssivat venäjänsaarelaiset ja Viipurin suojeluskunnan kuusia kompaniaa, konekiväärikomppania ja ratsuväki. Valkoisen Viipurin suurena päivänä porvarilliset lehdet täyttyivät ylistysrunoista ja sotaretken muistelmista. Juhlapuheessa Rantakari, joka tällöin oli siirtynyt Suomen ja Venäjän rajamaan komendantiksi, totesi yksikantaan, että karjalaiset olivat aloittaneet Suomen vapaussodan.⁴⁰ Juhlapäiväksi ilmestyi viipurilaisiin kirjakauppoihin sopivasti Rantakarin muistelmateos *Vihollisten leirissä punaisten kapinan aikana*. Juhlallisuuksissa kaupunginteatterissa Eero Eerola esitti kirjoittamansa runon *Karjalan lukko* ja hänen vaimonsa Arvida lauloi kolme laulua.

Eero Eerola (1884–1939) oli Karjalan Kansalaisliiton jäsen ja oli keskeinen hahmo viipurilaisessa vapaussodan muistojuhlaperinteessä 1920-luvulla. Hän toimi Viipurin kaupungin agronomina vuodesta 1915 ja samalla kirjoitti kirjoja, runoja ja näytelmiä. Sisällissodan aikana Eerola oli oleskellut Viipurissa ja sanoittanut *Suojeluskuntien marssin*, jonka Toivo Kuula sävelsi.⁴¹ Eerola kirjoitti lukuisia juhlarunoja muistojuhliin, ja oli aina valmis esiintymään, oli sitten kyseessä kesän 1918 sota-Marttojen kokoontuminen tai iltama Viron avustamiseksi.

Yksivuotismuistojuhlallisuudet Viipurissa jatkuivat huhtikuussa Patterinmäen valtauksen osalta. Juhlaan osallistujat kokoontuivat ensin sankarihaudalle, josta satojen ihmisten joukko marssi suojeluskunnan soittokunnan johdolla

Keväällä 1919 järjestettiin useita muistojuhlia, jotka huipentuivat Viipurin valtauksen yksivuotisjuhliin. Aleksanterinkadulle (Karjalankatu) oli rakennettu köynnöksin koristeltu juhlaportti.

Patterinmäelle. Vuoden takaisilta taistelupaikoilta juhlaväki marssi lopuksi Viipurin linnaan, jossa suojeluskuntalaiset olivat olleet punaisten vankeina.⁴²

Viipurin vapaussodan muistojen kevät huipentui viisi päivää patterinmäkeläisten juhlien jälkeen Viipurin valloituksen yksivuotisjuhliin. Muistojuhla aikaansai kriittisen keskustelun kaupungin vasemmistossa. Kaupunginvaltuustossa oli huhtikuun alussa ehdotettu, että valtuusto osallistuisi muistojuhliin yhdessä suojeluskunnan ja Karjalan Kansalaisliiton kanssa. Asian valmisteluvaiheessa sosialidemokraattien valtuustoryhmän puheenjohtaja, toimittaja Emil Viinikainen, piti huolen siitä, että ehdotus hyväksyttiin ilman vastalauseita.⁴³ Kaupungin vasemmiston äänenkannattajassa *Kansan Työssä* tapahtunutta paheksuttiin suuresti ja vaadittiin anteeksipyyntöä. Viinikainen ei taipunut vaan totesi, että vapautusjuhlia voidaan viettää työväestönkin osalta, mikäli hyväksytään ”Suomen riippumattomuus Venäjästä, itsenäisyyden saavuttaminen ja punakaartilaisdiktatuurin sortuminen”. Se että vapauttamista oli seurannut valkoinen terrori, ei Viinikaisen mielestä estänyt itsenäisyyden ja vapauden juhlamista. Viinikaisen mukaan oli oltava joko Suomen itsenäisyyden puolesta tai sitä vastaan, välimuotoja ei ollut. Viinikaisen linjaus ei löytänyt ymmärtäjiä vasemmistossa, ei Viipurissa eikä muualla Suomessa. *Kansan Työ* kirjoitti vapautusjuhlien aikana, kuinka ”yksityinenkin porvarillinen voitonjuhla on mielestämme omiaan loukkaamaan, mutta suorastaan häikäilemätöntä on,

kun se tehdään viralliseksi”.⁴⁴ Ennen kaikkea pidettiin loukkaavana sitä, että muistojuhlia vietettiin koko yhteiskunnan nimissä ja että niihin osallistui vaki-naisen sotaväen osastoja, jonka riveissä oli myös työläisnuoria.⁴⁵

Viipurin valloituksen yksivuotisjuhlat olivat mahtipontiset ja vastasivat suu-ruudeltaan saman kevään Tampereen ja Helsingin juhlia. Suojeluskuntalaisten asettuessa paraatimuodostelmaan Viipurin kentällä oli mukana yli kaksi-kymmentä kannakselaista suojeluskuntaa. Yhdessä Karjalan kaartin kanssa paraatin osallistujien määrä kohosi noin 8 000 mieheen.⁴⁶ Kaupunki oli runsaasti koristeltu, suuri osa liikkeistä suljettu ja Aleksanterinkadulle oli rakennettu juhlaportti. Juhlien yhteydessä järjestettiin sodan aikaisille karjalaisille rintama-miehille oma juhla suojeluskuntaklubilla, jossa kokoonnuttiin sodanaikaisten rintama-alueiden mukaan. Yksi juhlien vetonauloista oli Eero Eerolan kirjoit-tama näytelmä *Kalevan uhri*. Näytelmässä muinaissuomalainen Kalevan heimo karkottaa päällikkönsä Karhun johdolla venäläiset vainolaiset rajan taakse.⁴⁷ Näytelmä sijoitti vapaussodan kertomuksen kalevalaiseen maailmaan ja tarina seurasi tarkasti vuoden 1918 valkoisen puolen tulkintaa. Näytelmällä vapaussota liitettiin historialliseen taisteluun, jota suomalaiset olivat käyneet muinaisista ajoista lähtien.⁴⁸

Kevään 1919 viimeiset vapaussodan muistojuhlat Viipurissa järjestettiin 16. toukokuuta, jolloin vietettiin valtakunnallista vapaussodan päättymisen muisto-juhlaa. Tapahtuma toteutettiin yleisenä kansanjuhlanä suojeluskuntaklubilla, entisessä Hotelli Belvederessä.⁴⁹

Vuoden 1919 ensimmäinen puolisko oli intensiivisen vapaussodan muiston rakennuskautta. Muistojuhlien lisäksi vuodentakaisia tapahtumia muisteltiin laajasti sanomalehtien sivuilla, kansalaisjuhlissa, valtionjohdon toimesta sekä virallisissa että epävirallisissa yhteyksissä kautta maan. Myös Viipurin taistelu tuli tutuksi viimeistä piirtoa myöten sanomalehtien palstoilla.

Yksivuotismuistojuhlat eivät olleet pelkästään vuodentakaisen tapahtumien muistelua vaan ne oli tiiviisti sidottu aikakauden poliittisesti jännittyneeseen tilanteeseen ja uuden valkoisen Suomen rintaman muodostumiseen. Avaintunteena oli epävarmuus ja pelko tulevaisuuden suhteen. Vaikka valkoinen Suo-mi oli voittanut sisällissodan, oli se myös sitoutunut Saksaan. Saksan tappio maailmansodassa marraskuussa 1918 avasi uhkakuvien maailman. Neuvosto-Venäjä vahvistui, ja vallankumous näytti vyöryvän yli Baltian ja Saksan. Suurval-tojen vaatimukset demokratiasta ja uudesta poliittisesta suunnasta tarkoittivat Suomessa, että vasemmisto palasi poliittiseen elämään sekä kunnallisella että valtiollisella tasolla. Marraskuussa astuivat myös ensimmäiset armahdukset voi-maan, mikä tarkoitti, että huomattava määrä punavankeja palasi kotiseuduille. Marraskuu 1918 liitti valkoisen Suomen maailmansodan häviäjiin. Uhkakuvat

ja lähialueiden sekasorto loivat puitteet uudelle valkoiselle rintamalle, joka sai suurta kannatusta. Valkoisen rintaman muodostuminen näkyi tehokkaimmin suojeluskuntien onnistuneessa uudelleenperustamisessa. Viipurissa suojeluskunta oli perustettu uudelleen syyskuussa 1918. Paikalle oli saapunut vain kuutisenkymmentä kiinnostunutta. Syksyn aikana piiri johtaja Karimo tuskaili, kuinka vaikeaa oli saada miehet innostumaan. Vahvan kampanjan kautta myös viipurilaiset liittyivät suurissa määrin suojeluskuntaan. Viipurista tuli nopeasti suojeluskuntaliikkeen vankimpia tukikohtia ja kaupungin suojeluskuntalaisten määrä läheni tuhatta miestä.⁵⁰

Kaupunki ja ympäröivä maakunta olivat jatkuvasti suurten tapahtumien äärellä. Pietarin ja Venäjän tulevaisuudesta käytiin pitkään kamppailua, joka veti puoleensa sekä suurvaltoja, uusia kansallisvaltioita, epämääräisempiä sotilaskoukkoja ja tietenkin vallankumouksellisia. Viipurissa kuuluivat ja näkyivät etenkin puheet Suur-Suomesta, Itä-Karjalan vapaajoukoista ja rajakahinoista. Viipurin koulut ja etenkin suojeluskunta toimivat sotilaallisten vapaajoukkojen värväyspaikkana. Aarno Karimo ehdotti Viipurin suojeluskuntapiirin kokouksessa joulukuussa 1918 että piirin suojeluskunnissa perustettaisiin ”erikoisia osastoja reippaista nuorista miehistä, jotka olisivat valmiit heti käskyn saatuaan siirtymään toimintaan alueensa ulkopuolellakin.”⁵¹

Samaan aikaan kun vietettiin Venäjän saaren retken yksivuotismuistojuhlaa, kohistiin myös Viipurissa Viron vapaussodasta ja sinne lähteneistä viipurilaisista. Maanlaajuinen innostus saavutti nopeasti Viipurin, jossa tammikuun alussa 1919 järjestettiin Viron avustamiseksi tilaisuuksia, elokuvaesityksiä ja rahakeräyksiä. Vapaaehtoisten sotilaiden värväämiseksi Viipuriin perustettiin värväystoimisto keskeiselle paikalle Torkkelinpuiston lähelle osoitteeseen Maununkatu 1. Värväystä johti jääkäri luutnantti Einari Marttinen, joka vain muutamassa päivässä onnistui värväämään parisataa karjalaisnuorta. Yksi Viipurista lähteneistä vapaaehtoisista oli 18-vuotias neiti Aino Mähkönen, joka leikkautti tukkansa lyhyeksi, pukeutui mieheksi ja taisteli Narvassa konekiväärimiehenä. Hän kuoli Viipurin diakonissalaitoksella vain vuosi myöhemmin.⁵²

Innustus Viron sotaan oli Viipurissa ja Kannaksella niin suurta, että värvääjät ryhtyivät suunnittelemaan kokonaisen viipurilaisen pataljoonan muodostamista. Marttinen sai vastaanottaa viipurilaisten rouvien valmistaman sotalipun. Vain hie- man aikaisemmin samat piirit olivat ommelleet lipun Viipurin suojeluskunnalle. Suurin Viron tukijuhla järjestettiin Keskuskansakoulun juhlasalissa. Juhlissa esiintyi valkoisen Viipurin moraaliseksi selkärangaksi kohotettu Rantakari, kun taas valkoisen Viipurin ja Karjalan Kansalaisliiton hovirunoilija Eero Eerola esitti tilaisuuteen kirjoittaman juhlarunon. Eerola laati kirjallisia tuotoksia lähes kaikkiin Viipurissa järjestettyihin vapaussodan muistotilaisuuksiin.⁵³

Samaan aikaan kun sanomalehdet päivittäin uutisoivat sodanuhasta, venäläisten joukkojensiiirroista ja rajalla tapahtuneista yhteenotoista Karjalan Kansalaisliitto eli kiihkeintä aikaansa. Liitto oli keskeisesti propagoimassa suojeluskuntaliikkeen uudelleentulemistä ja tukemassa valkoista rintamaa kaikin tavoin. Valistustyön lisäksi liitto ryhtyi jopa aktiiviseen tiedustelutoimintaan sekä järjesti yhteisen vasemmistovastaisen porvarillisen vaaliliiton vuoden 1919 kuntavaaleissa. Kansalaisliiton lista yhdisti kaikki porvaripuolueet ja takasi suuren voiton kunnallisvaaleissa (25 porvaria ja vain kymmenen vasemmistolaista). Liitto oli perustanut joulukuussa 1918 Itä-Karjalan komitean (aluksi Kauko-Karjalan komitea), jonka tehtäväksi määriteltiin ”Aunuksen ja Vienan asioiden seuraamista sekä toimintaa mainittujen heimokansojen sivistämisen ja avustamisen hyväksi Suur-Suomi-aatteen pohjalla”. Päämääränä oli alueiden liittäminen Suomeen. Komiteaan kuuluivat muun muassa K. N. Rantakari ja Otto Kotonen.⁵⁴ Karjalan Kansalaisliitolla oli omat edustajat sekä Aunuksen että Vieroon suuntautuneilla retkikunnilla ja läheiset yhteydet Inkerin komiteaan ja Inkerissä oleviin joukkoihin. Viipurista käsin toiminut Kansalaisliitto oli tiiviisti mukana tukemassa sotilaallisia retkikuntia agitoimalla, lobbaamalla ja järjestämällä rahakeräyksiä.⁵⁵ Aunuksen retkikuntaa varten Itä-Karjalan komitea keräsi Viipurissa jopa miljoonan markan tuen. Viipuri kuului tärkeimpiin Aunuksen retkikunnan värväysalueisiin. Värväystä johti jääkärikapteeni Sulo-Veikko Pekkola, joka toimi tällöin Viipurin suojeluskunnan paikallispäällikkönä. Värväystoimistona toimi suojeluskunnan kanslia Harmaidenveljestenkadun ja Karjaportinkadun kulmassa. Aunuksen vapaajoukkoon liittyi muun muassa suuri osa kaupungin suojeluskunnan konekivääriosastoa.⁵⁶

Karjalan Kansalaisliitto oli yhdessä suojeluskuntien kanssa järjestämässä uusia sankarihautajaisia toukokuussa 1919. Tällä kertaa Ristimäen hautausmaalle laskettiin hautaan kolme Aunuksen sodassa kaatunutta viipurilaista.⁵⁷

Vapaussodan maisema

Valkoisen rintaman kiihkein vaihe päättyi vuoteen 1919. Rajakahakat lakkasivat, Suomi solmi rauhan ja Itä-Euroopan sodat loppuivat. Tämä tarkoitti auttamattomasti myös aktivistisen valkoisen rintaman heikentymistä. Valkoinen Viipuri lakkasi olemasta aktiivinen poliittisen ja sotilaallisen taistelun perusta. Sen sijaan valkoisesta Viipurista tuli osa kaupungin vuotuista muistojuhlien kohdetta. Merkittävää kehitykselle oli, että vuoden 1919 valkoisesta rintamasta jäivät jäljelle suojeluskunnat. Vaikka järjestö etenkin vuoden 1921 jälkeen otti etäisyyttä politiikkaan ja integroitui entistä enemmän Suomen armeijaan, se ei haudannut historiallista ja henkistä sidettään valkoiseen armeijaan.⁵⁸

Kuvanveistäjä Gunnar Finne suunnitteli myös Venäjänsaaren retken muistomitalin.

Keväällä 1919 niin Viipurissa kuin muuallakin Suomessa luotiin muistojuhlaperinne joka suurelta osin säilyi koko sotienvälisen ajan. Viipurissa juhlittiin vuosittain venäjänsaarelaisia, patterinmäkeläisiä ja kaupungin valloitusta. Lisäksi Viipurissa sijainneet puolustusvoimien osastot ja kaupungin suojeleuskunta alkoivat järjestää sodan päättymisen vuosijuhlia 16. toukokuuta, mikä oli merkittävässä kaupungissa luontevaa. Päivään kuului soittokuntia, valkoisen invalidimerkin myyntiä, liputusta, paraateja urheilukentällä ja ohimarsseja, jotka ylipäällystö aina otti vastaan Katarinan- ja Possenkatujen kulmauksessa.⁵⁹ Valkoisen Suomen suurin muistopäivä oli samalla Viipuriin sijoitetun Karjalan kaartiyrkmentin vuosipäivä. Usein paraatiin osallistui myös kaupungin suojeleuskunta.⁶⁰

Siinä missä vapaussodan viralliselta päättymispäivältä 16. toukokuuta puuttui kosketus paikalliseen historiaan,

esiintyivät venäjänsaarelaiset entistä painokkaammin viipurilaisten ja kannakselaisten omana vapaussodan historian kohokohtana. Aktiivisuudessa ja näkyvyydessään harva ylsi samaan kuin Venäjänsaaren muistoaktiivit. Ryhmä järjesti vuosittain muistojuhlia, perusti muistorahaston, teetätti historiikin, hankki kaikille Gunnar Finnen piirtämät muistomitalit, pystytti muistomerkin Venäjänsaarelle ja Kämärän taistelupaikalle.⁶¹ Hankkeiden huomattavana rahoittajana toimi kauppaneuvos Evert Sellgren. Vuosijuhlat koostuivat usein kahdesta osasta. Oli venäjänsaarelaisten yhteiset yleisöltä suljetut veteraanijuhlat 21. tammikuuta, sekä seuraavana päivänä julkiset juhlat, jotka oli suunnattu kaupungin ja maakunnan asukkaille ja joihin osallistui myös kaupungin suojeleuskunta, sotaväen kunniakomppania ja kutsuvieraat.⁶² Oman muistomerkin venäjänsaarelaiset saivat juhannuksena 1923, jolloin patsas paljastettiin suuren yleisön edessä Venäjänsaarella. Juhlayleisö kuljetettiin paikan päälle useilla höyrylaivoilla Viipurin Linnansillalta.⁶³

Venäjänsaaren retken 20-vuotismuistojuhlaa vietettiin 22. tammikuuta 1939. Tilaisuuteen osallistuivat muun muassa (kuvassa) entinen tasavallan presidentti P. E. Svinhufvud, kenraali Aarne Sihvo, kenraalimajuri Adolf Aminoff, ministeri Heikki Renvall ja Viipurin kaupunginjohtaja Arno Tuurna.

Viipurin valloituksen juhlia vietettiin sotienvälisenä aikana vuosittain 29. huhtikuuta. Juhlista tuli maakunnan näyttävimmät, ja ne muodostivat muistojuhlien sarjan päätapahtuman ja päätekohtan Karjalankannaksella. Lehdissä muistutettiin, että ne, jotka mahdollistivat Viipurin vapautuksen, olivat itse asiassa Karjalan rintaman joukot, vaikkeivät olleet osallistuneet valtaukseseen. Juhlinnan kohde siirtyi usein lehden palstoilla kaupungin valtaukselta sitä edeltäneeseen aikaan ja keskittyi lähinnä Antrean rintaman ylistykseen, jotta huomion kohteeksi saatettiin nostaa oman maakunnan miehet.⁶⁴ Viipurin yksivuotisjuhlien alla ilmestyi Aarne Sihvon kirjoittama *Valkoinen armeija Antrean rintamalla*, mikä entisestään painotti Karjalan rintamaa maakunnan vapaussotakertomuksen kohokohtana.⁶⁵

Viipurin valloituksen juhlat olivat ennen kaikkea ylistys suojeluskunnille. Eihän Viipuri ollut pelkästään maan suurin varuskuntakaupunki vaan myös maan suurimman suojeluskuntapiirin pääpaikka. Usein valloitusjuhlat yhdistettiin suojeluskuntaharjoituksiin ja esimerkiksi 1920 juhlasta tuli lähinnä kahden päivän suojeluskuntajuhla, jossa sotilaalliset harjoitukset vuorottelivat juhlakonserttien ja iltajuhlien kanssa.⁶⁶ Ensimmäisten vuosien innostuksen

jälkeen juhlat rajoittuivat Viipurin suojeluskunnan ja Karjalan Kaartin kunnia-komppanian suorittamiin paraateihin, kun taas suurempia, kansanjuhlan muodossa järjestettyjä tilaisuuksia suurine taistelunäytöksineen ja valtavine paraateineen järjestettiin joka viides vuosi.⁶⁷

Jokakeväinen intensiivinen kavalkadi sai hellittää otettaan myös venäjänsaarelaisien osalta. Kymmenvuotisjuhlallisuuksissa, jotka olivat suuremmat kuin normaalisti, venäjänsaarelaiset päättivät luopua jokavuotisista muistojuhlita ja kokoontua vain joka viides vuosi.⁶⁸ Innostus ja yhteisön tarve jatkuvasti kokoontua vapaussodan muistojen perustalle väheni. Toisaalta samaan aikaan syntyi uusia mukana olleiden ryhmiä, jotka näkivät syytä kokoontua ja järjestäytyä. Yksi Viipurissa uutta intoa löytänyt ryhmä oli patterinmäkeläiset. Siinä missä Patterinmäen taistelun muisto oli 1920-luvun alussa saanut vielä varsin pientä näkyvyyttä, muuttui tilanne 1930-luvulla. Patterinmäen pienellä joukolla oli jo keväällä 1933 mutta etenkin sodan 20-vuotisjuhlien yhteydessä keskeinen asema viipurilaisten lehtien palstoilla.⁶⁹ Veteraanitoiminnan aktivoituminen on nähtävissä osanottajamäärän lisäksi myös ohjelman luonteessa. Kaikille mukana olleille hankittiin vuonna 1938 muistomerkki eli *Patterinmäkeläisten muistoristi*.⁷⁰ Vuoden 1938 patterinmäkeläisten kokouksessa päätettiin lisäksi nostaa järjestäytymisen tasoa ja lisäksi ryhtyä oman historiategoksen hankintaan.⁷¹

Toinen valkoisen Viipurin valloituksen liittynyt tapahtuma, jonka muisto nosti päätään 1930-luvulla, oli Naulasaaren taistelu. Kun muualta Suomesta tulleet valkoisen armeijan joukot olivat huhtikuussa 1918 hyökänneet Viipuriin, saivat karjalaiset joukot tehtäväksi varmistaa selustoja ja sivustoja. Kaupungista lopulta Haminaan päin vetäytyneet punaiset joukot kohtasivat valkoiset karjalaisjoukot Naulasaarella. Tappioiden suuruudesta ei ole tietoa, mutta vapaussodan historiategoksissa mainitaan yleensä yli 500 punaista kaatunutta, joka on ilmeisesti suuresti liioiteltu luku.⁷² Naulasaaren taistelusta tuli Karjalan viimeinen taistelu, josta 1930-luvulla Karjalan vapaussodan historian kirjoittaja Antti Komonen lausui ”sattuma asetti heidät (Sihvon johtamat karjalaiset) taas paikkaan, jossa he joutivat ikään kuin panemaan loppupisteen käydyssä kamppailussa”.⁷³

Naulasaaren taistelu oli muistojuhlan kohteena myöhäinen keksintö. Vasta 1930-luvun lopun uuden vapaussodan muisto- ja patsasaallon myötä järjestivät Viipurin seudun rintamamiehet ja Tienhaaran suojeluskunta Naulasaaren 20-vuotisjuhlat ja perustivat patsastoimikunnan. Toimikunta sai raha-avustuksen Viipurin maalaiskunnalta, jonka alueella paikka sijaitsi. Valtuustossa käydyssä keskustelussa esitettiin vasemmistolaisten edustajien taholta mahdollisuutta pystyttää patsas molemmille osapuolille. Tähän ei suostuttu.⁷⁴

Radikalismien äänet

Karjalan Kansalaisliitolle vuoden 1929 syksy oli ollut suuren innostuksen aikaa. Vuosia se oli lähinnä seurannut oman roolinsa pienentymistä. Neljä vuotta sisällissodan jälkeen liiton vuosikertomuksessa todettiin, että koska välitöntä yhteiskunnallista vaaraa ei ollut näköpiirissä, eivät kansalaiset välttämättä nähneet liiton toimintaa tarpeelliseksi ja monet jopa näkivät toiminnan haitalliseksi.⁷⁵ Liitto oli pyrkinyt tukemaan valkoista rintamaa muun muassa liittymällä kommunisminvastaiseen Suomen Suojelusliiton toimintaan. Suojeluliiton motto, ”toimia valkoisen Suomen yhdyssiteenä maamme itsenäisyyden ja yhteiskuntajärjestyksen suojelemiseksi”, sopi hyvin Kansalaisliiton päämääriin, josta tuli Suojelusliiton Viipurin paikallisosasto. Tästä huolimatta valkoinen Suomi menetti 1920-luvulla asemiaan yhteiskuntaa mobilisoivana voimana. Kuten Karjalan Kansalaisliiton toimijat myönsivät, siirtyi suuri osa valkoisen Suomen tukijoita suojeluskuntien riveihin, kun taas muut valkoisen Suomen järjestöt kutistuivat. Suojeluskunnasta tulikin valkoisen Suomen näyttävin ja onnistunein hanke. Suurin osa näki järjestön riittävänä kanavana valkoiselle rintamalle, kun taas pienenevä valkoisen Suomen ydinjoukko jäi entistä yksinäisempänä vaatimaan yhteistä poliittista rintamaa.⁷⁶

Karjalan Kansalaisliitto odotti 1920-luvulla sopivaa toiminnan muotoa ja omalle toiminnalleen parempia aikoja. Liiton tuli olla toimintavalmis heti, jos tilanne sitä vaati. Tällaisen tilanteen katsottiin selvästi kehittyneen 1929. Jo Kalevalapäivän vietto helmikuussa 1929 enteili ilmapiirin muutosta. Kansalaisliitto oli ollut järjestämässä Kalevalapäivän juhlia Viipurissa koko 1920-luvun. Juhlat kokosivat tehokkaasti kaupungin kansallismieliset järjestöt. Mukana olivat muun muassa Viipurin aitosuomalaiset, Inkerin liitto ja Akateemisen Karjala-Seuran Viipurin osasto. Vuonna 1929 kaupunginteatterissa vietetty Kalevalapäivän juhla tihkui Suur-Suomi-aatetta ja tyytymättömyyttä Suomen oloja kohtaan valkoisen Suomen hengessä. Vilho Helasen juhlapuhe täyttyi verisistä kuvauksista heimosotien ajalta, Tarton häpeärauhasta ja siitä, kuinka vuosien 1918 ja 1919 sotatyö oli poljettu maahan. Hän julisti, kuinka suomalainen kansanrunous ja suomalainen heimosaate olivat yksi ja sama asia ja kysyi, mihin oli joutunut ajatus ”kukoistavasta suomalaisesta kulttuurista, voimakkaasta kansallisvaltiosta ja suuresta Suomen maasta”.⁷⁷ Kesällä 1929 Karjalan Kansalaisliitto oli Viipurin ilmapuolustusyhdistyksen kanssa järjestämässä Aunuksen sodan 10-vuotimuistojuhlia Salmassa.⁷⁸ Kun Suomessa syksyllä 1929 äärikansallinen valkoiseen Suomeen tukeutuva liike voimistui, ei Kansalaisliitto empinyt astua esiin ja johtamaan kehitystä Viipurin alueella.⁷⁹

Aistien ajan uudet tuulet Kansalaisliitto oli jo lokakuun alussa pohtinut ”kommunistien ja huligaanien” vastustamista ja järjesti ensimmäisen kansalais-

kokouksen marraskuun lopulla 1929 Sortavalan seurahuoneella. Pari päivää myöhemmin Lapualla järjestettiin kansalaiskokous samoissa merkeissä. Samoihin aikoihin, kun Lapualle suunniteltiin ensimmäistä kansalaiskokousta, päätti Kansalaisliitto järjestää ”yhteiskuntaa suojelevien ryhmien” edustajainkokouksen Viipurissa.⁸⁰

Viipurissa suuri kansalaiskokous järjestettiin lopulta 13. joulukuuta 1929 Viipurin raatihuoneella. Kokous oli jatkoa eri puolilla maata järjestettyihin kokouksiin, jossa osoitettiin tukea Lapualla alkaneelle ulkoparlamentaariselle liikehdinnälle. Kokouksesta tuli suuri maakunnallinen valkoisen Viipurin juhla ja kuten muuallakin Suomessa juhlan poliittinen sanoma koristeltiin vapausodan muistoilla.⁸¹ Kokouksessa Karjalan Kansalaisliiton jäsen, viipurilainen Otto Kotonen palasi juhlapuheessaan sisällissodan muistoihin. Hän muistutti kuinka lähes tarkalleen 12 vuotta aikaisemmin, juuri ennen sisällissotaa, Karjalan Kansalaisliitto oli kokoontunut samassa salissa. Kotonen näki, että sama voima ajoi myös tällä kertaa miehet yhteen.⁸²

Kaupunginvaltuutettu Kotonen oli Viipurin äärikansallismielisen liikehdinnän keskiössä. Sisällissodan aikana hän oli ollut Viipurissa neljä kuukautta punaisten vankina ja sodan jälkeen ryhtynyt Karjalan Kansalaisliiton sihteeriksi sekä liiton alaisen Itä-Karjalan komitean sihteeriksi. Hän oli toiminut heimoaatetta ajavien *Vapaan Karjalan* ja *Inkerin* päätoimittajana ja *Karjala*-lehden avustajana. Lisäksi hän toimi heimojärjestöjen keskusvaliokunnan puheenjohtajana. Yhdessä Karjalan Kansalaisliiton Samuli Sarion kanssa Kotonen oli ajamassa Lapuan liikkeen menestysvuosien aikana hyökkävää idänpolitiikkaa.⁸³ Monen muun Viipurin kansallismielisen tavoin Kotonenkin kuului Viipurin ilmapuolustusyhdistykseen. Otto Kotonen oli Karjalan Kansalaisliiton edustajana paikalla maaliskuussa 1930 Lapualla, kun Lapuan liike perusti Suomen Lukon liikehdinnän kattojärjestöksi. Kotonen kuului liikkeen jyrkän suunnan edustajiin.⁸⁴ Karjalan Kansalaisliiton kanssa läheisessä suhteessa oleva Karjalankannaksen kuntien edustajisto tuli seuraavina vuosina toimimaan Lapuan liikettä edustavana elimenä Viipurin alueella.⁸⁵ Kotonen ehti lyhyen ajan toimia myös Isänmaallisessa kansanliikkeessä ennen kuolemaansa 1933.⁸⁶

Viipurissa saivat 1930-luvun taitteessa näkyvyyttä myös valkoisen armeijan veteraanit. Keskeisinä hahmoina toimivat maisteri Yrjö Raikas ja toimittaja Emil Helle. Samaan aikaan kun Karjalan Kansalaisliitto puuhasi Viipuriin suurta Lapuan liikkeen kokousta, perustivat Raikas ja Helle kaupunkiin Vapaussodan Invalidien Liiton kannatusyhdistyksen. Miehet toimivat samaan aikaan myös Viipurin ilmapuolustusyhdistyksessä varapuheenjohtajana ja sihteerinä.⁸⁷

Veteraanien yhteenliittymä Suomessa oli osa eurooppalaista demokratia-
vastaista ja fasistista liikehdintää. Erityisesti Saksassa ja Itä-Euroopassa radi-

kaali liikehdintä kokosi voimaansa rintamamiesliikkeen muodossa. Veteraanijärjestöt astuivat esiin poliittisena voimana, joka halusi kohottaa tavallisen politiikan yläpuolelle ja muodostaa kansallisen moraalisen selkärangan. Rintamamieshenki levisi myös Suomeen voimalla 1920-luvun lopulla osana radikalisoituvaa poliittista kenttää.⁸⁸

Poliittisesti radikaalin veteraanitoiminnan aloittaminen Viipurin seudulla ei sujunut vaivattomasti. Alustavia tunnusteluja veteraanijärjestön perustamista varten oli tehty Satakunnassa ja Helsingissä. Teema oli aikaisin esillä myös Viipurissa venäjänsaarelaisten 10-vuotismuistojuhlissa kesällä 1928. Juhlaväki kävi ensin retkellä Venäjänsaarella, jonka jälkeen kokousti Viipurin raatihuoneella. Kokouksessa maanviljelijä Pekka Kiiski piti alustuksen erityisen rintamasotilaiden liiton perustamisesta. Kokous päätti käsitellä asiaa kevään myöhempien vapaussodan muistojuhlien yhteydessä.⁸⁹ Asia oli esillä 26. huhtikuuta Karjalan rintaman kymmenvuotismuistojuhlissa. Yli tuhannen veteraanin edessä toimittaja Yrjö Raikas ja Viipurin suojeluskuntapiirin valistusohjaaja Jalmari Pusa pitivät innostuneita alustuksia veteraaniliiton perustamisen puolesta. Enemmistö kokousväestä oli kuitenkin hanketta vastaan.⁹⁰ Erityisen painava oli Karjalan vapaussodan suuren sankarin kenraalimajuri Aarne Sihvon vastustava kanta.⁹¹ Sihvon mukaan tuleva järjestö aiheuttaisi turhaa yhteiskunnallista jännitystä ja vastakkainasettelua.

Vapaussodan rintamamiesten liitto perustettiin vähäeleisesti Tampereella toukokuussa 1929 pienen piirin toimesta. Perustavassa kokouksessa Viipurin samanmielisten piiriä edusti maanviljelijä Tatu Olkinuora ja johtaja A. Hynninen. Lokakuussa 1929 Viipurin ja lähialueiden valkoisen armeijan veteraanit kokoontuivat Viipuriin. Kokoontunut väki ymmärsi rintamamiesliiton radikaalisuuden ja sen poliittisen roolin mutta päätyi tukemaan hanketta. Koska liitto oli jo perustettu, katsoi kokous, että myös karjalaisten rintamamiesten tulisi siihen liittyä. Lokakuussa viipurilaiset liiton jäsen Jalmari Pusa oli mukana muokkaamassa liiton ohjelmaa ja yritti saada ohjelman sanamuotoa vähemmän radikaaliksi.⁹²

Viipurissa ja Karjalankannaksella alkoi kesällä ja syksyllä 1930 kiivas rintamamiesyhdistysten perustaminen. Osin kyseessä oli piirin sihteeri Emil Helteen ja puheenjohtajan Yrjö Raikkaan utteran propagandatyön tulos. Syksyllä yhdistyksiä oli jo lähes kaikissa kannaksen kunnissa, joita Viipurista käsin johti maakunnallinen Etelä-Karjalan rintamamiespiiri, johtajinaan muun muassa Raikas ja Helle.

Viipurin veteraaniliike otti näkyvän aseman jopa valtakunnallisesti vuoden 1930 joulukuussa. Viipurissa järjestettiin rintamamiesliiton ensimmäinen valtakunnallinen juhla.⁹³ Juhlapäivänä liputettuun kaupunkiin saapuivat vapaus-

sodan suuret sankarit C. G. E. Mannerheim, Aarne Sihvo ja Hannes Ignatius, joista etenkin kahden ensimmäisen liikkeitä oli saapunut seuraamaan suuri yleisö.⁹⁴ Ohjelmaan kuului veteraanien paraati, ohimarssi, sankarihaudalla käynti, iltajuhla raatihuoneella, soihtukulkue ja juhlaillallinen. Viipurin piirin isännöimät juhlat olivat suuri menestys ja alkusysäys rintamamiesliiton juhla-perinteelle. Mannerheim puhe otettiin ilolla vastaan radikaalien piirissä:

Nyt samoin kuin 1918 on maassamme valtava liike. Kansa on herännyt ja on tietoinen siitä vaarasta, joka uudelleen on kasvanut suureksi sen keskuudessa, samassa vaarassa, samassa vihollisessa kuin ennen. Ja silloin on, että myöskin vanhat rintamamiehet kokoavat rivinsä ja sanovat painavan sanansa: pois itämainen myrkky, tehkää maa vahvaksi, lisääkää puolustuskuntoa; Karjalan kannas on meidän.⁹⁵

Viipurin aktiivisuus sai jatkoa keväällä 1931. Vapaussodan rintamamiesten liitto päätti järjestää entistä suuremmat liittopäivät Viipurissa. Helle ja Raikas saattoivat tyytyväisinä seurata, kuinka kaupunki täyttyi helluntaina tuhansista liiton jäsenistä kaikkialta Suomesta. Juhlapuhujana toimi eduskunnan puhemies Albin Manner ja juhliin oli saapunut ulkomaisia vieraita Virosta ja Saksasta. Pääjuhlapaikkana toimi Papulan kenttä. Rintamamiesten liiton kiertokirje ennen juhlia kertoo järjestön taisteluluonteesta: ”Sekä ystävämme että vihollisemme odottavat molemmat tietysti eri tuntein joukkojemme kokoontumista Papulan torille Viipuriin. Näyttäkäämme heille!”⁹⁶

Juhlat pyrkivät kopioimaan saksalaisen äärioikeistolaisen veteraanijärjestön Stahlhelmin juhllisuuksia. Ensimmäisen päivän paraatien, sankarihautauslaitaisuuksien, kokousten ja iltajuhlien jälkeen seurasi toisen juhlapäivän retki. Retken idea oli ilmeisesti myös saatu Stahlhelmilta. Saksalainen järjestö oli vain hieman aikaisemmin järjestänyt jäsentensä retken Puolan vastaiselle rajalle. Provokaatio oli onnistunut ja herättänyt suurta pahennusta Puolassa ja maltillisemmän linjan saksalaisissa.⁹⁷ Viipurissa juhlien järjestäjät olivat tilanneet junakuljetuksen Rajajoelle, jonka törmälle tuhannet veteraanit kokoontuisivat osoittamaan mieltään. Hieman aikaisemmin oli veteraanilehdessä julkaistu kirjoitus liittojuhlien retken merkityksestä: ”Täällä itäisellä rajalla seisoessamme vasta tulemme mieskohtaisesti vakuutetuksi, kuinka lähellä olemmekaan bolshevistista vaaraa ja kuinka välttämätöntä on, että olemme varuillamme ja teemme voitavamme, jotta idän saasta ei pääsisi tunkeutumaan yli Rajajoen.”⁹⁸ Valtiovalta esti kuitenkin viime hetkellä kuljetukset. Sen sijaan sadat autot lähitivät liikkeelle ja veivät veteraanit riemusaatossa läpi Kannaksen. Autot pysähtyivät Terijoella, jonka hiekkarannalla veteraanit saattoivat heristää nyrkkiään

kohti Kronstadtin linnoitusta ja Leningradia. Hurmahenkisessä tapahtumassa kansanopistojohtaja, kokoomuspuolueen kansanedustaja Erkki Paavolainen puhui kuinka ”Kannas on maamme valkoisin kulmakunta ja että kannaksen väestö on isänmaallisuuden läpätunkema”.⁹⁹

Karjalan Kansalaisliiton ja muiden valkoisen Suomen aktiivien toiminnan suuruudenaika jäi lyhyeksi. Radikaalinen oikeistoliikehdintä menetti hetkensä, kaventui ja pirstoutui pienemmiksi kriisiajan liikkeiksi samalla kun oikeistokaappaushuhut jatkoivat omaa elämäänsä. Maan toiseksi suurimpana kaupunkina Viipuri ei jäänyt paitsi äärioikeiston yrityksistä saada näkyvyyttä kaupunkikuvassa. Vuoden 1933 lopussa Viipurissa alkoi ilmestyä Isänmaallisen kansanliikkeen paikallislehti *Karjalan Suunta* ja samoihin aikoihin avattiin osoitteessa Torkkelinkatu 16 kahvila Kultainen Karhu, sinimustan aatesuunnan kokoontumispaikka. Seuraavan vuoden tammikuussa Viipuriin saapui Vihtori Kosola Isänmaallisen kansanliikkeen järjestämään puhetilaisuuteen vapaussodan alkamispäivänä.¹⁰⁰ Viipurilaiset radikaalit pyrkivät käyttämään näkyvästi vapaussodan muistoa oman aatesuuntauksen tueksi. Viipurissa Kultaisen Karhun piiri vaali tammisunnuntain eli vapaussotakertomuksen mukaisen sodan virallisen alkamisajankohdan viettämistä. Toisaalta he toivat jatkuvasti esille kuinka viralliseksi alkamispäiväksi tulisi tunnistaa 22. tammikuuta eli venäjän-saarelaisten päivä. Isänmaallisen kansanliikkeen viipurilaiset järjestivät omia juhlia Viipurin vapautuspäivänä ja 16. toukokuuta, ihmetellen miksei päivästä tehty virallista itsenäisyyspäivää.¹⁰¹

Karjalan Kansalaisliitto suhtautui myönteisesti Isänmaalliseen kansanliikkeeseen ja veteraanijärjestöön, vaikka liitto ei voinut hyväksyä kaikkia radikaalin liikehdinnän muotoja.¹⁰² Vaikka Kansalaisliiton toiminta taantui 1930-luvulla ja heräsi henkiin vain vapaussodan muistojuhlien ajaksi, piti se itseään toimintavalmiina alati vaanivan uhan takia:

On pysyttävä valveilla ja valmiina puolustamaan menneiltä sukupolvilta hoidettavaksemme saamaamme perintöä, varsinkin niitä suuria saavutuksia, joita sankareiden verellä ja muilla kansamme suurilla uhrauksilla vuonna 1918 voitettiin. Karjalan Kansalaisliitolle on noihin voittoihin merkittävä osansa ja myöskin suuri velvollisuus niiden puolustamisessa ja säilyttämisessä. Tätä ei pitäisi liiton koskaan unohtaa.¹⁰³

Karjalan Kansalaisliiton agenda ja päämäärä menettivät lopullisesti merkityksensä toisen maailmansodan lopussa. Viipuri lakkasi olemasta suomalainen kaupunki, ja koko vapaussodan kokemukseen rakentunut valkoinen myytti menetti hegemoniansa. Samaan aikaan kuin Viipurin vapaussodan muisto-

merkit tuhoutuivat ja valkoisen Viipurin toimijat vetäytyivät syrjään, muuttui myös kansallinen julkinen muistaminen. Vuosi 1918 työntyi kaikkialla marginaaliin. Suomalainen Viipuri tuhoutui, mutta kaupunki jäi voimakkaana elämään rikkaassa muistokirjallisuudessa ja kertomuksissa. Myös vapaussotakokemukseen perustuva valkoinen Viipuri muodostaa osan voimissaan olevaa muistojen Viipuria.

Vapaussodan muistojen Viipuri

Suomen sisällissodan jälkeen julkisesta sodan muistamisesta tuli näkyvä osa sekä paikallistasolla että valtiollisessa kehyksessä. Viipuri ei muodostanut poikkeusta. Kaupungille muodostui oma, voittajien vapaussodan historia, joka korosti samanaikaisesti sekä kaupungin erityisyyttä että samaistumista sodan voittajien Suomeen. Vain todistamalla oman paikkakunnan aktiivisuutta ja uhrivalmiutta oli mahdollista liittyä kansallisen vapaustaistelun sankaritarinaan. Paikallisuuden merkitys vapaussodan muistossa näkyi Viipurissa muun muassa siinä, että tuomiokirkon edustalle perustettuun sankarihautaan haudattiin vain osa valkoisiin lukeutuvista ja sodan aikana surmansa saaneista viipurilaisista. Kaksi uhriryhmää, Patterinmäen taistelussa kaatuneet ja lääninvankilassa tapetut, nousivat hautapaikan ja muistomerkin symbolisesti myötä muita ryhmiä tärkeämmiksi. Kriteerinä näyttää olleen mainittujen ryhmien aktiivisuus ja uhrivalmius sodanaikaisessa Viipurissa.

Viipurin vapaussodan muistin politiikassa erityistä ja merkittävää oli vahva paikallistason toimija Karjalan Kansalaisliitto. Kansalaisliitto liikkui tehokkaasti virallisen tason ja kansalaisyhteiskuntatason välillä eikä sen tarvinnut ottaa huomioon poliittisia suhdanteita kaupunginvaltuuston tapaan. Liitto pyrki ja onnistui saavuttamaan hegemonisen aseman kaupungin valkoisessa muistokulttuurissa.

Karjalan Kansalaisliiton perustaminen ja toiminta heti sisällissodan jälkeen osoittavat, kuinka tiiviisti voittajapuolen muiston rakentaminen nähtiin osana jatkuvaa konfliktia, jossa taistelumuoto vain muutti muotoaan. Kuten muualla Suomessa, myös Viipurissa vapaussodan muiston rakentamisessa heti sotaa seuranneena aikana oli kyseessä lähinnä epäonnistunut demobilisaatio. Etenkin vuonna 1919 Viipurissa vapaussodan muistaminen yhdistyi aktivistiseen sotapolitiikan lietsontaan Viron ja Aunuksen sotaretkien organisoimiseksi. Viipuri voidaan nähdä jopa olleen keskiössä liikehdinnässä, joka nivoi yhteen valkoisten vuoden 1918 voiton laajempaan suomalaiseen *irredenta*-politiikkaan, jonka päämääränä oli voittajien hallitsema yhteiskunta ja Suur-Suomi.

Toinen selkeä poliittisen mobilisaation ajanjakso sijoittuu Lapuan liikkeen vuosiin ja sitä seuranneeseen kansallismielisten näkyvään liikehdintään. Viipurin merkittävimmät vapaussodan muistin politiikan aktiivit olivat innolla ottamassa osaa radikalisoitumiseen, ja kaupungissa toiminut puoli maakuntaa kattava veteraanijärjestö kuului maan suurimpiin.

Valkoisen Viipurin julkinen muistaminen oli riippuvainen paikallisista toimijoista ja heidän mahdollisuuksistaan aikaansaada liikehdintää. Huolimatta siitä, että toimijat kokoontuivat vuosittain viettämään muistopäiviä, sodan julkinen muistaminen ei pystynyt loputtomasti mobilisoimaan paikkakunnan väestöä. Karjalan Kansalaisliiton toivoma ilmiö vaati tuekseen kriisiajan. Kun uusi kriisi-aika saapui syksyllä 1939, rakentui uhkakuvien vastustaminen jo toisenlaisiin mielikuviiin. Parin vuosikymmenen ajan ylläpidetty kokemus valkoisesta Viipurista menetti hetkessä ajankohtaisuutensa ja käyttökelpoisuutensa.

Viitteet

- 1** Rantakari, 1918, 312–116.
- 2** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuusto pöytäkirjat 10.1.1918.
- 3** Karjala 26.4.1923.
- 4** Karjala 12.5.1918.
- 5** Ashplant & Dawson 2000, 16–17, 22–26.
- 6** Winter & Sivan 1999, 29.
- 7** Assman 2006, 24–31.
- 8** Gerwarth & Horne 2013, 3–7; Seipp 2009, 4–10.
- 9** Seipp 2009, 8.
- 10** Siironen 2004, 154; Siironen 2012, 78, 85.
- 11** Siltala 1985, 16.
- 12** Roselius 2010.
- 13** Peltonen 1996; Peltonen 2003; Heimo 2010; Siironen 2012.
- 14** Tepora & Roselius 2018.
- 15** King 1998, 12; Winter 2006, 136.
- 16** Roselius 2013, 9–11.
- 17** Roselius 2013, 27–28.
- 18** KA, Karjalan Kansalaisliiton arkisto, Karjalan Kansalaisliiton selostuksia, pöytäkirja 29.4.1918.
- 19** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 4.5.1918.
- 20** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 30.4.1918; Karjala 14.5.1918.
- 21** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 8.5.1918.
- 22** Väänänen & Kangaspunta 1999, 168–169; Karjalan Aamulehti 11.5.1918.
- 23** Karjalan Aamulehti 11.5.1918.
- 24** Karjala 11.5.1918. Katso uhriretoriikasta: Tepora 2011.
- 25** Karjala 12.5.1918; Keskisarja 2013, 340.
- 26** Karjala 12.5.1918; Karjalan Aamulehti 20.4.1920; Karjala 29.4.1921.

- 27** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja.
- 28** Karjala 9.5.1918.
- 29** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 10.9.1918.
- 30** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 14.1.1919.
- 31** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 25.4.1922.
- 32** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja; Karjala 15.1.1919.
- 33** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 24.5.1921.
- 34** Karjalan Aamulehti 30.4.1921.
- 35** Fingerroos 2004; KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 18.9.1919.
- 36** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 28.8.1918.
- 37** KA, Sotamuseo- ynnä muut asiat Hfa 1, Soikkelin laatima selostus Sotamuseon tarpeellisuudesta.
- 38** Karjala 9.1.1919.
- 39** Väänänen 1939, 216.
- 40** Karjala 22. ja 23. 1.1919. Rantakarista Kansallisbiografiassa: Vares 2000.
- 41** Helsingin Sanomat 21.1.1919.
- 42** Karjala 25.4.1919.
- 43** KA, Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto, Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1.4.1919.
- 44** Kansan Työ 5.4.1919.
- 45** Valtuusto huolehti myös Viipurin vapautuksen yksivuotisjuhlien kuluista, jotka koostuivat mm. juhlaportin rakentamisesta Aleksanterinkadulle (17 500 markkaa). Juhlien tuotot menivät invalidirahaston hyväksi. Kansan Työ 9.4. ja 11.11.1919.
- 46** Viipurin vapautuksen vuosipäivän paraatissa mukana Viipurin, Tienahaaran, Talin, Uuraan, Lappenrannan, Lappeen, Koiviston, Säiniön, Johanneksen, Antrean, Äyräpään, Käkisalmen, Jääsken, Imatran, Kirvun, Rautajärven, Muolaan, Valkealan, Uusikirkon, Terijoen, Kuokkalan, Kouvolan, Kymintehtaan ja Luumäen suojeluskunnat. Karjalan Aamulehti No 98, 1919.
- 47** Karjalan Aamulehti No 98, 1919; Karjala 30.4.1919, Juhlanäytäntö.
- 48** Kannaksen vartio No 1, 1928, "Mutta väki Väinämöisen otti vastaan vainolaisen – niinkuin peto pesän suulla – poikiensa puolustavi". Itsenäisyytemme 10-vuotispäivänä 6.12.1927.
- 49** Karjala 1.5.1919; Karjala 15.5.1919.
- 50** Väänänen 1939, 190–194.
- 51** KA, Sark 748, Viipurin suojeluskuntapiiri.
- 52** Helsingin Sanomat 20.5.1919.
- 53** Kalm 1921, 21; Karjalan Aamulehti 4.1.1919.
- 54** Vahtola 1997, 46–47.
- 55** Suomen Heimo No 5, 1923.
- 56** Vahtola 1997, 102–104.
- 57** Vahtola 1997, 47; Karjala 18.5.1919.
- 58** Roselius 2017, 71–75.
- 59** Karjala 18.5.1919.
- 60** Karjala 16.5.1920.
- 61** Karjala 23.1.1920, 24.1.1922, 22.1.1938.
- 62** Karjala 23.1.1921.
- 63** Karjala 23.6.1923.
- 64** Karjala 29.4.1919.
- 65** Sihvo 1919.
- 66** Karjala 25.4.1920.

- 67** KA, Karjalan Kansalaisliiton arkisto, Karjalan Kansalaisliitto selostuksia, Pöytäkirja 9.4.1924.
- 68** Karjala 23.1.1928.
- 69** Rintamamies No 13, 1933.
- 70** Mattila 2001.
- 71** Karjala 29.4.1938.
- 72** Roselius 2006, 143–145.
- 73** Komonen 1934, 287.
- 74** Rintamamies No 17, 1939.
- 75** KA, Karjalan Kansalaisliiton arkisto, Toimintakertomus 1922.
- 76** KA, Karjalan Kansalaisliiton arkisto, Toimintakertomukset 1920, 1921, 1922.
- 77** Karjala 1.3.1929.
- 78** Karjala 22.6.1929.
- 79** Siltala 1985, 58.
- 80** Karjala 30.11.1929.
- 81** Partanen 2010, 170–171; KA, Karjalan Kansalaisliiton arkisto, Toimintakertomus 1923.
- 82** Karjala 14.12.1929.
- 83** Siltala 1985, 98.
- 84** Siltala 1985, 60.
- 85** Helsingin Sanomat 16.3.1930.
- 86** Aikalaiskirja 1934; Helsingin Sanomat 30.12.1933.
- 87** Karjala 25.11.1929.
- 88** Roselius 2010, 163–168.
- 89** Karjala 23.1.1928.
- 90** Ekberg 1991, 99.
- 91** Suomen Sosialidemokraatti 26.4.1928.
- 92** KA, Suomen 1920–40-luvun historian säätiö, Säätiö 35 Rintamamiesliitto, Vapaussodan rintamamiesten liiton kiertokirje nro 9.
- 93** Rintamamies No 1, 1931.
- 94** Rintamamies No 22, 1941.
- 95** Mannerheimin puhe Viipurissa 7.12.1931.
- 96** KA, Suomen 1920–40-luvun historian säätiö, Säätiö 35 Rintamamiesliitto, Vapaussodan rintamamiesten liiton kiertokirje No 9.
- 97** Helsingin Sanomat 26.5.1931.
- 98** Rintamamies No 11, 1931.
- 99** Karjala 27.5.1931; Rintamamies No 13, 1931 ja No 22, 1941.
- 100** Karjalan Suunta 16.11.1933.
- 101** Karjalan Suunta 2.2.1934 ja 4.5.1934.
- 102** KA, Karjalan Kansalaisliiton arkisto, Karjalan Kansalaisliiton selostuksia, pöytäkirja 10.2.1932.
- 103** KA, Karjalan Kansalaisliiton arkisto, Toimintakertomus 1933.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA)

Karjalan Kansalaisliiton arkisto

Karjalan Kansalaisliiton selostuksia

pöytäkirjat 29.4.1918, 9.4.1924, 10.2.1932

toimintakertomus 1920–1923, 1933

Viipurin kaupunginvaltuuston arkisto

Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirjat 10.1.1918, 4.5.1918, 30.4.1918, 8.5.1918,

28.8.1918, 10.9.1918, 14.1.1919, 1.4.1919, 18.9.1919, 24.5.1921, 25.4.1922

Suojeluskuntien arkistot (Sark)

748 Viipurin suojeluskuntapiiri

Sotamuseo- ynnä muut asiat

Hfa 1, Soikkelin laatima selostus Sotamuseon tarpeellisuudesta

Suomen 1920–40-luvun historian säätiö

Säätiö 35 Rintamamiesliitto, Vapaussodan rintamamiesten liiton kiertokirje No 9.

Mannerheimin puhe Viipurissa 7.12.1931

Painetut lähteet

Aikalaiskirja: Henkilötietoja Nykypolven Suomalaisista (1934). Helsinki: Otava.

Kalm, Hans (1921). Pohjan poikain retki. Porvoo: WSOY.

Rantakari, K. N. (1918). Vihollisen leirissä punaisen kapinan aikana. Porvoo: WSOY.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Helsingin Sanomat 1919, 1930, 1931, 1933

Kannaksen vartio No 1 (1928)

Kansan Työ 1919

Karjala 1918–1923, 1928–1929, 1931, 1938

Karjalan Aamulehti 1918–1921

Karjalan Suunta 1933–1934

Rintamamies No 1 (1931), 11 (1931), 13 (1933), 17 (1939), 22 (1941)

Suomen Heimo No 5 (1923)

Suomen Sosialidemokraatti 1928

- Ashplant, T. G., Dawson, Graham & Roper, Michael (2000).** The politics of war memory and commemoration: contexts, structures and dynamics. Teoksessa *The politics of war memory and commemoration*. Ed. T. G. Ashplant, Graham Dawson & Michael Roper. Routledge: London, 3–85.
- Assman, Jan (2006).** Religion and cultural memory. Ten studies, Stanford University Press: Stanford.
- Ekberg, Henrik (1991).** Führerns trogna följeslagare: Den finländska nazismen 1932–1944. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Fingerroos, Outi (2004).** Haudatut muistot: Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa. Helsinki: SKS.
- Gerwarth, Robert & Horne, John (2013).** Paramilitary Violence in Europe After the Great War, Oxford: Oxford University Press.
- Heimo, Anne (2010).** Kapina Sammatissa: Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275, Helsinki: SKS.
- Keskisarja, Teemu (2013).** Viipuri 1918. Helsinki: Siltala.
- King, Alex (1998).** Memorials of the Great War in Britain: The symbolism and politics of remembrance. Oxford: Berg.
- Komonen, Antti (1934).** Karjala vapaussodassa: In Jälkimmäinen osa. Helsinki.
- Mattila, J. I. (2001).** Vapaussodan muistomitalit: The Finnish commemorative medals of the war of independence 1918. Tampere: Apali.
- Partanen, Jukka (2010).** Lääninhallitus ja poliittiset voimasuhteet itsenäistymisestä talvisotaan. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Karjala itärajan varjossa*. Toim. Yrjö Kaukiainen ja Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan Kirjapaino, 163–171.
- Peltonen, Ulla-Maija (2003).** Muistin paikat: Sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 894. Helsinki: SKS.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996).** Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 657. Helsinki: SKS.
- Roselius, Aapo (2006).** Amatöörien sota: Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Roselius, Aapo (2010).** Kiista, eheys, unohdus: Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Roselius, Aapo (2013).** Isänmaallinen kevät: Vapaussotamyytin alkulähteillä. Helsinki: Tammi.
- Roselius, Aapo (2017).** Suojeluskunnat ja jakautunut kansankunta. Teoksessa *Suojeluskuntien Suomi*. Aapo Roselius et al. Somerniemi: Amanita, 11–89.
- Seipp, Adam R. (2009).** The Ordeal of Peace: Demobilization and the Urban Experience in Britain and Germany, 1917–1921. Ashgate: Burlington.
- Sihvo, Aarne (1919).** Valkoinen armeija Antrean rintamalla: Lyhyt esitys kuvin ja karttapiirustuksin. Viipuri: A. A. Niskala; Suomalainen kirjakauppa.
- Siironen, Miika (2004).** Valkoinen Suomi. Valkoisten kollektiivisuus ja valta-asema iisalmelaisessa paikallisyhteisössä vuosina 1918–1929, lisensiaatintutkielma Jyväskylän yliopisto.
- Siironen, Miika (2012).** Valkoiset: Vapaussodan perintö. Tampere: Vastapaino.
- Siltala, Juha (1985).** Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Helsinki: Otava.
- Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (2018).** Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö. Helsinki: Gaudeamus.
- Tepora, Tuomas (2011).** Sinun puolestas elää ja kuolla: Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945. Helsinki: WSOY.

- Vahtola, Jouko (1997).** Nuorukaisten sota: Suomen sotaretki Aunukseen 1919. Helsinki: Otava.
- Vares, Vesa (2000).** Rantakari, Kaarle Nestor. Kansallisbiografia-verkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-001654>, viitattu 18.4.2019).
- Winter, Jay & Sivan, Emmanuel (Eds. 1999).** War and remembrance in the twentieth century. Cambridge University Press: Cambridge.
- Winter, Jay (2006).** Remembering war: The Great War between memory and history in the twentieth century. New Haven: Yale University Press.
- Väänänen, K. & Kangaspunta, V. (1999).** Vainotien vartijat: Etelä-Karjalan maanpuolustushistoriaa (Näköisp.). Lappeenranta: Karjala-lehti.

Vakoilijoita ja pomminheittäjiä.

Viipurin venäläiset taistelujärjestöt ja virkavalta 1917–1939

Seuraavilla sivuilla tarkastelen Viipurissa ja sen ympäristössä vuosina 1917–1939 toimineita valkoisia emigranttijärjestöjä ja niiden aseellista taistelua Neuvostoliittoa vastaan. Huomion arvoista on, että alueella ei ainoastaan toiminut näitä vastavallankumouksellisia voimia vaan salamurhien ja pommi-iskujen, siis suoranaisen terrorismin, nimiin vannoivat myös Suomen virkavallan edustajat. Voidaan jopa sanoa, että ilman turvallisuuspoliisin ja yleisesikunnan (YE) tiedustelun tukea tämä venäläinen maanalainen maailma olisi jäänyt synty-mättä tai ainakin rajoittunut huomattavasti vaatimattomammalle tasolle.

Terrorismi on ollut kuuma aihe 2000-luvulla. Teemasta on kirjoitettu lukemattomia kirjoja ja artikkeleita erityisesti englanninkielisessä maailmassa. Yleensä tutkimusten historiallinen panos on kuitenkin jäänyt vaatimattomaksi päähuomion ollessa viimeisten vuosien tapahtumissa ja islamistisessa terrorismissa.

Historiantutkija David Rapoportin tutkimukset ovat yksi poikkeus valtavirrasta, sillä ne lähestyvät terrorismia kunnianhimoisen historiallisen näkökulman avulla. Rapoport on hahmotellut kokonaiskuvaa modernista terrorismista jakamalla viime vuosisatojen tapahtumat eri vaiheisiin. Ensimmäisen vaiheen aloittivat anarkistiset järjestöt tsaarin Venäjällä 1870-luvulla. Taistelujärjestöt olivat valmiita käyttämään ”teon propagandaa” eli terrorismia päämääriensä saavuttamiseen ja toimivat esikuvina Euroopan ja Aasian radikaalivoimille. Terrorismin toisen kauden Rapoport ajoittaa ensimmäistä maailmansotaa seuranneisiin vuosikymmeniin, joiden kuluessa eurooppalaisen imperiumien siirtomaavalta rakoili antikolonialismin paineessa.¹

Jos Kannaksen seutua ja Viipuria tarkastellaan osana tätä mallia, huomataan, etteivät alueen ”erityispiirteet” ole niin erityisiä kuin joskus kuvitellaan. Tästä hyvä esimerkki ovat alueella 1900-luvun ”routavuosina” toimineet suomalaiset ja venäläiset taistelujärjestöt. Ne voidaan nähdä 1800-luvun anarkistien perinnön jatkajina. Aktiivisen vastarinnan nimiin vannoneet suomalaisjärjestöt ja venäläiset vallankumoukselliset sovelsivat anarkistien terrorioppeja ja – mikä huomion arvoisinta – olivat osa laajempaa ilmiötä: kamppailua Venäjän imperiumin tulevaisuudesta.

Sama havainto on mahdollista tehdä myös emigranttien ja Venäjän vähemmistökansallisuuksien taistelujärjestöistä, jotka vaikuttivat 1920- ja 1930-luvun Suomessa: nekin olivat osa laajempaa yleiseurooppalaista kehityskulkua. Salaiset aseelliset järjestöt ilmensivät Viipurissa ja ylipäänsä Karjalankannaksella sitä, että Venäjän ja muiden suurvaltojen kolonialistinen valtajärjestelmä oli kriisissä. Kamppailu Venäjän imperiumin perinnöstä oli käynnissä, ja Karjalankannaksen ympäristö lukeutui sen eturintamiin.

Emigranttien ja heidän liittolaistensa bolševismin vastaista taistelua on kuvattu niin ikään toisen maailmansodan esihistoriaksi.² Näkökulma on tärkeä, sillä se asettaa Kannaksen tapahtumat osaksi laajempaa ilmiötä. Tässäkään mielessä emigranttien toiminnassa ei ollut kyse vain paikallisesta ilmiöstä vaan yleiseurooppalaisesta aktiivisesta kamppailusta, eräänlaisesta näkymättömästä sodasta, jossa vastakkaiset maailmanjärjestykset ottivat mittaa toisistaan.

Toisen maailmansodan jälkeen emigranttiliikkeiden historia unohdettiin miltei tyystin. Vaikka aihepiirin tutkiminen ei ollut suoranaisesti kiellettyä, aikakauden henki YYA-sopimuksineen ja virallisine liturgioineen ei kannustanut sen tieteelliseen käsittelyyn. Ulko- ja sisäpoliittiset paineet helpottivat ajan saatossa. Suurin murros tapahtui kuitenkin vasta sen jälkeen, kun Neuvostoliitto oli romahtanut ja kylmä sota päättynyt. Vapautuneessa ilmapiirissä Venäjän diasporasta ja sen poliittisesta historiasta uskallettiin kirjoittaa rohkeammin.

Tämän artikkelin kirjoittaja ja muutamat muut tutkijat ovat käsitelleet emigranttijärjestöjen salaista toimintaa,³ mutta ainakin yksi oleellinen näkökulma on jäänyt pienen kateeseen: minkälaista emigranttijärjestöjen aseellinen ja salainen toiminta oli nimenomaan Viipurin ja Kannaksen ympäristössä? Miten merkittäviä tapahtumat olivat, jos niitä tarkastellaan osana laajempaa kokonaisuutta? Mikä rooli Suomen turvallisuuspoliisilla, Etsivällä Keskuspoliisilla (EK), ja yleisesikunnan tiedustelulla oli taistelussa Venäjän tulevaisuudesta?

Pakolaiset saapuvat

Lokakuun vallankumouksen 1917 vaikutukset säteilivät nopeasti eri puolille Eurooppaa ja käynnistivät suuren kansainvaelluksen, josta myös Suomi sai osansa. Maa sijaitti Venäjän imperiumin ja sen vanhan pääkaupungin Pietarin tai oikeammin Petrogradin naapurissa, eikä pakeneminen Suomeen välttämättä vaatinut suunnattomia fyysisiä ponnistuksia. Aina ei tarvittu edes auttavaa uimataittoa, sillä Rajajoki oli paikoitellen niin matala, että sen yli saattoi kahlata vaikka omaisuus selkärepussa.

Ei tiedetä täsmällisesti, kuinka paljon pakolaisia saapui Suomeen Venäjän vallankumouksen ja sisällissodan vuosina, eivätkä myöhempienkään vuosien luvut ole aina luotettavia. Yhden arvion mukaan vuonna 1922 Suomessa oli kaikkiaan noin 33 500 entistä Venäjän alamaista⁴, joista 19 000 oli isovenäläisiä ja loput erityisesti inkeriläisiä, itäkarjalaisia ja suomalaisia. Suomeen saapuneet pakolaiset olivat osa laajempaa pakolaisaaltoa, jonka ensimmäinen maailmansota ja sen lieveilmiöt, kuten Venäjän sisällissota, olivat ajaneet liikkeelle.⁵

Aluksi Viipuri ja Terijoki nousivat emigranttielämän päänäyttämöiksi. Myöhemmin Venäjän alamaisia kerääntyi myös Helsinkiin siitä huolimatta, että monet emigrantit pitivät kaukana rajasta ja Venäjän tapahtumista sijaitsevaa pääkaupunkia perifeerisenä.⁶ Pakolaisten määrä laski 1920-luvun mittaen ensin nopeasti ja sitten hitaammin. Monet Kronstadtin pakolaiset, inkeriläiset ja itäkarjalaiset palasivat Neuvostoliittoon tai hakeutuivat Keski-Eurooppaan, kun oli käynyt selväksi, ettei bolševikkivalta tulisi kaatumaan toivotulla vauhdilla.⁷

Ensimmäiset Venäjän pakolaiset asettuivat Suomeen pian lokakuun vallankumouksen jälkeen. Pehr Evind Svinhufvudin johtama senaatti suhtautui tulijoihin varauksellisesti ja harmitteli sitä, että maassa oli jo ennestään viljalti Venäjän alamaisia. Suomeen saapui pakolaisia erityisesti Pietarista ja sen välittömästä läheisyydestä.⁸ Monet tulijoista olivat korkea-arvoisia siviili- ja sotilasviranomaisia sekä vaikutusvaltaisia poliittisia johtajia. Tällaisia entisiä suuruuksia olivat muun muassa ruhtinas Vladimir Volkonski sekä entiset pääministerit Aleksandr Trepov ja Vladimir Kokovtsov.⁹ Merkittävä pakolaisryhmä olivat niin ikään valkoiset upseerit. Kenraali Nikolai Judenitšin Luoteisarmeijan tappio Baltiassa vuoden 1919 lopulla käynnisti pienen muuttoaalton Suomeen. Samalla tavoin vaikuttivat Kronstadtin kapina 1921 ja kenraaliluutnantti Jevgeni Millerin Pohjoisen armeijan hajoaminen Arkangelin ja Murmanskin ympäristössä alkuvuonna 1920.¹⁰

Valkoiset taistelujärjestöt 1918–1920

Eri maiden viranomaiset joutuivat ottamaan kantaa Venäjän oppositiovoimien salapuuhiin viimeistään vuoden 1918 aikana: valkoisten voimien aktivistit perustivat omia tiedustelu- ja taistelujärjestöjään, jotka käyttivät Keski-Eurooppaa ja Neuvosto-Venäjän naapurimaita tukialueinaan. Tarkoituksena oli, että nämä enemmän tai vähemmän kilpailevat järjestöt toimisivat bolševikkien selustassa salaisesti. Ne järjestivät pommi-iskuja, tuhopoltoja, salamurhia ja salakuljettivat vakoilutietoa Venäjän eri osissa ja lähialueilla operoiville valkoisille armeijoille.¹¹

Maantiede vaikutti ratkaisevasti siihen, että erityisesti Kannaksesta ja Viipurista tuli antibolševistisen sodan tukialue. Ensimmäinen merkki tästä oli se, että muutamat keisarillisen Venäjän voimahahmot perustivat Viipurissa

Antibolševistiset emigranttijärjestöt kävivät sotaa myös propagandan voimalla. Tyypillisessä kuvaparissa Neuvostoliitto esitettiin saastaisena käärmehirviönä, jonka piirteissä kommunismi ja juutalaisuus yhdistyivät yhdeksi samaksi asiaksi. Stereotyyppisen viholliskuvan vastaparina esitettiin ”puhdas”, emigranttiliikkeiden edustama venäläisyys. Se kuvattiin usein ritarina, joka laskeutuisi taivaasta ja puhdistaisi Venäjän miekalla ja tulella.

yhdeksänhenkisen toimikunnan, jonka nimeksi tuli Erikoinen komitea venäläisten asioita varten Suomessa.¹² Ulkoministeri Carl Enckellin sanoin kyse oli poliittisesta elimestä, joka yritti kirittää vastavallankumousta harjoittamalla ”bolshevismmin vastaista toimintaa” Venäjällä.¹³

Vuoteen 1919 tultaessa Erikoinen komitean vaikutusvaltaisimmaksi henkilöksi nousi tsaarinarmeijan kenraali Nikolai Judenitš. Tämä Pietarista Suomeen paennut sotilasjohtaja tahtoi koota Kannaksen ja Baltian alueelle armeijan, jonka johdolla voisi hyökätä Pietariin joko yksin tai yhdessä suomalaisten ja brittien kanssa. Interventiota silmällä pitäen Judenitš asettui asumaan Seurahuoneelle Helsinkiin ja neuvotteli salaisesti valtionhoitaja Gustaf Mannerheimin kanssa Pietarin valtaamisesta.

Keväällä 1919 kenraali Judenitš loi esikuntansa läheisyyteen salaisen vakoiluosaston. Sen tehtävänä oli hankkia tietoa Venäjältä, mutta myös seurata Suomen sotilaallista, taloudellista ja poliittista tilannetta Venäjän etuja unohtamatta.

Järjestö loi tiiviit yhteydet Pietariin ja eri puolilla Venäjää toimiviin valkoisiin joukkoihin. Vakoilua, tuhotyöoperaatioita ja muita salanhankkeita johdettiin Suomesta lähettämällä salaisia asiamiehiä eritoten Viipurin ja Terijoen etappitien kautta Neuvosto-Venäjälle.

Emigranttijärjestöillä ja Suomen sotilastiedustelulla oli runsaasti yhteisiä asiamiehiä. Käytännössä Suomen yleisesikunnan ja emigranttijärjestöjen konspiraatiivista toimintaa oli mahdotonta erottaa kategorisesti toisistaan. Molempien yhteydet Pietariin ja muualla Neuvosto-Venäjälle kulkivat yhteisiä kuriiripolkuja pitkin ja usein vieläpä samojen vastavallankumouksellisten agenttien ja sabotöörin välityksellä.¹⁴ Kun Pietarissa tai jossakin muualla Neuvosto-Venäjällä räjähti pommi tai tapahtui salamurha, ei ollutkaan mitenkään tavatonta, että tapauksen jäljet johtivat Kannakselle ja maan virkavallan linnakkeisiin.

Kronstadtin kapina

Kun Kronstadtin väliaikainen vallankumouskomitea käynnisti kapinan 28. helmikuuta 1921, emigranttipiirit ajattelivat Neuvosto-Venäjän lopun vihdoinkin koittaneen. Suomessa pakolaisaktivistit tiivistivät yhteyksiään vastavallankumouksen lippulaivaan, Kronstadtin linnoitukseen. Viipuriin ja Kannakselle saapui kymmeniä taistelujärjestöjen lähettiläitä Keski-Euroopasta.¹⁵ Uhmakkaassa hengessä Pietarin kaupunkiin ja sen lähistölle oli muodostettu niin sanottu Pietarin Taistelujärjestö,¹⁶ joka yhdisti useita vastavallankumouksellisia ryhmiä toisiinsa. Kyse oli kirjavasta liittoumasta, jossa olivat edustettuina oikeiston ja vasemmiston ääriryhmät, mutta myös maltillisemmat poliittiset voimat.

Pietarin yliopiston maantieteen professori Vladimir Tagantsev oli avainhahmo Pietarin Taistelujärjestössä. Tällä vastavallankumouksellisella yliopistomiehellä oli vahvat siteet taistelujärjestöihin ja niiden kautta myös brittien, ranskalaisten, amerikkalaisten ja suomalaisten tiedusteluun Neuvosto-Venäjällä. Pietarin Taistelujärjestön – tai Tagantsevin salaliiton – tärkeimmät viestiyhteydet kulkivat aktivistijärjestöjen ja tiedustelupalveluiden kuriirien välityksellä Viipurista Pietariin. Viestinviejät salakuljettivat kirjeitä ja aseita rajan taakse ja toivat raportteja ja muuta tietoa Kannakselle.¹⁷

Paradoksaalisesti vastavallankumoukselliset pyrkimykset saivat lisää tuulta purjeisiinsa sen jälkeen, kun Kronstadtin kapina oli kukistettu verisesti maaliskuun puolivälissä 1921. Asetelma muuttui suotuisammaksi, koska Kannakselle pakeni tuhansia Kronstadtin matruuseja ja heidän johtajiaan. Avainrooliin nousi Kronstadtin väliaikaisen vallankumouskomitean puheenjohtaja Stepan Petritšenko. Hän ja hänen liittolaisensa solmivat sopimuksen Pietarin Taistelujärjestön yhdysmiesten kanssa.¹⁸ Kaikki tähtäsi Pietarissa toimivan

maalalaisen armeijan vahvistamiseen. Pietarin Taistelujärjestö oli jakanut metropolin 18 alueeseen, joista jokaiselle oli nimetty oma komentajansa.

Kunnianhimoisen kumousjuonen piti käynnistyä 1. toukokuuta 1921 työläisten, sotilaiden ja matruusien sekä puna-armeijan johtajien tuella. Suunnitelma jakautui kahteen osaan. Maan alla uinuvan valkoisen armeijan rinnalle Pietariin oli tarkoitus ujuttaa terroristisoluja, jotka koostuivat Kronstadtin pakolaisista. Niiden piti toimia Viipurista ja Kannakselta johdetun keskuksen alaisuudessa, olla vallankaappauksen etujoukkona ja masinoida sabotaasi- ja salamurhakampanja juuri oikealla hetkellä.¹⁹ Yritteliäs, mutta tuloksiltaan vaatimaton terrorikampanja alkoi yskähdellä pian käynnistämisen jälkeen. Lopputuloksena oli kymmeniä pidätyksiä, joista läheskään kaikki eivät liittyneet kyseiseen salaliittoon vaan heijastivat enemmänkin Pietarissa vallinnutta vainoharhaista ilmapiiriä.²⁰

Viipurissa aktiivisesti toiminut Pietarin Taistelujärjestö säikäytti Neuvostovenäjän turvallisuusviranomaiset pahemman kerran. Heidän johtopäätöksensä oli, että Suomen aluetta oli käytetty ”bandiittien” tukialueena, ”valkoisena kyynpesänä”, Kronstadtin kapinan ja sitä seuranneiden kuukausien aikana.²¹ Jopa yleisvenäläinen neuvostokongressi painotti Suomen olevan ”muuttumassa maailman vastavallankumouksen eteen työnnetyksi asemaksi”.²²

Emigranttien vastavallankumouksellisen toiminnan elinehto oli se, etteivät yleisesikunnan (YE) ja Etsivän Keskuspoliisin (EK) tiedustelu-upseerit puuttuneet siihen Viipurissa tai ylipäänsä Karjalankannaksella. YE:n viipurilaisupseerit olivat mukana Pietarin maalalaisessa toiminnassa jopa siinä määrin, että heitä voitiin pitää taistelujärjestöjen poliittisena liittolaisena. Yleisesikunta sai tietoa emigranttikontaktien avulla, mutta sotkeutui mukaan Venäjän vastavallankumoukselliseen terrorisotaan toimittamalla taistelujärjestöille aseita ja pommeja ja järjestelemällä etappiteitä.²³ Aktiivinen linja sopi suomalaisille tiedustelu-upseereille ja heidän virkaveljilleen, joista monet olivat suomalaisen jääkäri- ja itsenäisyysaktiivismin veteraaneja. He olivat olleet mukana maalalaisessa toiminnassa useiden vuosien ajan ja tottuneet käyttämään konspiraatiivisia keinoja ja väkivaltaa häikäilemättömästi.²⁴

Rovsin taistelujärjestö

Monarkismin kannatus vahvistui tuntuvasti emigranttipiireissä Kronstadtin kapinan (1921) jälkimainingeissa. Monarkistien vaikutusvalta ei kuitenkaan milloinkaan kasvanut niin suureksi kuin olisi voinut pakolaispiirien kiistellessä kruununperillisestä. Syntyi kaksi kilpailevaa leiriä, joista yksi kannatti suuriruhtinas Kirill Vladimirovitšia ja toinen suuriruhtinas Nikolai Nikolajevitšia. Monar-

kistinen perimyskiista juontui siitä, että Romanovien ensisijaiset kruununperilliset oli murhattu Venäjän sisällissodan aikana.

Monarkistien skisma vaikeutti bolševismin vastaista taistelua, joka kärsi muistakin ongelmista. Venäjän sisällissodan jälkeen Venäjän valkoinen armeija oli hajonnut pienempiin osiin. Tilanne oli vaikea, mutta valkoisen armeijan komentaja, kenraali Pjotr Vrangeli yritti pitää joukkonsa taisteluvalmiudessa luomalla valkoisille upseereille yhteisen kattojärjestön. Tämä yhteenliittymä perustettiin virallisesti syyskuussa 1924 ja nimettiin Venäjän Yleissotilaalliseksi Liitoksi eli Rovsiksi.²⁵

Järjestö kasvoi nopeasti nousten emigranttijärjestöjen merkittävimmäksi poliittiseksi ja sotilaalliseksi voimaksi. Vuonna 1925 sillä oli arviolta noin 35 000 jäsentä. Rovs oli sekä perinneyhdistys että vastavallankumouksellinen järjestö, joka pyrki ylläpitämään tsaarin armeijan traditioita, mutta myös tukemaan salaista antibolševististä työtä Neuvostoliitossa. Järjestö laajeni ja kansainvälistyi sitä mukaa, kun entiset upseerit perustivat järjestölle alaosastoja eri puolille maailmaa.²⁶

Rovsin sisällä toimi salainen tiedustelu- ja taistelujärjestö, jota johti kenraali Aleksandr Kutepov. Yksi sen tärkeimmistä Neuvostoliiton reiteistä sijaitsi Karjalankannaksella. Rovsin asiamiehet kulkivat eteläisen Suomen ja Viipurin läpi salatein itärajan taakse ja sieltä takaisin läntiseen Eurooppaan. Kutepovin tiedustelujohtaja Suomessa oli kenraalimajuri Eugèn Högström, joka oli valittu pestiin vuonna 1924. Emigranttiupseeri Högström asui Helsingissä, mutta vietti paljon aikaa myös Kuokkalan kylässä Terijoella. Kenraali oli luonut vakoilujärjestön, jonka yhteydet Suomen yleisesikunnan Viipurin alaosastoon ja entisiin tsaarinupseereihin Suomessa ja Neuvostoliitossa olivat kiinteät.²⁷

Högströmin Itä-Suomen avustaja, ratsumestari Axel (Anatoli) Jansson käynnisti Kannaksella ”suuren touhun” vuosina 1924–1925. Tämän seurauksena Suomeen syntyi uutukainen taistelu- tai ehkä oikeammin sissijärjestö. Ärhäkänä esiintyneen salaseuran organisaattori kokosi pitkiä, vaikuttavia jäsenluetteloita ja uhosi lähettävänsä pommimiehiä Leningradiin.²⁸ Hän oli jakanut salaseuran jäsenet ryhmiin ja nimennyt solut konspiratiivisessa hengessä ”kolmikoiksi” ja ”viisikoiksi”.²⁹

Högströmin ja Janssonin järjestön ohella Suomessa toimi toinenkin emigranttijärjestö, joka ei luottanut yksinomaan rauhanomaisiin keinoihin. Kyse oli niin sanotusta Monarkistisesta Yhtymästä, jolla oli Suomessa vähintään 15–20 paikallisosastoa vuonna 1927. Alaosastoja toimi muun muassa Helsingissä, Suojärvellä, Terijoella ja Viipurissa. EK:n mukaan monarkistisen yhtymän aseellisen siiven nimiin voitiin laittaa yhtä ja toista terroristista toimintaa. Taistelujärjestö valmensi jäseniään aseelliseen kamppailuun ja toimi ärhäkästi

eritoten Helsingissä ja Viipurissa, joissa se oli piiloutunut nuorisojärjestöjen suojiin vuosina 1926 ja 1927.³⁰

Kannaksen ikkuna

Emigranttien ja näiden läntisten liittolaisten maanalaiset hankkeet herättivät suurta huolta Neuvostoliiton salaisessa poliisissa OGPU:ssa.³¹ Se keksi luoda vastavallankumouksellisia lumejärjestöjä, joista kuuluisin oli nimeltään Keski-Venäjän Monarkistijärjestö tai yksinkertaisimmin Trusti.³² Tämä antibolševistisena esiintynyt, mutta todellisuudessa OGPU:n valvonnassa ollut järjestö uskotteli toimivansa Neuvostoliitossa vaikutusvaltaisten liittolaisten tukemana. Se onnistui voittamaan puolelleen Suomen yleisesikunnan tiedustelun yhtä hyvin kuin Ison-Britannian Secret Intelligence Servicenkin (SIS) luottamuksen.³³

Suomen YE:n tiedustelu sotkeutui OGPU:n verkkoon erityisesti siksi, että Trustin tärkein ”ikkuna” länteen sijaitsi Karjalankannaksella. Tätä reittiä pitkin järjestö toimitti salaisia asiamiehiään ja viestejään Suomessa toimineille vastavallankumouksellisille voimille. Periaatteessa kaikki Karjalankannaksen agenttiliikenne oli yleisesikunnan Viipurin alaostaston näpeissä. Käytännössä kyseinen alaostasto sekä sen Raudun ja Kivennavan haarakonttorit seurasivat raja-alueella tapahtuvaa toimintaa valikoivasti. Eri maiden tiedustelulaitokset sekä emigranttijärjestöt olivat organisoineet alueelle niin monia salaisia etappoja, ettei näitä kaikkia aina kyetty valvomaan metsäisellä rajaseudulla.

Kyse oli myös laskelmoidusta valinnasta. Vedenpitävä kontrolli ei käynyt päinsä, koska Suomen yleisesikunnalla oli liittolaistensa kanssa sellaista yhteistyötä, jota ei haluttu vaarantaa. YE:n upseerit olivat antaneet esimerkiksi SIS:lle oikeuden värvätä avustajia Suomen alueelta ja lähettää näitä itärajan taakse. Ilmeisesti myös Puolan ja Ranskan tiedustelu-upseereilla oli samantapaisia privilegioita.³⁴

Trustin avulla Neuvostoliiton salaisen poliisin päämaja Lubjanka ja sen Leningradin alaostasto onnistuivat ohjaamaan eri länsivaltioiden ja emigranttien tiedustelua ja muuta salaista toimintaa Neuvosto-Venäjällä vuosina 1921–1927.³⁵ Vuosien varrella alkoi monien mielissä kuitenkin herätä pahoja aavistuksia. Emigrantti- ja tiedustelu-upseerien oli vaikeaa selittää itselleen, miksi vastavallankumouksellinen toiminta koki aina vaan suurempia ja suurempia vastoinkäymisiä Neuvostoliitossa.

Tilanne alkoi kärjistyä vuoden 1927 alussa. Frolovin huvilalla Terijoella järjestettiin maaliskuussa tapaaminen, jonka ylimpänä suojelijana toimi Suomen YE:n tiedustelu. Paikalla oli Trustin yhdyshenkilöitä ja YE:n upseereita, mutta

myös salainen kunniavieras Pariisista. ”Venäläisten monarkistiemigranttien tosiasiallinen johtaja” Aleksandr Kutepov oli päästetty maahan huolimatta Suomen ulkoministeriön ja Etsivän Keskuspoliisin vastustuksesta, koska YE oli pitänyt hänen läsnäoloaan välttämättömänä. Istunnossa vaihdettiin ajatuksia pommisodan aktivoimisesta sellaisessa sävyssä, ettei Trustin kaksoisagenteille jäänyt epäselväksi, etteivät he enää pystyneet kontrolloimaan vastavallankumouksellista toimintaa ja siirtämään terrorisukuja tuonnemmaksi tekosyillä.³⁶

Neuvostoliiton salainen poliisi OGPU ja sen vastavakoiluosasto tekivät johtopäätöksen, että kulisjärjestö Trusti oli tehnyt tehtävänsä. Ensimmäinen askel alasajossa oli ilmeisesti se, että Eduard Opperput -nimellä esiintyneelle OGPU:n salaiselle asiamiehelle annettiin tehtävä. Tämän *agent provocateurin* piti paljastaa Moskovaan ujutetuille Rovsin agenteille, että Trusti oli OGPU:n luomus.³⁷

Näin toimimalla OGPU tahtoi lietsoa vainoharhaa emigranttipiireissä. Tavoite onnistui paremmin kuin hyvin, sillä uutinen Trustin valheellisuudesta levisi kulovalkean tavoin. Se oli skandaali, josta tiedettiin pian Viipurissa, mistä se kulkeutui edelleen Pariisiin herättäen levottomuutta.³⁸ Jos Trustin tapainen järjestö oli ollut OGPU:n ohjauksessa, kuka tahansa saattoi olla petturi. Emigranttipiireissä levitettiin anekdoottia, jonka mukaan kenraali Kutepov oli menettänyt toimintakykynsä. Hän ei kyennyt enää muuhun kuin kohottelemaan hartioitaan ja vakuuttelemaan ihmisille, ettei ymmärtänyt enää mistään yhtään mitään – ”*nitshevo ne ponimaju*”.³⁹

Yleisesikunnan tiedustelun itäinen haara, ”Itäinen tiedusteluosasto” tai lyhyemmin ”ITO”, piti majaansa osoitteessa Karjaportinkatu 10, mutta vuonna 1923 se muutti Viipurin linnan. Itärajan takainen vakoilu oli vilkasta erityisesti 1910-luvun lopussa ja 20-luvun alussa. Vuonna 1922 ITO:n leivissä oli yhteensä 26 työntekijää ja vaihteleva määrä erilaisia viestinviejiä ja agenteja, joista osa oli kirjoilla Raudun ja Kivennavan alaosastoilla.

Kostoisku Lubjankaan

Rovsin johto järkyttyi paljastuksesta, muttei lamaantunut. Pariisin emigranttienkeraalit janosivat kosta. Keväällä 1927 Rovsin aseellisen siiven johtaja Aleksandr Kutepov ja hänen liittolaisensa päättivät käynnistää terrorikampanjan Neuvostoliittoa vastaan. Tilanne vaikutti otolliselta, sillä Ison-Britannian ja Neuvostoliiton valtiosuhteet olivat katkenneet, minkä uskottiin enteilevän sota. Odottava ilmapiiri huipentui terrori-iskuihin, joita Rovsin aktivistit toteuttivat Leningradissa ja Moskovassa Suomen yleisesikunnan tiedustelun ja Ison-Britannian salaisen palvelun tuella.

Ensimmäinen Rovsin terroristiryhmä lähti matkaan Helsingin rautatieasemalta toukokuun 30. päivän iltana vuonna 1927. Kuusihenkinen ryhmä nousi Viipurin-yöjunaan, jossa arvoitukselliset matkamiehet ja yksi nainen jakautuivat kahteen vaunuun. Seuraavana aamuna matkalaiset astuivat Viipurin asemalaiturille, jossa heitä vastassa oli Suomen yleisesikunnan tiedustelun Viipurin alaosaston päällikkö Gustaf Rosenström. Tämä suomalaisupseeri tunsi osan ryhmän jäsenistä jo entuudestaan, sillä sen johtajat, emigranttiaktivisti Maria Zahartšenko-Šults, kapteeni Viktor Larionov ja aiemmin mainittu Eduard Opperput, olivat tunnettuja hahmoja tiedustelumailmassa.⁴⁰

Terroristit kulkivat Gustaf Rosenströmin opastuksessa Terijoelle ja sieltä edelleen Jalkalan kylässä sijainneelle huvilalle. Täältä suomalaiset tiedustelu-upseerit saattoivat kuusikon kahdessa kolmehenkisessä ryhmässä rajan yli. Kahden Suomesta Neuvostoliiton alueelle siirtyneen ryhmän tarkoituksena oli toteuttaa sarja suuren luokan terrori-iskuja Leningradissa ja Moskovassa.⁴¹

Zahartšenko-Šults, Opperput ja kolmas terroristi, Juri Peters, kulkivat rajalta junalla Leningradiin ja sieltä edelleen Moskovaan, jossa heidän piti toteuttaa attentaatti salaisen poliisin päämajassa, maailmankuulussa Lubjankassa. Syystä tai toisesta tuhotyön kohteeksi ei kuitenkaan valikoitunut OGPU:n päämaja vaan sen naapurustossa oleva kivitalo. EK:n myöhemmin tekemän arvion mukaan siellä ”majailivat kaikkea merkitystä vailla olevat pikku filöörit” ja muu OGPU:n ”roskaväki”.⁴²

Monet tapahtumasarjan yksityiskohdat ovat hämärän peitossa. Joka tapauksessa useat neuvostolehdet julkaisivat heinäkuun 6. päivänä bolševikkihallituksen virallisen tiedotteen, jonka mukaan maan salainen poliisi oli estänyt terrori-iskun kesäkuun 3. ja 4. päivän välisenä yönä Malaja Lubjankan asuintalossa numero 3/6.⁴³ Todennäköisesti attentaatti epäonnistui, koska OGPU oli päässyt terrorisuunnitelman jäljille oman *agent provocateurinsa*, Eduard Opperputin avulla. Olipa asia niin tai näin, se on selvää, että ryhmä yritti paeta Neuvostoliitosta Valko-Venäjän kautta, mutta pako ei onnistunut. Lehtitietojen

Sökandens signalement:
(Böra antecknas av polismyndighet)

Ålder: 32 år

Hårets färg: mörkt

Ogonens färg: grå

Ansiktsform: oval

Näsa: rak

Särskilda kännetecken: _____

Maria Zahartšenko-Šults tunnettiin Viipurin vakoilijapiireissä. Hänen sanottiin olevan ”kiihkeä, suorastaan kuumeinen vastavallankumouksellinen”, ”pyhä nainen” ja ”suuri patriootti”. Usein muistettiin mainita myös käsilaukku, jota tämä ”tyylikkään aistikkaasti”, ”hieman maalaislääkärin tapaan” pukeutuva aktivisti kantoi aina mukanaan: legendan mukaan se kätki sisälleen räjähdde- ja myrkkösekoituksia. Ote Marian kulkuluvasta.

mukaan kaikki ryhmän jäsenet menehtyivät kiinniotettaessa, mutta todellisuudessa OGPU:n oma mies Opperput saatettiin hyvinkin jättää henkiin.

Toinen terroristiryhmä löysi tiensä Leningradiin. Siellä Viktor Larionovin johtama kolmikko tunkeutui 7. kesäkuuta Moikan kanavan varressa sijanneelle kommunistisen puolueen keskusklubille.⁴⁴ Vahvasti aseistautunut ryhmä heitti kranaatteja kokoussaliin kerääntyneen yleisön joukkoon. Tutkintamateriaalin perusteella ensimmäinen kranaatti osoittautui suutariksi, mutta toinen räjähti ilkein seurauksin keskellä yleisöä. Kranaatti ei jäänyt viimeiseksi, vaan sitä seurasi vielä kolmaskin räjähdys, joka kolhi seiniä kokoushuoneen ulkopuolella. Pölyn laskeuduttua selvisi, että terrori-isku oli haavoittanut yhteensä 26 henkilöä, joista 14 vakavasti. Lisäksi puolueen jäsen, toveri I. S. Jampolski oli saanut osuman luodista yrittäessään pidätellä yhtä pommimiestä.⁴⁵

Yleisen hämmingin turvin pommimiehet livistivät Suomen asemalle, josta ottivat junan Karjalankannakselle. Kolmikko jäi junasta ennen rajaa ja jatkoivat matkaa Suomen puolelle apostolin kyydillä. Metsäisellä rajaseudulla terroristit törmäsivät neuvostoliittolaiseen rajapatrulliin ja sen vihaiseen vahtikoiraan. Ammuttuaan koiran miehet harhailivat alueella vielä tovin ennen kuin löysivät rajan länsipuolelle, jonne viipurilainen tiedustelu-upseeri Gustaf Rosenström tuli heitä vastaan.⁴⁶

Leningradin iskun onnistuminen kannusti jatkamaan pommikampanjaa. Elokuussa 1927 Suomeen saapui Kutepovin taistelujärjestön uusi johtaja, emigranttiaktivisti Georgi Radkovitš. Aluksi hän asettui Helsinkiin, mutta jatkoi matkaansa vielä samassa kuussa Suojärvelle. Laatokan pohjoispuolelta alueelta oli tarkoitus lähettää uusia pommiretkikuntia Neuvostoliittoon. Tämäkään valonarka toiminta ei tapahtunut ilman Suomen yleisesikunnan tukea.⁴⁷ Vaikka matkajärjestelyiden yksityiskohdat pidettiin visusti salassa, Etsivä Keskuspoliisi onnistui saamaan selville, että Radkovitšin nelihenkinen ryhmä oli todella lähetetty matkaan.⁴⁸

Pian hälyttimet soivat myös Neuvostoliiton puolella. Elokuun 26. päivänä⁴⁹ maan turvallisuusviranomaiset kohtasivat vahvasti aseistetun kaksikon, joka oli saapunut Suomen puolelta Petroskoin lähistölle. Parivaljakolla oli mukanaan väärennettyjä dokumentteja, neljä käsikranaattia ja pommeja.⁵⁰ Molemmilla miehillä oli turvanaan kaksi käsiasetta ja runsaasti luoteja, joiden kera oli tarkoitus matkustaa Olhavan kautta aina Kiovaan saakka. Ukrainalaisessa metropolissa ja mahdollisesti myös matkan varrella piti järjestää pommi-iskuja ja iskeä jonkin lehden toimitukseen.

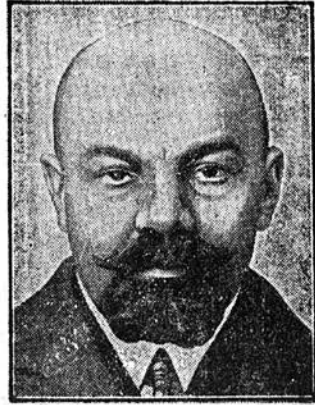
Elokuun jälkipuoliskolla Petroskoin naapurustossa pysäytettiin toinenkin aseistettu pommimieskaksikko. Kyseinen parivaljakko oli lähetetty Leningradiin ja Moskovaan pommiretkelle, mutta sen matka pysähtyi heti alkutaipaleelle. Toisin kuin ensimmäinen pommiryhmä, tämä kaksikko saatiin kiinni elävänä.⁵¹ Menestyksenkäs pidätysoperaatio oli tärkeä erävoitto OGPU:lle, joka sai kiinni otetuista lyömäaseen Suomen ja Neuvostoliiton väliseen propagandakamppailuun.

YE:n ja Kutepovin aseveljeys ei loppunut vuoden 1927 pommiretkiin. Yleisesikunta piti suhteet lämpiminä siitä huolimatta, että Etsivä Keskuspoliisi ja ulkoministeriö karkottivat Kutepovin terroripäällikön Georgi Radkovitšin maasta.⁵² Liittolaissuhde oli äärimmäisen arkaluontoinen asia, joka tahdottiin pitää visusti salassa. YE:n tiedustelu-upseeri, majuri Erik Malmberg matkusti Pariisiin marraskuussa 1927 tapaamaan Radkovitšia, jota ei kuitenkaan tahtonut löytyä kaupungista.⁵³

Radkovitš ja toinen Suomesta karkotettu emigranttiterroristi Dmitri Monomahov jatkoivat konspiratiivisella linjalla myös vuonna 1928. Kaksikko oli matkustanut salatein Moskovaan, jossa se onnistui tunkeutumaan Lubjankaan ja järjestämään pommiattentaatin.⁵⁴ Neuvostoliiton salainen poliisi piti tapausta kiusallisena. Toisin kuin edellisen kesän pommi-iskuista, tästä ilmeisesti muutamia uhreja vaatineesta tuhotyöstä ei pidetty meteliä sanomalehdissä. Myöskään Radkovitš ja Monomahov eivät päässeet ylpeilemään teollaan, sillä molemmat näyttäisivät kuolleen terrori-iskussa tai pian sen jälkeen.⁵⁵

KENRAALI VALLENIUKSEN VAARALLINEN TOIMINTA YLEISESIKUNNASSA.

**Koetti aikaansaada
välien rikkoontu-
mista Suomen ja
Venäjän välillä.**

Aleksander Kutepov.

Lienee vähitellen käynyt selväksi koko Suomen kansalle, että kenraali Wallenius on häikäilemätön seikkailija. Hänen osallisuutensa ensinä presidentti Ståhlbergin kyyditykseen ja myöhemmin hänen salainen järjestelytoimintansa laupuanliikkeessä, minkä huippukohtana oli kapinantekoyritys, ovat hankkineet hänelle ainutlaatuisen maineen maassa. Sensijaan on meillä tähän saakka ainakin laajemmissa piireissä ollut tuntematonta, että hän jo yleisesikunnan päällikkönä ollessaan leikki tuella mitä anteeksiantamattomimmalla tavalla. Näin tapahtui varsinkin hänen puuhaillessaan asioissa, jotka koskivat Suomen ja Venäjän välisiä suhteita.

Kerrottakoon tämän toiminnan laadusta eräs kuvaava tapahtuma.

Kesällä 1927 herättivät eräät Venäjällä suoritettut terroristiset teot suuria huomiota. Näiden tekojen suorittajien väitettiin saapuneen Suomesta ja venäläiset lehdet syyttelivät silloin Suomen viranomaisia ja myöskin Suomen yleisesikuntaa osanotosta näihin tekoihin tai ainakin niiden avustamisesta. Nämä syytökset tietysti suomalaiselta taholta jyrkästi torjuttiin, siksi mahdottomana pidettiin pelkkää sentapaista ajatustakin.

Olemme nyt eräiden ulkolaisten asiantuntijain kautta onnistuneet saamaan lähempiä tietoja näistä salaperäisistä tapahtumista. Koska niillä on ajankohtaista merkitystä senkautta, että ne kuvastavat eräiden tšekäläisten piirien käsitystä siitä miten "hyviä naapuruuksuhteita" paraiten säilytetään ja varsinkin kenraali

Walleniuksen erinomaista harkintakykyä virassaan, selostamme lyhyesti näiden tapahtumien kulkua.

Walleniuksen yhteistoiminta venäläisten monarkistipiirien kanssa.

Venäläisillä monarkistipiireillä on ollut ja on edelleenkin lukuisia järjestöjä, joiden tarkoituksena on taistella Neuvosto-Venäjää vastaan. Erään sangen toimeliaan järjestön etunenässä oli entinen venäläinen kenraali Kutepoff, joka pari vuotta takaperin sangen salaperäisissä oloissa hävisi Pariisissa ja jonka otaksutaan tulleen surmatuksi bolshevikkien toimesta. Hänellä oli lukuisia agenteja Suomessakin ja kävikin hän ainakin pari kertaa täällä näiden toimintaa järjestämässä ja luomassa tänne eri paikkakunnille sijoitettuja soluja. Viimeksi hän teki lyhyen käynnin kesällä 1927 matkustaen täältä etelään Viron kautta. Hänen pääasiallisimpana apulaisenaan Suomessa oli eräs sangen tarmokas terroristinainen nimeltään Maria Schultz-Sahartschenko. Tämä nainen oli ahkera vieras Suomen yleisesikunnassa, joka käytti häntä erilaisiin vakoilutehtäviin.

Kesällä ja alkusyksyllä 1927 Suomessa todistettiin skandaalia, jonka vaikutukset säteilivät armeijan huipulle saakka. Paljastui, että Suomen yleisesikunnan päällikkö Kurt Wallenius ja hänen alaisuudessaan toimineet tiedustelu-upseerit olivat olleet läheisessä liitossa emigranttikenraali Aleksandr Kutepovin vakoilu- ja terroristijärjestön kanssa. *Suomen sosiaalidemokraatti* -lehti kuvaa tapahtunutta vuonna 1932.

On epäselvää, mitä Suomen yleisesikunnan tiedustelu ja Etsivä Keskuspoliisi tiesivät Kutepovin kesän 1928 terrorihankkeista. Edes se ei ole kiistatonta, matkustivatko miehet Neuvostoliittoon Karjalankannaksen vai Romanian kautta. Toisaalta olipa matkareitti kumpi hyvänsä, on selvää, että Georgi Radkovitš ja muutamat muut terroristit lukeutuivat Kurt Walleniuksen johtaman Suomen yleisesikunnan liittolaisiin. Tätä alleviivasi sekin, että saman vuoden touko-kuussa yleisesikunta auttoi rajan taakse ainakin kaksi muuta asemiestä. Nämä matkustivat Moskovaan ja väijyivät Kominternin johtajaa Nikolai Buharinia kuukauden päivät huonolla menestyksellä, minkä jälkeen palasivat Suomeen.⁵⁶

Veljeskunnasta separatisteihin

Rovsin salainen toiminta Karjalankannaksella ja Viipurissa alkoi hiipua vuosina 1928–1930. Samaan aikaan kun taistelujärjestö menetti vitalisuuttaan, toinen aktivistijärjestö, Venäläisen Totuuden Veljeskunta⁵⁷, ja sen Suomen päämies Anatoli Toll kiihdyttivät toimintaansa Suomessa. Veli numero 213 lähetti vakoilijoitaan Kannakselta Leningradiin ja järjesteli asioita muutenkin moneen suuntaan. Toll ja hänen Berliinin kontaktinsa herättivät huolta Suomen turvallisuusviranomaisissa. He olivat kyllä edelleen kiinnostuneita Neuvostoliiton tapahtumiin vaikuttamisesta ja jopa terrori-iskujen edistämisestä, mutta pelkäsivät OGPU:n sotkeutuneen Tollin salahankkeisiin.⁵⁸

Huoli ei ollut turha, sillä Neuvostoliiton salainen poliisi oli soluttautunut veljeskuntaan ja ulottanut sen avulla lonkeronsa myös Suomeen. Siten useimmat Tollin ja hänen kumppaneidensa terrori-iskusuunnitelmista olivat tuomittuja epäonnistumaan. OGPU oli perillä sekä veljeskunnan salahankkeista että niiden yhteyksistä Suomen yleisesikunnan tiedustelun Viipurin alaosaan ja ulkomaisiin tiedustelupalveluihin. Erytisen selvästi tämä näkyi tapauksessa, jonka yhteydessä yleisesikunnan tiedustelu ja Toll yrittivät soluttaa armenialaisia vapaustaistelija-terroristeja Kannakselta Kaukasiaan 1930-luvun ensimmäisinä vuosina.⁵⁹

Armenialaisjuttu oli osa suurempaa kehityskulkua: Venäjän vähemmistö-kansallisuuksien maanalainen toiminta kiihtyi 1930-luvun taitteessa. Uudet aktivistijärjestöt yrittivät luoda Ukrainasta, Armeniasta, Georgiasta ja monista muista alueista itsenäisiä valtioita eivätkä vieroksuneet myöskään väkivaltaisia menetelmiä. Tämä näkyi myös Viipurissa ja ylipäänsä Karjalankannaksella, joista lähetettiin paitsi armenialaisia myös muista kansallisuuksista koostuneita aktivistiryhmiä neuvostotasavaltoihin yleisesikunnan upseerien silmien alla.⁶⁰

Anatoli Toll – veitikka

Anatoli Tollin maine oli kiistanalainen. Kokenut emigranttiagentti Pjotr Konstantinov kirjoitti paljastavasti "Kollin" eli Tollin johtamasta, Kannakselta Neuvosto-Venäjälle suuntautuneesta vakoilusta: "Käsitykseni oli, että Kollin toiminta oli esikuvallisen keuhkoa ja että hän lähetti miehensä melkein kuin teurastuspenkille antamatta heille välttämättömpiäkään tietoja ja varustamatta riittäväillä varoilla [työhön], jossa neuvostoviranomaisten lahjominen oli tärkeimpiä."

Anatoli Toll tai Antonov-Djadik (Djadick) syntyi vuonna 1896 Pietarissa aatellisperheeseen. Hän ehti käydä seitsemän luokkaa saksalaista kymnaasia ennen kuin maailmansota ja sitä seuranneet konfliktit tempaisivat nuorukaisen pyörteisiinsä.⁶¹

Tsaarin laivastossa Toll yleni luutnantiksi, mutta vuosi 1917 muutti kaiken: tsaari menetti valtaistuimensa ja Toll "Rodinansa", Äiti Venäjän. Vuosina 1918 ja 1919 Toll otti omakseen vastavallankumouksen asian ja liittyi valkokenraali Nikolai Judenitšin tiedustelujärjestöön. Kun Pietarin valloitusretki päättyi vuoden 1919 lopulla mahalaskuun, Toll asettui asumaan Viipuriin. Virallisesti hän toimi Saima-karamelli-yhtiön osakkaana ja teknisenä johtajana, mutta todellisuudessa päätyö oli aivan toisella alalla: Toll oli konspiratiivisen maailman ammattilainen, touhukas vakooja ja vastavallankumouksellinen vailla vertaa.

Vuonna 1921 Toll oli jälleen liikekannalla. Hän otti osaa niin sanotun Tagantsevin salaliiton ja Pietarin Taistelujärjestön hankkeisiin vastavallankumouksen, mutta myös Suomen yleisesikunnan asiamiehenä. Luutnantti Toll teki useita kylmäpäisiä matkoja Viipurista rajan taakse Nevan valtakaupunkiin.

Vuosina 1922–1924 vastavallankumouksellinen Toll hoiti pariisilaisen emigranttikenraali Nikolai Nikolajevitšin nimissä toimineita Kannaksen tiedustelulinjoja, joiden avulla yritettiin pysyä ajan tasalla Neuvostoliiton tapahtumista.⁶² Yksi järjestö ei

kuitenkaan riittänyt Tollille, vaan hän lukeutui myös niin sanotun Venäläisen Totuuden Veljeskunnan aktivisteihin. Syksyllä 1924 Etsivän Keskuspoliisin Terijoen ala-
osaston päällikkö Kaarlo Penttilä kiinnitti huomionsa Tollin ja hänen veljeskuntansa arveluttaviin hankkeisiin:

Noin vuoden verran on Suomen emigranttien keskuudessa toiminut fascistijärjestö, jolla on oikean taistelujärjestön luonne ja jolla tosiaan on [joiakin] varoja käytettävänä. [...]

Suomessa toimivan fascistijärjestön päämaja on Viipurissa. Sen päällikkönä toimii ystävämme Toll, joka [...] taas on kohonnut kunniaan ja arvoon. Viipurissa on myöskin propagandakirjallisuuden varasto, mutta ei Tollin kotona. Toistaiseksi [Toll ei ole onnistunut järjestämään] kirjallisuuden kuljetusta rajan yli, eikä järjestö muutenkaan ole erikoisia aikaansaanut Suomessa – muualla kylläkin.⁶³

Veljeskunta oli rakenteeltaan ”perin konspiratiivinen”, ja sillä oli salaisia edustajia eri puolilla maailmaa. Liikettä johti ”ylin piiri”, jonka kullakin jäsenellä oli oma koodinumeronsa. ”Veli 213” eli Toll oli Venäläisen Totuuden Veljeskunnan ylimmän piirin suosiossa Berliinissä. Tämä emigranttijohtajista koottu salakerho hoputti Tollia kiihdyttämään antibolševistista toimintaa Viipurissa.⁶⁴

Toll otti linjaukset tosissaan. Hänen johdollaan Venäläisen Totuuden Veljeskunnalle perustettiin Suomen taistelukeskus, niin sanottu Luoteinen osasto, vuosina 1926–1927. Noin 30-henkinen osasto jakautui Etelä Suomessa ja varsinkin Karjalankannaksella toimineisiin alaosastoihin. Aktiivisimpia alaosastoja – tai ehkä osuvammin muutaman miehen puuhakerhoja – olivat Helsingin ja Viipurin jaostot.⁶⁵

Veljeskunnan Suomen päämiehellä oli epämääräinen maine, jota yhä uudet hämärähankkeet eivät ainakaan puhdistaneet. Häntä soimattiin suunsoittajaksi, mutta myös Neuvostoliiton salaisen poliisin OGPU:n agentiksi. Luultavasti agenttiväitteet eivät tehneet täyttä oikeutta ovelalle emigranttiaktivistille, mutta kieltämättä oli totta, että Toll antoi itsestään usein hätäisen ja lapsellisenkin vaikutelman.

Sitä mukaa kun Venäläisen Totuuden Veljeskunta juurtui Pohjolaan, taistelujärjestön Suomen osasto ja sen johtaja herättivät huomiota Neuvostoliiton salaisessa poliisissa OGPU:ssa. Lubjankan tiedustelu-upseerit tiesivät, että Toll piti yhteyttä Suomen yleisesikunnan tiedusteluun ja toimi Etsivän Keskuspoliisin toimistopäällikkö Jalmary Sinivaaran salaisena agenttina. T 220 tai ”Heikki Paavilainen” raportoi EK:lle paitsi emigranttiaktivistien tiedustelulinjoista myös muista konspiratiivisista hankkeista Neuvostoliitossa ja Suomessa.⁶⁶

Vuoden 1929 alussa *Hufvudstadsbladet* julkaisi sensaatiouutisen emigranttiakti-

vistien valonarasta toiminnasta Suomessa. Kohuartikkelissa vihjailtiin, että Suomen valtiollinen poliisi oli katsonut Venäläisen Totuuden Veljeskunnan terroritoimintaa sormiensa läpi jo vuosien ajan.⁶⁷ Tekstissä kerrottiin myös veljeskunnan pamfletti-sarjasta, *Russkaja Pravdasta*, jota salakuljetettiin Suomen kautta Neuvostoliittoon.

Paljastus ei ollut poliittisesti merkityksetön, sillä se hermostutti niin Etsivää Keskuspoliisia kuin maan vähemmistöhallitustakin. Pääministeri Oskari Mantere, ulkoministeri Hjalmar Procopé ja sisäministeri Toivo T. Kivimäki pelkäsivät Neuvostoliiton reaktiota: he eivät kaivanneet uusia emigranttisotkuja vanhojen jatkoksi.⁶⁸

Anatoli Toll napattiin kiinni ja kiidätettiin pikajunalla EK:n päämajaan Ratakadulle sen jälkeen, kun hänen asunnollaan Viipurin Kirkkosaarenkatu 6:ssa oli tehty kotietsintä. Toll oli lipevä kuulusteltava. Vaikka mies myönsi terrorin, vakoilun ja propagandan sisältyvän veljeskunnan oppeihin, hän painotti laskelmoiduin sanankääntein kunnioittavansa Suomen lakeja.⁶⁹

Juttu kuivui kasaan. Etsivä Keskuspoliisi laski Tollin vapaalle jalalle sisäministerin luvalla ja sillä ehdolla, ettei tämä enää sotkeutuisi poliittiseen juonitteluun. Toll sitoutui ”omasta puolestaan luopumaan veljeskunnan kaikista yrityksistä” ja ”tekemään voitavansa” järjestönsä hajottamiseksi Suomessa. Todellisuudessa kyse oli pelkästä sanahelinästä. Toll ei aikonutkaan pitää sanojaan, jotka oli annettu selkään vasten maastakarkotusuhan kurimuksessa. Hän kyllä siirtyi kauemmaksi itärajasta muuttaen Viipurista Helsinkiin, muttei katkonut siteitään veljeskuntaan vaan jatkoi vanhaan malliin läpi 1930-luvun ja sotavuosien.⁷⁰

Vaaran vuosien Suomessa Toll pisti myös punaisen Valtiollisen Poliisin silmään. Valpo yritti ottaa selvää Tollin menneisyydestä emigranttijärjestöjen aktivistina ja Suomen yleisesikunnan tiedustelun agenttina, mutta sai pian huomata, ettei miehen todellista luonnetta ja pyrkimyksiä ollut välttämättä edes mahdollista selvittää. Toll vaihtoi väriä kuin kameleontti:

Vanha monarkistitekijä Anatoli Toll, joka oman ilmoituksensa mukaan toimii täällä itsenäisenä sanomalehtimiehenä, on uudistanut Helsingin poliisilaitoksen passitoimiston kautta oleskelulupa-anomuksensa. Annamme hänelle ja hänen vaimoilleen nyt oleskeluluvan 1 vuodeksi, mutta kaiken varalta olisi syytä ottaa selvää hänen nykyisistä puuhailuistaan. Vaikka Nikkilän [psykiatrisen] sairaalan ylilääkäri on antanut [hänen mielenterveytensä tasapainosta] täysin kielteisen lausunnon, [...] [se] ei suinkaan tee häntä vaarattomaksi. Hänhän voi aina vedota ”hullun papereihin” [ja paranoiaan, harhamielitautiin] sattui mitä sattui.⁷¹

Klitš eli "Kutsuhuuto" oli propagandistinen emigranttilehti, jonka tosiasiallinen päätoimittaja oli aktivisti Severin Dobrovolski. Tätä fanaattista antibolševistista taistelua ja fasistista yhteiskuntajärjestelmää kannattavaa lehteä myytiin "tiskin alta" ja kierrätettiin kädestä käteen Viipurin 1930-luvun emigranttipiireissä.

Skoblinin juttu

Kun kenraali Jevgeni Miller valittiin Rovsin puheenjohtajaksi vuonna 1930, hänen asemansa ei ollut kadehdittava. Vaikka Miller suhtautui terrorismiin pidättyväisemmin kuin edeltäjänsä Aleksandr Kutepov, myös hän tahtoi lisätä maanalaisia yhteyksiä Neuvostoliittoon. Sotilasliiton salainen toiminta ei kuitenkaan ollut entisellään, vaan esimerkiksi Romaniassa vakoilijoita katosi ja muutkin takaiskut seurasivat toisiaan. Miller oli harmissaan vastoinkäymistä, sillä hän jos kuka olisi tarvinnut tuloksia aktivismista vahvistaakseen asemaansa Rovsin päämiehenä. Epäonnistumiset synnyttivät ajatuksen uuden tiedustelulinjan avaamisesta. Reitti piti luoda Kannakselle, koska sieltä oli lyhyt matka Leningradiin eikä Moskovaan ollut kohtuuttoman kaukana.⁷²

Miller tiivisti yhteyksiään Suomeen. Kontaktiksi valikoitui Viipurissa asuva kenraalimajuri Severin Dobrovolski, joka oli kyllä kunnioitettu emigranttivaikuttaja ja salaisen maailman ammattilainen, muttei sotilasliitto Rovsin jäsen. Miller oli

tutustunut Dobrovolskiin Venäjän sisällissodan aikana pohjoisrintamalla, jossa tämä oli palvellut syyttäjänä Rovsin tulevan johtajan alaisuudessa.⁷³ Kun Dobrovolski sai kuulla vakoilusuunnitelmasta Milleriltä keväällä kesällä 1933, hän ehdotti, että tiedusteluyhteydet luotaisiin suomalaisten turvallisuusviranomaisten avulla.⁷⁴

Dobrovolski hankkiutui YE:n tiedustelun Viipurin alaosaston johtajan juttusille. Tämä tapaaminen ei jäänyt tuloksettomaksi, vaan Dobrovolski sai alaosaston päällikön Toivo Salokorven kiinnostumaan Rovsin suunnitelmasta. Salokorpi piti kysymystä niin merkittävänä, että alisti sen YE:n johdon ja tiedustelupäällikkö Erik Malmbergin arvioitavaksi.⁷⁵ Vähän myöhemmin kenraali

Miller sai Suomesta kirjeen, jossa Malmberg ilmoitti Suomen yleisesikunnan kannattavan yhteisen tiedustelulinjan perustamista.⁷⁶

Seuraava askel oli nähtävästi se, että Miller nosti uuden tiedustelulinjansa johtoon kenraalimajuri Nikolai Skoblinin. Tämä konspiraattori ja Neuvostoliiton OGPU:n huippuagentti vieraili muutamia kertoja Helsingissä ja Viipurissa yhdessä vaimonsa kanssa. Näillä matkoilla hän tapasi suomalaisia tiedustelu-upseereita ja sopi näiden kanssa Rovsin ja yleisesikunnan yhteisestä tiedustelulinjasta, jota silmällä pitäen Viipuriin piti toimittaa emigranttiagenteja. Rovsin aktivistit tahtoivat haalia tietoa Neuvostoliitosta, mutta myös yrittää terrorisukuja ja jopa Josif Stalinin salamurhaa.

Puheet olivat suuria, mutta tiedustelu-upseerien ja Rovsin yhteistyö ei sujunut suunnitellusti. Rovsin Suomeen toimittamat agentit eivät pelkästään paljastuneet vaan olivat lähellä jäädä kiinni matkallaan Leningradiin. Neuvostoliiton puolella käytyä tulitaistelua säikähtänyt YE sanoi Rovs-sopimuksen irti eikä uskaltanut jatkaa yhteistyötä entiseen malliin vuoden 1936 jälkeen.⁷⁷

Maailmanpalon aamuhämärä

Vaikka tapaus Skoblin oli epäonnistuminen, edes se ei saanut yleisesikunnan tiedustelu-upseereita laittamaan viimeistä pistettä Rovs-yhteistyölle. Linja vaikuttaa äkkiseltään jääräpäiseltä, mutta sen taustalla oli myös rationaalisia perusteita. Kun kansainvälinen tilanne kiristyi 1930-luvun viimeisinä vuosina, YE ei voinut luopua emigranttikontakteista, sillä näiden hankkima tieto oli aiempaakin tärkeämpää.

Rovs-yhteistyön pulmat pakottivat YE:n tiivistämään suhteitaan myös muihin emigranttijärjestöihin ja erilaisiin kansainvälisiin tietokeinottelijoihin. Kiinnostava avaus tehtiin kesäkuussa 1936 pian sen jälkeen, kun Skoblin-kontaktit olivat alkaneet takerrella. Tilastotoimiston Viipurin alaoston päällikkö Toivo Salokorpi ja yleisesikunnan emigranttiaktivisti Anatoli Toll lensivät yhdessä Latviaan. Matkan aikana rakennettiin uutta tiedusteluyhteyttä Venäjälle ja vierailtiin Venäläisen Totuuden Veljeskunnan viimeisen päämiehen kartanossa Latgalliassa.⁷⁸

Vastavallankumouksellisen aktivismin viimeinen nousukausi koettiin juuri ennen talvisotaa. Kansallissosialistisen Saksan Venäjä-politiikka aktivoitui, minkä seurauksena Saksan ja muutamien valkoemigranttijärjestöjen suhteet lämpenivät hetkellisesti. Tämä heijastui nopeasti myös Suomeen. Viipurin ja Kannaksen maisemia oli tarkoitus käyttää vielä kerran terroristien ja vakoojien tukialueena, mutta toiminta loppui elokuussa 1939 allekirjoitettuun Molotov–Ribbentrop-sopimukseen.⁷⁹

Severin Dobrovolski – valkoinen kenraali

Tsaarinupseeri Severin Tsezarevitš Dobrovolski nousi keskeiseksi emigranttivaikuttajaksi 1920- ja 30-luvun Viipurissa. Hän oli näkyvä hahmo useissa venäläisissä järjestöissä, joita yhdisti halu korvata neuvostomalli jollakin uudella yhteiskuntajärjestelmällä. Omaan aatefilosofiaansa Dobrovolski ammensi valtio-opillisia vaikutteita jokseenkin vapaamielisesti vanhan Venäjän traditioista, mutta myös fasisisesta tai jopa sosialistisesta yhteiskuntamalleista.

Kenraali oli paitsi poliittinen provokaattori myös arvostettu kulttuurivaikuttaja, joka oli mukana kirjailijapiireissä, toimitti lehtiä ja piti lumoavia esitelmiä emigranttiriennöissä. Puheiden ja alustusten vaihtelevat aiheet kertoivat osaltaan miehen moniulotteisesta luonteesta: yhtenä iltana Dobrovolski saattoi puhua Ranskan vallankumouksesta ja toisena Fjodor Dostojevskin ja nykyisyyden suhteesta.

Dobrovolski syntyi ylimysperheeseen vuonna 1881 Pietarissa. Nuoruusvuosinaan hän asui pitkiä jaksoja myös Viipurissa, mutta lähti opintielle Venäjälle. Dobrovolskin oppivuodet huipentuivat Aleksanterin sotilaallis-oikeustieteellisessä akatemiassa sotatuomarin tutkintoon. Maailmansodan vuosina mies palveli Länsi-Ukrainassa syyttäjänä kivuten sotilashierarkiassa everstiksi. Kumouksellisena vuonna 1917 upseeri hylkäsi armeijan ja matkusti Petrogradiksi nimettyyn Pietariin ollakseen yhteydessä vastavallankumouksellisiin voimiin.⁸⁰

Maanalaisten oppositioryhmien toiminta kävi tukalaksi Leninin salamurhayrityksen jälkeen. Ratsiat ja mielivaltaiset pidätykset säikäyttivät everstin, joka pakeni Neuvosto-Venäjän salaista poliisia Tšekaa Kannakselle joulukuussa 1918. Kun viranomaiset tiedustelivat maahantulon syytä, eversti kertoi tullessaan Suomeen ”elämään”. Keväällä 1919 eversti matkusti Arkangeliin liittyäkseen kenraali Jevgeni Millerin pohjoisessa operoineeseen armeijaan. Sotarekellä Dobrovolski solmi tärkeitä tuttavuuksia Venäjän valkoisen armeijan ylämpään johtoon.⁸¹

Dobrovolski palasi Suomeen Millerin armeijan ajaututtua anarkiaan vuoden 1920 alussa. Kenraalimajuriksi ylennetty mies asettui Viipuriin, jossa hän asui muun

Severin Dobrovolski tasapainoili taitavasti konspiratiivisessa maailmassa. Hän osasi peittää jälkensä, mutta Etsivän Keskuspoliisin arkistossa hänestä on säästynyt yhtä ja toista.

muassa Kenttäkadulla, Viskaalinkadulla (Lallukankatu) ja Kirkkosaarenkadulla aina talvisodan syttymiseen saakka. Emigrantti ei masentunut valkoisten armeijoiden epäonnesta vaan hakeutui sellaisten viipurilaispiirien läheisyyteen, jotka tahtoivat jatkaa sotaa Neuvosto-Venäjää vastaan. Pian energinen, ehtivä mies oli monessa mukana: hänestä tehtiin muun muassa kirjeenvaihtaja Pariisissa painetulle emigranttilehti *Poslednije Novostille*.⁸²

Dobrovolski saattoi laskea itsensä Viipurin emigranttiyhteisön suunnannäyttäjäksi sen jälkeen, kun hänen oli valittu Nikolai Tšaikovskin taistelujärjestön, niin sanotun Toimintakeskuksen,⁸³ Suomen johtajaksi keväällä 1921. Upseeri loi hyvin organisoidun taistelujärjestön, joka solutti vakoilijoita Neuvosto-Venäjälle ja harjoitti terroria ja sabotaasia Kronstadtin kapinan päivinä vuonna 1921, mutta myös myöhemmin.⁸⁴

Samaa tahtia kun toimintakeskuksen agenttikaarti paisui Viipurissa ja ylipäänsä Kannaksella, Dobrovolski solmi elimellisiä kontakteja Euroopan antibolševistisiin liikkeisiin ja Suomen tiedusteluviranomaisiin.⁸⁵

Vanhan tsaarinupseerin poliittinen ajattelu mullistui 1920- ja 1930-luvun mittaan kääntyen oikealle äkkiväärästi. Dobrovolski innostui italialaisesta fasismista aina siinä määrin, että lähti mukaan Venäläisten Fasistien Kansallisen Järjestön (NORF) toimintaan ja tuli valituksi sen pikkuruisen Suomen siiven johtajaksi.⁸⁶

Dobrovolski uskoi yhä myös painettuun sanaan ja ryhtyi kolmen äärioikeistolaisen emigranttilehden kirjeenvaihtajaksi. Etsivän Keskuspoliisin toimistopäällikkö Jalmari Sinivaara arvioi Dobrovolskin Suomen merkittävimmäksi emigranttijohtajaksi, joka oli ”intelligenssiltään paljon yläpuolella muita” ja siksi energinen, ettei malttanut kauaa pysytellä ”heinää matalammalla ja vettä hiljaisempana”.⁸⁷

1930-luvun alkuvuosina Dobrovolski onnistui lumoamaan jopa Rovsin päämiehen, Jevgeni Millerin. Viipurilainen emigranttvisionääri kirjoitti pariisilaiselle valkokenraalille, että sotilasliiton olisi aika kiihdyttää Neuvostoliiton vastaista tiedustelutoimintaa ja propagandaa. Suomessa piti painaa entistä enemmän antibolševistisia lehtiä, kirjoja ja pamfletteja sitä silmällä pitäen, että niitä levitettäisiin emigranttipiireille ja ”orjuutetuille venäläiselle”. Lokakuussa 1933 ilmestyi näytenumero uudesta *Klitš*-sanomalehdestä, jonka tosiasiallinen päätoimittaja oli Severin Dobrovolski. ”Kutsuhuuto” julisti fanaattisen taistelun ja fasistisen yhteiskuntajärjestelmän ankaraa sanomaa.⁸⁸

Dobrovolskin salahankkeet muistettiin vielä toisen maailmansodan jälkihehkusakin. Valvontakomission tšekistit retuuttivat miehen ja 18 muuta vankia keväällä 1945 Malmin lentokentälle ja sieltä edelleen Moskovaan tuomiolle. Tältä matkalta Dobrovolski ei koskaan palannut, vaan hänet tuomittiin kuolemaan marraskuussa 1945 ja teloitettiin 26. tammikuuta 1946 Moskovassa.⁸⁹

Lopuksi

Viipurin ja koko Kannaksen maantieteellinen asema oli täysin poikkeuksellinen. Venäjä ja sittemmin Neuvostoliitto olivat niin likellä, ettei ollut ihme, että aluekokonaisuudesta muodostui vastavallankumouksellisen kamppailun yksi tärkeimmistä jos ei tärkein tukialue Euroopassa. Kannaksen emigranttikeskuk-sissa toimi lukuisia tiedustelu- ja taistelujärjestöjä, joiden tavoitteena oli kaataa neuvostojärjestelmä terrori-iskuilla, sabotaaseilla ja salamurhin vuosina 1917–1939.

Neuvostoliiton poliittinen eliitti ja turvallisuusviranomaiset määrittivät Viipurin ja Kannaksen alueen usein ”valkobandiittien” alueeksi ja jopa ”terroristien pesäksi”.⁹⁰ Rajan takana ei jäänyt huomaamatta, että varsinkin Viipurin suomalaisviranomaiset katsoivat vastavallankumouksellisten voimien toimintaa läpi sormiensa ja jopa tukivat sitä. Ilmiö kaikkine vivahteineen antoi Neuvostoliiton poliittiselle eliitille valtavan propaganda-aseen, jota se myös osasi käyttää taidokkaasti. Sopivina hetkinä julkisuuteen vyörytettiin tarkoitushakuisia näkemyksiä, joilla oli riittävästi todellisuuspohjaa, että ne vaikuttivat uskottavilta.

Monien paljastettujen vakoiluhankkeiden ja terrorijuonien jäljet johtivat Neuvostoliiton salaisen poliisin päämajaan Lubjankaan. Bolševikkivallan tiedustelu-upseerit soluttivat asiamiehiään ja provokaattoreitaan ulkomailla toimivien taistelujärjestöjen sisälle ja pyrkivät näin kontrolloimaan niiden maanalaista toimintaa. Taktiikka toimi hyvin ja sen seurauksena aktiivinen vastarinta muuttui vaikeaksi. Ei ollut mitenkään tavatonta, että solutushankkeista heräsi epäilyksiä silloinkin, kun ne eivät olleet onnistuneet tai niitä ei ollut yritettykään.

Hämäräperäiset menetelmät yhdistivät paitsi OGPU:n edustajia ja emigrantti-aktivisteja myös läntisen Euroopan turvallisuusviranomaisia. Suomalaiset tiedustelu-upseerit ja vastavallankumoukselliset voimat kytkeytyivät kiinteästi toisiinsa varsinkin sellaisina symbolisesti tärkeinä hetkinä, jolloin Neuvostoliiton tulevaisuus oli vaakalaudalla. Tällaisia vaiheita olivat ainakin Euroopan toinen hullu vuosi 1919, Kronstadtin kapina 1921 ja vuosien 1927–1928 sotahysteria.

On selvää, että useimmat terrori-iskut ja vakoiluhankkeet olisivat menettäneet elinvoimansa ilman virkavallan aktiivista ja passiivista tukea Kannaksella. Suomen yleisesikunnan tiedustelu ja sen Viipurin alaosasto, mutta jossain määrin myös Etsivä Keskuspoliisi olivat valmiita edistämään Venäjän valkoemigranttien näkymätöntä sotaa tietyillä ehdoilla. Turvallisuusviranomaiset näkivät Neuvostoliiton savijalkaisena jättiläisenä, joka saattoi rojautua nurin hetkenä minä hyvänsä. Tämä usko oli vahvimmillaan 1920-luvulla, muttei hävinnyt mihinkään myöskään 1930-luvulla. Näkemys perustui antibolševistiseen maailmankuvaan, mutta myös vankkaan tietoon Neuvostoliittoa kalvavista ongelmista.

Onnistunut attentaatti tai salamurha olisi hyvinkin voinut suistaa Suomen ja Neuvostoliiton suhteet kriisiin. Vastaisenäistynyt tasavalta säästyivät vakavalta konfliktilta ennen vuotta 1939 erityisesti siksi, että Neuvostoliitto oli heikkouden tilassa ja keskittynyt sisäisen opposition tukahduttamiseen. Taistelujärjestöjen tukeminen oli kuitenkin vaarallista leikkiä tulella eikä olekaan ihme, että sitä koskevat tiedot on pyritty hävittämään ja aihe unohtamaan sen poliittisesta merkittävydestä huolimatta.

Viitteet

- 1 Rapoport 2004, 47. Rapoport selittää terrorismin kolmannen vaiheen käynnistyneen Vietnamin sodan sävyttämistä kylmän sodan kokemuksista ja neljännen Iranin vallankumouksesta. Jos kolmatta vaihetta voidaan kutsua uusvasemmistolaiseksi, yhä jatkuvassa neljännessä vaiheessa on kyse uskonnollisesta terrorismista.
- 2 Blackstock 1969, passim; Madeira 2014, 1–3. Katso taustaksi myös: Haslam 2011, passim.
- 3 Katso esimerkiksi: Ahti 1987; Nevalainen 1999; Mainio 2015a; Mainio 2015b; Suomela 2001; Kosonen 2001; Pankakoski 2005; Joffe 2014; Kotakallio 2014.
- 4 On hyvä pitää mielessä, että ennen vallankumousta Venäjän keisarikunnassa oli yli 130 miljoonaa asukasta, jotka jakautuivat kymmeneen eri kansallisuuksiin. ”Entinen Venäjän alamainen” oli monimerkityksinen käsite: aikalaiset saattoivat tarkoittaa termillä yhtä hyvin isovenäläisiä, armenialaisia tai vaikkapa inkeriläisiä, joilla oli aiemmin ollut Venäjän kansalaisuus. Kun tässä artikkelissa puhutaan venäläisistä, tarkoitetaan yleensä isovenäläisiä. Termeillä ”Venäjän pakolainen” ja ”emigrantti” taas voidaan tarkoittaa kaikkia Suomeen saapuneita henkilöitä riippumatta siitä, mikä heidän kansallisuutensa oli.
- 5 Haimila 1998, 61; Nevalainen 1999, 307; Marrus 2002, passim.
- 6 Pankakoski 2005, 5.
- 7 Yhden arvion perusteella vuosina 1927–1935 venäläisten, inkeriläisten ja itäkarjalaisten pakolaisten määrä pysytteli noin 18 000:ssa, mistä se laski edelleen 14 000 vuoteen 1938 tultaessa. Haimila 1998, 62; Nevalainen 1999, 27–28, 308.
- 8 Leggett 1981, 105–123; Nevalainen 1999, 16; TNA, WO 106/6101, General Information Received by Military Intelligence Branches, Extract from Military Intelligence Summary 11, Situation in Soviet Russia 9.1.1919 ja Intelligence Summary of Information 14.12.1918.
- 9 Kokovtsov 1935, 530–531; Haimila 1998, 68; Pankakoski 2005, 53, 55–56.
- 10 Suomeen vaelsi noin 1 000 pohjoisrintaman uuvuttamaa sotilaspakolaista vuoden 1920 alussa. Kun Kronstadtin linnoituksen kapina oli kukistettu, Terijoelle saapui jäätä pitkin nääntynyt pakolaisjoukko, joka koostui noin 6 500–8 000 matruusista, upseerista ja siviilistä. Tulijoista jopa 5 000 palasi Venäjälle 1920-luvun mittaan. Haimila 1998, 76; Nevalainen 1999, 18–19, 26–27.
- 11 Brook-Shepherd 1999, 35; GARF, Narodnyi sojuz zaštšity rodiny i svobody, fond (f) 5872, opis (o) 1, delo (d) 19, listov (l) 1–7, Report on Savinkov’s Organisation, 1918; Zubarev 1996, 163.
- 12 Toimikunnan venäjänkielinen nimi on Особый комитет по делам русских в Финляндии.
- 13 Enckell 1956, 112.
- 14 KA, PK 2414, suojelukuntain tiedustelukeskus 1919–1920, tiedonannot 183 ja 441, 29. heinäkuuta ja 21. lokakuuta 1919.

- 15** Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, dokumenty v dvuh knigah, kniga 2, Rosspen 1999, Nikolai Poradelovin kirje Nikolai Tšaikovskille Helsingistä Pariisiin, 11.4.1921, 49–51. Katso sama dokumentti myös: GARF, Tsentr deistvija, f. 5784, o. 1, d. 100, l. 46–51.
- 16** Järjestön venäjänkielinen nimi on Петроградской боевой организации (ПБО).
- 17** Tšernjajev 1997, 189–190; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, Tagantsevin lausunto Tšekalle 24.7.1921, 177–181; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, David Grimmin sihteerin Georgi I. Novitskin kirje Vladimir Tagantseville 5.5.1921, 128–129.
- 18** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10408, Stepan Petritshenko, Petritšenkon ja hänen tukijoidensa kirje David Grimmille 31.5.1921 ja Grimmin vastaus 6.6.1921.
- 19** Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, Aleksandr A. Kupolovin todistajanlausunto GPU:lle 20.3.1922, 17–24.
- 20** Leggett 1981, 289.
- 21** Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, GPU:n työntekijän Mihail V. Pavlovin esitelmä 24.1.1923, 301–310; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, ”loppuyhteenveto Matvei A. Komarovin delosta”, edustaja Stepan Lebedev 19.7.1921, 176–177; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, Tšekan erityisedustajan Jakob S. Agranovin tiedonanto Leninille 8.9.1921, 195.
- 22** Korhonen 1966, 57–58.
- 23** Katso: Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, ”loppuyhteenveto Matvei A. Komarovin delosta”, edustaja Stepan Lebedev 19.7.1921, 176–177; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, Kronstadtin vallankumouskomitean jäsenen Vasili P. Jakovenkon todistajanlausunto GPU:lle 14.6.1922, 274–276.
- 24** Mainio 2015b, passim.
- 25** Goldin 2010, 234, 243; Robinson 2002, 98–102. Rovs-lyhenne tulee järjestön venäjänkielisestä nimestä: Русский Обще-Воинский Союз.
- 26** Robinson 2002, 98–102.
- 27** BAR, New York, ROVS Collection, box 9, correspondence, Kutepovin edustajien ja Högströmin kirjeenvaihto, 1924–1926; Russkaja vojennaja emigratsija 20–40-h godov, dokumenty i materialy, tom 6, OGPU:n raportti 25.12.1925, 468.
- 28** BAR, ROVS Collection, box 1, correspondence, Aleksandr Kutepovin kirjeet Janssonille, 1924; KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2825, toimisto VIII:n raportti, 27.3.1925.
- 29** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2824, Sikorskin eli Jalmari Sinivaaran raportti 26.11.1924 ja toimisto VIII:n ilmoitus 3.11.1925.
- 30** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2824, Venäläiset emigrantit meillä ja muualla, 31.10.1927; KA, EK-Valpo, henkilömappi 1131, Voldemar Granberg, salainen viesti EK:n Viipurin alaosastolle, 15.1.1924 ja EK:n suorittama Granbergin kuulustelu 31.10.–2.11.1927.
- 31** Объединённое государственное политическое управление. OGPU:lla oli vuosina 1918–1939 muitakin nimiä, mutta tässä artikkelissa käytetään selvyuden vuoksi vain yhtä.
- 32** Trusti on käänös järjestön venäjänkielisestä koodinimestä: Трест. Keski-Venäjän Monarkistijärjestö on venäjäksi: Монархическое объединение Центральной России, МОЦР.
- 33** Brook-Shepherd 1999, 255–256, 283–290; Kotakallio 2014, 172–184; RGASPI, Feliks Edmundovitš Dzeržinski, f. 76, op. 3, d. 356, l. 1–8, Vladimir Styrnen allekirjoittama erittäin salainen raportti KRO:n päällikölle Artur Artuzoville 5.2.1925; Smith 2010, 288.
- 34** Elfvengren & Laidinen 2012, 112–122, 296–297; Kotakallio 2014, passim. Katso brittien agentuurista myös: BAR, ROVS Collection, box 9, correspondence, Kutepovin kirjeet Bunakoville, vuodet 1925–1926; RGASPI, Feliks Edmundovitš Dzeržinski, f. 76, op. 3, d. 356, l. 1–8, KRO:n apulaispäällikön Vladimir Styrnen allekirjoittama erittäin salainen raportti KRO:n päällikölle Artur Artuzoville 5.2.1925.
- 35** Cook 2004, 221; Fleišman 2003; Spence 2002, 418–437.

- 36** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2825, Esko Riekin allekirjoittama salainen kirje Viipurin alaosaston päällikölle, 23.3.1927; Robinson 2002, 140; UM, Ulkoasiainministeriö ja Suomen diplomaattinen edustus ulkomailla, 5 C 18, Moskovan lähetystön raportit, lähettiläs Pontus Artin raportti, 1.9.1927. Katso Kutepovin matkasta myös: KA, EK-Valpo, henkilömappi 10253, Aleksandr Kutepoff, Pehr Johanssonin "rapport 25", 25.3.1927.
- 37** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10170, Georg ja Maria Schulz, Georgi Radkovitšin kuulustelu, 5.9.1927. Katso myös: Tjuremnaja odisseja Vasilija Šulgina, materialy sledstvennogo dela i dela zakljutšennogo, Vasili Šulginin kuulustelupöytäkirja 31.3.1945, 213.
- 38** KA, Pontus Artin kokoelma, 5, Esko Riekin kirje lähettiläs Pontus Artille, 26.5.1927.
- 39** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10170, Georg ja Maria Schulz, emigrantitiedottaja Kirill Puškarjovin kertomuksen pohjalta tehty erittäin salainen raportti, 19.8.1927. Vertaa myös: BAR, Aleksandr Kutepov Collection, box 2 ja 3, correspondence, Kutepovin Trusti-aineisto, 1927.
- 40** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2830, Schultzin-juttu, Dmitri Monomahovin ja Viktor Larionovin kuulustelu, 15.9.1927. Katso Rosenströmin roolista myös esimerkiksi: KA, EK-Valpo, henkilömappi 10170, Georg ja Maria Schulz, emigrantitiedottaja Kirill Puškarjovin kertomuksen pohjalta tehty erittäin salainen raportti, 19.8.1927.
- 41** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2830, Schultzin-juttu, Dmitri Monomahovin ja Viktor Larionovin kuulustelu, 15.9.1927.
- 42** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2824, venäläinen emigraatio, toukokuu 1937, 7; Rislakki 1982, 126.
- 43** Sviridenko & Jeršov 2000, 110.
- 44** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2830, Schultzin-juttu, Dmitri Monomahovin kuulustelu, 15.9.1927.
- 45** Kitškasov 1928, 42. On mahdollista, että haavoittuneiden määrä oli todellisuudessa joko suurempi tai pienempi. Vertaa uhrilukuja esimerkiksi: Leningradskaja pravda 9.6.1927, Vzryv v Tsentralnom Partijnom Klub; Sviridenko & Jeršov 2000, 109.
- 46** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2830, Schultzin-juttu, Dmitri Monomahovin ja Viktor Larionovin kuulustelu, 15.9.1927.
- 47** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10170, Georg ja Maria Schulz, Esko Riekin raportti sisä- ja ulkoministerille, 25.1.1928; Kosonen 2001, 182–183.
- 48** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10170, Georg ja Maria Schulz, Skyn eli Jalmari Sinivaaran erittäin salainen ilmoitus, 5.9.1927.
- 49** Joidenkin tietojen mukaan oikea päivämäärä oli 21. elokuuta.
- 50** Lubjanka, Stalin i VTŠK–GPU–OGPU–NKVD, janvar 1922–dekabr 1936, KRO:n päällikön Artur Artuzovin Dmitri I. Kurskille lähettämä muistio, 9.9.1927, 140.
- 51** Goldin 2010, 413–414; Lubjanka, Stalin i VTŠK–GPU–OGPU–NKVD, KRO:n päällikön Artur Artuzovin Dmitri I. Kurskille lähettämä muistio, 9.9.1927, 140.
- 52** KA, Pontus Artin kokoelma, 5, Esko Riekin kirje lähettiläs Pontus Artille, 24.9.1927. Katso Kutepov-suhteisiin liittyen myös: KA, EK-Valpo, henkilömappi 10682, Aleksandr Shvetsoff, Riekin muistiinpanot puhelinkeskustelusta everstiluutnantti Ilmari Relanderin kanssa, 10.12.1927.
- 53** KA, Kurt Walleniuksen kokoelma, kansio 9, "muiden kirjeitä muille", Erik Malmbergin kirje Ragnar Heikelille, 20.11.1927; Mainio 2015b, 157.
- 54** Blackstock 1969, 200–204; Robinson 2002, 142.
- 55** Prjanišnikov 1979, 150–151, 163.
- 56** Goldin 2010, 430; HIA, Boris Prianishnikov, box 5, file 1, Trest, Boris Prjanišnikovin "Vladimir Vladimirovitšille" Helsinkiin lähettämä kirje, 1.5.1979; Mainio 2015a, 184–185; Prjanišnikov 1979, 150–151, 157. Vertaa: KA, EK-Valpo, henkilömappi 10943, Vladimir Bugajeff, Kaarlo Stendahlin muistiinpanot, 23.11.1928.
- 57** Järjestön venäjänkielinen nimi on Братство Русской Правды.

- 58** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Esko Riekin muistiinpanot 5.1.1929 ja Tollin kuulustelu 7.–8.1.1929.
- 59** KA, EK-Valpo, henkilömappi 11041, Anushavan Zatikjan, passim; Mainio 2015a, 223–237.
- 60** KA, EK-Valpo, ulkomaalaiset Suomessa, kansio 2755, pakolaiskysymys, Stendahlin ja Pajarin raportti tapaamisesta Kaapre Tynnin ja Roman Smal-Statskin kanssa, 18.4.1932; Mainio 2015a, 238–242.
- 61** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Terijoen alaostaston lyhennysote 18.10.1924 ja etsivä Lauri Salon tekemä ilmoitus 11.12.1946; Mainio 2015b, 36, 108, 182–184, 187, 191–193.
- 62** Katso Tollista ja hänen menneisyydestään: BAR, ROVS Collection, box 10, correspondence, kirjeet Berliinistä Kutepovin edustajalle Nikolai A. Monkevitsille, 24.10. ja 1.12.1924; Kosonen 2001, 80–83; Kozlov 1999b, 613; Nevalainen 1999, 201; Mainio 2015a, passim.
- 63** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2824, Kaarlo Penttilän promemoria Etsivän Keskuspoliisin päällikölle sekä sisä- ja ulkoministerille 17.10.1924.
- 64** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2824, Venäläiset emigrantit meillä ja muualla, 31.10.1927; KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, veljeskunnan ”korkeimman piirin” kaksi kirjettä Tollille 21.10.1926 ja 7.10.1927. Vertaa myös: Russkaja vojennaja emigratsija 20–40-h godov, Dokumenty i materialy, tom 6, OGPU:n raportti 19.3.1926, 258.
- 65** Goldin 2010, 270; KA, EK-Valpo, Terijoen alaostasto, salaiset lähteneet kirjeet 1926–1928, kansio 91, raportti EK:n päällikölle, 9.11.1928; KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Tollin kuulustelu 8.–9.1.1929.
- 66** Katso agentti T 220:n raporteista: KA, EK-Valpo, henkilömappi 10005, Artemij Grigorjeff, toimisto VIII:n lyhennysote, 14.8.1926; Mainio 2015b, passim.
- 67** Hufvudstadsbladet 4.1.1929, ”Huru skall folket räddä Ryssland?”. Huomaa myös: Iltalehti 4.1.1929, ”Miten Venäjä on pelastettava”.
- 68** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Esko Riekin muistiinpanot, 5.1.1929.
- 69** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Esko Riekin muistiinpanot 5.1.1929 ja Tollin kuulustelu 7.–8.1.1929; Rislakki 1982, 116.
- 70** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, Esko Riekin kirjeluonnos sisäministerille 17.1.1929 ja passim. Katso myös: Joffe 2014, 107; Mainio 2015a, passim.
- 71** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886, Anatolij Toll, ”A. Tollin oleskelulupa ja valvonta” 12.10.1948.
- 72** Prjanišnikov 1979, 269; Robinson 2002, 189–190.
- 73** BAR, ROVS Collection, box 12, correspondence, Jevgeni Millerin ja Severin Dobrovolskin kirjeenvaihto, vuosi 1933.
- 74** BAR, ROVS Collection, box 12, correspondence, Severin Dobrovolskin kirje ”Ivan Ivanovitšille” eli Jevgeni Millerille, 23.5.1933. Vertaa myös: KA, EK-Valpo, henkilömappi 11180, Severin Dobrovolsky, Jalmari Sinivaaran erittäin salainen ilmoitus, 20.8.1933.
- 75** BAR, ROVS Collection, box 12, correspondence, Severin Dobrovolskin kirje ”Ivan Ivanovitšille” eli Jevgeni Millerille, 28.8.1933; KA, EK-Valpo, henkilömappi 11180, Severin Dobrovolsky, Jalmari Sinivaaran ja Kaarlo Stendahl käsinkirjoitetut muistiinpanot tapaamisesta Severin Dobrovolskin ja Nikolai Skoblinin kanssa, 30.1.1934.
- 76** Prjanišnikov 1979, 270–271.
- 77** Mainio 2015b, 222–239.
- 78** KA, EK-Valpo, henkilömappi 10886b, Anatolij Toll, Sinivaaran ilmoitukset tapaamisista Salokorven ja Tollin kanssa, 27.4. ja 5.8.1936. Katso myös: KA, EK-Valpo, henkilömappi 4491, Toivo Salokorpi, selvitykset YE:n tiedustelun toiminnasta, 22.4.–22.5.1947, A. Toll; Kosonen 2001, 81.
- 79** KA, EK-Valpo, emigrantit, kansio 2829, Jalmari Sinivaaran raportti ”Venäläiset emigrantit”, 7.9.1938; KA, EK-Valpo, henkilömappi 11160, Ivan, Jurij ja Boris Solonevitsh, passim.
- 80** KA, EK-Valpo, henkilömappi 11200, Severin Dobrovolsky, henkilötietolomake ja lausunto Etsivän Keskuspoliisin pääosastolle 17.1.1923; Mainio 2015a, passim.

- 81** KA, EK-Valpo, henkilömappi 11200, Severin Dobrovolsky, henkilötietoja rajan yli kulkevista henkilöistä, 23.12.1918; Goldin 2007, 68.
- 82** KA, EK-Valpo, henkilömappi 11200, Severin Dobrovolsky, lausunnot Etsivän Keskuspoliisin pääosastolle 28.9.1922 ja 17.1.1923.
- 83** Tšaikovskin perustaman järjestön nimi oli Tsentr deistvija eli Toimintakeskus. Viipurissa ja Helsingissä toiminutta alaosastoa kutsuttiin muun muassa nimellä Severneyi tsentr deistvija. Suomen ohella järjestöllä oli aktiivista toimintaa Pariisissa, Varsovassa, Konstantinopolissa ja Prahassa sekä soluja Saksassa, Virossa ja Latviassa. Katso Pohjoisesta toimintakeskuksesta ja ylipäätään järjestöstä: GARF, Tsentr deistvija, f. 5784, o. 1, d. 15 ja 98–125.
- 84** Bazanov 2008, 559; GARF, Tsentr deistvija, f. 5784, o. 1, d. 15 ja 98–125; Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, kniga 2, Severin Dobrovolskin kirje Nikolai Tšaikovskille 11.5.1921, 137–140.
- 85** Bazanov 2008, 559; KA, EK-Valpo, henkilömappi 11200, Severin Dobrovolsky, lyhennysote Ginkenin kuulustelupöytäkirjasta, 31.3.–20.5.1935; Mainio 2015a, passim.
- 86** Puolue vannoi italialaisen fasismin nimiin. Se oli perustettu vuonna 1924 Serbien, kroaattien ja sloveenien kuningaskunnassa. Jugoslavian alueen ja Suomen lisäksi puolueella oli toimintaa Kiinan Tianjinissa.
- 87** KA, EK-Valpo, henkilömappi 11200, Severin Dobrovolsky, Jalmari Sinivaaran merkinnät kuulustelija Olavi Peipon raportissa, 24.9.1939 ja passim.
- 88** BAR, ROVS Collection, box 12, correspondence, Jevgeni Millerin ja Severin Dobrovolskin kirjeenvaihto, vuosi 1933; Bazanov 2008, 560; KA, EK-Valpo, henkilömappi 11180, Severin Dobrovolsky, Jalmari Sinivaaran ilmoitus 4.10.1933 ja 13.11.1934.
- 89** Katso Dobrovolskin kohtalosta esimerkiksi: Bazanov 2008, 564–565; Kauppala 2011, 39–40.
- 90** Izvestija 4.10.1927, Neobhodimo razrušit gnezdo terroristov v Finljandii.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Bakhmeteff Archive (BAR), Columbia University, New York

Henkilökokoelma

Kutepov, Aleksandr

ROVS Collection

Gosudarstvennyi arhiv Rossijskoi Federatsii (GARF), Moskova

Narodnyi sojuz zaštšity rodiny i svobody

Tsentr deistvija

Hoover Institution Archives (HIA)

Henkilökokoelma

Prianishnikov, Boris

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Henkilökokoelmat

Artti, Pontus

Wallenius, Kurt

EK-Valpo

Emigrantit

Henkilömapit

Bugajeff, Vladimir

Dobrovolsky, Severin

Granberg, Voldemar

Grigorjeff, Artemij

Kutepoff, Aleksandr

Petrishenko, Stepan

Salokorpi, Toivo

Schulz, Georg ja Maria

Shvetsoff, Aleksandr

Solonevitsh, Jurij ja Boris

Toll, Anatolij

Zatikjan, Anushavan

Ulkomaalaiset Suomessa

Pikkukokoelma (PK) 2414

suojelukuntain tiedustelukeskus

The National Archives (TNA), Lontoo

War Office (WO)

General Information Received by Military Intelligence Branches

Rossijski gosudarstvennyi arhiv sotsialno-političeskoj istorii (RGASPI), Moskova

Henkilökokoelma

Feliks Edmundovitš Dzeržinski

Ulkoasiainministeriön arkisto (UM), Helsinki

Ulkoasiainministeriö ja Suomen diplomaattinen edustus ulkomailla

Moskovan lähetystön raportit

Sanomalehdet

Hufvudstadsbladet 1929

Iltalehti 1929

Izvestija 1927

Leningradskaja pravda 1927

Painetut alkuperäislähteet

Kronštadtskaja tragedija 1921 goda, dokumenty v dvuh knigah, kniga 2, Moskva: Rosspen 1999.

Lubjanka, Stalin i VTŠK–GPU–OGPU–NKVD, janvar 1922–dekabr 1936.

Russkaja voennaja emigratsija 20–40-h godov, dokumenty i materialy, tom 6.

Tjurenmajna odisseja Vasilija Šulgina, materialy sledstvennogo dela i dela zaključšennogo.

Tutkimuskirjallisuus

Ahti, Martti (1987). Salaliiton ääriviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918–1919. Espoo: Weilin+Göös.

Bazanov, Pjotr (2008). Kenraalimajuri Severin Tsezarevitš Dobrovolski. Teoksessa Sotavangit ja internoidut. Toim. Lars Westerlund. Helsinki: Kansallisarkisto, 556–566.

Blackstock, Paul (1969). The Secret Road to World War Two. Soviet versus Western Intelligence 1921–1939. Chicago: Quadrangle Books.

Brook-Shepherd, Gordon (1999). Iron Maze. The Western Secret Services and the Bolsheviks. Pan Books.

Cook, Andrew (2004). Ace of Spies. The True Story of Sidney Reilly. Tempus.

Elfvengren, Eero & Laidinen, Einar (2012). Vakoilua itärajan takana. Yleisesikunnan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1918–1939. Minerva.

Enckell, Carl (1956). Poliittiset muistelmani II. Helsinki: WSOY.

Fleišman, Lazar (2003). V tiskah provokatsii. Operatsija "Trest" i russkaja zarubežnaja petšat. Novoje literaturnoje obozrenije.

Goldin, V. I. (2010). Rossijskaja voennaja emigratsija i sovetskije spetsslužby v 20-e gody XX veka. Arhangelsk: Solti.

Goldin, V. I. (2007). Vojennyi mir russkogo zarubežja: ljudi i sudby. Arhangelsk: Solti.

- Haimila, Marjo (1998).** Kun kumous vie kodin. Suomeen paenneet venäläiset 1917–1927. Teoksessa *Kansa ja kumous: modernin Euroopan murroksia 1880–1930*. Toim. Kirsi-Marja Tuominen. Historiallinen arkisto 111. Helsinki: SKS, 61–86.
- Haslam, Jonatham (2011).** *Russian's Cold War. From the October Revolution to the Fall of the Wall*. New Haven: Yale University Press.
- Joffe, Eleonora (2014).** *Mannerheimin kuriiri. Kirill Pushkareffin arvoituksellinen elämä*. Helsinki: SKS.
- Kauppala, Pekka (2011).** *Paluu vankileirien tielle. Suomesta Neuvostoliittoon luovutettujen kohtalo 1940–1955*. Helsinki: Gummerus.
- Kitškasov, N. (1928).** *Belogvardeiski terror protiv SSSR. Po materialam protsessia pjati monarhistov-terroristov*. Izdanije Litizdata Narodnogo Komissariata po Inostrannym Delam.
- Kokovtsov, Vladimir (1935).** *Out of My Past. The Memoirs of Count Kokovtsov*. Stanford University.
- Korhonen, Keijo (1966).** *Naapurit vastoin tahtoaan. I. 1920–1932. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan*. Helsinki: Tammi.
- Kosonen, Matti (2001).** *Raja railona aukeaa. Tiedustelua Neuvosto-Karjalassa vuosina 1920–1939*. Joensuu: Ilias.
- Kotakallio, Juho (2014).** "Kaikkiällä läsnä oleva Lontoon Secret Service". *Secret Intelligence Service ja Suomi 1918–1941*. Helsinki: Helsingin yliopiston väitöskirja.
- Leggett, George (1981).** *The Cheka. Lenin's Political Police. The All-Russian Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage. December 1917 to February 1922*. Oxford: Clarendon.
- Madeira, Victor (2014).** *Britannia and the Bear. The Anglo-Russian Intelligence Wars 1917–1929*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Mainio, Aleks (2015a).** *Näkömätön sota. Suomi vastavallankumouksellisen terrorismin ja vakoilun tukialueena 1918–1939*. Helsinki: Helsingin yliopiston väitöskirja.
- Mainio, Aleks (2015b).** *Terroristien pesä. Suomi ja taistelu Venäjältä 1918–1939*. Helsinki: Siltala.
- Marrus, Michael (2002).** *The Unwanted, European Refugees from the First World War Through the Cold War*. Temple University Press.
- Nevalainen, Pekka (1999).** *Viskoi kuin Luoja kerjäläisiä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. Helsinki: SKS.
- Pankakoski, Johanna (2005).** *Varjonyrkkeilyä itärajalla. Venäläisten emigranttien poliittinen liikehdintä Suomessa vuosina 1918–1927*. Helsinki: Helsingin yliopiston lisensiaattityö.
- Prjanišnikov, Boris (1979).** *Nezrimaja pautina. VTŠK–OGPU–NKVD protiv beloi emigratsii. Tšas pik*.
- Rapoport, David (2004).** *Four Waves of Modern Terrorism. Teoksessa Attacking Terrorism. Elements of a Grand Strategy*. Eds. Audrey Kurth Cronin & James M. Ludes. Washington: Georgetown University Press, 46–73.
- Rislakki, Jukka (1982).** *Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa*. Helsinki: Love.
- Robinson, Paul (2002).** *The White Russian Army in Exile 1920–1941*. Oxford University Press.
- Smith, Michael (2010).** *Six. A History of Britain's Secret Intelligence Service. Murder and Mayhem 1909–1939*. Dialogue.
- Spence, Richard (2002).** *Trust No One. The Secret World of Sidney Reilly*. Feral House.
- Suomela, Julitta (2001).** *Rajantakainen Venäjä. Venäläisten emigranttien aatteelliset ja poliittiset mielipiteet Euroopan venäläisissä sanomalehdissä 1918–1940*. Helsinki: SKS.
- Sviridenko, Ju. P. & Jeršov, V. F. (2000).** *Belyi terror? Polititšeski ekstremizm rossijskoi emigratsii v 1920–45 gg*. MGU.
- Tšernjajev, Ju. V. (1997).** *Finljandski sled v "dele Tagantseva"*. Teoksessa *Rossija i Finljandija v XX veke. K 80-letiju nezavisimosti Finljandskoi Respubliki. Jevropeiski Dom, 180–194*.
- Zubarev, D. I. (1996).** "Krasnaja tšuma" i belyi terrorizm (1918–1940). Teoksessa *Individualnyi polititšeski terror v Rossii, XIX–natšalo XX v*. Red. K. N. Morozov. Memorial, 163–168.

Porvarillinen ja demokraattinen maakunta.

Luovutetun Karjalan porvarilliset puolueet
1900-luvun alusta vuoteen 1939

Johdanto

Neuvostoliitolle luovutetun Karjalan historiaan on liittynyt toisaalta suurpolitiikka, toisaalta siirtoväen traaginen ruohonjuuritason kokemus. Luovutetusta Karjalasta ja sen menneisyydestä muodostui Suomessa siksi pitkäksi aikaa eräänlainen tabu ja samalla pysyvän nostalgian kohde.¹ Luovutettu alue jäi Suomessa elämään perinneyhdistyksissä ja muistoissa, elintapoina, puheenpartena ja ”heimona” sekä perinne- ja muistokirjallisuuden tulvina. Tämä kaikki on aikanaan helpottanut karjalaisen siirtoväen menetysten työstämistä. Sen sijaan alueen poliittista historiaa ja sen maailmansotien välistä poliittista kulttuuria koskevia akateemisia tutkimuksia ei ole ollut paljon, ja erityisen vähän niitä on tehty puolueiden tasolla.

Puoluehistoria on yleisestikin jäänyt kauaksi tutkimustrendien kärjestä, sillä aihe putoaa poliittisen ylätasoin ja ruohonjuuritasosta kiinnostuneen tutkimusperinteen väliin. Teeman varjoon jäämistä voi selittää esimerkiksi puoluepoliittisen sitoutuneisuuden väheneminen. Tästä syystä nykyaikana voi olla vaikeaa mieltää, kuinka keskeisesti puolueet loivat aikanaan yhteisöjä ja pystyttivät niiden välisiä raja-aitoja – puhumattakaan siitä, kuinka voimakkaasti ne mobilisoivat väestöä poliittisesti ja yhteiskunnallisesti.

Tässä artikkelissa tarkastellaan luovutetun Karjalan porvarillisten puolueiden historiaa ensimmäisistä yksikamarisen eduskunnan vaaleista (1907) talvisotaan saakka.² Perustutkimuksen puuttuessa laajaa teemaa ole mahdollista käsitellä kattavasti, vaan artikkeli keskittyy seuraaviin rajattuihin kysymyksiin: millaisten asioiden ajajina karjalaiset porvarilliset kansanedustajat profiloituivat kansallisella tasolla? Kuinka ja milloin Karjalan porvarilliset piirit vaikuttivat oman puolueensa tärkeisiin suuntavalintoihin, kuten poliittisiin linjauksiin tai poliittisten kumppaneiden valintaan?

Aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että karjalaiset fraktiot olivat puolueidensa sisällä harvoin värittämiä ja passiivisia. Päinvastoin – ne olivat

puoluejohdon kannalta usein suorastaan hankalan omaleimaisia ja aktiivisia. Niin vanha- ja nuorsuomalaisen kuin myöhemmin Maalaisliiton, Kansallisen Edistyspuolueen ja Kansallisen Kokoomuspuolueen sisällä karjalainen siipi haastoi puolueensa johtoa, ja useimmiten se oli puoluejohtoa radikaalimpi. Työväenliikkeessä tilanne oli osin samanlainen: 1920-luvulla SDP:n tannerilaista johtoa kritisoi ja haastoi puolueen vasemmistosiipi, jonka vahvimpana äänitorvena oli viipurilainen *Kansan Työ*.³ Sen sijaan RKP:n osalta vastaavaa ilmiötä ei ole havaittavissa. Toisin kuin Viipurissa, puolueen kannatus oli maakunnassa niin pieni, että usein se ei asettanut lainkaan ehdokkaita eduskuntavaaleihin. Tarkastelu keskittyy tämän vuoksi suomenkielisiin porvarillisiin puolueisiin.

Koska perustutkimus teemasta on varsin niukkaa, tämä artikkeli on eräänlainen avauksen, yleisesityksen ja tutkimuksen yhdistelmä. Havainnot ja johtopäätökset perustuvat suurelta osin alkuperäislähteisiin eli arkistoihin ja sanomalehtiin, mutta niitä ei ole ollut mahdollisuutta tutkia kaikenkattavasti.⁴ Artikkelin toivotaan antavan vastaisuudessa virikkeitä niin luovutetun Karjalan porvarillisia puolueita ja poliittisia persoonia koskeville osatutkimuksille kuin aiheesta tehtävälle kokonaisvaltaiselle synteesille.

Artikkeli on voimakkaasti Viipuri-painotteinen, koska tutkimuksen kohteena ovat puolueen maakunnalliset edustajat ja näiden valtakunnallinen rooli. Tärkeimmät toimijat, organisaatiot ja sanomalehdet keskittyivät Karjalassa väistämättä läänin pääkaupunkiin. Tämä ei tarkoita sitä, että muut karjalaiset keskuksat, kuten Käkisalmi, Sortavala tai lukuisa kirjo maalaiskuntia, olisivat olleet pelkästään puoluejohdon satelliitteja ja vailla kiinnostavia piirteitä. Päinvastoin: karjalaiset maakuntapoliitikot olivat omanarvontuntoisia persoonia. Porvarillisten puolueiden johdon oli usein vaikea ohjata maakunnallisia joukkojaan, koska voimakkaat paikallisintressit ja valtakunnallisten puolueorganisaatioiden heikkous jättivät runsaasti tilaa paikallisille erikoispiirteille ja jopa kurittomuudelle.

Aiempi tutkimus

Luovutetun Karjalan usein niukaksi mainittuun puoluehistorialliseen tutkimukseen on olemassa merkittävä poikkeus, professori Hannu Soikkasen vuonna 1970 julkaisema teos *Luovutetun Karjalan työväenliike*. Aikaa kestänyt tutkimus kuuluu seudun lähihistorian merkkiteoksiin, vaikka maailmansotien välinen aika on siinäkin käsitelty suhteellisen tiiviisti. Maailmansotien väliselle ajalle liikenee vain hiukan yli viidennes koko teoksesta, sillä Soikkasen tutkimuksen painopiste on paikallisen työväenliikkeen synnyssä sekä suurlakon ja kriisivaiheen 1917–1918 välisissä tapahtumissa.⁵

Luovutetun Karjalan porvarillisesta puolue-elämästä ei sen sijaan ole olemassa vastaavaa perustutkimusta. Puolue-elämää enemmän tutkijoita on kiinnostanut seudun asema raja-alueena, ja tällaisia näkökulmia on edistänyt historiantutkimuksen painopisteen siirtyminen 1980-luvulta lähtien sosiaali- ja kulttuurihistoriallisiin teemoihin ja ruohonjuuritason kokemushistoriaan.

Laaja ja ansiokas teossarja *Viipurin läänin historia* on toki käsitellyt läänin alueen politiikkaa.⁶ Sarjassa on käsitelty poliittisten yhdistysten ja liikkeiden syntyä säätyvaltiopäivien loppuaikana perusteellisesti, kun sen sijaan varsinaisen parlamentaarisen toiminnan kautta on sivuttu pelkästään yleisluontoisella tasolla. Puolueiden toimintaan ja ideologioihin ei ole menty kovin syvälle, mikä on ymmärrettävää maakuntahistoriassa, jossa on kartoitettu yhteiskunnallisen elämän kaikki osa-alueet.

On lisäksi muistettava, että erilaisissa puoluehistorioissa on käsitelty jonkin verran kohteena olleiden puolueiden kannatusta ja asemaa Viipurin läänissä. Maalaisliiton osalta tässä artikkelissa onkin voitu nojata pitkälti Juhani Myllyn kirjoittamaan Maalaisliiton vuosia 1918–1939 käsittelevään osaan.⁷ Tämän artikkelin kirjoittajan omiin puoluehistoriallisiin tutkimuksiin puolestaan nojautuvat tiedot Suomalaisen puolueen ja Nuorsuomalaisen puolueen sisäisistä kiistoista 1910-luvulla sekä Kokoomuspuolueen 1930-luvun sisäisistä ristiriidoista, samoin kuin karjalaisten osuudesta molemmissa edellä mainituissa.⁸

Lisäksi Maria Lähteenmäki on käsitellyt teoksessaan *Maailmojen rajalla* tutkimusalueen poliittista problematiikkaa, kuten teoksen alaotsikko *Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944* kertoo.⁹ Lähteenmäen tutkimuksen näkökulma ei ole silti suoranaisesti puoluepoliittinen, ja silloin kun aihetta käsitellään, tarkastelun painopisteessä on lähinnä SDP. Lähteenmäen teoksessa liikutaan ensi sijassa rajakysymyksessä, ja analyysin kohteena ovat tutkimusalueen sosiaaliset suhteet ja yleinen poliittinen kulttuuri. Vaikka teoksen tutkimusalue rajautuu pääasiassa yhteen kuntaan, Terijokeen, ja sen ohella Kaakkois-Kannaksen muuhun raja-alueeseen, teos valaisee ansiokkaasti karjalaisen rajaseudun itseymmärrystä.

Karjalan porvarillisen puolue-elämän tutkimustilanteesta voidaan tässä yhteydessä vain lausua toivomus, että projekti luovutetun Karjalan porvarillisista puolueista joskus syntyy. Kokonaiskuva alueen poliittisesta historiasta on muotopuoli niin kauan kuin alalta on julkaistu yhtenäinen tieteellinen tutkimus vain työväenliikkeen puolelta.

Venäläistämisvuodet: jyrkkyttä puolin ja toisin

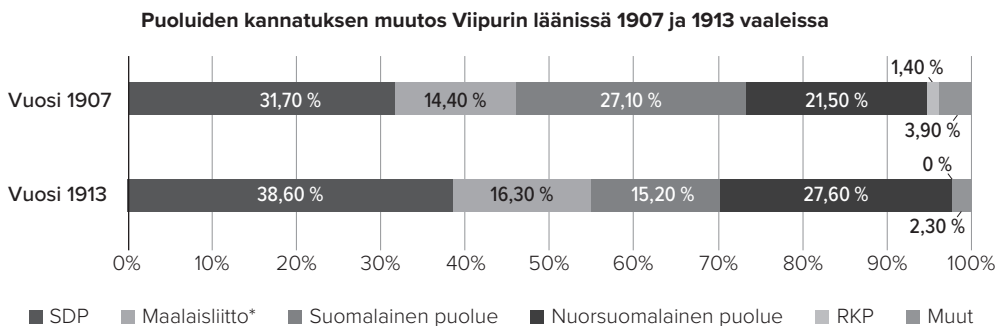
Vaalikannatus: porvarillinen reformismi dominoi

Vaalikannatuksella mitattuna Karjala (tässä Viipurin lääni) oli autonomian aikana porvarienemmistöinen maakunta, ja siellä eli jo noilta ajoilta alkaen poikkeuksellisen vahva maalaisliittolaisuus. Tietyt selkeät kehitystrendit näkyvät jo vaalitulastoista, vaikka ne eivät tietenkään paljasta mitään puolueiden paikallisen toiminnan sisällöstä.

Autonomian ajan virallinen tilasto esittelee Viipurin läänin vain läänitason kokonaisuutena eikä myöhemmän ajan tavoin jaettuna läntiseen ja itäiseen vaalipiiriin. Seuraavassa verrataan ensimmäisiä yksikamarisen eduskunnan vaaleja (1907) viimeisiin maailmansotaa edeltäneisiin vaaleihin (1913).¹⁰

SDP:tä kannatettiin Viipurin läänissä ensimmäisissä yksikamarisen eduskunnan vaaleissa selvästi vähemmän kuin Suomessa keskimäärin (lähes 40 %). Myöhemmin puolueen ääniosuus kasvoi vaalipiirissä merkittävästi, muttei edelleenkään tavoittanut koko suuriruhtinaskunnan yhtä lailla nousutta keskitasoa. Vuoden 1913 vaaleissa SDP sai jo 90 kansanedustajaa.

Porvarillisten puolueiden kannatus sen sijaan muuttui dramaattisesti. Suomalaisen puolueen eli vanhasuomalaisen kannatus romahti. Sen äänet siirtyivät erityisesti nuorsuomalaisille, jotka olivat jo alun perin olleet oman puolueensa valtakunnallisen keskitason edellä. Maalaisliittokin eteni, mutta vielä maltillisesti. RKP puolestaan oli maakunnassa vailla poliittista merkitystä; lopulta se ei asettanut edes ehdokkaita. Tosin kaikkien puolueiden äänimäärät laskivat. Jopa nuorsuomalaiset saivat vuonna 1913 noin 500 ääntä vähemmän kuin vuonna 1907, vaikka puolueen osuus kaikista äänistä oli noussut merkittävästi. Tämä johtuu ajan ilmiöstä: vuonna 1907 äänestettiin ajan oloissa ja liiken-

* Maalaisliitto-nimisenä tosin vasta vuodesta 1908.

Lähde: Tilastollinen Vuosikirja 1907, 454; Tilastollinen Vuosikirja 1913.

teen asettamat rajoitukset huomioon ottaen innokkaasti, ja äänestysprosentti oli 70,7, mikä pysyi ennätyksenä vuoteen 1945 asti. Sen sijaan vuonna 1913 oli jo turhauduttu toistuviin eduskunnan hajotuksiin, uusiin vaaleihin ja eduskuntatyön laihoihin tuloksiin, minkä myötä äänestysprosentti oli pudonnut noin 51:een. Vuoden 1913 vaaleissa Viipurin vaalipiirissä annettiin yli 30 000 ääntä vähemmän kuin vuonna 1907. Kannatuksen siirtymään vanhasuomalaisilta nuorsuomalaisille palataan myöhemmin. Sitä voi tuskin selittää muilla kuin Venäjän-poliittisilla syillä. Loput äänistä menivät autonomian aikana kristilliselle työväen liitolle tai kaatoluokkaan ”Muut puolueet”.

Reaalipoliittinen ja kansallisidealistinen *Viipuri*-lehti

Vuodet 1899–1914 olivat koko maan näkökulmasta katsottuna oikeustaistelun aikaa keisarillisen Venäjän pyrkiessä ensin rajoittamaan Suomen autonomiaa ja lopulta kumoamaan sen kokonaan. Niin organisoitumattomia kuin suomalaiset puolueet vielä olivatkin, ne ajautuivat samalla vakavaan keskinäiseen ristiriitaan siitä, mikä linja pitäisi omaksua emämaan uutta politiikkaa kohtaan.

Suomalainen puolue eli niin sanotut vanhasuomalaiset olivat kannattaneet näkemystä, jonka mukaan oli koetettava sopeutua; tuli pelastaa autonomian ja suomalaisen kansallisuuden suuret kysymykset ja antaa periksi pienemmissä, jotta selvittäisiin pahimman myrskyn ylitse. Linja rakentui oletukseen, jonka mukaan Venäjän tavoitteena oli vain varmistaa keisarikunnan strateginen asema nousevaa Saksan uhkaa vastaan. Tästä syystä Venäjän politiikan uskottiin jälleen liberalisoituvan ajan kuluttua. Sen sijaan muut puolueet pitivät lähtökohtanaan perustuslaillisuutta ja passiivista vastarintaa: laittomina pidettyjä venäläisten määräyksiä ei tullut totella. Kaikkein jyrkimmin suomalaisen lainsäädäntöjärjestyksen vastaisessa järjestyksessä annettuihin lakeihin ja määräyksiin suhtautui RKP, kun sen sijaan nuorsuomalaisten sisällä oli erilaisia käsityksiä siitä, kuinka jyrkkää vastarinnan tuli olla. SDP:kin kannatti passiivista vastarintaa, joskin eri perusteilla kuin porvaripuolueet.¹¹

Ei ole yllättävää, että myöntövyysuunnan ja porvarillisen perustuslaillisuuden jyrkimmät suuntaukset löytyivät maantieteellisestä eturintamasta eli Karjalasta. Myöntövyysuunauksessa roikkui pisimpään *Viipuri*-lehden ympärille ryhmittynyt suuntaus, vieläpä vaiheessa, jossa muut vanhasuomalaisetkin olivat hylkäämässä myöntövyyslinjan. Tämän suunnan keskeisiä nimiä olivat hovioikeudenpresidentti D. W. Åkerman, tämän puoliso Emma Åkerman, lehden päätoimittaja F. S. Eljas Pauanne, Viljo Voipio, Ivar Meurman sekä Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen pojat Eino Sakari Yrjö-Koskinen ja Yrjö Koskinen Yrjö-Koskinen. Vaikka osalla mainituista ei ollut suoraa sidettä Karjalaan, kaikki tunnistivat *Viipurin* suuntauksen johtavaksi äänenkannattajaksi.

Toisaalta on luonnollista, että Karjalasta löytyivät juuri ääripään näkemykset suhteessa Venäjään. Pääkaupungin tai Länsi-Suomen kannalta katsottuna karhu oli vaarallinen, mutta ei aivan naapurissa; Karjalan silmin se oli juuri siellä ja kolisteli omaa porttia. Uhka oli myös sikäli hyvin kouriintuntuva, että Venäjän tavoitteisiin kuului paitsi Suomen autonomian peruuttaminen, myös aluemuutokset Kannaksella. Uusikirkko ja Kivennapa huvila-asutuksineen olivat jo keisarikunnan julkisina tavoitteina.¹² Toisaalta lähellä olivat myös Venäjän laajat kaupalliset markkinat. Pietarin läheisyys toi sekä uhkan että mahdollisuuksia, joten Karjalan kannalta menetettävää oli mahdollisimman paljon.¹³

Karjalassa sisäiset vastakohtaisuudet olivat myös kaikkein sitkeimmät. Niin *Viipuri*-lehden kuin *Karjala*-lehden piirissä oltiin kaikkein haluttomimpia uskomaan, että vanha vastustaja olisi muuttunut ja että puoluerajat ylittävä yhteistyö olisi lainkaan mahdollista. Tämä merkitsi tarrautumista aatteellisuuteen ja vanhoihin viholliskuviin ja kulki Suomen sisäpoliittisessa kehityksessä vastavirtaan. Porvarillisen leirin sisällä vastakohtaisuudet nimittäin tasoittuivat koko maan tasolla huomattavasti. Vanhasuomalaiset eivät jatkaneet myöntövyvöpoliittista perintöään vuoteen 1917 asti, vaan alkoivat irtautua siitä jo vuonna 1909. Tuolloin puolueen edustajat jättivät senaatin, koska he katsoivat vanhan myöntövyvösuunnan tulleen tiensä päähän. Hekin olivat pitäneet sitä vain välineellisenä politiikkana, keinona sorron lieventämiseksi. Mutta kun kävi ilmeiseksi, ettei sillä saavutettu tätä tarkoitusta, vaan Venäjän politiikka muuttui yhä tiukemmaksi, ainoa vaihtoehto oli liittyä passiiviseen vastarintaan. Näin ollen Suomalainen puolue siirtyi J. R. Danielson-Kalmarin, Lauri Ingmanin ja K. N. Rantakarin johdolla vuosina 1910–1913 asteittaisesti perustuslaillisuuteen. Maltillisuuteen ja yhteistyövalmiuteen motivoi myös sisäpoliittinen huoli: se, että SDP oli muodostunut niin vahvaksi puolueeksi.¹⁴

Näin ollen porvarillinen yhteistyö vanhasuomalaisten valtaenemmistön, K. J. Ståhlbergin johtamien nuorsuomalaisten ja jopa vanhan vihollisen RKP:n kanssa ei käynyt ainoastaan mahdolliseksi, vaan lopulta lähes harmoniseksi. Viimeksi mainitut puolueet olivat nekin etäänntyneet kaikkein kiivaimmasta kielto-
linjastaan ja olivat valmiita jonkinlaisiin kompromisseihin Venäjän kanssa. Tosin sellaisia ei syntynyt, koska Venäjä ei niitä halunnut. Joka tapauksessa Suomen kolmen porvaripuolueen välillä vallitsi maailmansodan alla käytännössä konsensus niin Venäjän-politiikasta kuin porvarillisesta yhteistyöstä SDP:tä vastaan.¹⁵

Viipurin piiri harasi kuitenkin pitkään Suomalaisen puolueen suunnanmuutosta vastaan. Vuoden 1909 lopulla puolueen paikallisyhdistys Viipurin Suomalainen Nuija vaati puoluekokousta koolle, ja sen ilmeisenä tavoitteena oli estää se, että puolue jättäisi senaatin. *Viipuri* asettui julkisesti sille kannalle, että senaatissa piti aina olla suomalaisia, koska vain siten varjeltaisiin Suomen

etuja; muuten Venäjä voisi tehdä mitä tahtoisii. *Viipuri* myös kiisti argumentin, jonka mukaan puolue ei jaksaisi kantaa yksin hallitusvastuuta. Myös puolueen Viipurin piiritoimikunta tuki näitä vaatimuksia.¹⁶

Viipurin piirin kanta edusti vanhaa perinnettä ja mielenmaisemaa, jossa pesäeroa vanhaan, yrjökoskislaiseksi ja snellmanilaiseksi miellettyyn reaalipolitiikan perintöön ei vielä ollut tehty. ”Viipurilaisten” kommenteista eri puolue-elimissä näkyikin selkeästi, että heillä oli mielestään puolellaan puolueen eräänlainen perusolemus ja kenttä, joka yhä näki vanhan totuuden. Tämän näkemyksen mukaan siirtyminen passiivisen vastarinnan kannalle merkitsisi puolueen vanhan perinnön hylkäämistä ja jopa sen myöntämistä, että aiempi katkera vihollinen, perustuslailliset – pahin haukkumasana oli ”kagaali” – olikin ollut oikeassa. Tämä argumentti puri myös joihinkin sellaisiin, jotka eivät muuten samaistuneet *Viipurin* linjaan; ”[m]aailma musteni silmissä”, ja kuulosti siltä, kuin kagaali olisi puhunut, kun jotkut omassa piirissä nyt arvostelivat puolueen aiempaa myöntyvyysuuntaa.¹⁷

Viipuri-lehden piiri edusti muutenkin nuoremman polven poliitikoihin verrattuna selvästi ideologisempaa, suorastaan kansallis-idealistista kantaa. Kun sen jäsenet todistelivat oman kantansa oikeellisuutta ja sitä, kuinka kenttä oli heidän tukenaan, he vetosivat usein siihen, että vaalikannatus ei kertonut sitä, mitä ”kansa” tuki tai keitä ”kansa” edes oli. ”Kansa” ei tarkoittanut numeroilla määriteltävää massaa, vaan kansallisesti heränneitä piirejä, jotka ennen pitkää voittaisivat yksinkertaisesti sen voimalla, että heillä oli hallussaan ajan hengen oikein ymmärretty totuus. Puolueet ja päivänpolitiikka olivat tähän verrattuna päiväperhoja, jotka tulivat ja menivät, sen sijaan oikea, kansallisesti herännyt kanta voittaisi väistämättä lopulta.¹⁸

Ensimmäisellä venäläistämiskaudella perustuslaillisten passiiviseen vastarintaliikkeeseen, kagaaliin, kuului moni merkittävä myöhempi oikeistopolitiikko. Kuvassa vuodelta 1903 Adolf von Bonsdorff, Adolf Törngren nuorempi, Jonas Castrén, P. E. Svinhufvud, A. W. Neovius, Eduard Polón, Eero Erkko, Julius Grotenfelt, Wilhelm Zilliacus, Ernst Estlander, Lars Homén, Julio Reuter, Theodor Schvindt.

Ideologinen selitys oli sikäläkin tarpeen, että vaalitulokset eivät millään muotoa vahvistaneet käsitystä, jonka mukaan kansan enemmistö olisi tukenut Suomalaista puoluetta ja myöntövyyslinjaa. Puolueen vaalitulokset laskivat koko maassa, mutta Karjalassa vielä keskimääräistä nopeammin. Vuonna 1913 Suomalaisen puolueen äänimäärä oli laskenut Viipurin läänissä vain hiukan yli puoleen ja annetuissa äänissä laskettuna alle puoleen vuoden 1907 äänistä. Tästäkin huolimatta D. W. Åkerman totesi useissa yhteyksissä: kansan suuri enemmistö oli puolueen takana, ja oli toimittava pelkäämättä enemmistöpuolueita, koska vaalitulokset ja kansallisten periaatteiden kannatus eivät olleet sama asia.¹⁹ *Viipuri*-lehden mukaan uusi suuntaus ei ymmärtänyt tätä, vaan se vaati puoluetta passiivisuuteen ja toivottomuuteen²⁰ – toisin sanoen: jättämään kansallisen taistelun kesken ja antautumaan muille.

Åkerman kiisti myös sen, että vastarinta olisi perusteltua siksi, että venäläisten antamat määräykset olivat laittomia. Kun keskusteltiin siitä, tuliko virkamiesten noudattaa sellaisia käskyjä, Åkermanin kanta oli selvä: virassa olevan oli noudatettava hallitsijan käskyä, vaikka itse pitäisi kyseistä käskyä laittomana. Tässä asiassa hän lisäksi puhui puolueen sisällä hovioikeudenpresidentin arvovallalla, vaikkakin juuri tässä kirjoituksessa nimimerkin takana.²¹ Suuntauksen takana oli muutenkin juridista arvovaltaa: Åkermanista tuli puolueen sisäisen kiistan aikana senaatin oikeusosaston varapuheenjohtaja (eli todellisuudessa johtaja), ja oikeusosastoon kuului toinenkin näkyvä myöntövyysuuntauksen edustaja Aleksi Käpy.²²

Viipuri-lehden suuntaus ajautui kuitenkin pian puolustusasemiin. Puoluejohto näki yhä selvemmin myöntövyysuunnan rasitteena, kun piti parantaa suhteita muihin porvaripuolueisiin. Tämä puolestaan koettiin elintärkeäksi sekä sisä- että Venäjän-politiikan kannalta. Lisäksi tosiasiaksi jäi, että Venäjä kiristi koko ajan omaa linjaansa, eikä mikään myöntövyys ollut auttanut tätä vastaan. Niinpä etenkin vuosina 1912–13 ”viipurilaiset” saattoivat esittää yhä vähemmän omia ehdotuksia, ja he joutuivat keskittymään torjumaan sitä, ettei suorastaan sitouduttaisi passiiviseen vastarintaan Venäjää vastaan – vieraisiin virvatuliin, kuten *Viipuri* niitä luonnehti vuoden 1912 puoluekokouksen yhteydessä.²³

Kuitenkin, joko vakaumuksesta, taktisesti tai molempien takia, lehti roikkui idealistisessa tulkinnassa lähes loppuun asti. Vielä loppuvaiheessakin, jossa oli käynyt jo ilmi, että uuden suunnan kannattajat olivat puolue-elimissä yhä vahvistuvassa enemmistössä, *Viipuri*-lehti pysyi uhmakkaana. Lehden piirissä jopa oletettiin aluksi, ettei *Viipurin* myöntöväinen linja itse ollut vaarassa tulla suljetuksi puolueesta – päinvastoin, nimenomaan nämä uudet harhautuneet jättäisivät puolueen.²⁴ Kun vuonna 1913 tappio oli sitten täysin selvä, lehti ei edelleenkään taipunut uskomaan, että ratkaisu olisi peruuttamaton: se vakuut-

ti, että puoluekokouksen enemmistö, joka oli hyväksynyt uuden linjan, oli ollut satunnainen, eikä puolueen suuri enemmistö ollut tehtyjen päätösten ja kagaalille tehtyjen myönnytysten kannalla.²⁵

Todellisuus oli kuitenkin lehden piirille toivottua ankeampi, ja luultavasti se ymmärsi tämän itsekin. Sen poliittinen aktiivisuus hiipui nimittäin käytännössä kokonaan ennen ensimmäistä maailmansotaa. Suuntauksella ei myöskään ollut eduskuntaryhmässä enää mitään uskottavaa kannatusta, oikeastaan sen edustaman ajattelutavan ainoaksi edustajaksi jäi E. S. Yrjö-Koskinen.²⁶

Tosin on muistettava, että *Viipurinkaan* edustama linja ei ollut missään mielessä venäläismielinen. Jos verrataan lehden suhtautumista Venäjään Suomen historian toiseen vaiheeseen, 1970-lukuun, merkittävänä erona on se, että *Viipurikaan* ei koskaan perustellut kantaansa Suomen ja Venäjän välisellä ystävyydellä tai yhteistyöllä, tai sillä, että Venäjä olisi vaatimuksissaan jollain tapaa oikeassa. *Viipuri* puhui reaaliolitiikasta ja pakosta ja myös Suomen oikeuksien loukkauksesta, ei ystävydestä tai oikeutuksesta. Lehden mukaan vain oli luotettava kansallisuusaatteen voimaan ja koetettava taipua, jotta ei taituttaisi, koska ei ollut mitään muuta mahdollisuutta turvata se, että suomalaisuus jäisi eloon.

Vertaus 1970-lukuun on sikäläkin kiinnostava, että Matti Virtanen on tehnyt väitöskirjassaan *Fennomanian perilliset* (2001) rinnastuksen tuon ajan ”nuortaistolaisiin” ja 1910-luvun *Viipurin* linjaan. Hänen mukaansa molemmat samaistuivat itäisen suurvallan politiikkaan, koska pelkäsivät sitä ja halusivat varjella myötäilyllään Suomea.²⁷ Analyysiä voi kritisoida siitä, että se ei ole vähemmistökommunismien maailmankuvan osalta uskottava, koska sen aidosta aatteellisesta ja poliittisesta samaistumisesta Neuvostoliittoon on yllin kyllin näyttöä.²⁸ Yhtä paljon on kyseenalaistettava rinnastus *Viipurin* piiriin, sillä tämän osalta ei voi puhua samaistumisesta, ja *Viipuri* myös arvosteli Venäjän politiikkaa.

Ehdoton karjalainen vastarinta

Toisaalta yhtä ymmärrettävää kuin myöntövyösuunnan sitkeys oli myös se, että toisten johtopäätös oli samassa fyysisessä ympäristössä täysin vastakkainen.

Viipurin nuorsuomalaisten äänenkannattaja *Karjala*-lehti²⁹ sijoittui aivan toiseen äärimmäisyyteen kuin *Viipuri*-lehti. Se torjui kaikki myönnytykset sillä perusteella, että ne merkitsivät tinkimistä lain ja Suomen oikeuksien pyhydestä, joita ei voinut alistaa politiikan kauppatavaraksi. Nuorsuomalaisen puolueen sisällä tämä vastasi P. E. Svinhufvudin hyvin tiukkaa linjaa, ja Svinhufvudillahan oli omat yhteytensä karjalaisuuteen.³⁰ *Karjala*-lehden historian kirjoittaja Erkki Paavolainen otsikoikin teoksessaan lehden olleen ”pääskyslehti” (lainausmerkit alkuperäiset),³¹ mikä merkitsi juuri svinhufvudilaista, hyvin tinkimätöntä suhtautumista politiikkaan. Sen sijaan K. J. Ståhlbergin ja *Helsingin Sanomien* edus-

tama puolueen valtalinja oli valmis joihinkin reaalioliittisiin kompromisseihin, jos ne tehtäisiin Suomen lakien mukaisesti.

Ehdottoman vastarintalinjan puolesta profiloituivat *Karjalassa* myös nuorsuomalaisten veteraanipoliitikko Jonas Castrén sekä ajan kuuluisin porvarillinen naispoliitikko, Suomen ensimmäisiin naistohtoreihin lukeutunut ja alun perin kurkijokilainen Tekla Hultin³². Hultin muisteli myöhemmin, että nuorsuomalaisuuteen päätyminen oli oikeastaan ollut itsestäänselvyys myös itäsuomalaisena piirteenä.³³ Kun se johtopäätös oli vastakkainen kuin *Viipurin* piirillä, se oli myös yhtä jyrkkä.

Vastakkaisten suuntausten kohtalo oli osittain sama. Svinhufvud, Hultin ja heidän äänenkannattajanaan *Karjala* olivat siinä mielessä *Viipurin* kohtalotovereita, että hekin jäivät ehdottoman tiukalla linjallaan omassa puolueessaan vähemmistöön, ja hekin olivat samalla tavalla idealisteja, joita arvelutti oman puolueen pragmaatikkojen alttius kompromisseihin ja sopuilu yli vanhan barrikadin. Hekin uskoivat olevansa etujoukko, joka ymmärsi parhaiten, mistä Suomen taistelussa lakiansa puolesta oli kyse, ja tämä oli tärkeämpää kuin määrällisesti mitattava kannatus. Monille heistä laki itsessään oli miltei uskonnon asemassa, ja kun tämä asenne yhdistyi voimakkaaseen kansallismielisyyteen, kaikki myönnytykset näyttivät moraalisesti hyvin arveluttavilta. Niiden tekemiseen ei ollut missään mielessä velvollisuutta – eikä oikeastaan oikeuttakaan.³⁴

Tämä ehdottomuus ei enää toiminut stählbergiläisessä Nuorsuomalaisessa puolueessa. Puoluejohto sulki *Karjala*-lehden, Svinhufvudin ja Hultinin edustaman piirin kaikista puolueen vaikutusvalta-asemista. Tämä tapahtui organisatorisesti siten, että stählbergiläinen enemmistö valitsi puolueen johdaviin elimiin ainoastaan oman suuntauksensa edustajia jo varsin aikaisessa vaiheessa, keväällä 1910. Viipurin läntisen vaalipiirin piirijärjestö protestoikin puoluekokouksessa, että Helsingistä tulleella kiihotuksella oli syrjäytetty piirin omat ehdokkaat jopa eduskuntavaalien yleisehdokaslustoilta.³⁵

Poliittisen linjansa osalta *Karjala*-lehden piiri oli kuitenkin nimenomaan *Viipurin* piirin peilikuva, ja sikäli se oli viimeksi mainittua paremmin ajan hermolla, että 1910-luvun alussa jonkinasteinen vastarinta oli jo lähes kaikkien lähtökohta. Sen sijaan myöntövyysmielisyys oli täysin marginalisoitu. *Karjalan* piirin kannattamalla suuntauksella oli lisäksi edelleen huomattava määrä näkyviä poliitikkoja, joidenkin arvioiden mukaan välillä jopa enemmistö eduskuntaryhmässä, kun taas *Viipurin* piiri oli menettänyt käytännössä kaikki asemansa, ja sen kellokkaatkin olivat tulleet pääasiassa eduskunnan ulkopuolelta.

Karjalassa nimenomaan perustuslaillisuus oli voimakas valtti, kun uhka oli akuutti. Karjalaisen perustuslaillisuuden mentaliteetin tiukkuudelle oli tavallaan luonteenomaista esimerkiksi kurkijokilaisen kirkonmiehen Gustaf

Arokallion varoitus Hultinille, kun valmistauduttiin vuoden 1908 vaaleihin. Arokallion mukaan hänen seudullaan piti käyttää vaaleissa omasta puolueesta ainoastaan nimitystä perustuslaillinen. Sen sijaan nuorsuomalaisuus koettiin arveluttavaksi: kansa mielsi sen olevan samaa kuin ”Jumalan kieltäjä, ateisti ja ultio liberaali vapaa-ajattelija”.³⁶

Karjala-lehden piiri kykeni myös pitämään paremmin oman vaalipiirinsä hallussaan kuin *Viipuri*. Vuoden 1910 lopulla se torjui puoluejohdon yritykset syrjäyttää hengeltään hyvin svinhufvudilainen Jonas Castrén kansanedustajaehdokkuudesta, ja se lähetti puoluejohdolle vielä erillisen paheksumislausunnon tällaisten yritysten johdosta. Lausunto päättyi:

[...] keskuustoimikunta Piirihallinnon mielestä on tehnyt itsensä sypääksi puolueemme kansanvaltaisten periaatteiden kanssa jyrkässä ristiriidassa olevaan ylimielisyyteen. Piirihallinto katsoo keskuustoimikunnan ehdotuksellaan mitä moitittavimmalla tavalla loukanneen puolueen eheyttä, ja ehdottamalla yhden oikeustaistelumme eturivin miehen syrjäyttämistä yleisehdokkaan kunnia-asemasta, vahingoittaneen isänmaallista asiaamme sekä kotimaassa että ulkomailla, missä tieto erään oikeustaistelumme johtavan henkilön syrjäyttämisehdotuksesta on omiansa heikentämään myötätuntoa tätä kansaa kohtaan. Kaiken tämän nojalla Piirihallinto päätti lausua vakavan paheksumisensa keskuustoimikunnalle tämän toiminnan tahdittomasta, epäkansanvaltaisesta ja puolueen ja koko maan asiata vahingoittavasta, herra Jonas Castrénin syrjäyttämistä koskevasta ehdotuksesta.³⁷

Riidat menivät niin pitkälle, että puoluejohto lopulta perusti kilpailevan Viipurin piirikokouksen ja tulkitsi sitten tämän edustavan vaalipiiriä ja sen nuorsuomalaisia yhdistyksiä. Riitely ehdokkuuksista Viipurin läntisessä vaalipiirissä jatkui valmistauduttaessa myös vuoden 1913 vaaleihin. *Karjala*-lehden piiri piti kuitenkin pintansa: puoluejohto ei saanut vaalipiiriä kuriin eikä päässyt eroon Castrénista.³⁸

Karjala-lehden tukena oli myös se, että sen linja oli menestynyt myös uurnilla. Kuten aiemmin on jo tuotu esille, Viipurin läänin läntinen vaalipiiri oli yleensäkin nuorsuomalaisuudelle hyvää aluetta, ja vuoden 1907 vaaleihin nähden puolueen kannatus oli noussut koko läänin puitteissa todella paljon. Puolueen osuus äänistä Viipurin kaupungissa oli lisäksi selvästi suurempi kuin se oli Helsingissä, Turussa tai Tampereella: vuoden 1913 vaaleissa yli puolet (51,6 %) annetuista äänistä vanhasuomalaisen runsasta kymmenesosaa (11,3 %) vastaan.³⁹ Maakunnassa oli vielä vuonna 1912, yleisesti passivoituneena aikana, peräti 28 toimivaa nuorsuomalaista yhdistystä. Viipurin läänin itäisessä vaalipiirissä toimivia oli vain 15, ja päinvastoin kuin läntisessä, jotkin yhdistyk-

set olivat lakanneet toimimasta tai olivat muuten lamassa. Mutta senkin luvut olivat parempia kuin monen muun alueen. Esimerkiksi Vaasan pohjoisessa vaalipiirissä toimi enää yksi ainoa nuorsuomalainen yhdistys, ja Turun eteläisessä viisi – alun perin viimeksi mainitussa oli ollut 30.⁴⁰

Toisaalta viipurilainen nuorsuomalaisuus ei edustanut pelkkää yksiäänistä Svinhufvudin, Hultinin ja Castrénin linjaa. Kaupungissa ilmestyi myös toinen nuorsuomalainen lehti, *Karjalan Aamulehti*, joka edusti stählbergiläisen puoluejohdon kantaa ja oli hyvin altis yhteistyöhön vanhasuomalaisten kanssa. Tosin tämä tarkoitti vain valtakunnallista tasoa – omassa kaupungissahan vanhasuomalainen partneri ei oikein sopinut yhteistyöhankkeisiin. Valtakunnallista näkyvyyttä lehti sai kuitenkin enemmän vasta vuodesta 1917 alkaen.⁴¹

Vuosina 1917–1918 pakka jakautuikin sitten uudelleen. On eräänlainen kohalon paradoksi, että vanhasuomalaisten kiivain perustuslaillisuuden apostoli, *Uuden Auran* päätoimittajanakin toiminut K. N. Rantakari päätyi maailmansodan vuosina nimenomaan Viipuriin – tosin ei poliitikoksi eikä päätoimittajaksi, vaan Savo-Karjala-pankin pääjohtajaksi. Mutta siellä hän käytti äänitorvena usein *Viipuria*, ja hänestä muodostui vuonna 1917 yksi Suomen merkittävimpiä varoittavia ääniä liian radikaaleista itsenäisyyspyrkimyksistä.⁴² Vuonna 1918 *Viipuri* ja *Karjala* lopulta löysivät toisensa kannattamassa samaa suuntaa, saksalaismielistä monarkiaa.

Itsenäinen Suomi ja vakiintuva 1920-luku

Maalaisliittolainen maakunta

Itsenäisessä Suomessa puoluepoliittinen tilanne poikkesi huomattavasti edeltävästä ajanjaksosta. Vuoden 1922 eduskuntavaaleissa, joissa tilanne oli viimein säännöllisempi verrattuna vuosien 1917–1919 jatkuviin murroksiin, tilastollinen vuosikirja erottelee jo tarkastelussaan Viipurin läänin läntisen ja itäisen vaalipiirin.

Kuten valtakunnallisestikin, Maalaisliitto oli nyt tehnyt läpimurron myös Viipurin läänissä. Sehän oli vallannut maan suurimman porvaripuolueen paikan vuoden 1919 eduskuntavaaleissa ja piti sen jatkuvasti ilman uskottavaa uhkaajaa muiden porvarillisten puolueiden taholta. Viipurin läänissä sen ääniosuus oli koko maan keskiarvoa suurempi. Puolue dominoi etenkin läänin itäisessä vaalipiirissä todella vahvasti: se sai äänistä lähes puolet.

Sen sijaan perinteisempiä porvarillisia piirejä edustaneet Kansallinen Kokoomuspuolue ja Kansallinen Edistyspuolue menestyivät paremmin Viipurin läntisessä vaalipiirissä, jossa oli myös kaupunkeja. Kumpaakin kannatet-

Viipurin läänin vaalipiirit 1930-luvun alussa

tiin siellä selvästi enemmän kuin koko maassa keskimäärin, edistyspuoluetta myös itäisessä vaalipiirissä. Tosin paikallinen suosio ei lohduttanut paljoa, sillä puolueen koko valtakunnallinen kannatus romahti vuonna 1922 ja puolueen kehitys pienpuolueeksi alkoi.

Myös työväenliikkeen puolella karjalaisessa äänestyskäyttäytymisessä oli omaleimaisia piirteitä. Poliittisen vasemmiston kokonaiskannatus vastasi läntisessä vaalipiirissä suunnilleen sitä, mitä SDP oli saanut vuonna 1913 koko maassa, mutta itäisessä vaalipiirissä jäätin selvästi alle. Vasemmiston osuus oli vuonna 1922 valtakunnallisesti lähes tarkalleen 40 % äänistä, mutta Viipurin läntisessä vaalipiirissä vain 36 %, itäisessä vieläpä alle 26 %. Syynä oli se,

että Karjalassa laitavasemmistoa eli Suomen Sosialistista Työväenpuoluetta kannatettiin selvästi vähemmän kuin Suomessa keskimäärin. Viipurin läänissä sen ääniosuus oli vain noin puolet koko maan vastaavasta.

RKP ei itsenäisyyden alkuvuosina asettanut edelleenkaan ehdokkaita, koska näillä ei kuitenkaan olisi ollut mitään läpimenon mahdollisuuksia ruotsinkielisen väestön niukan osuuden vuoksi. Myöhemmin 1920-luvulla se asetti jo ehdokkaita, mutta vain läntisessä vaalipiirissä, eikä näilläkään ollut käytännön merkitystä, koska kannatusta oli vain hiukan yli kaksi prosenttia kaikista vaalipiirin äänistä.

Vuosien 1924 ja 1927 vaaleissa ei tapahtunut mitään dramaattisia muutoksia, lukuun ottamatta sitä, että Edistyspuolueen kannatus laski edelleen, läntisessä vaalipiirissä hiljalleen ja itäisessä nopeasti; vuonna 1927 se oli viimeksi mainitussa enää 4,5 %. Vuoden 1929 vaaleissa sama Edistyspuolueen alamäki jatkui, ja nyt myös Kokoomuspuolue hävisi selvästi ja sai läntisessäkin vaalipiirissä enää 22,1 % äänistä. Äänien virta vei etenkin Maalaisliittoon, joka sai läntisessä vaalipiirissä äänistä 27,5 % ja itäisessä kerrassaan ehdottoman enemmistön: peräti 55,1 % äänistä. Havaittavana piirteenä oli myös vasemmiston jonkinasteinen elpyminen: SDP ja Suomen Sosialistinen Työväenpuolue saivat jonkin verran voittoja, ja yhteinen kannatus oli läntisessä vaalipiirissä nyt 39 % ja itäisessä lähes 28 %. Toki laitavasemmisto pärjäsi edelleen merkittävästi huommin kuin valtakunnallisesti, mutta SDP sai itse asiassa kaikissa 1920-luvun vaaleissa Viipurin läntisessä vaalipiirissä suhteellisesti hieman enemmän ääniä kuin koko maassa keskimäärin.⁴³

Edistyspuolueen tappiot olivat valtakunnallisestikin pahimmat maaseudulla, jossa ääniä menetettiin nimenomaan Maalaisliitolle.⁴⁴ Viipurin läänissä suunta oli sama. Trendi vastasi valtakunnan yleistä suuntaa, jossa äänten virta kulki yhä enemmän vanhoilta yleispuolueilta luokkapuolueille. Karjalassa tämä kuitenkin korostui, koska Maalaisliitolla oli jo entuudestaan keskimääräistä selvästi korkeampi kannatus.

Radikaalia pientalonpoikaisuutta

Karjalaisen maalaisliittolaisuuden on usein sanottu edustaneen etenkin 1920-luvulla puolueen radikaalia siipeä. Osaltaan tähän vaikutti luultavasti sisällissodan kulku. Maalaisliiton tukialueet olivat muualla päätyneet jo sisällissodan alkuvaiheessa valkoiselle puolelle rintamaa, kun taas Karjalassa, Viipurin seudulla, oli koettu myös punainen valta,⁴⁵ joka lisäksi kaatui vasta Tampereen ja Helsingin jälkeen. Tämä jätti potentiaalia jyrkkyyteen, muttei omaleimaisesti johtanut oikeistolaisiin vaan ennemminkin sosiaalisesti radikaaliin johtopäätöksiin.

Maalaisliittoa runsaasti tutkineen Juhani Myllyn arvion mukaan Maalaisliitto ”dominoi suvereenisti” Viipurin läänin alueella yhdessä voimakkaan SDP:n kanssa jo ennen sisällissotaa. Maininta on ymmärrettävä etenkin vaalitulosten valossa. Viipurin lääni, edelleen Myllyn mukaan, ”varsinkin sen itäosa, oli sosio-ekonomisesti suhteellisen tasaisen mutta poliittisesti melko tyytymättömän maaseuturahvaan valtakuntaa, jossa velloi väkevä agraaripopulismin pohjavirta”. Itse asiassa Maalaisliiton ja SDP:n välinen kynnys oli matala, kenties matalampi kuin missään muualla. Vuodesta 1919 alkaen voidaan puhua jopa ”alueellisen poliittisen hegemonian” synnystä. Kuten aiemmin on jo mainittu, Maalaisliitto sai Viipurin itäisessä vaalipiirissä jopa yksinään ehdottoman enemmistön. Mylly luonnehtii osuvasti tämän ilmiön sosiaalista pohjaa:

Läänin maaseudun täyttävä perusyksikkö oli muutaman hehtaarin tilkkua viljelevä pikkutilallisperhe, joka joutui hengenpitimikseen keksimään kaikenlaista sivutienestiä metsätöistä ja rahdinajosta kaupusteluun ja jopa tehdastyöhön asti. Silti leipä jäi yleensä kaitaiseksi ja maannälkä huutavaksi. Puutavarayhtiöiden keinottelunomaiset tilakaupat ja laajeneva maanomistus herättivät näissä oloissa suuttumusta. Pikkutilallisten keskuudessa esiintyi herravihaa, kapitalismin vastaisuutta ja yhteiskunnallista radikalismia jokseenkin riippumatta siitä, tunnustivatko he korpimaalaisliittolaista vai -sosialistista väriä.⁴⁶

Yksittäisissä kunnissa dominointi oli vielä keskimääräistäkin paljon vahvempaa. Esimerkiksi Kirvussa, josta moninkertainen ministeri Juho Niukkanen oli kotoisin, Maalaisliiton ääniosuus oli noin 80 %.⁴⁷

Kannatus korreloi myös talollisten suuren määrän kanssa. Viipurin läänissä talollisia oli lähes 70 % ja maanvuokraajia vain 4 %.⁴⁸ Vesa Saarikoski viittaa Arne Sihvoa käsittelevässä väitöskirjassaan siihen, kuinka valkoisessa armeijassa oli ollut Karjalassa poikkeuksellisen paljon kansanarmeijan piirteitä.⁴⁹ Kaikki tämä osoittaa, kuinka maalaisliittolaisuus oli vahva Karjalassa nimenomaan sosiaalisesti reformistisena ja jopa radikaalina kansanliikkeenä, joka nousi oman yhteiskuntansa hyvin tasa-arvoiselta pohjalta ja jossa sosiaalidemokraattienkaan kynnys maalaisliittolaisuuden suuntaan ei luultavasti ollut kovin korkea.

1920-luvulla karjalaista maalaisliittolaisuutta ja sen äänenkannattajaa *Maakansaa* pidettiin puolueen sisällä radikaalimpana siipenä tai vasemmistosiipenä. Tosin on muistettava, että Maalaisliiton sisäinen jako ei ollut kovin organisoitu ja johdonmukainen. Esimerkiksi eduskuntaryhmän sisällä oli yleensä tunnistettavissa vasemmisto- ja oikeistosiiپی, mutta näiden väliin jäi suuri joukko, joka ei sitoutunut kumpaankaan ryhmään ja joka vaihteli kannatustaan milloin millekin ryhmäkunnalle. Maalaisliitto oli muiden puo-

lueiden silmissä suorastaan notorisen hajanainen ja epäluotettava puolue, jonka piiristä löytyi aina puoluekuriin alistumattomia ”aitureita”. Nämä olivat maakuntansa tai vielä suppeamman alueen erityisintressien edustajia, joita oli vaikeaa suostutella kompromisseihin ja siihen, mitä muut ajoivat ”koko-naisuuden” näkökulmana. Tähän liittyi myös näkemys, että maalaisliittolaiset poliitikot olivat kaikkein sivistymättömmimpiä, kouluttamattomimpia ja luokkaitsekkäimpiä. Näin ajattelivat myös toiset porvarit.⁵⁰

Näkemys oli värittyä, mutta ei kokonaan vailla pohjaa. Vaikka puolueen kannattajakunta oli siinä mielessä yhtenäistä, että se koostui yhdestä suuresta yhteiskuntaluokasta, talonpojista, tämä luokka oli hyvin heterogeeninen, mikä teki monille vaikeaksi sitoutua edes oman puolueen solmimiin kompromisseihin. Niinpä käsitykset poliittisista ”iltalypsyistä” ja ”pettää aina”-mentaliteetistä olivat yleisiä muiden puolueiden keskuudessa jo maailmansotien välillä, vaikka kyseiset termit keksittiin vasta myöhemmin.

Muiden silmissä tämän epäluotettavan ja päälle päätteeksi kouluttamattoman ja sivistymättömän maalaisliittolaisuuden prototyyppi löytyi Karjalasta – kirjulainen Juho Niukkanen.⁵¹ Muiden puolueiden edustajat usein inhosivat häntä, mutta toisaalta tiedettiin hänen vaikutusvaltansa, mikä teki välttämättömäksi ottaa hänet aina hallituksiin. Kuten usein todettiin, muuten hän aloittaisi välittömästi työn niiden kaatamiseksi – silloinkin, kun Maalaisliitto oli niissä mukana. Kuten joskus sanottiin: parempi, että sellainen henkilö oli teltan sisällä virtsaamassa sieltä ulospäin kuin ulkopuolella tekemässä samaa teltan sisälle.

Toisaalta puolueella oli myös hyvin näkyvä ja aivan toisenlainen eturivin karjalainen, Lauri Kristian Relander, joka presidenttinäkin korosti olevansa ”karjalainen poika” ja joka luettiin puolueen sisällä oikeistomaalaisliittolaisiin. Opiskeluaikoina hän oli lukeutunut nuorsuomalaisiin, mutta yhteiskunnallinen mielenkiinto ja maa- ja metsätaloustieteelliset opinnot veivät kiinnostuksen Maalaisliiton suuntaan. Kuten hän itse tiivistä maalaisliittolaisen viikkolehden *Maan Äänen* ensinumeroissa: ”Maataloutta tukiessaan tähtää maalaisliitto siihen, että Suomesta saadaan syntymään kukoistava viljelysmaa, joka sellaisena voi säilyä itsenäisenä kotipaikkana suomalaiselle kansanheimolle.”⁵²

Relander oli myös muiden puolueiden silmissä salonkikelpoisin maalaisliittolainen, olihan hän jopa väitellyt tohtori, mikä oli Maalaisliitossa harvinaista. Relander ei tullutkaan kovin hyvin toimeen puolueensa johtoportaan esimerkiksi Santeri Alkion tai Kyösti Kallion kanssa. Maalaisliitto asetti kuitenkin vuonna 1925 nimenomaan Relanderin presidenttiehdokkaakseen aivan viime hetkellä ennen valitsijamiesten kokoontumista, ja kuten tunnettua, hän myös tuli valituksi.⁵³

Mikkilä arvioi Niukkas-elämäkerrassaan Relanderin valinnasta, että ”[s]uurin ansio Relanderin noususta tasavallan korkeimpaan virkaan lankeaa eittämättä hänen karjalaisille tukimiehilleen ja erityisesti heidän kärkimiehelleen Juho Niukkaselle”.⁵⁴ Yhtä hyvin voi kuitenkin sanoa, että Relander voitti lopullisen vaalin maalaisliittolaisuuden valtavirrasta poikkeavien piirteidensä vuoksi, juuri siksi, että hän muistutti ulkoisesti mahdollisimman vähän Niukkasen kaltaisia poliittisia hahmoja – tai muitakaan Maalaisliiton johtajia.

Karjalaisen maalaisliittolaisuuden asema puolueen sisäisen vasemmistosiiven edustajana haalistui kuitenkin myöhemmin, 1930-luvulla, merkittävästi. Myllyn mukaan puolueen paikallinen lehti *Maakansa* etääntyi pienviljelijä-radikalismista ja vasemmistosuunnasta. Lehden keskeiset vaikuttajat lukeutuivat tuolloin puolueen oikeistosiipeen, ja *Maakansan* keskeisimmiksi teemoiksi muuttuivat lähinnä koko viljelijäväestön etukysymykset, alueelliset erityisongelmat ja kielitaistelu.⁵⁵

Niukkanen tosin nousi 1930-luvun kuluessa yhä kiistattomammin Maalaisliiton vaikutusvaltaisimmaksi henkilöksi. Samalle linjalle tuli seuraksi vuosikymmenen loppua kohti toinen poliitikko, joka ei ollut alun perin karjalainen, mutta oli luomassa maakunnasta tukialuettaan ja hankki sieltä tilankin: nuori Urho Kekkonen.⁵⁶ Toisaalta karjalainen maalaisliittolaisuus oli tässä vaiheessa profiloitunut merkittäväksi ennemminkin johtohenkilöidensä persoonien ja vaikutusvallan kautta kuin siksi, että se olisi enää toiminut puolueen yhtenä ”siipenä” kuten 1920-luvulla.

Sitä paitsi Niukkanenkin joutui tekemään ehkä työläimmän ja kauaskantoisimman ratkaisunsa Suomen sotienvälisessä historiassa yhteistyössä valtakunnallisen oikeiston kanssa. Hän joutui juntaamaan Maalaisliiton presidentinvalitsijamiehet äänestämään yksimielisesti Svinhufvudia vaalit helmikuussa 1931 ratkaisseella viimeisellä äänestyskierroksella.⁵⁷

Puoluetoveri pohjoisesta, *Pohjolan Sanomien* päätoimittaja Uuno Hannula, nimittelikin tämän jälkeen kaikkia relanderilaisia ”karjalaisiksi petteureiksi”.⁵⁸ Niukkasta itseään on tosin hieman ongelmallista luokitella ainakaan poliitikkotyyppinä relanderilaiseksi – häntä on luonnehdittu myös poliitikoksi ”vailla aatteita ja tunteita” ja toteamalla: ”Karjalaiseksi se oli jorö”⁵⁹. Kieltämättä juuri relanderilaisilla oli silti lyhin matka Ståhlbergistä Svinhufvudiin, ja tätä ratkaisua Niukkanenkin oli nyt joutunut ajamaan yhteiskuntarauhan säilyttämiseksi.

Karjalainen liberalismi – *Karjalan Aamulehti*

Itsenäisen Suomen alkuvuosina myös karjalaisella liberalismilla oli oma-lemainen profiilinsa. Aiemmin jo mainittu *Karjalan Aamulehti* oli siirtynyt

vuoden 1918 joulukuussa, porvarillisen puoluekentän muotoutuessa uudelleen, juuri perustetun Kansallisen Edistyspuolueen äänenkannattajaksi, ja se veti omassa puolueessaan varsin aatteellista linjaa. Kuten *Maakansan* piiri tuolloin Maalaisliitossa, *Karjalan Aamulehti* edusti Edistyspuolueessa linjaa, joka oli kahtiajaossa selkeästi puolueen vasemmistosiipi. Edistyspuolueessa ei ollut vanhaa jakoa stählbergiläisiin ja svinhufvudilaisiin, koska viimeksi mainitut olivat valinneet puolueeseen Kansallisen Kokoomuspuolueen – mutta silti Edistyspuolueeseen muodostui stählbergiläistä valtalinjaa radikaalimpi ”vasemmistoporvarillinen” siipi, mitä nimitystä se itsekin usein käytti itselleen. *Karjalan Aamulehti* oli tämän suunnan äänitorvi.

Edistyspuolueen valtalinja on sijoitettavissa aatteellisesti ja kansainvälisesti sosiaaliliberalismiin. Se oli porvarillinen, mutta suhtautui hyvin kriittisesti oikeistoon ja kykeni yhteistyöhön myös vasemmiston kanssa. Siinä oli myös valmiutta tinkiä talouden ja kaupan ehdottomasta vapaudesta sosiaalipolitiikan hyväksi. Juuri tästä kansainvälisestä sosiaaliliberalismin linjasta, sen brittiläisestä haarasta, nousi myös se kehitys, jonka tunnemme nykyään sosiaali- tai hyvinvointivaltiona. Puolueen näkyviä aktiivipoliitikkoja ja johtajia tällä linjalla olivat maailmansotien välillä muun muassa kaksinkertainen pääministeri J. H. Vennola, kolminkertainen pääministeri A. K. Cajander, kerran pääministerinä toiminut Oskari Mantere sekä moninkertainen ulkoministeri Rudolf Holsti.

Vasemmistoporvarillinen fraktio oli valmis menemään vielä pidemmälle. Sekin piti itseään porvarillisena, mutta se halusi yhteistyötä sosiaalidemokratian kanssa eikä ollut kiinnostunut oikeastaan lainkaan yleisporvarillisesta yhteistyöstä, joka kuitenkin oli stählbergiläisillekin normisuunta ja pääasiallinen tavoite. Tämän, nuorsuomalaisena aikana ”jakobiineiksi” kutsutun fraktion koko henkilöissä mitattuna ei ollut suuri, mutta sillä oli useita näkyviä valtakunnan tason edustajia, etummaisena 1920-luvun alun sisäministeri Heikki Ritavuori. Lisäksi suuntaus katsoi pitkin 1920-lukua, että monet oikeistolaiset olivat suorastaan vaarallisia demokratian kannalta. Vallankaappauksen uhka demokratiaa vastaan ei tullut vain kommunistien, vaan myös äärioikeiston taholta.

Karjalan Aamulehti edusti vuodesta 1919 alkaen nimenomaan ritavuorelaisuutta. Tätä voi pitää siinä mielessä jopa yllättävänä, että ennen vuotta 1918 lehti oli profiloitunut ennemminkin maltillisuudellaan ja tavoitellut sovittelua ja yhteistyötä vanhasuomalaisien kanssa. Se oli vakuuttanut vuonna 1917, että erot suomalaisten puolueiden välillä olivat käytännössä kadonneet, kun molemmissa oli omaksuttu suomalaisuuden ja laillisuuden tunnukset. Lehti toivoi, että Maalaisliittokin tulisi tähän yhteyteen mukaan. Sen sijaan se piti vahingollisena *Karjala*-lehden linjaa, joka halusi säilyttää vanhan perustuslailisen rintaman, sillä se merkitsisi antautumista ruotsinmielisten armoille.⁶⁰

Suurissa asioissa, kuten kysymyksessä kotimaisesta vallanjaosta ja maan itsenäisyydestä, lehti oli ollut täysin stählbergiläisillä linjoilla ja hyvin lähellä vanhasuomalaisia. Eikä ihme, sillä taas kerran oli merkittävimpiä poliittisia pääkirjoituksia kirjoittamassa K. N. Rantakari.

Vuoden 1917 aikana *Karjalan Aamulehti* oli jopa tavoitellut tuolloin esiintyneen, mutta lyhytaikaiseksi jääneen Kansanpuolueen linjan mukaista vanha- ja nuorsuomalaisen yhdistymistä. Lehti kannatti uutta puoluetta ja halusi sen olevan ”jyrkästi suomalainen” ja ”jyrkästi [...] edistyspuolue”. Vaarana se oli pitänyt sosiaalidemokraattisia ”päättömyyksiä”.⁶¹ Syksyn 1917 eduskuntavaaleissa lehti toimi täysin Kansanpuolueen eikä nuorsuomalaisen puolesta.⁶² Yhtymistä ehti tapahtua jonkin verran tapahtua maakuntatasolla, ja Kansanpuolue sai lokakuun 1917 vaaleissa viisi kansanedustajaa.

Kansanpuolueen kehitys jäi kuitenkin sisällissodan ja valtiomuototaistelun jalkoihin. Vuoden 1918 tasavaltalaisuus siirsi *Karjalan Aamulehden* sille kannalle, jota se tuli sittemmin ajamaan, eli edellä jo kuvattuun vasemmistorporvarilliseen suuntaukseen. Lehti ei esimerkiksi koskaan taipunut hyväksymään monarkistisia hallitusmuotoesityksiä, kuten jopa *Helsingin Sanomat* ehti lokakuussa 1918 tehdä. Vaikka *Karjalan Aamulehti* tunnustautui saksalaismieliseksi, se alkoi muistutella muita lehtiä aiemmin, ettei kaikessa voitu nojata saksalaisiin eikä heittäytyä näiden armoille.⁶³ Vallitsevassa ilmapiirissä, jossa laaja osa porvarillista mielipidettä piti Saksaa Suomen pelastajana, tämä oli niin lähellä puolueettomuutta kuin oli mahdollista.

Jo syyskuussa 1918, eli ennen Saksan romahdusta, *Karjalan Aamulehti* oli ilmoittanut pääkirjoituspalstallaan kaipaavansa uutta, edistysmielistä puoluetta, joka olisi ”[v]apaamielinen vasemmistopuolue”. Lokakuussa lehti linjasi, että oli torjuttava taantumuksen uhka, ja näin oli tehtävä yhdessä sosiaalidemokraattien kanssa. Toki tämä olisi mahdollista vain sillä edellytyksellä, että SDP olisi muuttunut siitä, mitä se oli ennen vuoden 1918 sotaa, sillä *Karjalan Aamulehdenkin* mielestä punainen vallankumous oli ollut rikollinen kaappaus ja kapina.⁶⁴ Kuitenkin se, että lehti lausui yhteistyön mahdollisuuden ja nojasi siihen näinkin avoimesti ja voimakkaasti, ennakoi vahvasti sitä, miten *Karjalan Aamulehden* edustama liberalismi jatkossa sijoittuisi. Yhteistyön mahdollisuus lausuttiin yhä useammin ja yhä suotavampana.

Kun Kansallinen Edistyspuolue sitten perustettiin, *Karjalan Aamulehti* siirtyi heti sen äänenkannattajaksi.⁶⁵ Se kutsui uutta puoluetta porvarilliseksi vasemmistoksi, joka olisi keskustana ääri vasemmiston ja äärioikeiston välissä. Itseymmärryksen tiivistää hyvin seuraava virke:

”Yhteiskuntaa ei ainoastaan todellisesti ja tehokkaimmin säilyttävät, vaan myös sitä voimaperäisesti parantamaan ja kehittämään pyrkivät ainekset on nyt saatu yhtymään, yhteisiä kansallisia edistyspäämääriä tavoittelemaan ja toteuttamaan.”⁶⁶

Voidaan puhua myös porvarillisesta radikalismista, joka pyrki samaistumaan siihen, minkä se näki maailman uutena murroksena maailmansodan jälkeen: siirtymisenä parlamentaariseen demokratiaan ja kansallismieliseen liberalismiin. Tämä liittyi yleismaailmallisia mittasuhteita saavuttaneeseen wilsonilaiseen idealismiin, joka sai nimensä Yhdysvaltain presidentin Woodrow Wilsonin rauhanohjelmasta. Tällaiset arvot omaksuneet piirit uskoivat, että taantumusvoimat oli nyt lyöty Euroopassa ja kaikenlainen konservatiivisuus olisi pysyvästi poissa muodista. *Karjalan Aamulehden* henkinen maisema oli hyvin samanlainen, ja Wilsonin periaatteet nostettiin lehdessä avoimestikin esille esikuvallisina, humaaneina ja vapaamielisinä aatteina.⁶⁷

Ja toisaalta lehden piiri saattoi kuitenkin vakuuttaa olevansa ”valkoinen”. Olihan Edistyspuolueen yhtenä paikallisena ehdokkaana todellinen vuoden 1918 sotasankari ja lehden piiriin kuuluva henkilö, jääkäri ja eversti Aarne Sihvo, joka tuli valituksi eduskuntaankin. Siellä hän puhui nimenomaan keskustalaisen sovinto- ja armahduspolitiikan puolesta.⁶⁸

Karjalan Aamulehteä voi pitää ”ritavuorelaisuuden” etummaisena äänenä Suomessa, sillä Edistyspuolueen muut lehdet olivat harvoin valmiita menemään yhtä pitkälle yhteistyöhalussa vasemmiston tai epäluulossaan oikeiston suuntaan. *Karjalan Aamulehdelle* oikeisto edusti viimeistään valtiomuototaistelun jälkeen pelkästään taantumusta, niin yleistä vanhoillisuutta kuin vallankaappausuhkaa, jonka takana nähtiin militaristisia ja ruotsinkielisiä piirejä, usein myös saksalaisia ja venäläisiä taantumuspiirejä. Etenkin oltiin huolissaan siitä, millainen henki suojeluskunnissa vallitsi. Kesällä 1921 lehti sanoi suoraan, että jos suojeluskunnat eivät tottelisi laillista hallitusta, ne olisi hajotettava, muutenhan Suomessa ”elämä muuttuu samanlaiseksi kuin Meksikossa”.⁶⁹ Ritavuoren jouduttua salamurhan uhriksi lehti rinnasti äärioikeiston kommunisteihin: molemmat tähtäsivät kumoukseen ja kapinaan poistaakseen tasavallan ja kansanvallan.⁷⁰

Karjalan Aamulehden omaksuma linja näkyi myös siinä, että se ei pitänyt SDP:tä enää minkäänlaisena vaarana. Kun keväällä 1920 näytti olevan mahdollisuuksien rajoissa saada aikaan keskustaan ja SDP:hen nojaava hallitus, mutta lopulta päädyttiin yhteisporvarilliseen enemmistöhallitukseen, lehti oli hyvin kitkerä – siitäkkin huolimatta, että Edistyspuolue oli mukana hallituksessa. Lehti kirjoitti hallituksen syntymisestä hyvin kriittisesti eikä lämmennyt sille myöhemminkään, vaan jatkoi varoituksia oikeistolaisista kaappaushankkeista.

Näitä se vainusi hyvin herkästi ja loi niistä rihmoja saksalaisten konservatiivien maailmanvaltaopyrkimyksiin.⁷¹ Sen sijaan SDP:n kehitys meni sen mielestä hyvään suuntaan: puolue puhdistui ja tervehtyi.⁷²

Keväällä 1921 lehti suositteli avoimesti SDP:n, Maalaisliiton ja Edistyspuolueen yhteishallitusta, joskin se joutui toteamaan, ettei SDP halunnut tulla mukaan.⁷³ Itse asiassa *Karjalan Aamulehti* ajoi näin punamultaa jo yli 15 vuotta ennen kuin se toteutui.

Lehti tiivisti asenteensa lokakuussa 1921 kysymällä pääkirjoituksena otsikossa ”Kansalliseen vai porvarilliseen eheytymiseen pyrittävä?” Tietenkin se myös vastasi kysymyksiinsä ja totesi, että jos seurattaisiin oikeiston eheytysohjelmaa eli ainoastaan porvarillista eheytymistä, tuloksena olisi viha, katkeruus ja maanalaisten voimien vahvistuminen vasemmiston sisällä. Sen sijaan porvarillisen keskustan ajama kansallinen eheytysohjelma oli saanut aikaan sen, että sosiaalidemokraatitkin taistelivat kommunisteja vastaan, ja näin oli saatu intohimojen laineita laskettua. Vuoden 1922 vaaleihin *Karjalan Aamulehti* meni julistaen, ettei saatu alistua orjuuteen, uhkasi se sitten monarkistiselta tai bolševistiselta taholta. Oikeistossa pyrittiin alistamaan Suomi Saksan ja Venäjän taantumusvoimille, joten vaaleissa oli kyse myös itsenäisyydestä, lehti vakuutti.⁷⁴

Karjalan Aamulehti näki tällaisen yhteistyön nimenomaan tienä kansalaisopuun ja sisäiseen integraatioon sekä demokratian turvaamiseen niin ääri-vasemmistoa kuin äärioikeistoa vastaan. Kenties oli johdonmukaista, että kun karjalaiset muodostivat SDP:ssä ja Maalaisliitossa radikaalimman siiven, he tekivät niin myös Edistyspuolueessa.

Karjalan Aamulehden taru loppui kuitenkin jo vuonna 1924. Edistyspuolue jäi maakunnassa heikoksi, koska se onnistui imemään itseensä aiempaa nuorsuomalaisuutta vain heikosti, ja *Karjalan Aamulehden* linja oli Edistyspuolueen valtavirran silmissä liian jyrkkä ja liian oikeistovastainen. Lehden linja oli yksinkertaisesti liian radikaali saadakseen laajempaa tukea. Lisäksi lehti ei kyennyt kilpailemaan taloudellisesti *Karjalan* kanssa, joka oli päättänyt valtiomuototaistelun pohjalta Kokoomuspuolueen äänenkannattajaksi.

Taistelu demokratiasta Karjalassa 1930-luvulla

Virta vie oikealle – mutta konservatismiin

Vuosina 1929–1930 elettiin Lapuan liikkeen kriisiä, mikä aiheutti hetkellisen virran oikealle niin valtakunnallisesti kuin Karjalassa. 1930-luvun myöhemmistä vaaleista voi kuitenkin havaita, että tilanteen taas vakiinnuttua palattiin hyvin nopeasti 1920-luvun lopun asetelmiin.

Tämä näkyy jo vuoden 1933 vaalituloksista, jotka vastaavat varsin pitkälle 1920-luvun lopun tilannetta. Toki pari asiaa oli toisin kuin aiemmin: laitasemmisto oli poistunut, ja mukana oli uutena yrittäjänä niin sanottuja pulaliikkeitä, joista Suomen pienviljelijäin puolue asetti ehdokkaita myös Viipurin läänissä. Sekään ei kuitenkaan onnistunut Karjalassa verottamaan ensisijaisen menettäjän eli Maalaisliiton ääniosuutta kovin paljon, päinvastoin kuin vahvemmillä alueillaan Oulun läänissä, Itä-Savossa ja Keski-Suomessa. Laitasemmiston äänet puolestaan siirtyivät niin suuressa määrin SDP:lle, että vasemmiston kokonaiskannatuksen muutos ei ollut loppujen lopuksi dramaattinen. SDP:n tulos oli vuonna 1933 jopa parempi kuin SDP:n ja SSTP:n yhteinen tulos eräissä 1920-luvun vaaleissa, ja Viipurin läntisessä jopa hiukan parempi kuin valtakunnallinen keskiarvo.⁷⁵

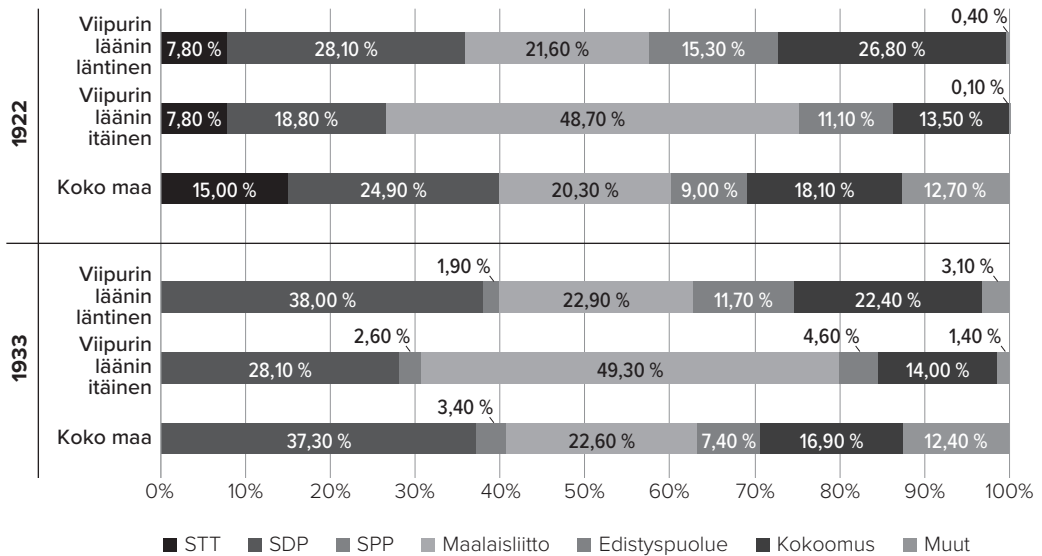
Tämän jälkeen vuosina 1936 ja 1939 käydyissä eduskuntavaaleissa muutokset olivat varsin pieniä, lukuun ottamatta sitä, että vuoden 1933 vaaleissa yhtenäisenä esiintynyt oikeisto – Kokoomuspuolueen ja IKL:n vaaliliitto – hajosi. Pesäero aktivoi oikeiston äänestäjiä sikäli, että niiden yhteenlaskettu ääniosuus oli sen jälkeen korkeampi kuin vuonna 1933, nimittäin Viipurin läntisessä yhteensä 26,6 % ja itäisessä 17,2 % (koko maa 18,7 %). Vuonna 1939 oikeiston yhteiskannatus kasvoi jälleen: vastaavat luvut olivat 28,5 % ja 19,2 % (koko maa 20,2 %).⁷⁶

Tämä ei kuitenkaan todellisuudessa lisännyt oikeistolaisuuden voimaa, koska puolueet olivat yhä selvemmin toistensa katkeria kilpailijoita. Kokoomuspuoluekaan ei halunnut olla enää missään yhteistyössä IKL:n kanssa, koska sellainen olisi vahingoittanut sen omia pyrkimyksiä parantaa mainettaan, joka oli kärsinyt kolhuja 1930-luvun alun jyrkän oikeistovaiheen takia.

Mikäli kuvausta vielä tarkennetaan, voidaan mainita myös Maria Lähtenmäen teoksessaan *Maaailmojen rajalla* kirjoittama selvitys rajakuntien poliittisista olosuhteista kunnallisvaali- ja eduskuntavaalitulosten sekä tiettyjen kansanedustajien toiminnan pohjalta. Hän on korostanut näiden kuntien voimakasta oikeistolaisuutta.⁷⁷ Termi on kuitenkin sikäli harhaanjohtava, että kirjoittaja viittaa sillä koko ei-sosialistiseen kenttään, joka todellisuudessa jakautui keskustaan ja oikeistoon, ja varsinkin oikeistokin 1930-luvulla maltilliseen ja laitasemmistoon. Jos aluetta voidaan pitää ”oikeistolaisena”, oli kyse todellisuudessa porvarillisuudesta, joka oli sisäisesti hyvin hajanainen ja riitainen aatekokonaisuus, ja jopa ”oikean” oikeiston sisällä oltiin taipuvaisia oikeistolaisuuden maltillisempaan suuntaukseen.

Kokoomuspuolueen ja IKL:n vaalikannatuksen keskinäiseen jakautumiseen Viipurin läänissä palataan tarkemmin myöhemmin, koska se on oleellinen osa tuolloin esille nostettavaa teemaa, Kokoomuspuolueen hajoamista.

Puolueiden kannatuksen muutos eduskuntavaaleissa 1922 ja 1933

Lähde: Tilastollinen Vuosikirja 1922, 265; Tilastollinen Vuosikirja 1933, 293.

Karjalainen oikeisto äärimmäisyyksiä vastaan

Vasemmistossa ja keskustassa karjalaisuuden omaleimaisuus näkyi eniten 1920-luvulla, ja nimenomaan siinä, että Karjala oli jonkinlainen tukikohta oman puolueen valtalinjaa radikaalimmille suuntauksille. Sen sijaan 1930-luvulla tällainen profiili oli hillitympi, eikä karjalainen linja enää poikennut merkittävästi siitä yleislinjasta, mikä keskustan ja vasemmiston puolueissa oli omaksuttu.

1930-luvulla karjalaisuus profiloitui valtakunnallisessa politiikassa sen sijaan lohkona, jossa tätä ilmiötä ei ollut juurikaan nähty aiemmin, eli poliittisessa oikeistossa. Tämä ei kuitenkaan tapahtunut radikaalisuuden kautta, vaikka näin olisi voinut olettaa siltä pohjalta, että suuntauksen perustajia olivat vanhat svinhufvudilaiset nuorsuomalaiset, jotka olivat valinneet vuonna 1918 monarkistisen ja Saksa-mielisen linjan ja sen jälkeen Kokoomuspuolueen. Monien Karjalan näkyvien nuorsuomalaisen silmissä Edistyspuolue oli mahdoton, koska se jatkoi vääranlaista, stahlbergiläistä nuorsuomalaisuutta. Tämän linjan edustajat olivat ensin hyökänneet Nuorsuomalaisessa puolueessa juuri heitä vastaan, sitten jarruttaneet vuonna 1917 itsenäisyyttä, valinneet vuonna 1918 tasavallan ja tuntuivat nyt sopuilevan sosiaalidemokraattien suuntaan. Niinpä lähes koko vanha svinhufvudilaisfalangi siirtyi vuoden 1918 lopulla Kokoomus-

puolueeseen, vaikka tämäkin oli monille henkisesti hyvin vaikeaa: nythän oltiin saman poliittisen katon alla kuin ennen niin inhotut vanhasuomalaiset. Ajankohtaisesti stählbergiläiset olivat silti vielä huonompi vaihtoehto.⁷⁸

Karjala-lehdestäkin oli näin tullut Kokoomuspuolueen äänenkannattaja. Sillä ei ollut enää edes kilpailua puolueen sisällä, koska *Viipuri*-lehti oli lopettanut toimintansa vuonna 1918.

Karjalainen kokoomuslaisuus olisi voinut kehittyä nimenomaan jyrkkään suuntaan, ja se olisi myös voinut olla erityisen vastaanottavaista 1930-luvulla Lapuan liikkeelle ja IKL:lle. Olihan *Karjala* joka suhteessa eturintamaa, ja IKL menestyi rajakunnissa valtakunnallista keskiarvoa selvästi paremmin. Myös maltilliset, demokratiassa pysyneet Karjalan oikeistolaiset pitivät kommunismia ja Venäjää suurena vaarana ja hyväksyivät täysin Lapuan liikkeen toiminnan sen alkuvaiheessa.

Esimerkiksi paikallinen kokoomuslainen kansanedustaja Erkki Paavolainen, hänkin aiemmin nuorsuomalainen, tiivistä eduskunnassa Lapuan liikkeen alkuvaiheessa, vuoden 1929 lopulla vahvan antikommunistisen näkemyksen kommunismin liikkeelle panevana voimana oli pelkästään

viha lainalaista yhteiskuntajärjestystä vastaan, viha uskontoa, viha isänmaata, viha kansanvaltaa, viha parlamentarismia, viha sivistystä ja kulttuuria vastaan. Muuan tutkija on sanonut sitä uudella nimellä esiintyväksi äärimmäisen vanhaksi sielulliseksi tilaksi, joka ilmeni ennen vedenpaisumusta. Raamatun kertomuksen Kain, joka tappoi menestyvän veljensä. [...] Jos tämä mieliala saa jatkua ja levitä esteettömästi, niin uhkaa koko yhteiskunnan sivistystä täydellinen hävitys.⁷⁹

Paavolainen korosti, että kansalaisvapaudet eivät olleet olemassa siksi, että niitä käytettäisiin väärin. Niiltä, jotka eivät osanneet niitä käyttää, oli otettava ne pois. Hänen mukaansa kommunisminvastaisissa kansalaiskokouksissa purkautui ”väärentämättömänä ja selvänä kansan oikeustajunta”.⁸⁰ Toinen karjalainen kansanedustaja, Kaapro Moilanen, totesi kesän 1930 poliittisesti kuumimpina päivinä kokoomuspuolueen eduskuntaryhmässä, että hän ottaisi ”mielellään” kommunisteilta pois äänioikeudenkin, ”mutta tunnusti käytännöllisten vaikeuksien olevan suuria”.⁸¹

Tämä suhtautuminen ei sinänsä muuttunut. Tilanne ja suuri viitekehys kuitenkin muuttuivat, kun kansanliike sai yhä radikaalimpia ja myös väkivaltaisista muotoja. Tällöinhän loukattiin *Karjala*-lehden piirin poliittisen elämäntarkastuksen takana aina ollutta pyhää peruskiveä: laillisuutta. Piirissä toki oltiin valmiita puolustelemaan kansanliikettä silloin kun sitä kritisoitiin keskustan ja vasemmiston taholta, mutta kun liike ryhtyi kyydityksiin ja haastoi demo-

kratiaa ja lakia, se alkoi näyttää vaaralliselta vanhan laillisuuspohjan kannalta.

Kuten Juha Siltalan väitöskirjasta *Lapuan liike ja kyyditykset* (1985) on nähtävissä, kyyditysten ja niitä seuranneiden oikeustapausten määrä oli Viipurin läänissä vain murto-osa verrattuna liikkeen ydinalueisiin, Vaasaan ja Oulun lääniin tai Turun ja Porin lääniin.⁸² Mäntsälän kapina helmi-maaliskuussa 1932 muodosti lopulta sen pisteen, jossa *Karjala*-lehden ja samalla paikallisen kokoomusjohdon mielestä mentiin kaikkien hyväksyttävien rajojen yli. Nyt oli kyseessä nousu esivaltaa vastaan, eikä edes mitä tahansa esivaltaa vastaan, vaan *Karjalan* piirin vanhaa idolia, edellisenä vuonna presidentiksi noussutta Svinhufvudia vastaan. Paavolainen oli maininnut edellä mainitussa kommunismin vastaisessa keskustelussa, että tarkoituksena oli ”kansanvallan ja tasavallan ja lainalaisen yhteiskunnan suojeleminen”.⁸³ Tämä päti myös oikealta tulevaa, suorastaan fasisiselta haiskahtavaa uhkaa vastaan, vaikka kansanliikkeen tuomitseminen oikeistolaisimpien keskuudessa oli poliittisesti hankalaa.

Karjala-lehdestä muotoutui eräänlainen puolivirallinen presidentin ääni, kun se yhä selkeämmin alkoi varoittaa liian jyrkästä oikeistolaisuudesta ja pyrki tukemaan Kokoomuspuolueen johtoa radikaaleja vastaan. Suuri osa kokoomuslaisista nimittäin halusi edelleen tulkita, että vaikka Mäntsälä oli tietenkin väärin, alkuperäinen lapualaisuus oli oikeassa, ja sen linjalla oli syytä jatkaa. Oikeistopuhurin ei haluttu uskoa olevan vielä ohi, tuntuihan se menestyvän muuallakin maailmassa. Joka tapauksessa tuloksena oli vuoden 1932 aikana Kokoomuspuolueen sisäinen valtataistelu, jossa törmäsi vastakkain kaksi näkemystä. Toinen näistä oli Svinhufvudin, J. K. Paasikiven ja Lauri Ingmanin sukupolven edustama sopeutuminen ja pitkän linjan porvarillinen yhteistyö, jota *Karjala*-lehtikin ajoi. Sitä vastassa oli nuorempien voimien radikaalimpi linja, joka halusi olla yhteistyössä vastaperustetun IKL:n kanssa ja jonka äänitorvena oli kokoomuspuolueen pää-äänenkannattaja *Uusi Suomi*. Viimeksi mainitun linjan edustajat, kuten Edwin Linkomies ja Eino Suolahti, olivat tehneet aivan päinvastaisen johtopäätöksen kuin vanhempi sukupolvi. Heidän mielestään nyt piti nimenomaan pysyä jyrkkänä, koska ennen pitkää keskusta joutuisi turvautumaan oikeiston apuun, ja silloin tämä voisi sanella omat ehtonsa. Suolahti viittasi tähän nimenomaan ”Hitlerin taktiikkana”. Tosin on muistettava, että hän mainitsi tämän jo kesällä 1932, ennen Hitlerin valtaannousua, ja nimenomaan taktiikkana; Hitlerin politiikan sisällöstä hän ei maininnut mitään.⁸⁴

Henkinen yhteentörmäys näkyi myös siinä, että *Karjala*-lehti teki aivan päinvastoin. Se otti taistelussa kotimaista oikeistoradikalismia vastaan aseekseen kansallissosialismin varoittavana esimerkkinä. *Karjala* oli selvästi oikeistolainen, mutta sille ei käynyt demokratian kannalta epäilyttävä oikeisto-

Erkki Paavolainen oli pitkäaikainen Kansallisen Kokoomuspuolueen kansanedustaja Viipurin läänin itäisestä vaalipiiristä. Kuvassa hän puhuu Terijoen sankaripatsaan paljastustilaisuudessa vuonna 1922.

radikalismi. Sen ihanteena oli brittiläis- ja skandinaavismallinen konservatismi, joka pysyi parlamentaarisen demokratian rajoissa ja jolle yksilönvapaus oli keskeinen arvo.⁸⁵

Kaapro Moilanen varoittikin puolueen tuolloista puheenjohtajaa Kyösti Haatajaa siitä, että eihän lapualaisuudessa ollut enää mukana muuta kuin kokoomuslaisia ja ruotsinkielistä oikeistoa:

Wiipurin läänissä on kenties 10 maalaisliittolaista ja 1 edistysmielinen mukana. [...] Kokoomuspuolueen pitää nyt näyttää kansalle kansanliikkeen uhkaavia kasvoja ja sitten taas kokoomuksen kasvoja. [...] Asianlaita on niin, että ainakaan Itä-Suomessa ei ole talonpoikaiskansassa kokoomuksen keskuudessa enää juuri mitään kannatusta lapualaisuudelle sen jälkeen kun se löi päänsä seinään.⁸⁶

Takana oli selvästi viesti, että taantumukselle tai natsismille haiskahtava liike ei yksinkertaisesti sopinut itäsuomalaiseen poliittiseen kulttuuriin.

Elokuussa 1932 Moilanen ilmaisi samankaltaisia näkemyksiä Paavo Virkkuselle. Samalla hän ojensi puoluejohtoa siitä, ettei se ollut tehnyt kunnollista pesäeroa Lapuaan ja Mäntsälän tapahtumiin:

Se on juuri se, että meiltä alituisen unohtuu kokoomuspuolue ja meidän katseemme seuraa vain sitä kultaista Lapuan liikettä. Ja sen rötökset pyrkivät näyttämään aivan merkityksettömiltä. Ei voi tulla kysymykseenkään, että Karjala voisi julkaista sellaisia kirjoituksia. Mutta maaseutulehdet niitä nielevät, koska ne ovat siinä käsityksessä, että juuri sillä tavalla pitää rakentaa sovintoa ja rauhaa ja valmistaa edellytyksiä tulevan syksyn yhteistyölle.⁸⁷

Oli kuitenkin tultava toimeen Maalaisliiton ja Edistyspuolueen kanssa. Jos kokoomuslehti kylvi tuulta, se tulisi niittämään myrskyä.⁸⁸ Tässäkin argumentissa näkyi maltillisten konservatiivien pelokuva: liiallinen jyrkkyys tuhoaisi porvarillisen yhteistyön ja ajaisi keskustan vasemmiston syliin.

Karjalan kannalta Kokoomuspuolue meni kuitenkin vuoden 1932 lopulla huonoimpaan mahdolliseen suuntaan. Puolueen keskusliiton kokouksessa marraskuussa 1932 radikaalit saivat yllätteen, ja kokous hyväksyi suurella ääntenenemmistöllä ponnin, jossa asetuttiin avoimesti IKL:n liittolaiseksi, jopa osaksi sen aatteellista viitekehystä. Ponnessa nimittäin todettiin, että puolueen suuri enemmistö oli ”isänmaallisen kansanliikkeen vakaumuksellisia kannattajia”, ja puolueen politiikkaa suunnattaisiin tulevaisuudessa tämän tosiasian mukaan.⁸⁹

Karjalan piirin – ja myös Svinhufvudin – kannalta oli tehty juuri sellainen päätös, joka takuuvarmasti toteuttaisi pahimman uhkakuvan: porvarillinen yhteistyö tulisi mahdottomaksi, ja ennen pitkää keskusta ja vasemmisto löytäisivät toisensa. *Karjala* selittikin, että enemmistö oli hajottanut puoluetta, ja irtisanoutui omasta puolestaan ponnesta: ”Meidän edustamamme hillitty, tosiasiat huomioon ottava, mutta johdonmukainen ja selkeä oikeistosuunta, joka pyrkii kaikkien porvarillisten voimien kokoamiseen vasemmistoa vastaan, on vapaa edesvastuusta.”⁹⁰

Kokoomuspuolue oli keväällä 1933 historiansa radikaaleimmassa vaiheessa, ja uudet vallanpitäjät, äänitorvena *Uusi Suomi*, olivat ilmeisen optimistisia. Ne olettivat, että valittu tie toisi vaalimenestystä ja merkittävän osallisuuden vallasta. Yhdenlaisena radikalismien huipentumana voi pitää sitä, että puolueen eduskuntaryhmä teki välikysymyksen, jonka mukaan SDP oli lakkautettava. Vaatimusta perusteltiin sillä, että SDP otti käskyjä maan ulkopuolelta, Sosialistiselta Internationaalilta. Luonteenomaista kuitenkin on, että Moilanen ja Paavolainen jättivät välikysymyksen allekirjoittamatta.⁹¹

Paikallisesti erityisesti Paavolainen joutui radikaalien tulilinjalle. Yhtenä rasitteena oli se, että hän oli mennyt Mäntsälän kapinan aikana hallitukseen sieltä eronneiden kahden kokoomuslaisen ministerin tilalle. Hän oli suostunut tähän, koska se oli ollut välttämätöntä presidentin linjan tukemiseksi. Keväällä 1933

hän sai kokea jyrkkien piirien koston siinä muodossa, ettei hän päässyt Kokoomuspuolueen kansanedustajaehdokkaaksi lähestyvissä eduskuntavaaleissa.⁹²

Karjalaisen kokoomuslaisuuden hetki koitti kuitenkin hyvin pian. Jyrkkä suuntaus oli laskenut poliittiset trendit väärin jokseenkin kaikilla mahdollisilla tavoilla. Odotetun vaalivoiton sijasta puolue menetti vaaleissa peräti kymmenen kansanedustajaa, ja kun IKL irtautui vaalien jälkeen omaksi, 14 kansanedustajan ryhmäkseen, Kokoomuspuolue oli yhtäkkiä surkastunut 42 paikan keskisuuresta puolueesta alle 18 kansanedustajan pienpuolueeksi. Se oli nyt RKP:täkin pienempi eikä kykenisi omin voimin saamaan edes välikysymystä eduskunnassa.

Reaktio puolueen sisällä nousi nopeasti, ja *Karjala* kulki odotetusti sen kärkenä. Se hyökkäsi IKL:ää vastaan ja veti istuvan puoluejohdon tilille Kokoomuspuolueen kokemasta katastrofista. Paavolainen laati promemorian ”Maltillisen kokoomuksen lähin taktiikka”, eikä hän kavahtanut siinä edes vaatimasta eräänlaista sisäistä hajotusta puolueen sisällä: hänen mukaansa maltillisille tuli saada eduskunnassa oma ryhmä. Tämä ryhmä, jota hän kutsui maltilliseksi kokoomukseksi, muodostaisi omat puolue-elimet, kuten oman valtuuskunnan, piiritoimikunnat ja paikallisjärjestöt, ja se joko perustaisi Helsinkiin oman äänenkannattajan tai julistaisi *Karjalan* sellaiseksi. IKL:n suuntaan ei käynyt minkäänlainen kompromissi: sen kanssa ”ollaan tekemisissä vallankumouksellisen puolueen kanssa, joka käyttää vallankumouksellisia menettelytapoja saksalaiseen malliin”.⁹³

Tämä oli jo melkein kuin ero senhetkisestä Kokoomuspuolueesta. Toisaalta kyse ei ollut täydellistä pesäerosta; Paavolainen näki sen tienä vallata puolue takaisin, ja hän toivoi rahoituksen järjestävän Kokoomuspuolueen Säätiöltä, jota jyrkkien linja ei ollut miellyttänyt. Moilanen puolestaan hiosti puoluejohtoa puolue-elimissä ja varoitti, kuinka IKL oli ”basilli”, joka ”syö meidät niin, ettei jää muuta kuin tyhjiä koteloida jäljelle, tuskin sitäkään, jollei ruveta erottamaan tuota basillia pois”. Hän vakuutti, että marraskuun 1932 IKL-ponsi oli onnettomin ponsi, jonka Kokoomuspuolue oli koskaan hyväksynyt.⁹⁴

Vuonna 1934 puolueen uudeksi puheenjohtajaksi valittiin J. K. Paasikivi. Tämä ryhtyi soveltamaan käytännössä juuri sitä politiikkaa, jota *Karjala*-lehti oli ajanut koko ajan: maltillisuutta ja porvarillista yhteistyölinjaa, yksilönvapautta, perinteistä liberalistista talouspolitiikkaa, IKL:n vastaisuutta, Kokoomuksen puhdistamista radikaaleista aineksista, kansallissosialismin ja fasismin asettamista varoittaviksi esimerkeiksi, joita suomalaisen oikeiston ei tullut missään nimessä seurata, sekä brittiläisen konservatismiin ja skandinaavisen demokratian esikuvallisuutta. Näitä teemoja *Karjalakin* piti jatkuvasti esillä 1930-luvun kuluessa. Se varoitti uhraamasta ”vieraille jumalille”, koska sitä kautta oikeisto

tuhoutuisi itse, ja Paasikiven tavoin se käytti kärkkäästi fasismia ja kansallissosialismia varoittavina esimerkkeinä.⁹⁵ Näinhän se oli tehnyt jo vuonna 1932.

Taktiikka toimi, sillä Kokoomuspuolue pysyi IKL:ää selvästi suurempana puolueena Viipurin sekä läntisessä että itäisessä vaalipiirissä. Vuoden 1933 eduskuntavaaleissa eroja ei voi vielä todeta, koska Kokoomuspuolue ja IKL menivät vaaleihin vaaliliitossa. Vuonna 1936 Kokoomuspuolue oli niskan päällä läntisessä vaalipiirissä 16,1 % – 10,5 % ja itäisessä 10,3 % – 6,9 %, ja vuonna 1939 äänimäärien erot olivat vielä huomattavasti suuremmat: 22 714–8 419 ja 14 691–6 613.⁹⁶ Toisin sanoen Kokoomuspuolue oli läntisessä vaalipiirissä lähes kolme kertaa suurempi kuin IKL ja itäisessä yli kaksi kertaa suurempi. Etenkin läntisessä vaalipiirissä ero oli hyvin selkeästi koko maan keskitasoa suurempi.

Karjala ei ollut hyvää aluetta suomalaiselle oikeistoradikalismille, vaikka sillä olikin keskimääräistä parempia vaalituloksia rajapitäjissä. Koko maakunnan tasolla näin ei ollut. Karjalassa IKL:n kannatus oli pääpiirteissään pitkälti valtakunnallista keskiarvoa. Läntisessä vaalipiirissä kannatus oli tuota keskiarvoa hiukan korkeampi ja itäisessä vaalipiirissä hiukan alhaisempi. Läntisen vaalipiirin luvut olivat vuoden 1936 vaaleissa 10,5 % (valtakunnallisesti 8,3 %) ja vuoden 1939 vaaleissa 7,7 % (6,6 %), itäisessä vaalipiirissä 6,9 % (8,3 %) ja 5,9 % (6,6 %). Samaten kannatuksen alamäki Karjalassa vastasi varsin tarkasti valtakunnallista alamäkeä. Kaupungeissa IKL menestyi hiukan paremmin: Viipurissa kannatus oli vuonna 1936 12,7 % ja vuonna 1939 7,9 %, Käkisalmissa vastaavasti 18,1 % ja 15,5 %. Mutta niissäkin puolueen kannatus oli selkeästi heikkenemässä.

Joissain yksittäisissä kunnissa IKL kirjasi hyvinkin vakuuttavia lukuja. Vuonna 1936 se sai Seiskarissa peräti 39,9 % äänistä, Salmassa 33,1 %, Kanneljärvellä 27,0 % ja Uudellakirkolla 25,5 % äänistä. Mutta vuonna 1939 ylitettiin edes 20 % ainoastaan Kanneljärvellä, ja sielläkin oli menty taaksepäin (23,3 %).⁹⁷

IKL menestyi Karjalassa ainoastaan kohtuullisesti, ja pääsyyinä oli mitä ilmeisimmin sama tekijä, joka selittää Maalaisliiton hyvää menestystä: kyseessä oli varsin tasa-arvoisten tilallisten yhteiskunta. IKL vetosi parhaiten pienten kaupunkien ja kauppaloitten keskiluokkaan ja herrasväkeen. Sen vahvimmat alueet löytyivät maantieteellisesti Etelä- ja Länsi-Suomesta, eivät Karjalasta.

Oikeistoradikalismille oli ollut Karjalassa periaatteessa toinenkin kanava. Karjalassa oli ollut 1930-luvun alussa oma pulaliikkeensä, jota sanottiin sekä Viipurin liikkeeksi että Maakuntien liikkeeksi, ja se oli luonteeltaan monessa suhteessa enemmän oikeistoradikaalinen kuin pulaprotestiliike. Se ei kuitenkaan muodostunut erillisten pienpuolueiden pohjaksi samalla tavalla kuin Pohjois- ja Keski-Pohjanmaan pulaliikkeet. Oikeistoradikaalisena liikkeenä se saattoi puolestaan olla korkeintaan lapualaisuuden sivuliike ja kaiku.⁹⁸

Oikeistoradikalismi kärsi Karjalassa tappion maltilliselle oikeistolaisuudelle, puhumattakaan koko valtakunnasta, joka meni lähes koko 1930-luvun pienin askelin kohti punamultaa. Voidaan sanoa, että vaikka *Karjalan* voima ei tietenkään siihen yksinään riittänyt, karjalainen linja nujersi suomalaisen oikeiston sisällä oikeistoradikalismiin. Monista muista Euroopan maista poiketen viimeksi mainittu ei päässyt tiellä diktatuuriin ohi edes ensimmäisestä esteestä. Samalla pelastui luultavasti Kokoomuspuolueen tulevaisuus vuoden 1944 jälkeen, sillä oikeistoradikaaliseen tai peräti fasistiseen suuntaan mennyt Kokoomuspuolue olisi varmasti lakkautettu siinä kuin IKL:kin. Nyt sen sijaan Kokoomuspuolueen näkyvin pelastaja, Paasikivi, oli maan merkittävin vallankäyttäjä.

Sen sijaan Kokoomuksen karjalainen pelastaja – sanomalehti *Karjala* – oli, sattuneesta syystä, joutunut vaihtamaan sekä fyysistä paikkaansa että luonnettansa.

Porvarillinen, demokraattinen maakunta

Viipurin lääni oli 1900-luvun alusta vuoteen 1939 asti jatkuvasti keskimääräistä porvarillisempi maakunta, jossa puolueiden kannatus jakautui monilla tavoin omaleimaisesti.

Ensinnäkin Viipurin läänin erikoisuutena oli Maalaisliiton selkeästi keskimääräistä vahvempi, itäisessä vaalipiirissä jopa dominoiva asema. Keskustaporvarillisuus oli vahvempaa kuin koko maassa keskimäärin, mutta tämä voima kasautui lähes kokonaan Maalaisliitolle. RKP ei läheskään aina asettanut edes ehdokkaita, ja Edistyspuolueen kannatus laski. Oikeistopuolueiden kannatus oli korkeampaa kuin koko maassa keskimäärin, ja tämä kehitysuunta oli jopa hiukan vahvistumassa 1930-luvun loppua kohti, mutta tämä kasvu kasautui läntiseen vaalipiiriin ja maltilliselle oikeistolle. Vasemmiston kannatus jäi koko läänin tasolla kohtuullisen selvästi valtakunnallisen keskiarvon alapuolelle. Tosin SDP:n kannatus kasvoi läntisessä vaalipiirissä, ja tämä nosti vasemmiston osuuden siellä valtakunnallisen keskiarvon tasolle. Muusta Suomesta poikkesi tässä suhteessa siis vain itäinen vaalipiiri. Silloin kun laita-vasemmiston äänestäminen oli mahdollista, sitä kannatettiin Viipurin läänissä selvästi vähemmän kuin Suomessa keskimäärin.

Karjalan porvarillisten puolueiden poliittinen profiili oli sekin usein omaleimainen. Se oli taipuvainen valtakunnallista kokonaisuutta reformistisempaan, tasa-arvoisempaan ja demokraattisempaan suuntaan. Tätä selittää etenkin maakunnan yhteiskunnallinen, sosiaalinen tausta, toisaalta myös sen maantieteellinen sijainti. Ajan Suomessa maakuntaidentiteetit olivat vahvempia kuin nykyään, ja maakunnat tuottivat politiikan huipulle sen vaikutusvaltaisimmat persoonat. Karjalastakin näitä riitti useita. Toisaalta *Karjala* ei

ollut mikään ”kapinallinen” tai erityisen tyytymätön maakunta: se kehittyi ja vahvistui, mistä oli näkyvänä merkinä myös Viipurin nousu Suomen toiseksi suurimmaksi kaupungiksi.

Vuonna 1939 olisi ollut hyvin vaikeaa kuvitella Suomea ja sen poliittista kulttuuria ilman Karjalaa ja Viipuria, eikä Suomen historiaa sitä edeltävältä ajalta edes voi täysin käsittää ymmärtämättä tätä. Vuoden 1939 jälkeen jouduttiin kuitenkin toisen todellisuuden eteen.

Viitteet

- 1** Luovutun alueen lähihistoriaa koottiin tuoreeltaan pitäjän- ja kihlakuntahistorioihin ja sittemmin maakuntahistorioihin (*Karjala*-sarja, Viipurin läänin historiasarja). Koskivirta 2010, 272–273. Karjalaa koskevan muistelukirjallisuuden kerrostumista, esimerkiksi Fingerroos 2007.
- 2** Toim. huom. Artikkelissa keskitytään tarkastelemaan luovutetun Karjalan poliittista elämää, vaikka artikkelissa esitetyt vaalitulokset sisältävät tietoja myös Viipurin läänistä Suomeen jääneiden alueiden (so. itäisen Kymenlaakson ja eteläisen Karjalan länsiosien) vaalituloksista.
- 3** Soikkanen 1970, 376–395.
- 4** Tässä yhteydessä ei ole ollut mahdollista perehtyä puolueiden paikalliseen toimintaan tavanomaisen järjestöhistorian keinoin. Mikäli haluttaisiin saada selvyyttä puolueiden toiminnan päivänpoliittisista ja arkisista piirteistä tai tarkastella niiden organisaatiota, yhdistyksiä, päivänpolitiikkaa, sanomalehdistöä, taloutta, jäsenkehitystä ja muita tavanomaisiin puoluehistorioihin kuuluvia teemoja paikallisesta yhteiskunnallisesta ja sosiaalisesta toiminnasta puhumattakaan, kyseessä tulisi olla tätä suuremman mittaluokan projekti.
- 5** Soikkanen 1970.
- 6** Ks. esim. Leino-Kaukiainen 2014, 447–467.
- 7** Mylly 1989.
- 8** Vares 1987; Vares 2000a; Vares 2007.
- 9** Lähteenmäki 2009.
- 10** Vaaleista ks. myös Leino-Kaukiainen 2014b, 491–496.
- 11** Ks. esim. Vares 2000a, 62–65.
- 12** Paavolainen 1954, 154–166; Leino-Kaukiainen 2014, 507–509; Koskivirta 2019, 148–149.
- 13** Leino-Kaukiainen 2014, 507–509.
- 14** Vares 1987, 9–16; Vares 2000a, 186–193.
- 15** Vares 1987, 9–16.
- 16** Ks. KA, Suomalaisen puolueen kokoelma, k. 17, Viipurin Suomalainen Nuija Suomalaisen puolueen valtuuskunnalle 15.10.1909, Viipurin piirikunta Suomalaisen puolueen valtuuskunnalle 30.11.1909; Viipuri 14.11.1909.

- 17 KA, Kairamon kokoelma, k. 12. Hilda Käkikoski A. O. Kairamolle 21.1.1910; KA, Kairamon kokoelma, k. 5. Kairamo Rantakarille 12.2.1910.
- 18 Vares 1987, 9–16.
- 19 Vares 1987, 9–16.
- 20 Viipuri 5.3.1910, pk.
- 21 Uusi Aura 13.3.1910, pk.
- 22 Myös Koskivirta 2019, 148.
- 23 Viipuri 3.3.1912, pk.
- 24 Viipuri 3.9.1912, 10.9.1912, 14.9.1912, pkt.
- 25 Viipuri 11.5.1913, pk.
- 26 Vares 1992, 21–28.
- 27 Virtanen 2001, 348–349.
- 28 Esim. Viikuna 2005.
- 29 Lehden vaiheista ks. Paavolainen 1954.
- 30 Vares 2000a, 63.
- 31 Paavolainen 1954, 140.
- 32 Hultinista ks. esim. Kiiski 1978.
- 33 Kiiski 1978, 85.
- 34 Vares 2000a, 186–193.
- 35 Vares 2000a, 173–179.
- 36 KA, Hultinin kokoelma, VA Y 2014, Arokallio Hultinille 10.7.1908.
- 37 KA, Nuorsuomalaisen puolueen kokoelma, VA Y 4193, Anton Söderman, Simo Eronen 23.11.1910, Viipurin läänin läntisen vaalipiirin Nuorsuomalaisten Piirihallinnon puolesta; ks. myös Paavolainen 1954, 141–144.
- 38 Vares 2000a, 182–186.
- 39 Kuujo 1980, 594.
- 40 Vares 2000a, 130–134.
- 41 Vares 2000a, 182–186, 209–211, 217–220, 240, 246.
- 42 Vares 2000b. Uudesta Aurasta ks. Vares 1992, 21–24; vrt. myös Koskivirta 2019, 152, 167–168.
- 43 Tilastollinen Vuosikirja 1924, 255; Tilastollinen Vuosikirja 1927, 269; Tilastollinen Vuosikirja 1929, 271, 281.
- 44 Ks. esim. Karimäki 2016, 195.
- 45 Mylly 1989, 32.
- 46 Mylly 1989, 33, 72.
- 47 Mikkilä 2018, 25.
- 48 Mylly 1989, 122.
- 49 Saarikoski 1997, 69.
- 50 Mylly 1989, 219–220; Vares 1991, 74–81.
- 51 Ks. esim. Mikkilä 2018, 39–40.
- 52 Vasara 2013, 37, 89.
- 53 Vasara 2013, 89–93.
- 54 Mikkilä 2018, 64–65.
- 55 Mylly 1989, 200.
- 56 Mikkilä 2018, 117–119.
- 57 Mikkilä 2018, 80–83.
- 58 Mylly 1989, 277.
- 59 Mikkilä 2018, 100–101.
- 60 Karjalan Aamulehti 3.1.1917; Karjalan Aamulehti 6.5.1917, pk.
- 61 Karjalan Aamulehti 5.6.1917, pk.

- 62** Karjalan Aamulehti 26.9.1917, pk.
- 63** Karjalan Aamulehti 4.8.1918, pk.
- 64** Karjalan Aamulehti 4.9.1918, 23.10.1918, 3.11.1918, pk:t.
- 65** Ajan Kansallisesta Edistyspuolueesta ks. tarkemmin Karimäki 2016, 45–76.
- 66** Karjalan Aamulehti 10.12.1918, 12.12.1918, pk:t.
- 67** Karjalan Aamulehti 3.2.1919, pk.
- 68** Saarikoski 1997, 101–111.
- 69** Karjalan Aamulehti 9.7.1921, pk.
- 70** Karjalan Aamulehti 9.3.1922, pk.
- 71** Karjalan Aamulehti 18.1.1920, 16.3.1920, 17.3.1920, 30.3.1920, 6.3.1921, 11.8.1921, pkt; ”Berliinin vallankaappaus”; 19.3.1920, ”Asema Saksassa”.
- 72** Karjalan Aamulehti 19.3.1920, pk.
- 73** Karjalan Aamulehti 11.3.1921, pk.
- 74** Karjalan Aamulehti 28.10.1921, 9.4.1922, 1.7.1922, pkt.
- 75** Vaalituloksista Viipurin läänissä ks. myös Partanen 2010, 163–171.
- 76** Tilastollinen Vuosikirja 1936, 305; Tilastollinen Vuosikirja 1939, 309.
- 77** Lähteenmäki 2009, 231–240, 276–289. Myös Soikkanen on kiinnittänyt huomiota SDP:n kannatuksen romahdusmaiseen laskuun eräissä kunnissa vuoden 1919 vaaleissa, ja näistä useat olivat rajakuntia. Soikkanen 1970, 356.
- 78** Vares 2000a, 247–251.
- 79** EA, pöytäkirjat, II VP 1929 ptk, 1199–1204.
- 80** EA, pöytäkirjat, II VP 1929 ptk, 1199–1204.
- 81** PTA, Kansallisen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän ptk 30.6.1930, PTA; J. O. Ikolan muistiinpanot 30.6.1930.
- 82** Siltala 1985, 362, 364, 365, 379, 404, 405, 410, 423.
- 83** EA, pöytäkirjat, II VP 1929, 1199–1204.
- 84** Vares 2007, 102–106, 111–116, 122–124; Paavolainen 1954, 322, 323.
- 85** Vares 2018, 208–213, 274–280.
- 86** EA, Haatajan kokoelma, k. 1, Moilanen Haatajalle 30.5.1932.
- 87** KK, Virkkusen kirjekokoelma, k. 33. Moilanen Virkkuselle 9.8.1932.
- 88** KK, Virkkusen kirjekokoelma, k. 33. Moilanen Virkkuselle 9.8.1932.
- 89** Vares 2007, 145–151.
- 90** Karjala 19.11.1932, pk.
- 91** PTA, Kansallisen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän ptk 11.4.1933 ja 16.4.1933.
- 92** Vares 2007, 165.
- 93** TYK, K.N. Rantakarin kokoelma, k. 7, Promemoria. Maltillisen kokoomuksen lähin taktiikka, s.a.; prosessista koko puolueen tasolla ks. myös Vares 2007, 180–237.
- 94** PTA, Kansallisen Kokoomuspuolueen keskusliiton ptk 5.5.1934.
- 95** Vares 2007, 210–216, 220–237.
- 96** SVT XXIX, Vaalilasto A, Eduskuntavaalit 15 vuonna 1930, 24, 25; SVT XXIX, Vaalilasto A, Eduskuntavaalit 17 vuonna 1933, 22, 23; SVT XXIX, Vaalilasto A, Eduskuntavaalit 18 vuonna 1936, 20, 21; SVT XXIX, Vaalilasto A, Eduskuntavaalit 1939, 6–30.
- 97** Uola 1982, 140–147.
- 98** Mylly 1989, 303, 304.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Hultinin kokoelma, VA Y 2014

Kairamon kokoelma, k. 5, k. 12

Nuorsuomalaisen puolueen kokoelma, VA Y 4193

Suomalaisen puolueen kokoelma, k. 17

Porvarillisen Työn Arkisto (PTA)

Kansallisen Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjat

Kansallisen Kokoomuspuolueen keskusliiton pöytäkirjat

J. O. Ikolan muistiinpanot

Eduskunnan arkisto (EA)

Pöytäkirjat: II VP 1929, 1199–1204

Haatajan kokoelma, k. 1

Kansalliskirjasto (KK)

Käsikirjoituskokoelma

Paavo Virkkusen kirjekokoelma

Turun yliopiston kirjasto (TYK)

K. N. Rantakarin kokoelma

Virallisjulkaisut

Suomen Virallinen Tilasto (SVT) XXIX, Vaalitulasto A, Eduskuntavaalit 15 vuonna 1930;

Eduskuntavaalit 17 vuonna 1933, Eduskuntavaalit 18 vuonna 1936, Eduskuntavaalit 1939. Helsinki:

Tilastollinen päätoimisto 1931–1946.

Tilastollinen Vuosikirja 1907; 1913; 1922; 1924; 1927; 1929; 1933; 1936; 1939. Helsinki: Tilastollinen

Päätoimisto 1908–1940.

Sanomalehdet

Karjala 1932

Karjalan Aamulehti 1917–1922

Uusi Aura 1910

Viipuri 1909–1910, 1912–1913

- Fingerroos, Outi (2007).** Karjala utopiana. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karimäki, Jenni (2016).** Tulevaisuuden lähtökohdista kansanvallan kolmiliittoon. Kansallinen Edistyspuolue ja kansallisen eheytyksen politiikka 1919–1939. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C osa 415. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto.
- Kiiski, Venla (1978).** Tekla Hultin, poliitikko. *Studia Historica Jyväskyläensia* 15. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Koskivirta, Anu (2010).** Luovutetun alueen julkisoikeudelliset yhteisöt. Teoksessa Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI. Toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö, 247–276.
- Koskivirta, Anu (2019).** Viipurin venäläistäminen ja vastarinta sanomalehdistön kuvauksissa 1910-luvun taitteen vuosina. Teoksessa *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 142–203.
- Kuujo, Erkki (1980).** Poliittinen elämä. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö. Helsinki: Torkkelin kiltä, 585–602.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014a).** Mieliäpideryhmistä puolueiksi. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa*. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 447–467.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014b).** Tiellä venäläiseen Suomeen. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa*. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 468–514.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murmut 1911–1944. Helsinki: SKS.
- Mikkilä, Timo (2018).** Talvisodan puolustusministeri Juho Niukkanen. Traumana Karjalan menetyt. Otava 2018.
- Myly, Juhani (1989).** Maalaisliitto 1918–1939. Maalaisliitto-Keskustapuolueen historia 2. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Paavolainen, Erkki (1954).** Sanomalehti Karjalan kohtaloita 1904–1954. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino.
- Partanen, Jukka (2010).** Lääninhallinto ja poliittiset voimasuhteet itsenäistymisestä talvisotaan. Teoksessa *Karjala itärajan varjossa*. Viipurin läänin historia VI. Toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö, 163–171.
- Saarikoski, Vesa (1997).** Keskustajääkäri Aarne Sihvo. Demokraatti ja eheyttäjät murrosaikojen asevoimissa. Näkökulma aseellisen voiman ja yhteiskunnan vuorovaikutukseen itsenäistymisen murroksesta paasikiviläiseen toiseen tasavaltaan. *Bibliotheca Historica* 25. Helsinki: SKS.
- Siltala, Juha (1985).** Lapuan liike ja kydytykset. Keuruu: Otava.
- Soikkanen, Hannu (1970).** Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia. Helsinki: Tammi.
- Uola, Mikko (1982).** Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932–1944. Helsinki: Otava.
- Vares, Vesa (1987).** ”Turkulainen” ja ”viipurilainen” suuntaus Suomalaisen puolueen idänpolitiikassa toisella sortokaudella. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1987, 9–16.
- Vares, Vesa (1991).** Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos. Konservatiivisesta elitismistä massa- ja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933). *Julkaisuja C:35/1991*. Turun yliopisto: Poliittinen historia.
- Vares, Vesa (1992).** Nimensä vangit: E.S. ja Y.K. Yrjö-Koskinen vanhafennomaanisen myöntyvyysspolitiikan perillisinä toisella venäläistämiskaudella. *Turun Historiallinen Arkisto* 47, 9–32.

- Vares, Vesa (2000a).** Varpuset ja pääskyset. Nuorsuomalainen puolue ja nuorsuomalaisuus 1870-luvulta vuoteen 1918. Historiallisia Tutkimuksia 206. Helsinki: SKS.
- Vares, Vesa (2000b).** Rantakari, Kaarle Nestor. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-001654>, viitattu 3.6.2019).
- Vares, Vesa (2007).** Suomalaiskansallinen Kokoomus. Osa 2. Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1929–1944. Helsinki: Edita.
- Vares, Vesa (2018).** Viileää veljeyttä. Suomi ja Saksa 1918–1939. Otava 2018.
- Vasara, Erkki (2013).** Raskailta tuntuivat askeleet. Lauri Kristian Relanderin elämäkerta. EU: WSOY.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (2005).** Nuortaistolainen historia. Teoksessa *Historia ja herrasmies*. Toim. Ahonen, Kalevi et al. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 193–205.
- Virtanen, Matti (2001).** Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 831. Helsinki: SKS.

Kuvalähteet

- s. 15** Adèle ja Eugen Wolff. Valokuva: Tuntematon 1903. MV: Historian kuvakokoelma: HK19730524:3.
- s. 17** Vappukulkue. Valokuva: Tuntematon 1.5.1920. Lappeenrannan museot: Kuva-arkisto: KUVKVV503.
- s. 23** Vallankumousjuhlintaa Torkkelinkadulla. Valokuva: Tuntematon 1917. MV: Historian kuvakokoelma: HK19660901:3.
- s. 22** Pommivertas. Valokuva: Tuntematon 1917. Sotamuseo.
- s. 30** Emigrantteja rajalla. Valokuva: A. G. Nikitin 1918. MV: Historian kuvakokoelmat: HK19840312:275.
- s. 44** Viipurin Sanomien toimitus. Valokuva: Fredrik Diehl 1891–1895. MV: Historian kuvakokoelma: HK19740620:279.
- s. 52** J. A. Lyly. Valokuva: I. Indurski 1890-luku. MV: Historian kuvakokoelma: HK19721231al:13.
- s. 54** Viipurin sanomat 29.12.1897. KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 62** Karkotussähke. KA: Parmanen, Kansio XIII, Sähkösanoma Viipurista 5.6. tohtori Lylylle.
- s. 77** Viipurin Suomalaisen tyttökoulun ensimmäinen rakennus. Kertomus Viipurin suomalaisen tyttökoulun toiminnasta lukuvuosina 1881–1911, Viipuri 1911.
- s. 80** Kersti Bergroth ylioppilaana. Valokuva: Emma Marie Andersen 1904. MV: Historian kuvakokoelma: HK19630919:3.
- s. 81** Ylioppilas Alma Söderhjelm. Valokuva: Daniel Nyblin 1891. Helsingin yliopistomuseo: 201151a5
- s. 82** De kvinliga kahvilla luonnossa. Valokuva: Tuntematon n. 1890. MV: Historian kuvakokoelma: HK19690625:2.
- s. 90** Kansikuva. Mary Marck, Eevan luokka. Helsinki: Otava 2015.
- s. 105** Anton ja Anni Huotari. Valokuva: Ida Nyman 1902–1917. Työväenmuseo Werstas: 83979.
- s. 106** Työ 17.12.1904. KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 119** Viipurin koulunuorison lakkotoimikunta. Valokuva: Tuntematon 30.10.1905–6.11.1905. MV: Historian kuvakokoelma: HK19780502:15.
- s. 121** Sorvaliin työväentalo ja yhdistyksen jäseniä. Valokuva: Tuntematon 1910–1914. Työväenarkisto: TA 20731.
- s. 123** Hilja Pärssinen. Valokuva: Thorvald Nyblin 1900–1907. Työväen Arkisto: TA29712.
- s. 130** Juho Kirves. Valokuva: Emma M. Anderssen 1901–1913. Työväen Arkisto: TA44122.
- s. 139** Lappeenrannan VPK:n soittokunta. Valokuva: tuntematon 1908. Lappeenrannan museot: Kuva-arkisto: KUVKVV115:2.
- s. 154** Viipurin paraatikenttä. Valokuva: Tuntematon 1890-luku. Lappeenrannan museot: Wiipuri-museo: WMWE1241:133.
- s. 156** Tuulispää 36/1911 (08.09.1911). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 160** Tuulispää 38/1910 (23.09.1910). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 162** Piiska 0/1913 (01.05.1913). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 165** Piiska 0/1911 (01.01.1911). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 165** Piiska 0/1911 (01.01.1911). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 165** Kurikka 17/1912 (01.09.1912). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 165** Kurikka 18/1911 (15.09.1911). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 171** Piiska 0/1912 (01.01.1912). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 174** Velikulta 22/1912 (11.11.1912). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 176** Ampiainen 23/1912 (16.11.1912). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 179** Velikulta 3/1913 (07.02.1913). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 181** Piirroksia Krestyn vankilasta. Edvin Wirén (1917). Krestyn ristikkojen takaa: kuvauksia Pietarin vankiloista. Porvoo: WSOY.
- s. 183** Karjala 26.05.2014. KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 205** Tuulispää 5/1912 (02.02.1912). KK: Digitaaliset aineistot.
- s. 210** Viipurin lääninvankilan vahtimestari ja vankeja 1918. Valokuva: Tuntematon 17.3.1918. Lappeenrannan museot: Wiipuri-museo: WMWE1769:4_94.
- s. 211** Viipurin lääninvankilan vankeja 1918. Valokuva: Tuntematon ?.3.1918. MV: Historian kuvakokoelma: HK7967:18.
- s. 213** Hjalmar Kaipiainen. KA: Turun keskusvankilan arkisto: Vankien henkilöaktit Eb; 48.
- s. 221** Yhteisselli pommin jäljiltä. Valokuva: Tuntematon ?.4.1918. MV: Historian kuvakokoelmat: HK7967:2.

- s. 223** Viipurin lääninvankila. Valokuva: Tuntematon 27.4.1918–28.4.1918. MV: Historian kuvakokoelma: HK10000:2533.
- s. 225** Kaavio ruumiiden löytöpaikoista. Seppo Marttinen.
- s. 230** Hautajaiskutsu. KA: VRYO 27153, Emil lhalainen
- s. 237** Punakaartilaisien hautajaisaattueet Papulanmäelle. Tuntematon 1918. Kansanarkisto: KansA283-1993.
- s. 239** Raivolan lastenkoti. Valokuva: Emil Vesterinen 1927. Lusto: Suomen Metsäyhdistyksen kokoelma, Metsätaloudellinen Valistustoimisto: V91002:569.
- s. 247** Voitonparaati. Valokuva: Tuntematon 1918. Lappeenrannan museot: Kuva-arkisto: KUVKVV518:13.
- s. 248** Valkoisten kaatuneiden arkut. Valokuva: Tuntematon 1918. Lappeenrannan museot: Wiipuri-museo: WMWE1236:105.
- s. 251** Sankaripatsas. Postikortti 1930-luku. Wiipurin arkistoyhdistys: F3a11.
- s. 254** Voitonparaati Karjalankadulla. Valokuva: Tuntematon 1919. Lappeenrannan museot: Wiipuri-museo: WMWE1236:107.
- s. 258** Venäjänsaaren mitali. Valokuva: Nousiainen ajoittamaton. Sotamuseo/SA-kuva.
- s. 259** Venäjänsaaren muistojuhla. Valokuva: Tuntematon 22.1.1938. MV: Historian kuvakokoelma: HK19621202:3.
- s. 276** Näin on. KA: EK-Valpo.
- s. 276** Näin tulee olemaan. KA: EK-Valpo.
- s. 281** Viipurin linna. Valokuva: Pietinen 1936. MV: Historian kuvakokoelma: Pietisen kokoelma: HK19670603:26583.
- s. 283** Maria Schulz. KA: EK-Valpo, hm 10170, Georg ja Maria Schulz.
- s. 285** Lehtileike: Suomen sosialidemokraatti nro. 37 (19.3.1932). KA: EK-Valpo, hm 10170, Georg ja Maria Schulz.
- s. 287** Anatoli Toll. KA: Ek-Valpo, hm 10886, Anatoli Toll.
- s. 290** Klitš. KA: EK-Valpo.
- s. 292** Severin Dobrovolski. KA: Ek-Valpo, Severin Dobrovolski 11200.
- s. 309** Kagaalin johtajat Träskändan kartanolla. Valokuva: tuntematon 1903. MV: Historian kuvakokoelma: HK10000:2407.
- s. 315** Viipurin läntinen ja itäinen vaalipiiri -kartta. Eemeli Nieminen. Apuna käytetty Viipurin lääninhistoria VI:n sisälehdellä olevaa Viipurin läänin kuntajako 1930-luvun alussa -karttaa.
- s. 328** Erkki Paavolainen. Valokuva: Tuntematon 1922. Paavolaisen perhearkisto.

A

Aalberg, Ida; 42
Ahlgren, Magnus;
218, 226, 231, 233
Ahlqvist, August; 55
Ahnger, Yrjö; 22
Aho, Juhani; 46
Ahti, Felix; 208, 210
Airaksinen, P.; 49, 103
Airola (Bruus), Matti;
122, 130, 163, 164
Aleksanteri I; 11
Alfthan, Ferdinand; 22, 247, 250
Alfthan, Isak; 21, 22, 29
Algren, O. (lääninsihteeri); 167
Alin (Arajärvi), Juhani;
46, 49, 52, 56
Alkio, Santeri; 318
Aminoff, Adolf; 22, 253
Arokallio, Gustaf; 313
Arwidsson, Adolf Ivar; 58
Auer, Into; 22
Avellan, Severin; 22

B

Berg, Georg; 119, 120
Bergh, Julius Immanuel; 60
Bergroth, Adiel; 75, 83
Bergroth, Elis; 58, 61
Bergroth, Kersti; 69, 70, 71, 74,
75, 77, 79, 80, 83, 84, 88, 89,
90, 91, 93
Bergroth, Lydia (os. Petterson);
75, 83
Bismarck, Otto von; 41
Bisson, Alexandre; 161
Bobrikov, Nikolai; 10, 11, 12, 13, 14,
15, 18, 19, 58, 61, 105, 107, 108,
109, 111, 148, 155, 157, 163, 164,
166, 169, 183, 185
Bonnell, Elisabeth; 84
Brander (Paloheimo), Karl Alfred;
47, 48, 51
Brunou, Gertrud; 86
Buharin, Nikolai; 286

C

Cajander, Aimo Kaarlo; 320
Cajander, Oskar; 182
Cannelin, Knut; 43
Canth, Minna; 50
Caspar, Jean Jacques; 180
Castrén, Jonas; 14, 48, 148, 312,
313, 314
Castrén, Kaarlo Alarik; 52
Coolidge, Susan; 89

D

Danielson-Kalmari, Johan Richard;
308
Davidsson, Juho; 103
Dickens, Charles; 75
Diedrichs, Sergei A.; 114
Dobrovolski, Severin; 290, 292,
293
Dostojevski, Fjodor; 292

E

Eerola, Arvida; 253
Eerola, Eero; 253, 255, 256
Ekström, Sanny; 85
Ekström, Walter; 85
Enckell, Carl; 276
Erkko, Eero; 59, 62
Erkko, Juhana Heikki; 9, 59,
62, 77, 102

F

Fagerström, Werner; 169, 170,
173, 188
Falck (Havu), Evert; 48
Falck (Havu), Viktor; 48
Finne, Gunnar; 251, 258
Forsgren, Sven; 124, 125
Fraser, Georg; 59
Frimann, Juha; 215, 231

G

Geffert, Fredrik Oskar; 124, 125
Goltz, Rüdiger von der; 247
Granholm (Kuusisto), Antti William;
92
Granholm (Kuusisto, os. Åkerman),
Helmi; 70, 77, 79, 92

Gripenberg, Johan Axel; 12, 57
Gripenberg, Rita; 84, 86
Grotenfelt, Arvi; 61
Gräsbeck, Sune Fredrik; 46
Gummerus, Herman; 86

H

Hackman, Henry; 240
Hagelberg, Johannes; 240
Hahl, Karl Petter; 125
Hakkarainen, Taavetti; 210
Hakkila, Väinö; 208
Hannikainen, Pekka Juhani; 163
Hannikainen, Pietari; 43
Heikel, Felix; 52
Heikel, Rosina; 78
Helander, Antti; 48
Helanen, Vilho; 261
Helle, Emil; 262, 263, 264
Herold, Fredrik; 224
Herzenstein, Mihail; 18, 150
Himanen, Eelis; 126
Hirn (os. Bergroth), Eva;
70, 80, 83, 91
Hirn, Taavi; 83, 91
Hirvonen, Vilho; 220
Hitler, Adolf; 327
Hjort, Otto Vilhelm (Vilho); 130
Hohenthal, Lennart; 89
Holopainen, J. P.; 107
Holsti, Rudolf; 320
Hosiainov, Aleksei; 161, 166
Hultin, Tekla; 14, 62, 86, 148, 159,
169, 180, 312, 313, 314
Humaloja, T.; 103
Huomo, Kalle; 214, 217, 232
Huotari, Anton; 107, 110, 122
Huttunen, Evert; 129
Hynninen, A.; 263
Hägglund, Johan; 22
Häkli, Jaakko; 45, 49, 50, 103
Hällström, Adolf Johannes; 87
Hällström (os. Åkerman), Elli;
70, 71, 74, 77, 79, 81, 82, 83, 84,
87, 88, 89, 90
Hänninen, Martta; 214, 215, 216,
227
Högström, Eugèn; 279

I

Ignatius, Hannes; 22, 253, 264
 Ihalainen, Emil; 208, 214, 215, 216,
 222, 223, 224, 228, 229, 231,
 232
 Inkonen, Leander; 44, 105, 219, 233
 Ingman, Lauri; 308, 327
 Inkinen, Heikki; 220, 226, 233
 Ivalo, Santeri; 161

J

Jahnukainen, Ensio; 219
 Jalander, Bruno; 86
 Jalo, Walfrid; 214
 Jampolski, I. S.; 283
 Jansson, Axel (Anatoli); 279
 Jokinen, Juho; 222
 Judenitš, Nikolai; 275, 276, 287
 Junnelius, O. H.; 46
 Juusonen, J.; 107
 Järnefelt, Arvid; 50
 Järnström/Jäämeri (os. Bergroth),
 Verna; 80, 84, 85, 87, 92
 Järnström/Jäämeri, Ulrik
 Valdemar; 85
 Järveläinen, Adam; 45, 46
 Järvenpää, August; 209, 210
 Jääskeläinen, Arvi Aleksander;
 221, 226, 233

K

Kaipainen, Evert; 216, 217, 227
 Kaipainen, Hjalmar (Jallu); 207,
 208, 213, 214, 215, 216, 217, 218,
 219, 220, 224, 226, 227, 228,
 229, 230, 232
 Kaipainen, Jaakko; 230
 Kallio, Kyösti; 318
 Kangasmäki, Toivo; 214, 217
 Karhunen, Evert; 124, 125
 Karila (Karlsso), Karl; 208, 220,
 223, 224, 225
 Karimo, Aarno; 253, 256
 Karonen, Yrjö Henrik; 226, 233
 Kaulio, Elsa; 227
 Kazanski, Konstantin; 115
 Kekki, Ville; 219, 223
 Kekkonen, Urho; 319
 Kellosalmi, Felix E.; 129
 Kemppe, Heikki; 219, 220, 221,
 226, 233
 Kiiski, Pekka; 263

Kiiski, Tuomas; 218, 226, 233
 Kiiveri, Vladimir; 227
 Kinnunen, Pekka; 227
 Kirves, Juho; 127, 129, 130
 Kivekäs, Konrad Fredrik; 44
 Kivekäs, Lauri; 41, 42, 44, 45
 Kivialho, Kasperi; 240
 Kivimäki, Toivo T.; 289
 Kiviranta, Antti; 208
 Kokovtsov, Vladimir; 275
 Konttinen, E.; 238
 Kontulainen, Mimmi (Miina); 107, 111,
 122, 124, 125
 Koponen, Helmi (Henriikka); 224
 Kosola, Vihtori; 265
 Kosonen, A.; 103
 Kotonen, Otto; 257, 262
 Kramarenko, Vladimir; 16, 108, 112,
 114, 124
 Kunakov (santarmieversti); 164
 Kuptsov (kauppias); 182
 Kurikka, Matti; 44, 46, 51, 57,
 102, 103
 Kutepov, Aleksandr; 279, 281, 282,
 284, 286, 290
 Kuula, Toivo; 25, 253
 Käpy, Aleks; 310
 Käyhkö, Pekka; 210
 Käärme kangas, Aappo; 61, 103,
 104

L

Laakkonen, Heikki; 222, 233
 Lagercrantz, Brutus; 166, 167, 168,
 169, 170, 171, 172, 173, 175, 185,
 186, 204, 205, 206
 Laitinen, S.; 105, 107
 Lallukka, Juho; 49, 52
 Lallukka, Maria; 240
 Langhoff, August; 178
 Larionov, Viktor; 282, 283
 Latukka, Juho Emil; 129
 Lehén, Emil; 120
 Leino, Eino; 177, 180, 187
 Leino, Kustaa Adolf; 111, 124, 125
 Lenin, Vladimir; 21, 28, 129
 Leppänen, Eino; 221, 226, 233
 Letonmäki, Lauri; 208
 Liikka, Elias; 221, 226, 233
 Lindberg, Carolus; 251
 Lindell, Kalle; 103
 Linkomies, Edwin; 327

Linna, Väinö; 27
 Liukkonen, Albin; 226, 232
 Löfgren, Kalle; 103
 Lucander, Alfred; 153, 155, 159,
 173, 185
 Lucander, Otto Wilhelm; 182
 Lyly (ent. Bergh), Julius Anselm; 12,
 14, 16, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47,
 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 103,
 104, 105, 108, 109, 110
 Lyly (os. Cajander), Ada Sofia; 42,
 62
 Läheniemi, Matti; 118
 Löfberg, Hilda; 83, 84

M

Malin, Anton Karl Otto; 177, 178,
 188
 Malmberg, Erik; 284, 290
 Manner, Albin; 264
 Mannerheim, Carl Gustaf Emil;
 86, 178, 247, 253, 264, 276
 Mannermaa, Alfred; 211, 212, 215,
 216, 217, 222, 225, 233
 Manninen, Otto; 210
 Manninen, Toivo; 226, 232
 Mantere, Oskari; 289, 320
 Markov, Vladimir; 159
 Marttinen, Einari; 256
 Mechelin, Leo; 59, 158
 Medem, Mihail von; 118, 119
 Merikanto, Oskar; 140, 237
 Meurman, Ivar; 307
 Mielonen, Juho; 219, 225, 233
 Miller, Jevgeni; 275, 290, 291,
 292, 293
 Mjasojedov, Nikolai; 16, 108, 109,
 112, 113, 124, 151
 Moilanen, Kaapro; 326, 328, 329,
 330
 Monomahov, Dmitri; 284
 Mähkönen, Aino; 256
 Mäkelin, Yrjö; 110, 111, 117
 Mäkelä, August Bernhard; 44, 46,
 102

N

Neovius, Arvid; 85
 Neovius, Dagmar; 85
 Niemelä, Kaarlo (Kalle); 210
 Nieminen, Hilma; 214, 217, 227

Nikolai II; 10, 11, 111, 114, 128
Niukkanen, Juho; 317, 318, 319
Nykänen, Vietti; 26, 28, 249, 250
Nyman, Karl Gustaf Konrad; 117

O

Obolenski, Ivan; 111, 114
Oikkonen, Juho; 111, 124, 125
Olga (Alma Söderhjelm
kotiapulainen); 86
Olkinuora, Tatu; 263
Opperput, Eduard; 281, 282, 283

P

Paasikivi, Juho Kusti (vuoteen 1887
Johan Gustav Hellstén); 327,
330, 331, 332
Paavolainen, Erkki; 265, 311, 326,
327, 329, 330
Pacius, Fredrik; 163
Pacius, Ludwig; 53
Palmroth, Georg; 169, 173
Patomäki, K. A.; 224
Pauanne, Frans Sulo Eljas;
149, 307
Pekkola, Sulo-Veikko; 257
Pekonen, Vilho; 155, 157, 158, 159,
160, 163, 164, 166, 167, 170, 171,
173, 175, 185, 204
Pellinen, Kalle; 214
Peltola, Aarne Viktor; 221, 226,
233
Penttilä, Kaarlo; 288
Perdén, Aleksanteri; 124
Perttilä, Emil; 111
Peters, Juri; 282
Petritšenko, Stepan; 277
Petrov, A. K.; 153, 163, 166, 184
Pfalser, Frans Carl Fredrik Josef
von; 154, 155, 164, 166, 169, 170,
173, 175, 184, 185, 186, 189, 204,
205
Pietinen, Matti; 218, 219, 225, 233
Pihlajaniemi, Väinö; 217
Piirainen, Mikko; 116, 119
Pirttimäki, Matti; 103
Piskonen, Albin; 208, 217, 220,
221, 222, 224, 227, 228, 229,
232
Plehwe, Vjatšeslav von; 85
Pohjalainen, P. J.; 124

Pohjola, Arvo Leonard; 221,
226, 233
Pohjolainen, Martti; 227
Procopé, Hjalmar; 289
Procopé, Karl Gustaf (Kalle); 16, 110,
111, 113, 114, 115, 124
Puhakka, Emil; 219
Puhakka, Mikko; 22
Puhakka, Väinö; 222, 226,
233, 246
Pusa, Jalmari; 263
Pykälä, Kalle Kustaa; 118
Pylkkänen, Gabriel; 222, 233
Pärnänen, Yrjö; 222, 225, 233
Pärssinen, Hilja; 122, 123, 127, 130

R

Radkovitš, Georgi; 284, 286
Raikas, Yrjö; 262, 263, 264
Raita, Toivo; 238
Ramsay, August; 79
Rantakari, Kaarlo Nestori; 239,
242, 246, 248, 249, 253, 256,
257, 308, 314, 321
Rantakari, Maija; 130
Rantala, Kustaa Oskar; 130
Raunio, Tuomas; 125
Rechenberg, Nikolai von; 12, 18,
105, 107
Reinikka, Matti; 113, 114
Relander, Lauri Kristian; 318, 319
Relander (os. Bergroth), Anna
Inkeri; 70, 80, 91
Rheinbott, Anatoli; 118
Ripatti, Viktor; 214
Rissanen, Aukusti (Aku); 110, 111,
113, 114
Ritavuori, Heikki; 320, 322
Romanov, Kirill Vladimirovitš; 278
Romanov, Nikolai Nikolajevitš; 278
Rosenström, Gustaf; 282, 283
Runeberg, Johan Ludvig; 75
Ruotsalainen, Paavo; 60
Råbergh, Herman; 50
Räsänen (nimismies); 161

S

Saarilahti, Kaarle; 56
Saario, Jalmari; 216
Saarnio, F.; 164
Saastamoinen, Armas; 224
Salanti, August; 210

Sallmén, Adam Hjalmar; 48, 49,
76, 77
Salokorpi, Toivo; 290, 291
Sandman, Gustav Zachris; 49, 50
Sandman, Milja; 91
Sario, Samuli; 262
Sarkanen, Ida; 240
Sarkanen, Vilho; 239, 240
Savonius, Immi; 161
Sellgren, Evert; 242, 253, 258
Sergejeff, Feodor; 45, 51
Seyn, Franz Albert; 20, 147, 148,
150, 158, 170
Sihvo, Aarne; 22, 259, 260, 263,
264, 317, 322
Sihvonen, Urho; 253
Siltanen, Taavi; 218, 219, 220, 223
Sinivaara, Jalmari; 288, 293
Sirelius, Leo; 115, 116, 118
Sirén, Karl Gustaf; 61
Sirola (Sirén), Yrjö; 61, 103, 127
Sjöberg, Einar; 224
Skoblin, Nikolai; 291
Skyttä, Matti; 45, 50, 104, 108,
109, 110
Snellman, Johan Vilhelm; 9, 89
Snellman, Johan Wilhelm Kristian;
21, 29
Soikkeli, Kaarle; 243, 252
Soisalon-Soininen, Eliel (vuoteen
1904 Johan Morten Eliel
Johnson); 89, 113
Sokura, Manu; 226, 232
Sopetov, Ivan; 115, 116, 169, 173
Ståhlberg, Kaarlo Juho (synt. Carl
Johan); 308, 311, 319
Ståhlberg (os. Hällström), Ester;
240
Stalin, Josif; 291
Stenberg (Viipurin lääninvankilan
portinvartija); 216
Stolypin, Pjotr; 19, 166
Stråhlman, Johan Arvid; 217, 222,
225, 231, 233
Suhonen, Mikko; 216
Suhonen, W.; 167
Suolahti, Eino; 327
Suominen, David; 49
Suominen, Väinö; 220
Svinhufvud, Pehr Evind; 14, 32,
148, 169, 275, 311, 312, 314, 319,
327, 329

Swan, Anni; 90
Söderhjelm, Alma; 69, 70, 73, 76,
78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87,
92, 93
Söderhjelm, Sanny; 78, 79, 80, 82
Söderhjelm, Werner; 73, 80
Söderhjelm, Woldemar; 73
Södermann, Anto; 21, 180

T

Tabanos, Ivan; 160, 172
Tagantsev, Vladimir; 277, 287
Tallgren, Johan; 219, 225, 233
Tammilaakso, Hjalmar; 210
Teittinen, Kaarle; 57
Thesleff, Wilhelm; 252
Tilli, Kristian; 220, 225, 233
Tirkkonen, Esa; 57
Toikander, Edvard; 222, 225, 233
Toll, Anatoli (Antonov-Djadik); 286,
287, 288, 289, 291
Tollet, Carl Johan; 58
Topelius, Zacharias; 75
Torkkeli Knuutinpoika; 76
Trepov, Aleksandr; 275
Troil, Birger von; 149, 150, 151, 152,
153, 154, 159, 167, 184, 185, 189
Turkia, Matti; 111
Turunen, Eetu; 226, 232
Turunen, Hilma; 240
Turunen, Mikko; 26

U

Ursin, Nils Robert af; 102, 103, 104

V

Valavaara (Vallenius), Nestori; 111,
124, 125, 127
Valle, Georg Wilhelm; 46, 48, 49,
61
Valli, J. V.; 112
Valpas, Edvard; 111, 112
Vanhala, Otto; 208
Vennola, Juho Heikki; 320
Vesterinen, Paavo; 227, 232
Viheriälaakso, Juho Verner; 130
Viinikainen, Emil; 254
Viitanen, Paavo; 216, 222, 226,
233
Viitanen, Vihtori; 111, 124, 125, 127,
129
Virkkunen, Paavo; 328
Virtanen, August; 210, 222
Višnjakov (kenraaliluutnantti,
linnoituksen komentaja); 120
Voipio, Aino (Åkerman); 70, 77, 88
Voipio, Toini (Åkerman); 70, 77,
79, 87
Voipio, Väinö; 149
Voipio, Viljo; 307
Volkonski, Vladimir; 275
Vrangel, Pjotr; 279
Väinölä, Evert; 126
Väntti, Arvi; 164

W

Wahl, Axel Eduard; 220, 233
Wallenius, Kurt; 286
Westerlund-Serlachius, Nanny; 86
Westermarck, Edward; 61
Wilson, Woodrow; 322
Wolff, Eugen; 11, 51, 58, 117, 120
Worobieff, Aleksei; 51

Y

Yrjö-Koskinen, Eino Sakari
(vuoteen 1882 Forsman); 307, 311
Yrjö-Koskinen, Yrjö Koskinen
(vuoteen 1882 Forsman); 307
Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari
(vuoteen 1882 Georg Zacharias
Forsman); 41, 46, 48, 158, 307

Z

Zahartsenko-Šults, Maria; 282
Zilliacus, Konni; 85
Zitting, Johannes; 45

Å

Åkerman, Arnold; 74
Åkerman, Daniel Woldemar; 9, 47,
48, 49, 53, 73, 74, 75, 76, 79, 89,
102, 103, 148, 149, 170, 171, 173,
174, 175, 188, 307, 310
Åkerman, Emma (os. Perander); 9,
48, 73, 74, 76, 77, 79, 149, 307

Ö

Öhman, Artturi; 116

Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939

Suomen historiaa ei voi ymmärtää tuntematta Karjalan ja sen pääkaupungin Viipurin historiaa. Tämä vanha viisaus pätee erityisesti vuosiin 1880–1939, jotka muodostavat yhden alueen historian kiehtovimmista kehitysvaiheista. Kun nationalismi ja sosialismi innostivat kansaa kaduille, syntyi kansalaistoimintaa, yhdistyksiä, järjestöjä, lehtiä ja puolueita, mutta tapahtui myös salamurhia ja valtiollisia mullistuksia.

Tämä aatteiden ja tapahtumien ketju on pääosassa VSKS:n *Toimitteessa 21, Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*. Kokoelmassa luodaan kuva Viipurin poliittiseen kulttuuriin ja sen omaleimaisiin piirteisiin. Kerta kerran perään törmätään samoihin kysymyksiin: millaisten sosiaalisten ja idänpoliittisten yhteentörmäysten tuloksena syntyivät ja kehittyivät erityispiirteet, jotka olivat leimallisia nimenomaan Viipurille ja Karjalankannakselle? Miten yleiseurooppalaiset ja kansalliset aate-, kulttuuri- ja sosiaalihistorialliset ilmiöt näkyivät paikallisella tasolla?

Keisarikunnan yhdenmukaistamispolitiikka ja siihen liittynyt oikeus- taistelu koskettivat verevästi eritoten Viipuria. Niitä seurasivat ensimmäinen maailmansota, keisarikunnan rappio ja Venäjän vallankumouksellinen vuosi 1917. Keväällä 1918 Karjalan pääkaupunkia hallitsivat punaiset suomalaiset, mutta pian alkoi ”valkoisen Viipurin” aika. Sisällissodan traagisia tapahtumia ei unohdettu kaupungissa, mutta 1920- ja 30-luvulla elämä jatkui, politiikasta kiisteltiin ja vaaleja järjestettiin.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita

-sarja on vertaisarvioitu julkaisusarja, jonka alana on Viipurin kaupunki- ja kulttuurihistoria. *Toimitteissa* julkaistaan tieteellisiä artikkeleita erityisesti historian, kirjallisuuden ja taiteiden tutkimuksen aloilta. Vuonna 1975 perustetun sarjan osat 18–23 muodostavat kokonaisuuden *Viipuri, kulttuurin kaupunki*.

ISBN: 978-952-69280-2-9 (sid. 1. painos)

ISBN: 978-952-69280-3-6 (PDF 2. painos)

ISSN: 1236-4304 (sarja)